Adrian Cioroianu
(editor)

A FOST ODATĂ CA NICIODATĂ

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN 1921-2021

Pentru o istorie dezinhibată a „viitorului luminos"

POLIROM

Fotografie copertă: © Andrei Pandele

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

A fost odată ca niciodată: Partidul Comunist Român (1921-2021): pentru o istorie dezinhibată a „viitorului luminos" / ed.: Adrian Cioroianu. - Iaşi: Polirom, 2021

Conţine bibliografie

ISBN: 978-973-46-8500-4

I. Cioroianu, Adrian (coord.)

94
329.15

Printed in ROMANIA

Adrian Cioroianu (editor),
Mihai Burcea, Cristina Diac,
Corina Doboş, Dumitru Lăcătuşu,
Elis Pleşa, Liviu Pleşa

A FOST ODATĂ CA NICIODATĂ

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN

1921-2021

Pentru o istorie dezinhibată
a „viitorului luminos"

POLIROM
2021

Cuprins

Prezentarea autorilor

MIHAI BURCEA este cercetător în cadrul INST (din 2018) şi doctor în istorie cu teza „Luptând pentru o iluzie. Voluntari români în Brigăzile Internaţionale din Spania". În perioada 2006-2013 a fost cercetător în cadrul Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Domenii de interes: istoria structurilor represive din perioada 1945-1989, Partidul Comunist din România în anii ilegalităţii, viaţa politică interbelică. Publicaţii recente: *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator* (coeditor, în colaborare cu Ştefan Bosomitu), Polirom, Iaşi, 2012; „Mihail Roller (1908-1958). O scurtă biografie" (în colaborare cu Ştefan Bosomitu), în *Anuarul IICCMER*, vol. VII: *Identitate, social şi cotidian în România comunistă*, Polirom, Iaşi, 2012; „Recuperarea memoriei interbrigadiştilor şi maquisarzilor români. Studiu de caz: Ion Călin" (I şi II), *Analele Universităţii Bucureşti. Ştiinţe politice*, anul XV, nr. 1, 2013, şi nr. 2, 2013. *„Apărând orânduirea de stat". Siguranţa pe urmele lui Gheorghe Crosneff în România interbelică*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2016.

ADRIAN CIOROIANU este profesor, doctor în istorie. Decan al Facultăţii de Istorie a Universităţii din Bucureşti (2012-2015), ministru al Afacerilor Externe (2007-2008), ambasador al României la UNESCO (2015-2020). Domenii de interes: istoria comunismului şi postcomunismului românesc (structură socială, istorie intelectuală, reprezentări), relaţii internaţionale contemporane. Dintre volumele publicate menţionăm: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Curtea Veche, Bucureşti, 2007; *Geopolitica Matrioşkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială*, Curtea Veche, Bucureşti, 2009; *Epoca de aur a incertitudinii. America şi China, ideile şi* Primăvara arabă, *Clio, Clausewitz şi Lady Gaga la începutul secolului XXI*, Curtea Veche, Bucureşti, 2011; *Cea mai frumoasă poveste. Câteva adevăruri simple despre istoria românilor*, Curtea Veche, Bucureşti, 2013; *Un centenar şi mai multe teme pentru acasă. Ce au învăţat şi ce nu au învăţat românii din ultimul secol de istorie* (ed.), Polirom, Iaşi, 2018.

CRISTINA DIAC este cercetător ştiinţific la Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române şi cadru didactic asociat la Departamentul de Istoria Românilor şi a Sud-Estului European al Facultăţii de Istorie, Universitatea din Bucureşti. Publicaţii recente: *Zorii comunismului în România.*

Ștefan Foriș, un destin neterminat, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014; „Alexandru Buican, la vie transnationale d'un révolutionnaire professionnel", în Jean Vigreux, Romain Ducoulombier (coord.), *Le PCF, un parti global (1919-1989). Approches transnationales et comparées*, Éditions Universitaires de Dijon, Collection Histoires, Dijon, 2019; Robert Gildea, Ismee Tames (eds.), *Fighters across Frontiers. Transnational Resistance in Europe, 1936-48*, Manchester University Press, 2020 (coautor).

CORINA DOBOȘ (n. Pălășan) este doctor în istorie al Universității din București (2013), cercetător științific III și profesor asociat la Universitatea din București. Interese de cercetare: istoria științei și a guvernamentalității, politica penală în România interbelică, politici de populație în România în perioada 1930-1980, istoria științelor sociale și medicale în România secolului XX. Publicații recente: „Pentru sănătatea femeii: elemente ale discursului medical asupra întreruperii de sarcină în România comunistă, 1962-1966", în Anca Dohotariu (ed.), *Familia în România între social și politic. O incursiune diacronică pluridisciplinară*, Editura Universității din București, București, 2017; „Beyond Ideologies: East-European Demographic Experiments across the Iron Curtain", în Adela Hîncu, Victor Karday (eds.), *Social Sciences in the „Other Europe" since 1945*, CEU University Press, Budapesta, New York, 2018; „Când și cum a început criza demografică în România. Anchete demografice din anii 1960", în Adrian Cioroianu (ed.), *Un centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie*, Polirom, Iași, 2018; „Swinging Statistics: Population Research and Political Construction in 20th Century Romania", *History of Communism in Europe*, vol. 9, 2018; „Între statistică, monografie și demografie – Gh. Retegan (1916-1998), un (alt) sociolog fără sociologie", în Zoltán Rostás (ed.), *Școala gustiană după 1944. Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist*, Cartier, Chișinău, 2021.

DUMITRU LĂCĂTUȘU este doctor în istorie, fost cercetător (expert) la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, apoi asistent de cercetare la Universitatea din București. În 2017 a înființat Centrul de Consultanță Istorică (www.consultantaistorica.ro), un centru privat de cercetare specializat în cercetare și documentare istorică, consultanță istorică pentru procese, litigii, documentarea expozițiilor cu subiecte istorice, investigații istorice, întocmirea arborilor genealogici, identificarea unor persoane dispărute și redactarea istoriilor de familie sau personale. Printre proiectele realizate de CCI se numără expoziția „Muzeul antreprenoriatului din România", „Cum se văd 100 de ani de istorie" – un proiect destinat persoanelor cu deficiențe de vedere –, „Invidia la români", „Istoria afacerilor din România", „Compania Franco-Română de Navigație Aeriană".

ELIS PLEȘA este consilier superior în cadrul Direcției Cercetare, Expoziții, Publicații a CNSAS. Doctor în istorie al Universității din București (2013). Domenii de interes: istoria Securității, istoria PCR, rezistența armată anticomunistă. Publicații recente: *Gheorghe Gheorghiu-Dej: cultul personalității (1945-1965)*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015; *Caietele CNSAS. Minoritatea evreiască din România (I)*, anul X, nr. 2 (20)/2017, Editura CNSAS, București, 2018 (coordonator număr tematic); *Caietele CNSAS. Minoritatea evreiască din România (II)*, anul XI, nr. 2 (22)/2018, Editura CNSAS, București, 2020 (coordonator număr tematic).

LIVIU PLEȘA este consilier superior în cadrul Direcției Cercetare, Expoziții, Publicații a CNSAS. Domenii de interes: istoriografia română în perioada comunistă, politica de cadre a Securității, metode și mijloace de acțiune ale Securității, grupurile de rezistență din Munții Apuseni, nomenclatura PCR. A mai publicat volumul *Istoriografia clujeană sub supravegherea Securității (1945-1965)*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017.

Lista abrevierilor

AANP – Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor
ACNSAS – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AFDA – Asociația Foștilor Deținuți Antifasciști
ANIC – Arhivele Naționale Istorice Centrale
AOSPRM – Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
ARLUS – Asociația Română pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică
BMȚ – Blocul Muncitoresc Țărănesc
CC – Comitetul Central
CCP – Comisia Controlului de Partid
CFLA – Comitetul Foștilor Luptători Antifasciști
CFR – Căile Ferate Române
CGSU – Consiliul General al Sindicatelor Unitare
CJ – Comitetul Județean
CJM – Codul Justiției Militare
CNSAS – Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității
CP – Codul Penal
CPEx – Comitetul Politic Executiv
CTG – Comandamentul Trupelor de Grăniceri
DGIE – Direcția Generală de Informații Externe
DGP – Direcția Generală a Poliției
DGPCUM – Direcția Generală a Penitenciarelor, Coloniilor și Unităților de Muncă
DGSS – Direcția Generală a Securității Statului (a funcționat între 30 martie 1951 și 20 septembrie 1952, când DGSS s-a transformat în MSS și s-a separat de MAI; după numai un an, MSS a revenit în subordinea MAI, în septembrie 1953)
DRO – Dobrudjanska Revoliuționna Organizațiia (Organizația Revoluționară Dobrogeană)
DRSS – Direcția Regională a Securității Statului
FIAPP – Fédération Internationale des Anciens Prisonniers Politiques (Federația Internațională a Foștilor Deținuți Politici)
FND – Frontul Național Democrat
FNDIPA – Federația Națională a foștilor Deținuți și Internați Politici Antifasciști
FNFDDPA – Federația Națională a foștilor Deținuți și Deportați Politici Antifasciști

FNFDIPA – Federația Națională a Foștilor Deținuți și Internați Politici Antifasciști
FRFDDP – Federația Română a Foștilor Deținuți și Deportați Politici
FRN – Frontul Renașterii Naționale
GESTAPO – Geheime Staatspolizei (Poliția Secretă de Stat)
GUD – Gruparea Universitarilor Democrați
HCM – Hotărârea Consiliului de Miniștri
ITE – Internaționala Muncitorilor din Învățământ
KIM – Internaționala Tineretului Comunist
MADOSZ – Magyar Dolgozók Szövetsége (Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România)
MAE – Ministerul Afacerilor Externe
MAI – Ministerul Afacerilor Interne (1948-1972)
MAN – Marea Adunare Națională
MApN – Ministerul Apărării Naționale
MFA – Ministerul Forțelor Armate (1950-1972)
MI – Ministerul de Interne (1972-1989)
MJ – Ministerul Justiției
MOPR – Mejdunarodnaia Organizațiia Pomoșci borțam Revoliuții (Organizația Internațională pentru Ajutorarea Revoluționarilor/Ajutorul Roșu)
MSS – Ministerul Securității Statului (a funcționat independent de MAI între septembrie 1952 și septembrie 1953)
NKVD – Narodnîi Kommisariat Vnutrennih Del (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne)
OETR – Oficiul de Educație a Tineretului Român
PCdR – Partidul Comunist din România
PCF – Partidul Comunist Francez
PCM – Președinția Consiliului de Miniștri
PCR – Partidul Comunist Român (1945-1948 și 1965-1989)
PCS – Partidul Comunist Spaniol
PMR – Partidul Muncitoresc Român
PN – Partidul Național
PNC – Partidul Național Creștin
PNL – Partidul Național Liberal
PNȚ – Partidul Național-Țărănesc
PSD – Partidul Social-Democrat
PȚ – Partidul Țărănesc
RPR – Republica Populară Română
RSR – Republica Socialistă România
RSSM – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească
SSI – Serviciul Special de Informații
STB – Societatea Tramvaielor București
UPM – Uniunea Populară Maghiară
UTC – Uniunea Tineretului Comunist (1943-1945 și 1965-1989)

UTCdR – Uniunea Tineretului Comunist din România
UTM – Uniunea Tineretului Muncitoresc (1948-1965)
VDRO – Vtreşna Dobrudjanska Revoliuţionna Organizaţiia (Organizaţia Internă Revoluţionară Dobrogeană)
VOKS – Vsesoiuznoe Obşestvo Kulturnoi Sviazi s Zagraniţei (Organizaţia pentru Strângerea Relaţiilor Culturale cu URSS)

Prefață

Au fost mai mulți de o mie

Sau despre ce înseamnă a privi și cealaltă parte a baricadei

Împlinirea în 2021 a o sută de ani de la apariția *Partidului Comunist din România* (ulterior numit *Partidul Muncitoresc Român*, între februarie 1948 și iulie 1965, și în cele din urmă revenit la numele definitiv *Partidul Comunist Român*, din iulie 1965 până în decembrie 1989) nu invită la o celebrare, pentru că, în istoria ultimului secol, influența acestui partid asupra societății românești a fost mai cu seamă nefastă.

Desigur, regimul comunist pare să mai aibă unii nostalgici, cel puțin la nivel declarativ. Dar, în opinia noastră, această nostalgie trimite în principal la tinerețea celor care rememorează acea perioadă, eventual la unele figuri ale conducerii de atunci (precum Nicolae Ceaușescu, să zicem), și mai puțin la *Partid* ca atare, care practic s-a autodesființat imediat după executarea fostului *Conducător* și nu a mai avut de atunci nicio reîncarnare notabilă în peisajul politic al României contemporane.

În ultimele două decenii, toți coautorii acestui volum au lucrat în domeniul de cercetare al istoriei comunismului românesc. În 2012, ne-am întâlnit cu toții într-un proiect numit „Membri, simpatizanți, conspiratori și «tovarăși de drum». Componența Partidului Comunist din România în perioada ilegalității – Studii prosopografice", un proiect (condus de editorul volumului de față) care a câștigat o finanțare guvernamentală[1] și care ne-a permis, din 2013 până în 2017, să organizăm diverse conferințe, să elaborăm un site dedicat temei și să publicăm două volume[2] în care s-au

1. Proiect de cercetare finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice, CNCS-UEFISCDI, număr de grant PN-II-PCE-2012-4-0594.
2. Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniștii înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegaliștilor din România*, Editura Universității din București, București, 2014; *idem*, *Camarazii utopiei. Destine individuale și de grup din ilegalitatea comunistă*, Editura Universității din București, București, 2018.

strâns o parte dintre concluziile cercetărilor noastre. Aceste două volume au apărut la Editura Universității din București și, trebuie să o spunem, au fost publicate atunci în câte un tiraj minuscul, de 150 de exemplare din fiecare volum! Ca amănunt amuzant, vom aminti cum, la lansarea volumului al doilea, la Târgul de carte Bookfest din București, din primăvara anului 2018, când am ajuns la standul editurii, oamenii de acolo, cu amabilitate, ne-au spus că aveau o veste bună și una proastă. Vestea bună era că volumul se vindea deja foarte bine; vestea proastă era că mai erau disponibile cinci exemplare din tot tirajul (iar noi aveam câteva zeci de invitați la acea lansare, mulți dintre ei dorind să primească autografe!).

Drept care ideea retipăririi într-un singur volum a acelor pagini – în acest an, 2021, în care se împlinește un secol de la apariția partidului comunist autohton pe scena politică românească – ne-a urmărit de atunci.

Mulțumim editurii Polirom, domnului director Silviu Lupescu și echipei sale pentru căldura cu care ne-au încurajat în proiectul acestei ediții, care prezintă, într-o formă revăzută, acele studii despre persoane și perioade reprezentative (credem noi, autorii) din istoria regimului comunist din România (evident, inclusiv în această prefață am „retopit" unele idei din prefețele volumelor „universitare" din 2014 și 2018).

Mai multe provocări

Dacă împlinirea unui secol, 1921-2021, nu invită la o celebrare, în schimb profesioniștii Istoriei cred că inclusiv un astfel de centenar poate invita la o analiză mai dezinhibată a acelui partid numit PCdR – PMR – PCR, a oamenilor, programelor și decadelor sale. În această analiză, patima și adjectivele trebuie să fie pe loc terțiar (cel mult). Ceea ce ne interesează sunt doar *întrebările de bază*, dintotdeauna, ale Istoriei: *când?*, *cine?*, *cum?*, *cât?* și *de ce?*

După 1990, a vorbi despre comunism în general sau despre comunismul românesc în particular a devenit de mai multe ori provocator pentru istoricii din orice generație. Iată din ce motive:

În primul rând, pentru că trecutul relativ recent al regimurilor comuniste este un capitol foarte *comercial* al disciplinei numite Istorie – și folosesc aici termenul „comercial" în sensul lui cât se poate de pozitiv: adică istoria comunismului atrage, naște curiozități, naște și polemici, cărțile despre istoria comunismului se caută și se citesc (iar uneori se și cumpără!) peste media cărților de istorie etc. Aceasta este o realitate. Cât timp va mai dura ea? Nimeni nu știe, dar noi, ca istorici, știm foarte bine

că nimic nu durează o veşnicie. Probabil că, la orizontul vreunei generații viitoare, interesul pentru istoria comunismului se va mai domoli şi alte subiecte îi vor lua locul. Dar deocamdată, repet, istoria comunismului atrage într-un mod semnificativ, spre bucuria şi spre stimularea celor care studiază acest capitol al trecutului comun.

A doua provocare pleacă din oceanul de clișee care inundă discursul public pe această temă. În fond, istoricul este și el cetățean al timpului său, prin urmare nu poate face abstracție nici de nostalgia ineptă a unora (adepți ai ideii că „în timpul lui Ceauşescu mergeam cu toţii la Marea Neagră şi nu murea nimeni de foame" etc.), nici de încrâncenarea dispreţuitoare (şi la fel de ineptă) a altora (convinși că „Nicolae Ceaușescu a fost arestat în tinerețe pentru că fura geamantane din gări", că „Elena Ceauşescu era la 20 de ani o biată prostituată cu nas ascuțit" sau că „susținătorii comunismului din România – cu toții niște șobolani roșii, desigur – erau de ordinul câtorva sute în 1944" etc.). Dacă își respectă profesia, istoricul nu poate pactiza cu niciuna dintre aceste extreme; le poate înțelege, desigur, dar nu are voie să le copieze și nici să le alimenteze. Dimpotrivă, istoricul este dator să restabilească echilibrul între toate aceste clişee, diferite în formă şi total similare în fond, pe cât posibil favorizând realitatea în locul clișeizării: istoricul trebuie să aibă puterea de a spune că în anii lui Ceaușescu nu toți românii ajungeau la Marea Neagră (şi că azi se pot identifica nișe profesionale sau generaționale din acest punct de vedere), iar criza alimentară a fost, pe de altă parte, pe cât de umilitoare, pe atât de nerecunoscută oficial vreodată. La fel, este nevoie de curajul de a spune că junele Ceauşescu Nicolae chiar a crezut, pesemne sincer, în utopia comunistă și chiar a militat de tânăr pentru ea. Sau că viața intimă a Elenei Petrescu, devenită Ceaușescu, a fost foarte probabil cu mult mai plictisitoare decât o presupun bârfele. Sau că numărul comuniştilor, simpatizanţilor şi susținătorilor lor materiali și morali din România anului 1944 era sesizabil mai mare decât s-ar putea presupune într-o analiză grăbită, la nivelul discursului public.

Într-un peisaj atât de plin de clişee, datoria istoricului este să lupte împotriva acestora, cu riscurile de rigoare. *Sine ira et studio* trebuie să rămână, indiferent de subiectul cercetării, deviza noastră de onoare. Datoria unui istoric este de a nu uita nici cealaltă parte a baricadei, cea pe care în anii 1930 sau 1940 luptau o minoritate de oameni ce credeau în comunism şi într-o lume *altfel*, adică *mai bună*, creată după legile lui.

Nu în ultimul rând, o altă provocare pleacă din imprecizia termenilor. Deseori auzim vorbindu-se în jurul nostru – în medii intelectuale – despre „România comunistă de până în 1989". În realitate, istoricii știu foarte bine că aceasta nu a existat niciodată! *Comunismul* era țelul spre care

societatea mergea, mânată din spate de *partidul comunist.* Regimul din România era *comunist*, desigur; partidul unic era şi el *comunist*; dar statul numit România nu a fost niciodată *comunist*, pentru că aceasta era doar miza supremă, scopul înalt, zarea luminoasă - care, din fericire, nu au fost atinse. De fapt, a vorbi despre România *comunistă* din timpul anilor 1947-1989 înseamnă, indirect, a le face un compliment lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu şi tuturor tovarăşilor lor. Nici măcar Coreea de Nord a zilelor noastre nu are pretenţia de a fi ajuns la comunism - cu atât mai puţin ar putea pretinde liderii regimului comunist din România, indiferent de epoca lor.

O întrebare ca o obsesie (legitimă): *câţi au fost?*

În fine, probabil că principala provocare pentru istoricul rememorator este de natură... cantitativă. În timpul multor prezentări ale proiectului nostru de-a lungul anilor din urmă, am constatat că una dintre aşteptările ferme ale auditoriului era ca cercetarea realizată de noi să răspundă la o întrebare asupra căreia s-au oprit frecvent după 1989 nu numai istoriografia românească şi istoricii din ţară, ci şi mulţi dintre cei implicaţi în discursul public de natură istorică: *câţi membri a avut Partidul Comunist Român în perioada interbelică?*

În fapt, proiectul nostru chiar oferă un răspuns la această întrebare. În baza noastră de date pentru această cercetare am avut 8614 fişe ale unor presupuşi ilegalişti comunişti (v. pp. 387-389). *Însă această cifră reflectă doar numărul comuniştilor care au rămas după 23 august 1944 în România şi care au completat fişa de recensământ (cerută de partidul ajuns la putere) între 1951-1952.* Mai mult, baza de date realizată le permite celor interesaţi de subiect să afle nu doar numărul comuniştilor, ci şi pe cel al simpatizanţilor şi membrilor UTC din intervalul de timp menţionat. O altă posibilitate oferită de proiect este analiza principalelor caracteristici ale acestora: originea etnică, relaţia cu partidul, acţiunile din ilegalitate, principalele evenimente represive, parcursul biografic între 23 august 1944 şi 1951-1952 etc. Astfel putem constata în ce măsură rolul şi comportamentele din perioada ilegalităţii au reprezentat un factor determinant pentru evoluţia postbelică a acestora.

De reţinut că nu sunt cuprinşi în recensământul intern al Partidului Muncitoresc Român din 1951-1952 acei comunişti care aveau funcţii de conducere în Secretariatul şi Biroul Politic al CC al PMR, cei care s-au stabilit după 23 august 1944 în alte state (Bulgaria, Ungaria, Uniunea

Sovietică etc.), cei care au murit înainte de data recensământului din varii motive (fie în timpul executării pedepselor privative de libertate, fie ca urmare a deportării, fie din cauze naturale etc.). De asemenea, printre cei recenzați nu se regăsesc acei foști comuniști care se aflau în penitenciare după instaurarea regimului PCdR/PMR. Cazul cel mai elocvent este cel al primului secretar general al Partidului Comunist din România, Gheorghe Cristescu-Plăpumaru: poate să pară bizar, dar în acei ani el nu era luat în calcul când se inventaria selecta castă a ilegaliștilor! Ceea ce pentru istoricii de azi este uluitor - chiar dacă înțelegem, desigur, că partidul avea propria grilă de interpretare a realității.

În total, în literatura de specialitate au fost propuse mai multe variante numerice privind numărul comuniștilor înainte de 23 august 1944: cifrele vehiculate s-au oprit de cele mai multe ori la numărul de 1.000 de persoane. Estimarea își are originea într-o apreciere a Anei Pauker din timpul audierii ei pe linie de partid[1].

Aprecierea este preluată și în una dintre cele mai recente cărți care se oprește asupra acestui aspect din istoria interbelică a partidului. Istoricul Lucian Boia exemplifică, în volumul său *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, că „țara cu cei mai puțini comuniști a devenit țara cu partidul comunist cel mai numeros"[2]. Sugestiv, capitolul respectiv se numește „Țara cu o mie de comuniști".

Totuși, pe ce se bazează această persistentă legendă a celor *o mie*? Pe *simpla segmentare* a celor care s-au pus atunci în slujba *ideii comuniste*: sunt reținuți numai cei care, eventual, trecuseră pragul înscrierii în partid, dar sunt trecuți cu vederea cei care, fără a fi membri, serveau totuși partidul ca susținători, simpatizanți implicați etc.

Pentru a nu cădea fără scăpare în capcana cifrelor și a controverselor pe care le pot stârni acestea, noi am considerat mereu că este necesară, de la începutul oricărei discuții pe această temă, *o precizare*: să nu uităm că, în perioada interbelică, partidele comuniste nu au fost organizații politice clasice. Odată intrate în ilegalitate, ele au încetat să acționeze la vedere, iar sediile lor nu erau cunoscute neinițiaților sau celor neinteresați. Singurii care cunoșteau sediul unei celule comuniste erau membrii ei, respectiv angajații Siguranței care îi urmăreau. Încă din 1924, Congresul al III-lea

1. Pentru mai multe informații despre această versiune a numărului comuniștilor români, vezi Ioan Chiper, „Considerații privind evoluția numerică și compoziția etnică a PCR între 1921-1952", *Arhivele Totalitarismului*, vol. 21, nr. 4, 1998; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, ediția a II-a, Humanitas, București, 2014, p. 123.
2. Lucian Boia, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, Humanitas, București, 2016, p. 7.

al Partidului Comunist din România a ales ca tactică de luptă şi metodă de construire a partidului munca ilegală. În rezoluţiile adoptate atunci, se sublinia că activitatea conspirativă trebuie să primeze chiar şi în acele momente când partidul era legal.

Date fiind împrejurările în care lucrează PCdR, întreaga organizaţie a partidului trebuie construită ilegal. Înainte de toate, este necesară construirea unui puternic aparat ilegal al partidului, care va rămâne ilegal chiar şi atunci când întreg partidul va trece printr-o perioadă legală[1]. Ca atare, *munca ilegală* a fost unul dintre principiile în baza cărora a funcţionat PCdR în toată perioada interbelică.

Acesta a fost completat de altele, impuse de tactica politică a lui Lenin încă dinainte ca partidul bolşevicilor să preia puterea în Rusia: conspirativitatea, „alegerea cea mai severă a membrilor" şi „pregătirea revoluţionarilor profesionişti", după cum se spunea într-un document (de inspiraţie stalinistă, desigur) al comuniştilor români, în 1931[2].

Astfel, cineva interesat să devină membru al acestui partid nu putea să adere la mişcarea comunistă prin simpla sa dorinţă sau punere la dispoziţie. Nu intra pe uşa organizaţiei, completa o cerere de adeziune, un chestionar autobiografic, iar la sfârşit ieşea cu carnetul de membru PCdR în buzunar. Lipsa unor evidenţe ale partidului din anii interbelici (ea însăşi impusă de condiţiile clandestinităţii şi ilegalităţii) îngreunează identificarea precisă a numărului comuniştilor din acest interval de timp. Această carenţă este doar în parte suplinită de recensământul intern al partidului din anii 1951-1952.

În documentele perioadei comuniste este menţionată adesea o frază-cheie: *a fost atras în partid*, ceea ce însemna că partidul era cel care îşi alegea membrii. De regulă, activitatea unui viitor prozelit începea prin participarea sa la acţiunile imaginate şi întreprinse de partid. Iar în final i se putea propune aderarea la partid, fără ca această propunere să fie obligatorie sau să vină de la sine.

Din acest motiv, intrarea în partid avea (evident, păstrând proporţiile) mai curând semnificaţia unui ritual de iniţiere într-o organizaţie secretă, care includea şi citirea de către viitorul recrut a materialelor de propagandă ale partidului comunist. Totodată, în urma analizării unor fişe identificate în cadrul proiectului, am observat că, în unele cazuri, atragerea în partid se realiza şi prin intermediul unei rude foarte apropiate (frate, soţ). Nu

1. Moţiunile şi Rezoluţiile Congresului al III-lea al PCdR sunt disponibile la AOSPRP, colecţia 50, inventar 3, dosar 446, f. 18.
2. AOSPRP, *Chestiunea organizatorică*, broşură publicată de Editura Partidului Comunist din România, 1931, p. 29.

este deloc întâmplător că ceea ce numim *comunismul românesc* oferă câteva zeci de cazuri (!) de familii de comuniști întemeiate încă din perioada ilegalității. Atragerea în mișcare printr-o persoană de încredere este explicabilă atât prin conspirativitatea ce caracteriza organizația comunistă, cât și prin „educarea" oricărui comunist de a apela doar la acele persoane de încredere. Și cine, măcar în teorie, putea să fie mai de încredere decât un frate, o soră sau o soție? În acest caz, rudele apropiate ale membrilor îndeplineau diferite roluri: curier, gazdă, „tehnic", „logodnică" (de fațadă) ș.a.m.d.

Faptul că nu toți cei care activau în cadrul mișcării comuniste erau membri de partid nu trebuie să ne surprindă - el este, de altfel, indicat și de unii dintre foștii comuniști, de-a lungul întregii istorii a regimului. Egon Balas, comunist român de origine maghiară, remarca în volumul său memorialistic acest aspect. El compara intrarea în partid cu înregimentarea într-o organizație militară:

> Știam deja că nu toți comuniștii sunt membri de partid și că apartenența la partid era rezervată doar celor mai devotați și mai hotărâți comuniști, celor care conduceau lupta. Mi se ceru să decid dacă vroiam să fac acest pas hotărâtor, care în multe privințe semăna cu înrolarea într-o grupare militară[1].

În același timp, intrarea în partid presupunea că viitorul comunist pierdea controlul asupra destinului său, el devenind doar o rotiță pentru succesul revoluției comuniste. Sacrificiile și renunțările pe care trebuia să le facă un aderent îi erau precizate de recrutor încă din momentul în care i se avansa posibilitatea de a face saltul de la statutul de simpatizant la cel de membru. Teohari Georgescu, ministru al Afacerilor Interne între 1945 și 1952, se oprește asupra acestui aspect în memoriile sale din anii 1970:

> El mi-a pus întrebarea dacă vreau să intru în partid și i-am spus: Nici o clipă nu stau la îndoială. Atunci el mi-a spus: „Știi ce însemna intrarea în partid? Intrarea în partid înseamnă să renunți la familie". Eu am fost legat de familie. Pierzând amândoi părinții s-a creat o legătură între frați și surori încât formam un colectiv, cu toate acestea nu am ezitat să spun că sunt gata să părăsesc familia. [...] A continuat mai departe: „Dar ști[i] ce înseamnă a intra în partid? Înseamnă să renunți la libertate". I-am spus sunt gata și pentru acest lucru. „Dar nu este acest ultim lucru la

1. Egon Balas, *Voința de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism și comunism*, traducere de Stela Tinney, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, p. 69.

care trebuie să renunţi. A intra în Partid înseamnă să renunţi şi la viaţă. Adică să-ţi dai şi viaţa pentru partid". Am spus [...] sunt gata şi pentru acest lucru[1].

Evident că memorii precum cea de mai sus sunt în bună parte falsificate, tocmai prin faptul că au fost scrise după victoria mişcării din care autorii făceau parte. Totuşi, cel puţin dintr-un punct de vedere nu exagerau: caracterul cvasicazon al vieţii de partid.

Un alt aspect de reţinut este că adesea studiile care se opresc asupra PCdR tind să eludeze situaţia celorlalte partide din această parte a Europei. Aşadar, merită să ne întrebăm dacă PCdR a fost prin ceva (şi, dacă da, prin ce?) diferit de celelalte organizaţii comuniste din regiune. În optica noastră, în măsura în care analizăm istoria celorlalte partide comuniste din Europa Centrală şi Răsăriteană, vom putea observa că situaţia partidului comunist român nu a fost unică şi nici diferită.

În septembrie 1923, comuniştii bulgari au condus o revoltă eşuată (inspirată, evident, de modelul leninist), iar după doi ani au organizat un atentat împotriva ţarului Boris al III-lea. Acţiunea din 1925 a avut consecinţe tragice. După cum menţionează Mark Kramer, o sută de oameni au murit şi a fost introdusă legea marţială, ceea ce a condus la declanşarea unei aspre represiuni împotriva comuniştilor bulgari[2]. În Iugoslavia, potrivit lui Jerca Vodušek Starič, partidul comunist a fost înfiinţat încă din iunie 1920, cu un an înainte ca Lenin să elaboreze cele 21 de reguli pe care erau obligate să le respecte partidele ce voiau să adere la Comintern. La această dată, Partidul Socialist Iugoslav şi-a schimbat numele în Partid Comunist. După doar câteva luni de la înfiinţarea sa, în decembrie 1920, partidul a fost interzis, ca urmare a atacurilor teroriste organizate, a conflictelor armate cu poliţia şi a grevelor violente pe care le-a orchestrat. Ulterior avea să se revină asupra acestei decizii, însă doar până în august 1921, când partidul a fost din nou interzis, pentru următoarele două decenii. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, apartenenţa la această organizaţie nu era doar sancţionată penal[3]. În acei ani, unii medici sârbi

1. ANIC, colecţia 60 – Amintiri, memorii şi însemnări ale unor personalităţi despre situaţia economico-socială şi politică din România, 1914-1970 (în continuare colecţia 60), dosar 663, ff. 28-30.
2. Mark Kramer, „Stalin, Soviet Policy, and the Establishment of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1941-1949", în Timothy Snyder, Ray Brandon (eds.), *Stalin and Europe: Imitation and Domination, 1928-1953*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2014, p. 267.
3. Jerca Vodušek Starič, „Stalinist and anti-Stalinist repression in Yugoslavia, 1944-1953", în Kevin McDermott, Matthew Stibbe (eds.), *Stalinist Terror*

au încercat să „vindece" orientarea comunistă a unui segment al populației, mai ales în rândul tinerilor, considerând-o una dintre maladiile epocii. După cum menționează Ana Antić, în unele cazuri intervenția medicală asupra tinerilor comuniști era cerută chiar de părinții acestora[1].

De altfel, majoritatea partidelor comuniste din această parte a Europei au avut un destin similar. Interzise la scurt timp după înființare, au acționat în ilegalitate până la preluarea puterii, după al Doilea Război Mondial. Astfel, ilegalitatea și închisoarea au fost principalele experiențe ale comuniștilor, care, în mod categoric, au influențat modul lor de a acționa după preluarea puterii. Referitor la acest aspect, psihiatrul basarabean Ipolit Derevici, el însuși deținut pentru activitate comunistă în anii 1930, remarca: „În prima etapă e o psihologie specială a tovarășilor care ieșeau din închisoare, toți erau dominați de ideea că fuseseră închiși și de aceea primeau lucrurile cu suspiciune"[2]. Această suspiciune nu i-a părăsit niciodată pe ilegaliștii români.

Singura excepție o reprezintă Partidul Comunist din Cehoslovacia, care a fost un partid legal în perioada interbelică, având și reprezentanți în parlamentul țării. Cu toate acestea, ca și restul partidelor comuniste, și cel din Cehoslovacia a suferit aceeași stalinizare în anii 1930[3], fiind caracterizat, la rândul său, de schisme la nivelul elitei. În legătură cu acest ultim caz, ne putem întreba dacă Partidul Comunist din Cehoslovacia a fost diferit de restul organizațiilor de acest gen sau dacă democrația și societatea cehoslovace au fost ceva mai dezvoltate decât celelalte democrații din Europa Centrală și Răsăriteană. Să fi înlesnit această aparentă „permisivitate" cehoslovacă existența unui partid antisistem, controlat de Moscova? Sunt doar alte întrebări din lungul șir al celor asupra cărora am putea medita.

Astfel, putem observa că PCdR nu a fost diferit, ci s-a încadrat perfect în traiectoria celorlalte partide din această parte a lumii. Desigur, numărul membrilor acestor partide diferă. Însă în cazul românesc studiile care s-au oprit asupra acestui aspect *nu i-au luat în considerare* și pe cei care interacționau cu partidul în calitate de simpatizanți și susținători. Dintre aceștia erau aleși viitorii membri de partid. Moțiunile și rezoluțiile

---

in Eastern Europe: Elite Purges and Mass Repression, Manchester University Press, Manchester, 2010, p. 161.

1. Ana Antic, „Therapeutic Fascism: Re-educating Communists in Nazi-occupied Serbia, 1942-44", *History of Psychiatry*, vol. 25, nr. 1, 2014, pp. 35-56.
2. ANIC, colecția 60, dosar 665, f. 208.
3. Kevin McDermott, „Stalinist Terror in Czechoslovakia: Orgins, Processes, Responses", în Kevin McDermott, Matthew Stibbe (eds.), *op. cit.*, pp. 100-101.

Congresului al IV-lea al PCdR le recomandau organizațiilor de partid să racoleze cât mai mulți simpatizanți pentru a putea crea și menține legătura cu masele, dar și pentru a-și întări ulterior rândurile[1].

În aceste condiții, o primă concluzie – sau mai curând una de etapă – a proiectului nostru este că dezbaterea privind numărul comuniștilor români din ilegalitate (*câți au fost?*) trebuie, pe cât posibil, deparazitată de prejudecăți, ironii și clișee. Alături de susținători și simpatizanții implicați activ în mișcare, numărul armatei clandestine a *ideii comuniste* în România a fost *considerabil mai mare* decât cei 800 sau 1.000 de care se vorbește deseori. A reduce mișcarea comunistă românească interbelică numai la proporția celor care erau ca atare membri de partid este o eroare, și nu ajută în explicarea *sine ira et studio* a ceea ce s-a întâmplat în acele decenii la extrema stângă a politicii românești.

Povești din primele vârste ale partidului

Ei bine, acestea fiind provocările aflate azi în fața celor ce au curiozitatea de a cerceta documentele regimului trecut, autorii volumului de față au decis să se întoarcă spre începutul poveștii comunismului românesc. Vom vedea aici, împreună, ecourile unor ani în care simpatiile comuniste erau mai curând un soi de *exotism* ideologic și nimeni nu ar fi putut bănui atunci că *exotismul* va putea deveni vreodată normă și dogmă. Într-o vreme în care niciun spirit lucid nu ar fi putut paria pe victoria comunismului în România, într-un timp în care însuși partidul ce purta acest nume era oficial interzis, totuși unii cetățeni ai acestei țări au activat cu patimă și entuziasm pentru victoria unor idei în care credeau cu încrâncenare și chiar cu o doză bună de fanatism.

Așadar, miza paginilor ce urmează este să prezinte pe baza arhivelor o parte din istoria și biografiile, cât mai reale, ale comuniștilor români ce activau în perioada interbelică sau în primii ani ai războiului. Mai precis, ne-au interesat procesele lor – adică întâlnirile lor (nedorite) cu sistemul de justiție românesc, în fața căruia cu toții erau pasibili de un păcat *originar*: a fi comunist în anii 1930 sau la începutul anilor 1940 însemna a fi un admirator al satrapului Stalin de la Kremlin. Spre stupefacția și neplăcerea justiției românești – ca și spre potențiala noastră uimire dezagreabilă astăzi –, astfel de admiratori au existat în România. Procesele

1. Moțiunile și Rezoluțiile Congresului al III-lea al PC, AOSPRP, colecția 50, inventar 3, dosar 446, f. 23.

lor ni-i arată opuşi legilor de atunci, dar destul de curajoşi în arenă. Vom vedea strategiile lor de apărare, orgoliul lor de a face parte dintr-o *castă de inițiați* sau convingerea lor că aparțin avangardei unei lumi pe care o credeau mai dreaptă şi mai bună.

Ce avea să urmeze după 1945 se ştie. Dar fragmentele de istorie ce urmează provin dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, când nimeni nu bănuia că un astfel de conflict ar putea urma sau ce ruptură profundă va produce el pe harta politică a Europei.

Aşa cum o spune titlul, ne-au interesat aici câțiva dintre *comuniştii de dinainte de comunism*, adică acei militanți care şi-au consumat energia şi timpul pentru o cauză ce atunci părea improbabilă, dacă nu imposibilă. Nu are rost să călcăm pe gheața subțire a istoriei contrafactuale, dar este foarte probabil că, *dacă* Germania lui Hitler nu ar fi atacat Uniunea Sovietică în 1941, partidul comunist nu ar fi ajuns niciodată la conducerea României (sau Poloniei, sau Ungariei ş.a.m.d.).

Se cuvine acum să le dăm cuvântul autorilor – şi eroilor lor.

Elis Pleşa, cu minuția pe care colegii istorici i-o recunosc, tratează aici cazul unui prizonier „de soi" al anilor 1930, un maistru electrician în care nimeni nu îl putea bănui pe atunci pe viitorul conducător al României: Gheorghe Gheorghiu-Dej. După adjudecarea puterii de către comunişti, Gheorghiu-Dej îşi va fundamenta legitimitatea poziției sale în fruntea PCR pe activitatea depusă în timpul unor evenimente importante din istoria clandestină a partidului, rolul deținut în organizarea grevei de la Atelierele CFR Grivița constituind principala sursă la care a apelat în acest sens. Însă fiind conştient că rolul său în acest eveniment putea fi contestat de anumiți lideri ai partidului, unul dintre obiectivele sale de după 1945 a vizat rescrierea trecutului, astfel încât meritele adversarilor săi să fie minimalizate sau chiar trecute sub tăcere. Ca atare, materialele propagandistice comuniste vor susține în repetate rânduri că liderul partidului reuşise în timpul celor două procese ale ceferiştilor performanța de a se transforma din *acuzat* în *acuzator*, chiar dacă în realitate lucrurile nu se petrecuseră întocmai. Procesul celor implicați în greva de la Grivița a început pe 17 iulie 1933, la Bucureşti, instanța de judecată fiind reprezentată de Consiliul de Război al Corpului II Armată. Numărul foarte ridicat de inculpați (nu mai puțin de 115 persoane!) necesitase prezența pe banca apărării a numeroşi avocați, mulți dintre aceştia fiind specializați în apărarea liderilor comunişti. Sentința nr. 571, pronunțată pe 19 august 1933, îl va condamna pe Gheorghiu-Dej la 15 ani de muncă silnică, în vreme ce Constantin Doncea şi Dumitru Petrescu primeau cea mai grea pedeapsă, muncă silnică pe viață. În urma recursului, admis pe 29 martie 1934 de Curtea Superioară de Justiție Militară, în baza unor *erori de procedură*,

procesul a fost mutat la Craiova, spre a fi rejudecat de Consiliul de Război al Corpului I Armată. Procesul de la Craiova a debutat pe 4 iunie 1934; sentința nr. 137 din 1 iulie 1934 a pronunțat pedepse aspre, deși mai mici decât cele stabilite în procesul de la București. Astfel, Constantin Doncea și Dumitru Petrescu au primit câte 15 ani de muncă silnică, iar Gheorghiu-Dej – alături de Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi și Marin Ionescu – a fost condamnat la 12 ani de muncă silnică. Gheorghiu-Dej a fost găsit vinovat de comiterea unor infracțiuni contra liniștii publice pe timp de asediu și mai ales pentru „provocare la rebeliune", în calitate de agent al Cominternului. Recursul înaintat de acesta a fost respins, pe 1 octombrie 1935, de Înalta Curte de Casație și Justiție Militară. Pedeapsa rămânând astfel definitivă, Gheorghiu-Dej și ceilalți condamnați au fost transferați în penitenciare de maximă siguranță (Aiud, Doftana, Ocnele Mari), revenind în libertate abia în august 1944.

Vorbind despre *tatăl* simbolic, nu se poate să ocolim destinul *fiului* simbolic: așadar, după Gheorghe Gheorghiu-Dej, era întru totul firesc ca acest volum să cuprindă și povestea procesului lui Nicolae Ceaușescu. Cu acribia-i și inspirația-i binecunoscute, Cristina Diac și-a asumat aici acest capitol *ceaușescian* al ilegalismului românesc. Judecat în mai 1936 de Consiliul de Război al Corpului V Armată Brașov, Nicolae Ceaușescu se alătura sutelor de militanți ai mișcării comuniste interbelice aduși în fața justiției militare. Până atunci, activitatea sa politică fusese pedepsită în forme mai ușoare, precum arestări preventive urmate de eliberare sau plasarea în „domiciliu obligatoriu" în localitatea natală. În 1936, viitorul lider al României comuniste cunoștea „botezul focului", ajungând să dea socoteală în justiție pentru înrolarea sa într-o mișcare politică prohibită; va cunoaște apoi experiența detenției, o altă etapă cvasiobligatorie în biografia oricărui „revoluționar de profesie". La momentul arestării, Ceaușescu nu împlinise 18 ani, dar deținea deja o funcție în ierarhia mișcării: era secretar al organizației UTCdR din regiunea Prahova. Fusese trimis în Dâmbovița, să încerce crearea unor nuclee comuniste. Realitatea este că atunci când jandarmii, apoi polițiștii au început să deșire firul presupusului complot antistatal, Ceaușescu nu reușise mare lucru. Procesul său trebuie văzut în contextul mai larg al tentativei statului de a destructura timidele încercări de constituire în România a unui Front Popular Antifascist, iar la nivel local – de a preveni răspândirea „microbului" comunist printre lucrătorii din industria extractivă. Studiul Cristinei Diac și-a propus să prezinte, în afară de faptele propriu-zise, și modalitatea în care funcționa justiția interbelică *vis-à-vis* de comuniști în general și față de tânărul Ceaușescu mai ales. Totodată, studiul își propune să discute efectele produse de condamnarea din 1936 asupra carierei politice a lui Nicolae Ceaușescu. Concret,

a fost condamnat pentru că avea asupra sa broşuri de propagandă comunistă şi pentru că participase la o întrunire, în casa unui țăran, unde se discutase politică. Condamnarea din 1936, în loc să-şi îndeplinească funcţia de „intimidare specială", adică să-l sperie pe tânărul comunist şi să-l determine să se abţină de la astfel de fapte în viitor, a generat efectul contrar. Întemnițarea alături de lideri ai mişcării, la închisoarea Doftana, l-a propulsat pe Ceauşescu într-un univers aparte, al deţinuţilor politici, şi i-a oferit ulterior legitimitate.

Studiul propus de Corina Doboş propune o analiză cantitativă şi calitativă a situaţiei militanţilor comunişti proveniţi din România şi activi în Franța într-un context istoric precis. Reamintim că toate studiile dedicate diferitelor grupuri utilizează informaţiile oferite de instrumentul digital de lucru ANDCO, suplimentate cu informații relevante găsite în documentele de arhivă sau în diferite tipuri de memorii.

Liviu Pleşa, un pasionat al istoriei regimului comunist, scrie aici despre procesul interesantului personaj care a fost Vasile Luca. Interzicerea PCdR în 1924 le-a oferit autorităţilor cadrul legal pentru măsuri împotriva liderilor şi membrilor acestui partid, a cărui doctrină avea vădite accente antinaţionale şi antistatale. În acel moment, Vasile Luca conducea organizaţia regională Braşov a PCdR, fiind activ mai ales pe linie sindicală, motiv pentru care a fost inclus chiar în prima serie de procese intentate conducătorilor partidului. Condamnat în contumacie în 1925, Luca avea să fie arestat în 1926 şi inclus în procesul lui Boris Ştefanov, unul dintre liderii de marcă ai PCdR din acea perioadă. După mai multe tergiversări, procesul a avut loc în cele din urmă în 1928, alături de cei doi fiind judecat şi militantul comunist Barbu Zaharescu. Dacă Ştefanov şi Zaharescu au primit pedepse mari (8, respectiv 7 ani), Luca a fost achitat, posibil ca o recompensă a faptului că acceptase să devină informator al Siguranţei. Acest detaliu îl va urmări toată viaţa. După o vizită la Moscova, Vasile Luca şi-a continuat activitatea propagandistică intensă pe linie sindicală, fiind numit secretar al Sindicatelor Revoluţionare Unitare (organizaţie-paravan a PCdR), poziţie din care a coordonat pregătirea grevelor din 1933 de la Atelierele CFR Griviţa din Bucureşti şi de pe Valea Prahovei. A fost inclus în procesul greviştilor de la Griviţa, dar, reuşind să scape pentru moment de arestare, a fost condamnat în contumacie la 20 de ani de muncă silnică. Arestat în vara anului 1933, a fost trimis în judecată. Procesul a durat mai mult de cinci ani, sentinţa fiind casată de mai multe ori (însă pe motive procedurale), pentru ca în toamna anului 1938 să fie condamnat la 5 ani şi 6 luni de închisoare corecţională. Eliberat în aprilie 1939, Luca şi-a reluat imediat activităţile politice ilegale, fiind practic al doilea om în partid după Ştefan Foriş. În aprilie 1940, în timp ce încerca

să ajungă în URSS pentru a primi instrucțiuni, a fost arestat la Cernăuți și condamnat la 8 luni de închisoare. Nu a executat însă prea mult din pedeapsă, întrucât în scurt timp avea să fie eliberat de sovietici. La fel ca ceilalți lideri ai partidului comunist (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker ș.a.), Vasile Luca și-a legitimat pozițiile deținute în partid și în stat după 1945 prin anii de detenție pe care îi executase din cauza activității desfășurate în interesul partidului.

Dumitru Lăcătușu, un împătimit al arhivelor, are două studii în cartea de față: unul, care închide volumul, explorează grupul respondenților proveniți din Basarabia, iar celălalt urmărește unul dintre cele mai interesante episoade ale istoriei nucleului comunist românesc interbelic: procesul Anei Pauker. Arestarea ei în iulie 1935, alături de alți membri ai Secretariatului Comitetului Central al partidului, a reprezentat o importantă lovitură a Siguranței împotriva mișcării comuniste, care părea să fi fost decapitată de principalii lideri. Partidul a încercat să profite de pe urma acestui eșec, transformând procesul intentat celor 19 comuniști într-o acțiune de propagandă și diseminare a mesajului comunist. Un scop propagandistic l-au avut și autoritățile vremii, care au încercat să transmită prin intermediul acestui proces că majoritatea adepților partidului comunist erau evrei și maghiari. Efortului autorităților li s-a alăturat și presa de dreapta, care – în perioada procesului – a desfășurat o *anchetă* despre ceea ce însemna comunismul și pericolul pe care îl reprezenta pentru statul român. Articolul domnului Lăcătușu analizează desfășurarea procesului intentat Anei Pauker și celorlalți comuniști din lotul său prin examinarea și analizarea următoarelor aspecte: arestarea și interogarea inculpaților, reprezentarea procesului în presa vremii, desfășurarea procesului în București și Craiova și sentințele primite. Sunt prezentate principalele date biografice ale protagoniștilor, dar și pledoariile cele mai reprezentative ale avocaților care i-au apărat pe cei 19 comuniști în proces.

Mihai Burcea, unul dintre cei mai harnici și inspirați cercetători ai tinerei generații, tratează la rândul său două subiecte: mai întâi, cazul unui personaj mai puțin cunoscut, dar foarte ilustrativ pentru istoria de atunci a mișcării – Petre Gheorghe. Acesta a fost un militant de bază al mișcării comuniste, provenit din aripa bulgară a partidului. În anii 1930 a deținut funcția de șef al organizației de tineret comuniste, iar la începutul anilor 1940 a ocupat poziția de secretar al Comitetului Județean Ilfov al PCdR. După atacarea Uniunii Sovietice de către Germania nazistă, Gheorghe a intrat în conflict direct cu Ștefan Foriș, liderul PCdR în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pe considerente ce țineau de modul în care partidul trebuia să se raporteze la autoritățile antonesciene. Gheorghe a fost

arestat în primăvara anului 1942, după ce intrase în contact cu câțiva comuniști bulgari cărora, la cererea spionajului sovietic, urma să le furnizeze informații referitoare la trupele germane și române staționate în Dobrogea. După arestare, Petre Gheorghe a fost anchetat de organele Serviciului Special de Informații, care l-au trimis în fața Curții Marțiale Ploiești, pentru a fi judecat sub acuzațiile de spionaj și înaltă trădare. Procesul a avut loc în ziua de 6 august 1942, Gheorghe fiind condamnat la pedeapsa capitală. A fost executat în dimineața zilei de 8 februarie 1943. Procesul lui Petre Gheorghe este relevant pentru modul în care instanțele militare judecau procesele politice și de spionaj pe timp de război. De regulă, curțile marțiale judecau și pronunțau sentința în aceeași zi, însușindu-și de cele mai multe ori concluziile procurorilor militari. De asemenea, Petre Gheorghe a fost cel mai marcant lider al PCdR din perioada celui de-al Doilea Război Mondial care a fost judecat și executat pentru activități de spionaj și înaltă trădare. Mai apoi, într-un alt studiu, Mihai Burcea se ocupă de grupul voluntarilor români din Brigăzile Internaționale din Spania, o formă de activism antifascist care avea să fie foarte apreciată ulterior (deși bilanțul final, sugerează autorul, trebuie analizat de la caz la caz).

În fine, câteva cuvinte despre studiile de caz propuse de editorul acestui volum, subsemnatul Adrian Cioroianu: un studiu îi este dedicat lui Petre Constantinescu-Iași, exemplu ilustrativ al intelectualului de stânga român care, în anii 1920 și 1930, evoluează de la o linie confuză a unui sindicalism de sorginte occidentală spre o pasiune stalinistă din ce în ce mai concretă (dar niciodată asumată ca atare). Constantinescu-Iași a fost un pasionat al scrisului. Scrisul a fost principala sa armă de luptă – de la articole de ziar până la memorii către directorii închisorilor prin care a ajuns, Constantinescu-Iași chiar a crezut în puterea cuvântului și, fără ezitare, a utilizat-o în folosul cauzei sale, cauză ce va face din el un ministru al Propagandei în primii ani ai comunizării țării. Al doilea studiu este despre Scarlat Callimachi (parte dintr-un volum în pregătire) și prezintă evoluția surprinzătoare a fiului unei familii „de viță" până la a deveni (printr-un jurnalism militant pus în slujba partidului comunist în anii 1930) cel pe care tovarășii săi de idei l-au numit (ca un compliment) „prințul roșu".

*

Editorul unui astfel de volum nu poate încheia prefața fără să mulțumească partenerilor-colegi din această întreprindere editorială și istoriografică. Semnatarele și semnatarii acestor studii sunt cercetători de primă

mână; toţi au flerul detaliilor importante din munţii de file cercetate, au bunul-simţ al nuanţelor şi au curiozitatea de a merge spre cauza lucrurilor. Pentru profesorul doar puţin mai experimentat care sunt, a fost un privilegiu să lucrez alături de astfel de partizani ai muzei Clio. Şi o voi face oricând în viitor, având încredere în pana, ochii şi mintea lor şi în interpretarea pe care o dau istoriei comuniştilor sau regimului comunist din România.

Adrian Cioroianu

Capitolul 1

Gheorghe Gheorghiu-Dej: de la răzvrătirea unui muncitor la falsificarea unei legende. „Procesul ceferiştilor" din anii 1933-1934 şi răzbunarea ulterioară

Elis Pleşa

După 1944, Gheorghiu-Dej şi-a fundamentat legitimitatea poziţiei sale în fruntea PCR pe activitatea depusă în timpul unor evenimente importante din istoria clandestină a partidului. Rolul avut în organizarea grevei de la Griviţa a constituit principala sursă la care a apelat pentru a-şi consolida locul în conducerea partidului şi a statului.

Provenit dintr-o familie săracă din Bârlad, viitorul lider al PMR a fost nevoit să muncească de foarte devreme (de la 11 ani) şi să abandoneze relativ repede şcoala[1]. Vârsta şi lipsa unei calificări l-au obligat să-şi schimbe în mai multe rânduri locul de muncă, alegându-şi în cele din urmă meseria de electrician, care oferea perspective mai sigure. S-a angajat la o fabrică din Comăneşti, unde a luat contact cu greutăţile vieţii muncitorilor din acea perioadă, fapt care l-a motivat să se înscrie în sindicat şi să participe la greva generală din 1920. Prima acţiune revendicativă i-a adus însă şi contactul brutal cu lipsa de scrupule a patronatului acelor vremuri, toţi greviştii fiind imediat concediaţi.

1. Tudor Olaru, „Primul candidat al Capitalei. Gh. Gheorghiu-Dej", *Scânteia*, 18 noiembrie 1946, pp. 1-2.

Un electrician cu idei politice

După un an, Gheorghiu-Dej a reuşit să se angajeze ca electrician la Societatea de Tramvaie din Galaţi, dar la jumătatea anilor 1920 a fost din nou concediat, întrucât ar fi organizat mai multe proteste ale muncitorilor împotriva introducerii zilei de muncă de nouă ore, alături de revendicări de majorare a salariilor[1]. Și-a găsit însă un loc de muncă tot la o unitate economică de stat, fiind primit ca electrician la Atelierele CFR din Galați.

În special după debutul crizei economice, care a contribuit din plin la erodarea nivelului de trai al muncitorilor, oricum scăzut, Gheorghiu-Dej a început să fie tot mai activ în plan politic. În opinia lui, muncitorii trebuiau să iasă din starea de expectativă şi să protesteze față de condițiile grele de muncă și de viață, cu atât mai mult cu cât salariile le scăzuseră simțitor. Ideile sale se apropiau astfel de politica PCdR, partid care susținea cu asiduitate astfel de acțiuni protestatare ale muncitorilor. Gheorghiu-Dej a fost atras de principiile ideologiei comuniste care proclamau egalitatea socială și lupta de clasă, fiind interesat mai ales ca muncitorii să obțină tratament corect din partea patronatului și a angajatorilor.

În 1930 s-a înscris în PCdR[2] și, grație activității agitatorice desfășurate, i-a fost repartizată sarcina de a organiza celula de partid la Atelierele CFR Galați. Ulterior, partidul comunist i-a încredințat rolul de a organiza activitatea de propagandă şi la alte ateliere CFR din Moldova.

După numai un an, activitatea procomunistă a lui Gheorghiu-Dej avea să determine reacția punitivă a Direcției Generale a CFR, care, pe 15 august 1931, sub acuzația de „agitație comunistă", l-a transferat la Atelierele CFR din orașul Dej[3]. Odată ajuns acolo, Gheorghiu-Dej

---

1. *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, ediția a II-a, Editura Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti, 1948, p. 12.
2. Peste ani, aparatul de propagandă al regimului comunist avea să prezinte foarte literar momentul adeziunii acestuia la PCdR: „Într-o noapte găsi pe drum o hârtie mototolită. Era un manifest al Partidului, lansat cu ocazia împlinirii unui an de la masacrul de la Lupeni. Gheorghiu îl studiază cu atenție, își însușește conținutul și hotărăște să intre în Partidul care corespunde aspirațiilor sale" (Tudor Olaru, art. cit., p. 2).
3. Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR. 1945-1989. Dicționar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 291.

a continuat să desfăşoare aceeaşi activitate sindicală susţinută ca şi până atunci, reuşind să câştige în scurt timp încrederea ceferiştilor locali. Drept urmare, pe 19 decembrie 1931 a fost numit verificator al balanţei financiare şi apoi „prim bărbat de încredere" al sindicatului[1]. Nemulţumiţi de condiţiile foarte grele în care munceau, precum şi de preconizata diminuare salarială, ceferiştii din Dej au aderat imediat la poziţia protestatară a lui Gheorghiu-Dej şi, pe 10 februarie 1932, au înaintat Direcţiei Generale a CFR o moţiune de protest. De asemenea, pe 23 februarie 1932 l-au mandatat pe Gheorghiu-Dej să plece la Bucureşti pentru a discuta cu Uniunea Centrală a Sindicatelor din CFR şi cu ceferiştii de la Atelierele Griviţa, în vederea coordonării demersurilor lor revendicative.

În această calitate, Gheorghiu-Dej a participat la conferinţa pe ţară a ceferiştilor comunişti, care a avut loc pe 20 martie 1932, la Bucureşti, sub conducerea lui Vasile Luca[2]. Cea mai importantă hotărâre organizatorică luată cu acest prilej a fost constituirea unui Comitet Central de Acţiune al ceferiştilor, al cărui secretar a fost numit Gheorghiu-Dej, ceea ce îi oficializa rolul de coordonator direct al acţiunilor protestatare. Alături de el, în fruntea Comitetului Central de Acţiune se mai aflau doi reprezentanţi ai conducerii PCdR (Moscu Cohn/Gheorghe Stoica – membru al Secretariatului PCdR însărcinat cu problemele ceferiştilor şi Vasile Luca – membru al Secretariatului CGSU), precum şi reprezentanţi ai Atelierelor CFR din ţară (Bucureşti, Iaşi, Galaţi etc.). Ulterior, sub coordonarea lui Gheorghiu-Dej au fost organizate conferinţe regionale (la Galaţi şi la Cluj), la care au fost alese comitetele regionale de acţiune pentru Moldova, respectiv Transilvania. În pofida faptului că nu deţinea nicio funcţie în conducerea centrală sau locală a partidului, Gheorghiu-Dej îşi datora prezenţa în Comitetul Central de Acţiune activităţii sale organizatorice şi revendicative foarte laborioase din 1931-1932. Practic, el servea drept intermediar între organele de conducere ale PCdR şi marea masă a sindicaliştilor din CFR[3].

1. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 897, ff. 1, 5.
2. Vezi în acest sens nota Direcţiei Generale a Poliţiei din 5 aprilie 1932, „Acţiunea comuniştilor printre lucrătorii ceferişti" (ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 897, ff. 18-19).
3. Conform Ordonanţei definitive de trimitere în judecată a celor implicaţi în procesul „Griviţa CFR", din iunie 1933, Gheorghiu-Dej era „agentul de legătură între diferitele sindicate comuniste şi Partidul Comunist. El este acela care cutreieră ţara în lung şi în lat". ACNSAS, fond Documentar, dosar 16077, vol. 2, f. 159.

Concediat de la CFR

Revenit la Dej imediat după alegerea în Comitetul Central de Acţiune, Gheorghiu-Dej a avut o reacţie foarte critică la adresa conducerii Uniunii Sindicatelor CFR, apropiată politic de PSD, partid cu care PCdR se afla într-o acerbă rivalitate pentru preluarea controlului asupra sindicaliştilor ceferişti. Astfel, în cadrul şedinţei sindicale din 24 martie 1932, el l-a acuzat pe Virgil Ionescu, preşedintele organizaţiei sindicale amintite, că trădase cauza muncitorilor ceferişti („e un aşa om care mai mult lucră contra tovarăşilor decât în favoarea lor"), făcând jocul „guvernului fascist Iorga"[1]. Prin poziţia sa radicală, Gheorghiu-Dej a reuşit să-i determine pe ceferiştii din Dej să continue protestele prin care solicitau îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi creşterea salariilor. În acest context, pe 9 aprilie 1932, Direcţia Generală a CFR, folosind ca pretext conţinutul moţiunii din 10 februarie, mai exact pasajul în care se cerea eliberarea comuniştilor aflaţi în detenţie, a dispus închiderea atelierelor din Dej şi concedierea celor aproximativ 300 de muncitori. Faptul că Gheorghiu-Dej se aflase în fruntea protestatarilor şi, mai ales, că era vorba de o „recidivă" a acestuia a determinat conducerea CFR să decidă concedierea lui[2], lipsindu-l totodată de dreptul de a se mai angaja la vreun alt atelier din ţară. Este şi perioada în care Gheorghe Gheorghiu a primit apelativul „Dej", pe care îl va adopta şi păstra toată viaţa. De notat însă că acesta nu i-a fost acordat de muncitori, în semn de recunoaştere a meritelor sale, ci de Siguranţă, care încerca astfel să-l deosebească de alţi lideri sindicali din ţară care se numeau Gheorghiu[3].

În perioada imediat următoare, Gheorghiu-Dej a activat intens în direcţia trecerii sindicatelor ceferiştilor sub controlul PCdR, el răspunzând, potrivit lui Gheorghe Stoica, de coordonarea muncitorilor din Iaşi, Paşcani şi Galaţi[4], asupra cărora avea o anumită influenţă ca urmare

1. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 897, ff. 10, 12. Conflictul lui Gheorghiu-Dej cu Virgil Ionescu era mai vechi, acesta din urmă fiind acuzat de primul că era „un trădător de primă clasă, care a trădat lupta muncitorilor la Iaşi". ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 896, vol. 1, f. 10.
2. Florina Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 291.
3. Gheorghe Apostol, *Eu şi Gheorghiu-Dej*, f.e., Bucureşti, 1998, p. 8.
4. *Scânteia*, anul XXXIV, nr. 6565, 21 martie 1965, p. 3.

a deselor deplasări pe care le făcuse în zonă, îndeosebi în perioada în care lucrase la Galați. Astfel, pe 29 mai 1932, la Galați, Gheorghiu-Dej a condus conferința regională a ceferiștilor comuniști din Moldova[1]. Cu această ocazie s-a luat decizia înființării unui comitet de acțiune regional al tuturor sindicaliștilor CFR din Moldova și ieșirea din Uniunea Generală a Sindicatelor CFR, aflată sub influența PSD. Prin această acțiune, comuniştii preluau practic controlul asupra unei părţi importante a sindicatelor ceferiste. Acţiunile lui Gheorghiu-Dej erau coordonate de Vasile Luca, care, la rândul său, acționa în baza indicațiilor primite din partea CC al PCdR. Conform Siguranţei, rolul lui Gheorghiu-Dej era de a pregăti diversele conferinţe şi întruniri la care urma să participe Vasile Luca.

Pe 8 iunie 1932, Gheorghiu-Dej a participat la conferinţa pe ţară a ceferiştilor, organizată la Cluj, fiind cel mai activ dintre cei prezenţi, în calitate de delegat al Atelierelor CFR din Galaţi. Rapoartele Siguranţei susţin că el urma să mai rămână câteva zile la Cluj „pentru formarea unui comitet și scoaterea ziarului *Lupta CFR* în limba română şi maghiară". Din acest motiv, pe 2 iulie 1932, Direcţia Generală a Poliţiei cerea Inspectoratului Regional de Poliţie Cluj să treacă la arestarea, „anchetarea şi trimiterea înaintea justiției a lui Gheorghiu"[2], operațiune nefinalizată, întrucât acesta plecase între timp la Bucureşti. Aici a participat la o consfătuire a ceferiştilor care a avut loc la începutul lunii iulie 1932, la care au fost prezenţi lideri locali ai muncitorilor comuniști (Constantin Doncea, Alexandru Tudor, Ion Ioniță, Petre Gheorghe), dar şi Gheorghe Vasilichi, delegat de conducerea PCdR.

În noaptea de 14/15 iulie 1932, Gheorghiu-Dej avea să fie surprins de Poliţia din Bucureşti „lipind afișe cu caracter subversiv pe zidurile şi stâlpii din Șoseaua Giuleşti", împreună cu Niculae Stoian. În consecință, cei doi aveau să fie arestați și încarcerați la Penitenciarul Văcărești. Pentru a-l judeca pe Gheorghiu-Dej, Parchetul Tribunalului Ilfov a

1. ANIC, colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 36, f. 6.
2. Este probabil ca Siguranța să fi fost determinată să ia măsura arestării lui Gheorghiu-Dej şi ca urmare a discursului radical pe care acesta îl rostise la adunarea respectivă. Cu acea ocazie, Gheorghiu-Dej îi îndemnase pe cei prezenţi ca, în cazul izbucnirii unui război antisovietic, aceştia să refuze să încarce vagoanele cu material de război, recomandându-le să intre în grevă chiar şi cu prețul pierderii locului de muncă. El nu ezita să declare că „se identifica cu stările sociale din Rusia". ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 39, ff. 13-14.

emis, pe 19 iulie 1932, mandatul de arestare nr. 214, care peste două zile a fost înaintat instanţei. La acest prim proces al său, Gheorghiu-Dej a fost apărat de avocatul Iosif Schraier, folosit adeseori de PCdR. În pofida rechizitoriului procurorului, pe 23 iulie 1932, instanţa dispunea eliberarea lui Gheorghiu-Dej, întrucât afişele lipite erau electorale, iar „incidentul" se petrecuse în timpul campaniei pentru alegerile parlamentare din 17 iulie 1932[1]. Deşi a stat numai câteva zile la Văcăreşti, Gheorghiu-Dej a avut ocazia de a participa la o altă acţiune revendicativă a PCdR, alăturându-se demersului altor 27 de deţinuţi comunişti (printre care şi Lucreţiu Pătrăşcanu, Ştefan Foriş, Bela Brainer ş.a.), ce au înaintat conducerii închisorii un memoriu în care protestau împotriva condiţiilor aspre de detenţie şi, mai ales, împotriva nerespectării unor drepturi legale (dreptul de a corespondа, de a primi presă, dreptul la plimbare, scoaterea lanţurilor etc.). Dintre toate aceste solicitări, directorul penitenciarului avea să aprobe doar dreptul la corespondenţă.

Închisoarea nu numai că nu l-a speriat pe Gheorghiu-Dej, ci chiar i-a întărit convingerea de a continua activitatea agitatorică şi propagandistică. După eliberarea de la Văcăreşti, DGP a emis, pe 26 iulie 1932, un ordin circular prin care cerea urmărirea lui Gheorghiu-Dej, întrucât acesta „a primit însărcinarea specială de la comitetul central al partidului comunist român să menţină legăturile între organizaţiile din Transilvania şi Bucureşti şi să reorganizeze sindicatele ceferiste comuniste". Între timp, ca urmare a hotărârilor luate cu prilejul unei întâlniri conspirative la care participase şi Gheorghe Vasilichi, comuniştii reuşiseră să preia conducerea sindicatului de la Atelierele CFR Griviţa, în fruntea căruia fusese numit Panait Bogăţoiu (24 iulie 1932)[2].

Pe 3 octombrie 1932, la finalul unei adunări organizate la Iaşi, Gheorghiu-Dej le adresa muncitorilor prezenţi îndemnul de a se uni pentru a lupta împreună „contra clasei capitaliste"[3]. În urma acestui discurs, agenţii de poliţie l-au arestat la scurt timp după încheierea întrunirii[4],

---

1. Însă acesta nu a fost singurul abuz al autorităţilor din timpul campaniei electorale din iulie 1932, când, sub diferite pretexte, au fost arestaţi mai mulţi lideri comunişti (Bela Breiner, Lucreţiu Pătrăşcanu ş.a.), care ulterior aveau să fie eliberaţi fără să fi fost judecaţi.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 16077, vol. 5, f. 161.
3. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 899, f. 32.
4. Ordinul de arestare a fost emis pe 2 octombrie 1932 de şeful Siguranţei din Iaşi, după ce Gheorghiu-Dej ţinuse în aceeaşi zi un prim discurs agitatoric în localitate. În documentul respectiv se cerea Chesturii de Poliţie

în pofida împotrivirii acestuia şi a ceferiştilor care îl însoţeau, poliţiştii fiind nevoiţi chiar să tragă focuri de avertisment în aer. Pe motiv că, în învălmăşeala creată cu acea ocazie, fusese lovit comisarul Emil Mircescu, şeful Circumscripţiei II de Poliţie Iaşi, Gheorghiu-Dej şi Mihai Crivei aveau să fie înaintaţi instanţei sub acuzaţia de „ultraj cu lovirea organelor de poliţie", la care se adăuga şi aceea de „instigaţie". Ca şi în cazul precedentei reţineri, Gheorghiu-Dej avea să fie eliberat după câteva zile, întrucât cercetările efectuate demonstraseră că nu lovise pe nimeni. Drept urmare, pe 10 octombrie se afla în libertate, participând la o altă întrunire a ceferiştilor comunişti din Iaşi. Însă, după greva de la Griviţa, acest incident avea să fie reanalizat, pornindu-se un nou proces, iar pe 24 iulie 1934 Gheorghiu-Dej era condamnat la 15 zile de închisoare.

Vestea că, în toamna anului 1932, administraţia CFR intenţiona să reducă din nou salariile a creat în rândul muncitorilor ceferişti din toată ţara o puternică stare de agitaţie[1]. Acest context avea să fie speculat de conducerea PCdR, care şi-a intensificat eforturile pentru a canaliza nemulţumirile muncitorilor în folosul său. Din punct de vedere organizatoric, pe 22 octombrie 1932, Panait Bogăţoiu (criticat adeseori de Gheorghiu-Dej pentru atitudinea de expectativă de care dădea dovadă şi pentru lipsa de apetenţă pentru acţiuni protestatare deschise) a fost înlocuit cu Constantin Doncea la conducerea sindicatului de la Atelierele CFR Griviţa[2]. Directiva venise de la conducerea PCdR, iar principala temă de propagandă din discursurile lui Doncea urma să fie tocmai creşterea salariilor[3]. Cum partidul comunist era interesat de o radicalizare

---

a Municipiului Iaşi să procedeze la „supravegherea, arestarea şi percheziţionarea lucrătorului Gheorghiu, pentru trimiterea lui la urmă, evitându-se a fi arestat în cazul când s-ar afla la întrunire sau în grup de lucrători, pentru a nu se produce încăierări cu organele poliţieneşti" (ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 55, f. 2). Agenţii de poliţie au fost însă obligaţi să ignore această ultimă prevedere, întrucât după întrunire Gheorghiu-Dej, Ilie Pintilie şi ceilalţi lideri sindicali comunişti locali organizaseră, în scop propagandistic, o demonstraţie de stradă, pe care organele de ordine au primit dispoziţia s-o stopeze imediat, deoarece nu fusese autorizată.

1. Acest lucru s-a şi întâmplat, în septembrie 1932 fiind aplicată a doua curbă de sacrificiu, prin care salariile au fost reduse cu 15%. Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 422.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 16077, vol. 5, f. 79.
3. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 123, f. 8.

a protestelor, acum au fost făcute primele pregătiri pentru declanşarea unei greve generale a ceferiştilor. Spre exemplu, la începutul lunii noiembrie 1932, Inspectoratul Regional de Poliţie Cluj raporta faptul că deţinea informaţii potrivit cărora „sindicatele comuniste de la CFR (de sub conducerea comunistului Gheorghiu-Dej) pregătesc o grevă a mecanicilor de locomotive şi a muncitorilor, a cărei dată se presupune a fi 7 noiembrie (data aniversării revoluţiei ruse)". Intenţia acestora de protest avea să fie însă amânată, întrucât Direcţia Generală a CFR le promisese muncitorilor că avea să facă demersuri pentru identificarea unor soluţii care să împiedice o nouă diminuare a veniturilor.

Un produs politic al crizei economice

La începutul lunii decembrie 1932, Gheorghiu-Dej a fost implicat în organizarea şi pregătirea sindicaliştilor comunişti pentru subminarea Congresului Uniunii Generale a Sindicatelor din CFR (desfăşurat la Bucureşti în zilele de 4 şi 5 decembrie), organizat de rivalii din PSD, la care sindicatele comuniste din Bucureşti, Iaşi, Paşcani, Galaţi şi Cluj nu fuseseră invitate, deoarece erau excluse din Uniune. Planurile i-au fost însă anihilate, întrucât delegaţii sindicatelor comuniste amintite mai sus nu au fost lăsaţi să pătrundă în sala unde se desfăşura congresul Uniunii.

La sfârşitul anului 1932, Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica, alături de alţi ceferişti din ţară, au participat – în calitate de reprezentanţi ai muncitorilor români – la Conferinţa Internaţională a Sindicatelor Feroviare, desfăşurată la Berlin, între 25 şi 27 decembrie, sub patronajul Cominternului[1]. Conform unor cercetători, cei doi fuseseră trimişi la Berlin de Secretariatul PCdR din ţară pentru a se întâlni cu membrii Biroului Politic, care în acea perioadă îşi desfăşura activitatea în oraşul respectiv[2]. Amănunte despre călătoria clandestină făcută la Berlin ne oferă

1. Petre Constantinescu-Iaşi, „Însemnătatea istorică a eroicelor lupte ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933", *Studii. Revistă de istorie*, nr. 1, 1963, p. 30.
2. Cristina Diac, „Liderul nevăzut. Gheorghe Gheorghiu-Dej şi grevele de la Griviţa", în Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator*, Polirom, Iaşi, 2012, p. 44.

Mihai Crivei, reprezentant al ceferiştilor din Iaşi, care se numărase şi el printre cei care merseseră la Berlin. Potrivit acestuia, „la Berlin, el [Gheorghiu-Dej - n.n.] a prezentat un amplu raport despre situaţia muncitorilor din ţara noastră, iar conferinţa a confirmat justeţea liniei adoptate de sindicatele ceferiste pentru unirea tuturor forţelor muncitoreşti într-un singur front al luptei pentru o viaţă mai bună"[1]. Este foarte probabil ca ei să fi primit, cu această ocazie, şi instrucţiuni amănunţite cu privire la organizarea mişcărilor greviste ce au urmat.

Revenit în ţară, Gheorghiu-Dej a trecut imediat la acţiune, depunând eforturi intense pentru escaladarea protestelor ceferiştilor. Dintr-o notă a Siguranţei din Bucureşti aflăm şi că, în ziua de 19 ianuarie 1933, acesta participase la o şedinţă a Comitetului de Acţiune, la care se hotărâse ca la finalul programului de lucru din ziua respectivă să se organizeze o întrunire în faţa Atelierelor CFR Griviţa, cu scopul de a „îndemna muncitorimea la o demonstraţie de stradă"[2].

Anunţarea de către guvern a celei de-a treia curbe de sacrificiu[3], precum şi semnarea Planului de la Geneva (25 ianuarie 1933)[4], ce presupunea noi reduceri salariale, aveau să conducă la radicalizarea protestelor muncitorilor. Drept urmare, comuniştii au decis să organizeze o scurtă grevă demonstrativă în ziua de 28 ianuarie 1933, când ceferiştii de la Atelierele Griviţa au oprit lucrul timp de 45 de minute. Gheorghiu-Dej a fost implicat în organizarea acestui prim protest, însă rolul central i-a revenit lui Constantin Doncea, preşedintele de sindicat, care a expus revendicările muncitorilor şi a condus delegaţia care a discutat cu administraţia. Cum conducerea atelierelor nu avea competenţa de a le aproba cererile, a urmat o nouă grevă demonstrativă, în ziua de 31 ianuarie, la desfăşurarea căreia Gheorghiu-Dej nu a putut să contribuie, întrucât se afla la Galaţi, în vederea organizării şi pregătirii pentru grevă a sindicaliştilor de aici[5].

---

1. Mihai Crivei, „Organizator al luptei muncitorilor", *Scânteia*, 23 martie 1965, p. 5.
2. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 70, f. 2.
3. Aprobată de Parlament pe 13 ianuarie 1933, a treia curbă de sacrificiu a fost aplicată de guvernul PNŢ condus de Alexandru Vaida-Voievod pe 17 ianuarie, ducând la diminuarea salariilor cu 10-12,5%. Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 425.
4. Stelian Tănase, *Clienţii lu' Tanti Varvara. Istorii clandestine*, Humanitas, Bucureşti, 2005, p. 199.
5. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 71, ff. 2-3.

Direcţia Generală a CFR a făcut tot posibilul pentru a aplana conflictul, propunându-le angajaţilor de la Griviţa acordarea unor măriri salariale, ofertă refuzată de aceştia deoarece, încurajaţi de faptul că grevele începuseră să dea rezultate, ei aveau să decidă continuarea protestelor până la satisfacerea integrală a revendicărilor. Solicitările muncitorilor au fost cuprinse într-un manifest pe care Comitetul de Acţiune din Bucureşti l-a difuzat la Griviţa în dimineaţa zilei de 2 februarie 1933: refuzarea oricăror reduceri salariale directe sau indirecte; mărirea salariului cu 40%; recuperarea drepturilor pierdute (permise, alocaţii, chirie, ajutor medical etc.); plata salariului pentru timpul în care procesul de producţie era oprit din motive independente de voinţa muncitorilor; anularea acordului global; recunoaşterea comitetului sindical pe fabrică drept partener de discuţii cu administraţia. Manifestul avea, în realitate, un rol agitatoric, întrucât în acea dimineaţă ceferiştii de la Griviţa au declanşat o nouă grevă, în organizarea căreia Gheorghiu-Dej nu fusese implicat nici de această dată, el aflându-se în continuare la Galaţi. Întrucât administraţia CFR i-a anunţat că nu avea competenţa necesară pentru a le aproba cererile, au urmat discuţii la Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor. În urma negocierilor cu delegaţia muncitorilor, formată integral din comunişti (Pavel Bogăţoiu, Gheorghe Petre, Hugo Barany ş.a.), ministrul avea să aprobe creşterea salariilor cu 20% şi satisfacerea celorlalte revendicări, ceea ce a determinat oprirea protestului chiar în acea zi[1].

În faţa extinderii acţiunilor de protest, Siguranţa raporta că „radicalizarea maselor ceferiste se dezvoltă cu o rapiditate tot mai mare", arătând că greva din 2 februarie avusese „o amploare şi mai mare decât cele de până atunci"[2]. Devenind din ce în ce mai evidente pregătirile ceferiştilor pentru declanşarea unei greve generale, guvernul a instituit, pe 4 februarie 1933, starea de asediu pe timp de şase luni în oraşele Bucureşti, Cernăuţi, Galaţi, Iaşi, Timişoara şi pe toată Valea Prahovei, ceea ce-i acorda atribuţii sporite în domeniul ordinii publice[3]. În plus,

1. Cristina Diac, „Greva de la Griviţa din februarie 1933, văzută de protagonişti. O declaraţie a lui Vasile Bâgu", *Arhivele Totalitarismului*, vol. 20, nr. 3-4, 2012, pp. 210-211.
2. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 6, f. 8.
3. Legea a fost adoptată în regim de urgenţă pe 3 februarie, fiind publicată în *Monitorul Oficial* din ziua următoare, când a fost emis şi Decretul Regal ce declara starea de asediu. Mihai Burcea, „3 ianuarie 1935: un scenariu cominternist? Fuga din închisoare a trei dintre liderii ceferiştilor şi petroliştilor

persoanele care încălcau starea de asediu urmau să fie judecate de tribunale militare.

Stoparea protestelor ceferiştilor de la Griviţa nu convenea însă PCdR, al cărui obiectiv era reprezentat de declanşarea unei greve generale, mai ales că exista și un context intern favorabil, după aplicarea celei de-a treia curbe de sacrificiu. În consecință, prin intermediul Comitetului Central de Acțiune, s-a trecut la o intensă campanie organizatorică şi agitatorică pentru începerea unei noi greve la Atelierele CFR Griviţa. Gheorghiu-Dej s-a reîntors la Bucureşti în seara de 5 februarie 1933, iar în zilele următoarele a depus eforturi susținute în vederea declanşării grevei generale a ceferiștilor de la Grivița, sperând ca ulterior acestora să li se alăture și muncitorii de la celelalte ateliere CFR din ţară. Starea de asediu le-a creat însă mari greutăți organizatorilor, întrucât nu mai puteau să țină întruniri și conferințe deschise unde să-și susțină revendicările[1].

Planificarea grevei de la Grivița

În cadrul unei importante întâlniri conspirative din noaptea de 13/14 februarie 1933, la care au participat Gheorghe Stoica şi Gheorghiu-Dej din partea PCdR şi Chivu Stoica, Dumitru Petrescu, Constantin Doncea şi Hugo Barany din partea ceferiştilor bucureşteni, s-a decis declanşarea unei greve la Atelierele CFR Griviţa în data de 15 februarie 1933, urmând ca protestele să se generalizeze şi la celelalte ateliere din ţară. Autorităţile au aflat însă de plan, astfel încât au reacționat cu promptitudine, arestându-i imediat pe principalii lideri ai muncitorilor comunişti.

În ceea ce-l priveşte pe Gheorghiu-Dej, acesta a fost reținut în noaptea de 14/15 februarie 1933 de comisarii Mateescu şi Săvescu de la Prefectura de Poliție a Capitalei. În procesul-verbal de percheziție, încheiat la ora 1.20, se preciza că asupra lui Gheorghiu-Dej fusese găsit „un notes cu mai multe însemnări și câteva note separate". În aceeaşi noapte au mai fost arestaţi Constantin Doncea, Panait Bogățoiu ş.a., practic întreg comitetul de organizare a grevei[2]. De asemenea, a fost

participanţi la grevele de la începutul anului 1933", în Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *op. cit.*, p. 51.

1. ANIC, colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 158, f. 10.
2. Cristina Diac, „Greva de la Grivița...", p. 201.

închis şi sediul sindicatului, sub pretextul că acolo se ţineau întruniri ilegale ale comuniştilor. Într-un raport al Siguranţei din 17 februarie 1933 regăsim unele dintre motivele ce stătuseră la baza arestării lui Gheorghiu-Dej, printre acestea figurând şi îndemnul pe care el îl adresase ceferiştilor prezenţi la conferinţa de la Galaţi din 10-11 septembrie 1932: „Atrage atenţiunea muncitorilor de a veghea la acţiunea războinică pe care clasa burgheză o pregăteşte sub paravanul Ligii Naţiunilor"[1]. De asemenea, în *Buletinul Informativ* al Siguranţei din 25 februarie 1933 se preciza că cei care se ocupaseră de organizarea muncitorilor în timpul grevei au fost „conducătorii sindicatului CFR sub inspiraţia lui Gheorghiu-Dej".

În ziua de 15 februarie 1933, la aflarea veştii că liderii lor sindicali fuseseră arestaţi, muncitorii de la Griviţa au declanşat greva generală. Revendicările priveau strict eliberarea celor arestaţi şi redeschiderea sediului în care funcţiona sindicatul. Deoarece ministrul Comunicaţiilor a condiţionat discutarea acestor puncte de părăsirea atelierelor, negocierile au eşuat, iar circa o treime dintre angajaţi s-au blocat în ateliere. Guvernul s-a întrunit de urgenţă, iar Alexandru Vaida-Voevod a optat pentru aplicarea legii de urgenţă. Prin urmare, Regimentele 1 şi 8 Grăniceri, de sub comanda colonelului Grigore Cornicioiu, comandantul Brigăzii a IV-a Grăniceri din cadrul Corpului II Armată, au primit sarcina de a-i evacua pe grevişti, având ca sprijin şase companii de jandarmi, efectivul total ridicându-se la 800 de oameni trupă şi 300 de gardieni publici. Pe teren, conducerea efectivă a trupelor de grăniceri a fost încredinţată locotenent-colonelului Eugen Dumitrescu, în timp ce jandarmii şi gardienii publici trebuiau să asigure „protecţia aripelor trupelor de grăniceri" şi „bararea" celor 14 străzi adiacente atelierelor. Locotenent-colonelul Dumitrescu a fost pus sub autoritatea primului-comisar regal, locotenent-colonelul Romulus Hotineanu[2]. Pe linie guvernamentală, conducerea operaţiunilor a fost asigurată de Armand Călinescu, secretar de stat la Ministerul de Interne.

Primele operaţiuni au început în seara zilei de 15 februarie, când s-a trecut la evacuarea Căii Griviţa şi a străzilor din zona atelierelor, unde se adunaseră un număr foarte mare de membri ai familiilor greviştilor, printre care protestau şi diverşi membri şi activişti ai PCdR. Spiritele fiind încinse, în scurt timp s-au produs şi incidente, soldate

1. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 83, f. 5.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 13100, f. 26.

cu peste 30 de răniţi de ambele părţi. Ofiţerul magistrat Hotineanu avea să susţină ulterior că în această operaţiune armata nu trăsese niciun glonţ; în schimb, fuseseră trase focuri de armă din rândul protestatarilor, care ar fi cauzat moartea unui gardian public, împuşcat însă în împrejurări neclare. În acest timp, greviştii au atacat trupele de grăniceri cu pietre şi buloane de fier şi, conform unor martori, au început chiar să tragă focuri de armă înspre autorităţi.

În aceeaşi seară, autoritățile au declarat închise Atelierele CFR Griviţa, ceea ce ulterior a oferit pretextul intervenţiei armate de a doua zi. Locotenent-colonelul Hotineanu a primit ordinul de a evacua atelierele şi de a pune în aplicare dispoziţia de a le închide. Refuzul ceferiştilor de a părăsi atelierele, dublat de faptul că aceştia începuseră să atace forţele de ordine l-au determinat pe comisarul regal Hotineanu să ordone trupelor să intervină în forţă, fără a încerca nici măcar un simulacru de negociere cu protestatarii.

Intervenţia propriu-zisă a început în dimineaţa zilei de 16 februarie, la ora 6.25, cu somarea greviştilor de a părăsi atelierele în cinci minute, un termen imposibil de respectat de un număr atât de mare de oameni, ceea ce denotă că autorităţile erau decise să reprime greva în forţă. Prin urmare, armata a trecut la evacuarea atelierelor, comisarul regal Hotineanu ordonând trupelor să tragă în plin (colonelul Cornicioiu recunoştea că „focul a fost destul de intens, dar, dacă nu a avut efect prea mare, se datoreşte faptului că era încă prea întuneric şi nu puteau ochi"[1]).

Riposta violentă a armatei avea să se soldeze cu uciderea mai multor muncitori (cifra oficială făcea referire la 7 morţi şi 44 de răniţi) şi cu predarea celorlalţi, foarte puţini reuşind să scape din ateliere. Arestările au continuat şi în zilele următoare, când au fost prinşi alţi lideri ai greviştilor[2]. În total au fost arestaţi peste 1.500 de muncitori, toţi fiind închişi la Închisoarea Militară Jilava.

Elocvent pentru maniera în care priveau autorităţile evenimentele este faptul că cel însărcinat cu cercetarea faptelor a fost chiar ofiţerul Hotineanu, care ordonase deschiderea focului împotriva muncitorilor, astfel încât este departe de a se putea vorbi despre o anchetă obiectivă. În fapt, din punct de vedere oficial, niciodată nu s-a luat în discuţie dacă împuşcarea muncitorilor fusese într-adevăr justificată sau dacă

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 13100, f. 26.
2. Vasile Bâgu a fost arestat pe 21 februarie 1933, după ce a reuşit să scape din ateliere în timpul intervenţiei armatei. Cristina Diac, „Greva de la Griviţa...", p. 202.

nu ar fi fost mai potrivite alte soluţii care să fi dus la evitarea vărsării de sânge (continuarea negocierilor, evacuarea fără folosirea armelor de foc, acordarea timpului fizic necesar pentru părăsirea atelierelor etc.).

În aceste condiţii, Hotineanu – care îşi va baza „cercetările" tocmai pe propriul raport asupra evenimentelor – va conduce ancheta cu o mare rapiditate, fiind vorba doar de simpla îndeplinire a formalităţilor obligatorii pentru începerea procesului. În viziunea acestuia, greva era exclusiv un atentat contra siguranţei naţionale, organizat de Comintern şi pus în aplicare de activiştii PCdR plătiţi de acest organism. Dacă din punct de vedere politic această interpretare era corectă, acţiunile PCdR la Atelierele CFR Griviţa fiind exact cele de mai sus, Hotineanu neglija, totuşi, considerentele economice şi sociale care determinaseră o masă atât de mare de muncitori să se alăture grevei. Pe 1 martie 1933, după ce studiase documentele parvenite de la Prefectura Poliţiei Municipiului Bucureşti, precum şi propriul proces-verbal, pe care îl întocmise pe 16 februarie 1933, Hotineanu lua decizia de a cere comandantului Corpului II Armată, generalul Nicolae Uică, punerea sub urmărire a celor vinovaţi de provocarea şi desfăşurarea grevei. Iar generalul Uică – nimeni altul decât comandantul Corpului II Armată, din care făceau parte şi unităţile de grăniceri care trăseseră în muncitori – îşi va da avizul chiar în aceeaşi zi. Practic, reprezentanţii autorităţilor direct implicate în evenimente au fost desemnaţi să cerceteze desfăşurarea acelor evenimente.

În solicitarea sa, Hotineanu distingea trei categorii de acuzaţi, în funcţie de faptele comise:

- 133 de persoane se făceau vinovate „pentru faptul de contravenire la dispoziţiunile art. 11 din Legea pentru reprimarea unor noi infracţiuni contra liniştii publice[1], comb. cu art. 17 din aceiaşi lege"; printre acestea au fost incluşi şi organizatorii şi instigatorii protestelor de la Griviţa: Gheorghiu-Dej (ce figura la poziţia nr. 73), Lucreţiu Pătrăşcanu, Constantin Doncea, Vasile Luca, Moscu Cohn, Chivu Stoica, Hugo Barany, Richard Würmbrand, Paulina Doncea, Nicolae Tudor, Nicolae Bucurescu ş.a.;

1. Este vorba despre bine-cunoscuta Lege Mârzescu, adoptată pe 18 decembrie 1924, ce incrimina persoanele care, „singuri sau în colaborare cu alţii, pregăteau sau executau crime contra persoanelor sau proprietăţii", ceea ce a permis încadrarea infracţiunilor politice la infracţiuni de drept comun. Nicolae-Cristian Ursulescu, *Organizarea judecătorească din România între anii 1918 şi 1938*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2012, p. 366.

- 91 de persoane vinovate „pentru faptele de rebeliune în ceată armată cu săvârşire de omor, prevăzut şi pen. de art. 170, 175, 171 CP comb. cu art. 244 şi 234 CP şi art. 40 CP comb. cu Legea stării de asediu din 4 februarie 1933"; aici au fost încadraţi liderii ce declanşaseră efectiv greva din 15-16 februarie: Panait Bogăţoiu, Ovidiu Şandru, Vasile Bâgu, Timotei Scripnic ş.a.;
- 3 persoane vinovate pentru fapte de rebeliune, ultraj şi producere de „stricăciuni şi distrucţiuni"[1].

În arest

În consecinţă, chiar în ziua următoare (2 martie 1933), comandantul Corpului II Armată semna Ordinul de Urmărire nr. 33.068, care stipula că „actele de instrucţiune" împotriva celor vizaţi urmau să fie întocmite de raportorul de pe lângă Consiliul de Război Permanent al Corpului II Armată, cel care avea sarcina de a executa ordinul de urmărire fiind comisarul regal Romulus Hotineanu. Includerea persoanelor în ordinul amintit s-a făcut în baza denunţurilor făcute de comandantul Siguranţei Generale a Statului. Spre exemplu, Gheorghiu-Dej era acuzat că ar fi comis „faptul de contravenire la dispoziţiunile art. 11 din Legea pentru reprimarea unor noi infracţiuni contra liniştii publice, comb. cu art. 17 din aceiaşi lege"[2].

La Văcăreşti şi Jilava a început imediat interogarea celor reţinuţi, pe 4 martie 1933 căpitanul Titus A. Bărdescu, raportor la Cabinetul 8 Instrucţie de pe lângă Consiliul de Război al Corpului II Armată, cerea conducerii DGP date „cu privire la activitatea comunistă" a celor arestaţi, spre a le folosi în timpul interogării acestora.

Astfel a fost constituit dosarul nr. 142/1933, referitor la „rebeliunea înarmată cu săvârşire de omor de la Atelierele CFR Griviţa". Căpitanul Titus Bărdescu considera că „interesul instrucţiei", precum şi „gravitatea faptei ce li se impută şi interesul ordinei publice" presupuneau „ca inculpaţii să nu ia contact cu martorii şi informatorii ce urmează a fi audiaţi

1. ANIC, fond Procese întocmite de Organele Justiţiei, Siguranţei şi Jandarmeriei pentru Comunişti, Militanţi ai Mişcării Muncitoreşti şi ai Organizaţiilor de Masă Revoluţionare, 1917-1944 (în continuare fond 96), dosar 6569, ff. 3-4.
2. *Ibidem*, f. 8.

în cauză". Periodic, după fiecare termen legal de 30 de zile, Bărdescu emitea noi mandate de arestare a celor reţinuţi, în prelungirea celor expirate.

Într-o scrisoare ulterioară adresată conducerii partidului, Richard Würmbrand amintea existenţa unor erori comise de PCdR în pregătirea procesului[1]. El susţinea că, mai ales în perioada de început a anchetei, în lipsa unor indicaţii concrete de la conducerea partidului, arestaţii nu ştiuseră ce poziţie să adopte. Un alt element ce le accentuase debusolarea avea să-l constituie faptul că, timp de o lună, autorităţile îi izolaseră complet pe liderii arestaţi în noaptea de 14/15 februarie de greviştii reţinuţi de armată. Între cei din prima categorie, care nu cunoşteau exact ce se întâmplase în timpul grevei, au avut loc „dezbateri aprinse" timp de două săptămâni, până „am ajuns oarecum de acord asupra unui punct de vedere". Însă lipsa de informaţii i-a făcut să comită o gravă greșeală de înțelegere a evenimentului, ei ajungând chiar să-i critice pe conducătorii grevei din 15-16 februarie, considerând atitudinea lor prea radicală şi opinând că era mai potrivită „numai grevă limitată, demonstrativă". Desigur, era vorba de o eroare majoră de interpretare politică a momentului, PCdR dorind tocmai radicalizarea și generalizarea protestelor (probabil că tocmai divergenţele în legătură cu acest aspect generaseră şi discuţiile contradictorii dintre liderii arestaţilor). Dilema avea să le fie lămurită abia după ce în arest avea să fie adus şi Lucreţiu Pătrăşcanu, care le va dezvălui viziunea PCdR asupra grevei („el ne-a arătat că n-aveam dreptate").

O dezorganizare şi mai mare se regăsea în rândul celor câtorva sute de ceferişti arestaţi pentru participare la grevă. Privaţi de contactul cu liderii lor de sindicat şi lipsiţi de indicaţii de la partid (mulţi dintre ei oricum nu erau apropiaţi de PCdR, participarea lor la grevă fiind cauzată exclusiv de considerente economice şi sociale), aceştia s-au împărţit în mai multe grupuri. Drept urmare, nu au rezistat presiunilor anchetatorilor, declarând tot ce cunoşteau despre desfăşurarea grevei. Totuşi, în momentul în care cele două grupuri principale de arestaţi au fost reunite, în martie 1933, Doncea, Petrescu şi alţi lideri care aveau o autoritate reală în rândul ceferiştilor au reuşit să-i închege ca o masă unitară. Anchetatorii au sesizat însă greşeala comisă şi, de la jumătatea lunii aprilie 1933, au început să-i izoleze pe unii dintre cei care îi mobilizau pe arestaţi (Doncea, Petrescu, Călugăru, Bogăţoiu, Leibovici ş.a.). Izolările au încetat în iunie 1933, după ce comisarul

1. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Administrativ-Politică, dosar 1/1934, ff. 5-12.

regal a stabilit vinovățiile nominale și a pregătit actele pentru trimiterea în judecată.

În 1934, în scrisoarea amintită mai sus, Würmbrand învinovățea conducerea partidului pentru faptul că le transmisese mult prea târziu instrucțiuni politice celor aflați în închisoare: „Pe la începutul lui iunie [...] căpătai pentru prima oară, după patru luni de la arestare, material de P.[artid], rezoluțiile plenarei din mai și o scrisoare prin care ni se cerea să începem pregătirea procesului"[1]. Urmând directivele primite, liderii politici ai arestaților au constituit imediat o comisie de pregătire a procesului, compusă din 13 persoane. Prima sarcină o constituia stabilirea „liniei". În opoziție cu descrierile propagandistice de după 1945, arestații nu s-au dovedit atât de „revoluționari" pe cât aveau să pretindă. Conform lui Würmbrand, întreaga strategie de apărare a fost construită „prin prisma poziției celei mai avantajoase pentru apărarea din punct de vedere juridic la proces și nu prin prisma rolului educativ pe care acest proces trebuia să-l aibă pentru mase". Prin urmare, linia decisă a fost următoarea: „Nu trebuie să fie un proces comunist [...] Noi nu stabilisem ca să se releveze importanța politică a luptei, ci, dimpotrivă, caracterul economic". În timpul audierilor, toți inculpații au negat că erau comuniști. Hotărârea fusese luată în baza indicațiilor primite de la CC al PCdR, optică agreată și de arestați, sperând că această atitudine urma să le aducă pedepse mici sau poate chiar achitarea: „Iluziile existente la absolut toți acuzații că vor fi condamnați foarte puțin și de aceea să nu se întindă coarda [...]. Doncea tot timpul spunea că maximum pe care-l poate căpăta este trei ani"[2].

De erorile existente în sânul arestaților au profitat însă anchetatorii, aceștia reușind cu ușurință să obțină mărturiile de care aveau nevoie pentru a solicita în instanță condamnarea liderilor comuniști implicați în grevă. Mai mult, Siguranța a recrutat ca agenți mai mulți membri ai PCdR, dintre care se remarcă Nicu Tudor, care ulterior va face carieră în partid și – grație pozițiilor deținute (șef al organizației București și membru al Secretariatului) – va furniza date foarte valoroase referitoare la activitatea și liderii PCdR[3].

În timpul anchetei, Gheorghiu-Dej a fost interogat de mai multe ori. Pe 23 februarie 1933, acesta declara că se afla în București de șase luni, „în care timp am lucrat pe unde am putut", recunoscând că era

1. *Ibidem*, f. 7.
2. *Ibidem*, ff. 10-11.
3. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 73.

membru de sindicat (îi era oricum foarte greu să nege, din moment ce legitimaţia de membru fusese găsită asupra sa). La interogatoriul din 14 martie 1933 a respins toate acuzaţiile ce i s-au adus (pregătirea grevei, instigare la deranjarea liniştii publice, înscriere în „asociaţiunile comuniste din străinătate", folosirea de „mijloace teroriste" pentru schimbarea regimului sociopolitic din România), susţinând că nu era înscris „în nici o asociaţie comunistă". Recunoştea doar apartenenţa la sindicat, dar afirma că nu participase decât la o singură adunare sindicală (unde se discutase despre salariile prea mici şi despre problemele atelierelor), lipsind de la şedinţele în care se decisese declanşarea grevelor din zilele de 31 ianuarie şi 2 februarie[1].

În cursul primelor interogatorii, Gheorghiu-Dej a fost acuzat că era înscris în „asociaţiunile comuniste din străinătate", cu referire la afilierea lui la organizaţiile-satelit ale Cominternului, vizându-se participarea la Congresul de la Berlin, acuză pe care viitorul lider al PMR a respins-o, după cum am menţionat. De asemenea, el a fost chestionat şi asupra carnetului de membru în Sindicatul profesional al muncitorilor CFR Bucureşti cu nr. 268, emis pe 1 august 1932, descoperit la percheziţie, anchetatorii dorind să afle în ce circumstanţe îl primise, întrucât nu fusese niciodată angajat la Atelierele CFR Griviţa. Gheorghiu-Dej a răspuns însă că era membru de sindicat în virtutea faptului că lucrase ca ceferist în oraşul Dej.

În ziua de 26 mai 1933, maiorul Bărdescu l-a interogat pe Gheorghiu-Dej la sediul Consiliului de Război al Corpului II Armată, situaţia acestuia fiind descrisă drept „pus sub urmărire pentru faptul de agent provocator la faptul de rebeliune în ceată armată". Gheorghiu-Dej s-a declarat nevinovat faţă de orice acuzaţie adusă, iar la întrebarea referitoare la notiţele găsite asupra lui la percheziţie a răspuns că aveau legătură cu revendicările muncitorilor făcute la diverse întâlniri de breaslă.

În timpul anchetei, Gheorghiu-Dej a avut atitudinea obişnuită a unei persoane arestate, negând toate faptele de care era acuzat, inclusiv că ar fi fost implicat în pregătirea grevelor (susţinea că participase la o singură şedinţă de sindicat, care avusese un alt subiect de discuţie) sau că ar fi instigat muncitorii la revoltă.

Pe 15 aprilie 1933, pentru a-l impulsiona în finalizarea anchetei de maximă importanţă ce i se încredinţase, căpitanul Titus Bărdescu avea

1. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 91, f. 2.

să fie avansat la gradul de maior[1]. În plus, peste două luni, printr-un decret regal din 26 iunie 1933, 137 de persoane implicate în înăbuşirea grevei aveau să fie decorate cu medalia „Bărbăţie şi Credinţă", fiind recompensate astfel pentru activitatea depusă.

Pe 6 iunie 1933, maiorul Titus Bărdescu a redactat Ordonanţa definitivă de trimitere în judecată. Documentul era foarte amplu – circa 300 de pagini – şi cuprindea un tablou detaliat al mişcării comuniste din România, începând cu originile PCdR, subliniindu-se caracterul ilegal şi antistatal al acestuia. Maiorul Bărdescu vorbea despre „eroii acestei tragedii", împărţindu-i pe cei 413 acuzaţi în patru grupe, în funcţie de rolul avut în timpul evenimentelor:

- prima grupă îi avea în vedere pe „comuniştii străini din atelierele CFR şi care în mod indirect au legătură cu ultimele greve de la CFR". Erau incluse 116 persoane (printre care Lucreţiu Pătrăşcanu[2], Constantin David şi Richard Würmbrand) care ajutaseră la pregătirea grevei. Au fost păstrate 31 de persoane ale căror fapte intrau sub incidenţa art. 11 combinat cu art. 17 din Legea pentru reprimarea unor noi infracţiuni contra liniştii publice;
- în a doua categorie au fost cuprinşi „acei care au fost factorii determinanţi ai grevelor, prin situaţiunea şi rolul lor în mişcarea comunistă". Erau grupate 58 de persoane, care „în calitatea lor de fruntaşi au provocat greva şi rebeliunea": Moscu Cohn, Gheorghiu-Dej, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Ilie Pintilie, Vasile Luca, Mihai Crivei, Pavel Bojan, Ion Meţiu, Emil Popa ş.a. Acestora li se adăugau alte nouă persoane, denumite „agenţi provocatori". Dintre toţi cei amintiţi au fost trimise în instanţă 24 de persoane, ce vor fi judecate în baza amintitelor art. 11 şi 17, plus art. 47 CPC comb. cu art. 170, 175 şi 171 CPC comb. cu art. 244 şi 234 CPC şi art. 40 CPC, comb. cu Legea stării de asediu. Drept autor principal al „grevei şi dezordinilor de la CFR" era indicat Constantin Doncea, în timp ce Panait Bogăţoiu era considerat al doilea vinovat principal;

---

1. ACNSAS, fond Informativ, dosar 259727, f. 169.
2. Într-o declaraţie din anchetă, Pătrăşcanu a observat corect de ce se operaseră un număr atât de mare de reţineri: „Arestarea mea, cât şi arestările în masă care s-au făcut sunt menite să justifice starea de asediu". ANIC, fond 96, dosar 6569, f. 114. A fost arestat de Siguranţă pe 24 februarie 1933, fiind eliberat peste o lună, pe 24 martie 1933. ANIC, fond 96, dosar 6575, f. 172.

- grupa a treia îi includea pe „cei care au luat parte la grevă". Erau indicate 17 persoane cu rol determinant în declanşarea şi desfăşurarea grevei: Paulina Doncea (care alarmase marea masă a muncitorilor cu vestea arestării soţului ei), Chivu Stoica, Panait Bogăţoiu, Vasile Bâgu, Ovidiu Şandru ş.a. Toţi au fost judecaţi conform art. 11 şi 17, comb. cu art. 170, 175 şi 171 CPC, comb. cu art. 244 şi 234 CPC şi art. 40 CPC, comb. cu Legea stării de asediu. Tot în această categorie au fost incluşi 105 grevişti de la ateliere, din care au fost trimişi în judecată doar 34, acuzaţi că au încălcat art. 170, 175 şi 171 CPC, comb. cu art. 244 şi 234 CPC şi art. 40 CPC, comb. cu Legea stării de asediu;
- în cea de-a patra grupă fuseseră cuprinşi „acei care cu ocaziunea evenimentelor de la 15/16 februarie s-au dedat la diferite crime şi delicte". Era vorba despre opt persoane din „mulţimea tumultoasă" ce se adunase în jurul atelierelor, care se făceau vinovate de vandalizarea unor magazine de pe Calea Griviţei, de atacarea unei maşini de pompieri sau de fapte de ultraj la adresa autorităţilor[1].

Majoritatea inculpaţilor din prima categorie se aflau în libertate, pe când ceilalţi, cu excepţiile notabile ale lui Moscu Cohn şi Vasile Luca, erau arestaţi preventiv. Magistratul militar făcea şi o importantă distincţie între inculpaţi, sesizând corect că PCdR urmărise organizarea unui protest politic, revendicările economice fiind doar un pretext pentru declanşarea acţiunii: „Adevăraţii vinovaţi sunt aceia care au cunoscut scopurile exclusiv politice urmărite de comunişti şi instrucţiunile lor, iar aceia care n-au executat rebeliunea decât material nu au fost decât simple instrumente inconştiente în mâinile lor"[2].

În acord cu această perspectivă asupra evenimentelor, maiorul Bărdescu a dispus punerea în libertate a unui număr mare de acuzaţi, de regulă din rândul muncitorilor grevişti ce nu aveau legături cu PCdR, pe care i-a scos de sub urmărire. Scoşi de sub urmărire au fost şi Lucreţiu Pătrăşcanu[3]

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 16077, vol. 2, f. 122.
2. *Ibidem*, f. 477.
3. Pătrăşcanu a profitat de această eliberare pentru a pleca clandestin din ţară, fiind trimis ca reprezentant al PCdR la Comintern (avea să fie judecat începând din 1936, dar a fost achitat în 1938). Oricum, el nu avusese niciun rol în organizarea şi desfăşurarea grevei. Implicarea sa în proces s-a datorat mai mult faptului că era practic cel mai important lider al PCdR aflat atunci în ţară. Ulterior, în ancheta Securităţii, el declara următoarele:

şi Richard Würmbrand, în vreme ce comuniştii ce nu putuseră fi arestaţi până în acel moment (Vasile Luca, Moscu Cohn, Alexandru Tudor ş.a.) au fost trimişi în judecată în contumacie.

Numărul total al inculpaţilor înaintaţi în instanţă a fost astfel redus la 115, dar în continuare el era semnificativ, aceasta fiind însă o caracteristică a majorităţii proceselor interbelice care i-au avut ca subiect pe liderii şi membrii PCdR. În Ordonanţa definitivă se arăta că la şedinţa conspirativă din 13/14 februarie 1933 „a sosit şi Gheorghiu-Dej, care de abia se întorsese dintr-o călătorie prin ţară, unde organizase greve la Ateliere pe întreaga ţară”[1].

Procesul din iulie 1933

Cercetările au fost finalizate la începutul verii, iar procesul putea începe, data deschiderii fiind fixată pentru 17 iulie 1933. Pe 7 iulie 1933, locotenent-colonelul Hotineanu i-a adus la cunoştinţă lui Gheorghiu-Dej Ordinul de dare în judecată nr. 3.237, semnat de comandantul Corpului II Armată. Era trimis în judecată conform art. 11 şi 17 din Legea pentru reprimarea unor noi infracţiuni contra liniştii publice, dar şi pentru faptul că a fost „agent provocator la grevă şi rebeliune în ceată armată cu săvârşire de omor”, în baza art. 47 CPC comb. cu art. 170, 175, 171, 244, 234 şi 40 CPC comb. cu Legea stării de asediu din 4 februarie 1933. Instanţa îi desemnase şi un avocat din oficiu, dar Gheorghiu-Dej preciza că îşi alesese drept apărători pe Stelian Niţulescu, Iosif Schaier, Petre Grozdea, Victor Gherasim, C. Gheorghian, Al. Grecu, Lizetta Gheorghiu şi un oarecare avocat Melinte. De asemenea, ca martori în favoarea sa i-a indicat pe Mihai Crivei (lăcătuş la Atelierele CFR Iaşi), Pavel Pavel (deputat din Bucureşti), Ilie Pintilie (închis la

---

„În februarie 1933 am fost implicat în procesul Griviţa, deşi prin activitatea mea desfăşurată până atunci nu avusesem nici o participare la evenimente. În momentul judecării procesului în 1933, toamna eram plecat în străinătate, plecat clandestin. Nefiind găsit, am fost scos din proces [...] Am fost arestat o săptămână după incidentele de la Griviţa, la ieşirea din Tribunal. Am fost ţinut nouă zile la Prefectura Poliţiei şi de acolo trimis la Jilava. Aici m-a anchetat un comisar regal şi după cca. două luni de zile am fost pus în libertate”. ACNSAS, fond Penal, dosar 218, vol. 12, f. 576.

1. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 103, ff. 4-5.

Jilava), profesorul Ralea de la Iaşi[1], Ion Dană din Galaţi şi Timofte Manolache (lăcătuş la Atelierele CFR Galaţi).

Procesul celor implicaţi în greva de la Griviţa a început pe 17 iulie 1933, la Bucureşti, instanţa de judecată fiind reprezentată de Consiliul de Război al Corpului II Armată, compus din: colonelul Alexandru Filitti (preşedinte) şi maiorul Toma Popescu, maiorul Constantin Kaper, căpitanul Ioan Flimon, căpitanul Stere Marinescu (membri), toţi fiind numiţi de comandantul Corpului II Armată, generalul Nicolae Uică. Alături de aceştia se mai aflau comisarul regal Romulus Hotineanu şi grefierul Matei Ionescu. Numărul celor judecaţi era foarte mare, 115 persoane (prezente fiind doar 81), cel al martorilor depăşind 400. 126 de martori erau comuni pentru toţi acuzaţii, dintre ei distingându-se: Grigore Iunian[2], Lothar Rădăceanu, Dem. Dobrescu[3], Constantin Titel Petrescu, Mihail Ralea ş.a.

Numărul ridicat de inculpaţi a necesitat prezenţa pe banca apărării a numeroşi avocaţi: Iosif Schraier, Stelian Niţulescu, Petre Grozdea, Radu Olteanu, Pompiliu Ioaniţescu (care însă a decedat pe parcursul desfăşurării procesului[4]), I. Vlădescu, D. Moscăuţeanu, I. Emilian, Victor Gherasim, Ion Bianchi, Radu Streitman, I. Bacal, Brigitte Popescu-Negreanu, Mihail Traian, Virgil Constantinescu, Mihail Rinea, (?) Gheorghian,

---

1. Clemenţa de care se va bucura profesorul Mihail Ralea după instaurarea regimului comunist în România (1946-1948) îşi are originea, se vede, în aceste momente critice pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej din anii 1933-1934 (n.m., A.C.).
2. Grigore Iunian (1882-1939) a fost unul dintre cei mai interesanţi (deşi puţin cunoscuţi astăzi) politicieni ai României de la începutul secolului XX: avocat, s-a apropiat de Partidul Naţional Liberal înainte de Primul Război Mondial, ajungând deputat al acestui partid; apoi, intrat în conflict cu liderul liberal Ion I.C. (Ionel) Brătianu, va trece la Partidul Ţărănesc al lui Ion Mihalache, iar apoi va ajunge vicepreşedinte al nou-creatului Partid Naţional-Ţărănesc şi ministru al Justiţiei din partea acestuia în 1928. În mod constant mai apropiat de stânga, Iunian a fost unul dintre întemeietorii Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului în 1923. În toamna lui 1932, s-a desprins din PNŢ, condus de Iuliu Maniu şi Ion Mihalache, şi a înfiinţat Partidul Radical-Ţărănesc (mai de stânga decât PNŢ).
3. Fost primar al Bucureştiului (1929-1934) din partea PNŢ, Dem. I. Dobrescu (1869-1948) a fost şi un cunoscut jurist.
4. Pompiliu Ioaniţescu fusese inclus de unii acuzaţi (însă nu dintre aceia pe care îi apăra din oficiu) şi pe lista martorilor, însă instanţa nu îi va accepta această dublă calitate, solicitându-i să aleagă între a fi avocat al apărării sau martor al apărării, el optând, desigur, pentru prima variantă.

V.V. Stanciu, Al. Grecu, Lizetta Gheorghiu, (?) Melinte ş.a. Majoritatea acestor avocaţi erau specializaţi în apărarea liderilor PCdR, participând la numeroase procese. Spre exemplu, Pompiliu Ioaniţescu fusese avocat al apărării şi în procesul din Dealul Spirii din ianuarie 1922[1]. De asemenea, Schraier, Niţulescu şi Grozdea, în calitatea lor de membri ai Biroului Juridic al PCdR (condus de Schraier), participaseră la aproape toate procesele importante ale PCdR de până atunci, având aşadar şi ei o îndelungată experienţă în apărarea comuniştilor. Alţii, precum V.V. Stanciu sau Lizetta Gheorghiu, erau avocaţi de renume, profilaţi pe apărarea comuniştilor, însă mai puţin din considerente ideologice şi mai mult din interese materiale, având practic o „clientelă" constantă, apărarea fiind bine stipendiată financiar de Comintern, folosind ca paravan diverse organizaţii afiliate. De altfel, la numai un an după ce comuniştii au preluat puterea, în 1946, V.V. Stanciu a preferat să emigreze în Occident decât să ia contact cu „binefacerile" sistemului promovat de cei pe care îi apărase în procese.

Rolul avocaţilor apărării a fost însă redus, în condiţiile în care autorităţile nu le-au acordat concursul necesar. Schraier şi Lizetta Gheorghiu se plângeau că discuţiile cu cei pe care îi apărau erau permise pentru maxim cinci minute, iar aceştia erau ţinuţi în lanţuri[2]. În plus, toate convorbirile cu acuzaţii au putut fi purtate numai în prezenţa comisarului regal ori a unei alte persoane desemnate de acesta.

Accesul publicului în sală a fost limitat, întrucât autorităţile au dorit să prevină apariţia unor incidente, făcându-se numai în baza unui permis special eliberat de Parchetul Militar. Tot în acest scop, în sală fuseseră plasate o echipă de poliţişti şi un detaşament de jandarmi, cu sarcina de a aplana rapid orice eventuală turbulenţă.

O notă aparte a procesului o constituie faptul că majoritatea acuzaţilor erau tineri, între 19 şi 25 de ani, foarte puţini depăşind vârsta de 30 de ani. O altă caracteristică este aceea că aproape toţi erau şomeri, greviştii fiind imediat concediaţi de Direcţia Generală a CFR. În afara ceferiştilor, dată fiind includerea în proces a unui număr mare de activişti ai PCdR, în sală erau reprezentanţi ai mai multor profesii (cizmari, negustori ambulanţi, electricieni, chelneri, funcţionari comerciali, ţesători, lăcătuşi etc.). Figură aparte făcea un sculptor, Hans Koch, înalt, cu părul mare şi barbă, care se afla de mai multe zile în greva foamei, motiv pentru care era susţinut de braţe de doi inculpaţi. De asemenea,

1. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 45.
2. ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 28/1933, f. 195.

a fost inculpată şi o manichiuristă, Vilma Foriş, acuzată de ofiţerul Hotineanu că ar fi făcut propagandă comunistă printre clienţii salonului unde lucra[1].

Apărarea a solicitat ca martori mai mulţi oameni politici centrali, de exemplu: Ilie Moscovici, Lothar Rădăceanu, Grigore Trancu-Iaşi, Armand Călinescu, Eduard Mirto, dr. Nicolae Lupu, Mihail Manoilescu, R. Ioaniţescu, Grigore Perieţeanu ş.a.

Interogatoriile au început cu Constantin Doncea şi Panait Bogăţoiu, liderii oficiali ai muncitorilor grevişti, Gheorghiu-Dej fiind audiat în dimineaţa zilei de 24 iulie 1933. Pe 25 iulie, avocaţii apărării aveau să ceară disjungerea din proces a mai multor acuzaţi (Gheorghiu-Dej, Doncea, Würmbrand, Vasilichi, Barany, Bojan, Meţiu ş.a.) şi trimiterea lor în faţa unui tribunal civil, pe motiv că faptele pentru care erau incriminaţi fuseseră comise înaintea instaurării stării de asediu. Cererea avea să le fie însă respinsă, cu argumentul că toţi cei nominalizaţi de apărare fuseseră în strânsă legătură cu muncitorii de la ateliere în perioada de după declararea stării de asediu şi până la arestarea lor.

În ziua următoare au fost audiaţi martorii apărării, propuşi de Doncea, Bogăţoiu, Bojan, Meţiu, Barany ş.a. Din partea lui Gheorghiu-Dej au fost ascultate cinci persoane: Zoltan Pelaghi (de la Atelierele CFR din oraşul Dej), Marin Petrache, Ion Munteanu, Aurel Marinescu şi Gheorghe Preda (montatori la Atelierele CFR Galaţi). La 8 august, o parte dintre acuzaţi (printre care şi Gheorghiu-Dej) aveau să renunţe la restul martorilor care nu fuseseră încă audiaţi. În dimineaţa de 12 august, avocatul I. Schraier a luat cuvântul pentru Constantin Doncea, Gheorghiu-Dej şi Dumitru Petrescu.

Mare parte dintre inculpaţi au oferit explicaţii rizibile referitoare la acuzaţiile ce li se aduceau (că manifestele comuniste găsite asupra lor le-au fost băgate în buzunar la Siguranţă sau că le fuseseră aruncate în curtea casei de necunoscuţi etc.). Spre exemplu, întrebat fiind de unde avusese bani pentru a pleca la Berlin, Nicu Tudor avea să răspundă că îl finanţase un maistru de la Atelierele Griviţa, la care preşedintele completului a ripostat: „Te rog, dă-mi şi mie adresa, căci eu nu găsesc credit şi văd că d-ta găseşti"[2].

---

1. Inspirată, avocata Lizetta Gheorghiu va arunca însă acuzaţia în ridicol, arătând că printre clienţii inculpatei se numărau Regina Maria, Puiu Constantinescu ş.a., „aşa că avea pe cine converti la comunism", provocând ilaritate în sală. *Ibidem*, f. 23.
2. ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 326 A, f. 21.

Pe 9 august, avocatul Stelian Nițulescu „ridică din nou incidentul de incompetență", după ce, cu câteva zile înainte, o cerere similară fusese depusă de Pompiliu Ioanițescu. Desele incidente ridicate de apărare în scopul amânării procesului aveau să provoace reacția ironică a colonelului Hotineanu, acesta susținând că motivul real era acela că avocații „n-au primit încă banii de la Moscova", afirmație care, desigur, a provocat noi proteste vehemente dinspre banca apărării.

Primul martor adus de apărare a fost Mihail Manoilescu, audiat în calitatea lui de fost ministru al Comunicațiilor. Cu toate că era un om politic cu vederi de dreapta, Manoilescu a recunoscut că la Atelierele CFR Grivița erau numeroase probleme de natură profesională care îi afectau pe muncitori, precum și că administrația (Direcția Generală a CFR) nu făcuse prea multe pentru rezolvarea acestora, fiind de cele mai multe ori opacă și rigidă în fața revendicărilor semnalate. Fostul ministru declara instanței că „nemulțumirea lucrătorilor e legitimată de nepăsarea conducătorilor lor" și că „lucrătorii erau îndreptățiți să ceară unele revendicări". De asemenea, Manoilescu a recunoscut și că exista „o mare disproporție" între salariile acordate muncitorilor și cele primite de consilierii și „așa-zișii specialiști" străini angajați de Direcția Generală a CFR[1]. Declarații asemănătoare a făcut și un alt fost ministru al Comunicațiilor, Grigore Perieţeanu, care recunoștea că, după ce vizitase Atelierele Grivița, „am avut iluzia unui coșmar când am văzut pe nenorociții de muncitori". Totodată, recunoștea că lucrătorii din ateliere erau obligați să presteze mult mai multe ore de muncă față de cât era normal, lipsindu-le timpul necesar de odihnă, și că muncitorii aveau retribuții insuficiente în raport cu munca prestată.

Așadar, declarațiile lui Manoilescu și Perieţeanu se pliau bine pe strategia apărării și pe declarațiile inculpaților, care doreau să înlăture total motivația politică (aparținând PCdR) în declanșarea protestelor și să prezinte grevele ca fiind rezultatul unor nemulțumiri exclusiv profesionale, sociale și economice.

Inginerul Mișicu, de la Atelierele CFR Galați, a depus mărturie în favoarea celor câțiva ceferiști gălățeni incluși în proces. Întrebat ce părere avea despre Gheorghiu-Dej, „martorul depune favorabil", descriindu-l pe viitorul lider al PMR drept „un bun lucrător, liniștit", despre care, însă, în ultima vreme „fusese informat că la locuința lui aveau loc o dată pe săptămână adunări suspecte".

---

1. *Ibidem*, ff. 25-26.

Dintre inculpaţi, s-au remarcat prin intervenţiile lor Constantin Doncea şi Dumitru Petrescu, aceştia având o atitudine sfidătoare la adresa completului, fapt ce explică şi pedepsele pe care le-au primit. La prima audiere, Doncea a ţinut un discurs de aproape patru ore, în care a descris pe larg situaţia foarte grea a ceferiştilor de la Griviţa, arătând că acesta era motivul care îl determinase să organizeze grevele din februarie. De asemenea, în ultimul său cuvânt, Doncea şi-a afirmat rolul de conducător al greviştilor: „Am pregătit şi condus lupta ceferiştilor. Nu regret nimic"[1]. La rândul său, Dumitru Petrescu nu s-a sfiit să-i acuze pe judecători de lipsă de imparţialitate, caracterizându-i drept simpli executanţi ai guvernării: „A aruncat în faţa Consiliului de Război toate acuzaţiile justiţiei de clasă care stă deja cu condamnarea în buzunar". În schimb, după cum recunoştea un raport al PCdR din acea perioadă, Gheorghiu-Dej şi Vasilichi „treceau aproape şterşi în primele zile ale procesului"[2].

În paralel, PCdR a agitat continuu opinia publică în timpul procesului, sperând că aceasta va pune presiune pe completul de judecată şi că pedepsele vor fi mici. Partidul a dorit mai ales să inducă ideea că acuzaţii erau reprezentanţii legitimi ai muncitorimii şi că activitatea acestora ar fi fost desfăşurată exclusiv în slujba acestei clase. Astfel, într-un manifest difuzat cu câteva zile înaintea pronunţării sentinţei se arăta că „procesul incidentelor de la Griviţa este procesul întregii clase muncitoare"[3], iar la redacţia ziarului *Dimineaţa* fusese depus un apel în favoarea inculpaţilor, semnat de muncitori ceferişti, dar şi de unii intelectuali cu vederi de stânga (N.D. Cocea, Cicerone Theodorescu, regizorul Sandu Eliad ş.a.).

Până la pronunţarea sentinţei, inculpatul Richard Würmbrand, judecat în stare de libertate, a fugit din ţară, trecând clandestin în URSS, presimţind sau chiar primind informaţii că pedepsele urmau să fie foarte aspre.

Sentinţele

Sentinţa nr. 571 avea să fie pronunţată pe 19 august 1933. Pedeapsa cea mai grea, muncă silnică pe viaţă, au primit-o Constantin Doncea

1. ANIC, fond CC al PCR – Secţia Administrativ-Politică, dosar 1/1933, f. 18.
2. *Ibidem*, f. 15.
3. ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 28/1933, f. 168.

şi Dumitru Petrescu. 18 persoane (Gheorghe Vasilichi, Vasile Luca, Moscu Cohn, Alexandru Tudor, Alexandru Ghidu, Constantin Putinică, Ion Nuriceanu, Gheorghe Alexandru, Mihai Georgescu, Vasile Tănase, Grigore Georgescu, Mihai Vlăsceanu, Tudor Ghercic, Vlădoi Dumitru, Dan Ştefan, Ion Dumitrescu, Vasile Ionescu şi Dumitru Petrescu) au fost condamnate la 20 de ani de muncă silnică, dar o parte dintre ele în contumacie.

Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica au primit câte 15 ani de muncă silnică, Marin Ionescu – 12 ani de muncă silnică, Iacob Solomon, Richard Würmbrand şi Teodorescu-Galaţi au fost condamnaţi la 10 ani de închisoare corecţională, Alexandru Rozemberg şi David Kerner la 5 ani de închisoare corecţională, Nicolae Tudor la 2 ani, Panait Bogăţoiu, Mihalache Lungu, Ion Ioniţă, Ilie Eschenazi şi Alexandru Grecu la 1 an, Iosif Mesinger, Ştrul Leibovici şi Ştefan Stoianof la 9 luni, Arthur Mendelovici la 8 luni, iar Hugo Barany şi Nicolae Popa la 6 luni de închisoare corecţională. Au fost achitate 59 de persoane, printre care Ovidiu Şandru, Vasile Bâgu, Pavel Bojan, Ion Meţiu, Constantin Mârzea, Paulina Doncea, Constantin Luca, Timotei Scribnic, Gheorghe Gheorghiu, Ştefan Stechel, Lenuţa Mihalache ş.a.[1].

Surprind însă pedepsele mici primite de Panait Bogăţoiu şi Hugo Barany, în condiţiile în care toate celelalte persoane participante la şedinţa conspirativă din 13/14 februarie 1933 fuseseră condamnate la minimum 15 ani de muncă silnică. E foarte posibil ca ei să fi fost agenţi ai Siguranţei, poate chiar cei ce furnizaseră informaţiile referitoare la respectiva şedinţă. În cazul lui Bogăţoiu, suspiciunile existau încă din vara anului 1932, din perioada în care acesta era şeful sindicatului, întrucât refuzase să îi agite pe muncitori în direcţia radicalizării protestelor, aşa cum dorea PCdR. În plus, tot referitor la Bogăţoiu, semne de întrebare ridică şi motivul pentru care fusese eliberat din arest în dimineaţa zilei de 15 februarie 1933, după ce greva începuse, fiind lăsat să ajungă chiar în mijlocul greviştilor, cu atât mai mult cu cât el, prin discursurile virulente ţinute şi prin respingerea oricăror căi de compromis, a fost acela care a avut, probabil, contribuţia mai semnificativă la determinarea muncitorilor de a se bloca în ateliere. Şi Nicu Tudor, recrutat de Siguranţă în arest, a primit o pedeapsă mică (în raport cu cele ale majorităţii activiştilor PCdR), de doar doi ani. Vasile Bâgu, care a avut o prezenţă activă în timpul grevelor, a fost achitat, aceasta

---

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 16077, vol. 1, ff. 116-117.

şi ca o recompensă a faptului că în anchetă dăduse declaraţii foarte amănunţite asupra desfăşurării evenimentelor[1].

Pentru arestarea persoanelor condamnate în contumacie, directorul general al Poliţiei a ordonat Inspectoratelor Regionale de Poliţie din Bucureşti, Timişoara, Cernăuţi, Chişinău, Craiova, Cluj şi Iaşi să facă investigaţii pentru a-i depista şi reţine, indicând şi mediile cărora trebuia să li se acorde o atenţie deosebită: „Toţi aceştia pot fi găsiţi în cercurile comuniste şi ceferiste"[2]. În timp, cercetările poliţiei şi-au atins scopul, fiind arestaţi mulţi dintre condamnaţii ce nu fuseseră descoperiţi până la începerea procesului. Spre exemplu, Alexandru Ghidu, condamnat la 20 de ani de muncă silnică, a fost arestat pe 1 octombrie 1933 de Chestura Poliţiei Municipiului Ploieşti, iar Vasile Luca a fost reţinut la Bucureşti în august 1933.

Severitatea pedepselor a atras atenţia opiniei publice din ţară, care a sesizat că existau elemente ce puteau induce ideea unor presiuni politice în defavoarea condamnaţilor. Acest aspect era recunoscut inclusiv într-un raport al DGP, în care se arăta că sentinţa dată „a impresionat profund întreaga opinie publică şi este viu comentată, în sensul că pedepsele sunt exorbitante. Se face comparaţie cu pedeapsa dată în procesul «Skoda» şi cu altele date pentru alte fapte infamante şi se trage concluzia defavorabilă justiţiei militare, spunându-se că în multe cazuri judecă din ordin"[3]. Potrivit Poliţiei, chiar şi în rândul reprezentanţilor magistraturii (probabil a celei civile) exista o opinie similară: „însăşi înalţii magistraţi au constatat că pedepsele au fost prea mari în raport cu acuzaţiile ce li s-au adus"[4].

De reţinut este şi faptul că în cercurile ceferiştilor necomunişti de la Griviţa, care nu participaseră la grevă, se discuta că sentinţa era nedreaptă, aceștia fiind de părere că, din cauza punerii în libertate a unora dintre organizatori, „adevăraţii comunişti au fost achitaţi şi [...] aceştia sunt: Petre Gheorghe, Georgescu Constantin, Marin Alexandrescu, Scripnic Timotei, Bâgu Vasile, Blănăţoiu Spiridon, Olaru Gheorghe şi alţii, care ar fi figurat în comitetul de acţiune, şi că trebuiau condamnaţi". Marea masă a ceferiştilor de la Griviţa au fost însă „profund impresionaţi de sentinţa pronunţată, despre care spun că nu poate rămâne definitivă şi că sau va fi casată, sau va interveni vreo amnistie"[5].

---

1. Cristina Diac, „Greva de la Griviţa...", pp. 201-216.
2. ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 28/1933, f. 160.
3. *Ibidem*, f. 170.
4. *Ibidem*, f. 200.
5. *Ibidem*, f. 186.

Condamnații au încercat să profite de acest curent public de empatie și, prin intermediul avocaților, au luat legătura cu familiile lor și cu colegii din ateliere, solicitându-le „să înceapă o acțiune energică, prin întruniri și manifestațiuni de protestare, contra verdictului Consiliului de Război, prin care s-au aplicat pedepse prea aspre, și să atragă atențiunea guvernului de a veni cu o amnistie sau grațiere în această chestiune". Conform Poliției, această acțiune fusese inspirată de avocatul V.V. Stanciu. Înăbușirea violentă a grevei, numărul mare de arestări și pedepsele grele pronunțate și-au făcut însă efectul printre muncitori, aceștia nemaiavând curajul să demareze alte acțiuni de protest („nimeni nu mai cutează să pronunțe cuvântul de grevă"[1]).

Imediat după pronunțarea sentinței, în aceeași zi, 13 condamnați au făcut recurs[2], respectiv: Gheorghiu-Dej, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi, Chivu Stoica, Marin Ionescu, David Kerner, Alexandru Rozemberg, Nicolae Tudor, Ilie Eschenazy, Alexandru Grecu, Mihalache Lungu și Ion Ioniță. Ulterior, dat fiind faptul că judecarea recursului a fost tergiversată și deja executaseră cea mai mare parte din sentință, ultimii cinci și-au retras recursul, preferând să nu riște să primească o pedeapsă mai mare. Motivarea recursurilor a fost făcută ulterior de avocații Iosif Schraier, I. Vlădescu, G. Conduratu, Lizetta Gheorghiu și Felicia Paraschivescu, aceștia axându-și demersul pe necompetența instanței militare în cauză, susținând că aceasta nu avea dreptul de a-i judeca pe nemilitari, cât și faptul că unii dintre condamnați comiseseră faptele de care erau învinovățiți înaintea instaurării stării de asediu. Ca dovadă, se prezenta detaliul că instanța aplicase Codul Penal Comun, și nu Codul Justiției Militare. Se invocau și motive procedurale, cum ar fi acela că instanța refuzase să asculte un martor care, declarându-se ateu, nu acceptase să depună jurământul pe Biblie.

În așteptarea recursului, autoritățile au încercat să descopere dovezi suplimentare care să susțină vinovăția condamnaților. Pe 30 ianuarie 1934, poliția din Bârlad a efectuat o percheziție la domiciliul Victoriei Gheorghiu (sora lui Gheorghiu-Dej) și a părinților acesteia, „în scopul de a căuta și ridica literatură și corespondență comunistă, având informații că numita este în legătură cu centrala comunistă din București și mai multe persoane suspecte". Cu acest prilej s-a găsit o notiță cu câteva însemnări ale lui Gheorghiu-Dej referitoare la anumite sarcini

1. *Ibidem*, f. 186.
2. ANIC, fond 96, dosar 6578, partea I, f. 213.

ce trebuiau luate în vederea grevei CFR: „formarea picketelor de grevă", „demascarea social-democraţilor" etc.[1].

Erori procedurale – procesul se rejudecă

Recursul a fost judecat pe 29 martie 1934 de Curtea Superioară de Justiţie Militară, în următoarea componenţă: general de brigadă Dumitru Macovescu (preşedinte) şi colonel Grigore Georgescu, colonel Ursache Gheorghe, locotenent-comandor Horia Măcelariu[2], maior Toma Tomiţă (membri). Acestora li s-au adăugat comisarul regal, locotenent-colonelul Mircea Demetrescu, şi grefierul Justin Nistor[3]. Nu s-a ajuns însă la analizarea recursurilor depuse de condamnaţi, întrucât instanţa avea să constate existenţa unui „motiv de recurs din oficiu", o încălcare procedurală, anume că numiţii Constantin Doncea şi Dumitru Petrescu fuseseră condamnaţi la muncă silnică pe viaţă fără să li se fi aplicat textul de lege corespunzător, respectiv art. 232 CPC. De asemenea, tot abuz procedural a fost considerat şi faptul că avocatul Pompiliu Ioaniţescu nu fusese acceptat ca martor al acuzaţilor pe care nu-i apăra oficial. În consecinţă, prin Decizia nr. 24, instanţa de revizie a admis recursul înaintat de Gheorghiu-Dej, Gheorghe Vasilichi, Dumitru Petrescu, Constantin Doncea, Marin Ionescu, Chivu Stoica, David Kerner şi Alexandru Rozemberg, pe care i-a trimis spre rejudecată la Consiliul de Război al Corpului I Armată. Procesul a fost mutat de la Bucureşti la Craiova, probabil pentru a se putea preîntâmpina mai uşor apariţia unor eventuale proteste publice de amploare.

Întrucât Curtea nu se pronunţase asupra nevinovăţiei acuzaţilor, ci constatase doar deficienţe procedurale, cei opt nu au fost puşi în libertate, urmând să aştepte rejudecarea în închisoare. Comisarul regal, maiorul Vasile Gelep – cel care a primit responsabilitatea acuzării –, cu acordul prim-comisarului regal, locotenent-colonelul Ştefan Lăzăroiu (ambii de la Consiliul Permanent de Război de pe lângă Corpul I Armată), solicita „menţinerea lor sub stare de arest preventiv" până la începerea

1. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 69, ff. 2-6.
2. În toamna aceluiaşi an, Horia Măcelariu va face parte dintr-un alt complet al Curţii Superioare, care va admite recursul unui viitor lider comunist, Emil Bodnăraş. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 183.
3. ANIC, fond 96, dosar 327, vol. 6 A, f. 12.

procesului, argumentând cu „gravitatea faptelor puse în sarcina acestor acuzați" și cu temerea că „lăsați liberi vor dispărea"[1].

Pe 23 aprilie 1934, Curtea Superioară de Justiție Militară a înaintat Consiliului de Război al Corpului I Armată dosarele celor în cauză, pentru a se putea trece la rejudecarea acestora. Cei opt deținuți au fost transferați de la Închisoarea Militară Jilava la Închisoarea Militară a Corpului I Armată, unde „au fost instalați într-un dormitor amenajat special și puși sub pază sigură". Cercetările fiind deja finalizate și încadrarea juridică fiind neschimbată, procesul a început în scurt timp. Pe 4 mai 1934, maiorul Gelep i-a notificat lui Gheorghiu-Dej ordinul de judecată, iar acesta i-a precizat că urma să fie apărat de avocații Schraier, Conduratu, Vlădescu și Ciuceanu.

Procesul de la Craiova a debutat pe 4 iunie 1934, instanța fiind compusă din colonelul Teodor Petrescu (președinte) și maiorul Mihail Sotir, maiorul Ion Constantinescu, căpitanul Mihail Anghelescu, căpitanul Ion Vladimirescu (membri), cărora li se alăturau comisarul regal maiorul Vasile Gelep (peste numai două zile el avea să fie înlocuit cu locotenent-colonelul Ioan Pârâianu, din considerente medicale) și grefierul Constantin Ionescu[2].

Inculpații au fost apărați de avocații Iosif Schraier, Stelian Nițulescu, Petre Grozdea, Mircea Lepădătescu, Mihai Macavei („șeful organizației comuniste din Turnu Severin"[3]), Mihail Popilian, Ștefan Botoi, Horia Taljanu și Constantin Dianu, precum și de căpitanul Matei Vasile, căpitanul Teodor Veroiu și locotenentul Ioan Popa, numiți apărători din oficiu de președintele Consiliului. Au fost citați 202 martori, dintre care doar 12 ai acuzării, dar nu toți s-au prezentat la proces. Majoritatea martorilor apărării erau ceferiști la diverse ateliere din țară (București, Galați, Iași, Dej). Aceștia au fost atent supravegheați de agenții de poliție pe perioada șederii lor în Craiova, pentru a se preîntâmpina apariția unor eventuale proteste publice, turbulențe sau incidente.

Acuzarea a adus ca martori comandanți ai unităților militare și polițienești care participaseră la înăbușirea grevei (locotenent-colonelul Romulus Hotineanu, colonelul Gabriel Marinescu, maiorul Dan Pascu), reprezentanți ai administrației centrale a CFR și ai Atelierelor CFR

1. ANIC, fond 96, dosar 327, vol. 6A, f. 24.
2. ACNSAS, fond Documentar, dosar 16077, vol. 1, f. 109.
3. Deși era moșier, activitatea politică ilegală a lui Macavei data din 1921, când fusese ales membru al Comitetului Executiv Provizoriu al PCdR. Vezi Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 52.

Griviţa (ministrul Eduard Mirto, ing. Victor Nicolau, ing. Constantin Atanasiu, ing. Alexe), precum şi lideri sindicalişti de la CFR, din rândul celor afiliaţi PSD, partid rival PCdR pe tărâm sindical şi politic (Virgil Ionescu, Alexandru Oprescu, Constantin Spârlea ş.a.). Alături de aceştia, este notabilă prezenţa printre martorii acuzării a lui Vasile Bâgu, apropiat de PCdR încă din 1922, care a avut un rol activ în timpul grevei, când făcuse parte din mai multe delegaţii ale muncitorilor care trataseră cu administraţia CFR şi cu ministrul Comunicaţiilor. Comisarul regal Gelep a avut probabil în vedere faptul că, în ancheta din februarie 1933, Bâgu recunoscuse absolut toate faptele, indicându-i totodată şi pe liderii greviştilor (ceea ce le-a permis anchetatorilor să-şi canalizeze cercetările), motiv pentru care la procesul de la Bucureşti el fusese achitat, chiar dacă în depoziţia sa publică avea să-şi retracteze declaraţia, susţinând că îi fusese luată cu forţa. Aceasta era însă o practică uzuală, tratată în prealabil cu Siguranţa, a tuturor arestaţilor comunişti ce făceau mărturisiri complete, având rolul de a-şi acoperi „căderea”[1].

În apărarea lui, Gheorghiu-Dej a propus 134 de martori, majoritatea ceferişti (cum ar fi Petre Isăcescu, din Galaţi, căruia Dej îi scria des din închisoare, sau Zoltan Silaghi şi Iosif Negrea din Dej). De asemenea, a nominalizat şi lideri politici centrali, de regulă cu vederi de stânga, dar nu numai: Grigore Iunian, Mihail Manoilescu, Richard Franasovici, Mihail Ralea, Petre Constantinescu-Iaşi, Alexandru Oprescu, Ion Mirescu, Ion Flueraş, Lothar Rădăceanu, Armand Călinescu, Alexandru Vaida-Voevod, Eduard Mirto, Virgil Madgearu, dr. Nicolae Lupu ş.a. Din cele 134 de nume invocate s-au prezentat însă doar 48 de persoane[2].

Şi în acest caz era aplicată tactica obişnuită a comuniştilor din timpul proceselor anilor 1930, chemarea unui număr foarte mare de martori, din diverse categorii sociale şi politice, spre a li se putea oferi avocaţilor pretexte pentru tergiversarea procesului.

Adresele unora dintre martori erau necunoscute, iar ale altora erau în mod intenţionat date eronat, fapt ce îngreuna citarea lor, iar neprezentarea la termen oferea motive pentru a se solicita amânarea judecării. În acelaşi scop, erau indicaţi martori aflaţi în detenţie (în cazul de faţă, Gheorghiu-Dej i-a chemat pe Vasile Luca, Ilie Pintilie, Mihai Crivei, Hugo Barany, Ştefan Foriş ş.a.), cunoscându-se foarte bine faptul că formalităţile de aducere a acestora erau greoaie şi în niciun caz

1. Cristina Diac, „Greva de la Griviţa...”, p. 202.
2. ANIC, fond 96, dosar 327, vol. 6 A, ff. 4-5, 38-39.

autoritățile nu ar fi fost de acord cu prezența în sala de judecată a unui număr mare de deținuți.

Faptul că procesul s-a desfășurat la Craiova a atras însă temerea inculpaților că urmau să primească pedepse și mai mari, întrucât le era mult mai greu să pună presiune pe judecători, orașul fiind „lipsit de un proletariat numeros"[1]. Într-adevăr, foarte probabil că această stare de fapt a constituit și principalul considerent care a stat la baza alegerii Craiovei ca localitate pentru desfășurarea procesului.

Chiar de la prima ședință, președintele completului a decis ca martorii care nu s-au prezentat să fie aduși la proces cu mandate. Audierea tuturor martorilor prezenți s-a încheiat în ziua de 25 iunie.

Încă din primele zile, avocații apărării au recurs la multe solicitări menite să prelungească procesul și să obțină noi termene de judecată. Spre exemplu, avocatul Petre Grozdea a cerut să i se predea mandatele de aducere ale martorilor ale căror adrese erau necunoscute, pentru a face „investigații" printre familiile ceferiștilor arestați. În plus, Lăpădătescu și Grozdea au informat completul că „Siguranța locală exercită o acțiune de teroare asupra familiilor acuzaților și roagă pe dl. președinte să intervină pentru ocrotirea acestora, arătând că sala de ședință a consiliului nu este populată tot din cauza Siguranței"[2]. Drept urmare, colonelul Petrescu le-a satisfăcut doleanța, sesizând conducerea Siguranței Craiova în acest sens, însă interzicea prezența la ședințe a soțiilor lui Doncea și Petrescu, pe motiv că respectivele ieșeau din sală și le comunicau următorilor martori întrebările pe care le punea instanța[3]. Avocatul Mihail Popilian a cerut Consiliului „să se pună în vedere reprezentanților presei a reda în ziare rezumatul fidel al dezbaterilor", fiind nemulțumit de ce se publicase în ziarul *Curentul.*

La fel ca în prelegerile lor din fața completelor anterioare, avocații (mai ales Schaier și Popilian) au încercat, fără succes, să conteste instanța de judecată, pe motiv că faptele de care erau acuzați incriminații fuseseră comise înaintea declarării stării de asediu. Comisarul regal a respins acest punct de vedere, arătând că greva fusese pregătită în perioada 4-15 februarie, când starea de asediu era deja instituită.

Gheorghiu-Dej a fost audiat pe 11 iunie 1934. Spre deosebire de răspunsurile date în timpul procesului de la București, când s-a plasat tot timpul în defensivă, negând chiar participarea sa la grevă, de data

1. ANIC, colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 152, f. 8.
2. ANIC, fond 96, dosar 327, vol. 6, f. 6.
3. ANIC, colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 158, f. 9.

aceasta a avut o atitudine opusă, susţinând că muncitorii fuseseră îndreptăţiţi să facă grevă, aceasta fiind singura formă de protest ce-ar fi putut să le aducă ameliorarea situaţiei. Probabil că modificarea substanţială de atitudine se datora faptului că – având în vedere sentinţa foarte dură pronunţată la Bucureşti – el conştientizase că urma să primească o pedeapsă grea indiferent de comportarea lui la proces. De asemenea, e posibil ca el să fi dorit să nu rămână mai prejos decât Doncea şi Petrescu, aceştia remarcându-se prin luările lor finale de cuvânt în procesul de la Bucureşti.

Răspunzând la întrebările instanţei, Gheorghiu-Dej – la fel cum a procedat şi Vasilichi – a făcut un scurt istoric al grevei. El a arătat că protestul a izbucnit nu „sub acţiunea agenţilor provocatori", cum susţinea acuzarea, ci „datorită nemulţumirilor create de Ad[ministra]-ţia CFR, prin reduceri de salarii, de lucrători, ore de lucru în plus etc."[1]. Un alt argument adus de Gheorghiu-Dej era că greva nu izbucnise pe neaşteptate, ea fiind corolarul firesc al unei campanii de proteste (mitinguri, demonstraţii, memorii, discuţii cu autorităţile) declanşate în 1932. El arăta că muncitorii nu mai aveau altă soluţie, în condiţiile în care formele de protest amintite nu doar că nu duseseră la remedierea situaţiei lor, dar nici măcar nu împiedicaseră deteriorarea acesteia, ca urmare a celei de-a treia curbe de sacrificiu şi a altor măsuri complementare de reducere a veniturilor. E de reţinut şi faptul că Gheorghiu-Dej susţinea că toate acţiunile revendicative din 1932 beneficiaseră de sprijinul tuturor muncitorilor, nu doar al ceferiştilor.

În acord cu logica discursului anterior, Gheorghiu-Dej a recunoscut existenţa Comitetului Central de Acţiune, rolul acestui organism fiind de a depune eforturi pentru satisfacerea revendicărilor salariale ale ceferiştilor. De asemenea, Gheorghiu-Dej nu-i uita nici pe inamicii săi politici din plan sindical, criticând metodele de acţiune ale liderilor social-democraţi şi apreciind că muncitorii puteau avea câştig de cauză numai prin „acţiune hotărâtă", nu prin memorii şi intervenţii. El se declara deschis în favoarea grevei ca formă de protest: „Greva este singura armă de luptă prin care muncitorimea îşi poate câştiga şi apăra drepturile sale. O grevă bine organizată duce întotdeauna la izbândă"[2]. Mai mult, el recunoştea că îi îndemnase pe ceferişti să facă grevă, dar susţinea că se referise la un protest paşnic şi legal şi că niciodată nu le ceruse să treacă la rebeliune şi asasinat.

1. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 198, f. 2.
2. *Ibidem*, f. 13.

Desigur, în tot discursul său – de altfel, bine structurat din punct de vedere logic –, Gheorghiu-Dej trecea cu vederea „amănuntul" că revendicările ceferiştilor fuseseră deja satisfăcute la data şedinţei conspirative din 13/14 februarie 1933, când se luase decizia trecerii la acţiuni agitatorice pentru declanşarea unei greve la Atelierele CFR Griviţa, care urma să fie extinsă apoi în întreaga ţară. Faptul că PCdR a acţionat în continuare pentru intrarea ceferiştilor în grevă relevă clar că era vorba de o acţiune pur politică, revendicările de natură economică fiind doar pretextul şi paravanul sub care partidul îşi masca protestul.

Între timp, avocaţii apărării depuneau noi obiecţii menite să ducă la tărăgănarea procesului. Astfel, pe 12 iunie 1934, Petre Grozdea a cerut ca martorii apărării să fie audiaţi după cei ai acuzării [! – n.m., A.C.], avându-i în vedere chiar şi pe cei ce nu se prezentaseră încă, ceea ce ar fi însemnat amânarea până la aducerea acestora cu mandat. Instanţa a considerat însă acest punct de vedere „neserios şi lipsit de orice temei juridic", apreciind că era firesc ca până la aducerea altor martori ai acuzării să fie audiaţi martorii apărării deja prezenţi în sala de judecată.

Pe 15 iunie au compărut ca martori ai apărării cunoscutul ilegalist Mihail Gheorghiu Bujor, precum şi Constantin David. Şedinţa din 16 iunie a fost iarăşi foarte aprinsă. După ce avocaţii Grozdea şi Popilian au protestat în scris împotriva comisarului regal, acuzându-l că „trece peste atribuţiunile sale", preşedintele completului i-a avertizat „să nu mai contravină la respectul cuvenit legilor", ameninţându-i că, dacă vor avea aceeaşi atitudine, „voi face uz de puterea discreţionară ce-mi conferă legea şi le voi opri accesul în şedinţă, rămânând ca apărarea să se facă de ceilalţi d[om]ni apărători şi in extremis de apărătorii din oficiu". Instanţa a notat şi faptul că „se evidenţiază intenţiunea apărării de a sabota dezbaterile acestui proces, cu unicul scop de a-şi pregăti motive pentru casarea hotărârii în cazul unei eventuale condamnări"[1].

Pe 18 iunie, avocatul Schraier avea să obţină una dintre puţinele „victorii" ale apărării, anume permisiunea ca avocaţii apărării să discute cu acuzaţii fără asistenţa comisarului regal, însă doar pe perioada în care inculpaţii se aflau în sala de judecată.

Dacă apărarea era nemulţumită de modul în care ziarul *Curentul* (de dreapta) reflecta procesul, acuzarea nu agrea maniera în care evenimentul fusese descris în paginile cotidianului (de stânga!) *Dimineaţa*. Rezultatul a fost că protestele apărării au fost ignorate, în timp ce instanţa avea să retragă imediat dreptul reprezentantului ziarului *Dimineaţa*

1. ANIC, fond 96, dosar 327, vol. 6, ff. 19-22.

de a participa la dezbateri, până la publicarea dezminţirii cerute de comisarul regal.

A mai fost respinsă şi cererea apărării ca un reprezentat al Uniunii de Asistenţă Internaţională, un avocat din Franţa, să fie acceptat ca martor al apărării, pe motiv că „n-ar face decât să încerce propagandă subversivă".

Din partea acuzării, reţine atenţia depoziţia colonelului Gabriel Marinescu, prefectul Poliţiei Capitalei, cel care fusese delegat special de comandantul Corpului II Armată să se ocupe cu evacuarea atelierelor şi a Căii Griviţa. Marinescu a susţinut că greviştii trăseseră şi asupra maşinii lui, încercând să-l ucidă, precum şi că el ordonase ca „armata să tragă mai întâi în sus 40.000 de cartuşe, iar mai apoi în plin", în timp ce, în realitate, asupra greviştilor se trăsese imediat ce ultimatumul expirase (oricum, acestora li se ordonase să părăsească atelierele în cinci minute, un timp imposibil de respectat fizic, cum am amintit mai sus). În plus, colonelul Marinescu mai susţinea – nepăsător la ridicolul afirmaţiei – că soţiile şi copiii greviştilor, aflaţi pe Calea Griviţei, ar fi presat forţele armate: „Au bombardat cu pietre şi buloane armata şi poliţia"[1]. Locotenent-colonelul Romulus Hotineanu a susţinut şi el că greviştii încercaseră să-l ucidă („declară precis că s-a tras asupra domniei sale şi că a scăpat numai ca prin minune"), dar şi că aceştia ar fi avut mai multe arme decât armata [! – n.m., A.C.]. Ca martori ai acuzării au compărut şi doi ziarişti de la *Curentul* (Artur Zaharia şi Athanasiu), primul susţinând că „a văzut muncitorii din ateliere trăgând cu revolverul chiar asupra gazetarilor".

Niciunul dintre aceştia nu a oferit vreo explicaţie, iar instanţa nici nu le-a cerut-o, anume de ce – dacă greviştii ar fi fost atât de înarmaţi cu arme de foc şi atât de agresivi – nu existase nici un rănit în rândul trupelor de intervenţie în dimineaţa zilei de 16 februarie? Singura victimă din rândul forţelor de ordine, gardianul public Ioan Chiriţă, s-a înregistrat în seara de 15 februarie, acesta fiind ucis în împrejurări neclare, în urma unui foc tras din direcţia atelierelor. Incidentul nefericit a atras majorarea pedepselor unora dintre cei condamnaţi, întrucât s-a luat în considerare că fapta lor avusese drept consecinţă un omor. Ştiind că acesta era un element incriminator important al acuzării, Iosif Schraier a solicitat instanţei să se aducă martori, precum şi procesul-verbal al autopsiei lui Chiriţă, „pentru a se vedea ce fel de glonţ a fost acela care l-a ucis", dar cererile sale au fost respinse[2]. În plus, Schraier a adus

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 16077, vol. 1, f. 215.
2. ANIC, fond 96, dosar 327, vol. 6, f. 28.

chiar el un martor, indirect însă, care în declarația sa susținea că auzise că gardianul fusese împușcat din greșeală de un camarad al său și că se făcuse chiar o anchetă la fața locului în seara respectivă[1].

O nouă sentință în iulie 1934

Sentința nr. 137, pronunțată de Consiliul de Război al Corpului I Armată pe 1 iulie 1934, prevedea pedepse aspre, chiar dacă acestea erau mai mici decât cele stabilite în primul proces. Astfel, Constantin Doncea și Dumitru Petrescu au primit câte 15 ani de muncă silnică, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Gheorghe Vasilichi și Marin Ionescu - câte 12 ani de muncă silnică, Rozemberg - 5 ani de închisoare corecțională, iar David Kerner - 18 luni de închisoare.

Gheorghiu-Dej a fost găsit vinovat de comiterea unor infracțiuni contra liniștii publice pe timp de asediu și mai ales de „provocare la rebeliune". Imediat după pronunțarea sentinței, condamnații - cu excepția lui Kerner, care mai avea foarte puțin de executat din pedeapsă - au declarat recurs. Gheorghiu-Dej i-a mandatat pe avocații Schraier și Grozdea să anexeze la cererea sa motivele de recurs. Prima instanță la care s-a făcut apel a fost Curtea Superioară de Justiție Militară, care pe 17 noiembrie 1934 le-a respins solicitarea[2]. Condamnații au încercat să pună presiune publică pe completul de recurs, pe 4 noiembrie 1934 ei lansând un apel prin care cereau susținerea Comitetului de Ajutorare Ceferist și a tuturor ceferiștilor din țară. A urmat un nou recurs, înaintat la Înalta Curte de Casație și Justiție Militară de Iosif Schraier și Lizetta Gheorghiu, care au clamat tot necompetența instanțelor militare de a-i judeca pe civili. În paralel, condamnații au depus o cerere prin care solicitau să li se calculeze detenția preventivă începând cu data de 23 februarie 1933. Solicitarea lor a fost analizată tot de Consiliul de Război al Corpului I Armată, care a respins-o însă în februarie 1935.

Între timp s-a produs un eveniment important, și anume evadarea din închisoare a comuniștilor Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Gheorghe Vasilichi, pe 3 ianuarie 1935[3]. În așteptarea pronunțării definitive a sentinței, condamnații nu au fost trimiși într-un penitenciar,

---

1. ANIC, colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 158, f. 9.
2. ANIC, colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 905, f. 15.
3. Vezi Mihai Burcea, „3 ianuarie 1935", pp. 50-75.

ci au rămas închişi în Închisoarea Militară Craiova, ceea ce le-a facilitat evadarea [ciudată oricum, şi inexplicabilă în lipsa unor complicităţi – n.m., A.C.].

După mai multe amânări, pe 1 octombrie 1935, Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie Militară a respins recursul înaintat de Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica şi Marin Ionescu (între timp, Rozemberg îşi retrăsese recursul, iar ceilalţi trei condamnaţi evadaseră)[1]. Pedepsele lor rămânând astfel definitive, ei au fost transferaţi în penitenciare de maximă siguranţă pentru executarea anilor de închisoare (Aiud, Doftana, Ocnele Mari), revenind din nou în libertate abia în august 1944.

Propaganda de după 1945

Atitudinea demnă a lui Gheorghiu-Dej din timpul procesului nu avea cum să scape propagandei comuniste, care, după 1945, va susţine în repetate rânduri că liderul partidului reuşise performanţa de a se transforma din *acuzat* în *acuzator*:

> Curtea Marţială n-a putut să oprească pe Gh. Gheorghiu-Dej să rostească cu glas puternic demascarea celor ce vânduseră independenţa naţională şi subminau pacea. Neputincioşi în faţa argumentelor şi acestei logici de oţel, călăii s-au grăbit să-l trimită pe Gheorghiu-Dej, în lanţuri, la temniţă. Pentru 12 ani![2]

La aniversarea a 15 ani de la grevele ceferiştilor (adică în 1948), Chivu Stoica avea să publice un articol elogios la adresa lui Gheorghiu-Dej:

> Prin priceperea şi capacitatea sa reuşeşte să separe în proces elementele provocatoare, să le demaşte, să ridice majoritatea ceferiştilor împotriva elementelor provocatoare şi transformă banca acuzaţilor în banca acuzatorilor[3].

---

1. ANIC, colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar 905, f. 40.
2. „Cui dăm votul şi încrederea noastră: Gheorghe Gheorghiu-Dej, primul candidat al Capitalei", *Scânteia*, seria III, anul XVII, nr. 1082, 27 martie 1948, p. 1.
3. „Tovarăşul Chivu Stoica vorbeşte «Scânteii» despre Tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej în fruntea luptelor din Februarie 1933", *Scânteia*, 16 februarie 1948, pp. 1, 4.

În ceea ce privește comportamentul lui Gheorghiu-Dej din timpul procesului ce urmase reprimării grevelor, în articolul „Eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din februarie 1933" se specifica faptul că „la proces, acuzații în lanțuri au devenit acuzatori. «Vinovații nu suntem noi, care luptăm pentru pâinea și viața noastră, arată tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej. Vinovații sunt cei care ne-au scăzut salariile. Vinovații sunt cei care au omorât și au ajutat la săvârșirea omorului»"[1].

Și în manualul *Istoria RPR* din 1956 erau oferite lungi citate din declarațiile conducătorului PMR făcute în timpul procesului, evidențiindu-se cum acesta „a arătat în cuvinte înflăcărate justețea luptelor ceferiștilor conduse de partid, a demascat cu putere exploatarea cruntă la care era supusă clasa muncitoare de către imperialiștii străini și de către burghezie"[2].

Descrierea procesului de la Craiova a fost tratată într-un vast articol de M. Iosa și Mihail Rusenescu, cu ocazia aniversării a 25 de ani de la acest moment. După ce prezentau numeroase citate din cuvântările lui Gheorghiu-Dej, cei doi istorici de partid arătau cum „demascând politica de asuprire națională [...] tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej a arătat că «muncitorimea conștientă nu face nici un fel de distincție de rasă și naționalitate»"[3]. Unii istorici încercaseră să acrediteze ideea potrivit căreia, dintre toți inculpații din procesul de la Craiova, Gheorghiu-Dej ar fi fost cel mai cunoscut în străinătate: „Cu ocazia procesului ceferiștilor, seri de-a rândul au avut loc la Praga, în fața clădirii legației române, demonstrații cu prilejul cărora se scandau lozincile: «Libertate muncitorilor români!», «Trăiască Gheorghe Gheorghiu-Dej!»", susținând chiar că poliția cehă ar fi emis o hotărâre prin care pedepsea cu trei zile de închisoare pe oricine ar fi folosit lozinca «Trăiască Gheorghe Gheorghiu-Dej!»"[4]. În realitate însă, în afara granițelor României, chiar și la Comintern, Gheorghiu-Dej era unul dintre cei mai puțin cunoscuți lideri comuniști din România, afirmându-se practic doar cu acest prilej.

1. Gheorghe Matei, N. Rădulescu, „Eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din februarie 1933", *Scânteia*, 12 februarie 1958, p. 1.
2. Mihail Roller (coord.), *Istoria RPR. Manual pentru învățământul mediu*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1956, p. 643.
3. M. Iosa, Mihail Rusenescu, „Din acțiunile oamenilor muncii pentru apărarea conducătorilor eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933", *Studii. Revistă de istorie*, nr. 3, 1959, p. 14.
4. Augustin Deac, Gheorghe Matei, „Mișcarea de solidaritate internațională cu luptele eroice ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933", *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 1, 1963, p. 46.

Cercetând derularea procesului celor implicați în grevele de la Grivița, Mihail Rusenescu remarca:

> Depozițiile tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej și a celorlalți conducători ai luptelor [...] au fost exemple de pledoarie revoluționară. Cuvântarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, vibrantă chemare a clasei muncitoare și a celorlalte categorii de oameni ai muncii la luptă împotriva claselor exploatatoare, a constituit un aspru rechizitoriu și un avertisment dat regimului burghezo-moșieresc [...]. Datorită curajului și atitudinii lor temerare, conducătorii ceferiștilor și petroliștilor în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej au reușit să facă din cuvântul lor o armă politică de demascare a exploatării și agresiunii, împotriva războiului și a fascismului[1].

Tot în această notă scria și Nicolae Petrovici, redactorul-șef al revistei *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*:

> miile de cititori din rândurile oamenilor muncii [...] au putut lua cunoștință de poziția fermă a majorității acuzaților în proces, a conducătorilor lor în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, care prin răspunsurile date la interogatoriul instanței de judecată, prin replicile prompte și usturătoare la intervențiile brutale ale comisarului regal, au răsturnat eșafodajul de minciuni și calomnii urzit de justiția burghezo-moșierească, transformându-se astfel din acuzați în acuzatori[2].

În paralel, liderii PCR nu i-au uitat nici pe aceia care îi aruncaseră pentru ani grei în temniță. La sfârșitul anilor 1940, după arestarea foștilor comisari de Siguranță, conducerea PCR a decis să organizeze un proces cu persoanele considerate responsabile de „reprimarea grevei" de la Grivița. Securitatea a încercat să-i identifice pe toți cei implicați în arestarea greviștilor și în organizarea proceselor. Direcția a III-a Informații interne și-a adus contribuția în ceea ce privește identificarea persoanelor vizate, fiind folosite în acest scop diverse lucrări, ziare, documente de arhivă etc. După localizarea respectivelor persoane, s-a trecut la arestarea lor, iar Direcția a VIII-a Anchete a trecut apoi la anchetarea

---

1. Mihail Rusenescu, „Ecoul luptelor din 1933 în presa legală a vremii", *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 1, 1963, pp. 126-127.
2. Nicolae Petrovici, „Oglindirea în presa vremii a luptelor eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933 și a procesului conducătorilor acestor lupte", *Presa noastră*, nr. 1, ianuarie 1963, p. 5.

lor cu minuţiozitate, dorind să stabilească atât gradul fiecăreia de vinovăţie, cât şi descoperirea altor persoane vinovate.

Un prim proces a avut loc în 1950, când Curtea Bucureşti l-a condamnat pe Romulus Hotineanu la muncă silnică pe viaţă, alături de alte persoane implicate, precum Mihail Popovici, fost ministru de Justiţie în guvernul Alexandru Vaida-Voevod[1]. Colateral, în 1948, într-un proces ce viza o altă problemă, a fost condamnat contraamiralul Horia Măcelariu, eliberat din detenţie abia în 1964, neuitându-se probabil că acesta făcuse parte din completul ce admisese recursul înaintat de Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica ş.a. Maiorul Mihail Botez, comandantul unuia dintre batalioanele de grăniceri care trăseseră în muncitori, a fost arestat pe 23 mai 1950, decedând însă la puţin timp după întemniţarea sa. Desigur, o parte dintre cei vizaţi erau deja trecuţi în nefiinţă, cum ar fi generalul Nicolae Uică sau comisarul regal Vasile Gelep. În 1953, probabil sub impulsul momentului aniversar al grevei, se lucra la un nou dosar de anchetă ce urma să fie înaintat Procuraturii Generale.

După 23 august 1944, accederea persoanelor în structurile superioare de conducere ale PCR s-a făcut – exceptând condiţia *sine qua non* privitoare la „binecuvântarea" Moscovei – prea puţin în virtutea deţinerii de către acestea a unor certe calităţi politice. Elementul determinant l-a reprezentat activitatea depusă în favoarea partidului în perioada ilegalităţii acestuia. Gheorghiu-Dej, pe lângă faptul că era liderul *de facto* al comuniştilor români din închisori, şi-a axat demersul de a câştiga conducerea PCR tocmai pe participarea sa la organizarea grevelor de la Atelierele CFR Griviţa, precum şi pe lungii ani petrecuţi în detenţie ca pedeapsă pentru activitatea sa în interesul partidului. Aceste argumente, la care se adăuga faptul că era muncitor şi etnic român, l-au ajutat să obţină girul lui Stalin pentru preluarea şefiei partidului, deşi până la data respectivă era cvasinecunoscut de sovietici. În anii ce au urmat, pentru a-şi menţine şi consolida poziţia, Gheorghiu-Dej a făcut mai puţin recurs la incontestabilele sale calităţi de lider şi la deosebitul simţ politic de care dădea dovadă, punând accent pe activitatea desfăşurată în ilegalitate şi în timpul anilor de detenţie. Cum rolul său din acea perioadă s-a redus la pregătirea protestelor ceferiştilor, care culminaseră cu grevele de la Atelierele Griviţa, participarea sa la acest moment, precum şi comportarea din timpul procesului de

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 16077, vol. 4, f. 6.

la Craiova vor ocupa locul central în cadrul operațiunii de legitimare a prezenței sale în fruntea PCR.

Pretențiile lui Gheorghiu-Dej referitoare la rolul jucat în grevele de la Grivița se bazau totuși pe argumente relativ șubrede: nu el coordonase din punct de vedere politic protestele ceferiștilor din 1932 și 1933 (ci Vasile Luca și Gheorghe Stoica) și nici nu fusese acela care organizase efectiv grevele de la Atelierele CFR Grivița (o contribuție cu mult mai însemnată având-o Constantin Doncea și Dumitru Petrescu). De altfel, activitatea sa în această ultimă acțiune a fost minoră, el fiind practic necunoscut de ceferiștii de la Grivița. În perioada 1931-1933, Gheorghiu-Dej a avut însă un aport însemnat din punct de vedere organizatoric și agitatoric, în direcția radicalizării protestelor ceferiștilor din aproape întreaga țară, ceea ce i-a și adus cooptarea în Comitetul Central de Acțiune. Foarte activ, el s-a implicat direct în preluarea de către comuniști a controlului cât mai multor sindicate ale ceferiștilor și în pregătirea mișcărilor revendicative ale muncitorilor. În acțiunile sale, el a fost însă coordonat de Gheorghe Stoica și Vasile Luca, îndeplinind postura de intermediar între conducerea PCdR și marea masă a ceferiștilor.

Gheorghiu-Dej știa foarte bine că rolul său în greva din 15-16 februarie 1933 putea fi contestat de alți lideri ai partidului, așadar unul dintre obiectivele sale după 1945 a fost de a rescrie trecutul, astfel încât meritele adversarilor săi din partid, reali sau potențiali, să fie cât mai mult minimalizate și chiar trecute sub tăcere. Iar propaganda a trecut la transpunerea în practică a acestui deziderat, operațiune ce s-a desfășurat simultan cu apariția și dezvoltarea cultului personalității lui Gheorghiu-Dej. Treptat, rolul altor lideri ai partidului în evenimentele de la Grivița avea să fie tot mai estompat, ajungându-se în situația ca, în anii 1960, să nu mai fie menționată nominal nicio altă persoană în afara conducătorului PMR[1]. Mai mult, atunci când, în vara anului 1958, mai mulți ilegaliști îndrăzniseră să afirme că rolul central în timpul grevelor de la Atelierele CFR Grivița îl avusese Constantin Doncea, Gheorghiu-Dej a reacționat imediat, organizând o plenară în care toți contestatarii săi au fost sancționați. Anterior, în 1956, Dumitru Petrescu, care în epocă purtase chiar cognomenul „Grivița", fusese și el îndepărtat din conducerea partidului, după ce Vasile Luca împărtășise o soartă similară în 1952.

1. Cristina Diac, „Liderul nevăzut...", pp. 32-37.

Capitolul 2

Ana Pauker – femeia teribilă a comunismului românesc. Procesele de la București și Craiova, 1936

Dumitru Lăcătușu

Ana Pauker a fost una dintre figurile marcante ale comunismului românesc. Studiile publicate despre ea susţin că încă din tinereţe aceasta a ales să se înregimenteze politic, de partea socialiştilor. După Primul Război Mondial, asemenea altor adepţi ai socialismului, a devenit comunistă[1]. Alegerea ei a însemnat atât o viaţă aventuroasă, faţă de ternul ce îi era rezervat unei croitorese sau învăţătoare de ebraică (cele două meserii practicate după absolvirea şcolii profesionale), cât şi succesive arestări şi procese. Unul dintre cele mai importante procese ale sale, dar şi al comunismului interbelic, a fost cel de la Craiova din 5 iunie – 7 iulie 1936, judecat la Consiliul de Război al Corpului I Armată, care va fi examinat în cadrul acestui articol. Procesul a fost subiectul unei duble propagande încă din timpul desfăşurării lui. Prima a fost cea a comuniştilor, care au încercat să îl prezinte ca pe un proces al fascismului românesc la care era invitată să participe întreaga ţară, ceea ce explică şi numărul mare de martori propuşi de apărare. A doua a servit intereselor autorităţilor de atunci, care l-au transformat dintr-un proces al celor 19 inculpaţi, învinuiţi de apartenenţă la un partid interzis prin lege, al doctrinei comuniste și, în subsidiar, al minorităţilor etnice ce complotau împotriva statului. Scopul a fost de a-i demasca pe cei care „vor să fericească neamul românesc", conform expresiei unuia dintre jurnaliştii acreditaţi la proces (vezi mai jos).

1. Marius Mircu, *Dosar Ana Pauker*, editor Mihai Stoian, Gutenberg – Casa cărţii, Bucureşti, 1991, p. 23.

De aceea, unele dintre primele întrebări puse acuzaţilor erau cele referitoare la originea lor etnică şi la religia lor. În acelaşi timp, propaganda autorităţilor, derulată cu largul concurs al presei de dreapta, reflectă mentalitatea vremii (profund naţionalistă şi anticomunistă), alarmată de creşterea pericolului comunist. Vecinătatea cu Uniunea Sovietică reprezenta un serios motiv de îngrijorare, mai ales că în presa timpului apăreau periodic articole despre diverse organizaţii comuniste. În acest sens, originea etnică a acuzaţilor a servit perfect respectivelor scopuri. Studiul de faţă îşi propune reconstituirea principalelor aspecte şi etape ale acestui proces din vara anului 1936, în baza documentelor de arhivă disponibile şi a presei vremii, care a acordat spaţii generoase procesului. Articolul este structurat în două părţi principale. Prima prezintă o succintă biografie a Anei Pauker, arestarea şi interogatoriul inculpaţilor, detenţia acestora în Bucureşti, desfăşurarea procesului la Consiliul de Război al Corpului II Armată din capitală şi discuţiile cele mai semnificative din presă despre acest proces. A doua secţiune analizează desfăşurarea procesului în Craiova, unde a fost strămutat după o primă şedinţă în Bucureşti, din motive de siguranţă privind ordinea publică. În cadrul acestei părţi sunt reconstituite şi examinate principalele etape ale procesului, aşa cum le-am putut identifica într-una dintre cele mai importante surse: presa vremii. Ziarele apărute în epocă sunt resursa arhivistică ce se află la baza celei de-a doua părţi a studiului, întrucât audierile inculpaţilor, ale martorilor şi pledoariile avocaţilor nu se regăsesc în dosarele procesului identificat la Arhivele Naţionale ale României. Pentru prima parte a articolului, sursele folosite au fost preponderent documentele de arhivă: rapoartele autorităţilor vremii, memoriile celor 19 comunişti etc.

Studiul debutează printr-o succintă trecere în revistă a lucrărilor care s-au oprit asupra subiectului înainte de, în timpul şi după căderea regimului comunist.

Procesul în „istoriografia românească": înainte şi după 1989

Procesul Anei Pauker a devenit un subiect de carte chiar înainte de 23 august 1944, când unii dintre cei prezenţi la acest important eveniment din istoria mişcării comuniste interbelice, precum jurnalistul

Ion Dragomir, sau alții care au fost implicați direct în desfășurarea sa, precum prim-comisarul regal Popescu P. Cetate, și-au publicat propriile contribuții. Acestea sunt versiuni extrem de partizane, cu o evidentă încărcătură naționalistă. Meritul lor principal constă în introducerea cititorului în mentalitatea vremii, puternic caracterizată de sentimente anticomuniste. Conform ideii predominante în epocă, adepții comunismului erau în totalitate minoritari, în primul rând evrei și maghiari. Potrivit lui Ion Dragomir, aceștia erau cei care „vor să ne fericească neamul"[1]. La momentul publicării lor, unul dintre scopurile lucrărilor a fost de a edifica cititorii asupra faptelor rele ale Anei Pauker și ale bandei sale, deoarece

> nu toate ziarele cari apar la noi în țară sunt scrise cu gând curat și în dorința de a sluji cinstit pe cititori. Multe, foarte multe, sunt conduse de oameni fără nici un pic de omenie, de tâlhari cari-și vând sufletul și priceperea acelora cari dau preț mai bun, ori de venetici proaspăt veniți de peste hotare și care n-au nici dragoste, nici milă de țara noastră[2].

Era o trimitere directă la presa din strada Sărindar - cotidienele *Dimineața* și *Adevărul*, acuzate că erau și comuniste, și vândute evreilor, care se aflau în spatele mișcării comuniste. Autorul acestor rânduri era jurnalistul Ioan Dragomir, trimisul *Universului* la procesul Anei Pauker de la Craiova, desfășurat în perioada 5 iunie - 7 iulie 1936. Cartea sa, *Jos masca!*, grupează o parte din articolele sale publicate în perioada desfășurării procesului. Titlul contribuției sale este și mesajul principal al lucrării, fiind inspirat din rechizitorul întocmit de prim-comisarul regal Popescu P. Cetate. Acesta a publicat în 1941, chiar înainte de intrarea României în război împotriva Uniunii Sovietice, o carte sugestiv intitulată *Conspirația comunistă în România și evreica Ana Pauker în fața justiției militare*. Spre deosebire de precedenta lucrare, cea a procurorului din procesul Anei Pauker își începe pledoaria în favoarea tezei principale printr-o scurtă trecere în revistă a „bolșevizării Europei" și a reacțiilor potrivnice acestei „bolșevizări". În viziunea sa, tendințelor incriminate ale „bolșevicilor" din Spania și Grecia li se opuneau cele lăudabile ale lui Mussolini și Hitler: „Italia a fost salvată de pe malul

1. Ion Dragomir, *Jos masca!... (Sau Istoria unui proces)*, Tipografia Ziarului „Universul", București, 1936, p. 10.
2. *Ibidem*, p. 3.

prăpastiei bolşevice de Ducele Mussolini. Germania a scăpat de bolşevizare datorită organizării sociale şi politice a D-lui Hitler”[1].

Importante în acest volum sunt: justificările pe care autorul le prezintă pentru transferarea procesului de la Bucureşti la Craiova, regimul care li s-a aplicat comuniştilor în închisoarea militară, informaţiile biografice despre cei 19 acuzaţi, rechizitorul său din proces, câteva articole din presa vremii – cea favorabilă autorităţilor –, dar şi telegrame de felicitare primite de la unii contemporani cu evenimentul relatat. Ele sunt relevante pentru a înţelege mentalitatea epocii şi spiritul în care s-a desfăşurat procesul. Redau una dintre ele:

> Vă rugăm să primiţi admiraţia şi recunoştinţa noastră pentru strălucitul rechizitoriu prin care aţi demascat şi înfierat în chip magistral criminala acţiune comunistă a străinilor şi descre[i]eraţilor care cearcă diabolic dar zadarnic, să sdruncine măreţul şi eternul edificiu al României Mari.
> Trăiască Armata şi Justiţia Militară!
> (ss) I. Tudorache, Institutor, Preşedintele LAR Tg. Ocna, Podorodeschi, Preşedintele Bibliotecii C. Negri[2].

După 23 august 1944, ofiţerul magistrat Popescu P. Cetate avea să plătească pentru patosul arătat în timpul procesului. În 1951 a fost condamnat la 25 ani de temniţă grea pentru că în „calitate de magistrat a condamnat în stil neomenesc partizani”[3].

Spre deosebire de alte procese ale unor comunişti din perioada interbelică, cel al Anei Pauker nu a beneficiat de aceeaşi atenţie în timpul regimului comunist. Posibila explicaţie rezidă în faptul că protagonista a intrat în dizgraţie încă din 1952, când şi-a pierdut funcţia de ministru de Externe şi pe cea de membră în Secretariatul CC al PMR. Reabilitarea politică a Anei Pauker a survenit abia după moartea lui Gheorghiu-Dej. În acelaşi timp, noua viziune a partidului asupra propriei istorii contrasta cu realitatea de necontestat a procesului din

---

1. Col. magistrat Popescu P. Cetate, *Conspiraţia comunistă în România şi evreica Ana Pauker în faţa justiţiei militare*, 1941, pp. 1-2.
2. *Ibidem*, p. 74.
3. AANP, fond Fişe matricole penale, fişă Popescu Petre Gheorghe, accesibilă online la adresa http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/P/P%2013.%20Popescu%20Gheorghita%20-%20Popescu-Valeni%20Ioan/ Popescu%20Petre%20Ghe%27%27/index.php (accesat în septembrie 2014).

5 iunie – 7 iulie 1936. Cu o singură excepție, Alexandru Drăghici, ceilalți inculpați au fost etnici minoritari și aflați, mai mult sau mai puțin, în legătură cu Cominternul, ceea ce pentru autoritățile vremii reprezenta Uniunea Sovietică. Or, despre recunoașterea acestui lucru nici nu mai putea fi vorba în ultimii ani ai lui Gheorghiu-Dej, mai ales după Declarația din aprilie 1964. Dimpotrivă, respectivul aspect putea fi chiar foarte ușor incriminat.

> Pot să spun că, dacă partidul nostru în timpul ilegalității a fost așa de mic și așa de slab, nu s-a datorat factorilor economico-politici din țara noastră sau că n-am fi avut o situație revoluționară. Nu, aceasta s-a datorat faptului că conducerea partidului, cu rare excepții, a fost acaparată de elementele trimise de Comintern, elemente rupte de popor, elemente mic-burgheze, elemente care nu aveau nici un pic de priză în rândul populației. Dacă am lua secretarii generali care au fost în această perioadă și ne-am gândi pe cine reprezentau ei, ne-am mira cum de a putut totuși să crească partidul nostru[1].

Afirmația îi aparținea chiar unuia dintre inculpații din procesul ținut în vara fierbinte a lui 1936, ministrul Afacerilor Interne, Alexandru Drăghici, și a fost rostită la ședința Comitetului de Partid al MAI din 5 mai 1964. După Plenara din 23-25 aprilie 1968, Alexandru Drăghici a fost epurat, iar meritele lui „revoluționare", printre care și rolul în procesul de la Craiova, au fost contestate de Nicolae Ceaușescu. Liderul PCR de la acea vreme a fost și el judecat în 1936, într-un proces care s-a desfășurat la Brașov, însă acesta nu s-a bucurat de aceeași atenție din partea presei interbelice. Totuși, nu se poate afirma că regimul comunist nu a avut propria contribuție la „istoriografia problemei". În principal, aceasta se regăsește în biografia oficială a Anei Pauker, publicată la Editura PMR în cursul anului 1951, dar și în referatele de cadre ale celorlalți coinculpați (Liuba Chișinevschi, Alexandru Drăghici, Alexandru Moghioroș etc.). Broșura insistă asupra turnurii pe care a luat-o procesul și a rolului celor 19 acuzați, care

> au știut să transforme procesul împotriva comuniștilor într-un proces împotriva fascismului, un proces împotriva agenților imperialismului străin, împotriva trădătorilor de țară și de popor, un proces împotriva

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 197, f. 29.

burgheziei şi moşierimii din România. Banca acuzaţilor se transformase într-o tribună antifascistă. Acuzaţii deveniseră acuzatori[1].

Afirmaţia nu este total neadevărată. Una dintre intenţiile comuniştilor a fost de a face un proces-spectacol îndreptat împotriva fascismului românesc. În primul rând, era o reluare a ideii promovate de presa de stânga în timpul procesului, care avea la bază chiar pledoaria unuia dintre avocaţi, Lucreţiu Pătrăşcanu. Ziarele care simpatizau cu inculpaţii au încercat să prezinte procesul, considerat de autorităţi ca vizând „infracţiuni la liniştea ordinei publice", drept unul al fascismului românesc, pe care „îl vom face cu participarea întregii ţări"[2], dar şi drept un proces politic şi de opinii.

Dintre lucrările postdecembriste care s-au oprit asupra acestui eveniment din biografia Anei Pauker merită semnalate cele ale lui Marius Mircu, Robert Levy şi Stelian Tănase, studiul ultimului fiind şi contribuţia cea mai importantă despre procesul celor 19 comunişti de la Craiova. Demersul primului autor este extrem de valoros – Marius Mircu s-a aflat la faţa locului, în calitate de jurnalist –, fiind astfel şi una dintre puţinele mărturii directe despre evenimentul analizat în cuprinsul studiului de faţă. Istoricul american a acordat un spaţiu extrem de restrâns acestei teme, din motive lesne de înţeles: lucrarea acestuia s-a rezumat la biografia Anei Pauker, şi nu la analiza procesului.

Biografia personajului

Spre deosebire de cazurile altor comunişti care au fost excluşi şi îndepărtaţi din funcţiile deţinute în primii ani de după 23 august 1944, nu există nicio autobiografie accesibilă a celei care a fost supranumită „Dolores Ibarruri[3] a României".

În biografia oficială şi în referatul de cadre identificat, viaţa acestei „revoluţionare" începea, potrivit viziunii comuniste, cu momentul

1. *Ana Pauker*, Editura Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti, 1951, p. 28.
2. A. Sahia, C.L. Vâlceanu, „Procesul Antifasciştilor în faţa Consiliului de Război", *Dimineaţa*, 29 februarie 1936. ANIC, fond Dosarele personale ale luptătorilor antifascişti întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944 (în continuare fond 95), dosar 121319.
3. Gheorghe Buzatu, *România şi războiul mondial din 1939-1945*, Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană, Iaşi, 1995.

înrolării ei în mişcarea socialistă. Partea cea mai consistentă din documentele existente, create înainte de 1952, o reprezintă „luptele" la care a participat (demonstrația din martie 1917 și cea din 13 decembrie 1918). Cel mai probabil, contribuţia ei a fost exagerată, conform uzanțelor vremii. Ea a fost, cu siguranță, una dintre participante, dar materialele de arhivă existente nu permit evidenţierea rolului său în acele evenimente. În continuare voi prezenta principalele momente din parcursul biografic al Anei Pauker, până la arestarea ei din 12 iulie 1935.

Născută pe 13 decembrie 1893 într-o familie de evrei ortodocşi din Codăeşti, judeţul Vaslui, a copilărit în Bucureşti, unde părinţii ei s-au mutat la scurt timp după naşterea ei. Aici a terminat cursurile primare la şcoala „Frăția Sionului", urmând apoi şcoala profesională „Raşela şi Filip Focşăneanu". În adolescență a lucrat la un atelier de croitorie, continuându-și studiile în particular cu rabinul dr. A.M. Beck. Din 1910 a început să predea ebraica la şcoala pe care o absolvise[1]. În 1915 şi-a început şi activitatea politică, remarcându-se prin participarea la unul dintre cluburile socialiste ce funcționau în acea perioadă în Bucureşti. Potrivit lui Marius Mircu, primii ei dascăli au fost Ioan C. Frimu şi Ilie Horodniceanu, considerați „marii ei învățători din tinerețe"[2].

Un rol important în creionarea crezului ei politic l-au avut Alexandru Dobrogeanu-Gherea şi, mai ales, Cristian Racovski. Cei doi erau total diferiți. Dobrogeanu-Gherea era un revoluționar de cabinet, în timp ce Racovski era atât „militantul care dădea îndrumări teoretice", cât și „omul de acțiune, care punea mâna în coarnele taurului şi mergea până la orice risc"[3]. Modelul Anei Pauker pare să fi fost Racovski. Vladimir Tismăneanu susţine şi el că liderul comunist de origine bulgară a fost cel care a avut „un rol remarcabil în formarea ei intelectuală"[4]. Următorii ani din biografia ei sunt extrem de mitologizați, propaganda comunistă atribuindu-i un rol central în organizarea demonstrațiilor de protest din martie 1917 și decembrie 1918. Memoriile nepublicate ale lui Gheorghe Cristescu alias „Plăpumarul" contrazic însă versiunea oficială. Acesta

---

1. Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeză și Ioana Gagea, Polirom, Iași, 2002, pp. 23-24.
2. Marius Mircu, *op. cit.*, p. 23.
3. ANIC, colecția Amintiri, memorii și însemnări ale unor personalități despre situația economico-socială și politică din România, 1914-1970 (în continuare colecția 60), dosar 439, f. 239.
4. Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Alfa, Bucureşti, 1998, p. 42.

susţinea la sfârşitul anilor 1960 şi începutul anilor 1970 că în timpul războiului nu a avut loc nicio manifestaţie de protest a socialiştilor sau a muncitorilor împotriva ocupanţilor germani ai Bucureştiului, ci că ele au început doar după ce aceştia s-au retras din capitală[1]. El contrazicea astfel nu doar istoriografia oficială a vremii, ci şi evenimentele prezentate în biografia publică a Anei Pauker din 1951, relatările lui Cristescu fiind în opoziţie cu afirmaţiile cuprinse în broşura dedicată Anei Pauker[2].

Anii ce au urmat Primului Război Mondial nu au fost doar un timp în care aceasta s-a remarcat prin lupta ei revoluţionară, ci şi o perioadă romantică. Din acea perioadă datează două relaţii ale sale, dintre care una este mai puţin cunoscută. Prima a fost cu pictorul de origine evreiască Reuven Rubin, care, la începutul anilor 1950, avea să îndeplinească funcţia de ambasador al Israelului la Bucureşti. Mircea Mircu relatează că dragostea ei faţă de acesta a determinat-o să o ia „pur şi simplu la bătaie pe o rivală care şi ea îi dădea târcoale pictorului"[3]. Marea ei dragoste a fost însă cea pentru tânărul comunist Marcel Pauker, cu care s-a căsătorit ulterior, în timp ce îşi făceau studiile la Geneva, unde Ana Pauker a urmat timp de doi ani cursurile Facultăţii de Medicină. În paralel cu aceste poveşti de amor, s-a produs radicalizarea şi transformarea ei într-o comunistă înfocată. Metamorfoza a avut loc pe fundalul şi sub influenţa directă a Revoluţiei Bolşevice, fiind

1. ANIC, colecţia 60, dosar 441, f. 104.
2. Prezint aici pasajul din biografia ei oficială: „În condiţiile grele ale ocupaţiei nemţeşti şi ale stării de asediu, când organizaţiile muncitoreşti au fost interzise, elementele revoluţionare din sânul partidului socialist căutau să păstreze legătura cu massele şi să organizeze lupta pentru revendicările lor cele mai arzătoare, pentru pace. Tovarăşa Ana participă în acest timp la organizarea primei tipografii ilegale, o maşină «Boston», instalată în clădirea Băii Centrale din Calea Moşiilor. Ea frecventează întâlnirile clandestine, împrăştie manifeste, ţine legături cu muncitorii din întreprinderi. Una dintre sarcinile importante pe care le avea pe atunci tovarăşa Ana era şi munca de lămurire printre soldaţii germani. Datorită acestei munci, ea primea prin soldaţii germani numerele ziarului «Leipziger Volkszeitung», scos de grupul revoluţionar «Spartacus», în fruntea căruia stăteau Karl Liebknecht, Roza Luxemburg şi Clara Zetkin. La retragerea armatelor germane din România, soldaţii au sustras comandamentului însemnate cantităţi de cerneală tipografică, pe care le-au lăsat tovarăşei Ana pentru gazetele partidului socialist" (*Ana Pauker*, pp. 7-8).
3. Marius Mircu, *op. cit.*, p. 30.

determinată, probabil, şi de evoluţia mentorului ei, Cristian Racovski. Robert Levy a oferit o explicaţie pentru această turnură comună mai multor socialişti români în acei ani. Istoricul apreciază că această atracţie a fost în primul rând emoţională, nu ideologică. Deşi Mircu o consideră participantă la congresul de înfiinţare a partidului comunist din mai 1921, biograful Levy arată că Ana Pauker s-ar fi întors de la studiile din străinătate în luna august a aceluiaşi an, după consumarea evenimentului propriu-zis şi arestarea congresiştilor, ceea ce ar putea explica motivul pentru care nu a fost reţinută de Siguranţă. Rămasă în libertate, s-a implicat în reorganizarea partidului. De asemenea, în următorii ani a ocupat diverse funcţii în organizaţia comunistă: secretar al Comisiei Centrale a femeilor a PCdR; membră în Consiliul General al PCdR; membră în redacţia ziarului *Socialismul* (1922-1924); membră a Comitetului Secţiunii PCdR Bucureşti (din 1923); secretar al Comitetului Central al Ajutorului Roşu Internaţional[1].

Momentul ocupării diferitelor responsabilităţi în gruparea comunistă coincide şi cu apariţia primelor informaţii documentate despre rolul ei în mişcare. Printre acestea se numără atât documentele create de Siguranţă, cât şi declaraţiile date de Ana Pauker după Plenara din 25-26 mai 1952, când şi-a pierdut influenţa şi funcţiile deţinute în aparatul de partid şi de stat.

Un referat al Siguranţei din 8 decembrie 1923 oferă unele informaţii suplimentare despre anul intrării sale în mişcarea socialistă, pe care îl indică a fi 1915, dar şi despre activitatea ei din anii următori. Conform documentului, între anii 1918-1921 aceasta nu ar fi avut nicio activitate comunistă, fiind absentă din ţară. Ea este indicată, în schimb, ca participantă la conferinţa partidului comunist din 11 octombrie 1922 de la Ploieşti, care în istoriografia comunistă va fi consemnată drept Congresul al II-lea al partidului. Începând din acel an, ea ar fi avut în sarcină corespondenţa internaţională a partidului cu organizaţiile din străinătate, fiind menţionate legăturile sale cu Secretariatul Internaţional Feminin al Internaţionale Comuniste, „de la care primea material informativ privitor la mişcarea comunistă şi muncitorească, pe care îl utiliza, informând mişcarea muncitorească din România". În arestul Siguranţei, Ana Pauker a declarat, referitor la activitatea ei comunistă, că avea funcţia

1. Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR. 1945-1989. Dicţionar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, p. 453.

de „șefă de grupă a femeilor comuniste". În acea calitate, „conduce[a] lecturile ce se fac și chestiunile la ordinea zilei"[1].

Anii 1920-1930 sunt unii dintre cei mai importanți din activitatea ei politică, în urma ascensiunii sale în cadrul mișcării comuniste interne și internaționale. Intervalul de timp menționat este rememorat chiar de Ana Pauker într-o scrisoare din iunie 1952 adresată Biroului Politic al CC al PMR. După eliberarea ei din arestul Siguranței, în cursul anului 1924, a continuat să activeze legal în „comisia locală a sindicatelor unitare din București", iar în 1926 s-a refugiat la Viena, cu scopul de a scăpa de o iminentă arestare. Ulterior a locuit în Germania, la Berlin, și în Franța, la Paris. În 1929, fiind cursantă a școlii leniniste din Moscova, a fost trimisă de Comintern „în Franța, pentru a face un raport asupra situației din PCF". Reîntoarsă în capitala sovietică, a primit alte sarcini. În primăvara lui 1930 a fost numită președinte al unei comisii de studenți și trimisă în regiunea Volgăi „pentru a participa la îndreptarea greșelilor făcute acolo în legătură cu crearea colhozurilor". După îndeplinirea acestei misiuni, Cominternul a numit-o în poziția de instructor organizatoric pe lângă Partidul Comunist Francez[2].

Implicarea ei vizibilă în organizația comunistă a adus-o și în vizorul Siguranței, fiind arestată de mai multe ori. Până în 1935 a fost judecată în două procese. În primul, desfășurat în iulie 1926, a fost condamnată la 10 ani de închisoare, iar în cel de-al doilea, ce a avut loc în 1928, a primit o pedeapsă de 20 ani. A reușit însă să scape de executarea primei sentințe, fugind în Uniunea Sovietică (în 1926), iar a doua pedeapsă i-a fost amnistiată prin Decretul nr. 1461/1929. În 1934 Ana Pauker avea să revină în România, cu presupusul scop, după cum indică documentele Siguranței, de a prelua conducerea organizației comuniste[3].

1. ANIC, fond 95, dosar 121315, ff. 184-185.
2. ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 131/1952, ff. 27-29. Scrisoarea Anei Pauker este publicată și în volumul editat de Mioara Anton și Laurențiu Constantiniu, *Guvernați și guvernanți. Scrisori către putere (1945-1965)*, Polirom, Iași, 2013, pp. 333-341.
3. ANIC, fond Procese întocmite de Organele Justiției, Siguranței și Jandarmeriei pentru Comuniști, Militanți ai Mișcării Muncitorești și ai Organizațiilor de Masă Revoluționare, 1917-1944 (în continuare fond 96), dosar 6589/1, f. 5.

Arestarea

Iulie 1935 a fost o lună nefastă pentru mişcarea comunistă din România. În mai puţin de o săptămână, cei mai importanţi lideri ai partidului şi ai organizaţiei de tineret au fost reţinuţi. Primele arestări au avut loc în noaptea de 7/8 iulie (Alexandru Drăghici şi alţi presupuşi participanţi la Plenara CC al UTC), fiind urmate de cele din 9 iulie (Andrei Bernath, Estera Radosoveţki şi Liuba Roitman)[1]. 12 iulie 1935 a fost data celor mai semnificative arestări operate de Siguranţă. Au fost reţinuţi atunci trei membri ai Secretariatului (Ana Pauker, Dimitrie Ganev, Şmil Marcovici), precum şi Emanoil Kaufmann, gazda viitorului ministru al Afacerilor Externe dintre 1947 şi 1952. A fost reţinută şi soţia acestuia, care a fost eliberată în scurt timp. Ultimele arestări din lot au fost în 14 iulie 1935. La acea dată au fost ridicaţi lucrătorii dintr-o tipografie clandestină a partidului, printre care Ady Ladislau (cunoscut şi sub numele Vasile Mureşan), viitorul ministru adjunct al Afacerilor Interne (1953-1955), şi Samuel Krug[2]. Durata de o săptămână în care au fost realizate arestările i-a determinat pe avocaţii apărării să se gândească la rolul constituirii acestui lot şi la motivele pentru care arestaţii au fost judecaţi într-un singur grup. Presupuneau că la mijloc era o înscenare a Siguranţei. De ce nu au făcut autorităţile un proces al Secretariatului CC? Puteau la fel de bine să organizeze un alt proces al UTCdR, mai ales că cei mai mulţi dintre arestaţi proveneau din rândul membrilor mişcării comuniste de tineret. Sau poate gruparea tuturor acestora într-un singur lot corespundea perfect scopului autorităţilor, de a sublinia că doar străinii aderau la partidul comunist? Documentele vremii nu răspund însă la aceste întrebări ipotetice şi este foarte posibil ca răspunsurile să nu iasă niciodată din sfera prezumţiilor, mai mult sau puţin îndreptăţite.

Ceea ce ne spun documentele este modul în care a decurs arestarea acestora şi factorii care au favorizat reţinerea lor. Din parcurgerea materialelor arhivistice reiese în primul rând că arestările din iulie 1935 au fost rezultatul măsurilor de supraveghere a unora dintre cei 19 inculpaţi. În unele cazuri, acestea au început încă din 1930. Totodată, nici aportul informatorilor Siguranţei nu a fost neglijabil, cel puţin în privinţa

1. *Ibidem*, ff. 7, 83.
2. ANIC, fond 96, dosar 6589/1, f. 118 bis.

reţinerii membrilor Secretariatului PCdR. În acelaşi timp, la arestările din iulie 1935 a contribuit şi aparenta colaborare, cel puţin din punctul de vedere al informaţiilor primite, dintre structurile de poliţie româneşti şi cele străine, în special cele din Cehoslovacia. Acestea au transmis în România rapoarte privind activitatea unora dintre comuniştii cuprinşi în lotul celor 19, care se regăsesc în dosarul procesului doar într-o formă reprodusă. Avocaţilor li s-a părut suspectă absenţa documentelor originale, întărindu-le convingerea că se aflau în faţa unei potenţiale înscenări. Ei au cerut în repetate rânduri ca originalele materialelor incriminatorii să le fie puse la dispoziţie, dar acuzarea a refuzat. Rapoartele Siguranţei şi cele ale procesului prezintă propria versiune asupra activităţii şi faptelor celor arestaţi în cursul lunii iulie. Ele insistă asupra intensificării acţiunilor derulate de partidul comunist atât prin reprezentanţii lui direcţi, cât şi prin organizaţiile camuflate.

De asemenea, primele arestări operate în grupul comuniştilor conduşi de Ana Pauker au fost facilitate şi de neatenţia unora dintre ei în ceea ce priveşte propria conspirativitate, deşi erau şcoliţi în activitatea clandestină chiar la Moscova. Prin traseele lor frecvente de la un comunist la altul, fără să se asigure că nu sunt urmăriţi, au condus la reţinerile din noaptea de 7/8 iulie 1935. Este cazul a două persoane cu state vechi în mişcarea comunistă.

Primul este Andrei Bernath, tatăl natural al diplomatului comunist Mircea Răceanu (condamnat la moarte în 1989, sub regimul lui Nicolae Ceauşescu), menţionat în documente sub mai multe nume conspirative (Andor Bernard, Sami sau Vas). În 1935, acesta era un tânăr tâmplar în vârstă de 27 de ani, absolvent a două clase de liceu, dar şi al Şcolii Leniniste de la Moscova. Conform documentelor, fusese trimis de Comintern cu scopul de a reorganiza mişcarea comunistă de tineret de la noi după arestările din anii precedenţi. În acel an fatidic pentru mişcarea comunistă din România, era unul dintre conducătorii UTCdR. Informaţiile obţinute din supravegherea lui au condus nu doar la arestarea unor participanţi la Plenara CC al UTCdR din 5-7 iulie 1935, desfăşurată chiar la domiciliul său din Bucureştii Noi, ci şi la descoperirea unei tipografii clandestine. Aceasta funcţiona în locuinţa comerciantului Samuel Krug, un alt inculpat[1].

A doua persoană a cărei supraveghere a condus la noi arestări a fost Estera Radosoveţki (viitoare Stela Moghioroş), care avea vârsta de 26 de

1. ANIC, fond 96, dosar 6589/1, ff. 4-6,

ani în 1935. Născută pe 4 aprilie 1909 la Tighina, era absolventă a Facultății de Litere și lucra în București ca legătoare de cărți. Documentele procesului, care preiau informațiile culese de Siguranță, o descriu drept „una dintre personalitățile de seamă din rândurile inculpaților de astăzi". Aceleași surse o portretizează drept „acea care a pus în mâinile Siguranței Generale firele organizației revoluționare a inculpaților de azi", nu însă în sensul de a fi fost informatoare a instituției. Motivul acestei afirmații era cu totul altul. După descoperirea în locuința ei din strada Lucaci nr. 105 a unor manifeste comuniste, aceasta a fost meticulos supravegheată de autorități. Interesul arătat ei era determinat și de faptul că era percepută drept una dintre persoanele ce asigurau legătura PCdR cu „organizațiile comuniste din străinătate". Potrivit documentelor, „făcea parte din biroul politic al așa-zisului partid comunist român", iar una dintre misiunile ei consta în „trimiterea rapoartelor și primirea instrucțiunilor de la Komintern". Conform lui Stelian Tănase, între anii 1931-1933, viitoarea soție a lui Alexandru Moghioroș activase în Berlin, iar în momentul reținerii deținea calitatea de membră în Biroul Politic al CC al UTCdR.

Revenind la Andrei Bernath, documentele menționează că în iulie 1935 locuia pe strada Bucureștii Noi, unde în zilele de 5-7 iulie a avut loc Plenara CC a UTCdR. Aici Siguranța a plasat un post de observație, care a reținut și a înregistrat toate mișcările și deplasările sale. Din respectivele înregistrări reiese că, în cursul zilei de 5 iulie, Andrei Bernath a avut o activitate intensă. El s-a întâlnit inițial cu Alexandru Moghioroș la domiciliul acestuia din strada Precupeții Vechi nr. 6. Casa în care locuia acesta din urmă îi aparținea lui Grumberg Leizer (Grümberg Lazăr), cunoscut în ilegalitate sub pseudonimul „Octav". Avea să fie și el judecat în procesul celor 19, pentru că participase la Plenara CC al UTCdR, deși a susținut că la data desfășurării ei nu se afla în București. Seara, în jurul orelor, 21.00, Bernath s-a întâlnit cu Ieneș Herbach, undeva pe strada Niculcea. De aici, cei doi au mers la locuința sa din strada Bucureștii Noi. Casa în care locuia aparținea soților Ștefan și Ana Csaszar, alți inculpați din lot. La domiciliul lor au venit în cursul nopții circa 20 de persoane. Dintre aceștia, Siguranța i-a identificat pe Alexandru Moghioroș, Ernest Schon, Liuba Roitman, Estera Radosovețki și Alexandru Drăghici[1].

În 1935, Alexandru Moghioroș era unul dintre liderii organizației locale, cunoscut în subterana comunistă sub numele „Balogh Iosef"

1. *Ibidem*, ff. 7, 83, 86.

sau „Tell". Alexandru Moghioroş s-a născut pe 23 octombrie 1911 în Salonta Mare. După ce a terminat cinci clase primare şi şcoala de ucenici de trei ani, a lucrat în localitatea natală, calificându-se în profesia de lăcătuş mecanic. În 1929 s-a stabilit în Braşov, unde s-a angajat la fabrica de maşini Fraţii Schiel. Potrivit propriilor declaraţii de după 23 august 1944, în acea perioadă a intrat în contact cu mişcarea comunistă, aspect concretizat prin încadrarea sa într-o celulă a tineretului comunist din Braşov. În scurt timp a fost numit secretar al Comitetului UTC din oraşul de sub Tâmpa. Arestat pentru prima dată în 1931, a fost eliberat din lipsă de probe. Reîntors în Salonta Mare pentru a-şi pierde urma, a fost numit în 1932 instructor de partid în regiunea Cluj, fiind cooptat în luna noiembrie a aceluiaşi an ca membru în CC al UTC. În 1934 a fost delegat să participe la Plenara Internaţionalei Tineretului Comunist. Descoperit de poliţia cehoslovacă, a fost arestat şi ţinut pentru câteva luni în Cehoslovacia, după care a fost predat autorităţilor române. După întoarcerea în România, a fost trimis la Moscova pentru a urma o şcoală de cadre, unde a poposit timp de trei luni. La revenirea în ţară, a activat în conducerea organizaţiei de tineret, fiind arestat pe 7 iulie 1935. În autobiografia din 18 septembrie 1944, a menţionat că arestarea sa a fost determinată de provocatorul „Păsărică", dar şi de lipsa unor „măsuri de conspiraţie"[1].

Pe întreaga durată a desfăşurării plenarei, locuinţa lui Andrei Bernath a fost monitorizată de Siguranţă. Documentele confiscate ulterior arată că plenara a fost extrem de importantă pentru mişcare. Conform ordinii de zi, au fost discutate măsurile pe care intenţionau să le întreprindă tinerii comunişti în vederea lărgirii rezervei de resursă umană. Principalul scop pe care şi-l propuseseră consta în câştigarea de noi aderenţi proveniţi din rândul altor categorii sociale (militari, femei, copii, ţărani). Pentru realizarea acestui deziderat, erau propuse mai multe strategii. Una dintre ele consta în intensificarea activităţii depuse de membrii de partid infiltraţi în sindicate. Ei urmau să se implice în atragerea şi angrenarea muncitorilor şi sindicaliştilor în activităţile sportive şi culturale, pentru ca sub această mască să se realizeze îndoctrinarea lor regulată şi ulterior recrutarea lor ca membri de partid. O altă strategie viza specularea contextului intern şi extern existent.

---

1. ANIC, colecţia Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiu în ilegalitate care au încetat din viaţă (în continuare colecţia 53), dosar M-198, ff. 2-3.

Membrii organizației de tineret își propuseseră promovarea unui discurs împotriva războiului, precum și în favoarea politicii frontului popular (încheierea de alianțe electorale cu alte partide de stânga).

Din documentele confiscate de Siguranță rezultă următoarea ordine de zi a Plenarei din 5-7 iulie 1935:

> 1. Introducere în ședința plenară. 2. OETR și legea paramilitară. 3. Activitatea antirăzboinică și antifascistă. a) Organizație vrăjmașe în unități. b) Antifascismul, femei, copii. c) Recruți - cazarmă. 4. Tactica Sindicală. a) Munca organizațiilor reformiste. b) Culturale - sportive. 5. Național-revoluționarii și țăranii. 6. Sarcinile concrete. a) Frontul unic. b) Metode de organizare ale acțiunilor. c) Forme organizatorice. d) Rolul celulelor[1].

Primele descinderi ale Siguranței au avut loc în seara zilei de 7 iulie, ora 22.00. O relatare a acesteia se găsește într-unul dintre documentele de arhivă; reiese că unii participanți, printre care și Andrei Bernath, au reușit să scape, întrucât „au simțit că sunt urmăriți și au putut să dispară înainte de a fi prinși". Marele succes al operațiunii Siguranței a constat în descoperirea unui impresionant material propagandistic. Acesta a constituit una dintre dovezile incriminatorii folosite de acuzare în timpul procesului. Materialul descoperit cuprindea „manuscrise conținând circulări comuniste directive în legătură cu organizarea [partidului comunist], rapoarte despre mișcarea comunistă, inventare în care se specifică materialul revoluționar comunist [...] precum și ordinea de zi [...]"[2].

Andrei Bernath a fost arestat în seara zilei de 9 iulie, orele 18.00, pe șoseaua Jianu, împreună cu Estera Radosovețki și Liuba Chișinevschi[3]. Aceasta din urmă era la acea dată unul dintre instructorii UTCdR. Ea și-a povestit activitatea din ilegalitate, inclusiv reținerea din 1935, într-o autobiografie scrisă după 23 august 1944. Documentul este unul tipic pentru trecutul foștilor ilegaliști care ulterior au făcut carieră și merită, din acest punct de vedere, să fie reprodus integral:

> M-am născut la Tighina în anul 1911. Tatăl meu era un mic comerciant, mama casnică. Nici tata și nici mama n-au făcut niciun fel de politică. Suntem 6 surori și 2 frați, dintre cari 3 surori și un frate pe care aproape

1. ANIC, fond 96, dosar 6589/1, f. 84.
2. *Ibidem*, f. 7.
3. *Ibidem*, f. 83.

nu-i cunosc, căci au plecat de acasă încă din 1918-1923. Pe la vârsta de 11 ani am luat parte la organizaţia sionistă „Haşomer Haţair" până la 15 ani. Prima dată când am fost arestată de Siguranță aveam vârsta de 14 ani. A fost căutată sora mea şi neputând s-o găsească m-au arestat pe mine să spun unde este. Am știut unde este, dar n-am spus nimic, după câteva ceasuri mi-au dat drumul. La 15 ani am intrat la un atelier de legătorie de cărți, ca ucenică. În urma influenţei de acasă unde domnea un spirit de mare dragoste pentru US, ca şi pt. Partidul Comunist (surorile fiind comuniste), am hotărât împreună cu doi băieţi, prieteni tot lucrători, să ieşim din organizaţia sionistă. În 1926 am ieşit din organizaţie, am vrut să devenim tineri comunişti, dar în oraş în urma unor căderi nu era organizaţie. Noi trei discutam diferite chestiuni politice privind mişcarea muncitorească, fără să avem legătură cu cineva. În organizaţia sionistă am refuzat să mai intrăm. În 1927 am fost primită în UTC constituind prima celulă în oraş, după cădere. Eu am fost secretara celulei. În 1930 am fost trimisă din partea Regionalei UTC-ului la Ismail, unde am lucrat ca secretara comitetului judeţean al UTC-ului, fiind şi reprezentanta UTC-ului în judeţeana partidului. Atunci am fost primită în partid (1930). După o lună de zile am căzut, la Siguranță n-am dat nicio declaraţie. La închisoare fiind m-am căsătorit cu Ioşca. După ieşirea din închisoare am lucrat în regionala UTC-ului din Basarabia. Din cauza provocatorului „Tolstăi" din Chişinău am fost arestată. După câteva zile de deţinere, negăsind la mine nimic, mi s-a dat drumul. Am fost trimisă la București, de unde am plecat în Moldova ca secretară a UTC-ului. Aici am avut o mare greșeală, făcând o abatere avantgardistă [avangardistă] (Curentul avantgardist a fost pe atunci f. răspândit în rândurile UTC). În urma acestei greșeli, CC al UTC-ului a hotărât scoaterea mea din conducere și punerea la munca de jos. Eu am recunoscut greșeala, rămânând să arăt această recunoaștere în practică. Am lucrat în organizaţia de massă Ajutorul Muncitoresc Român. După vreo 8 luni, având loc la București un activ al UTC-ului, am fost chemată și repartizată la munca sindicală. În timpul luptelor din Februarie am fost secretara comisiei sindicale a tineretului. În 1933 am fost arestată. La Siguranță n-am dat nicio declarație. Am stat în închisoare 1 an și 2 luni. După eliberare am fost trimisă ca instructor al CC UTC la Constanța. Între timp am mai fost arestată la Galați din cauza provocatorului Pârgaru. După 2 zile mi s-a dat drumul și altă dată am fost luată depe stradă, în București, de un agent care mă cunoştea. Nedând nicio adresă la Bucureşti, am fost trimisă la urmă la Tighina, de unde m-am întors imediat. Am luat parte la plenare UTC (1935). În urma unei provocări, au căzut mai mulți tovarăşi, între cari și eu. Căderea mea se datorează urmăririi unei tovarăşe. La închisoare s-a stabilit că eu n-am fost urmărită ci tovarăşa [Stela Moghioroş],

care a venit la întâlnirea cu mine. Am fost arestată în 1935 şi condamnată la 9 ani şi 9 luni, dintre cari am făcut 9 ani şi 3 luni. În închisoare am fost în diferite rânduri secretara celulei ori a colectivului. Ultimul an am fost secretara celulei. Afară de devierea avangardistă din 1933, pentru care am fost sancţionată cu punerea la muncă de jos, n-am avut nicio altă pedeapsă de partid[1].

12 iulie 1935 a fost data reţinerii a trei dintre membrii Secretariatului PCdR: Ana Pauker, Dimitrie Ganev şi Şmil Marcovici. În ziua respectivă, Siguranţa a primit o informaţie conform căreia în locuinţa din strada Ion Ţăranu nr. 18 aveau loc „consfătuiri clandestine ale comuniştilor". Pentru a verifica acest „pont", comisarul Nicolae Turcu a dispus instituirea unui post de observaţie la adresa de mai sus, format din „detectivii Lepădatu Harlambei, Belderof Dobre şi Grigore Marin din Direcţia Generală a Poliţiei, cu scopul de urmări şi identifica pe comuniştii ce frecventează această locuinţă". În jurul orei 23.00 au intrat în locuinţa conspirativă trei persoane, identificate ulterior drept Ana Pauker, Şmil Marcovici şi Dimitrie Ganev. Anunţat asupra acestui lucru, comisarul Nicolae Turcu s-a deplasat în strada Ion Ţăranu nr. 18, ajungând chiar în momentul când aceştia părăseau casa conspirativă. Cei trei au fost prinşi în „strada Arionoaiei colţ cu Antim"[2]. Surpriza autorităţilor a fost să descopere că una dintre reţinute, ce avea o carte de identitate cu numele Maria Grigoraş, era cunoscuta comunistă Ana Pauker. Despre ea se credea că fusese „otrăvită dându-i-se în mâncare o otravă care ucide lent, ca una ce fusese bănuită că ar face parte dintr-un nucleu antistalinist"[3]. Cel puţin asta era versiunea lansată de Comintern, care urmărea, după cum avea să se constate ulterior, să adoarmă vigilenţa Siguranţei.

Reţinerea şefilor partidului comunist nu a fost lipsită de incidente. Ana Pauker a fost împuşcată în coapsă, iar comunistul de origine bulgară în picior. Despre acest incident există mai multe versiuni. Siguranţa a prezentat împuşcarea lor ca fiind accidentală, determinată de rezistenţa opusă la arestare:

Înainte de a fi arestaţi cei trei, adică: Ana Pauker, Marcovici Smil şi Dimitrie Ganev-Verbanov, au voit să fugă cu o maşină care însă a putut

1. ANIC, colecţia 53, dosar C-78, vol. 1, ff. 6-6v.
2. ANIC, fond 96, dosar 6596, f. 1.
3. *Ibidem*, f. 15.

fi oprită de personalul Siguranței ce executa urmărirea, cu această ocazie Dimtrie Ganev Verbanov, voind să facă uz de revolver, și intrând în luptă cu agenții au fost răniți superficial în regiunea parietală; *totodată, un ricoșet a perforat coapsa stângă a Anei Pauker, gloanțele pătrunzând în cea dreaptă și oprindu-se acolo* [subl. în original][1].

Ana Pauker avea însă propria versiune asupra împușcării sale, susținând că s-a urmărit asasinarea ei:

> Cred că am fost împușcată cu intenția de a fi ucisă. [...] Și acest lucru a fost dovedit de faptul că, atunci când am părăsit clădirea Siguranței pentru a merge la Consiliul de Război inspectorul de poliție Turcu mi-a spus: „Agentul care te-a împușcat a fost un idiot că nu te-a împușcat direct în inimă. Iar dacă mai cazi o dată în mâinile mele, te voi împușca mortal"[2].

Cel care îi împușcase avea să fie ulterior identificat ca fiind detectivul de origine bulgară Belderof Dobre[3], după cum rezultă dintr-un raport al comisarul Nicolae Turcu din 21 iulie 1935. Varianta împușcării accidentale a celor doi lideri comuniști se regăsește și la Stelian Tănase[4]. După 23 august 1944, Belderof Dobre avea probabil să regrete participarea la această misiune: pe 23 ianuarie 1954, a fost condamnat pentru „crime împotriva umanității", după ce timp de șase ani fusese internat administrativ; motivul indicat în fișa lui matricolă penală era că „a aplicat tratamente neomenoase elementelor comuniste". Inițial a fost condamnat la 25 ani de temniță grea, pentru ca ulterior pedeapsa să-i fie redusă la 18 ani de închisoare. A fost grațiat și eliberat din detenție prin Decretul Consiliului de Stat nr. 291/1961.

---

1. *Ibidem*, f. 8
2. *Apud* Robert Levy, *op. cit.*, p. 47.
3. „În momentul arestării, cei trei comuniști fiind somați, au opus rezistență și Dimitrie Ganev Vasile intrând în luptă cu agenții a fost rănit superficial în regiunea parietală stânga, în care timp revolverul detectivului Belderof Dobre luând foc, glontele a ricoșat perforând coapsa stângă a comunistei Ana Pauker. Dimitrie Ganev Vasilev vroind să facă uz de armă a fost împiedicat de rezistența detectivilor și în întunericul nopții a isbutit să arunce revolverul ce-l purta asupra sa și care căutat fiind, nu a fost găsit." ANIC, fond 96, dosar 6589, f. 1.
4. Stelian Tănase, *Clienții lu' Tanti Varvara: istorii clandestine*, ediția a II-a, Humanitas, București, 2008, p. 251.

Percheziţionată în aceeaşi zi, asupra Anei Pauker au fost găsite şi confiscate

următoarele documente alcătuite din circulări, instrucţiuni şi directive referitoare la organizarea şi îndrumarea mişcărei clandestine comuniste din România:
Un manuscris intitulat „Venituri şi cheltuieli pe luna iunie", reprezentând conturile de gestiune referitoare la finanţarea mişcărei clandestine comuniste în România, semnat WALTE şi datat 7/VII/935. // Una notiţă intitulată „Luna iunie 1935", reprezentând suma de lei 42.800 distribuită organizaţiunilor comuniste menţionate în această notă. // Una notiţă reprezentând un cont în sumă de 20.000 lei distribuită organizaţiunilor comuniste, datat 6 iunie 1935 şi 10 iulie. // Două notiţe scrise cu creionul în care se menţionează adresele IENTI str. Buciumului Nr. 15 şi GANEA KOTIC închisoarea militară Corpul 4. // Una notiţă reprezentând diverse conturi băneşti în sumă de 11.100 cu adnotaţia - Luni, Joi, 10-2, str. Berde. B. „Argus" etc. // Un manuscris cu cerneală cifrat care începe cu data 11/VII/35 şi semnat cu drag George, care tratează despre atribuţiunile date membrilor comunişti. // Un manuscris cu cerneală reprezentând texte cifrate. // Un manuscris datat 7 iulie 1935 şi semnat cu salutări comuniste TARAS, reprezentând un raport despre mişcarea comunistă în diferite localităţi. // Două exemplare manuscris semnate M. datate 1 martie 1935, adresate către CC al PCR tratând despre mişcarea comunistă pe linie sindicală revoluţionară. // Două manuscrise cu textul cifrat datate 24/III/935 adresate către 1278.2778 înţelegându-se din conţinutul necifrat că este vorba de un raport referitor la mişcarea clandestină, iar cifrele reprezintă numele oamenilor clandestini. // Un manuscris alcătuit din cinci file care tratează despre mişcarea Ajutorului Roşu în România. // Un manuscris datat 8/IV/1935 către CC al PCR, tratând chestiunea înfiinţărei unui birou juridic pentru cercetarea căderilor şi semnat cu salutări comuniste. // Manuscris intitulat „Raportul org. din Buc. a PCR asupra activităţei desfăşurate dela mijlocul lunei maiu până la sfârşitul lunei iunie 1935 semnat Vişan secretar". // Suma de lei 3.500 (trei mii cinci sute) care este rămasă din fondurile partidului comunist, întrucât după cum rezultă din corespondenţa menţionată mai sus, numita Ana Pauker este aceia prin care se finanţează mişcarea. // Un carnet de identitate eliberat de Poliţia oraşului Piatra Neamţu pe numele GRIGORAŞ MARIA sub Nr. 5732 din 15 octombrie 1934 sub numele căreia Ana Pauker îşi ascundea identitatea[1].

Dacă gazda, Emanoil Kaufman, era la data reţinerii un simplu membru al partidului comunist, ceilalţi doi erau persoane recunoscute pentru activitatea lor comunistă. Reţinerea lor a fost primită cu satisfacţie de

1. ANIC, fond 96, dosar 6596, ff. 2-2v.

autoritățile vremii. Aparent, această recunoaștere ar fi determinat supravegherea lui Șmil Marcovici, după ce fusese eliberat dintr-o detenție anterioară, în cursul anului 1929[1]. Urmărirea lui ar fi condus și la reținerea colegilor săi din Secretariat. Stelian Tănase susține însă că arestarea lor s-ar fi datorat unui informator al Siguranței, Nicolae Pârgaru, care era și el membru în Secretariat. Această variantă fusese exprimată încă din 1955 chiar de Emanoil Kaufman, singurul din lotul celor 19 care și-a scris memoriile la solicitarea partidului. După 23 august 1944, comuniștii aveau să se răzbune pentru intrarea lui în solda Siguranței. Nicolae Pârgaru a fost ucis în 1946, chiar în sediul partidului din Aleea Alexandru nr. 23, și aruncat într-o groapă comună, alături de Petre Melinte și Ștefan Foriș[2].

De origine evreiască și de profesie tâmplar, Șmil Marcovici s-a născut pe 23 aprilie 1894 la Iași, unde a și absolvit trei clase primare. În 1917, în timp ce era soldat în Regimentul 13 Infanterie „Ștefan cel Mare", a dezertat și s-a refugiat la Odessa[3]. Aici a intrat în Batalionul Revoluționar Român condus de Cristian Racovski. Fuga din România i-a adus și o primă condamnare de trei luni pentru dezertare. Revenit în vara sau toamna lui 1918 în România, a fost arestat de plutonierul Bălan din regimentul său, dar „care în schimbul unor beneficii materiale îl lasă în libertate". La scurt timp a fugit din nou în Odessa, unde a lucrat ca tâmplar. În iulie 1919 a sosit în România sub numele fals Iosif Moraru, având misiuni de curierat, dar și sarcina de a asigura legătura între comuniștii din România și cei din Rusia. Ca trimis al acestora din urmă, le-a adus comuniștilor români importante sume de bani, care au fost folosite la amenajarea unei tipografii ilegale în Șoseaua Vitan și la tipărirea de manifeste. În următorul an a făcut frecvent naveta între București și Rusia. În 1919 a primit o condamnare în contumacie. Capturat în 1920, a fost încarcerat la Jilava, de unde a evadat pe 2 decembrie în același an „prin coruperea santinelei", împreună cu alți deținuți comuniști. El mai este indicat ca membru al unui birou de spionaj cu centrul în Elveția, ce avea ca misiuni culegerea de

1. „Procesul Anei Pauker și al celor 18 comuniști", *Universul*, 19 iunie 1936.
2. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 252. O biografie a lui Pârgaru a fost publicată de Mihai Burcea și Marius Stan în articolul „Informatorii comuniști ai Siguranței. Studiu de caz: Nicolae Pârgaru", accesibil online la http://www.militiaspirituala.ro/investigatii/lista-lui-secu/detalii.html?tx_ttnews[tt_news]=406&cHash=5f42ea4acb3677014b4b762718611f9f, accesat în iunie 2014.
3. ANIC, fond 96, dosar 6589/1, f. 38.

„informații militare din România". După evadarea din închisoare s-a refugiat în Rusia, unde a urmat cursurile unei școli politice. Revenit la sfârșitul anilor 1920 în țară, a fost arestat, dar eliberat în baza prevederilor Decretului nr. 1467/1929.

Dimitrie Ganev era și el un important lider al comuniștilor la data arestării sale, făcând parte din gruparea comuniștilor bulgari ce activau în România. Născut pe 28 octombrie 1898 în comuna Grădeț, județul Burgas, Bulgaria, a absolvit liceul la Sofia. Între 1921 și 1923, a lucrat ca învățător, iar în anii 1923-1925 a fost comis-voiajor la un magazin din capitala bulgară[1]. La mijlocul anilor 1920 a venit la București, sub motivul continuării studiilor. A mai fost condamnat în contumacie la 5 ani de închisoare corecțională de Tribunalul Caliacra, în cursul anului 1932. Documentele Siguranței îl portretizează drept unul dintre cei mai periculoși comuniști, ce purta în permanență două pistoale și „era supravegheat de diferiți adepți pentru a nu cădea în mâinile poliției românești". Pe lângă calitatea sa de comunist, mai avea una: era și membru al DRO (Organizația Revoluționară din Dobrogea), care milita pentru separarea acelei provincii de România.

Atât asupra lui Șmil Marcovici[2], cât și asupra lui Dimitrie Ganev[3] au fost găsite numeroase documente ce aveau să fie folosite ca dovezi

---

1. *Ibidem*, f. 50.
2. Asupra lui Șmil Marcovici au fost găsite următoarele documente: „Un carnet de identitate nr. 4918 din 21 octombrie 1933 eliberat de primăria sectorului 2 Negru Municipiul București pe numele Marcovici Smil. 2. Una notiță de culoare roșie reprezentând diferite însemnări cu cheltueli bănești. 3. Patru foițe de hârtie subțire în care este scris un raport despre căderea organizației comuniste din Soroca. 4. Două exemplare broșura intitulată – «Scrisoare deschisă către toți membrii de partid și ai UTC către masele exploatate și asuprite din Dobrogea», apărută în editura comitetului regional din Dobrogea al partidului comunist din România în iulie 1935. 5. Un manuscris cu creionul intitulat «Declarație» datată 1935.22.VI. organizațiunilor Ajutorului Roșu din România. 6. Un manuscris din trei file intitulat – «Circulara către toate colectivele revoluționare din închisori, către toți revoluționari[i] închiși». 7. Un manuscris din cinci file intitulat – «Rezoluția Plenarei a II-a din maiu 1935», tratând despre instrucțiunile și directivele date. 8. Suma de lei 4.000 (patru mii) provenită din fondul partidului comunist pentru finanțarea mișcărei clandestine revoluționare din România". ANIC, fond 96, dosar 6596, ff. 44-44v., semnată M. Vasiliu.
3. Asupra lui Dimitrie Ganev au fost găsite următoarele documente: „1. Un carnet de identitate nr. 201 din 1 noiembrie 1932 eliberat de primăria comunei Preselenți, județul Caliacra pe nume COLEF IV IORDAN, de

incriminatorii în timpul procesului. După reţinerea lor, toţi membrii Secretariatului, inclusiv Ana Pauker, au fost supuşi unui prim interogatoriu şi întrebaţi „despre faptele ce li se pun în sarcină". Ei au refuzat însă să semneze procesele-verbale de percheziţie, dar şi „să facă orice mărturisire în cauză".

Ultimii arestaţi din lot au fost lucrătorii unei tipografii clandestine înfiinţate în aprilie 1935 pe strada General Cernat nr. 36. Dintre angajaţii acesteia au fost arestaţi Ady Ladislau, Donca Simo, Wilma Kajeso şi patronul imobilului în care funcţiona aceasta, Samuel Krug. Tipografia a fost descoperită în urma supravegherii lui Andrei Bernath, cel care a şi oferit fondurile necesare pentru amenajarea ei. El s-a ocupat şi de

---

care susnumitul se servea în mişcarea clandestină pentru ascunderea identităţei sale. 2. Şapte notiţe cu diferite însemnări de adrese şi alte chestiuni comuniste. 3. Un manuscris intitulat – «Către consiliul general al sindicatelor unitare din România», despre sarcinile mişcărei sindicale revoluţionare la căile ferate. 4. Un manuscris intitulat «Declaraţie», datat 8.III.935 şi semnat T.S., privind chestiunea regimului din închisori. 5. Un manuscris alcătuit din optsprezece file, care tratează desbaterile conferinţei organizaţiunilor comuniste din regionala Dobrogei. 6. Un manuscris din două file datat 22.VI.35. nr. 4 tratând despre situaţia politică şi economică din România, văzută prin prizma ideologiei comuniste. 7. Un manuscris cu nr. 4 datat 19.VI.1935 tratând despre politica României văzută prin prizma ideologiei comuniste. Manuscrisul are patru file. 8. Un manuscris intitulat – «Reeducarea tinerilor criminali în URSS» semnat MS, alcătuit din două file. 9. Trei exemplare din publicaţiunea «SCÂNTEIA», organul central săptămânal al partidului comunist din România, apărută cu data iulie 1935 ca număr festiv pentru 1 august când comuniştii pornesc la manifestaţiuni şi demonstraţiuni contra fascismului şi războiului. 10. Cinci exemplare manifestul semnat comitetul central al partidului comunist din România, datat iulie 1935 şi adresat către întregul popor muncitor dela oraşe şi sate. 11. Un exemplar din broşura intitulată – «Chestiunea organizatorică», apărută în editura partidului comunist din România în anul 1931. 12. Un exemplar din broşura intitulată – «Sfârşitul stabilizărei capitaliste», apărută în editura partidului comunist din România în anul 1933. 13. Un exemplar din broşura intitulată – «Congresul al V-lea al partidului comunist din România», apărută în editura partidului comunist din România în anul 1932. 14. Suma de lei 21.000 care provine din fondurile partidului comunist pentru finanţarea mişcărei clandestine revoluţionare în România. 15. Un manuscris din trei file pe hârtie subţire datat 24.VI.35. tratând despre căderea organizaţiei partidului comunist din Capitală în luna noiembrie 1934". *Ibidem*, ff. 75-76.

selectarea angajaților. Arestarea lor a avut loc în după-amiaza zilei de 14 iulie 1935, după cum reiese din interogatoriul unuia dintre tipografi, Ady Ladislau[1].

Ancheta și interogatoriile

Interogatoriile celor 19 au avut loc în perioada iulie-septembrie 1935. Cei mai mulți dintre arestați au refuzat să răspundă la întrebări, nerecunoscând acuzațiile aduse de autorități. „Lipsa de cooperare" a fost considerată de anchetatori o dovadă a vinovăției lor. În documentele generate în perioadă se consemnează că această atitudine era comună vechilor revoluționari. Comportamentul comuniștilor avea la bază instrucțiunile trimise de Secretariat membrilor și simpatizanților, pe care Siguranța le cunoștea cu siguranță, dar și cunoașterea principalului act legislativ în baza căruia erau urmăriți, capturați și condamnați (așa-numita „Lege Mârzescu").

Spre exemplu, Ana Pauker a fost interogată în două rânduri, pe 25 iulie și 17 septembrie 1935. Strategia ei de disculpare a inclus refuzul de a răspunde la întrebările adresate de anchetatori, nerecunoașterea probelor administrate sau solicitările către anchetatori de a dovedi acuzațiile ce îi erau aduse[2]. Răspunsurile oferite de ea relevă o persoană cu experiență și versată în astfel de interogatorii. Voi exemplifica prin interogatoriul din 25 iulie 1935, cu scopul de a vedea o parte dintre întrebările care i-au fost adresate și răspunsurile pe care le-a livrat anchetatorului ei.

> – În judecată ai mai fost dată? [...]
> – Am avut o condamnare în lipsă de 20 ani – nu știu pentru care motiv am fost însă amnistiată. Înțeleg ca atunci când mi se aduce o acuzare să mi se prezinte și dovezile vinovăției mele. Altceva nu am de spus.
> – Ați fost în legătură cu persoane și asociațiuni cu caracter comunist din străinătate?
> – La întrebarea a doua înțeleg că de vreme ce este vorba de o acuzare ce mi se aduce de către justiția militară – rolul acesteia este să dovedească [dacă] această acuzare este întemeiată.

1. ANIC, fond 96, dosar 6589/1, f. 7, 118b.
2. *Ibidem*, f. 12.

– Ați primit instrucțiuni și ajutoare sub diferite forme dela asemenea asociațiuni?
– Răspunsul este același ca și la întrebarea a 2-a.
– De unde ați luat numele de Grigoraș Maria?
– Nu am nimic de răspuns.
– Ce v-a făcut să vă folosiți de un act de identitate pe numele de Grigoraș Maria?
– Nici la această întrebare nu răspund.
– Cunoașteți compunerea Comitetului Central secret de pe teritoriul Român?
– Nu cunosc.
– Cunoașteți pe Marcovici Smil zis Caril, zis Moraru, zis Schvartz, zis Ilie și pe Dimtrie Ganef Vasilief zis Golev Ivan Iordan?
– Îl cunosc pe Marcovici fără toate zisurile. Pe Ganef l-am [cunoscut] atunci când agenții Siguranței l-au vârât într-un taxi de piață în care mă suisem eu în seara de 12 iulie 1935.
– Arătați cu ce împrejurări ați cunoscut pe Marcovici?
– Îl cunosc demult și nu ași putea spune împrejurările în care l-am cunoscut.
– Cunoști pe Kaufman Emanoil zis Mihail?
– Nu-l cunosc.
– Ați luat parte la întrunirile conspirative din str. Ioan Țăranu nr. 18?
– Nu.
– În seara zilei de 12 iulie 1935 ați fost arestată în momentul când ieșeați dela acea adresă?
– Nu recunosc.
– Arătați împrejurările în care ați fost arestată?
– Mă suiam într-o mașină taxi. În momentul acela când mă așezam în mașină a fost vârât în mașină Marcovici, 4-5 agenți au înconjurat mașina și au dat ordin să nu plece șoferul. În același timp agentul Budelof [Belderof] l-a adus pe acela de la care am aflat la Consiliu că se numește Ganef, iar din ordinul comisarului Turcu agentul Budelof a slobozit un glonț de revolver rănindu-l la ochi pe Ganef, iar mie mi-a perforat piciorul stâng, apoi glontele mi-a intrat în piciorul drept, unde se află și astăzi. Cu mașina am fost adusă la siguranță. Am fost arestată în Calea Rahovei colț cu Str. Antim.
– Arătați ce aveți de spus în legătură cu materialul referitor la finanțarea mișcărei clandestine revoluționare din România găsit cu ocazia percheziționării ce vi s-a făcut?
– La mine nu s-a găsit niciun material[1].

1. ANIC, fond 96, dosar 6589, ff. 4-5.

Au fost însă şi excepţii: Emanoil Kaufman şi Ady Ladislau.

În cazul celui de-al doilea, investigaţii ulterioare ale comuniştilor, după preluarea puterii, au indicat că fusese racolat ca informator de Siguranţa din Târgu Mureş. Din lectura documentelor perioadei reiese că recunoaşterile primului ar fi fost rezultatul unor măsuri de „persuasiune" din partea autorităţilor, care au utilizat inclusiv forţa fizică. El şi-a retractat ulterior declaraţia din iulie 1935, motivând că i-a fost smulsă prin bătaie. În cazul său există şi memoriile lui scrise în 1955. Acestea au fost redactate în acelaşi an în care fostul său coleg de lot şi ministru adjunct al Afacerilor Interne, Ady Ladislau, a fost îndepărtat din poziţia avută, iar ulterior „demascat" ca trădător al mişcării. Memoriile lui Kaufman prezintă detalii despre copilăria sa, drumul său spre comunism şi procesul din iunie-iulie 1936. Ele reprezintă în acelaşi timp şi singura „povestire din interior" despre acest proces pe care am identificat-o. Două menţiuni cu privire la sursele ce vizează biografia acestuia: i) în interogatoriile de la Siguranţă şi din timpul procesului, el a negat orice legătură cu mişcarea comunistă, cu excepţia celei dictate de interesele financiare (inducerea anchetatorilor pe o pistă falsă era însă una dintre strategiile folosite de cei arestaţi); ii) în acelaşi timp, negarea oricăror legături cu partidul reprezenta o instrucţiune după care se ghidau comuniştii şi simpatizanţii lor când ajungeau în detenţie. Aceasta reiese şi din broşura „Ce trebuie să ştie orice revoluţionar", în care se specifica conduita dezirabilă a unei persoane reţinute:

> Niciodată să nu recunoşti că aparţii partidului sau faci muncă de partid, nici despre tine şi cu atât mai mult despre alţi tovarăşi, chiar dacă Siguranţa este informată despre aceasta, sau posedă declaraţiile altor arestaţi. [...] Declaraţiile tovarăşilor trebue să se mărginească la negarea acuzaţilor cari li se aduc[1].

Detenţia în Bucureşti a celor 19 inculpaţi

După o anchetă de 33 de zile, conform informaţiilor oferite de Emanoil Kaufman, inculpaţii au fost depuşi pentru o zi la sediul garnizoanei Corpului II Armată din Bucureşti. De aici au fost transferaţi în

1. ANIC, fond CC al PCR - Secţia Organizatorică, dosar 100/1932, f. 24.

penitenciare, în vederea procesului programat să înceapă în ziua de 27 februarie 1936. Bărbaţii au fost închişi la Jilava, iar femeile la Văcăreşti. Despre regimul comuniştilor şi preocupările lor în penitenciarele de mai sus s-au păstrat mai multe memorii ale acuzaţilor, răspunsuri ale autorităţilor la cererile lor şi declaraţii ale martorilor acuzării în timpul procesului de la Craiova. Unul dintre ei a fost maiorul Constantinescu, ajutorul comandantului Închisorii Militare Jilava. Declaraţiile sale, reproduse de presa vremii, incriminează comportamentul comuniştilor în perioada în care s-au aflat în unitatea sa.

În timpul audierii sale din 17 iunie 1936, comandantul adjunct al Închisorii Militare Jilava a menţionat că în perioada petrecută acolo comuniştii au scos chiar un ziar, numit *Jilava roşie*, dar şi că au încercat să-i corupă pe soldaţii din corpul de pază, îndemnându-i la rebeliune[1], ori să solicite banii pentru „munca prestată". Maiorul a precizat că doi dintre soldaţi, „Lupovici şi Nachmansohn, au căzut în cursă, fapt pentru care au fost pedepsiţi"[2]. În timpul depoziţiei sale, unul dintre inculpaţi, Alexandru Drăghici, l-a învinuit că l-ar fi bătut. La această acuzaţie, comandantul a replicat că nu îşi amintea[3].

Unul din inculpaţii prezenţi în lotul celor 19 avea să-şi prezinte propria versiune asupra detenţiei de la Jilava în memoriile sale, redactate la solicitarea PMR în 1955. În cuprinsul acestora, el confirmă o parte dintre declaraţiile lui Constantinescu, dar prezintă şi o serie de informaţii despre restricţiile suferite de el şi ceilalţi inculpaţi. Din relatarea lui aflăm că, ajunşi la Jilava, au fost supuşi celebrelor „contraanchete"[4] prin care treceau majoritatea deţinuţilor comunişti. Scopul lor era de a verifica comportamentul acestora în timpul cercetărilor de la Siguranţă, dar mai ales dacă printre ei se aflau informatori sau provocatori. Comuniştii aveau încă de pe atunci o obsesie legată de acest aspect, temându-se de infiltrarea unor agenţi ai autorităţilor. După 23 august 1944, ei se vor răzbuna pe unii dintre aceşti „trădători", maltratându-i sau omorându-i. Cât despre regimul de detenţie, el menţionează că

1. „Procesul Anei Pauker şi al celor 18 comunişti", *Universul*, 19 iunie 1936.
2. A. Constantinescu, „Procesul comuniştilor din Bucureşti la Craiova. Ziua XII. Şedinţa de dimineaţă", *Curentul*, 20 iunie 1936.
3. „Procesul antifasciştilor", *Zorile*, 19 iunie 1936.
4. Pentru detalii, vezi Pavel Câmpeanu, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Polirom, Iaşi, 2002.

la Jilava [...] ni s-au făcut mari mizerii, nu ni s-a dat hrană, nu ni se permitea să ne plimbăm prin curte, nu ni se permitea să primim pachete și nu aveam dreptul la vorbitor. Noi duceam lupta cu administrația militară să ni se acorde drepturile de deținuți politici[1].

Peste ani, în memoriile sale, el a confirmat acuzațiile din timpul procesului, și anume continuarea propagandei comuniste în timpul detenției:

La Jilava se ducea o muncă de educație comunistă cu noii sosiți, astfel că noi am început să învățăm intens ceea ce ni se preda. Educația politică începea seara, după închidere, iar lectorii era tovarăși bine pregătiți care ne educau în același timp și din punct de vedere cultural. [...] Ridicarea nivelului cultural și ideologic se făcea prin discuții cu „prietenii" (cuvântul folosit în închisoare) și încetul cu încetul oamenii începeau să învețe, să prindă drag de acest lucru și să-și găsească o preocupare utilă, pregătindu-se în felul acesta și pentru lupta internă din închisoare și pentru aceea din afară, atunci când se vor elibera[2].

Potrivit lui Kaufman, administrația închisorii a încercat să împiedice această formă de propagandă prin diferite măsuri. Ele au constat în izolarea liderilor, plasarea celor reținuți în procesul Anei Pauker în celule diferite, dar și interzicerea unor drepturi de care beneficiau deținuții în acea perioadă: „vorbitorul" sau dreptul de a primi alimente din afară. În același timp, pentru a afla planurile comuniștilor, administrația a introdus printre comuniști „un provocator [...] care se dădea drept student și informa siguranța generală de toate mișcările noastre". Acesta avea același nume cu unul dintre acuzați, Lazăr Grimberg. Comuniștii au aflat că era unul dintre informatori dintr-o eroare a conducerii Închisorii Militare Jilava. În locul „provocatorului", administrația l-a transferat la sediul Siguranței pentru a raporta cele aflate pe comunistul cu același nume. La reîntoarcerea în penitenciar, adevăratul Lazăr Grimberg a relatat coacuzaților săi informațiile aflate, și anume că printre ei exista un informator cu același nume! Kaufman a mai relatat că unii dintre comuniști au fost trimiși la carceră după ce asupra lor au fost descoperite manifeste comuniste.

1. ANIC, colecția 60, dosar 83/1955, f. 9.
2. *Ibidem*, ff. 9-10.

Ajunse la Penitenciarul Corecţional Văcăreşti, femeile din lot au reclamat tratamentul discreţionar la care erau supuse. Sunt semnificative în acest sens trei scrisori. Una îi aparţine Anei Pauker şi a fost adresată, pe 3 februarie 1936, prim-ministrului de la acea vreme, Gheorghe Tătărescu. Relatarea începe cu sublinierea faptului că arestarea ei din 12 iulie 1935 a fost „făcută fără niciun motiv legal", ea fiind doar „începutul unui întreg şir de acte samavolnice, ilegale, acte de atentare la viaţa şi libertatea mea"[1]. În opoziţie cu acuzaţiile ce le erau aduse de către autorităţi, ea susţinea că procesul său şi al celorlalţi inculpaţi era un „proces de idei politice".

Cât despre detenţia propriu-zisă, Ana Pauker a subliniat imposibilitatea exercitării unor drepturi, cum ar fi cel de a-şi pregăti apărarea, dar şi refuzul administraţiei penitenciarului de a-i acorda accesul la ziare:

> În acest timp eu şi ceilalţi arestaţi politici în prevenţie izolaţi, împiedicaţi de a avea contact cu viaţa politică, fără libertatea de a avea ziare, publicaţii etc. Iar acum, chiar după terminarea instrucţiei, nu mi se dă posibilitatea de a avea presă şi întreg material necesar dela arestarea noastră până acum şi presa curentă, tot materialul inclusiv publicaţiile Internaţionalei Comuniste, publicaţiile comuniste din străinătate şi din ţară – de care avem nevoe pentru apărarea noastră – aceasta cu atât mai mult cu cât publicarea celor din urmă constitue unul din capetele de acuzare. Suntem împiedicaţi de a lua contact cu prietenii noştri politici, cu oameni politici şi cu reprezentanţii presei, contact de care avem nevoe pentru a ne informa asupra situaţiei politice. (După terminarea instrucţiei am fost împiedicată de a vorbi cu un ziarist, care m-a vizitat la închisoare. Tot după terminarea instrucţiei s-a încercat de a împiedica chiar pe unul din avocaţii mei de a lua contact cu mine). Suntem împiedicate de a avea întrevederi cu ceilalţi acuzaţi închişi la Jilava. În aceste condiţiuni: deţinerea mea în stare de arest, fără tratamentul medical necesar, cu răpirea oricărei posibilităţi de pregătire a apărării mele, guvernul e răspunzător pentru simulacrul de judecată ce ni se pregăteşte şi care echivalează cu un al treilea atentat la viaţa şi libertatea mea[2].

Pe 6 februarie 1936, Ana Pauker şi celelalte deţinute au trimis o nouă scrisoare în care reclamau încălcarea aceloraşi drepturi, dar adresată preşedintelui Consiliului de Război al Corpului II Armată. Drept responsabil al acestor restricţii l-au indicat pe comandantul Penitenciarului

1. ANIC, fond 95, dosar 121316, f. 149.
2. *Ibidem*, ff. 149v-150.

Văcărești, Constantin Boceanu, care refuza să le pună la dispoziție actele ce le priveau. O ultimă scrisoare identificată datează din 17 februarie 1936 și era adresată directorului general al Penitenciarelor și Instituțiilor de Prevenție, fiind semnată și de alte deținute comuniste aflate în aceeași unitate penitenciară. Ca și în precedentele lor memorii, acestea l-au învinovățit pe comandantul Penitenciarului Corecțional Văcărești de neacordarea drepturilor prevăzute de regulamente. Petiționarele au menționat și tratamentul său abuziv, chiar și atunci când cereau să fie scoase la raport: „Ieșind la raport în fața d-lui Director al Închisorii, nu suntem ascultate până la sfârșit, suntem date afară și chiar bruscate, cum a fost cazul Ofeliei Manole". În finalul acestei noi reclamații, ele au cerut:

> a) Acceptarea cererilor noastre iscălite în mod colectiv, nefiind nicio lege care să interzică înaintarea unei cereri colective, atunci când chestiunile din cerere privesc deopotrivă pe semnatarii ei. Această măsură înseamnă răpirea dreptului elementar la reclamație. b) Acordarea vorbitorului și în zilele de duminică pentru rudele noastre, care fiind ocupate toate săptămâna, au posibilitate să vină în alte zi. Acest drept ne-a fost răpit fără niciun motiv de către d-l Director în ziua de 16.II.1936, când n-au fost admise rudele noastre, chiar și acele cari au avut permisiunea din partea Consiliului de Război. c) Dreptul de a primi ziare politice, noi fiind deținute politice. d) Îmbunătățirea hranei și a pâinii. e) Mărirea rației de lemne, care este extrem de mică și darea rogojinilor pentru celulele cu ciment. Avem dintre [printre] noi grav bolnave: 2 bolnave de tuberculoză osoasă, cari stau în ghips; un copil de 4 luni; Ana Pauker împușcată în picior și alte bolnave de plămâni, reumatism și inimă, sănătatea cărora este periclitată din cauza frigului. Față de această situație gravă de răpirea dreptului de reclamare și a nerezolvării cerințelor sus arătate, cerem instituirea imediată a unei anchete din partea Direcției Generale a Închisorilor[1].

La toate memoriile comunistelor, autoritățile au răspuns prin mai multe adrese oficiale, semnate de prim-comisarul regal Dumitru Bălșianu. Una dintre acestea este o notă din 28 februarie 1936 către Penitenciarul Văcărești, în care se spunea că, având în vedere statutul închisorii,

> Consiliul de Război al Corpului II Armată nu se poate amesteca în modul de conducere și de administrare a unui Penitenciar care nu se află sub

1. *Ibidem*, ff. 175-176.

ordinele administraţiei militare. Ca atare suszisele nu se pot plânge acestui Consiliu de Război că nu li s-a înaintat cererea de dare în judecată pentru rănirea Anei Pauker şi Dimitrie Ganev Verbanof cu ocazia arestărei, libertatea de a primi presa şi introducerea de gazete în interiorul închisorii[1].

În schimb, s-a menţionat că au fost puse la dispoziţia acuzatelor dosarele procesului, contrazicând versiunea acestora. Răspunsul prim-comisarului regal survenea după o adresă din 24 februarie 1936, în cuprinsul căreia acesta a indicat motivele pentru care cererile inculpatelor nu puteau fi îndeplinite. El a precizat în respectiva notă către Penitenciarul Văcăreşti că „regulamentele închisorilor" nu permiteau ca acuzaţii să primească „ziare, cărţi şi publicaţiuni cu teze internaţionale comuniste", dar şi că „niciun text de lege nu prescrie că dacă sunt mai mulţi acuzaţi, trebue să li se înlesnească întrunirea laolaltă". El a invocat şi un posibil pretext pentru care acuzaţii de la Văcăreşti şi Jilava nu se puteau întâlni pentru a-şi pregăti apărarea, după cum au reclamat Ana Pauker şi celelalte inculpate: „Închisoarea Militară Jilava nu dispune de mijloacele necesare de transport pentru a duce şi aduce pe deţinuţii de la închisoare la Văcăreşti pentru întâlniri comune ori viceversa".

În această adresă, datată 24 februarie 1936, prim-comisarul regal răspundea şi solicitării Anei Pauker de a-i fi permise întâlniri cu oameni politici şi ziarişti. El menţiona că aprobarea întâlnirilor ar fi însemnat încălcarea prevederilor regulamentare chiar de către cei care aveau ca primă îndatorire respectarea lor:

Acuzaţilor din procesul Ana Pauker şi ceilalţi nu li se poate permite întâlniri cu oamenii politici şi ziariştii, întrucât nu se poate deroga de la dispoziţiunile închisorilor care nu prescrie asemenea vizite. Legătura cu aceştia o pot avea în ziua înfăţişărei la proces, când îi pot asculta ca martori şi ca atare [vor putea] convorbi cu ei prin întrebări pe care vor voi să le pună[2].

Pe 2 iulie 1949, directorul Penitenciarului Corecţional Văcăreşti, Constantin Boceanu, a fost arestat şi închis la Penitenciarul Târgşor, care la acea dată funcţiona ca loc de detenţie pentru foştii poliţişti şi pentru deţinuţii minori. Ulterior, a fost învinuit pentru „activitate intensă

1. *Ibidem*, f. 217.
2. ANIC, fond 96, dosar 6593, f. 64.

contra clasei muncitoare". Motivul precizat în fişa lui penală era că „în anul 1930, fiind Director la penit. Văcăreşti a bătut pe un deţinut"[1]. De un tratament similar a beneficiat şi prim-comisarul regal D. Bălşianu. La fel ca directorul Penitenciarului Văcăreşti, acesta a fost arestat şi condamnat după 23 august 1944, dar pentru „crime de război" şi „crime împotriva umanităţii". Motivul invocat în fişele penale identificate era aplicarea legislaţiei cu „caracter social şi politic"[2].

Procesul Anei Pauker la Bucureşti

Prima zi a procesului, 27 februarie 1936, la Consiliul de Război al Corpului II Armată Bucureşti, s-a desfăşurat într-un climat de maximă siguranţă. Procesul s-a judecat la acest tribunal deoarece în Bucureşti a fost prelungită starea de asediu (pe 30 decembrie 1935). Autorităţile au luat măsuri de vigilenţă sporite pentru preîntâmpinarea „oricăror incidente cu prilejul judecării acuzatei Pauker şi alţii", temându-se de organizarea unor proteste ale comuniştilor în faţa instanţei de judecată, dar şi de posibile tentative de evadare ale inculpaţilor.

În acelaşi timp, erau la curent cu intenţia comuniştilor de a transforma acest proces într-un mijloc de propagandă şi de diseminare a „ideilor comuniste". În acest sens, au fost dispuse patrulări periodice în faţa Consiliului de Război „pentru a nu permite aglomerări de persoane". Consiliul a mai solicitat ca Regimentul de Jandarmi Pedeştri să îi pună la dispoziţie două plutoane, cu scopul de a fi folosite la escorta acuzaţilor, la patrulări în jurul locului de judecată, dar şi ca trupe de manevră în cazul apariţiei unor busculade. De asemenea, intrarea în clădirea Consiliului se realiza doar prin punctele de control riguros păzite de soldaţi şi jandarmi. La poarta principală se afla „un cordon de jandarmi cu un plutonier de la Consiliu şi doi comisari"

1. AANP, fond Fişe matricole penale, fişă Constantin Boceanu, accesibilă online şi la adresa http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/B/B%2005.%20Blejan%20-20Bolcu/Boceanu%20Constantin %20I/index.php (accesat pe 30 august 2014).
2. AANP, fond Fişe matricole Penale, fişa Dumitru Bălşeanu, accesibilă online şi la adresa http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/B/B%2002.%20Balan%20-%20Barbosu/Balseanu%20Dumitru% 20D/index.php (accesat pe 30 august 2014).

care aveau „consemn să nu lase să intre [în sala de judecată] decât pe cei citaţi, avocaţi şi ziarişti". Un al doilea punct de control era instituit la intrarea în gangul de jos, fiind format dintr-un plutonier, doi comisari şi o agentă, iar al treilea punct de control se afla instalat la uşa de pe coridor, care asigura probabil intrarea în sala de judecată. Acesta avea în componenţă „un plutonier şi doi comisari". Ca măsură de precauţie, în corpul de gardă se mai afla un pluton de jandarmi, „iar două secţii în sala Vânători de Munte".

Dispoziţiile elaborate de conducerea instanţei prevedeau ca holul din faţa secţiei de judecată să rămână complet „degajat", iar martorii să stea doar în „rotondele de la intrare". După audiere, martorul era scos imediat din sala de judecată. Temerile autorităţilor erau atât de mari încât au mai ordonat ca „echipe secrete dela poliţie şi siguranţă" să se afle „în sala de şedinţă şi în rotonde". Planul elaborat mai prevedea ca transferarea acuzaţilor de la Văcăreşti şi Jilava să se realizeze cu o „camionetă escortă şi cu dubă", dar şi ca pe toată durata procesului aceştia să rămână la Consiliu, nemaifiind transferaţi la penitenciarele de provenienţă. Paza acestora era asigurată de doi plutonieri de serviciu, un ofiţer de rond şi o santinelă dublă la ferestre şi la uşi. S-a mai propus ca:

> 1. Aleea Consiliului, precum şi camerile deţinuţilor şi coridoarele să fie luminate pe tot timpul nopţii. 2. O unitate din trupele ce sunt cazate [în] Cazarma Sf. Gheorghe să fie consemnată pe tot timpul procesului în cazarmă, în caz că în timpul procesului se va constata că nu este nevoe de această unitate de alarmă, se va raporta grupei voastre. 3. A se da ordin Cazărmei Sf. Gheorghe ca electricianul să fie concentrat în cazarmă atât ziua cât şi noaptea, pentru a putea remedia orice accident de lumină. 4. În ipoteza unui accident mai grav de lumină, Consiliul are imperios nevoe de 5 lămpi de gaz, 10 litri de gaz, 12 lumânări[1].

Prima zi a procesului, 27 februarie 1936, a fost extrem de tensionată, fiind caracterizată de incidente între susţinătorii comuniştilor şi armată. Un raport al DGP menţionează că, încă de la ora 8.00, în faţa Consiliului de Război, în curte şi pe străzile limitrofe s-au strâns 800 de muncitori ce fuseseră „citaţi ca martori". Potrivit documentului, printre ei se aflau şi „propagandişti comunişti", care îi îndemnau pe cei prezenţi la „manifestaţiuni". Primele incidente au apărut în jurul orei 9.00, când s-a produs o „busculadă între muncitorii citaţi ca martori şi armată". Motivul

1. ANIC, fond 96, dosar 6593, ff. 6v-7.

a fost solicitarea primilor „să fie lăsaţi liberi la intrare". Conform dispoziţiilor primite, forţele de ordine au refuzat acest lucru, ceea ce a condus la crearea busculadei. Documentul mai menţionează că „în această busculadă" agentul Nicole Guşă, angajat al Prefecturii Poliţiei Capitalei, a fost atacat şi intimidat de către „comunistul Sloim Moili, şomer din Bucureşti". Pentru a scăpa din îmbulzeala în care fusese prins, agentul a tras un foc de armă. Alarmată de apariţia acestor incidente, Prefectura Poliţiei Capitalei a reacţionat încă de la primele ore ale dimineţii. Conducerea instituţiei a decis să suplimenteze efectivul de pază din faţa instanţei şi a trimis „un pluton de jandarmi sub comanda unui ofiţer pentru menţinerea ordinei". Decizia Prefecturii Poliţiei Capitalei a survenit şi ca urmare a zvonurilor alarmante din acea zi, care anunţau că „în afară de martori se observă grupe care numără circa 300 muncitori comunişti pe străzile laterale din faţa Consiliului de Război"[1].

Procesul propriu-zis a început la 9.30. Completul de judecată a fost condus de colonelul Mihail Bădescu, având-u-i ca membri pe maiorii Atanasie Ştefănescu şi Alexandru Dobreanu şi pe căpitanii Petre Leoveanu şi Gheorghe Dumitrescu. Procuror a fost desemnat ofiţerul magistrat Dumitru Athanasiu. Descrieri ale desfăşurării şedinţei se găsesc în presa vremii, remarcându-se atitudinea total diferită a principalelor cotidiene ce au avut corespondenţi la proces. Pe lângă partizanatul său, presa a oferit şi unele informaţii despre atmosfera acelei zile de 27 februarie 1936.

Universul a relatat că procesul s-a judecat într-o sală neîncăpătoare, cu jumătate din capacitate ocupată de avocaţi, ziarişti şi acuzaţi. Aceştia din urmă sunt descrişi într-un registru subuman, ce aminteşte, din multe puncte de vedere, de articolele presei staliniste referitoare la paraziţii societăţii comuniste. Violenţa de limbaj reiese şi din următorul pasaj ce îi înfăţişează pe cei 19 acuzaţi:

> Cei 19 acuzaţi stau într-un fel de ţarc. Stau pe scaune. Nu e nici un „iluminat" printre ei, nici umbră pe faţa lor de vreo preocupare în legătură cu marile probleme ale timpului. Frunţi strâmte, figuri mediocre, seamănă mai degrabă a infractori de rând decât a „apostoli" ai unei lumi noi. Ceeace te isbeşte din primul moment e tipul lor străin. Nu sunt decât doi-trei români – restul evrei, unguri şi bulgari, îndrumătorii poporului nostru spre alte zări... Ai de odată un sentiment de compătimire şi unul de silă. Uite cine reprezintă ideologia unei mişcări cu caracter social![2]

1. ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 27/1936, ff. 141-142.
2. „Procesul celor 19 comunişti", *Universul*, 29 februarie 1936. ANIC, fond 95, dosar 121319, f. 5.

Atmosfera din sala de judecată e descrisă drept degajată, spre deosebire de „aere[le] speriate" ale tinerilor avocaţi, „de aceleaşi convingeri ideologice cu acuzaţii". Procesul a debutat prin apelul acuzaţilor. Prima a fost Ana Pauker, care a început prin a spune că era arestată samavolnic. A fost întreruptă de preşedintele completului de judecată, care i-a spus că va avea dreptul să intre în amănunte mai târziu, în timpul dezbaterilor şi a precizat că deocamdată era vorba doar de „procedura stabilirii identităţii şi nimic altceva". A urmat apoi identificarea celorlalţi acuzaţi, după care grefierul şedinţei a citit „rar şi apăsat ordinul de dare în judecată". Articolul din ziarul *Universul*, deşi partizan cu punctul de vedere al autorităţilor, a prezentat în linii mari intervenţiile avocaţilor apărării, care au ridicat probleme referitoare la lipsa de publicitate a dezbaterilor, dar şi la atmosfera „de teroare" în care se judeca procesul şi la focurile de revolver ce ar fi fost trase afară, înainte de începerea şedinţei. În aceeaşi zi, avocata apărării Ella Negruzzi a invocat un al doilea „incident pe chestiunea violării dreptului de apărare", acela că avocaţii şi acuzaţii au avut doar opt zile la dispoziţie pentru a lectura dosarul. Ca replică la această afirmaţie, procurorul a menţionat că între 22 ianuarie şi 27 februarie „grefierul a mers aproape zilnic la închisoare cu dosarele ca să fie cercetate de acuzaţi. Dar acuzaţii au cerut altceva. Ei doreau să le punem la dispoziţie reviste şi ziare comuniste"[1].

Spre deosebire de *Universul*, relatările din cotidianul de stânga *Dimineaţa* sunt mai detaliate, reluând parte din declaraţiile inculpaţilor sau avocaţilor lor. Din pledoaria lui Lucreţiu Pătrăşcanu, aflăm punctul de vedere al apărării (prezentate ca pentru un „proces politic") – „salvele de revolver trase acum 10 minute în stradă, ilustrează deplin condiţiile în care se încearcă judecarea acestui proces", descris ca

> un proces între antifascism şi fascism, un proces în care inculpaţii şi apărătorii vor înfiera fascismul barbar şi trădător începe cu focuri de revolver. Simbolic început! Violenţa [...] însă nu intimidează nici pe inculpaţi, nici pe apărători. Procesul pe care-l vom face fascismului îl vom face cu participarea întregei ţări"[2].

În finalul pledoariei, Pătrăşcanu a cerut „publicitatea deplină a dezbaterilor". După expunerea tuturor punctelor de vedere şi respingerea

1. *Ibidem*.
2. „Procesul antifasciştilor în faţa Consiliului de Război", *Dimineaţa*, 29 februarie 1936. ANIC, fond 95, dosar 121319, f. 7.

„incidentelor", completul de judecată a decis amânarea procesului. Noul termen a fost fixat pentru 14 mai 1936.

Cu aproximativ două săptămâni înainte de această zi, au fost stabilite o nouă dată şi un alt loc pentru desfăşurarea sa - 5 iunie 1936, la Craiova. Motivele strămutării procesului au fost prezentate de colonelul D. Bălşianu, prim-comisar regal pe lângă Comandamentul Corpului II Armată din Bucureşti, într-o solicitare către ministrul Justiției din 2 mai 1936. Principala „cauză" avansată a fost cea referitoare la „siguranța publică", autoritățile gândindu-se probabil la incidentele din 27 februarie 1936 din Bucureşti şi la capacitatea comuniştilor de a strânge un număr mai mare de simpatizanţi în principalul oraş al ţării. Reprezentantul legii a solicitat mutarea procesului, stabilit pentru data de 14 mai 1936 la Consiliul de Război al Corpului II Armată din Bucureşti, la „un alt Tribunal militar, unde condiţiunile de loc, starea de spirit a populaţiei şi alte elemente, n-ar putea avea un efect de proporţii ca cel pe care îl oferă Capitala ţării"[1].

Solicitarea prim-comisarului regal a fost discutată de Secția a II-a a Înaltei Curți de Casaţie şi Justiţie pe 8 mai 1935, care a admis „cererea făcută de Comisarul Regal al Corpului de Armată şi prin consecinţă strămută cauza dela Consiliul de Război al Corpului II de Armată la Consiliul de Războiul al Corpului I Craiova".

Reacţia inculpaţilor şi a avocaţilor faţă de această decizie a constat în depunerea unei cereri de „opoziţiune" la 11 mai 1936. Principalul temei al solicitării a fost că

> cererea de strămutare trebue să fie respinsă întrucât ea nu satisface în fond cerinţele art. 541 procedură penală din punct de vedere al probelor, deoarece dispoziţia de lege mai sus amintită condiţionează strămutarea de producerea dovezilor de către Ministerul Public în sprijinul obligaţiunilor sale. Simpla arătare că ordinea publică este primejduită, sau că Siguranţa Statului necesită o strămutare, este insuficientă în raport cu cerinţa legii, care presupune elemente de probă suficiente pe tema cărora să se poată înaintea Înaltei Curţi atât discuţiunea mutării, cât şi în lumina lor să se poată pronunţa o deciziune valabilă[2].

Solicitarea lor a fost însă respinsă în şedinţa din 27 mai 1936. La acea dată, ei se aflau deja la Craiova, unde fuseseră transferaţi, în condiţii de maximă securitate, încă din 12 mai 1936.

1. ANIC, fond 96, dosar 6590, ff. 41-41v.
2. *Ibidem*, f. 5v.

Ana Pauker şi pericolul comunist în presa vremii

Procesul Anei Pauker a fost unul dintre evenimente centrale ale verii anului 1936. Principalele cotidiane şi-au trimis corespondenţi în capitala Olteniei pentru a transmite periodic ştiri despre ceea ce un colaborator local al ziarului *Curentul* numea „senzaţia verii la Craiova". Articole despre proces au apărut în *Adevărul*, *Curentul*, *Dimineaţa*, *Universul*, *Zorile* etc.

Lectura presei interbelice reflectă atât atmosfera în care s-a desfăşurat procesul, una profund anticomunistă şi naţionalistă, cât şi propaganda din jurul lui, care a depăşit pereţii sălii de judecată unde a avut loc procesul Anei Pauker. Dintre ziarele care au declanşat o intensă propagandă favorabilă autorităţilor se remarcă *Universul*, secondat de *Curentul*. Pe tot parcursul procesului, principalul jurnal al epocii s-a distins prin articolele sale virulente la adresa acuzaţilor. Pot fi identificate două modalităţi prin care *Universul* s-a transformat în principala tribună de diseminare a punctului de vedere oficial al perioadei.

Prima, şi poate cea mai importantă din perspectiva vocilor care îşi spuneau părerea despre pericolul comunist şi despre procesul Anei Pauker, a constat în publicarea unei anchete. Notabili oameni politici ai momentului, cunoscuţi pentru reticenţa lor faţă de comunism, au fost intervievaţi de *Universul*. La momentul respectiv, puţini români se îndoiau de sinceritatea ideilor unor istorici ca Gheorghe Brătianu şi Nicolae Iorga sau a unor oameni politici precum mareşalul Alexandru Averescu, Mihail Manoilescu sau Constantin Argetoianu. Opiniile lor despre existenţa unui pericol comunist erau sincere şi întemeiate pe o serie de incidente din trecutul recent, precum Tatar Bunar, în 1924, sau numeroasele descoperiri ale unor organizaţii comuniste ce apăreau periodic în presa vremii.

De pildă, un serial a debutat pe 21 iunie 1936 cu articolul intitulat „Împotriva primejdiei comuniste", din punctul de vedere al istoricului Gheorghe Brătianu. În declaraţiile sale, se arăta mulţumit de reacţia „împotriva primejdiei comuniste", oprindu-se „asupra naturei acestui pericol şi al formelor specifice ce le îmbracă în România". Autorul considera că

> lupta împotriva comunismului nu este o luptă împotriva minorităţilor etnice de pe teritoriul nostru, decât în măsura în care minoritarii înţeleg

să se așeze în serviciul forțelor internaționale, uneltind deci, sub orice formă, împotriva securității statului și a națiunii românești, cum fac din nefericire mulți dintre ei. Depinde deci de ei, în primul rând, să ne confirme sau să ne desmintă.

Istoricul a mai subliniat că lupta împotriva comunismului nu era „lupta împotriva păturii muncitorești", deoarece revendicările ei nu constituiau „în România o problemă care să nu poată fi soluționată într-un spirit de echitate și armonie socială". Pentru el, lupta împotriva comunismului însemna, la acea dată, „lupta împotriva regimului, a sistemului de guvernare care îi deschide porțile și îi pregătește calea". A mai atras atenția că, din punctul de vedere al strategiilor marxiste, România se afla în prima fază:

provocarea dezordinei şi a anarhiei, discreditarea şi desfiinţarea aşezămintelor existente, distrugerea tuturor forţelor cari reprezintă într-o ţară o tradiţie şi o conştiinţă a destinului naţional[1].

Anterior, pe 2 iunie 1936, în *Curentul* apăruse un interviu al lui Gheorghe Brătianu, care era și unul dintre redactorii ziarului. Probabil acesta a fost sursa de inspirație a serialului din *Universul*. Interviul din *Curentul* avea, la rândul său, un titlu sugestiv: „D. Gheorghe Brătianu despre acțiunea comunistă. Un strigăt de alarmă". În text, istoricul se arăta „tot mai îngrijorat – ca să nu folosesc un cuvânt mai puternic – de progresele unei acţiuni care ameninţă nu numai ordinea noastră de stat, dar chiar existenţa noastră naţională". El era de părere că, în Europa, comunismul se afla „din nou în plină ascensiune", invocând ca argumente situaţia din Spania, Grecia sau recentele alegeri din Franţa, dar şi că „propaganda comunistă poate îmbrăca formele cele mai deosebite şi mai ciudate"[2].

Politicianul veteran Constantin Argetoianu avea să-și exprime și el punctul de vedere asupra pericolului reprezentat de mișcarea comunistă într-un interviu din 22 iunie 1936. Răspunsurile lui au fost „politicianiste", drept care nu a ezitat să-și asume meritul de a fi „stârpit [acea mișcare] pentru zece ani pe tot cuprinsul României", aluzie la

---

1. „Împotriva primejdiei comuniste. Declaraţiile d-lui Gheorghe Brătianu", *Universul*, 21 iunie 1936.
2. „D. Gheorghe Brătianu despre acțiunea comunistă. Un strigăt de alarmă", *Curentul*, 2 iunie 1936.

măsurile adoptate de el între 1920 şi 1921, când era ministru de Interne, care au constat în arestarea participanţilor la congresul de constituire al partidului comunist din mai 1921. Cât despre pericolul comunist de la data interviului, Argetoianu declara:

> Nu m-am temut şi nu mă tem câtuşi de puţin de o propagandă comunistă directă şi pe faţă. Poporul nostru este atât de recalcitrant ideologiei comuniste, întrucât nici un rău nu poate decurge dintr-un contact direct cu dânsa. Trecutul de pe vremea războiului, pe când trupele erau împletite pe front cu cele bolşevizate, ne dovedeşte puterea de rezistenţă în această credinţă, a poporului român.

El se temea însă de propaganda camuflată, pe care o vedea „extrem de periculoasă, fiindcă îmbracă haina tuturor ademenirilor şi îşi însuşeşte (provizoriu) toate năzuinţele [popoarelor] istovite de sărăcia provocată prin lunga criză în care ne sbatem". În continuare, Argetoianu atrăgea atenţia că, în urma acestei propagande camuflate, „Ana Pauker a devenit la noi un simbol şi massele credule riscă să fie ademenite sub imboldul pauperismului şi prin făgăduielile «Paukerismului»"[1].

La patru zile de la declaraţiile lui Gheorghe Brătianu, *Universul* a publicat un interviu cu un alt istoric, astăzi clasic pentru noi: Nicolae Iorga. Poziţia lui era mult mai permisivă decât a mai tânărului său coleg Gheorghe Brătianu (pe care nu îl simpatiza deloc şi sentimentul era reciproc). Iorga admitea pericolul doctrinei comuniste, precizând însă că nu erau motive serioase de teamă: „când voi vedea români inteligenţi, cari vor face comunism, mă voi teme. Dar până atunci, cum nu văd decât numai străini sau români fără inteligenţă, nu mă tem".

Iorga concluziona că acest lucru nu excludea adoptarea unor „măsuri contra agitaţiilor comuniste". Spre finalul interviului, preciza că „dacă suntem sănătoşi sufleteşte nu ne putem teme de niciun fel de comunism". Întrebat de reporter cum se putea combate „otrava propagandei comuniste [care] pătrunde în unele spirite", istoricul a răspuns că „trebue un guvern care să nu cruţe pe nimeni, lovind în toţi nebunii şi îndepărtându-i măcar din funcţiunile didactice şi sociale"[2].

În numărul următor, *Universul* a publicat un articol intitulat „D. Mareşal Averescu despre pericolul comunist". Întrebat de reporter „cum vede

1. C. Şoldan, „Înteţirea propagandei comuniste. Interviu cu d. Constantin Argetoianu, preşedinte al Partidului Agrar", *Universul*, 22 iunie 1936.
2. C. Şoldan, „Interviu cu d. prof. Nicolae Iorga", *Universul*, 25 iunie 1936.

d-sa astăzi pericolul pe care-l poate reprezenta mişcarea comunistă, pentru interesele noastre naţionale şi de stat", Averescu răspunsese aceleiaşi întrebări în ziarul *Îndreptarea. Universul* a preluat câteva răspunsuri ale mareşalului din respectiva publicaţie, din acestea reieşind că „mişcarea comunistă a luat la noi o extensiune care a alarmat, cu drept cuvânt, toate cercurile politice conştiente de răspunderea ce au de a veghea la menţinerea ordinei publice şi la apărarea instituţiilor noastre fundamentale". Din punctul său de vedere, „această alarmă" era de „două ori justificată: pe deoparte acţiunea întreprinsă de organizaţiunile comuniste pentru eliberarea Anei Pauker, iar pe de alta de cele ce s-au petrecut în Franţa, imediat după constituirea actualului guvern"[1].

Un alt interviu identificat este cel al profesorului universitar şi economistului Mihail Manoilescu, publicat de *Universul* în numărul din 29 iunie 1936. Manoilescu vedea propaganda comunistă din România ca pe un „episod local al marei lupte deschisă pretutindeni în lume între forţele comunismului şi forţele naţionalismului", dar şi ca pe o alegere pe care contemporanii lui trebuiau să o facă între naţionalism şi comunism. Iar între cele două curente care îşi disputau întâietatea, alegerea firească pe care o sugera Manoilescu era cea „potrivit principiilor de viaţă ale neamului nostru", şi anume *naţionalismul*. Aceasta pentru că

> rămânem la tradiţia noastră care înseamnă respectul pentru credinţa creştină, pentru familie şi pentru o ierarhie creştină, pentru familie şi pentru o ierarhie socială, firească şi dreaptă, care începe cu Domnul ţării şi stăm hotărâţi împotriva celor cari distrug cadrele sufleteşti şi cadrele legale ale societăţii noastre româneşti.

Manoilescu mai credea că gravitatea situaţiei stă, la noi, în faptul că acţiunea comunistă se sprijină pe o parte din presa scrisă în limba română, dar „neromânească". Ne găsim astfel în faţa unei probleme paradoxale. Pe când în alte ţări presa întreagă reprezenta, măcar teoretic, exprimarea opiniei publice, la noi se punea o problemă de aparentă pedagogie naţională: cum anume să apărăm opinia publică împotriva unei bune părţi din presă. În termenii lumii de azi, România părea a fi parte a luptei împotriva *fake news* încă de la mijlocul anilor 1930!

Verdictul lui Manoilescu era tranşant:

1. „D. Mareşal Averescu despre pericolul comunist", *Universul*, 26 iunie 1936.

> O asemenea presă [precum cea comunistă – n.m., A.C.] nu are dreptul să existe. Ea se pune în contradicţie cu însuşi actul de naştere a României Mari. [...] România întregită s-a făcut, cum indică sensul istoriei şi însuşi spiritul tratatelor de pace, pentru a da putinţa de manifestare liberă şi integrală geniului neamului românesc.

Drept soluţie imediată, Manoilescu propunea ca „deţinătorii de astăzi ai presei evreo-comuniste să-şi aleagă o altă meserie, şi dacă se poate, şi un alt domiciliu"[1]. Evident că era o puternică notă antievreiască aici, dar aceasta apărea relativ frecvent în presa momentului.

A doua modalitate (în continuarea ideilor de mai sus) prin care *Universul* atrăgea atenţia asupra pericolului comunist a constat în „demascarea" evreilor, adică a comuniştilor, de la principalele cotidiene de stânga ale perioadei: *Adevărul* şi *Dimineaţa*. Ofensiva împotriva „galiţienilor" din Sărindar au fost însoţite de atacuri violente împotriva unor jurnalişti. Articolele cu titlul „Incidente provocate de comunişti", reacţii de protest ale românilor faţă de pericolul comunist şi procesul Anei Pauker, ştiri despre arderea ziarelor comuniste (*Adevărul* şi *Dimineaţa*) în diverse oraşe ale ţării şi publicarea unei liste demascatoare cu evreii români care conduceau parte din presă au apărut frecvent în *Universul* în vara lui 1936. Se remarcă în acest sens o listă, publicată pe întreg parcursul procesului şi chiar după încheierea acestuia, sub titlul „Cine sunt?", urmat de următorul text:

> Îndrumătorii, dascălii, mentorii poporului român, cei cari ne dau lecţii nouă românilor, cei cari injuriind naţionalismul autohtonilor pregătesc României altă soartă, cei cari vor să comunizeze ţara ospitalieră care îi hrăneşte din belşug, sunt următorii „neaoşi" de la *Adevărul* şi *Dimineaţa*.

După această introducere elocventă urmau numele reale şi cele sub care erau cunoscuţi jurnaliştii de la cotidianele incriminate: Avram Brauer Rozenfeld (a.k.a. Const. Graur), Şmil Pauker (a.k.a. Emil Pauker), Saniel Labin (a.k.a. Traian Vlad, Matei Basarab), Burah Braunstein (a.k.a. B. Brănişteanu), Ghidale Gherş Brauer sau Aisig Brauer (a.k.a. Gr. Graur), Avrum Cohler (Alexandru Căşin)[2].

Nu în ultimul rând, *Universul* s-a evidenţiat prin publicarea unor articole semnate de personalităţi locale. E cazul celui publicat de avocatul

---

1. „D. Profesor M. Manoilescu despre pericolul comunist", *Universul*, 29 iunie 1936.
2. „Cine sunt?", *Universul*, 13 iunie 1936.

Ștefan Boțiu, director al Teatrului din Craiova. Scopul asumat de autor era edificarea cititorilor asupra procesului Anei Pauker. El îi atenționa pe aceștia că România se afla „în fața celei mai periculoase forme de AGRESIVITATE COMUNISTĂ" [cu majuscule în original], ce fusese „născocită de jidovime pentru îngenunchierea lumii în fața planurilor ei scelerate". Avocatul Boțiu considera că politica fronturilor și a ligilor antifasciste reprezintă o manifestare a acestei agresivități. Acuzații erau portretizați de autor într-un registru dantesc[1]:

> MUTRE SINISTRE, CU OCHII ÎNECAȚI ÎN URDOARE, CU NASURI COROIATE ȘI CU FIGURI PISTRUIATE, ÎNFĂȚIȘÂND CEA MAI OBJECTĂ [ABJECTĂ] CLOACĂ DE SPECIMENE LOMBROZIANE, MI-AU INUNDAT RETINELE. UN ASPECT ȘI O ȚINUTĂ TOTALITARĂ DE CAVERNĂ RESPINGEA ORICE CONTINGENȚĂ, DE ORICE FEL, CU INTELECTUALITATEA. PĂREA MAI DE GRABĂ ȚARCUL LUGUBRU AL HIENELOR CĂZUTE ÎN CAPCANĂ.
> Mi-am aruncat apoi privirea pe lista lor identificare: ANA PAUKER, RADOSOVETKI ESTERA, ROITMAN LIUBA, ANA CSASZAR, SIMO DONCA, ȘMIL MARCOVICI, EM. KAFMANN, E. SCHOEN, S. NAGHY, AL. MAGHIAROȘI, LEIZER GRUMBERG ETC. Îngrozit, mi-am întors ochii, întâmplător, spre banca apărării. Aceleași mutre și aceleași specimene, de astădată în ipostaza temerară a prerogativelor avocațiale, veniți să regiseze această mare rușine a toleranței noastre naționale: NACHTIGAL, ȘARAGA, TUNA LEHNER, P. GOLDRING, MOSCOVICI, VITZMAN, DAVIDOVICI etc., iar alături de ei, netrebnicele cozi de topor, simbriașii cu nume românesc, sortiți să poarte pe fruntea lor, ca o diversiune, stigmatul trădării și al paricidului[2].

O reacție a venit în 13 iunie 1936 în paginile *Adevărului*, sub titlul „O punere la punct. Noi, colaboratorii noștri, comunismul și evreii". Replica s-a concentrat asupra lui Stelian Popescu, fiind devoalate episoade din biografia „marelui român", „judecat pentru dezertare din reg. 4 Argeș în 1896; înfierat de d. Istrate Micescu pentrucă i-a primit pe nemți, prin *Universul*, cu «bine ați venit» (ca semn al timpului)"[3].

Articole despre procesul de la Craiova au fost publicate și în ziarul *Zorile*, referindu-se la distribuirea discriminatorie a pachetelor primite de deținuți și la izolarea lor în celule. Ziaristul Emilian Socor afirma

1. Transcriere conformă cu originalul.
2. Ștefan G. Boțiu, „Prefațarea procesului «antifasciștilor» la Craiova", *Universul*, 11 iunie 1936.
3. „O punere la punct. Noi, colaboratorii noștri, comunismul și evreii", *Adevărul*, 13 iunie 1936.

că acuzații erau judecați pentru *idei*, iar nu pentru *faptele* lor[1]. În articolul din 16 iunie s-a cerut anularea procesului, motivul invocat fiind acela că:

> *Procesul acesta trebue amânat. Din felul cum au decurs până acum desbaterile și din atitudinea judecătorilor, oricine își dă seama că membrii consiliului vor aduce o sentință de aspră condamnare. Și asta înainte de pledoariile apărării, înainte de audierea martorilor, înainte chiar de luarea interogatoriilor tuturor acuzaților* [subl. în original]. Or, în asemenea condiții, procesul dela Craiova nu-i judecată[2].

Discuțiile legate de proces nu l-au lăsat indiferent nici pe Petre Pandrea, care a publicat un editorial în *Adevărul* din 11 iunie 1936 în care se remarca drept susținător al punctului de vedere comunist și opozant al materialelor din *Universul* și *Curentul*. Avocatul menționa în cuprinsul luării sale de poziție „vacarm[ul] de lanțuri, cătușe și proteste ale unei splendide apărări" în care se judeca procesul Anei Pauker, dar și prezența numeroasă a unui public ostil în sala de judecată. Potrivit lui Pandrea, acesta era format din agenți de Siguranță, cămăși verzi (legionari) și albastre (cuziști).

Campania de presă declanșată de *Universul* era catalogată drept un „șantaj calificat asupra judecătorilor pentru a obține o condamnare". Editorialul lui Petre Pandrea se încheia cu un portret glorificator al principalei acuzate: Ana Pauker era descrisă ca o „intelectuală admirabilă, visătoare și patetică, însetată de idealuri, cu o viață eroică dedicată exclusiv celor umili"[3].

Procesul de la Craiova, 5 iunie – 7 iulie 1936

În lunile iunie-iulie 1936, Craiova a fost probabil unul dintre orașele cel mai bine păzite ale României interbelice. Motivul a fost reprezentat de procesul Anei Pauker. Autoritățile se temeau atât de posibile tentative de evadare ale celor 19 inculpați organizate de partidul comunist, cât și de un aflux de membri sau simpatizanți ai partidului care ar fi putut afecta siguranța procesului și destabiliza securitatea orașului. Ca atare,

1. Emilian Socor, „Procesul dela Craiova", *Zorile*, 13 iunie 1936.
2. Emilian Socor, „Procesul dela Craiova trebue amânat!", *Zorile*, 16 iunie 1936.
3. Petre Pandrea, „Procesul dela Craiova", *Adevărul*, 11 iunie 1936.

au fost luate o serie de „măsuri excepţionale": supravegherea continuă şi percheziţia constantă a celor suspectaţi a fi comunişti; instalarea de posturi fixe în gară şi la barierele oraşului; organizarea de razii şi reţinerea celor suspecţi; obligaţia şoferilor de taxi şi a birjarilor de a raporta „prin notă scrisă orice pasager străin de oraş şi adresa unde a fost dus – pe toată durata procesului"[1]. Demersurile autorităţilor au condus la descoperirea unor persoane considerate suspecte, printre care Ghitla Radosoveţki, sora Esterei, şi Echim Ruse. Despre aceştia se arată în documente că se aflau în Craiova pentru organizarea de „comitete pentru apărarea celor 19 comunişti". Planurile le-au fost contracarate prin reţinerea şi trimiterea lor sub pază la DGP. Alţi „suspecţi" descoperiţi în Craiova, care erau şi martori în proces, au fost Ovidiu Şandru, Maria Roman, Petruţa Căprescu, Julieta Mihăilescu[2].

Măsuri de vigilenţă au fost aplicate şi acuzaţilor. Ele au vizat cenzura corespondenţei, limitarea vorbitorului cu avocaţii și rudele acestora, precum și controlarea atentă a pachetelor primite.

În acelaşi timp, Craiova a fost oraşul asupra căruia a fost concentrată întreaga atenţie a României interbelice pentru o lună de zile. Principalele publicaţii din acea perioadă și-au trimis corespondenţi în scopul de a relata de la faţa locului momentele cele mai importante ale procesului, pe care comuniştii au vrut să-l transforme în unul al fascismului românesc. Pe toată durata lucrărilor au avut loc incidente, acuzații clamând în repetate rânduri violenţe din partea autorităţilor. Una dintre caracteristicile principale ale procesului a fost chemarea unui număr mare de martori, care nu aveau niciun fel de legături cu inculpaţii sau cu acuzaţiile ce le erau aduse – scopul urmărit, în stilul deja verificat al comuniştilor, era organizarea unui proces-spectacol propagandistic. Acest scop a fost sesizat şi de autorităţi, care au descris, într-o notă existentă în dosarele procesului, principalele măsuri decise de Comitetul pentru Apărarea Antifasciştilor, condus de avocata Ella Negruzzi, anume:

> preocuparea intensă pentru participarea la acest proces a cât mai mulţi muncitori din toate centrele industriale din ţară, pentru ca pe această cale să se acopere lipsa participanţilor din Bucureşti.

şi

1. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 255
2. ANIC, fond 95, dosar 6592, f. 144.

se va insista asupra prezenței martorilor țărani și asupra întrebărilor ce se vor pune de apărare acestor martori în directă legătură cu situația precară a țărănimei din punct de vedere financiar și economic, procesul urmând să aibă desfășurarea unui mare proces politic, secondat îndeaproape de reportagii de presă în țară și mari manifestații de masă în străinătate[1].

Documentul dezvăluie și unul dintre planurile prin care comuniștii și simpatizanții lor încercau să țină autoritățile sub o constantă presiune, dar să tragă și un semnal de alarmă asupra condițiilor în care se desfășura procesul:

Comitetul mondial de luptă contra fascismului și războiului va organiza, prin secțiunile sale din toate țările, manifestațiuni de masse concomitent cu desbaterile procesului Anei Pauker și se vor expedia telegrame de protestare în mod permanent Ministerului de Război, Ministerului [de] Justiție și Consiliului de Răsboi al Corpului I Armată, cerându-se stingerea procesului de eliberarea deținuților, pe care îi vrea poporul, întrucât au luptat pentru pace[2].

Procesul Anei Pauker de la Craiova a început pe 5 iunie 1936, la ora 9.30, în pavilionul de est al cazărmii Regimentului 1 Pioneri, aflată la marginea de est a orașului și „în apropiere de închisoarea militară, de unde acuzații erau aduși pe jos"[3]. Drumul din localitatea urbană spre locul de desfășurare al procesului era atent supravegheat de jandarmi, care aveau consemn să verifice persoanele ce doreau să participe la ședințe. Accesul era permis doar pe bază de bilete eliberate de președintele completului de judecată, colonelul Teodor Petrescu[4]. Potrivit lui Marius Mircu, biletele erau de două categorii: albe, valabile pentru o singură ședință și care trebuiau reînnoite zilnic, și verzi, ai căror posesori aveau prioritate la intrarea în sală[5].

Ceilalți membri ai completului au fost maiorul Ștefan Hălălău, maiorul Grigore Ionescu Răzoare, căpitanul Dumitru Andreescu și căpitanul Dumitru Ionescu; grefierul procesului a fost Constantin Ionescu, iar

1. *Ibidem*, f. 135.
2. *Ibidem*, ff. 135-136.
3. Col. magistrat Popescu P. Cetate, *op. cit.*, p. 12.
4. A.C., „Procesul Anei Pauker. Senzația sezonului de vară de la Craiova", *Curentul*, 6 iunie 1936.
5. Marius Mircu, *op. cit.*, p. 63.

Ministerul Public a fost reprezentat de locotenent-colonelul Petre Popescu, menționat în presa vremii sub numele Popescu P. Cetate. Pe toată durata procesului, ședințele au avut loc de două ori pe zi: dimineața, între orele 8.30/9.00 și 12.00, și după-amiaza, începând cu ora 16.00 și până în jurul orei 20.00. Pe durata unei ședințe au avut loc mai multe „suspendări", decise de președintele completului de judecată ca urmare a atitudinii unora dintre inculpați sau chiar a avocaților.

Procesul a avut un debut furtunos. Chiar din prima zi, avocații apărării au ridicat mai multe „incidente", printre care cel al lipsei de publicitate a dezbaterilor. Lucrețiu Pătrășcanu a subliniat că măsurile impuse de autorități aveau drept rezultat limitarea accesului în sala de judecată a publicului interesat să participe la dezbateri. Afirmațiile sale au fost catalogate de prim-comisarul regal Popescu P. Cetate drept un „neadevăr". Acesta din urmă a susținut că nu a fost interzis accesul nimănui în sală, ci au fost aplicate unele dispoziții pentru a reglementa accesul conform anumitor reguli, ceea ce însemna însă și controlarea strictă a numărului celor care doreau să asiste la proces. După startul tumultuos, procurorul a realizat că nu a fost îndeplinită procedura de începere a procesului, menționând că „s-a neglijat citirea ordinului de convocare a consiliului". Acest lucru l-a determinat să solicite considerarea „incidentelor" ridicate de avocații apărării ca simple reclamații, urmând ca ele să fie depuse ulterior în scris. A urmat, după citirea ordinului de convocare, stabilirea identității acuzaților și apelul martorilor, care a durat aproximativ 30 de minute[1].

Intrarea celor 19 acuzați a fost descrisă în numărul din 7 iunie 1936 al ziarului *Universul*. Potrivit acestei relatări, „toți intră veseli, râzând și împrăștiind cu multă dărnicie și volubilitate saluturi membrilor apărării. Păreau că intră într-o sală de spectacole, unde își întâlniau prieteni vechi și buni"[2]. Marius Mircu, prezent la proces în calitate de ziarist, menționează, la rândul său, că prima impresie la vederea acuzaților a fost diferită de așteptările sale. Inculpații erau

> o adunare de „doamne" și „domni", proletari de lume bună, veniți, parcă, la un *five-o'clock*: costume croite pe măsură, tunsori și coafuri impecabile,

1. „Au început dezbaterile procesului. Ziua I. Ședința de dimineață", *Curentul*, 7 iunie 1936; „Procesul Anei Pauker și al celorlalți 18 comuniști. Prima zi a procesului", *Universul*, 7 iunie 1936.
2. „Procesul Anei Pauker și al celorlalți 18 comuniști. Prima zi a procesului", *Universul*, 7 iunie 1936.

fața strălucind de curățenie, vestimentație, în general, mai mult decât decentă, chiar elegantă[1].

Incidentul din 6 iunie 1936

Protagonistul zilei de 6 iunie 1936 a fost unul dintre avocații apărării, Nachtigal, care a refuzat să se supună deciziei președintelui completului de judecată de a părăsi sala. Decizia avut la bază stăruințele avocatului de a prezenta un alt incident, deși colonelul Teodor Petrescu i-a spus că acestea vor putea fi expuse doar după citirea ordonanței de dare în judecată. Conform versiunii din *Universul*, avocatul „continua să vorbească pe un ton care atinge violența", ceea ce ar fi determinat și decizia colonelului de a-l evacua din sală.

O mărturie asupra acestui episod îi aparține comandantului lotului de jandarmi împuternicit cu asigurarea ordinii în sală. Potrivit acestuia, în urma refuzului avocatului de a părăsi sala, ceilalți avocați au făcut „zid în jurul său". Concomitent, „deținuții comuniști au început a vocifera, a ridica pumnii în aer și a amenința". Pentru îndeplinirea ordinului primit au fost luate mai multe măsuri. Inițial, s-a dispus evacuarea publicului, iar după aceea pe cea a acuzaților. Ofițerul a admis că a folosit „forța" în cazul celor care se împotriveau, descriind și cum a decurs operațiunea: „Am evacuat câte unu, doi din acuzați, cărora li s-a pus cătușe, fiindcă se opuneau, iar unii au fost scoși cu forța, nevoind a părăsi boxa și sala de bună voie". El a precizat însă că, în timpul scoaterii acestora din sală, „*nu s-a produs nicio lovire* [subl. în original]"[2]. Declarații în acest sens au oferit și alți subofițeri, participanți și martori la incident, precum și unii dintre jurnaliștii acreditați.

Plutonierul Popovici a relatat, la rândul său, într-o declarație din 10 iunie 1936 că principala cauză a „vacarmului" din sala de judecată a reprezentat-o decizia președintelui completului de a-i evacua pe avocați din sală, ceea ce a stârnit protestele acuzaților. Aceștia „s-au ridicat în picioare în boxă, ridicând pumnii în semn de protest și amenințare, dând cu ho dlor ofițeri ce se aflau în sală și jand[armilor]". Concomitent, avocații apărării și-au părăsit locurile care le erau desemnate și s-au

1. Marius Mircu, *op. cit.*, p. 68.
2. ANIC, fond 96, dosar 6592, f. 1.

strâns în jurul boxei acuzaţilor. Ei le-ar fi cerut paznicilor „să se dea la o parte din jurul boxei ca comuniştii să fie liberi a-şi manifesta dorinţele ce le are". Ca reacţie, preşedintele a ordonat evacuarea imediată a sălii de judecată, ceea ce i-a determinat pe subofiţeri să aplice măsurile pe care le-au considerat necesare pentru a evacua sala, măsuri care au fost descrise de plutonier. Acesta arată că „în primul rând comuniştilor li s-au aplicat feare de mâini şi conduşi fiecare pe rând în camera din apropierea sălei". Rezistența Anei Pauker l-a determinat pe „povestitor" să intre în „boxă, am luat-o dela spate și mod forțat am trecut prin cordonul dlor avocați ce erau postați, conducând-o în camera unde se aflau celelalte comuniste"[1]. Un alt martor la incidente arată că, pentru a se opune evacuării, Ana Pauker s-a prins cu „ambele mâini de grilajul boxei [...] țipând și huiduind"[2].

Declarațiile inculpaților au clamat violențele pe care le-au suferit din partea celor din cordonul de pază. Una dintre acestea îi aparţine chiar viitorului ministru al Afacerilor Interne din timpul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Alexandru Drăghici. El a menționat într-o declarație din 10 iunie 1936 că a fost lovit cu pumnul de ofițerul de serviciu, care l-a şi „îndemnat", cu această ocazie, să meargă mai repede. Ca reacție, Drăghici s-a „întors cu fața spre dânsul" şi l-a întrebat „de ce dai Dle în mine" şi, „În acel moment", susţine Drăghici, „am fost lovit în picior de un Domn sergent cu piciorul".

Cele trei declaraţii, precum şi altele, au fost produse după ce cei 19 inculpaţi au adresat un memoriu, datat 8 iunie 1936, prim-ministrului României Gheorghe Tătărescu, viitor „tovarăş de drum" al comuniştilor, devenit ulterior el însuşi victima unora dintre acuzaţi, după alegerile falsificate din noiembrie 1946. În acea epistolă, inculpaţii şi-au prezentat propria viziune atât asupra incidentului, cât şi asupra unor aspecte din cele 11 luni de prevenţie. Ei au clamat *„schingiuirile dela Siguranţă"*, înscenarea unui „proces pentru opiniile noastre politice", *„perchiziţii ruşinoase pentru cei care le fac"*, *„regimul de teroare la care suntem supuşi"*, *„campania de minciuni şi calomnii prin presa reacţionară fascistă* [subl. în original]", prin care se urmărea „distrugerea noastră".

Începând din a treia zi a procesului, şedinţele pot fi clasificate în funcţie de scopul discuţiilor astfel: citirea ordonanţei definitive de dare în judecată (zilele III-V), „incidentele" ridicate de avocaţi (zilele V-VI),

1. *Ibidem*, f. 16.
2. *Ibidem*, f. 17.

interogarea celor 19 inculpați (zilele VII-X), audierile martorilor acuzării și ai apărării (zilele XI-XXI), citirea rechizitorului de către procurorul Popescu P. Cetate (zilele XXII-XXIII), cuvântul apărării și pledoariile avocaților (zilele XXIII-XXVII), ultimul cuvânt al acuzaților (ziua XXVIII) și sentința (ziua XXVIII).

Ordonanța de dare în judecată, citită între 7 și 10 iunie, cuprindea aproximativ „200 de file în care sunt arătate în amănunt învinuirile ce se aduc celor 19 acuzați"[1] și din care reiese că „acuzații au activat în mod intens pentru răsturnarea actualei ordine de stat și instaurarea regimului comunist în România. Pentru realizarea acestui scop au scos diferite gazete și au răspândit numeroase broșuri cu caracter comunist și antidinastic"[2].

Acuzațiile ce li se aduceau erau cele din cuprinsul art. 11 al Legii pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniști publice: punerea cu bună știință și intenție culpabilă în sprijinul organizațiilor străine (Comintern), schimbarea ordinii legale în România, dezmembrarea prin violență a statului român, care pentru acuzatori era similară cu voința acestora de a declanșa un război civil. Faptele imputate erau considerate delicte prin lege, nefiind asimilate infracțiunilor politice și fiind pedepsite cu „închisoare corecțională de la 5-10 ani, cu amendă de la 10.000-100.000 lei și cu interdicțiunea corecțională"[3].

Argumente ridicate de apărare

După citirea ordonanței, avocaților li s-a permis prezentarea „incidentelor", pe care au intenționat să le expună încă din prima zi a procesului. „Incidentele" menționate erau mijloace procesuale pe care reprezentanții legali ai inculpaților le-au folosit pentru a cere și a obține amânarea procesului. În dimineața zilei de 11 iunie 1936, a cincea zi a procesului, avocatul Ion Gheorghe Maurer[4] și-a început pledoaria, afirmând că

1. „Procesul de la Craiova. Dezbaterile de ieri", *Dimineața*, 11 iunie 1936. Pentru detalii, vezi „Procesul Anei Pauker. Ordonanța definitivă", *Curentul*, 7 iunie 1936.
2. „Procesul Anei Paucher et comp.", *Curentul*, 11 iunie 1936.
3. Conform Legii pentru reprimarea unor noui infracțiuni contra liniștei publice din 1933.
4. Ion Gheorghe Maurer (1902-2000) s-a apropiat de partidul comunist în perioada interbelică în calitate de avocat. Implicat în evadarea lui Gheorghe

apărarea are să desvolte trei incidente de incompetenţă. Unul privind dreptul de apărare, alte două asupra lipsei originalelor unor acte şi a traducerii unora dintre actele aflate la dosar. Un incident asupra expertizei grafice făcute de instrucţie şi în fine altul tinzând la ordinea disjungerii procesului[1].

Argumentele „incidentelor" care se refereau la „capacitatea juridică" a instanţei de a-i judeca pe cei 19 inculpaţi au fost expuse de avocaţii Ghiţă Ionescu, N. Popilian-Craiova, Paul Moscovici şi Radu Popescu. Primul s-a referit la competenţa teritorială, menţionând că faptele imputate acuzaţilor au fost săvârşite în raza teritorială a unui alt consiliu de război. Potrivit acestuia, acuzaţii, nefiind militari, puteau fi judecaţi doar de acele consilii de război „învestite prin legea stării de asediu" cu dreptul de a judeca şi „procesele de ordine publice". Iar printre acestea nu se afla şi Consiliul de Război din Craiova. Din acest motiv, avocatul a cerut Consiliului de Război al Corpului I Armată să îşi decline competenţa. Avocatul Paul Moscovici a precizat că prin Legea stării de asediu din 1933 existau

în cuprinsul ţării consilii de război cu competenţă obişnuită şi altele – cele din regiunile sub stare de asediu cu o competenţă lărgită şi [cu] dreptul de a judeca civili pentru delicte la liniştea publică. Numai un astfel de consiliu putea deci fi indicat pentru a judeca acest proces după strămutare[2].

Alte argumente în sensul declinării competenţei au fost oferite de Radu Popescu, care a subliniat că în Craiova nu fusese declarată starea de asediu, ceea ce nu ar fi dat dreptul Consiliului de Război de aici să judece procesul Anei Pauker. Acesta a afirmat că

posibilitatea dată unei instanţe excepţionale de a judeca în materie penală, care în mod obişnuit este de competenţa instanţelor ordinare, nu poate fi decât faptul unei decizii a puterii legislative conform Constituţiei, care

---

Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu Jiu în august 1944, va deveni un prieten şi partener politic al acestuia. Ulterior, a fost prim-ministru al României (populare sau socialiste) între 1961-1974.

1. „Procesul comuniştilor din Bucureşti la Craiova. Ziua VI-a", *Curentul*, 13 iunie 1936.
2. „Desbaterile Procesului dela Craiova. Discuţiile asupra unui incident de Incompetenţă", *Dimineaţa*, 13 iunie 1936.

prevede categoric că declararea stării de asediu nu se poate face decât în virtutea unei legi [...] Nu poate fi vorba de o învestire a consiliului de război din Craiova prin decizia Curții de Casație, deoarece această decizie este o încălcare a atribuțiilor puterii legislative, act absolut contrar dreptului constituțional".

Ca şi ceilalți avocați, Popescu a cerut „declararea incompetenței în favoarea altui tribunal". Față de aceste incidente ridicate de avocați, prim-comisarul regal Popescu P. Cetate a replicat că „art. 76 din Codul Justiției Militare prevede că toate hotărârile luate pe baza art. 539 trebuesc respectate", iar „învestirea acestui consiliu cu puterea de a judeca procesul de față nu poate fi privită ca anticonstituțională şi nici nu constitue un exces de putere". El a mai precizat că „apărarea nu are căderea să critice hotărârea Curții de Casație, iar aceasta nu are nimic de învățat de la apărare. Bunul-simț și respectul față de forul înalt de judecată arată că decizia nu poate fi atacată"[1]. Argumentația procurorului era probabil o expunere colocvială a celei oferite în Codul adnotat al Justiției Militare, în care editorii au precizat că repartizarea dosarelor la o instanță era doar o chestiune administrativă, neputându-se formula un „motiv asupra modului cum s-a repartizat dosarul la una dintre secții". Curtea de Casație putea „trimite procesul [...] acolo unde judecă ea de cuviință". După ascultarea părților, consiliul a deliberat și a respins în unanimitate toate „incidentele" expuse de apărare.

În cazul celorlalte incidente, avocații apărării au reclamat prejudicierea dreptului la apărare al acuzaților, incriminând consiliul de război că a impus ca întâlnirile dintre inculpați și reprezentanții lor legali să aibă loc doar în prezența santinelelor și sub supravegherea strictă a acestora, încălcându-se astfel și „secretul profesional". Avocatul Xenofon Vlăsceanu, care a expus acest incident, a solicitat amânarea procesului. Pus în fața noilor acuze, procurorul s-a lăudat că „în ceea ce privește vizitarea deținuților, bine am făcut că nu am permis avocaților de a da mâna cu acuzații și de a se apropia prea mult unii de alții". Convingerea lui era că, dacă ar fi acceptat ca avocații și acuzații să-și dea mâna, ar fi existat posibilitatea strecurării unor „bombe de mărimea unui creion sau chiar a unei penițe" inculpaților[2].

Popescu P. Cetate a detaliat necesitatea acestor măsuri și motivele pentru care a interzis contactele dintre avocați și acuzatori în volumul

1. *Ibidem.*
2. *Ibidem.*

său, publicat în 1941. El avea o adevărată obsesie ca nu cumva cei dintâi să le transmită celor din urmă obiecte periculoase:

> S-a interzis avocaților să dea mâna cu ei în cancelaria închisoarei, dar să stea de vorbă dela distanță de doi metri, pentru motivul să nu li se transmită scrisori sau obiecte mici cu putere de distrugere foarte mare, cum s-a întâmplat în mai multe închisori. În special avocatul comunist Maurer avea obiceiul să se îmbrățișeze cu Ana Pauker și în acel moment putea să-i pună în păr astfel de obiecte[1].

Cum vedeau autoritățile desfășurarea acestor întâlniri reiese dintr-un raport al comandantului închisorii militare de pe lângă Consiliul de Război al Corpului I Armată, căpitanul Dumitru Trifănescu (20 mai 1936). Acesta descrie condițiile restrictive în care s-a desfășurat o întrevedere a avocaților și deținuților în data de 18 mai 1936, care a avut loc la ora 17.00, când la arest s-au prezentat avocații Dianu și C. Dimitriu. Scopul declarat de cei doi a fost „semnarea listelor de martori". Discuțiile dintre ei și inculpați au avut loc chiar în biroul comandantului.

Iată conținutul documentului:

> Subsemnatul [...] le-am pus în vedere prevederile ordinului nr. 64, și în același timp și deținuților, că nu au voie a se apropia, vor vorbi de la distanță și numai despre proces. În prezența subsemnatului, a av. Căpitan Nica Dumitru și agentului Siguranței d-l V. Scărlătescu, am adus în cabinet mai întâi pe deținuta Ana Paucher. Avocații stăteau pe bancă în fundul camerei, iar deținuta în fața biroului subsemnatului; deci la o distanță mai mare de 2 metri. Subsemnatul stăteam la birou, deci între avocați și deținută. Dl căpitan Nica Dumitru, la masa de la birou, iar agentul de Siguranță lângă fereastră la colțul biroului. Am întrebat pe deținută dacă vorbește cu avocați pe dl Dianu și Dimitriu și, fiindcă nu-i cunoștea, avocatul Dianu mi-a arătat o procură din partea Dlui avocat Pătrășcanu, *prin care erau autorizați să semneze listele de martori* [subl. în original] pentru proces. Personal am citit această autorizație, după care deținuta a semnat cererea că-i acceptă ca apărători. Înmânarea listelor pentru semnare au fost făcute personal de subsemnatul, luându-le din mâna avocaților și dându-le spre semnare deținutei, după care le-am reluat și înapoiat. La fel am procedat și cu Estera Rasodoveschi. Lui Colef și Drăghici nici nu le-am permis intrarea în cabinet, vorbind cu avocați din antreu; convorbirile și semnarea listelor s-au făcut tot individual. În

1. Col. magistrat Popescu P. Cetate, *op. cit.*, p. 7.

tot timpul nu li s-a permis să vorbească decât în legătură cu procesul, iar când au încercat să se abată de la aceasta, am întrerupt convorbirea. Nicio corespondență nu a fost dată direct şi nimic nu a rămas asupra deținuților, fiind transmise toate prin subsemnatul. Dealtfel convorbirea şi semnarea listelor nu a durat nici 10 minute pentru fiecare deținut în parte. *Listele nu au fost scrise în interiorul Închisorei, ci au venit cu ele scrise gata* [subl. în original]. Cum permisele nu erau limitate asupra scopului venirei şi comunicărei ce se va face între avocați, am judecat că pot permite semnarea listelor. În viitor, cu onoare vă rog să binevoiți a preciza în permise cele arătate imediat mai sus, pentru a nu se mai da loc la astfel de erori[1].

Ultimele „incidente", cele legate de expertiza şi inexistența unor traduceri în dosar, au fost expuse în şedința de judecată din 12 iunie 1936. Ion Gheorghe Maurer a catalogat expertiza documentelor găsite asupra comuniştilor în momentul arestării ca fiind superficială şi nefondată (această procedură fusese îndeplinită de Siguranță). El i-a solicitat consiliului să ordone o contraexpertiză. Față de această solicitare, prim-comisarul regal a precizat că „principial are dreptul să ceară o contraexpertiză. Dv. D-le preşedinte aveți libertatea de a decide. Eu cred că nu e cazul. Expertiza e făcută de un expert autorizat", apoi a solicitat respingerea incidentului. După deliberare, „Consiliul respinge în unanimitate incidentul ridicat de apărare", se arată în ediția din 14 iunie 1936 a ziarului *Dimineața*. O soartă identică a avut-o şi solicitarea apărării de a fi traduse unele acte din dosare care figurau doar în limbi străine. Probabil atât avocații, cât şi inculpații cunoşteau conținutul acestora, cererea fiind doar o strategie de a obține amânarea procesului. Sunt relevante însă discuțiile dintre procuror şi avocații apărării:

D. avocat Pătrăşcanu ridică un incident referitor la actele depuse în dosar în limbi străine. Art. 70 din pr. civ. afirmă că un act care face o dovadă într-un dosar trebue să fie redactat în limba română. De asemenea, arată şi ce se cere traducătorului autorizat cu tălmăcirea actelor. Spune că dosarele sunt pline de piese în limbi străine. Dosarele sunt cu lipsa de respect față de lege. Procedeul s-a repetat în ce priveşte scrisorile cifrate dela dosar.

D. Prim comisar regal spune că apărarea nu precizează ce anume piese trebuesc tălmăcite. Formulată vag şi general, această cerere a apărării urmăreşte derutarea şi tărăgănarea inutil a desbaterilor. Cere respingerea incidentului. [...] D. av. Pătrăşcanu a cerut amânarea procesului pe această

1. ANIC, fond 95, dosar 6592, ff. 24-24v.

> chestiune. Socotesc că incidentul trebue respins. Dacă apărarea ar cere traducerea câtorva piese numai, i s-ar pune traducători la dispoziţie.
> D. av. Pătrăşcanu: Mărturisesc că mă surprinde argumentarea d-lui comisar regal. După care norme de drept se conduce acuzarea în procesul de faţă? Vreţi să trimiteţi oameni la ocnă pe baza unor acte în limbi străine pe cari refuzaţi să mi le traduceţi?
> D. prim comisar regal: Ordonanţa definitivă şi rechizitoriul sunt acte personale ale instrucţiei. Dv. nu puteţi şti ce piese voi utiliza în acuzare şi nici nu pot fi obligat să le divulg.
> D-nii avocaţi Dinu Nicolaescu şi Pătrăşcanu protestează împotriva acestei teorii: Ordonanţa definitivă nu e un act personal şi leagă o întreagă instanţă. Dv. vreţi să condamnaţi la ani grei de temniţă oameni ale căror dosare nu le putem cunoaşte şi pretenţia noastră de a cunoaşte aceste dosare o calificaţi cu o foarte surprinzătoare uşurinţă!
> *Consiliul intrând în deliberare respinge incidentul în unanimitate* [subl. în original][1].

Ultimul „incident" ridicat de avocaţi a vizat lipsa actelor originale din dosar (documentele şi rapoartele întocmite de Siguranţă), pe baza cărora acuzaţii au fost trimişi în judecată. Ei au precizat că în dosar se regăseau doar copii, pe care ei le contestau, şi că, în absenţa originalelor, inculpaţii erau judecaţi doar în baza unor antecedente. Procurorul a cerut respingerea acestui „incident" şi a propus aducerea actelor în timpul dezbaterilor, când apărarea putea lua cunoştinţă de ele.

Interogatoriul inculpaţilor

După epuizarea obiecţiilor expuse de apărare, s-a trecut la interogarea inculpaţilor. Audierea lor constituie unul dintre episoadele centrale ale procesului, derulându-se între 12 şi 17 iunie 1936. Prima depoziţie i-a aparţinut Anei Pauker. Înainte de debutul audierii, colonelul Teodor Petrescu i-a pus în vedere să vorbească doar despre acuzaţiile ce îi erau aduse în ordonanţă şi să nu încerce să facă apologia cauzei comuniste ori să provoace dezordine, avertisment repetat după aceea şi celorlalţi inculpaţi. În caz contrar, a avertizat-o că îi va retrage cuvântul. Faţă de această atenţionare, principala acuzată a răspuns că, fiind trimisă în judecată pentru infracţiuni contra liniştii publice, înţelege să fie

---

1. „Desbaterile procesului de la Craiova. Audierea d-nei Ana Pauker", *Dimineaţa*, 14 iunie 1936.

judecată doar de popor, a cărui reprezentantă se considera. Și-a încheiat expozeul introductiv cu precizarea: „El trebuie să mă judece, iar nu dv. în consecință, nu vă recunosc acest drept”[1].

Pe parcursul audierii, Ana Pauker a vorbit despre atentatul Siguranței împotriva sa, menționând drept argumente împușcarea ei din timpul arestării din 12 iulie 1935, dar și tratamentul de care a beneficiat în cele 11 luni de prevenție. A subliniat că i s-a refuzat constant „ajutorul medical”, dar și că se urmărea „zvârlirea sa în ocnă prin înscenările Siguranței”. Afirmația ei a stârnit protestul prim-comisarului regal, care a afirmat: „Nu permit să fie insultată Siguranța generală a statului”[2]. În același timp, Ana Pauker a acuzat Siguranța că a arestat-o fără nicio formă legală. A ezitat să răspundă întrebărilor incriminatorii la adresa ei, precum cea dacă face parte din partidul comunist, precizând:

> Dacă aș declara că da, s-ar aplica legea care cere să se ia măsuri împotriva celor cari fac parte din acest partid, ori eu nu sunt pusă să aduc dovezi împotriva mea[3].

Ea a încercat să transforme propria audiere într-un rechizitoriu al fascismului, dar s-a lovit de opoziția completului de judecată, care i-a cerut să răspundă acuzațiilor legate de activitatea ei subversivă și dacă făcea parte din Secretariatul partidului comunist. Replicile ei, conform cărora lupta doar împotriva fascismului, au fost catalogate de prim-comisarul regal ca fiind doar „o mască”[4]. Pe parcursul interogatoriului său, conform relatării din *Curentul*, Ana Pauker a încercat să se dezvinovățească, precizând că „ordonanța definitivă însă nu relevă niciun fapt care să dovedească acuzațiile ce mi se aduc”, precum și să îi dezvinovățească pe coacuzații din același lot, afirmând că

> acțiunea lor nu a fost aceia de a răsturna actuala ordine socială și de a instaura regimul comunist, ci aceia de a înfăptui o corectă împroprietărire a țăranilor și de a asigura un trai mai bun muncitorilor de toate categoriile din România.

1. „Procesul Anei Pauker și a celor 18 comuniști. Ziua a VII-a”, *Universul*, 14 iunie 1936.
2. „Desbaterile Procesului de la Craiova. Audierea d-nei Ana Pauker”, *Dimineața*, 14 iunie 1936.
3. „Procesul Anei Pauker și a celor 18 comuniști. Ziua a VII-a”, *Universul*, 14 iunie 1936.
4. *Ibidem*.

Aceste declarații au stârnit un schimb de replici între ea, președintele completului de judecată, colonelul Teodor Petrescu, și prim-comisarul regal Popescu P. Cetate:

D. Președinte: Păi grija țăranilor cade în sarcina la dealde Moscovici, Colef, Ivanof, Radovoscaia, Goldenberg?
D. Comisar Regal: Ana Pauker încearcă să facă apologia comunismului, iar prin subtilități de doctrină, insultă autoritățile de stat constituite, cu intenția de a creia o atmosferă favorabilă cauzei pe cari o apără.
D. Președinte: Ana Pauker, recunoști că ești comunistă?
Ana Pauker: Nu tăgăduiesc că fac parte din partidul comunist care luptă contra războiului.
Președintele: Cu ce mijloace?
Ana Pauker: Cu mijloacele de care au uzat Tudor Vladimirescu și Kogălniceanu, ai căror urmași suntem noi proletarii. [...]
D. Președinte: Lăsați istoria. Vorbiți numai de ce interesează apărarea dvs.
Ana Pauker, cu un ton ridicat, spune: Vă rog să mă lăsați să mă apăr așa cum înțeleg eu.
D. Președinte: Să nu mai faci însă teorii asupra comunismului. Astfel voi fi silit să-ți ridic cuvântul, sau să declar ședință secretă. [...]
Ana Pauker: Voi vorbi despre nevoile țării [...], situația muncitorilor...
D. Președinte: Iar faci teorii. Răspunde dacă ai exploatat sau nu nemulțumirile muncitorilor, cu scopul de a răsturna actuala ordine socială și de a submina instituția monarhică?
Ana Pauker: Sunt acuzată că lupt contra fascismului.
D. Comisar Regal: Aceasta este însă numai masca sub care organizația comunistă lucrează la distrugerea statului românesc[1].

În numărul din 14 iunie 1936 al ziarului *Dimineața*, Consiliul de Război și prim-comisarul regal erau incriminați că nu au lăsat-o pe Ana Pauker să vorbească, menționându-se că aceasta a fost întreruptă constant. Ziarul de stânga nu a menționat însă nimic despre alte întrebări, care o incriminau: era vorba de folosirea unui cărți de identitate pe numele Maria Grigoraș, faptă incriminată de art. 130 CP și pedepsită cu închisoarea de la trei luni la un an. Ea a recunoscut acest lucru, motivând: „M-am servit de acest carnet ca să-mi apar viața, întrucât aveam informațiuni precise că Siguranța mă căuta"[2].

---

1. „Procesul comuniștilor de la Craiova. Ziua VII-a", *Curentul*, 14 iunie 1936.
2. *Ibidem.*

Tot pe 12 iunie a fost audiat şi Şmil Marcovici, colegul Anei Pauker din Secretariatul CC al PCdR, arestat la aceeaşi dată cu ea. Discursul său, spre deosebire de cel al antevorbitoarei sale, a fost axat pe cauza procesului. El a specificat că toate acuzaţiile împotriva lui se bazau pe „vechi dosare şi pe hârtii ale Siguranţei", pentru care fusese deja condamnat şi amnistiat, procesul fiind considerat o înscenare a acestei instituţii. Drept argument a arătat că au fost arestaţi „numai oameni cu nume străin", cu scopul de „a se face atmosferă". Întrebat pe cine cunoştea dintre acuzaţi şi dacă făcea parte din Secretariat, a răspuns că o ştia doar pe Ana Pauker şi că „nu e ruşine de a face parte din comitetul central al partidului comunist. Comuniştii sunt în toate partidele". Ca şi colega lui din Secretariat, a refuzat să răspundă întrebării „faci parte din partidul comunist?". A cerut „să dovedească d. comisar regal"[1].

Chestionările următorilor inculpaţi prezintă câteva constante. Ei au ezitat să recunoască apartenenţa la partidul comunist, precizând, conform răspunsurilor oferite de Ana Pauker şi Şmil Marcovici, că nu era sarcina lor să se autoincrimineze, ci că prim-comisarul regal trebuia să aducă dovezi ale acestui fapt. O altă constantă a fost declaraţia că sunt antifascişti, care luptau împotriva războiului, pentru binele muncitorilor, ţăranilor şi împotriva burgheziei. Din acest motiv, voi prezenta în continuare doar audierile inculpaţilor care au avut poziţii deosebite faţă de primii doi acuzaţi sau care au fost excepţionale prin tratamentul la care au fost supuşi.

Una dintre acestea a fost cea a lui Emanoil Kaufman, care a retractat în cursul audierii sale declaraţiile date în timpul anchetei, spunând că a fost bătut chiar de comisarul Nicolae Turcu şi forţat să semneze declaraţiile incriminatoare la adresa lui şi a celorlalţi inculpaţi. Pe parcursul audierii a relatat propria poveste, de la venirea în Bucureşti în 1923 şi până la arestarea sa din 12 iulie 1935. Informaţii despre bătăile de la Siguranţă a oferit şi un alt inculpat, Andrei Bernath, care l-a indicat drept vinovat pe acelaşi comisar Turcu. Bernath l-a mai acuzat că le-a bătut pe gazdele sale, soţii Ştefan şi Ana Csaszar, şi pe copilul lor în vârstă de cinci ani, cu singurul scop de a-i convinge să dea declaraţii incriminatorii despre el şi să îl recunoască. Răspunsurile sale la întrebările adresate de membrii completului de judecată şi mai ales

1. „Procesul Anei Pauker şi a celor 18 comunişti. Ziua a VII-a", *Universul*, 14 iunie 1936; „Desbaterile Procesului de la Craiova. Audierea d-nei Ana Pauker", *Dimineaţa*, 14 iunie 1936.

replica lui către colonelul Teodor Petrescu - „D-le judecător, nu aţi înţeles ce am vrut să spun" - i-au iritat pe aceştia şi mai ales pe preşedinte, care îi „ia cuvântul şi ordonă scoaterea lui, în lanţuri, din sală". În acelaşi timp, a fost dispusă şi suspendarea şedinţei de judecată. La reluarea ei, apărarea a prezentat „un protest în chestiunea excluderii inculpatului Bernard Andor". A precizat că „măsura luată contravine articolului 116 din Codul Justiţiei Militare, care prevede dreptul nelimitat al inculpatului de a se apăra". Faţă de acest protest, prim-comisarul regal Popescu P. Cetate a invocat art. 114 din acelaşi cod, care stipula că „preşedintele poate scoate din şedinţă şi ordona reîntoarcerea la închisoare a oricărui acuzat, care prin alarmă sau prin orice alt mijloc de turburare împiedică liberul curs a justiţiei". El a concluzionat că nu era cazul ca acesta „să fie readus în sală". Ulterior, inculpatul a fost pedepsit şi cu trei zile de carceră. Motivul oficial prezentat a fost răzvrătirea împotriva santinelelor. În timp ce îşi executa pedeapsa primită, a intrat în greva foamei.

Pe parcursul interogării comuniştilor, acuzarea a încercat să dovedească legăturile acestora cu străinătatea, fapt incriminat de prevederile Legii Mârzescu. Sunt elocvente în acest sens chestionările lui Alexandru Moghioroş şi ale viitoarei sale soţii, care reflectă eşecul procurorului de a documenta acest aspect şi reuşita inculpaţilor de a eluda întrebările prim-comisarului regal. Primele întrebări adresate comunistului român de origine maghiară, al cărui aspect sfidător a fost evidenţiat de corespondenţii *Curentului* şi *Universului*, au fost cele referitoare la originea lui etnică şi la religia sa. A răspuns că este maghiar şi liber cugetător:

> D. Preşedinte: Răspunde pentru ce ai fost în Cehoslovacia în 1934?
> Maghiaraş [Moghioroş]: Ca să scap de armată.
> D. Preşedinte: Prin urmare ai înţeles să răsplăteşti ospitalitatea ţării fugind de armată? Ai lucrat pentru desmembrarea minorităţilor din Statul român?
> Maghiaraş nu răspunde nimic precis, căutând să facă apologia Frontului popular[1].

În autobiografia sa, scrisă în 1944, Moghioroş a precizat însă că scopul vizitei sale în Cehoslovacia l-a reprezentat participarea la o întrunire a tineretului comunist. Însă chiar şi motivul indicat se pedepsea, după legile de atunci, cu închisoare între 15 zile şi 6 luni.

1. „Procesul comuniştilor din Bucureşti la Craiova. Ziua IX. Şedinţa de după-amiază", *Curentul*, 18 iunie 1936.

Spre deosebire de ziarele de dreapta, cele de stânga nu au reprodus în paginile lor întrebările despre vizitele lui Moghioroş în Cehoslovacia şi răspunsurile oferite. Ele au prezentat doar acele replici care cataloghează acuzaţiile din ordonanţă ca simple afirmaţii, i-au menţionat participarea ca muncitor la greve şi au indicat refuzul lui de a răspunde la întrebarea dacă este sau nu comunist. Presa vremii a acordat un spaţiu mult mai generos audierii Esterei Radosoveţki, viitoarea soţie a lui Moghioroş. Siguranţa deţinea mai multe informaţii privind activităţile sale în Cehoslovacia sau care o indicau drept intermediara dintre organizaţia comunistă din România şi cele din străinătate. Lipsea însă confesiunea acesteia, iar documentele existente erau considerate irelevante de către apărare. Ea captase atenţia presei încă de la începutul procesului, când a leşinat în repetate rânduri. În *Curentul* era caracterizată ca cea cu „leşinurile stereotipe, fetiţa dulce şi cultă a nucleului comunist aflat în boxă". Interogatoriul ei este redat în *Dimineaţa*. S-a referit iniţial la motivul strămutării procesului de la Bucureşti la Craiova, după care a menţionat regimul greu de recluziune din oraşul oltean, şi anume că erau „duşi în lanţuri". Răspunsul colonelului Teodor Petrescu a fost că acela era regimul închisorii respective. Apoi, Estera Radosoveţki a indicat contradicţiile inexplicabile din ordonanţa de dare în judecată, „simplele presupuneri – fără nicio învinuire concretă", dar şi că la Siguranţă a fost bătută, subliniind însă că nu va face niciodată jocul acesteia. În acelaşi timp, a negat şi că asupra ei s-au găsit sume de bani. Întrebată de vizita în Praga, a răspuns că a fost expulzată după o reţinere de 14 zile, fără să fi fost inclusă în vreun proces. În următoarele şase intervenţii, a urmărit să-şi creioneze portretul unei studente sărace, venite în Bucureşti pentru a urma o facultate, după terminarea liceului în Tighina. Afirmaţia că era o studentă săracă a stârnit amuzamentul membrilor completului de judecată, care au remarcat că, deşi era studentă săracă, avea ciorapi de mătase. Chestionată asupra vizitei la Berlin, a specificat că a lucrat un timp ca funcţionară, iar cu banii primiţi ca preaviz a plecat la rudele sale. Puteau fi ori rude de sânge, ori rude în sensul folosit de comunişti (membrii Partidului Comunist). Nu e clar dacă Siguranţa cunoştea la data respectivă acest dublu sens al cuvintelor folosite de comunişti. Alte întrebări au vizat opinia Esterei Radosoveţki despre statutul şi problemele minorităţii şi Constituţia României, răspunsurile sale fiind: „Sunt pentru păstrarea Constituţiei, adică pentru respectarea libertaţilor cuprinse în ea"[1].

1. „Procesul de la Craiova. Desbaterile de ieri", *Dimineaţa*, 18 iunie 1936.

Un fapt senzațional al audierii acuzaților l-a reprezentat și interogarea singurului român din lotul celor 19, Alexandru Drăghici. Acesta a recunoscut că avea convingeri comuniste, dar a respins acuzațiile din ordonanța definitivă, pe care le-a considerat „aiureli". Întrebat despre notițele și foile găsite asupra lui, a precizat că erau doar „revendicările muncitorimii, însemnări asupra concediilor ș.a.m.d." și că ei se opuneau instrucției paramilitare, deoarece avea un caracter fascist[1].

Audierea martorilor

Unul dintre aspectele importante, dar și amuzante ale procesului a fost audierea martorilor, care a început pe 17 iunie și s-a încheiat pe 27 iunie. Presa vremii a vorbit de nu mai puțin de 6.000 de membri, dar nu toți au apărut la proces. În *Curentul* din 6 iunie 1936, aceștia erau catalogați drept „o lume pestriță, care n-are nici în clin, nici în mânecă cu procesul", iar singurul scop al citării lor era considerat a fi intenția acuzaților de a arăta că existau multe persoane care „nutresc aceleași idei ca și Ana Pauker și ceilalți 18 tovarăși".

Se pot distinge două categorii de martori, la fel ca în cazul tuturor proceselor penale.

Prima a fost cea a martorilor acuzării, fiind citați angajați ai instituțiilor statului (Siguranța și Închisoarea Militară Jilava) implicați în arestarea și deținerea celor 19 comuniști. Ei au vorbit despre arestarea inculpaților, continuarea propagandei comuniste în penitenciar, dar și despre încercările acuzaților de a sustrage documentele compromițătoare din dosarele ce le erau puse la dispoziție de autorități. Sunt de remarcat depozițiile maiorului Constantinescu și comisarului Stelian din 17 iunie 1936. Primul a fost ajutor al comandantului Închisorii Militare Jilava, unde au fost depuși după terminarea instrucției penale bărbații din lotul Anei Pauker, iar al doilea a fost unul dintre funcționarii Siguranței care a participat la arestarea celor trei membri ai Secretariatului CC al PCdR. Audierea lor, ca și a celorlalți, a cuprins două etape. Prima a constat în interogarea lor de către completul de judecată și prim-comisarul

1. „Procesul comuniștilor din București la Craiova. Ziua a X, Ședința de după-amiază", *Curentul*, 19 iunie 1936; „Procesul Anei Pauker și al celor 18 comuniști. Ședința de după-amiază", *Universul*, 18 iunie 1936.

regal al procesului, iar a doua a presupus chestionarea lor de către avocaţii apărării şi unii dintre acuzaţi. Cei din urmă au încercat să obţină de la aceştia recunoaşterea faptului că la Jilava deţinuţii au fost bătuţi de maiorul Constantinescu sau în prezenţa sa, iar în cazul comisarului, să extragă informaţii despre bătăile de la Siguranţă. În primul caz, merită redat „dialogul" dintre maiorul Constantinescu şi Alexandru Drăghici (care a reclamat în faţa instanţei că a fost o victimă a maiorului), reprodus în *Dimineaţa*. Fragmente din discuţie au apărut şi în ziarele de dreapta.

> Inculpatul Drăghici: D-le maior, eu am fost bătut înaintea dv.?
> Martorul: Nu-mi amintesc. [...]
> D. av. Maurer: La închisoarea Jilava se bate?
> D. Maior Constantinescu: Nu.
> D. av. Maurer: Dar pe Drăghici cine l-a bătut?
> D. Maior Constantinescu: Nu l-a bătut nimeni. Deşi în multe rânduri merita asta.

Alexandru Drăghici şi ceilalţi coacuzaţi au mai încercat să-l determine pe maiorul Constantinescu să recunoască faptul că administraţia Jilavei a introdus informatori şi provocatori printre deţinuţi, fiind amintit în repetate rânduri cazul studentului Lazăr Grumberg, care se afla în slujba autorităţilor. În acest sens, avocatul Ion Gheorghe Maurer a solicitat instanţei să dispună aducerea lui ca martor în proces, precizându-se că exista o declaraţie scrisă a acestuia în care a recunoscut că era informator. Cererea sa a întâlnit opoziţia prim-comisarului regal Popescu P. Cetate, care a spus că „nu se poate pune bază pe declaraţia unui puşcăriaş, când există mărturia unui maior, care a jurat pe cruce"[1].

În chestionarea celui de-al doilea martor al acuzării s-a remarcat Ana Pauker. Aceasta i-a adresat întrebări despre bătăile de la Siguranţă, dar în sprijinul comisarului a intervenit preşedintele completului de judecată, afirmând că astfel de aspecte nu interesau cauza procesului. Colonelul a recunoscut existenţa unor asemenea procedee folosite de respectiva instituţie a statului:

> Ana Pauker pune o întrebare în legătură cu bătăile care se aplică la siguranţă.
> Preşedintele: Nu ne interesează.

1. „Procesul de la Craiova. Desbaterile de ieri", *Dimineaţa,* 19 iunie 1936.

Ana Pauker: Noi vrem să arătăm că la siguranţă se bate groaznic şi ţinem să protestăm în contra acestor metode.
Preşedintele: Metodele acestea nu vor înceta până nu se va stârpi buruiana[1].

La întrebările repetate ale apărării cu privire la metodele întrebuinţate de Siguranţă, ediţia din 19 iunie a *Dimineţii* consemnează că Stelian a refuzat să „dea lămuriri", deoarece le considera „secrete profesionale". Comisarul Stelian a mai afirmat, pe parcursul audierii sale, că Ana Pauker făcea parte dintr-o „familie comunistă", referindu-se la sora ei, Bela Robinson, şi la soţul ei, Marcel Pauker, aflat atunci în Uniunea Sovietică.

Martorii apărării, cei mai numeroşi, pot fi împărţiţi în două categorii: cei care nu-i cunoşteau pe inculpaţi, auzind de proces din presă, şi cei care erau cunoscuţi ai acuzaţilor din localităţile de naştere sau munciseră pentru o perioadă cu aceştia. În cazul celor dintâi, acuzarea le adresa în principal întrebarea dacă îi cunoşteau pe vreunul dintre cei 19. În eventualitatea unui răspuns negativ, acuzarea cerea ca respectivii să nu mai fie recunoscuţi ca martori, cu precizarea că nici inculpaţii nu-i cunoşteau şi că listele de martori fuseseră confecţionate de apărare, cu tendinţa de a tergiversa procesul. În general, martorii fuseseră împărţiţi de instanţă în loturi, fiind audiaţi câte 30 pe zi.

Apărarea, secondată de acuzaţi, îi întreba pe martori care sunt părerile lor despre fascism, ce fel de venituri au, dacă sunt mulţumiţi de modul lor de viaţă şi de credinţa lor. Popescu P. Cetate i-a cerut însă completului de judecată să nu aprobe adresarea acestor întrebări, deoarece „a se face altfel înseamnă a se permite apologia ideilor comuniste". O parte dintre răspunsurile oferite au fost reproduse în presa vremii. Colonelul Teodor Petrescu şi-a asumat punctul de vedere al acuzării, fiind relevantă audierea martorului Rudi Elter:

D. Preşedinte: Cunoşti pe Ana Pauker?
Martorul: Nu!
Ana Pauker: Unde lucrează martorul?
Martorul: dă preciziuni.
Ana Pauker: Ce salariu are?
D. Preşedinte opreşte asemenea întrebări.
Ana Pauker: Ce impozit plăteşte.
D. Preşedinte: Nu interesează[2].

1. *Ibidem*.
2. „Procesul de la Craiova. Desbaterile de ieri", *Dimineaţa*, 19 iunie 1936.

Trebuie remarcat că ziarele defavorabile comuniştilor au prezentat răspunsurile potrivnice inculpaţilor, cum este şi cazul audierii martorei Eliza Ciotnaru, căreia i-a pus mai multe întrebări chiar Ana Pauker, cea care a şi propus-o, conform ediţiei din 26 iunie a *Curentului*:

> Martora Eliza Ciotnaru [...] este întrebată de aceasta [Ana Pauker] ce înţelege prin comunism şi dacă este contra războiului. Martora Eliza Ciotnaru răspunde că nici nu vrea să audă de comunism. „Dacă vei auzi părerea mea despre comunişti şi comunism, te asigur, acuzată, că vei îngălbeni. Sunt contra războiului. Dacă însă ţara mă va chema la datorie, îi voi da ajutorul"[1].

Cât despre cei care îi cunoşteau pe acuzaţi, acuzarea a cerut completului de judecată ca aceştia să fie întrebaţi asupra moralităţii inculpaţilor. Întrebările care ieşeau din această grilă erau respinse de completul de judecată, cum a fost şi cazul martorului Ilie Diaconescu, tâmplar de profesie, care o cunoştea pe Ana Pauker. Ediţia din 20 iunie 1936 a *Dimineţii* preciza că, deşi aceasta i-a adresat „câteva întrebări", el nu a fost „lăsat să răspundă". Motivul era că preşedintele completului de judecată, colonelul Teodor Petrescu, a apreciat că „întrebările acuzatei n-au legătură cu ordonanţa definitivă". La această remarcă, Ana Pauker i-a replicat că „toate întrebările noastre sunt în legătură directă cu capetele de acuzare", precizându-i că, fiind „daţi în judecată pentru activitatea noastră politică", voiau să dovedească „caracterul acestei activităţi" cu „martorii propuşi". Întrucât martorii apărării care nu îi cunoşteau pe acuzaţi erau scoşi din sala de judecată, Lucreţiu Pătrăşcanu a ridicat atunci un incident în cuprinsul căruia a precizat şi scopul citării ca martori a unor persoane care nu îi cunoşteau pe inculpaţi:

> Martorii apărării sunt însuşiţi de toţi inculpaţii. Aceşti martori nu cunosc pe inculpaţi personal şi nici nu e nevoe să-i cunoască. Faptele puse în sarcina celor 19 antifascişti se reduc la activitatea pe care au desfăşurat-o ei contra războiului, a fascismului şi pentru satisfacerea revendicărilor populare ca lupta contra scumpetei, a impozitelor etc. Martorii nu sunt aduşi în proces ca să dovedească dacă la Ana Pauker s-au găsit sau nu piese subversive, însă sunt chemaţi să arate că activitatea desfăşurată de inculpaţi corespunde intereselor populare. Am pus martori din toate părţile ţării şi din toate straturile sociale ca să dovedim acest lucru.

1. „Procesul comuniştilor din Bucureşti la Craiova. Ziua XVII. Şedinţa de dimineaţă", *Curentul*, 26 iunie 1936.

La aceasta, prim-comisarul regal a replicat că „puterile discreționare" ale președintelui, dar și Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice îi conferă „dreptul de a interzice etalarea teoriilor, care ar putea primejdui bunul mers al desbaterilor". În discuție a intervenit și Ion Gheorghe Maurer, care a menționat că nu era „vorba de teorii, ci de răspunsurile martorilor", care erau „toate luate direct din ordonanța definitivă". „Acolo [spunea Maurer] se vorbește și de impozite, și de fascism, și de război. Și pot spune că se vorbește mai ales de acestea". După expunerea argumentelor de către părțile implicate în proces, completul de judecată a dat dreptate acuzării, respingând în unanimitate incidentul ridicat de Lucrețiu Pătrășcanu[1].

Unul dintre aspectele audierii martorilor a fost și încercarea acuzării de a-i influența sugerându-le răspunsuri și de a le atrage atenția asupra scopurilor urmărite de „antifasciști", după cum se prezentau comuniștii din proces. O intenție similară a avut însă și apărarea, acesta fiind, de altfel, unul dintre scopurile urmărite prin întrebările adresate martorilor propuși. Pe 24 iunie 1936 au fost audiați mai mulți consăteni ai lui Emanoil Kaufman. Ei au spus că îl cunoșteau din sat, că pe atunci era un „om cinstit, muncitor. Nu agita spiritele. Își vedea liniștit de meseria lui, pe care o cunoștea bine". Savoarea audierilor din acea zi a fost dată de întrebările adresate de acuzare și de apărare martorilor Ioana și Tudor Diaconescu. Nu este clar dacă între aceștia exista vreun grad de rudenie sau era o simplă coincidență de nume. Tudor Diaconescu era portretizat de autorul articolului din *Dimineața* drept un țăran necăjit și mucalit, care, prin alura lui simpatică, a reușit să învingă chiar și „sobrietatea d-lui președinte". Schimbul de replici este savuros și reflectă atât intențiile acuzării, cât și pe cele ale apărării:

Ana Pauker: Ce sunt fasciștii?
Martorul: Niște äia cari se țin de scandaluri.
D. Președinte: Tu ai timpul să te ocupi de antifascism și să citești ziare?
Martorul: Printre picături, d-le președinte!
D. prim-comisar regal: Ai făcut războiul?
Martorul: Da!
Ana Pauker: Dacă Germania ne atacă țara, tu ce faci?
Martorul: Mergem la rezbel să ne apărăm țara.
D. Președinte: Cine sunt dușmanii țării?
Martorul: Germania, Bulgaria, Ungaria, Rusia!

1. „Procesul de la Craiova. Desbaterile de ieri", *Dimineața*, 20 iunie 1936.

Ana Pauker: Ai auzit că Rusia vrea să ne atace pe noi?
Martorul: N-am auzit asta.
D. prim-comisar regal: Vrei ca muerea ta şi copiii tăi să nu se mai roage lui Dumnezeu? Asta vor antifasciştii!
Martorul: Ba nu!
D. avocat Grozdea: Fac bine cei ce strâmbă crucea strămoşească şi o fac încârligată?
Martorul: Nu fac bine, d-le preşedinte!

A urmat audierea Ioanei Diaconescu. Ea este descrisă de corespondentul *Dimineții*, ziaristul Horia Roman, drept o tânără îmbrăcată într-un „frumos şi pitoresc costum național". Întrebările puse de apărare au urmărit părerea ei despre război, iar cele ale acuzării, opiniile ei despre antifascişti:

Apărarea o întreabă dacă vrea un război şi ea răspunde negativ.
– Nu, nu, că şi tatăl meu a fost acolo şi n-a fost bine de loc! [...]
D. prim-comisar regal [...]: Ce ai spune dacă această cămaşă mândră ți-ai schimba-o în şalvari turceşti! Că asta vor antifasciştii!
Inculpatul Colef: Nu vrem asta d-le preşedinte! Noi am vrea ca toți țăranii să fie bine îmbrăcați.
D. prim-comisar regal: [...] Eşti măritată?
Martora: Nu!
D. prim-comisar regal: Ai vrea, după ce te-ai mărita, să ai un bărbat al tău sau o sută de bărbați? Că aşa vor aceşti antifasciştii!
Martora: Unul singur vreau.
D. avocat Grozdea: se ridică şi spune că doctrina comunistă nu prevede nicăeri amănuntul acesta[1].

Reacția presei de dreapta față de aceste audieri a fost diferită. Reprezentantul *Curentului* a menționat că ei au fost audiați ca martori, nedescriind schimbul de replici dintre martori, acuzare şi apărare. În schimb, cel al *Universului* a optat pentru redarea unor fragmente din audierea lui Tudor Diaconescu, cu precizarea opiniei sale, şi anume că „face impresia că a fost preparat, dar în grabă"[2].

---

1. Horia Roman, „Procesul de la Craiova. Câteva incidente. Alți martori audiați", *Dimineața*, 26 iunie 1936.
2. Ion Dragomir, „Procesul Anei Pauker şi al celorlalți 18 comunişti. Ziua XVII", *Universul*, 26 iunie 1936.

Suspendarea avocatului Pătrăşcanu şi condamnarea a doi martori

Audierea martorilor nu a fost lipsită de incidente.

Protagoniştii lor au fost unul dintre avocaţii apărării (Lucreţiu Pătrăşcanu) şi doi dintre martorii propuşi de inculpaţi (Constantin David şi Constantin Rouă). Aceştia erau cunoscuţi pentru simpatiile lor comuniste, iar răspunsurile lor au iritat completul de judecată, ceea ce a avut consecinţe. Pe 26 iunie 1936, Lucreţiu Pătrăşcanu a fost exclus din proces. Motivul a fost suspendarea lui de către Baroul Ilfov, deoarece avea „un proces penal şi trebuie să apară ca acuzat în faţa Consiliului de Război al Corpului II Armată", pentru aceleaşi culpe ca şi inculpaţii din procesul de la Craiova[1]. Decizia Baroului Ilfov a fost prezentată consiliului şi citită de prim-comisarul regal Popescu P. Cetate. Lucreţiu Pătrăşcanu a protestat faţă de această solicitare şi a afirmat că art. 111 din Legea avocaţilor nu admitea suspendarea în procesele politice, cum era şi al său. El a mai precizat că acesta era un proces de idei şi împotriva convingerilor sale politice, neimputându-se „fapte infamante". A considerat că decizia baroului era „inconsistentă". Pentru a-şi păstra statutul de avocat în procesul de la Craiova, a invocat şi statutul său de ofiţer în rezervă care, potrivit lui, îi conferea dreptul de a pleda în continuare.

Popescu P. Cetate a avut două solicitări. Prima a fost ca instanţa militară să se pronunţe asupra deciziei amintite şi, după aceea, să examineze dacă Pătrăşcanu putea pleda în continuare ca ofiţer în rezervă. În primul caz, consiliul a aprobat decizia baroului, iar în cel de-al doilea i-a solicitat lui Lucreţiu Pătrăşcanu să facă dovada că este ofiţer în rezervă. După depunerea unei petiţii şi a unor acte în favoarea sa, şedinţa s-a suspendat, pentru ca instrucţia să ia cunoştinţă de actele depuse. La reluarea ei, consiliul a precizat că actele depuse îi confirmă calitatea de ofiţer în rezervă, dar a specificat că doar un ofiţer în retragere putea pleda. Astfel, i-a respins solicitarea de a rămâne ca avocat şi i-a cerut să părăsească sala[2]. Soluţia dată de consiliu a reprezentat

1. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 270.
2. „Procesul de la Craiova. D-lui avocat Pătrăşcanu i s-a ridicat dreptul de a pleda", *Dimineaţa*, 28 iunie 1936; A. Constantinescu, „Procesul comuniştilor din Bucureşti la Craiova. Ziua XIX. Şedinţa de dimineaţă", *Curentul*, 28 iunie 1936.

însă doar o interpretare a legii într-un sens defavorabil lui Pătrăşcanu. Generalul Manolache, şeful Justiţiei Militare în 1930, a precizat în ediţia adnotată a Codului Justiţiei Militare, referitor la dreptul ofiţerilor de a pleda în dosarele judecate de o instanţă militară, că şi ofiţerii în rezervă au acest drept:

> Textul [art. 104 din CJM] este traducerea art. 110 francez (vechi), în care noţiunea de *retraite* cuprindea – la acea epocă – şi pe ofiţerii de rezervă de mai apoi. Deci ofiţerii de rezervă sunt admişi a pleda ca apărători aleşi sau numiţi din oficiu la instanţele militare[1].

Constantin Rouă era de profesie cizmar, fiind originar din Turnu Severin. Potrivit relatării din *Universul*, „înainte de a păşi spre masa consiliului" s-a înclinat şi a salutat cu „reverenţă boxa acuzaţilor", iar în timpul depoziţiei din 20 iunie 1936 s-ar fi declarat comunist. După terminarea audierii sale, ar fi spus „ruşine să vă fie!". Presupusa afirmaţie a atras arestarea sa pe loc pentru ultraj. După aceea au fost luate declaraţii „persoanelor cari l-au auzit injuriind": „un preot, mai mulţi ofiţeri de toate gradele şi câţiva civili". Şedinţa s-a suspendat, reluându-se cu judecarea sa. În timpul acestui proces neaşteptat, a negat că ar fi zis „ruşine să vă fie!", afirmând că a rostit doar „roşu". Martorii acuzării au declarat însă sub jurământ „că inculpatul a pronunţat cuvintele incriminate". Prim-comisarul regal Popescu P. Cetate a solicitat consiliului aplicarea art. 72 CP (care stipula o pedeapsă între două luni şi un an „pentru insulte, sau gesturi insultătoare făcute în faţa instanţei de judecată"). A fost apărat de avocaţii Petre Grozdea[2] şi Lucreţiu Pătrăşcanu. Aceştia au specificat că lipseau „elementele constitutive delictului de ultraj" şi au cerut achitarea lui Constantin Rouă. Decizia consiliului a fost defavorabilă. A fost condamnat la şase luni de închisoare[3].

1. Corpul art. 104 referitor la avocaţii unui acuzat judecat în instanţele militare era următorul: „Acuzatul îşi poate lua de apărător pe oricine va voi dintre militarii în serviciul activ sau în retragere, sau dintre advocaţi. La caz când acuzatul ar voi să ia apărător pe altcineva, trebue învoirea preşedintelui".
2. Viitor colonel de justiţie militară în anii 1950.
3. Ion Dragomir, „Procesul Anei Pauker şi al celorlalţi 18 comunişti. Ziua XIV", *Universul*, 22 iunie 1936.

Cotidianul *Dimineaţa* insistă asupra incidentului privind depoziţia lui Constantin Rouă. El era descris ca un martor favorabil acuzaţilor, care ar fi afirmat că „[acuzaţii] au luptat pentru interesele muncitorimei", dar şi că „fasciştii sunt duşmanii poporului". Drept cauză a arestării lui, *Dimineaţa* a indicat aceeaşi presupusă afirmaţie a sa[1].

La două zile de la acest incident, un alt martor al apărării părăsea sala cu o condamnare similară: Constantin David, sudor la Atelierele Griviţa şi membru marcant al organizaţiei Bucureşti a PCdR. Audiat pe 22 iunie 1936, a fost întrebat dacă îi cunoştea pe acuzaţi. Răspunsul său a fost negativ, dar a precizat că era la curent cu „faptele lor bune închinate poporului muncitoresc". Preşedintele completului de judecată i-a cerut, pe o voce tăioasă, să nu mai atribuie calificative. Nu a dat însă curs sfatului şi i-a catalogat pe acuzaţi drept „martiri ai cauzei proletare", ceea ce a determinat evacuarea lui sub pază şi suspendarea şedinţei, potrivit relatării din *Dimineaţa* (din 24 iunie 1936). Cea din *Universul* oferă informaţii suplimentare asupra depoziţiei sale, subliniind apologia făcută acuzaţiilor şi comportamentul său sfidător la adresa instanţei, ceea ce a atras arestarea lui:

> [David Constantin:] Sunt nişte eroi cari merită tot respectul şi admiraţia noastră [...]
> [D. preşedinte:] Te rog să răspunzi precis la întrebările pe cari ţi le punem noi şi nimic altceva [...]
> „Dv. nu mă puteţi împiedica să afirm admiraţia mea neţărmurită pentru aceşti martiri", declară înţepat David Constantin[2].

Referitor la acest incident, ziaristul Ion Dragomir avea să menţioneze în articolul său că preşedintele a încercat să-i adreseze o altă întrebare martorului, dar că acesta „se întoarce cu spatele la consiliu şi continuă cele vrute de el, ca şi cum s-ar fi aflat într-o sală de întruniri, iar nu în faţa unei instanţe de judecată". „Evacuat între baionete", şedinţa s-a suspendat. La reluarea acesteia, David Constantin a fost judecat la fel ca precedentul martor. Prim-comisarul regal a solicitat

1. Horia Roman, „Un martor condamnat la 6 luni închisoare", *Dimineaţa*, 22 iunie 1936.
2. „Procesul de la Craiova. Alţi martori audiaţi", *Dimineaţa*, 24 iunie 1936.

pedepsirea acuzatului David Constantin pentru atitudine necuviincioasă faţă de onor consiliu, întrucât s-a întors cu spatele către dv., neţinând seama de observaţiile pe care i le-am făcut. Să i se aplice pedeapsa prevăzută de art. 82 din cod penal.

Martorul, devenit acuzat, a fost apărat de această dată de avocatul Paul Moscovici, care a cerut achitarea lui, deoarece „n-a avut intenţia de a jigni", iar „atitudinea lui a fost o simplă explozie sufletească"[1]. Moscovici a mai indicat drept posibilă cauză a incidentului „atmosfera de patimă şi ură pe care o deslănţuie procesul", care ar fi generat un „echivalent de simpatie în rândurile muncitorimii"[2].

Popescu P. Cetate a menţionat că art. 29 din Legea pentru reprimarea unor infracţiuni contra liniştii publice „dă dreptul consiliul[ui] să oprească pe oricine a face ideologie în faţa consiliului". Dându-i-se ultimul cuvânt, Constantin David şi-a exprimat părerea că „n-am jignit şi nici ultragiat consiliul. Socot că un martor are dreptul să spună în depoziţia sa tot ce pofteşte. Las la aprecierea consiliului restul"[3]. *Dimineaţa* redă o versiune similară, dar mult mai elaborată stilistic:

> Nu sunt jurist şi nici intelectual. Sunt muncitor. După judecata mea, socot că n-am intenţionat şi nici n-am jignit consiliul de judecată. Am gândit ca muncitor [...] (că) trebue să depun mărturie în acest proces. Mă asociez concluziilor apărătorului meu[4].

Consiliul a hotărât că el „s-a făcut vinovat de faptele şi gesturile ce i se impută, pentru care, în unanimitate de voturi, îl condamnă la 6 luni închisoare", va scrie ziaristul Ion Dragomir.

---

1. Ion Dragomir, „Procesul Anei Pauker şi al celorlalţi 18 comunişti. Ziua XV", *Universul*, 24 iunie 1936.
2. Horia Roman, „Procesul de la Craiova. Alţi martori audiaţi", *Dimineaţa*, 24 iunie 1936.
3. Ion Dragomir, „Procesul Anei Pauker şi al celorlalţi 18 comunişti. Ziua XV", *Universul*, 24 iunie 1936.
4. Horia Roman, „Procesul de la Craiova. Alţi martori audiaţi", *Dimineaţa*, 24 iunie 1936.

Rechizitoriul comisarului regal

Rechizitoriul comisarului regal a fost citit în ședințele din 1 și 2 iulie 1936, după încheierea audierii martorilor. În prima zi, chiar înainte de lecturarea actului, avocatul Petre Grozdea a solicitat prelungirea procesului cu încă opt sau zece zile. Motivația lui era că nu toți martorii au fost citați, referindu-se la cei din străinătate și la personalitățile politice ale României interbelice. Era unul dintre tertipurile prin care apărarea putea cere și obține amânarea procesului, dar mai ales a sentinței ce avea să pecetluiască soarta celor 19 inculpați. Acest ultim „incident" a fost respins. Pe 1 iulie, la ora 9.30, prim-comisarul regal a început să-și citească rechizitorul (reprodus în *Universul*):

> D. prim-comisar regal Lt. col. Popescu Cetate se scoală, cerând cuvântul spre a-și desvolta rechizitorul. Se face o liniște solemnă. Clipa este într-adevăr măreață și, deși am așteptat cu toții, nu ne putem stăvili valul de emoție care ne copleșește. Sala este arhiplină; toalete estivale ale frumoaselor craiovence și uniformele albe ori verzi ale ofițerilor, sacourile sobre ale civililor împrumută ședinței o notă spectaculoasă[1].

În același număr de ziar apărea și un fel de proclamație, scrisă cu litere roșii și semnată de directorul ziarului, Stelian Popescu. Mesajul lui era extrem de alarmant – cititorii erau avertizați de cenzura aplicată de guvern ziarului și de imposibilitatea cotidianului de a-i mai sluji:

> *Români!*
> Am făcut tot ce am putut să vă arătăm pericolul comunist, ce ne amenință și cine sunt aceia cari au sprijinit pe străinii comuniști pripășiți în țara noastră. Azi, guvernul ne-a interzis să mai publicăm ceva ce ar mai putea să arate cari sunt dușmanii neamului și care este otrava ce i se picură în suflet zi de zi. De acum încolo, fiecare să se apere cum poate, căci țara este lăsată să fie invadată de pacostea comunistă, sprijinită de uneltele comuniste din speluncile ziarelor *Adevărul* și *Dimineața*.
> *Români!*
> Fiți atenți și aduceți-vă aminte de nemuritoarele versuri ale marelui Eminescu:
> *Cine-a îndrăgit străinii*
> *Mânca-i-ar inima câinii* [subl. în original][2].

---

1. Ion Dragomir, „Procesul Anei Pauker și al celorlalți 18 comuniști. Rechizitoriul domnului comisar regal", *Universul*, 3 iulie 1936.
2. *Ibidem.*

Numerele ulterioare aveau să arate că *Universul* a trecut peste această potențială amenințare, continuându-și misiunea de „demascare" a presei „din Sărindar" și a pericolului comunist, dar și pe cea de atenționare a românilor asupra acestuia din urmă. Fără îndoială, la data respectivă, actul procedural a fost perceput de unii contemporani drept un eveniment senzațional. Rechizitoriul ilustrează spiritul naționalist și anticomunist al acelor vremuri, care își trăgea seva din numeroasele avertizări cu privire la comploturile evreilor-comuniști, devoalate și demascate periodic în presa de dreapta. Nu în ultimul rând, creșterea influenței politice a Uniunii Sovietice în Balcani întărea sentimentul de cetate asediată.

Totodată, discursul lui Popescu P. Cetate întrunește caracteristici ce pot fi încadrate în unul dintre cele „nouă registre ale limbajului violent, specifice mentalului românesc", așa cum au fost identificate și analizate de Ruxandra Cesereanu[1]. Rechizitoriul prim-comisarului regal a fost reprodus pe larg în *Universul* și *Curentul*. Pasaje semnificative au apărut și în ziarele de stânga. Ideile centrale ale rechizitoriului (reluate în 1941) erau următoarele:

> Orice român iubitor al credințelor și comorilor naționale sufletești, precum și orice luptător de eri și de mâine al hotarelor, ar putea face un aspru rechizitoriu acestor trădători sau dezertori, acestor unelte dușmane, acestor îngâmfați cu pretenții de a conduce destinul neamului nostru [...]. Jos masca. Și acum vă rog priviți-i. Sub această mască numită de ei antifascistă veți găsi:
> Otrava comunistă.
> Minciunea Marxistă.
> Falsa democrație.
> Conspirația teroristă. Corupția și intriga.
> Ura și răzbunarea unor dușmani ai neamului.
> Instigatori plătiți și profitorii unei mistificări.
> Lenea colectivă înfrățită cu viclenia.
> Dezertori din armată, cu inimi de trădători și mâini murdărite.
> Spoliatori și încasatori de cotizații pentru stomacurile lor sănătoase de struț.
> Vechi pensionari ai închisorilor cu șiretlicurile de parvenire.
> Cozi de topor ale unor dușmani umili.
> Într-un cuvânt, o lepră proletară de care se leapădă ca „dracul de tămâie" muncitorii autentici, harnici și resemnați în sărăcia lor cinstită, mândri de neamul lor și cu încredere că țara și conducătorii ei adevărați le vor binele.

---

1. Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, Humanitas, București, 2003, p. 8.

Prim-comisarul regal preciza în acest rechizitoriu că românii trăiau într-o epocă de revoltă generalizată, caracterizată de război, crize economice, „griji politice, tulburări sufletești, deslănțuiri de patimi, friguri de arivism". Însă dintre toate aceste stări, spunea prim-comisarul, cea mai periculoasă pentru toată omenirea și civilizație este „dictatura proletariatului, [adică] comunismul, bolșevismul. El e cancerul omenirii. E punctul de plecare al tuturor mișcărilor și e vântul care deslănțuie mai toate furtunile".

În același act, procurorul anunța că România se afla din nou în război, numai că de data aceasta era unul total diferit, care nu fusese întâlnit anterior. Era un război cu inamici care se foloseau de cu totul alte procedee și mijloace de luptă decât cele folosite până atunci, inclusiv de cei mai aprigi dintre dușmani.

> Dar n-am cunoscut până după războiu [Primul Război Mondial] și mai ales acum acest soiu de dușmani lași, câini care mușcă pe furiș, cârtițe care fug de lumina zilei, năpârci eșite de ouăle clocite la sânul cald și primitor al acestei țări și cari, drept recunoștință, ne mușcă cu limbile lor otrăvite și spurcate. Ne-au declarat război. Îl vom face și pe acesta. [...]
> *Și după cum apoi mai târziu același Dumnezeu al nostru ne-a ajutat să frângem jugul robiei turcești și să scoatem din lanțurile vrăjmașe pe toți frații noștri, ne va învrednici acum, să stârpim și această buruiană comunistă de pe ogoarele noastre și să distrugem toate culcușurile oricât ar fi de ascunse ale acestor rozătoare îmbuibate din roadele mănoaselor holde românești, strânse cu sudoarea frunții noastre și cu acela a voiajoarelor internaționale plătite, Ana Pauker și Estera teatralista, sau a trădătorilor și dezertorilor Șmil Ițic & Comp. Nimic mai laș, mai perfid, dar și mai periculos decât acest fel de război, dus la întuneric, cu viclenie și înșelăciune, îndreptat asupra forțelor sufletești ale națiunii și armatei, izvoarele rezistenței și izbândei noastre de totdeauna* [subl. în original].

Rechizitoriul continua cu demascarea programului celor 19 comuniști care, în esență, urmărea distrugerea societății acelor ani, pentru ca pe ruinele ei să se „înalțe dictatura și tirania lor". Accentul cădea pe ceea ce urmăreau acuzații să demoleze – „instituțiile pe care se bazează statul burghez: familia, biserica și patria". Ne putem doar întreba dacă afirmațiile procurorului erau o anticipare a evenimentelor pe care România avea să le trăiască peste aproximativ zece ani de la acel moment sau ele reprezentau doar convingerea și credința sa fermă...

Probabil niciunul dintre contemporanii procurorului nu se gândea la un astfel de deznodământ, poate cu excepţia notabilă a inculpaţilor din proces, care aveau acel ţel la nivel de speranţă. Contemporanii lui Popescu P. Cetate se simţeau poate îngrijoraţi sau preocupaţi, dar, în 1936, credinţa lor că vor ieşi învingători era probabil mai fermă ca oricând. Au mai fost dezvăluite de către procuror „măştile" folosite de comunişti şi sub apanajul cărora aceştia spuneau că activează: *fronturile populare*. Însă cea mai măreaţă dintre măştile lor, considera procurorul, era cea antifascistă, cu aluzie la una dintre strategiile de disculpare ale comuniştilor din proces. Pe tot parcursul procesului, aceştia au susţinut că sunt antifascişti, neasumându-şi public şi deschis identitatea comunistă, cu unele excepţii. Aceasta ar fi atras propria lor învinovăţire, opinia lor fiind că acest lucru era responsabilitatea acuzării. În finalul şedinţei din 1 iulie 1936, după întregul discurs magistral, aşa cum a fost perceput de contemporanii săi, Popescu P. Cetate a prezentat instanţei probele incriminatorii existente despre cei 19 acuzaţi, pe care le-a clasificat astfel:

> 1) Probe evidente, cari ne dau cunoştinţe precise. Acestea sunt corpurile delicte [...] 2) Probe cari, puse în acord cu altele, oglindesc şi ele adevărul. 3) Indicii concrete morale sau circumstanţiale [...] 4) Prezumţii prin ajutorul căruia judecătorii, prin raţionamentul lor (inductiv şi deductiv), trag concluziuni de natură a completa probele existente. 5). Arătările [declaraţiile] inculpaţilor. În cazul de faţă ele au fost autoacuzări [...] 6). Arătările martorilor[1].

Partea finală a rechizitoriului a fost prezentată în şedinţa din 2 iulie 1936. Documentul a expus o parte dintre acuzaţiile aduse în ordonanţa de trimitere în judecată: legătura cu Cominternul, politica de autodeterminare promovată în privinţa unor regiuni, cu aluzie la DRO, confiscarea proprietăţii publice şi private, suprimarea impozitelor şi îndemnurile comuniştilor către ţărani şi muncitori de a nu se mai achita de aceste obligaţii, apelurile repetate la grevă generală, „descompunerea armatei şi slăbirea disciplinei ostăşeşti". Unele erau puncte de pe ordinea de zi a Plenarei din 5-7 iulie 1935, după cum reiese din documentele procesului.

---

1. Ion Dragomir, „Procesul Anei Pauker şi al celorlalţi 18 comunişti. Rechizitorul domnului comisar regal", *Universul*, 3 iulie 1936.

Partea incriminatorie consta în faptul că „inculpații de astăzi au înțeles să se pună, *cu bună știință*, în serviciul asociațiilor comuniste de peste graniță, cari - prin revoluții și violență - urmăresc schimbarea ordinei sociale și politice din România". Formularea era o reproducere a art. 11 din Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice. Aceasta a constituit principala bază legislativă în temeiul căreia s-a judecat întregul proces al Anei Pauker. Popescu P. Cetate a precizat că, pentru faptele incriminate și sancționate de articolul menționat, „pedeapsa prevăzută e de la 5-10 ani închisoare și de la 10.000 la 1.000.000 amendă". Rechizitoriul procurorului s-a încheiat într-un registru religios, cu referințe la pilde biblice și cu un îndemn adresat completului de judecată de a-și face datoria *ca români*. Procurorul și-a exprimat amărăciunea că nu exista o pedeapsă mai mare pentru faptele imputate acuzaților; dacă ar fi existat, ar fi cerut-o:

> Noi nu vrem să trăim și să ne îmbrăcăm în corsetul roșu al Anei Pauker, căci ținem la portul nostru strămoșesc, după cum ținem și la altarele noastre sfinte. În pragul acestor sitare s-au ivit fariseii și zarafii. Și dacă blândul Isus a iertat totul dușmanilor, rugându-se chiar pentru cei care îi zdrobeau fluerile picioarelor, n-a iertat pe zarafii care își puseseră tarabele în fața altarului, căci a pus mâna pe bici, gonindu-i. D-voastă, d-lor judecători, păzitori ai altarului românesc, nu vi se pune la îndemână o astfel de pedeapsă. Dar dacă legea ar permite-o, v-aș cere să-i scoateți în piața publică și sunt sigur că orice cetățean al acestui oraș s-ar grăbi să execute o astfel de pedeapsă. Dacă ar fi pedeapsa cu moartea, v-ași cere să-i spânzurați de limbile lor veninate. De ar fi munca silnică pe viață, v-ași cere să faceți ca oasele lor să putrezească în ocna fără fund. Citesc regretul în sufletul d-voastă, că legea nu pedepsește decât cu 10 ani muncă silnică și 100.000 lei amendă, pe care vă rog să le dați fără milă și fără nicio îndoială. Faceți-vă datoria, prin sentința dvs., așteptată de toată suflarea românească[1].

---

1. Ion Dragomir, „Procesul Anei Pauker și al celorlalți 18 comuniști. Continuarea rechizitoriului domnului comisar regal", *Universul*, 4 iulie 1936.

Finalul procesului – pledoariile apărării, ultimul cuvânt, sentinţa

Avocaţii apărării şi-au susţinut pledoariile între 3 şi 6 iulie. Presa de stânga a reprodus pledoariile lui Alexandru Mâţă (membru al Partidului Ţărănesc-Radical, condus de Grigorie Iunian), Iancu Vasiliu, Ghiţă Ionescu (viitorul politolog anticomunist!), I. Raicu, A. Stanciu, Radu Popescu, Ion Gheorghe Maurer (viitor prim-ministru al României comunizate). În schimb, ziarele de dreapta din 1936 au ales să prezinte un rezumat al acestor pledoarii (*Curentul*) sau au refuzat să publice unele detalii (*Universul*). Motivul invocat de ziar a fost:

> Să mă ierte cititorii pentru carenţa de care dau dovadă. Îi asigur însă că nu pierd nimic dacă *Universul* nu publică nici pe larg [şi] nici pe scurt discursul apărătorilor Anei Pauker şi a celorlalţi 18 complici[1].

Pledoaria lui Alexandru Mâţă[2] a fost gândită ca o replică la rechizitoriul întocmit de prim-comisarul regal, fiind sugestiv intitulată „Jos confuzia!". Avocatul şi-a început pledoaria prin a-şi expune pe scurt biografia, „pentru că", a motivat acesta, „apar pentru prima oară ca apărător în acest proces". De fapt, era un mod subtil de a sugera completului de judecată, dar mai ales procurorului şi publicului în aparenţă ostil că, după cum el nu înţelegea să-şi facă un merit din faptul că era român, nici nu putea accepta ca o persoană să fie prigonită doar pentru că era de „altă naţionalitate", cum erau cei mai mulţi dintre cei 19 inculpaţi. În acelaşi timp, a subliniat că nu exista nicio contradicţie între condiţia sa de român şi membru al unui alt partid şi cea de apărător în acest proces. În pledoarie a arătat că:

1. I. Dragomir, „Procesul Anei Pauker şi al celorlalţi 18 comunişti. Pledoariile", *Universul*, 5 iulie 1936.
2. În iunie 1941, avocatul Alexandru Mâţă a fost arestat de sovietici, fiind învinuit ca activist naţional-ţărănist. Pentru o biografie a sa, vezi articolul lui Mihai Taşcă, *„Mâţa comunistă" alias avocatul Alexandru Mâţă şi soarta lui*, accesibil online la http://www.timpul.md/articol/mata-comunista-alias-avocatul-alexandru-mata-si-soarta-lui-16405.html (accesat pe 30 septembrie 2014).

lozincei centrale a rechizitorului care a fost „Jos masca" îi opun o alta: „Jos confuzia". Aceasta pentru că pericolul fascist nu este o invenţie a acuzaţilor. Pericolul fascist este o realitate şi care ca atare trebuie discutată şi pusă în adevărata sa lumină.

Următorul punct din pledoarie a fost situaţia minorităţilor naţionale, avocatul susţinând necesitatea integrării acestora în „democraţia naţională", dar şi că „înlăturarea lor periclitează integritatea naţională". Expozeul său a fost întrerupt de intervenţia colonelului Teodor Petrescu, care i-a cerut să „vie la fapte" şi să lase „teoriile partidului dv. [...] pentru întrunirile politice". Avocatul Mâţă a mai precizat obligaţia completului de a ţine cont de o realitate: existenţa raporturilor politice între România şi Uniunea Sovietică, care se referea la una dintre învinuirile aduse acuzaţilor. Cât despre acuzaţia adusă inculpaţilor că erau contra Constituţiei, avocatul a precizat că această afirmaţie le aparţine lui Octavian Goga şi lui A.C. Cuza, iar nu celor 19 acuzaţi[1].

Pledoaria avocatului Grozdea a pus acuzarea într-o lumină nefavorabilă, învinuind-o că s-a opus producerii probelor favorabile inculpaţilor şi că,

> în lipsa de dovezi pozitive, d. prim-comisar regal s-a servit de vechiul sistem al reproducerii termenilor din ordonanţă. Dar nu ordonanţa este elementul probatoriu în darea unei sentinţe. Nimeni nu poate fi condamnat pe simple afirmaţiuni.

A acuzat şi nenumăratele apeluri ale prim-comisarului regal la „puterile discreţionare" ale preşedintelui completului de judecată, insinuând că procesul a fost prejudiciat tocmai ca urmare a acestor intervenţii. Această insinuare l-a iritat pe colonel Petrescu, care i-a luat cuvântul. Următorul avocat pledant, Paul Moscovici, a acuzat autorităţile că ar fi pus la cale această „înscenare". El şi-a motivat incriminarea prin aceea că acuzarea nu a putut produce probe despre vinovăţia inculpaţilor, mai ales despre cea a lui Colef (pe care îl reprezenta), ci s-a rezumat doar la rapoartele Siguranţei şi la cele primite de la structurile poliţieneşti din Bulgaria. Avocatul Ghiţă Ionescu, care a vorbit pentru soţii Ana şi Ştefan Csacsar, a susţinut, la rândul său, că „rapoartele Siguranţei sunt foarte stângaci ticluite şi complectamente lipsite de dovezi". Le-a catalogat drept „simple

---

1. Horia Roman, „Procesul de la Craiova. Pledoaria d-lui avocat Mâţă", *Dimineaţa*, 5 iulie 1936.

afirmații, simple și banale rapoarte". Acesta s-a legat în pledoaria sa și de unul dintre faptele sesizate în rapoartele Siguranței și implicit în ordonanța de dare în judecată, întrebându-se retoric „ce înseamnă asta?": casa soților Cezar, înconjurată de patru zile de polițiști, de detectivi speciali, a fost totuși părăsită „rând pe rând" de toți membrii plenarei Uniunii Tineretului Comunist – și nu era vorba de un om sau doi, ci de aproape 20 – fără ca măcar un singur polițist să se sesizeze, să-i oprească, să-i aresteze.

Legat de acest fapt, avocatul s-a întrebat retoric dacă nu cumva raportul comisarului Turcu era „mai mult o pagină de umor decât un raport". Și-a exprimat mirarea referitor la modul în care a reușit Siguranța ca, după o pândă de patru zile și patru nopți a unui „grup de oameni considerați extrem de periculoși", să le permită ca „în câteva ore [...] să se scurgă și să dispară". La rândul său, Ghiță Ionescu a insinuat că la mijloc era o înscenare a Siguranței, care a vrut să facă „un mare proces politic", însă fără să aibă probe. Avocatul și-a încheiat pledoaria astfel:

> „În lipsă completă de dovezi, de argumente concludente, și numai pe baza unui interogatoriu luat de siguranță, după ce soții Cezar au fost bătuți, nu se poate cere condamnarea unor oameni. Mă aflu", spune d. avocat Ghiță Ionescu, „în teribila situație de a nu-mi putea apăra clienții. Și nu le pot lua apărarea pentrucă împotriva lor nu există acuzare".

Apoi a cerut achitarea clienților săi.

Un alt avocat, I. Raiciu, care le-a reprezentat pe Donca Simo și Wilma Kasejo, a arătat că i-au fost încălcate anumite drepturi, menționând „dreptul avocaților de a vorbi liber cu acuzații". Acesta l-a învinuit pe prim-comisarul regal că „în mai mult de jumătate din rechizitoriul său, în loc să facă procesul comuniștilor din boxă, a făcut procesul comunismului ca doctrină" și că ar „fi preferat" ca acesta să „aducă aici și alte informații asupra doctrinei comuniste decât cele furnizate de Siguranță"[1].

Ion Gheorghe Maurer și-a început pledoaria în ședința de după-amiază din 6 iulie 1936. În cuprinsul acesteia, i-a precizat consiliului că pe toată durata procesului „s-a făcut posibilul și imposibilul ca hotărârea [Consiliului de Război] să fie o eroare judiciară". El a argumentat că la baza acestei erori se aflau „informațiile tendențioase ale poliției, componența sălii, patima politică, o presă indiscretă și lipsită

1. „Procesul Anei Pauker. Alte pledoarii", *Dimineața*, 6 iulie 1936.

de scrupule, totul s-a unit ca să așeze obstacole în calea dreptei judecăți". Totodată, Maurer a susținut că probele nu au fost legal administrate, iar despre probele referitoare la existența unei legături a Anei Pauker cu străinătatea a afirmat că

> ceeace ni s-a înfățișat până acum de către acuzare ca dovadă a legăturilor inculpaților cu străinătatea constitue fie pure și gratuite afirmațiuni, fie reeditări de informațiuni tendențioase și fără valoare legală probantă, fie, în sfârșit, interpretări proprii ale magistratului militar instructor[1].

Maurer și-a încheiat pledoaria chiar în ultima zi a procesului, cu specificarea că „acest proces e o înscenare". Numărul din 9 iunie al ziarului *Curentul* preciza că una dintre pledoariile sale desfășurate pe parcursul a două zile a durat nu mai puțin de șapte ore[2]. În acest interval de timp, argumentația sa că procesul era o eroare judiciară a fost susținută și prin citate dintr-o carte clasică în epocă: C. Guilhermet, *Cum se comit erorile judiciare*. După finalizarea pledoariei, instanța a dat cuvântul acuzării pentru a replica celor declarate de avocat. Procurorul a precizat că nu găsea necesară o replică, specificând că își menține toate concluziile din rechizitoriu[3].

A urmat ultimul cuvânt al acuzaților. Președintele le-a spus acestora că legea le dă dreptul să se apere. Ziarul *Dimineața* a publicat ultimul cuvânt al acuzaților Samuel Krug, Wilma Kasejo, Donca Simo, Ana și Ștefan Csacsar, Emanoil Kaufman, Ștefan Naghy, Alexandru Drăghici, Ernest Schon, Lazăr Grumberg și Liuba Roitman, cu precizarea că ultimul cuvânt al celorlalți inculpați va fi prezentat în numărul următor, ceea ce nu s-a întâmplat însă. Între timp apăruse sentința.

Majoritatea celor enumerați au cerut achitarea, deoarece se considerau nevinovați. Pozițiile lui Alexandru Drăghici, Donca Simo și Lazăr Grumberg au fost diferite. Conform relatărilor din *Dimineața*, primii doi nu au cerut achitarea, ci s-au portretizat drept luptători antifasciști. Donca Simo a precizat că „numai în această credință văd posibilitatea unui mai mare bine pentru cei cari trăiesc din munca lor, așa cum trăiesc și eu". Drăghici a menționat și el că, în calitate de proletar, era contra fascismului, ceea ce „nu înseamnă că sunt contra statului". Poziția

1. „Procesul de la Craiova. Pledoaria d-lui av. Maurer", *Dimineața*, 8 iulie 1936.
2. „Procesul comuniștilor din București la Craiova. Ziua XXVII. Ședința de dimineață", *Curentul*, 9 iulie 1936.
3. „Procesul de la Craiova. Pledoaria d-lui av. Maurer", *Dimineața*, 8 iulie 1936.

lui Grumberg a fost diferită de cea a precedenţilor coinculpaţi, inclusiv faţă de cea a Doncăi Simo şi a lui Alexandru Drăghici. Ultimul său cuvânt poate fi considerat o mărturie incriminatorie. A menţionat că şi-a recunoscut din „primul moment" convingerile comuniste, ceea ce era, în opinia sa, „singurul motiv pentru care am fost dat în judecată". A mai precizat că în timpul plenarei nu se afla în Bucureşti, ci la regimentul său din Piteşti, iar „împotriva mea e o singură pretinsă dovadă, o scrisoare care nu e a mea şi pentru care am cerut expertiză grafică, lucru ce mi s-a refuzat". Lazăr Grumberg şi-a încheiat ultimul cuvânt astfel: „Nu pretind ertarea. Dovediţi-mi vinovăţia ca să mă condamnaţi. Dar dacă nu o puteţi dovedi, trebuie să-mi daţi drumul".

Pe 7 iulie 1936, la 18.30, după încheierea şedinţei de după-amiază, consiliul s-a retras pentru deliberare. A revenit în sala de judecată la 19.45, oră la care s-a pronunţat sentinţa. Momentul citirii a fost reprodus de un jurnalist, care a evidenţiat bucuria spontană a celor din sala de judecată:

> Sentinţa a fost primită cu aplauze din partea publicului asistent care a manifestat contra comunismului şi contra avocaţilor apărării, cari de abia s-au putut strecura afară cu ajutorul jandarmilor[1].

Satisfacţia bruscă a publicului este indicată şi de Marius Mircu:

> Când preşedintele a început a citi sentinţa şi a pronunţat condamnarea, tunete de aplauze au izbucnit în sală, urale, strigăte de bucurie; sala, în picioare, a cântat *Deşteaptă-te, Române!*. Cu greu preşedintele a putut pronunţa celelalte condamnări, dar n-a făcut niciun gest ca să astâmpere mulţimea, zâmbea doar, îl vedeai nespus de fericit că el le-a adus celorlalţi o imensă satisfacţie[2].

Pedepsele primite au fost următoarele: Ana Pauker, Dimitrie Ganev, Şmil Marcovici – 10 ani de închisoare; Alexandru Moghioroş, Andrei Bernath, Ernest Schon, Estera Radosoveţki, Lazăr Grumberg şi Ady Ladislau – 9 ani şi 11 luni; Liuba Roitman – 9 ani şi 9 luni; Alexandru Drăghici – 9 ani şi 3 luni; Janos Herbak – 9 ani; Donca Simo – 8 ani şi 11 luni; Emanoil Kaufmann, Wilma Kajeso – 6 ani; Ana şi Ştefan

1. A. Constantinescu, „Sentinţa Procesului comuniştilor de la Craiova", *Curentul*, 10 iulie 1936.
2. Marius Mircu, *op. cit.*, p. 86.

Csacsar, Ştefan Naghi – 5 ani; Samuel Krug – 2 ani şi 6 luni. Fiecare dintre aceştia a primit şi pedepse complementare, care au constat în amenzi între 10.000 mii de lei (S. Krug) şi 100.000 de lei (A. Pauker, Ş. Marcovici şi D. Ganev), dar şi în interzicerea corecţională a unor drepturi pentru o perioadă de 10 ani. În conformitate cu prevederile CP, instanţa a mai hotărât ca prevenţia să nu fie luată în considerare la calculul duratei pedepselor. În hotărâre s-a mai specificat obligaţia condamnaţilor „să plătească în mod solidar lei 3.000.000 despăgubiri către stat", dar şi confiscarea celor 41.000 de lei pe care îi aveau asupra lor la arestare, „în folosul statului şi al Corpului I de Armată"[1].

O primă concluzie asupra pedepselor pronunţate este că acestea au fost stabilite în funcţie de vinovăţiile imputate celor 19 acuzaţi, dar şi potrivit statutului în partid pe care Siguranţa presupunea că aceştia îl aveau la acea dată. Pedeapsa cea mai mică a fost a proprietarului imobilului în care era amenajată tipografia clandestină identificată de autorităţi. Pe toata durata procesului, el a negat că ar fi fost membru al partidului comunist. În acelaşi timp, potrivit declaraţiilor maiorului Constantinescu, la Jilava a adoptat o atitudine de distanţare faţă de comunişti, „nesolidarizându-se cu ei". A doua concluzie, cu titlu provizoriu, este că pedepsele au fost date şi în funcţie de comportamentul inculpaţilor în perioada detenţiei şi a procesului.

1. „Sentinţa în Procesul de la Craiova", *Dimineaţa*, 9 iulie 1936.

Capitolul 3

Nicolae Ceaușescu: tânăr, rebel și ilegalist. O cotitură a destinului: arestarea și procesul din anul 1936

Cristina Diac

Judecat în mai 1936 de Consiliul de Război al Corpului V Armată Brașov, Nicolae Ceaușescu se alătura sutelor de militanți ai mișcării comuniste interbelice aduși în fața justiției militare. Până atunci, activitatea sa politică fusese pedepsită în forme mai ușoare, precum arestări preventive urmate de eliberare, apoi plasarea în „domiciliu obligatoriu" în localitatea natală. În 1936, viitorul lider al României comuniste cunoaște „botezul focului", ajungând în justiție ca să dea socoteală pentru înrolarea într-o mișcare politică prohibită de autorități; va cunoaște apoi experiența detenției, altă etapă cvasiobligatorie în biografia oricărui „revoluționar de profesie".

La momentul arestării, Ceaușescu nu împlinise 18 ani și deținea o funcție nu foarte proeminentă în ierarhia mișcării: secretar al organizației UTCdR din regiunea Prahova. Arestarea și judecarea sa nu s-au datorat unei activități prodigioase. Fusese trimis în Dâmbovița să încerce crearea unor nuclee comuniste. Realitatea e că, atunci când jandarmii, apoi polițiștii, au început să deșire firul presupusului complot antistatal, Ceaușescu nu reușise mare lucru. Procesul său trebuie văzut în contextul mai larg al încercării statului de a destructura timidele tentative de constituire în România a unui Front Popular Antifascist, iar la nivel local – de a preveni răspândirea „microbului" comunist printre lucrătorii din industria extractivă.

Tentativele comuniștilor de coagulare a unei opoziții la guvernarea PNL au pus în alertă autoritățile. Ceaușescu a fost arestat în ianuarie 1936 la Ulmi, comună suburbană a orașului Târgoviște. Tribunalul militar l-a condamnat în mai 1936 la doi ani de închisoare pentru acuzația principală, la care s-au adăugat alte șase luni pentru sfidarea completului.

Față de o primă variantă a acestui studiu, unde am prezentat preponderent faptele[1], în prezenta versiune mă interesează mai cu seamă modalitatea în care funcționa justiția interbelică vizavi de comuniști în general, față de tânărul Ceaușescu mai ales. Plecând de la o situație particulară, se pot developa caracteristicile generale ale tipului de justiție aplicat comuniștilor în ilegalitate. Studiul de față își mai propune să discute efectele produse de condamnarea din 1936 asupra carierei politice a lui Nicolae Ceaușescu.

PCdR în epoca „frontului popular antifascist"

La arestarea lui Nicolae Ceaușescu, în ianuarie 1936, guvernul liberal al lui Gheorghe Tătărescu deținea puterea în România de doi ani. Opoziția, reprezentată de Partidul Național-Țărănesc (PNȚ), dar și de partide mai mici (disidențe țărăniste plasate mai la stânga decât PNȚ, precum Partidul Țărănesc-Radical al lui Grigore Iunian), precum și de forțele de stânga – Partidul Social-Democrat (PSD), Partidul Socialist Unitar al lui Constantin Popovici –, făceau eforturi pentru răsturnarea guvernului în funcție. Criticile la adresa acestuia se produceau pe fondul ascensiunii extremei drepte, tolerată de autorități.

Prin mijloacele legale, care nu încetaseră niciodată să existe chiar și după interzicerea partidului în 1924, comuniștii s-au alăturat contestatarilor guvernului liberal. Sau, mai precis, s-ar fi alăturat, dacă nu ar fi fost constant refuzați. În orice caz, din punct de vedere politic, PCdR era ilegal, continua să se manifeste prin diferite formule la limita legii și se afla în tabăra criticilor guvernului.

Tactica Frontului Popular a fost testată încă dinainte ca aceasta să devină politică oficială a statului sovietic și a Cominternului, în iulie 1935. Succesul procesului de la Leipzig făcuse din Gheorghi Dimitrov un „campion al antifascismului"[2]. Primit în glorie la Moscova, a fost

1. Publicat în Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu*, vol. I: *Ucenicul partidului*, Adevărul Holding, București, 2012, pp. 132-145.
2. Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux. Partidele frățești în slujba internaționalei comuniste*, traducere din limba franceză de Mihaela Zoicaș, Humanitas, București, 1998, pp. 67-68. Serge Wolikow, *L'Internationale communiste (1919-1943). Le Komintern ou le rêve déchu du parti mondial de la révolution*, Les editions de l'atelier/Éditions Ouvrières, Paris, 2010, pp. 87-102.

apoi propulsat în funcția de secretar general al Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste.

Frontul Popular chema partidele comuniste și socialiste să militeze împotriva pericolului fascist și contra războiului, văzut ca iminent. În România, tema antirăzboinică nu și-a găsit niciun ecou, de vreme ce nu se profila nicio amenințare directă[1]. Tematica antifascistă, în schimb, răspundea unei probleme reale, atât timp cât a doua jumătate a anilor 1930 a adus ascensiunea grupărilor de extremă dreapta. Chiar și guvernul liberal a adoptat o serie de măsuri ce puteau fi contestate cu argumente din zona retoricii antifasciste.

Primele tentative ale comuniștilor din România de coalizare a unui Front Popular Antifascist datează din februarie-martie 1935. Din decembrie 1934 aveau un nou secretar general, în persoana lui Boris Ștefanov. Plenara CC al PCdR din ianuarie-februarie 1935, ținută la Praga, unde se afla Biroul Politic, l-a confirmat în funcție pe Ștefanov și a trasat liniile majore ale perioadei următoare. Între acestea, crearea Frontului Popular Antifascist reprezenta „prioritatea zero"[2]. În martie, PCdR a trimis o scrisoare PSD și Partidului Socialist Unitar-Popovici. Motivul era conținut în preambul:

> Printr-o serie de legi și măsuri, guvernul liberal pregătește drumul dictaturii fasciste și al războiului în România, drum de grea exploatare, asuprire și terorizare a maselor din întreaga țară (legea așa-zisei apărări a muncii naționale[3], legea apărării siguranței statului, legea stării de asediu, legea instrucției preregimentare, statutul CFR, înăsprirea Codului Penal etc.)[4].

---

1. Bela Vago, „Popular Front In the Balkans: 4. Failure in Hungary and Rumania", *Journal of Contemporary History*, vol. 5, nr. 3: *Popular Fronts*, 1970, p. 98.
2. La sfârșitul lui februarie, CC al PCdR a adoptat o rezoluție în care crearea Frontului Popular antifascist figura ca principală „sarcină" în perioada imediată; *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1934-1937*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1957, pp. 214-218.
3. Legea promovată de guvernul liberal în 1934 prevedea că în orice întreprindere angajații etnici români trebuie să reprezinte minimum 80%, respectiv 50% în consiliile de administrație. Legea reprezenta o aplicare a teoriei *numerus valachichus*, patentată de Al. Vaida-Voevod, care cerea ca ponderea românilor angajați în firme și administrație să reflecte proporția lor în populația țării, conform recensământului din 1930.
4. „Scrisoare a CC al PCdR către Comitetul Executiv al PSD și CC al PSI", în *Documente din istoria...*, p. 242.

PSD și Partidul Socialist Unitar au respins propunerile PCdR, astfel că, în aprilie, acesta din urmă s-a adresat printr-un manifest muncitorilor membri și simpatizanți ai respectivelor partide, semnalându-le dezinteresul liderilor și chemându-i să realizeze „frontul antifascist" peste capul conducerii legitime a stângii democrate.

Următorul pas a constat în recrearea unei structuri organizatorice legale, cu program mai puțin radical, în numele căreia să se relanseze ofensiva pentru crearea „frontului". În mai 1935 apărea Blocul Democratic[1], cu Petre Constantinescu-Iași președinte și Athanase Joja secretar. Cuvântul și „linia" partidului îi erau transmise lui Joja de Dori Goldstein, reprezentant al CC al PCdR în conducerea Blocului[2].

Interzis în 1924, PCdR a rămas fidel îndemnului lui V.I. Lenin de a îmbina lupta legală cu cea ilegală și a creat diferite structuri[3] prin

1. Gh. Ioniță, „Organizații democratice create, îndrumate și influențate de PCR – rezervor de cadre și energii revoluționare, mijloc important de strângere a legăturilor partidului cu masele în anii 1921-1944", *Anale de istorie*, nr. 1, 1969, p. 33.
2. ANIC, fond Dosarele personale ale luptătorilor antifasciști întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944 (în continuare fond 95), dosar 4271, f. 4.
3. Organizațiile create de PCdR în perioada interbelică au fost: Prietenii Naturii (1921), Cercul Femeilor Comuniste (1922), Comitetul de Ajutorare de pe lângă CC al PCdR (noiembrie 1922), Liga Drepturilor Omului (1923), Ajutorul Roșu (1924), Blocul Muncitoresc Țărănesc (BMȚ, 1925), Comitetele de Ajutorare de pe lângă Sindicatele Unitare (noiembrie 1925), Comitetele de Șomeri (1925), Liga contra Terorii (iulie 1926), Ajutorul Muncitoresc Român (octombrie 1927), Prietenii Presei Proletare (Pri-Pre-Pro, 1927), Comitetul pentru Amnistie (noiembrie 1928), Comitetul pentru Ajutorarea Victimelor de la Lupeni (august 1929), Cercul de Orientări și Documentări Sociale (decembrie 1931), Comitetele de Acțiune (martie 1932), Comitetul Antirăzboinic (iulie 1932), Frontul Plugarilor (ianuarie 1933), Comitetul Național Antifascist (iulie 1933), Comitetul de Apărare a Ceferiștilor (iulie 1933), Liga Muncii (noiembrie 1933), Amicii URSS (iulie 1934), MADOSZ – Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România (august 1934), Societatea pentru Protecția Femeii și Copilului (ianuarie 1935), Comitetele pentru Apărarea Antifasciștilor (februarie 1935), Liga contra Prejudecăților (februarie 1935), Liga contra Brutalităților (martie 1935), Frontul Studențesc Democrat (mai 1935), Blocul Democratic (mai 1935), Societatea pentru Întreținerea Raporturilor Culturale dintre România și Uniunea Sovietică (mai 1935), Patronajele Populare (1935), Gruparea Avocaților Democrați (septembrie 1935), Frontul Feminin (februarie 1936), Comitetele Cetățenești

intermediul cărora căuta să își popularizeze opiniile. Unele grupări aveau funcție politică, fiind create pentru a permite participarea PCdR în alegeri (Blocul Muncitoresc Țărănesc, Liga Muncii, Blocul Democratic). Pentru a le proteja de autorități, programele BMȚ, Ligii Muncii, Blocului Democratic omiteau punctul referitor la autodeterminarea până la despărțirea de stat a provinciilor unite cu Vechiul Regat în 1918[1], revendicare ce împinsese PCdR la periferia nefrecventabilă a vieții politice din România. Alte organizații create de PCdR în perioada interbelică trimiteau în societate mesajul partidului vizavi de chestiuni sociale punctuale.

De existența acestor formațiuni legale se leagă, în opinia noastră, două paradoxuri. Primul ține de relația autorităților cu gruparea comunistă: deși cele dintâi au interzis-o în 1924, au permis funcționarea acestor structuri, al căror „patron ideologic" nu reprezenta un secret pentru nimeni. Spre exemplu, BMȚ, creat în 1925, a rezistat până în toamna lui 1933, fiind interzis, alături de alte organizații comuniste, după grevele de la Grivița din același an[2]. Sub umbrela BMȚ, comuniștii se prezentaseră în alegerile generale din 1926, 1927, 1928[3], 1931 și 1932.

(martie 1936), Comitetul Român al Reuniunii Universale pentru Pace (RUP, septembrie 1936), Uniunea Democratică (noiembrie 1937), Apărarea Patriotică (succesoarea Ajutorului Roșu în timpul războiului, 1941), Uniunea Patrioților (1942); de asemenea: Crucea Roșie Socialistă, Uniunea Studenților Independenți, Școlarul Roșu, Liga contra Cametei, Tribuna Studentului Sărac, Frontul Meseriașilor, Frontul Asiguraților, Liga Chiriașilor, Comitetul de Ajutorare a Abisiniei, Asociația Independentă a Scriitorilor și Artiștilor, Comitetele Pro-Spania, Tinerimea Amică Româno-Franceză, Cercul Amical Chino-Român, Cuibul Copilului. Cu excepția BMȚ și a Ajutorului Roșu, acestea au avut o existență efemeră și rezultate modeste; vezi Gh. Ioniță, *op. cit.*, pp. 32-33.

1. Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, *Istoria Partidului Comunist Român. Sinteză. Documentar*, capitolul III: „Mișcarea muncitorească din România în anii 1921-1933", f.l., f.a., pp. 190-191.
2. Titu Georgescu, *Organizații de masă legale conduse de PCR. 1932-1934*, Editura Politică, București, 1967, p. 146. Pentru activitatea BMȚ, dintre studiile apărute înainte de 1989 amintim: Fl. Dragne, „Activitatea Blocului Muncitoresc Țărănesc, organizație revoluționară de masă creată și condusă de Partidul Comunist din România", *Analele Institutului de Istorie de pe lângă CC al PMR*, nr. 1, 1962, pp. 49-75.
3. Detalii despre participarea BMȚ la alegerile din 1926, 1927 și 1928 conțin studiile lui Florin-Răzvan Mihai din Florin Müller (coord.), *Elite parlamentare și dinamică electorală în România. 1919-1937*, Editura Universității din București, București, 2009, pp. 136-139, 173-176, 209-212.

A doua observaţie se referă la tratarea istoriei comunismului interbelic după 1945: deşi erau subliniate starea de ilegalitate a PCdR şi dificultăţile întâmpinate, majoritatea studiilor se referă la acţiunile cvasilegale ale partidului, activitatea clandestină fiind tratată cu multă precauţie şi excesiv filtrată.

În aceeaşi categorie, a organizaţiilor onorabile conduse de un intelectual „burghez" cu vederi de stânga, se încadra şi Blocul Democratic. În vara anului 1935, Congresul al VII-lea al Cominternului a oficializat tactica Frontului Popular Antifascist. Petre Constantinescu-Iaşi, interfaţa legală a comuniştilor, a început un turneu prin ţară, în scopul convingerii potenţialilor aliaţi[1].

Cu toate acestea, PCdR a continuat să transmită mesaje sub sigla partidului, nu a Blocului. În iulie[2] a lansat un alt manifest, prin care chema populaţia la crearea Frontului Popular Antifascist. Temele manifestelor erau preponderent sociale. Sub guvernarea cu nuanțe „fasciste" a lui Tătărescu, clamau comuniştii, salariile vor scădea, preţurile bunurilor de primă necesitate vor exploda, va creşte şomajul şi se vor înrăutăţi condiţiile de lucru, se vor dizolva sindicatele şi toate formele de asociere a muncitorilor, liderii acestora vor ajunge în închisori. Se invocau permanentizarea cenzurii şi a stării de asediu. În privinţa războiului, PCdR nu a putut identifica un pericol real la adresa României, astfel încât manifestul din iulie 1935 a ventilat o posibilă ameninţare la adresa URSS:

> Dictatura fascistă înseamnă război, şi în primul rând contra patriei noastre proletare, contra Uniunii Sovietice, care clădeşte în mod victorios o nouă viaţă, o nouă civilizaţie, fără regi, fără bancheri, fără fabricanţi şi moşieri[3].

În iulie 1935, parte din întâmplare, parte din cauza unei trădări, au fost arestaţi [vezi capitolul precedent – n.m., A.C.] Ana Pauker, Nicolae Pârgaru, membri ai Secretariatului CC al PCdR, precum şi conducerea UTCdR (Andrei Bernath, Al. Moghioroş, Stela Radoşovețchi, Al. Drăghici şi alţii). Procesul celor 19 comunişti judecaţi în vara lui 1936 la Craiova

1. ANIC, colecţia Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiu în ilegalitate care au încetat din viaţă (în continuare colecţia 53), dosar C/156, vol. 1, f. 112.
2. „Manifest al CC al PCdR din iulie 1935", în *Documente din istoria...*, p. 277.
3. *Ibidem*, pp. 278-279.

a fost cel mai spectaculos din seria proceselor „antifasciștilor". Se adaugă cel al lui Teodor Bugnariu de la Cluj, judecat în noiembrie 1935[1] și procesul lui Constantinescu-Iași de la Chișinău, din martie 1936 [vezi mai jos – n.m., A.C.]. Oricum, în a doua jumătate a anului 1935 și prima jumătate a lui 1936, autoritățile au monitorizat atent agitația făcută în jurul „antifascismului" și au reacționat în consecință, trimițând în fața instanțelor militare comuniști de toată mâna, lideri și membri mai mărunți. Procesul lui Nicolae Ceaușescu din mai-iunie 1936 este doar unul dintre acestea, nici pe departe cel mai semnificativ pentru istoria mișcării, dar important pentru construcția identității politice a personajului în discuție.

În ciuda dificultăților – neîncrederea congenitală a celorlalte partide și reacția autorităților –, în toamna lui 1935 par să apară și primele rezultate. Pe 24 septembrie, la Băcia, Frontul Plugarilor, formațiunea politică de coloratură stângistă, cu influență locală suprapusă aproape perfect peste cea a liderului său, excentricul Petru Groza, încheia un acord de colaborare în șapte puncte cu MADOSZ. Ladislau Bányai[2], secretarul acestei formațiuni, discutase cu Petru Groza în cursul anului 1935 despre posibilitatea unei colaborări[3].

În aceeași lună, PCdR a lansat o nouă ofertă către PSD și Partidul Socialist Unitar-Popovici. Cele trei formațiuni ar fi trebuit să lupte pentru următoarele revendicări:

---

1. ANIC, colecția 53, dosar B/264, vol. 1, f. 8v.
2. Ladislau Bányai (17 noiembrie 1907, Baia de Criș – 4 iunie 1981, București), profesor, simpatizant (1931-1934) și membru PCdR din 1934, secretar al MADOSZ (1934-1940). În această perioadă a activat la Cluj. După cedarea nord-vestului Ardealului, s-a refugiat la Brașov, unde a deținut funcții în comitetul local al PCdR (1940-1941), apoi în comitetul regional Banat al PCdR (1941-1944). După 23 august 1944 a fost consilier în Ministerul Învățământului Public, deputat în MAN, membru al prezidiului MAN (1948-1952), membru al Comisiei Centrale de Revizie ales la Congresul al XI-lea al PCR, membru corespondent al Academiei RSR, vicepreședinte al Academiei de Științe Sociale și Politice. ANIC, colecția 53, dosar B/42; http://www.ilegalisti.ro/ilegalist/437; Corneliu Crăciun, *Dicționarul comunizanților din noaptea de 23 spre 24 august 1944*, Primus, Oradea, 2009, pp. 80-81.
3. Pe larg despre poziția Frontului Plugarilor și a lui Groza pe scena politică din 1935-1936, vezi Dorin-Liviu Bîtfoi, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Compania, București, 2004, pp. 167-183.

> 1. Împotriva stării de asediu şi a cenzurii. Pentru libertatea de întrunire şi organizare, pentru respectarea şi lărgirea drepturilor cetăţeneşti. 2. Amnistie politică deţinuţilor antifascişti. Regim politic în închisori. 3. Împotriva scumpetei. Desfiinţarea taxelor puse asupra articolelor de consum. 4. Împotriva execuţiilor silite. Introducerea impozitului progresiv pe venit. 5. Ajutorarea efectivă a populaţiei din regiunile înfometate. 6. Împotriva pericolului de război, pentru pace. 7. Combaterea şovinismului şi a organizaţiilor fasciste[1].

De asemenea, PCdR anunţa că se va adresa cu aceeaşi ofertă şi PNŢ pentru realizarea Frontului, că sunt gata să discute „orice formă sub care muncitorul de stânga ar putea lua parte activă la acţiunile frontului unic proletar şi ale frontului popular antifascist"[2].

Criticile PCdR erau în parte întemeiate. Comuniştii semnalau, de pildă, dubla măsură a guvernului, care trata stânga cu maximă duritate, îngăduind în schimb întrunirile, presa şi organizaţiile legionarilor. Chiar dacă, în momente precise, braţul lung al legii şi chiar abuzurile administraţiei de stat i-au atins şi pe extremiştii de dreapta, guvernele s-au arătat în general tolerante cu derapajele „verzilor". Comuniştii au încercat să arate populaţiei – iarăşi corect – că nu ungurii, evreii şi bulgarii erau „pricina mizeriei", ci guvernele lui Vaida-Voevod şi Tătărescu – „români get beget"[3].

În noiembrie 1935, opozanţii guvernului liberal păreau gata să treacă la fapte. Pentru data de 14 noiembrie, PNŢ a anunţat o mare manifestaţie populară în Bucureşti. În aceeaşi zi, o adunare similară anunţase şi Partidul Naţional-Creştin de extremă dreapta al lui Octavian Goga şi A.C. Cuza, dar numai ca să arate că se bucură de mai multă simpatie decât ţărăniştii, consemna acidul Constantin Argetoianu în *Însemnările zilnice.* La începutul lui noiembrie, premierul Tătărescu i-a anunţat pe Ion Mihalache, Octavian Goga şi A.C. Cuza că nu va autoriza mitingul, pentru a nu se crea dezordini chiar înaintea deschiderii sesiunii ordinare a Parlamentului. Mihalache, preşedintele PNŢ din acel moment, a răspuns prin presa de partid că manifestaţia se va ţine oricum, cu voie de la guvern sau fără. Goga a anunţat însă că partidul lui se va conforma.

---

1. „Manifest al CC al PCdR din septembrie 1935", în *Documente din istoria...*, p. 295.
2. *Ibidem*, p. 300.
3. *Ibidem*, p. 298.

„În realitate, huliganii lui Cuza și ai lui Goga veneau la București pe spezele guvernului și, de vreme ce acesta nu mai da bani, nici huliganii nu mai puteau veni"[1], notează malițios același Argetoianu. Pe 8 și 9 noiembrie, regele Carol al II-lea a purtat discuții cu șefii partidelor politice, dând de înțeles că ar fi dispus să renunțe la guvernul liberal. Asupra conținutului discuției cu Mihalache s-au vehiculat mai multe variante – fie că regele le-a promis guvernarea țărăniștilor, fie că nu-i va aduce cu niciun chip la putere. Cert este că, după audiența șefului partidului la Carol al II-lea, PNȚ a anunțat printr-un comunicat că „amână" manifestația.

În ciuda diferențelor de opinie dintre partidele tradiționale și a luptelor electorale, parlamentare, din presă – care au căpătat accente virulente nu o dată –, lupta politică se desfășura în cadrul unanim acceptat al democrației construite pe teritoriul României, așa cum fusese el consfințit de tratatele de pace de la sfârșitul Primului Război Mondial. Adversari pe scena politică, liberali, țărăniști, social-democrați, cu nelipsitele disidențe, vorbeau totuși aceeași limbă în chestiunile majore.

PCdR s-a arătat încântat de perspectiva participării la un act ostil guvernului în funcție, dorind să se alăture. Dar partidul comunist era un outsider, un nechemat, întotdeauna tratat ca atare. N-a fost primit nici la actele îndreptate împotriva guvernului Tătărescu, planificate de opoziție în toamna lui 1935. Respingerile anterioare nu l-au oprit de la o nouă încercare. În august și septembrie, presa de stânga discutase pe larg ideea „frontului antifascist", format însă din organizații legale[2]. Încurajat de un articol din *Lumea Nouă* care pleda pentru un front popular antifascist real, PCdR le-a trimis social-democraților o nouă scrisoare. Comuniștii se arătau dispuși să cedeze întâietatea, poza de inițiator. Punând un bemol chestiunii autodeterminării, anunțau că sunt gata să apere cu arma în mână „independența României dacă țara noastră ar fi silită să ducă un război *național* [s.m., C.D.] de apărare contra imperialismului fascist"[3].

Anulând bunele intenții, apelul păstra referirile elogioase la Uniunea Sovietică, descrisă ca apărătoarea națiunilor mici, amenințate de „fascism",

1. Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I: *2 februarie 1935 – 31 decembrie 1936*, ediție și indice de Stelian Neagoe, Machiavelli, București, 1998, p. 160.
2. Bela Vago, *loc. cit.*, pp. 104-105.
3. „Scrisoare a CC al PCdR din 1 noiembrie 1935, adresată Comitetului Executiv al PSD", în *Documente din istoria...*, p. 311.

și invita PSD să militeze alături de comuniști pentru semnarea unui tratat de ajutor reciproc cu URSS. În fine, PCdR se declara gata să negocieze – „suntem gata să ne înțelegem asupra oricărui punct" – pentru a fi primit la manifestația din 14 noiembrie. Cântecul de sirenă al comuniștilor n-a amăgit însă pe nimeni.

Dezamăgit de anularea manifestației din 14 noiembrie, PCdR a lansat un nou manifest, anunțându-le „maselor țărăniste" trădarea liderilor.

> Conducerea partidului național-țărănist s-a înțeles cu guvernul și a capitulat în fața interzicerii demonstrației din 14 noiembrie, ba chiar a renunțat la demonstrație, deși guvernul o permitea pentru altă zi. Prin aceasta, conducerea național-țărănistă „amână" campania de răsturnare a guvernului și, în schimbul unei înțelegeri cu el, necunoscută maselor, permite acestui guvern să-și desăvârșească aplicarea programului de guvernare[1].

Refuzat ca partid, PCdR a reușit oarecare succese sub masca Blocului Democratic. Pe 26 noiembrie 1935, Petre Constantinescu-Iași, în numele Blocului, a semnat un acord de colaborare cu Partidul Socialist Unitar al lui Constantin Popovici[2]. În aceeași lună, Blocul îl contactase pe Groza, invitându-l să se alăture unei acțiuni comune pentru libertatea presei. Pe 6 decembrie, o delegație formată din Petre Constantinescu-Iași, Scarlat Callimachi, Athanase Joja, Constantin Popovici și alți câțiva muncitori a mers la Deva. Gazda i-a primit în sala Băncii Decebal, apoi s-au preumblat prin mai multe comune din județul Hunedoara[3]. Solemn, „alianța marginalilor" s-a semnat la Țebea, sub gorunul lui Horea și la mormântul lui Avram Iancu. Pentru a obține un acord, fie și cu formațiuni-satelit, de anvergură locală, fără influență la scara întregii țări, comuniștii au acceptat o simbolistică trimițând la cauza românilor din Ardealul pe care l-ar fi dorit rupt de România.

Alegerile parțiale din Hunedoara și Mehedinți, planificate pentru februarie 1936, au fost primul test. La sfârșitul lui decembrie, Frontul

1. „Manifest al CC al PCdR din noiembrie 1935 adresat organizațiilor PNȚ", în *ibidem*, p. 322.
2. Gh.I. Ioniță, „Antifascismul maselor populare, călăuzite de Partidul Comunist Român – factor hotărâtor în bararea ascensiunii fascismului în România până în vara anului 1940", în *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României 1921-1944. Culegere de studii*, Editura Militară, București, 1971, pp. 121-122.
3. Dorin-Liviu Bîtfoi, *op. cit.*, p. 172.

Plugarilor a semnat singur un acord de colaborare electorală cu PNȚ. Astfel, pe lista propusă în județul Hunedoara, fieful lui Groza, „plugarul" Miron Belea a fost înlocuit cu țărănistul Ghiță Popp, iar la Mehedinți a candidat țărănistul Gh. Lupu. Comuniștii din cele două județe au susținut candidații PNȚ[1], care au și câștigat.

În România, Frontul Popular pe care comuniștii s-au străduit din răsputeri să îl închegheze în 1935-1936 a fost un eșec[2]. Lipsa amenințărilor externe reale la adresa României și neîncrederea celorlalte formațiuni politice în comuniști au zădărnicit toate eforturile. Chiar dacă PNȚ și PSD au luat în calcul crearea unei coaliții pentru răsturnarea guvernului liberal Tătărescu, vecinătatea PCdR nu putea fi decât o carte pierzătoare, atât timp cât populația nutrea sentimente profund ostile atât față de acesta și față de Uniunea Sovietică. Prietenia PCdR nu doar că nu aducea niciun câștig, ci putea genera pierderi semnificative de credibilitate. Retorica antifascistă în care partidul s-a avântat cu nesaț a atras asupra acestuia consecințe penale. Relația partid-autorități a funcționat mereu sinusoidal, în binomul cauză-efect: când comuniștii vegetau în amorțire, poliția nu le tulbura „somnolența" politică, dar, ori de câte ori încercau să întreprindă câte ceva pe „linia" trasată de la Moscova, statul creat în 1918 li se împotrivea cu energia și uneori exagerările tipice tinereții lipsite de experiență.

*

Reacția autorităților la noutatea Frontului Popular antifascist s-a suprapus măsurilor oricum dure adoptate în 1933, după grevele din vremea crizei economice. Rezultanta acestor două forțe a lovit în fragila mișcare comunistă, consecința constând în multitudinea de procese intentate „antifasciștilor" în a doua jumătate a anilor 1930.

Faptele imputate tânărului Nicolae Ceaușescu fuseseră săvârșite într-un teritoriu aflat sub stare de asediu, ceea ce conducea la judecarea lor de către structurile militare. Guvernarea liberală a lui Tătărescu a ridicat excepționalul – starea de asediu în anumite regiuni ale țării – la rang

1. „Comunicat al CC al PCR din februarie 1936", în *Documente din istoria...*, pp. 360-361.
2. De altfel, România nu a fost un caz singular în regiune. O abordare comparativă a performanței partidelor comuniste est-europene în a doua jumătate a anilor '30 la Cristina Diac, „An Obvious Nonstarter: The Popular Front in Eastern Europe", *Études Balkaniques*, nr. 4, 2017, Sofia, pp. 595-650.

de normalitate. Măsurile extraordinare de protecție a ordinii de stat[1] fuseseră luate după grevele din februarie 1933. Între 3 și 5 februarie 1933, printr-o serie de acte ale puterii executive și legislative[2], a fost decretată starea de asediu pentru șase luni în București, Cernăuți, Galați, Timișoara, Ploiești și în județul Prahova. Pe teritoriul supus stării de asediu erau interzise orice adunări sau întruniri și orice convocare de adunări fără autorizația prealabilă a comandamentului corpului de armată, al diviziei sau al garnizoanei respective. Juridic, starea de asediu atrăgea judecarea unor infracțiuni în tribunalele militare.

Pe 30 decembrie 1933, starea de asediu s-a prelungit în localitățile menționate în legea din februarie, adăugându-se orașele Constanța, Cluj, Chișinău, Oradea și județul Dâmbovița. Se menținea interdicția organizării de adunări și întruniri fără aprobarea comandamentului militar al regiunii, sub sancțiunea deferirii făptașilor către instanțele militare[3]. Tribunalele militare aveau calitatea să judece „toate crimele și delictele ce interesează Constituția, ordinea publică și siguranța statului, *oricare ar fi calitatea infractorilor și a complicilor lor* [s.m., C.D.], în conformitate cu legile militare ordinare și speciale"[4]. Pe teritoriile

1. De această măsură de protecție excepțională se uzase pe scară largă și în deceniul anterior. Pentru regimul juridic al stării de asediu în România interbelică, vezi Corneliu Pintilescu, „Dezbateri publice privind decretarea stării de asediu în România (1918-1933)", *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu. Seria Historica*, nr. 56, 2018, pp. 303-318.
2. Legea nr. 196/3 februarie 1933 pentru Autorizarea Stării de Asediu, publicată în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 29 din 4 februarie 1933; Decretul Regal nr. 201/4 februarie 1933 privind declararea stării de asediu în municipiile București, Cernăuți, Galați, Iași, Timișoara, Ploiești și în regiunile industriale din județul Prahova, publicat în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 30 din 5 februarie 1933. Pentru pașii parcurși în februarie 1933 în vederea instituirii stării de asediu, vezi Mihai Burcea, „3 ianuarie 1935: un scenariu cominternist? Fuga din închisoare a trei dintre liderii ceferiștilor și petroliștilor participanți la grevele de la începutul anului 1933", în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Polirom, Iași, 2012, p. 51, nota 1.
3. Ordonanța nr. 5968 pentru instituirea stării de asediu din 30 decembrie 1933, publicată în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 301 ter. din 30 decembrie 1933, după *Codul General al României (Codurile, Legile și Regulamentele uzuale în vigoare). 1856-1934. Întocmit după textele oficiale*, fondator: C. Hamangiu, continuatori: G. Alexianu și C.St. Stoicescu, vol. XXI: *Legi uzuale cuprinzând întreaga legislațiune a anului 1933*, pp. 986-987.
4. Ordonanța nr. 5968 din 30 decembrie 1933 pentru autorizarea stării de asediu din 30 decembrie 1933, publicată în *Monitorul Oficial*, partea I,

supuse stării de asediu, autoritățile militare – iar până la sesizarea lor, parchetele și instanțele civile sau orice ofițer de poliție – aveau dreptul să instrumenteze chiar afacerile care erau de competența tribunalelor militare, cu obligația de a înainta de îndată dosarul cauzei către instanța militară competentă. După cum se va vedea mai jos, procedura se va urma întocmai în cazul grupului din care făcea parte tânărul Nicolae Ceaușescu, instrucția (cercetarea preliminară) fiind efectuată la posturile de jandarmi din Ulmi și Nucet, respectiv poliția de Siguranță din Târgoviște. Aceleași autorități aveau dreptul conferit de lege de a opri sau dizolva „orice adunări, oricare ar fi numărul participanților și în orice loc s-ar întruni, ori de câte ori ar socoti că asemenea întruniri sau adunări sunt de natură a provoca sau întreține dezordine". În accepțiunea legii, Ceaușescu participa în ianuarie 1936 la o astfel de întrunire.

Interdicțiile din 1933 au fost prelungite din șase în șase luni în 1934 și 1935. Faptele grupului din care făcea parte Nicolae Ceaușescu au intrat sub incidența Decretului privind prelungirea stării de asediu din 14 septembrie 1935, care menținea zonele stabilite în decembrie 1933 (inclusiv județul Dâmbovița).

*

La condițiile generale prezentate mai sus se adăuga un temei de îngrijorare cu conotație locală. În localitățile din apropiere de Târgoviște, precum Gura Ocniței și Moreni, erau mai multe regiuni petrolifere și miniere, precum și diferite întreprinderi economice. Caz mai rar în Vechiul Regat – spre deosebire de Transilvania, unde era regulă –, întreprinderi industriale și implicit lucrători erau plasați atât în mediul urban, cât și la sate[1]. La sat, mediile muncitorești erau mai greu de supravegheat decât în orașe, cu acumularea lor de polițiști, agenți de Siguranță, informatori. Autoritățile erau cert îngrijorate că, în lipsa supravegherii, flagelul comunismului se putea răspândi lesne[2].

---

nr. 301 bis din 30 decembrie 1933, în C. Hamangiu, *Codul general...*, vol. XXI: *Legi uzuale...*, p. 986.

1. Mitu Georgescu, „Populația în viața economică a României", în Dimitrie Gusti (coord.), *Enciclopedia României*, vol. III: *Economia națională. Cadre și producție*, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 46.
2. ANIC, fond Procese întocmite de Organele Justiției, Siguranței și Jandarmeriei pentru Comuniști, Militanți ai Mișcării Muncitorești și ai Organizațiilor de Masă Revoluționare (în continuare fond 96), dosar 6624, f. 516.

Arestarea, ancheta și condamnarea lui Nicolae Ceaușescu

În decembrie 1935, la nici 18 ani împliniți, Nicolae Ceaușescu era numit șef al Regionalei UTCdR Prahova. La fel ca în Oltenia, unde activase anterior, avea misiunea să creeze în zonă celule ale organizației tineretului comunist. Pe harta partidului, regiunea Prahova se compunea din județul cu același nume plus Dâmbovița. Zonă industrializată cu „proletariat" numeros, Prahova a fost țintă predilectă a propagandei comuniste.

Șeful partidului din Dâmbovița - secretar al Comitetului Județean, după cum se numea funcția în documentele de partid - era tâmplarul Petre Iubu din Târgoviște, unul dintre cei al căror nume nu a fost reținut de istoria partidului[1]. În comuna Ulmi exista o celulă UTCdR, creată în cursul anului 1935 de Gheorghe Dumitrache, un alt anonim, pierdut ulterior prin istoria „clasei muncitoare". Originar din Ulmi, Gheorghe Dumitrache învățase la București meseria de cofetar, dar prinsese și gustul politicii, fiind atras de mișcarea comunistă. După care și-a luat cofetărie. Dintre tinerii din comună reușise să-i convertească la ideile sale pe Ion Olteanu, Toma A. Toma[2], Gheorghe Băleanu și Nicolae Chițu. Frecventată de multă lume, prăvălia lui Dumitrache era un bun paravan pentru „munca de partid".

La începutul lui ianuarie 1936, când a ajuns în zonă, Ceaușescu i-a contactat pe Iubu și Dumitrache. În majoritatea drumurilor, pe viitorul șef de stat l-a însoțit Vladimir Tarnovski[3], utecist de origine poloneză aflat de mulți ani în România. La Târgoviște, Ceaușescu și

1. ANIC, fond Asociația Foștilor Deținuți Politici Antifasciști din România (în continuare fond 45), dosar 219, f. 151.
2. Utecistul din Dâmbovița nu avea nicio legătură cu A. Toma, poetul realist-socialist din anii 1950.
3. Vladimir Tarnovski (n. 1912 – d.?), fiul unui lucrător polonez stabilit în zona Moreniului înainte de Primul Război Mondial. În 1924 a plecat singur în Polonia, dar s-a întors în 1928, intrând fraudulos în țară. Prins la frontieră, a fost judecat la Iași. Tribunalul l-a achitat și a primit permis de ședere în România. Până în 1934 a lucrat la Societatea Astra Română. Fiind concediat, a mai declarat Tarnovski, a călătorit prin regiunea Prahovei, în căutare de lucru. Un amănunt din biografia lui Tarnovski a trezit bănuielile Siguranței: făcuse cerere să plece în Uniunea Sovietică.

polonezul s-au întâlnit cu mai multe „legături" locale, printre care și cu tânărul Toma A. Toma. Referindu-se la Ceaușescu în timpul anchetei, aceasta a declarat:

> În seara zilei de 12 ianuarie 1936 am fost la tânărul Gh. Dumitrache, unde am găsit pe Dl. Vladislav Tarnovski și Nicolae Ciaușescu pe care nu-l cunoșteam. În același timp, Dl. Tarnovski a spus la tovarășul său să nu se ferească de mine, căci mă cunoaște mai de mult. După aceasta a început să vorbească Dl. Nicolae Ciaușescu, care a spus că vine în comuna Ulmi să organizeze un comitet contra scumpetei și să trimită o cerere la Blocul Democratic din București[1].

Pe 12 ianuarie 1936, Ceaușescu și Tarnovski s-au întâlnit cu cofetarul Gh. Dumitrache și i-au propus să plece cu ei, pentru a fi promovat într-o funcție superioară, urmând ca locul lui în fruntea celulei uteciste de la Ulmi să fie preluat de altcineva. În fața acestei oferte, tânărul cofetar a cerut un timp de reflecție, le-a relatat apoi jandarmilor la anchetă[2]. De altfel, Dumitrache a menționat de mai multe ori propunerea, recunoscând astfel adevărata natură a contactelor sale cu musafirii de la București.

Conform mărturiilor ulterioare ale lui Dumitrache și Toma A. Toma, conducător al celulei de la Ulmi urma să rămână Ion Olteanu. Numai că și acesta le-a dezvăluit jandarmilor toate discuțiile și planurile de viitor. „În ianuarie 1936 am fost arestat, fiind dat de un provocator Olteanu"[3], scria Ceaușescu în autobiografia din 1945, referindu-se la istoria „căderii" de la Ulmi. Mărturisirea lui a fost confirmată peste mulți ani și de Toma A. Toma. La fel ca ceilalți tovarăși arestați cu Ceaușescu în 1936, Toma nu a făcut carieră în politică. A rămas în satul lui natal toată viața, iar de pe urma cunoștinței cu Ceaușescu nu a beneficiat în niciun fel.

> Secretarul nostru de celulă, Dumitrache, urma să plece mai sus. Ceaușescu era secretar la UTC la regională și cred că voia să-l lase pe Dumitrache în locul lui. Venise cu Tarnovski să țină ședință și să-l ia pe Dumitrache la regiune. Și atunci a făcut trădare Olteanu, cu toate că Dumitrache voia

1. ANIC, fond 96, dosar 6625, f. 173v.
2. *Ibidem*, ff. 182v, 183.
3. ANIC, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar C/2050, f. 10.

să-l puie în locul lui la celulă. Am aflat io mai târziu că Olteanu era în legătură de mult, printr-un popă, cu Siguranța din Târgoviște[1].

Nicolae Ceaușescu, Vladimir Tarnovski și Gheorghe Dumitrache s-au întâlnit acasă la Ion Olteanu la mijlocul lui ianuarie 1936. Anunțați de gazdă, jandarmii au năvălit și i-au ridicat pe toți trei. Din dosarul cauzei reiese că anchetatorii l-au lăsat în pace pe Olteanu. Toma A. Toma, Nicolae Chițu, Gheorghe Băleanu și ceilalți membri ai celulei UTCdR din comuna Ulmi au fost, de asemenea, arestați. Pe baza turnătoriilor lui Olteanu, au mai fost ridicați și alți săteni.

Prefacerile justiției „burgheze"

Nicolae Ceaușescu a fost anchetat, judecat și condamnat pentru prima oară într-un moment complicat, de prefacere a sistemului penal din România. Totodată, la data condamnării sale era minor, ceea ce face cazul și mai complex. Pentru stabilirea circumstanțelor juridice generale care au condus la condamnarea lui Nicolae Ceaușescu în 1936, în rândurile de mai jos voi discuta regimul juridic aplicat minorilor în perioada interbelică.

În martie 1936, în chiar anul judecării lui Ceaușescu, a fost promulgat primul Cod Penal unificat al României Mari, aplicabil la scara întregii țări, care a intrat în vigoare pe 1 ianuarie 1937, odată cu noul Cod de Procedură Penală. În anul următor, Codul Penal Carol al II-lea a suferit două modificări, prima dată în ianuarie 1938, a doua oară pe 24 septembrie 1938.

Ceaușescu n-a fost trimis în judecată pentru vreo infracțiune prevăzută de Codul Penal, ci de legi speciale (Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice[2] și Legea apărării ordinii de stat[3]).

1. Toma Roman Jr., *Ceaușescu văzut de aproape*, Curtea Veche, București, 2008, p. 119.
2. Publicată în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 107 din 12 mai 1933. Forma din 1933 contopea formele anterioare ale Legii din 19 decembrie 1924, respectiv modificarea din 15 noiembrie 1927 și pe cea din 22 martie 1933.
3. Publicată în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 83 din 7 aprilie 1934. Vezi C. Hamangiu, *Codul general...*, vol. XXII: *Legi și regulamente cuprinzând întreaga legislație a anului 1934*, pp. 121-124.

Îi erau aplicabile însă reglementările privitoare la majoratul penal (vârsta de la care un individ era considerat responsabil în raport cu legea penală, care diferea de majoratul civil). Or, asemenea reglementări cu caracter general erau prevăzute de Codul Penal.

Până în 1937 fuseseră în vigoare mai multe legiuiri penale aplicabile în Vechiul Regat și Basarabia (Codul Penal din 1865, modificat și completat prin legi speciale în mai multe rânduri; unele prevederi, precum și unele legi speciale au fost extinse la scara întregii țări în 1925). În cazul majoratului penal, trebuie precizat că până în 1937 acesta a continuat să fie reglementat diferit[1]. Judecat la Brașov, deci în Ardeal, pentru o faptă comisă în județul Dâmbovița din Vechiul Regat, lui Ceaușescu i s-a aplicat legea penală valabilă în regiunea istorică unde comisese fapta, adică vechiul Cod Penal Cuza.

Între ianuarie 1936 și decembrie 1938, perioada cât a fost judecat și închis Ceaușescu, au fost în vigoare trei vârste diferite ce stabileau majoratul penal. Vechiul Cod Penal din Principate, după care a fost judecat, stabilea vârsta maturității la 20 de ani. Practic, minorul putea fi pedepsit de la 8 ani împliniți, dacă instanța aprecia că a acționat cu discernământ („cu pricepere"). Minorii între 15 și 20 de ani erau considerați complet responsabili față de legea penală, singura diferență față de adulți constând în cuantumul mai mic al pedepsei. În cazul lui Ceaușescu, infracțiunea săvârșită intra în categoria delictelor pedepsibile, conform Codului Penal, cu detenție de la 15 zile la 5 ani. Pentru răspândirea de înscrisuri comuniste, Legea Mârzescu prevedea o pedeapsă privativă de libertate cuprinsă între 2 și 5 ani. Noul Cod Penal, valabil din ianuarie 1937, cobora majoratul penal la 19 ani, iar în septembrie 1938 – la 18 ani. Coborârea limitei de vârstă a majoratului penal de la 20 de ani până în 1936 în Vechiul Regat, Basarabia, Bucovina, la 19 ani, apoi la 18 ani avea relevanță pentru adepții mișcării clandestine comuniste, în general persoane tinere. Efectul consta în creșterea semnificativă a anilor de detenție de care era pasibilă o persoană învinuită de activitate în slujba mișcării subversive.

---

1. Vintilă Dongoroz, *Drept penal (reeditarea ediției din 1939)*, Asociația Română de Științe Penale, București, 2000, p. 332. În Ardeal era reglementată de Novela Penală din 1908 și de Legea a VII-a din 1913.

Ancheta unui încăpățânat

Ridicați din casa lui Ion Olteanu, Ceaușescu, Tarnovski și Dumitrache au fost duși la postul de jandarmi din Ulmi. Primii doi au fost „cazați" în grajdul unde jandarmii țineau caii, după amintirile lui Toma. La primele cercetări, niciunul nu a recunoscut nimic. Cizmarul din București a mințit că ajunsese la Ulmi chiar în dimineața respectivă, ca să-l viziteze pe Ion Olteanu, prieten ce și-l făcuse la București. A declarat următoarele (ortografia îi aparține):

> Subsemnatul, Niculae Ceaușescu, român de 18 ani de profesiune cizmar cu domiciliul în orașul București str. Vasile Lascăr nr. 3, București Negru, părinții mei locuiesc în jud. Olt comuna Scornicești. Declar următoarele: În ziua de mercuri, 15 ianuarie 1936 am plecat din București la orele nu știu ora ficsă, însă la Târgoviște am sosit la ora 12 ½ cu mașina de curse care vine de la București. Sosit în Târgoviște am plecat în direcția care pleacă în spre comuna Ulmi ca să mă duc la un cunoscut al meu, pe care îl cunoșteam din București pe când el era lucrător (legător de cărți) că venea pe la noi să-și repare pantofii. Am venit la pretenul meu singur fiind șomer ca să stau singur, până când oi găsi de lucru în Târgoviște ca să lucrez. Sosit aci la prietenul meu în Ulmi am fost arestat, negăsind nimic la mine jandarmii de care am fost arestat și conduși la post. Atât declar subscriu și semnez propriu, Niculae Ceaușescu[1].

După declarația dată, rezultă că la acel moment Ceaușescu era familiar cu uzanțele din lumea comunistă, care cereau ca arestatul să nege tot, sfidând chiar evidențele. Practic, n-a recunoscut că ar fi desfășurat vreun fel de activitate politică, scopul venirii sale în regiune limitându-se la vizite de curtoazie. În realitate, jandarmii găsiseră asupra lui broșuri comuniste cu titlurile „Lumina vine de la răsărit" (din iunie 1935), „Raportul tovarășului Dimitrov" (cu fotografie pe ea), „Dezvoltarea democrației în patria socialistă, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste" (din mai 1935); mai grav, după cum se nota în Ordonanța definitivă de trimitere în judecată, la momentul arestării Ceaușescu avea asupra lui și două note de mână conținând instrucțiuni referitoare la comportamentul comuniștilor. Așadar, avea asupra lui înscrisuri prohibite de Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice,

1. ANIC, fond 96, dosar 6625, f. 175.

„mitraliera" juridică îndreptată de stat împotriva comuniștilor în toată perioada interbelică. Din cauza conținutului greoi și a limbajului arid, acestea aveau o eficiență redusă, dar jandarmii de la Ulmi n-au pierdut timpul cu analize stilistice. Au găsit asupra lui Ceaușescu materiale comuniste și au consemnat ca atare. Oricum, alături de buna cunoaștere a practicilor „bunului comunist", tânărul Ceaușescu mai proba o trăsătură de caracter ce nu l-a părăsit până la moarte: încăpățânarea de a susține, în pofida evidențelor, că albul e negru și negrul e alb.

Deși musafirul de la București a negat, jandarmii l-au convins pe Dumitrache, prin metode „specifice", să-și recunoască activitatea în slujba partidului interzis. Într-o autobiografie din 1948, dată pentru primirea în Asociația Luptătorilor Antifasciști, acesta a admis că își recunoscuse activitatea ilegală „în urma bătăilor și a presiunilor morale (arestarea sorei mele care era bolnavă și mă crescuse pe mine, arestarea fraților mai mici)"[1]. Pentru vastele cunoștințe ale autorităților despre activitatea micului nucleu comunist din Ulmi l-a învinuit pe Olteanu, care îi cunoștea activitatea și, după știința tânărului cofetar, îi „montase" pe ceilalți uteciști să dea declarații împotriva lui.

De la Ulmi, lotul arestaților a fost trimis la postul Nucet. Bătuți și amenințați, uteciștii începuseră să recunoască, pentru că aflaseră între timp de trădarea lui Ion Olteanu. Confruntat cu noua situație, Ceaușescu a continuat să nege, susținând că abia venise în zonă, că nu desfășurase niciun fel de activitate comunistă și nu își explică arestarea. La postul de jandarmi Nucet, și-a susținut astfel „legenda inițială":

> Asupra celor întrebate declar că susțin în totul cele declarate la procesul verbal dresat la 15 ianuarie 1936. Și mai adaug următoarele: În ziua de 12 ian. a.c. eu am fost în București toată ziua și nu este adevărat că eu am fost în Ulmi, după cum declară informatorul Toma A. Toma și pârâtul Ghiorghe [*sic!*] Dumitrache ambii din comuna Ulmi. Eu pot să dovedesc că am fost la București în ziua de 12 ianuarie a.c. cu locuitorii Stan Solea de meserie cizmar care locuiește în strada Maria Rozete nr. 1, cu Aurel Cornățeanu cizmar care locuiește în strada Vasile Lascăr nr. 3 și cu Niculina Ciaușescu, sora mea care locuiește în strada Bulevardul Maria nr. 55 București ce este soția lui Rusescu Ștefan. Acesta declar și semnez propriu, Niculae Ceaușescu[2].

1. ANIC, fond 45, dosar 219, ff. 151-152.
2. ANIC, fond 96, dosar 6625, f. 180.

Era singur însă, împotriva mărturiei celorlalți.

De la Nucet, arestații au fost transferați la Târgoviște. Prin firul prins la Ulmi, autoritățile au descoperit în regiune și alte nuclee comuniste, la Gura Ocniței și Moreni, și au operat noi arestări. De pildă, pe Ion Stănescu, electrician din Târgoviște, utecistul care le-a declarat polițiștilor că se întâlnise de mai multe ori cu Ceaușescu, găzduindu-l o noapte la el acasă. Versiunea autorităților, cuprinsă în Ordonanța definitivă de trimitere în judecată, spunea că Petre Iubu, secretarul PCdR Dâmbovița, primea de la București instrucțiuni pentru organizarea nucleelor comuniste în regiune. De asemenea, depozita manifeste în atelierul său de tâmplărie și organiza răspândirea lor în județ. Tarnovski asigura legătura între Iubu și celulele de la Moreni, Gura Ocniței și Ulmi.

Cu atâtea declarații împotriva sa, activistul UTCdR Ceaușescu a admis că stătuse mai multe zile la Târgoviște, dar numai pentru a căuta de lucru. A fantasmat un basm aiuritor, plin de amănunte inutile, menite să-i inducă în eroare pe anchetatori:

> Cunosc pe Dl. Gh. Dumitrache din com. Ulmi județul Dâmbovița din ziua de 12 ianuarie 1936 când am mâncat o prăjitură la el în prăvălie. Erau mai multe persoane pe Vladislav lam cunoscut la el la orele 16. Acolo am stat puțin de vorbă despre meserii și că suntem șomeri pe seară am plecat cu Vladislav Tarnovschi în spre orașul Târgoviște. Sosiți în oraș am mers la un birt în piața obor de am mâncat după ce neam despărțit mam plimbat până pe la 12 noaptea când mam dus în gară și am dormit. Dimineața mam interesat dacă pot găsi de lucru pe la 9½ mam dus la birt unde am mâncat o cafea cu lapte stând până la 12, după ce am luat masa am plecat în oraș mergând în grădina publică am citit ziarul până seara, când am luat masa la birt stând până târziu; după ce am plecat mam dus tot în gară de mam culcat am stat până dimineața la ore 7½. În ziua de 14 ianuarie am mâncat la un birt un lapte, după care ne având ce face am plecat în spre Ulmi Jud. Dâmbovița la cofetarul Gh. Dumitrache singur care mă invitase să mai vin pe la el dacă nu găsesc de lucru. În fața Cofetăriei lam întâlnit și pe Vladislav, am intrat împreună la Gheorghe Dumitrache unde am mâncat niște pâine cu brânză am citit *Dimineața* și mai vorbind că nu am găsit de lucru și că e greu de trăit. Dela Gheorghe Dumitrache am plecat pe la orele 16 cu Vladislav la Târgoviște. În Târgoviște am mâncat împreună despărțindu-mă de el mam dus tot în spre gară ca să dorm. În 15 ianuarie 1936 mam dus la o ceainărie unde am mâncat un ceai și 2 gogoși am stat până la 11½ citind ziarul, după aceia am plecat la Ulmi pela un pretin pe drum mam

întâlnit cu el și nea ajuns din urmă Vladislav, am mers împreună la un pretin unde am sosit la orele 15 mai târziu a venit și Gheorghe Dumitrache. Eu nu am luat nici un ban de la ei, după puțin timp după sosirea noastră a venit Dl Șef al postului de Jandarmi Ulmi cu alți jandarmi și neau arestat, la percheziția făcută nu sa găsit nimic asupra mea[1].

Cercetările au durat două săptămâni. De la Siguranța din Târgoviște, Ceaușescu ajungea în ultima zi a lui ianuarie la Penitenciarul Brașov. Călătoriseră pe jos, după cum reiese din dosar. Printr-o notă de serviciu, ofițerul de gardă confirma primirea „indivizilor" Ionescu R. Gheorghe, Toboșaru M. Vasile, Iubu Petre zis „Iubulescu", Amoașei Vladimir, Temciuc Grigore, Lescov Alexandru, Antonescu Dumitru, Ceaușescu Nicolae, Tarnovski Vladislav și a mandatelor de arestare respective.

Cercetările au continuat la Consiliul de Război al Corpului V Armată în cursul lunii februarie 1936. Dosarul întocmit în timpul instrucției conține și două procese-verbale de interogatoriu luate inculpatului Ceaușescu Nicolae. În cel din 31 ianuarie a menținut „linia" din declarațiile anterioare: e adevărat că a fost acasă la Ion Olteanu împreună cu alți cercetați, dar se afla acolo pentru că era șomer și pentru a discuta probleme de-ale oamenilor fără lucru. A fost pur și simplu în vizită, grupul adunat neputând fi nicidecum calificat drept „întrunire comunistă". Ceaușescu reprezenta corect situația în care se găsea și ce anume se putea constitui în cap de acuzare, așa că a negat în continuare că ar fi avut asupra lui broșurile comuniste menționate în actele de cercetare întocmite până atunci. A renunțat și la poveștile culinare, limitându-se să răspundă la întrebări.

Procurorii militari au insistat să obțină o declarație, astfel că Ceaușescu a fost scos la anchetă încă o dată, pe 25 februarie 1936, cu același rezultat, după cum reiese din documente. La fel ca în primele declarații, Ceaușescu a negat totul: n-a organizat nicio adunare, nu cunoaște niciun sătean din Ulmi, cu excepția lui Olteanu; pe Dumitrache și Tarnovski i-a cunoscut atunci, în casa lui Olteanu; la arestare nu avea asupra lui decât o agendă-calendar, pe care nu scria nimic. Despre existența vreunei celule comuniste la Ulmi nu cunoaște, nici cine este Petre Iubu și cu ce se ocupă. „N-am dat nicio declarație privitor la munca mea sau a altora"[2], a scris Ceaușescu în autobiografia din 1945.

1. *Ibidem*, f. 184, f./v. Ortografia îi aparține lui Nicolae Ceaușescu.
2. ANIC, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar C/2050, f. 10.

Lotul avea 19 persoane, iar între declarațiile lor au apărut neconcordanțe, astfel încât procurorii militari care se ocupau de caz au efectuat audieri suplimentare și confruntări între arestați. Au interogat colegi de serviciu ai acuzaților, rude și alți cunoscuți, cercetările cabinetului de instrucție care funcționa pe lângă consiliul de război amintit prelungindu-se până la sfârșitul lui aprilie. Lui Nicolae Ceaușescu i-a venit rândul să ajungă din nou în fața procurorului de caz pe 29 aprilie 1936, când a și semnat procesul-verbal de finalizare a cercetărilor. Luând la cunoștință conținutul dosarului, inculpații Ceaușescu și Tarnovski au reclamat, prin intermediul avocaților, că anchetatorii ar fi operat falsuri în declarații: „S-au comis falsuri prin ștersături și adăugiri. Denunțând aceste falsuri, vă rugăm să dispuneți îndeplinirea procedurilor legale"[1].

Procesul de la Brașov

Judecarea comuniștilor din regiunea Prahova a început pe 26 mai 1936, în sala Consiliului de Război al Corpului V Armată Brașov. Prezida colonelul Radu Gherghe, acuzarea fiind reprezentată de comisarul regal Gheorghe Butei. Apărarea inculpaților a fost asigurată de avocații Ion Gheorghe Maurer, Radu Olteanu, Paul Moscovici, Marcu Witzman și alții[2]. Pentru Ceaușescu au pledat Paul Moscovici și Marcu Witzman, avocați obișnuiți în procesele comuniștilor. Witzman era membru de partid din 1932 și fusese arestat el însuși. După 23 august 1944 a făcut carieră în sistemul judiciar al noului regim[3].

Ceaușescu a fost trimis în judecată pentru două capete de acuzare: deținerea de mijloace de provocație la comiterea de infracțiuni calificate drept crime și delicte și participare la asociații secrete.

În raport cu legislația în vigoare la acel moment, la ce se putea aștepta Nicolae Ceaușescu? Minorii infractori mai mari de 15 ani erau pedepsiți cu închisoarea, la fel ca adulții. Puteau fi încredințați familiei sau internați într-o mănăstire numai minorii cu vârste cuprinse între

1. ANIC, fond 96, dosar 6624, f. 342.
2. ANIC, fond 96, dosar 6624, f. 391.
3. http://www.ilegalisti.ro/ilegalist/4612

8 și 15 ani care acționaseră fără discernământ. Odată împlinită vârsta de 15 ani, problema discernământului nu se mai punea, iar infractorul minor dovedit de instanță mergea direct la închisoare. Diferea numai cuantumul pedepsei. Conform Codului Penal, dacă o persoană era trimisă în judecată pentru o infracțiune care nu era pasibilă de muncă silnică pe viață sau de muncă silnică pe timp limitat, „judecătorul este autorizat a aplica pedeapsa închisorii pe un timp egal cu cel puțin a treia parte sau cel mult cu jumătatea timpului pentru care ar fi putut fi condamnat la una din pedepsele privitoare la acele cazuri”[1]. Fapta pentru care era judecat Ceaușescu se pedepsea cu închisoare de la doi la cinci ani. Așadar, în cel mai rău caz putea fi condamnat la maximum doi ani și jumătate de temniță[2].

Ca să se apropie cât mai mult de rezultatul dorit, și acuzarea, și apărarea au propus peste o sută de martori fiecare. În cazul comuniștilor, aceasta era tactica folosită de avocați: la mijlocul anilor 1920, Ajutorul Roșu Internațional hotărâse ca procesele „victimelor terorii albe” să fie transformate în „spectacol”[3]. Nu o dată s-a întâmplat să fie citați în favoarea comuniștilor prim-ministrul în funcție, ministrul de Interne, șeful Siguranței, liderii partidelor politice importante. Evident, „arcul guvernamental” nu se prezenta, dar opoziția mai apărea când și când, dacă avea de transmis vreun mesaj politic. Procesul de la Brașov nu era de o atât de mare importanță încât să reclame chemarea la bară a lui Gh. Tătărescu însuși, dar avocații au încărcat suficient lista martorilor. Din nou tipic pentru astfel de procese, nu s-au prezentat toți, până la urmă chiar apărarea renunțând să-i mai cheme la bară.

Conform procedurilor, cu câteva zile înainte de începerea procesului, și lui Nicolae Ceaușescu i s-a cerut să propună martori favorabili. I-a nominalizat pe fostul său patron, Aurel Cornățeanu (viitor maior de Securitate în anii 1950), și pe cumnatul său, Ștefan Rusescu, soțul surorii sale, Niculina; pe doi lucrători de la atelierele CFR din București; pe doi angajați ai cumnatului Rusescu; pe doi avocați și un cizmar din Pitești; iar din închisoarea Doftana, pe deținuții Grigore Preoteasa și Vasile Luca, menționat de procuror ca „Luca Lascu”. Mai mult ca sigur

1. C. Hamangiu, *Codex Romaniae...*, p. 632.
2. George St. Bădulescu, George T. Ionescu, *Codul Penal adnotat cu jurisprudență și doctrină română și franceză*, prefață de I. Tanoviceanu, Editura Tipografiei Ziarului „Curierul Judiciar”, București, 1911, p. 115.
3. J. Martin Ryle, „International Red Aid and Comintern Strategy, 1922-1926”, *International Review of Social History*, vol. 15, nr. 1, 1970, pp. 43-68.

îl avea în vedere pe László Luka, adică Vasile Luca, pe numele său de după 23 august 1944.

În primele zile au fost audiați inculpații. Depoziția lui Nicolae Ceaușescu a fost ascultată de judecător în dimineața de 28 mai 1936 și a decurs fără incidente. A doua zi începea audierea martorilor acuzării.

Pe 30 mai 1936, tânărul Ceaușescu a fost eroul zilei. Dimineața, Dumitru Mailat, șeful de post din Ulmi, a apărut în fața judecătorului. Lui i se datorau primele arestări, datorită lui fuseseră prinși atâția comuniști în Prahova și tot el efectuase primele cercetări. Pentru vigilența cu care acționase, plutonierul Mailat fusese felicitat de superiori, dar pentru cei din boxă și pentru istoriografia comunistă Mailat era personificarea „călăului clasei muncitoare". Față de jandarm, se scrie în sentința procesului, Tarnovki Vladislav, zis Vladimir, „a avut eșiri nepermise, față de care domnul președinte a fost forțat să atragă atențiunea"[1].

Pentru aceste ieșiri, Tarnovski a fost pedepsit cu 15 zile de închisoare. Judecătorul a dispus totodată să fie scos din sală, iar judecata să se facă în absența inculpatului. Acesta a fost momentul afirmării lui Ceaușescu, consemnat de birocrați astfel:

> La ordinul președintelui, dat gardei de a scoate din sala de ședință pe acuzatul Tarnovski Vladislav, zis Vladimir, acuzatul Ceaușescu Nicolae s-a revoltat, s-a sculat în picioare și a protestat în privința scoaterii din ședință a acuzatului Tarnovski. La invitația președintelui de a se liniști, numitul acuzat a continuat să protesteze, adresând cuvintele: „Atunci noi ne solidarizăm cu toții", și întorcând spatele instanței, a îndemnat și pe ceilalți acuzați să-l urmeze, gesticulând și aducând astfel ofense președintelui și instanței prin cuvinte și atitudine ireverențioasă[2].

Ca urmare a ieșirii lui Ceaușescu, procesul principal s-a întrerupt. Tânărul cizmar a fost scos din boxă și adus la bară, pentru o nouă judecată. Din sală au fost găsiți rapid patru martori: un pensionar, o casnică și doi ziariști din Brașov care asistau la proces. Astfel, Ceaușescu a fost condamnat la șase luni închisoare pentru ultraj, sentința fiindu-i comunicată „în fața trupei adunată sub arme"[3]. Apoi a fost evacuat din sala de judecată. Ca urmare a scandalului făcut de Ceaușescu, procesul s-a suspendat până la ora 17.00.

---

1. ANIC, fond 96, dosar 6624, f. 366/v.
2. *Ibidem*, f. 346.
3. *Ibidem*, f. 368.

În sală au fost prezenți și mai mulți gazetari de la ziarele locale. Apreciat drept un fapt de senzație, incidentul provocat de Nicolae Ceaușescu pe 30 mai în sala tribunalului militar a fost preluat de presa centrală. „15 zile închisoare pentru obrăznicii", a titrat *Universul* despre protestele lui Vladimir Tarnovski, consemnând și izbucnirea lui Ceaușescu. Avocatul Witzman a încercat să-l scuze în fața instanței, se scria în ziar, accentuând caracterul involuntar al scenei și lipsa intenției de a jigni. Ceaușescu și-a motivat gestul protestatar prin aceea că martorul acuzării inducea în eroare instanța, făcându-i pe inculpați să pară mai vinovați decât erau în realitate. De aceea, tânărul activist i-a cerut judecătorului, pe un ton nepotrivit, să le permită acuzaților un dialog mai aplicat cu martorii acuzării. *Curentul* aducea și precizări adiționale, referitoare la „alte aprecieri ofensatoare la adresa consiliului" făcute de Nicolae Ceaușescu.

În următoarele zile, tânărul comunist nu a mai apărut în sala de judecată, deși avocatul Paul Moscovici insistase ca Tarnovski și Ceaușescu să fie readuși. Fiind absenți, li se îngrădea dreptul la apărare, a pledat Moscovici. Colonelul Radu Gherghe, președintele curții, a rămas impasibil.

Sentința

Pe 5 iunie 1936 a fost pronunțată sentința în procesul intentat comuniștilor din județul Dâmbovița. Dintre cei 19 membri ai lotului, șase au fost achitați de instanța militară. Din restul de 13, majoritatea au primit pedepse mici, între trei luni și un an închisoare. Cei mai mulți – șase persoane – au fost condamnați la un an[1].

Pe baza sentinței din 5 iunie se pot face câteva observații. De pildă, tâmplarul Petre Iubu, secretarul organizației PCdR din Târgoviște, considerat „șeful de lot", a primit o pedeapsă mică, de un an închisoare. Cea mai mare condamnare a fost pronunțată de tribunalul militar împotriva polonezului Tarnovski – doi ani și jumătate. În optica justiției, faptele săvârșite de tânărul Ceaușescu erau pe al doilea loc ca gravitate, de vreme ce a fost condamnat la doi ani. La aceștia se adăugau cele șase luni dispuse de curte pe 30 mai 1936, pentru sfidare. Așadar, el și Tarnovski au primit cele mai mari pedepse din întreg

1. *Ibidem*, ff. 384-387, f./v.

lotul. Cumulând cele două pedepse, Ceaușescu ajungea să fie condamnat la maximul de pedeapsă prevăzută de Codul Penal.

Cum s-ar putea explica aparent bizara situație? În primul rând, Tarnovski era etnic polonez și cetățean străin. Teama autorităților față de alogenii care ar fi putut răscula muncitorimea din Valea Prahovei trebuie că a contat. De altfel, printre comuniști exista bănuiala că justiția era mai blândă cu majoritarii decât cu minoritățile, fie ei și cetățeni români. Un „străin" din punct de vedere etnic sau civic corespundea mult mai bine profilului de „agent bolșevic", „dușman din exterior", care bântuia imaginarul epocii. În logica imaginarului poate fi explicată și condamnarea mare dispusă împotriva lui Ceaușescu. Străin era și el – de regiunea în care fusese prins. Nu putuse proba convingător vreo meserie sau slujbă generatoare de venituri pentru zilnica subzistență. Întrunea caracteristicile „revoluționarului de profesie": călător din loc în loc, cu „agenda ascunsă" a complotului în buzunar. Lui Petre Iubu toată lumea din Târgoviște îi cunoștea convingerile politice, ceea ce îl făcea un caz deloc dificil pentru poliție. Era, totodată, o persoană cvasionorabilă – avea propriul atelier de tâmplărie, cu angajați, ucenici, calfe. În concluzie, Iubu era „om al locului", sedentar și român. În schimb, Tarnovski era străin, iar Ceaușescu era venit în regiune cu intenții necurate. Din punctul de vedere al „filosofiei penale" dominante în epocă, faptele celor doi tineri nu erau mai grave decât ale celorlalți din lot, dar prezentau cel mai mare „pericol social". Și așa se face că s-au ales cu cele mai mari condamnări.

Ceaușescu la penitenciarul Brașov

Probabil că situația gravă în care se aflau condamnații i-a determinat să utilizeze căile de atac permise de lege. Dintre cei 13, 11 au intentat recurs, însă 9 și-au retras cererile înainte ca instanța să dea un verdict. Doar Ceaușescu și Tarnovski au așteptat decizia magistratului militar. În tot acest timp, Ceaușescu a stat la Penitenciarul Brașov. „Trei luni am stat în același pat, am urinat în același hârdău – a povestit Toma A. Toma, coleg de celulă. Eram cei mai mici de acolo, eu de șaișpe, el de opșpe"[1]. Mai erau închiși și lucrătorii Gheorghe Ionescu, Vasile

1. Toma Roman Jr., *op. cit.*, p. 120.

Toboșaru, Dumitru Antonescu, basarabenii Vladimir Amoașei, Grigore Temciuc și Alexandru Lescov.

La Brașov, nou-veniții au fost anchetați de două ori. Pe de o parte, procurorii militari au continuat cercetările începute de Siguranță. În paralel cu investigațiile autorităților, au fost chestionați și de tovarășii de partid. După practicile comuniste, au suportat o anchetă internă, efectuată de celula de partid din închisoarea Brașov. Cine a trădat și cine nu, cine merită să fie comunist și cine trebuie sancționat – toate acestea le decideau vârstnicii partidului. Comisia, formată din trei comuniști cu mai multă experiență, a fost condusă de Emeric Stoffel[1]. Acesta activa în mișcarea comunistă din Banat din anii 1920, iar în 1930 fusese primit în partid. Asemenea majorității activiștilor PCdR din acea perioadă, fusese arestat de mai multe ori. În 1936, i-a verificat inclusiv lui Ceaușescu aptitudinile de bun comunist, iar acesta a trecut testul: se purtase conform „sarcinilor conspirativității" și negase toate învinuirile. „La Brașov, în 1936, am fost încadrat în partid"[2], scria el în autobiografia din 1945, semn că trecuse cu bine de evaluările superiorilor și a fost socotit demn de botezul intrării în tagma „revoluționarilor de profesie".

Despre viața la închisoarea din Brașov a povestit unul dintre foștii săi tovarăși de celulă. Militanții mai experimentați și cu mai multă școală le țineau lecții deținuților politici. Iubu Petre de la Târgoviște, profesorul Mihailovici și un oarecare Nathan conferențiau pe teme de ideologie marxist-leninistă. Mihailovici ținea lecții de cultură generală și de limba franceză, deoarece, dacă ar fi primit pedepse mai mari, partidul voia să îi ajute să evadeze și să-i trimită pe frontul din Spania[3].

---

1. Emeric Stoffel (n. 1913 – d. 2008). După 23 august 1944, a lucrat la revista *Lupta CFR*. Ulterior, a activat în aparatul de partid de la Brașov și Reșița. A fost primul secretar general al Comitetului Antifascist German, iar din 1950 fost numit consilier ministerial la Departamentul Naționalităților. Între 1951 și 1956 a ocupat postul de consilier însărcinat cu afaceri ad-interim al României în Elveția, șef al legației. Membru al CC al PCR din 1965. Membru al Comisiei Centrale de Revizie (din noiembrie 1974). A fost și redactor-șef al revistei *Neue Literatur*.
2. ANIC, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar C/2050, f. 10.
3. În 1935, PCdR, cu sprijinul Moscovei, îi ajutase să fugă din închisoarea Craiova pe trei dintre liderii grevei de la Grivița. În același an, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu și Gheorghe Vasilichi au ajuns în Uniunea Sovietică. La ordinul Cominternului, Doncea s-a înrolat în Brigăzile Internaționale „Roșii" din Spania.

Despre viaţa închisorii şi-a amintit şi Akos Domany, acuzat de spionaj şi închis simultan cu Nicolae Ceauşescu la respectivul penitenciar. Directorul închisorii, căpitanul Ionescu, era un om brutal, foarte antipatic, care conducea cu mână de fier. Nimic nu trebuia să se întâmple fără ştirea lui, nici printre deţinuţi, nici în administraţia penitenciarului. Întemniţaţii şi gardienii îl urau deopotrivă pe directorul Ionescu, subalternii reproşându-i condiţiile proaste de lucru. Ca să-şi mai suplimenteze veniturile, paznicii cereau şi primeau drept mită sume cuprinse între 5 şi 10 lei[1]. La închisoarea Braşov deţinuţii trăiau cum puteau, „nu prea rău", scria Domany, dar cu mâncare „îngrozitor de rea"[2].

Dintre viitorii lideri ai partidului, Nicolae Ceauşescu l-a cunoscut la Braşov pe Emil Bodnăraş, remarcat de ceilalţi pentru tratamentul special de care beneficia. „Se plimba la braţ, prin curte, cu directorul puşcăriei"[3], va povesti unul dintre deţinuţi despre fostul ofiţer al Armatei Române, dezertor la sovietici. Prin relaţiile lui Bodnăraş cu conducerea închisorii s-au extins binefacerile şi asupra celulei de partid, credeau ceilalţi, fără a-şi putea explica amiciţia lui Bodnăraş cu şefii închisorii. Datorită acestuia „puteam primi câte pachete voiam de la Ajutorul Roşu, puteam comunica între noi, ne scoteau la aer de două ori pe zi"[4], a povestit colegul de celulă al lui Ceauşescu.

În amintirea lui Toma A. Toma, în penitenciarul din oraşul transilvănean tânărul utecist era un om retras şi nu povestea intimităţi. În schimb, „era tare doctrinar acolo. Era îndoctrinat rău atunci, cu capul la Marx şi Stalin. Ţinea minte pe de rost lecţiile politice. Nu vorbeam între noi despre iubite, mărturisea Toma, dar nu cred că avea. El oricum era mai retras". Din câte şi-a amintit fostul coleg, nu l-a vizitat nicio rudă, nu primea scrisori şi nici colete de la familie, ci numai de la „mişcarea revoluţionară"[5].

În august 1936, Ceauşescu a fost transferat temporar la Doftana, unde a fost legat cu „fiare de picioare", menţionează un act emis de închisoarea din Braşov[6]. Până când sentinţa a rămas definitivă, s-a plimbat între închisoarea de pe Valea Teleajenului şi cea din oraşul de sub Tâmpa.

---

1. ANIC, fond 95, dosar 121436, f. 135.
2. *Ibidem*, f. 136,
3. Toma Roman Jr., *op. cit.*, 2008, p. 120.
4. *Ibidem.*
5. *Ibidem.*
6. ANIC, fond 95, dosar 14481/4, f. 16.

La recurs, deținutul Nicolae Ceaușescu a beneficiat de serviciile competente ale avocatului Marcu Witzman. Acesta s-a străduit să-i obțină dacă nu achitarea, măcar o pedeapsă mai ușoară. A invocat nu mai puțin de zece motive pentru atacarea sentinței din primă instanță. Toate argumentate în drept, prin apel la articole din legi și coduri de legi care, în opinia lui, nu fuseseră interpretate de judecător în favoarea clientului său. Prin sentința din 9 decembrie 1936, maiorul Balaban le-a respins pe toate ca neîntemeiate. Astfel, lui Ceaușescu nu-i rămânea decât să execute cei doi ani și jumătate de închisoare, care începeau să curgă abia din acel moment. După vechiul Cod Penal, în vigoare încă trei săptămâni, până la 31 decembrie 1936, prevenția (perioada cercetărilor efectuate cu învinuitul în stare de arest), nu se scădea din pedeapsă. Abia Codul Penal Carol al II-lea avea să remedieze această situație, iar Ceaușescu, prin intermediul avocaților, se va prevala de prevederile legii penale mai favorabile pentru a-și micșora timpul petrecut în spatele gratiilor. Justiția „burgheză" i-a dat întrucâtva câștig de cauză. Până atunci însă, multă apă avea să curgă pe Teleajen.

Deținut la Doftana

Nicolae Ceaușescu a ajuns la Doftana pe 20 ianuarie 1937, de această dată pentru a rămâne. Codul Penal în vigoare prevedea că minorii condamnați executau pedeapsa „într-un stabiliment anume destinat pentru aceasta, sau într-o parte separată a casei de închisoare corecțională". Locul executării pedepsei nu mai era însă hotărât de instanță. Din 1921, Doftana era folosită ca penitenciar pentru executarea condamnărilor politice[1]. Argumentul folosit în epocă făcea apel la știința penitenciară modernă, care „a arătat că, pentru ca pedeapsa să ajungă la rezultate pozitive, este necesar ca regimul la care este supus condamnatul să fie nu numai în raport cu gravitatea infracțiunii săvârșite[2], ci, în același timp, adaptat personalității infractorului"[3].

1. Femeile „politice" erau închise la Dumbrăveni, azi în județul Sibiu.
2. Din acest motiv, penitenciarele erau clasificate, în funcție de durata condamnării, în închisori pentru executarea pedepselor de muncă silnică, de temniță grea și de închisoare corecțională și polițienească (cele de drept comun) și pentru detenție grea, riguroasă și simplă (cele politice).
3. Dr. N. Iorgulescu, „Regimul penitenciar în România", în Dimitrie Gusti (coord.), *Enciclopedia României*, vol. I: *Statul*, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 361.

În cazul delincvenților politici din România interbelică, s-a născut o contradicție între principiul omogenizării grupurilor de deținuți și imperativul extragerii lor din mediul criminogen care contribuise la formarea „pornirilor rele". În opinia noastră, închiderea comuniștilor laolaltă a fost o eroare. Conviețuirea în același spațiu claustrant, în secții aparte ale penitenciarelor, le-a întărit convingerile poate nu atât de ferme la momentul intrării la închisoare. Cel puțin în cazul lui Ceaușescu, pare că așa au stat lucrurile. La Doftana, proximitatea cu cele mai importante figuri ale mișcării comuniste interbelice i-a validat crezul pe care oricum îl avea. Elogiată în timpul regimului comunist, ridiculizată ulterior, titulatura de „universitate comunistă" atribuită închisorii de pe Valea Teleajenului conținea în sine o doză de adevăr: fișa de întemnițat la Doftana era echivalentul unei diplome de absolvent la „școala luptei revoluționare". Mai ales că Ceaușescu ajunsese acolo într-un moment dificil, care a testat la maximum grupul deținuților politici, determinând atingerea coeziunii pe care în exterior partidul nu a avut-o niciodată.

Coeziunea grupului, una dintre cele mai cercetate probleme de psihologie socială, are două dimensiuni: cea emoțională (sau personală), bazată pe atracția membrilor, pe dorința lor de a fi împreună, și cea bazată pe obiectivele grupului (*task-related*). Factorii care determină un grup să atingă coeziunea sunt pozitivi (pentru maximizarea rezultatelor) sau negativi (teama de pierderile generate de părăsirea grupului). Printre factorii care influențează coeziunea se numără: similitudinile dintre membri, talia grupului, dificultatea de a accede, succesul grupului, competiția cu alte grupuri și amenințările din exterior. Pericolul, amenințarea, reprezintă un factor arhicunoscut care influențează coeziunea grupului în sensul creșterii[1].

La Doftana, deținuților politici li se aplica regimul auburnian – izolare în celule pe timpul nopții și trai în comun pe timpul zilei. La momentul sosirii lui Ceaușescu, o serie de drepturi nu existau – de muncă, la vorbitor, la corespondență, la pachet. Istoricul „luptei pentru regim" în închisoarea Doftana data din anii 1920. În octombrie-noiembrie 1929, deținuții au menținut o grevă a foamei timp de 42 de zile. Regimul s-a înăsprit și mai mult în 1933, după grevele din februarie. Lupta surdă dintre „politici" și administrația închisorii s-a dus pe mai mulți ani, cu rezultate incerte: perioadele de îmbunătățire

1. Jacob Eisenberg, „Group Cohesiveness", în Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs (eds.), *Encyclopedia of Social Psychology*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 2007, pp. 386-387.

(august-octombrie 1934) alternau cu cele de acutizare a conflictului (noiembrie 1934, februarie 1935, martie 1935). În esență, deținuții politici revendicau dreptul de a fi cazați în secțiile A, B și C, situate pe arcul închisorii în formă de potcoavă, mai luminoase și, în general, mai confortabile. Administrația folosea „spațiul locativ" al închisorii în sens „politic", ca monedă de schimb pentru spargerea solidarităților dintre deținuți, dar și ca formă de pedeapsă pentru răzvrătiți. În cele mai grele secții – D, E, F și H („Hașul" atât de evocat după 23 august 1944) – ajungeau deținuții după etapele mai tensionate ale neînțelegerilor cu temnicerii. În afară de aceasta, ei mai cereau prelungirea programului de plimbare în aer liber; dreptul la muncă, ceea ce presupunea organizarea unor ateliere în incinta penitenciarului; alte drepturi prevăzute de lege – vorbitor, corespondență, pachet; dreptul la asistență medicală; dreptul de a desfășura activități cultural-educative[1].

Cum Ceaușescu fusese condamnat pentru un delict politic, a ajuns nu într-o secție pentru minori a vreunuia dintre penitenciarele de închisoare corecțională, ci la Doftana, alături de alți comuniști. Acolo și-a reîntâlnit și vechile cunoștințe din Ulmi. În autobiografia din 1948, cofetarul Gheorghe Dumitrache a amintit că petrecuse la închisoare mult timp alături de Ceaușescu[2].

„La Doftana, am fost încadrat în celula de partid și am fost pus la diferite munci organizatorice", scria Ceaușescu în autobiografia din 1945, citată mai sus. Așadar, se poate deduce că a fost implicat de „colectiv" în proteste. Unele fapte de bravură i-au rămas consemnate în dosarul de penitenciar. În perioada conflictului dintre deținuții comuniști și administrația închisorii pentru obținerea statutului de întemnițat politic, un incident l-a avut drept protagonist. Gardienii Mihail Gherghe, Vasile Prodea și Ilie Militaru i-au raportat în scris directorului Eugen Săvinescu următoarele:

> În dimineața zilei de 20 februarie 1937, deținutul Ceaușescu Nicolae a început să strige cuvinte insultătoare la adresa D-voastră și pe noii făcândune [*sic!*] călăi și bătăuși, spunând că nu știm ce facem. [Avertizat să nu mai stea la fereastră,] a provocat toată secția, începând să mă insulte cu cuvinte murdare că sunt călău și nu știu ce fac, dând și cu o bucată de geam în cap[3].

---

1. Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, ediția a II-a, Editura și Tipografia Paco, București, 2011, pp. 38-39.
2. ANIC, fond 45, dosar 219, ff. 152-153.
3. ANIC, fond 95, dosar 14481/4, f. 22.

Protestului i s-a alăturat Ion Balogh, se plângeau gardienii. Nicolae Ceaușescu este unul dintre „cei mai instigatori din secție", după aprecierea temnicerilor. Nu întâmplător, gardienii îl avertizaseră să se îndepărteze de fereastră. Deținuții foloseau acest sistem ca să-și comunice mesaje, ba chiar să-și desăvârșească educația politică, după cum se lăudau într-un raport trimis către conducerea PCdR: „Prelucrarea problemelor politice la geam [...] a dat posibilitatea să creștem noi luptători hotărâți și consecvenți pentru democrație și pace din masă și să ridicăm noi cadre de partid călite și politicește înarmate pentru mișcare"[1]. Printre noile achiziții de luptători foarte hotărâți, „colectivul" deținuților politici de la Doftana trebuie să-l fi numărat și pe tânărul Ceaușescu, evidențiat în lupta cu „dușmanul de clasă".

În 1936-1937, guvernul Tătărescu a decis să fie aduși la Doftana toți deținuții politici. Din vara lui 1936 până în vara următoare, la închisoarea de lângă Telega au ajuns Vasile Luca, Al. Moghioroș, Al. Drăghici, Andrei Bernath și ceilalți condamnați odată cu Ana Pauker în iulie 1936; în mai 1937 au sosit ceferiștii Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica și Gheorghe Apostol. Începând din a doua jumătate a anului 1937, la Doftana s-au aflat mulți dintre viitorii lideri ai României comuniste.

Din august 1937, „lupta pentru regim" a intrat într-o nouă fază, deținuții imaginând o formă de protest mai aparte: urletele colective în timpul nopții, astfel încât să se audă până la Telega și chiar până la Câmpina. Deranjați, cetățeni din localitățile amintite s-au prezentat la închisoare pentru a protesta. „Strigătele de noapte" au fost menționate și în raportul trimis Comitetului Central de organizația de partid din închisoarea Doftana, după obținerea „victoriei". În august 1937, după o lună de proteste nocturne sonore, un grup de oameni au manifestat în fața închisorii[2]. Le-au răspuns și cei din interior, izbind cu scândurile de la pat în ușile celulelor. „Doftana întreagă devenise un infern", va descrie Apostol atmosfera: „Mai târziu, când am obținut regim politic la Doftana, gardienii de pază ne-au spus că nu vor uita în viața lor acea zi de iad"[3].

În septembrie 1937, deținuții au declarat greva foamei, menținută două zile. Până la urmă, în iarna 1937/1938 au obținut câștig de cauză:

---

1. Alina Tudor-Pavelescu (coord.), *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, pp. 407-408.
2. *Buletinul Federației Naționale a Foștilor Deținuți și Internați Politici Antifasciști*, nr. 9-10, 1950, număr aniversar la zece ani de la prăbușirea Doftanei, p. 14.
3. Gheorghe Apostol, *op. cit.*, p. 35.

corespondență de două ori pe lună, vorbitor lunar, dreptul de a primi pachete de la rude, două ore de plimbare în curtea închisorii dimineața și alte două seara, îmbunătățirea asistenței medicale. În ianuarie 1938, în vremea efemerului guvern Goga-Cuza, „Balaurul" Săvinescu, „călăul" comuniștilor de la Doftana, a fost înlocuit de la conducerea închisorii cu un director mai favorabil doleanțelor formulate de cei închiși: maiorul V. Irimescu, administrator al Penitenciarului Special Doftana până la cutremurul din noiembrie 1940. Noul director le-a acordat și ultima revendicare - dreptul la muncă, dispunând să fie organizate patru ateliere: de tâmplărie, cizmărie, pietrărie și tinichigerie.

În memoriile sale, Gheorghe Apostol, un apropiat și admirator sincer al viitorului secretar general al PMR, consideră toate evenimentele de la Doftana din 1937-1938 rezultatul gândirii strategice a lui Gheorghiu-Dej. Venirea lui a însuflețit deținuții, el a gândit pașii în confruntarea cu „Balaurul" Săvinescu, directorul închisorii, lui i se datorează succesul repurtat în lupta pentru condiții decente[1].

În ianuarie 1937 intrase în vigoare un nou Cod Penal, mai amănunțit și mai clar[2]. Printre noutăți se regăsea și reglementarea pedepselor – de drept comun și politice, distincție inexistentă în Codul Cuza –, inclusiv a regimului de executare a pedepselor politice. Codul Carol al II-lea se dorea un pas spre modernizare, o punere în acord a legislației penale atât cu dezvoltările dreptului, cât și cu realitățile. Intenția legiuitorului a fost, cel mai probabil, bună. De remarcat că cea mai favorabilă situație din întreaga perioadă interbelică le-a creat-o deținuților politici comuniști un guvern de extremă dreapta care, pe bună dreptate, merită eticheta de „fascist", ținând seama de legislația profund antisemită emisă. Acuza că „regimul fascist" din România a făcut din comuniști o țintă, prezentă în documentele de partid, nu se verifică. Mai mult chiar, spre finalul lui 1938, guvernul Miron Cristea, unde portofoliul Internelor era deținut de Armand Călinescu, antilegionar notoriu, și-a îndreptat tirul asupra „verzilor", comuniștii câștigând un nesperat respiro[3].

---

1. Gheorghe Apostol, *op. cit.*, pp. 27-41.
2. O discuție despre relația dintre Codul Penal din 1936, dreptul constituțional și ascensiunea fascismului în România la Cosmin S. Cercel, „The Enemy Within: Criminal Law and Ideology in Interwar Romania", în Stephen Skinner, *Fascism and Criminal Law: History, Theory, Continuity*, Hard Publishing, Oxford, Portland, 2015, pp. 101-126.
3. Un argument în acest sens este oferit de biografia lui Ștefan Foriș. Arestat în noiembrie 1938, în legătură cu niște comuniști din Craiova, a fost eliberat

Revenind la regimul de detenție al deținuților politici, cum se întâmplă de obicei, bunele intenții nu au fost suficiente. Sistemului penitenciar din România îi lipsea „baza logistică" pentru punerea în practică a tuturor prevederilor legale. De pildă, sistemul auburnian era, teoretic, impus de legislație încă din 1874, dar nu s-a putut aplica în practică pentru că nu toate închisorile aveau celule individuale. Legea penitenciarelor din 1929 introducea regimul progresiv (izolare la începutul perioadei de închisoare, ținere în comun ziua, mutare în colonie penitenciară, eliberare condiționată), „adaptat posibilităților de la noi" (cum scria V. Dongoroz). Rezultatele favorabile ale „bătăliei pentru regim" se datorează, cel mai probabil, unui cumul de factori. Presiunile deținuților – reale, dar nu inedite, de vreme ce pot fi datate anterior sosirii lui Gheorghiu-Dej la Doftana – s-au produs într-un moment de prefacere a sistemului penal în general. Desigur, comuniștii nu puteau credita guvernul, așa că progresul a fost pus inițial în contul lui Gheorghiu-Dej, apoi al „colectivului" de la Doftana. Oricum, în această etapă de consolidare a grupului din închisori, care avea să devină în următorii ani din ce în ce mai mare, Ceaușescu a fost acolo și a trăit „lupta de clasă" în priză directă. A fost și el unul dintre beneficiarii drepturilor câștigate în 1937-1938.

Ca și la Brașov, a primit mai multe colete de la Ajutorul Roșu, organizația comunistă care sprijinea material comuniștii închiși și familiile acestora. În septembrie și octombrie 1937, tânărul deținut a primit două pachete, ambele expediate de Petre Melinte, vechi activist al partidului, cu destin tragic. Până la 32 de ani, Melinte fusese un activist model. Muncitor de primă generație, și-a abandonat meseria, punându-se cu totul în slujba „cauzei". Ca s-o propage, a străbătut Moldova de la un capăt la altul și a intrat de multe ori în atenția autorităților, fiind arestat în câteva rânduri pentru răspândire de manifeste, instigare la grevă, colecte în favoarea deținuților „antifasciști", vânzare de cărți poștale cu portretul lui Petre Constantinescu-Iași pe când profesorul de teologie era deținut la Chișinău. Când îi scria lui Ceaușescu la Doftana, Petre Melinte era între două arestări. În 1940, la ultima dintre acestea,

---

după 3-4 zile, „din ordinul lui Armand Călinescu, care după câte îmi amintesc ar fi spus că nu îl interesează acțiunea comuniștilor, ci numai aceea a legionarilor, fapt care de altfel s-a și văzut imediat, căci echipa de filaj a grupei a fost afectată împreună cu alți agenți și ofițeri de poliție grupei legionare, până în cursul anului 1940", declara fostul polițist Sterian C. Constantin în 1963. Vezi ACNSAS, fond Documentar, dosar 19, vol. 14, f. 193.

a acceptat propunerea de a deveni informator al Siguranței. Ajutorul dat de Melinte Siguranței s-a finalizat cu executarea grupului inginerului Paneth[1], în 1941, din această cauză trădătorul sfârșind executat de foștii tovarăși[2].

În ceea ce privește legătura acestuia cu Ceaușescu, din dosarul întocmit de Siguranță pe numele său rezultă că, odată cu pachetul din octombrie, Melinte i-a trimis și o carte poștală, cu următorul conținut:

> Dragă Ceaușescu, Țiam trimes un colet pe la sfârșitul lui septembrie scriemi dacă lai primit. Astăzi țiam expediat un al doilea colet în greutate de 7.500 gr[3].

Din cartea poștală scrisă de Melinte se poate afla și ce conținea coletul din octombrie: alimente, săpun și medicamente; expeditorul adăugase și trei kilograme de șuncă, un kilogram și jumătate de brânză, jumătate de kilogram de unt, tot atâta zahăr, o pâine, o cutie de sardele Robert; pentru igiena personală – o jumătate de kilogram de săpun de rufe, un săpun de față și o cutie de cremă. Deținutul a primit și medicamente – două sticluțe, o cutie și mai multe prafuri, după cum menționa expeditorul în cartea poștală. Mai mult ca sigur, Melinte primise toate aceste produse de la partid.

Cât a stat închis, deținutul Ceaușescu n-a fost lăsat fără vești din exterior. Cartea poștală trimisă de Petre Melinte conținea și un mesaj scris în limbaj conspirativ, sub forma unor povestiri despre tendințele în modă:

> Află că eu am venit de două săptămâni din concediu. Deacuma lucrez lucru este foarte mult, mai ales de când la noi la croitorie sa schimbat modelele lucrul este foarte mult și este foarte frumos, mai ales din Franța sunt modele foarte frumoase. Croiala germană nu prea se întreabă de aceia nu croesc croială germană pentru că nici în Germania nu se mai poartă. De altfel ce să-ți mai spun cred că în curând se va schimba toată situația și atunci va fi mai bine și voi câștiga mai bine și îți voi trimite mai multe colete[4].

---

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 208, vol. 6, f. 77.
2. Asasinat în împrejurări necunoscute, din câte se pare cadavrul lui Petre Melinte a fost aruncat într-o groapă comună săpată într-o cameră de la parterul clădirii Ambasadei Poloniei din București, împreună cu trupurile lui Ștefan Foriș și Nicolae Pârgaru.
3. ANIC, fond 95, dosar 14481/45, f. 8.
4. *Ibidem*, f. 8, f./v.

Aceasta voia să însemne că Partidul Comunist Francez a trecut în prim-planul mișcării comuniste din Europa de Vest și că în Germania comunismul a pierdut teren în contextul regimului nazist. Acum sunt la modă „modele" de la Paris, explica Melinte în limbaj conspirativ, referitor la tactica de Front Popular patentată de Maurice Thorez[1]. Scriind că „lucru este foarte mult", binefăcătorul lui Ceaușescu transmitea că partidul are activitate și că el personal este implicat.

Schimbul de informații funcționa și în sens invers. Prin medierea activiștilor din sectorul Apărare, conducerea PCdR afla ce se petrece în Doftana. „Cred că tu no duci prea bine de altfel am auzit și eu nimic nu se petrece acolo să nu se audă afară", îi scria Melinte lui Ceaușescu în octombrie 1937, asigurându-l „să nu ai nicio grijă voi purta grija ta întotdeauna și te voi ajuta după posibilități chiar și peste putință"[2].

Cât s-a aflat Nicolae Ceaușescu la Doftana, partidul a ținut legătura cu el și prin sora sa, Niculina. „Am scris la sora ta să-ți trimită și ea colet", îl informa Petre Melinte. Într-o relatare din 1972[3], Niculina a spus că și-a vizitat fratele de câteva ori la Doftana și că i-a trimis mai multe pachete. Parte din bani proveneau de la partid, dar completa și familia Rusescu suma necesară. Sora lui Ceaușescu mergea la Doftana însoțită de un tovarăș de la Ajutorul Roșu, cu care se întâlnea dis-de-dimineață la Gara de Nord. Trebuiau să plece cu primul tren, pentru că de la Câmpina la Doftana se putea ajunge numai cu un tren de transport pentru muncitori care pleca din orașul prahovean la 8 dimineața. Punctul terminus al cursei era localitatea Câmpinița, și-a amintit sora lui Ceaușescu. Restul drumului, până la închisoare, se parcurgea pe jos, fiind un drum greu practicabil – „de multe ori îmi rămâneau pantofii în noroi". Rudele deținuților erau ținute la poarta închisorii până la ora 12. Când era vreme rea, „se întâmpla să ne plouă și să ne ningă ceasuri în șir". „Vorbitorul" propriu-zis cu Nicolae i-a stăruit, de asemenea, în memorie. Puteau schimba câteva cuvinte într-o încăpere prevăzută cu două șiruri de gratii: în spatele unuia stătea vizitatorul, după celălalt – ruda închisă. Între cele două rânduri de gratii rămânea un culoar unde se plimba în permanență gardianul de serviciu. Reușeau să înșele vigilența paznicilor, a susținut Niculina, deținutul plasându-i în câteva rânduri mesaje pentru tovarășii de afară.

1. Maurice Thorez (1900-1964), secretar general al PCF (1930-1964).
2. ANIC, fond 95, dosar 14481/45, f. 8.
3. ANIC, fond 60, dosar 634, ff. 10-11.

Din anii petrecuți de Nicolae Ceaușescu la Doftana se păstrează o altă carte poștală, trimisă de acesta meșterului Aurel Cornățeanu.

Cu toată îmbunătățirea „regimului" de detenție, libertatea era de preferat închisorii. Cu sentința de doi ani și jumătate (cumulul celor două condamnări) rămasă definitivă în decembrie 1936, Ceaușescu ar fi trebuit să iasă din închisoare pe 6 iunie 1939. Însă în primăvara lui 1938 a început demersuri pentru eliberarea înainte de termen. La 14 ianuarie 1938 se emisese un decret de amnistie și reducere a pedepselor mici și foarte mici. Infracțiunile la legea liniștii publice – adică cele politice – beneficiau de clemență numai dacă fuseseră pedepsite cu mai puțin de un an de închisoare. În 1936, Ceaușescu primise două condamnări – una la doi ani, a doua la șase luni. Sfătuit de avocații mișcării, a profitat de ocazie și pe 12 martie 1938 a înaintat prim-președintelui tribunalului militar o cerere de amnistiere a condamnării de șase luni, „îndeplinind toate condițiile prevăzute de numitul Decret, pentru a beneficia de prevederile de grațiere".

Peste o săptămână a revenit cu o nouă doleanță:

> Vă rog să binevoiți a dispune să mi se scadă prevenția de 10 luni executată de la 31 ianuarie, când am fost depus la închisoarea Brașov, și până la 9 decembrie 1936, când s-a respins recursul[1].

Pe 5 aprilie, instanța militară i-a refuzat, teoretic, cererea de a fi eliberat cu zece luni mai devreme, dar, prevalându-se de alte prevederi mai favorabile din noul Cod Penal, i-a redus pedeapsa cu o jumătate de an[2]. Nemulțumit, Ceaușescu a făcut contestație, fără succes. A fost eliberat pe 8 decembrie 1938, mai devreme decât se dispusese inițial, dar mai târziu decât sperase.

---

1. ANIC, fond 95, dosar 14481/4, f. 29v.
2. Instanța a aplicat art. 40 din vechiul Cod Penal, comb. cu art. 108 din Codul Carol al II-lea. Art. 108 se referea la modalitatea de calcul a pedepselor rezultate din concursul de infracțiuni. ANIC, fond 95, dosar 14481/4, f. 34 și Hamangiu, *Codul general...*, vol. XXIV: *Coduri, legi și regulamente cuprinzând prima parte din legislațiunea anului 1938*, partea I, p. 25.

Eșecul justiției, triumful „cauzei"

Nicolae Ceaușescu a fost arestat și condamnat la doi ani de închisoare într-un moment în care opțiunea sa politică era clar definită. Greu de spus însă și dacă era ireversibilă. În opinia noastră, justiția română din epocă a contribuit decisiv la validarea convingerilor tânărului comunist.

După specialiștii în drept, fundamentul pedepsei, ca și fundamentul dreptului penal, este apărarea socială. În al doilea rând, pedeapsa are rol de intimidare – generală, atunci când descurajează comiterea faptei prin însăși existența ei, și specială, dacă îl determină pe infractor să se abțină pe viitor de la fapte prohibite de lege.

Relevantă în cazul justiției aplicate comuniștilor în interbelic este discuția legată de ce anume pedepsește dreptul penal: fapta în sine sau pericolul social reprezentat de aceasta? În jurul acestei chestiuni s-au pronunțat „școlile" ce surprind evoluția gândirii în materie penală.

Astfel, teoriile absolute ale școlii clasice susțin că represiunea își este scop sieși, adică pedeapsa intervine pentru a îndrepta răul făcut. Pe de altă parte, teoriile utilitariste atribuie pedepsei rolul de a îndrepta, de a-l corija pe infractor sau de a-i servi drept frână în viitor (intimidare specială) și de a servi drept exemplu altora (intimidare sau prevenție generală). Conform teoreticienilor școlii pozitiviste, pedeapsa trebuie dispusă în raport cu pericolul social. În sfârșit, teoriile mixte susțin că pedeapsa intervine atât pentru a ispăși fapta rea, cât și pentru a preveni producerea unui alt rău în viitor.

În teorie, Codul Penal Carol al II-lea s-a întemeiat pe principiile școlii mixte. Vizavi de comuniști însă, justiția română interbelică pare să fi îmbrățișat teoriile relative ale școlii pozitiviste, care indicau pericolul social drept principal motor al represiunii. De cele mai multe ori, comuniștii din perioada interbelică au fost judecați și au primit pedepse nu în raport cu faptele comise – cel mai adesea nesemnificative –, ci în raport cu pericolul social pe care cei chemați să înfăptuiască justiția îl atribuiau faptelor lor. În sine, comuniștii nu erau periculoși. Uniunea Sovietică, ai cărei „cai troieni" erau – da.

Aproape toți adepții comunismului interbelic au ajuns să aibă de-a face cu autoritățile într-un fel sau altul. Este observabilă însă o gradare a represiunii. Unii erau arestați, anchetați de poliție și eliberați după câteva zile. Au existat și persoane bănuite de simpatii comuniste deferite justiției, care însă nu a pronunțat contra lor nicio condamnare. De

asemenea, au existat pedepse anulate de o instanță superioară. În fine, unii comuniști – și nu puțini – au stat efectiv în pușcăriile României interbelice. Undeva pe parcursul acestui proces, unii își abandonau convingerile, câte vor fi fost, sesizând pericolul și nedorind să-și asume riscurile înregimentării într-o formațiune ilegală, cu sorți de izbândă iluzorii. Condamnarea și apoi statutul de fost deținut aruncau persoana la periferia societății. Nu de puține ori, poliția făcea presiuni asupra patronilor, care aveau rețineri în a angaja foști deținuți politici[1]. În sate și în orașele mici de provincie, oprobriul public și teama de a fi excluși din comunitate funcționau ca factori descurajanți. „A ieși din rândul lumii este, pentru săteanul român, nu un simplu risc, ci o nebunie"[2], scria Constantin Rădulescu-Motru referitor la psihologia poporului român. Metodele „nepenale" se dovedeau uneori mai eficiente decât condamnarea în sine, ceea ce autoritățile par să fi realizat. Așa se și explică, în parte, condamnările mici pronunțate de instanțe în procese ai căror protagoniști erau prezentați de presă ca extrem de periculoși.

În unele cazuri, pedeapsa penală ducea simpatizantul comunist pe un drum fără întoarcere. Printre aceștia se numără, în opinia noastră, și tânărul Nicolae Ceaușescu.

Venit la Ulmi să creeze celule ale UTCdR, Ceaușescu n-a reușit nimic în cele câteva zile cât a peregrinat prin comuna suburbană a Târgoviștei. S-a întâlnit de câteva ori cu Petre Iubu și alți câțiva comuniști din oraș și cu cei câțiva uteciști din Ulmi, cărora le-a vorbit despre Lenin, Blocul Democrat și altele. Celula fusese creația lui Gheorghe Dumitrache, musafirului de la București nerevenindu-i niciun merit. Concret, Ceaușescu a fost condamnat pentru că avea asupra lui broșuri de propagandă comunistă și pentru că participase la o întrunire în casa unui țăran, unde se discutase politică.

Puteau aceste fapte să răstoarne ordinea de stat? Cel mai probabil, nu. Regimul politic a fost răsturnat, iar resorturile intime ale societății rupte, doar odată cu pătrunderea Armatei Roșii în România. Condamnarea

1. Tökes Gligore, miner din Valea Jiului, a fost concediat după o arestare de numai câteva zile, în 1927. După eliberare i-a fost aproape imposibil să se mai angajeze. După peregrinări pe la mai multe mine, în 1930 a plecat în Franța. Acesta este numai unul dintre numeroasele cazuri; vezi http://www.ilegalisti.ro/ilegalist/3242
2. Constantin Rădulescu-Motru, „Psihologia poporului român", în Dimitrie Gusti (coord.), *Enciclopedia României*, vol. I: *Statul*, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 162.

din 1936, în loc să-şi îndeplinească funcţia de „intimidare specială", adică să-l sperie pe tânărul comunist şi să-l determine să se abţină de la astfel de fapte în viitor, a generat efectul contrar. Întemniţarea, alături de lideri ai mişcării, la închisoarea Doftana l-a propulsat pe Ceauşescu într-un univers aparte, al deţinuţilor politici.

Şi-a atins dreptul penal scopul său de a apăra societatea prin condamnarea lui Nicolae Ceauşescu? Între cele două războaie mondiale, societatea s-a protejat insistent de pericolul comunist, care n-a ajuns niciodată să fie o ameninţare reală. Pedepsele din justiţie serveau şi scopului de intimidare generală, parte dintre simpatizanţi renunţând la convingeri, sub ameninţarea închisorii şi a şomajului posteliberare. Pe Ceauşescu condamnarea nu l-a intimidat, dimpotrivă.

Capitolul 4

Vasile Luca: în parte erou, în parte sursă a Siguranţei. Cum a ajuns etnic-maghiarul revoltat să fie victima tovarăşilor săi de partid

Liviu Pleşa

Devenit unul dintre cei mai importanţi lideri ai PCR în momentul în care partidul a preluat puterea, membru, după octombrie 1945, al cvartetului de la conducerea partidului, alături de Gheorghiu-Dej, Ana Pauker şi Teohari Georgescu, Vasile Luca şi-a fundamentat (şi el) pretenţiile de a se afla în conducerea partidului pe intensa activitate comunistă desfăşurată în ilegalitate. Desigur, era vorba despre argumentul propagandei – în realitate, acesta îşi datora poziţia aproape exclusiv faptului că fusese plasat acolo de Stalin, prin intermediul lui Gheorghi Dimitrov. Totuşi, în opinia noastră, nu se poate susţine că Vasile Luca nu ar fi avut şi reale merite de ilegalist, având în vedere atât vechimea în partid, cât mai ales acţiunile politice şi organizatorice în favoarea PCdR pe care le-a organizat sau la care a luat parte.

Bibliografia de specialitate se ocupă puţin de activitatea depusă de Vasile Luca în ilegalitate, axându-se cu precădere pe acţiunile acestuia din cursul luptei pentru putere din PCR de după 1945, îndeosebi pe „devierea de dreapta" din 1952, precum şi pe ancheta şi procesul ce au urmat. Chiar şi într-o lucrare dedicată în întregime lui Vasile Luca[1], perioada anterioară anului 1944 este tratată sumar. În opinia noastră, până în prezent, o analiză pertinentă a activităţii de ilegalist a lui Luca îi aparţine lui Stelian Tănase, a cărui carte *Clienţii lu' Tanti Varvara. Istorii clandestine* (Humanitas, Bucureşti, 2005) e de referinţă în privinţa istoriilor şi acţiunilor PCdR din perioada interbelică.

---

1. Gheorghe Onişoru, *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*, Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2014.

Tinereţea personajului

Născut pe 8 iunie 1898, în comuna Cătălina, judeţul Covasna, pe numele său real László Luka, viitorul membru al conducerii PCR era, desigur, de etnie maghiară. Provenit dintr-o familie săracă, Luca va cunoaşte de devreme greutăţile vieţii, iar anumite momente îi vor alimenta pentru totdeauna resentimentul faţă de burghezie. Nu îşi va cunoaşte părintele niciodată, întrucât tatăl său, de meserie fierar, murise înainte ca el să se nască. Mama sa, văduvă cu mai mulţi copii, s-a recăsătorit cu un ţăran înstărit pe nume Varga, dar a avut copii şi cu acesta, ceea ce excludea orice sprijin pentru băiatul vitreg. Mai mult, în 1905, când Luca avea doar şapte ani, mama sa, „socotind că eu, fără posibilitate de a moşteni pământ, nu am alte perspective rămânând în sat decât de a deveni argat, m-a băgat la orfelinatul de la Sibiu". Băiatul, care a stat şase ani la orfelinatul catolic Maria Tereza din Sibiu, având, se pare, de pe atunci o fire mai temperamentală, nu s-a putut obişnui niciodată cu regulile foarte stricte din instituţie, ceea ce i-a atras numeroase pedepse („am flămânzit mult şi am fost bătut şi mai mult, aproape zilnic, datorită nesupunerii mele disciplinei militare a orfelinatului"). Va urma, totuşi, şase clase primare la internat[1].

În 1910 a fost luat din orfelinat de proprietarul sas al unui mic atelier de lăcătuşerie din Sibiu, unde a devenit ucenic. Nu a fost însă o mare schimbare în bine, întrucât şi aici era deseori bătut de patronul său, care, pe deasupra, l-a şi concediat cu puţin timp înainte de a-şi susţine proba pentru a putea obţine calificarea de lăcătuş. De altfel, era o practică destul de curentă a micilor meseriaşi din acea perioadă – să se folosească intens de doi-trei ucenici, iar când aceştia aveau dreptul să devină calfe, să îi concedieze şi să îi înlocuiască cu alţi ucenici. Nu întotdeauna aserţiunile ideologice marxist-leniniste referitoare la exploatarea în capitalism erau lipsite de acoperire. Pe lângă bătaia pe care a încasat-o din plin în pofida vârstei fragede, Luca va cunoaşte şi abuzurile relaţiilor profesionale capitaliste ale vremii.

---

1. Vasile Luca va fi lipsit pentru totdeauna de un sprijin real din partea familiei, întrucât în 1906, când a murit şi tatăl său vitreg, mama sa s-a recăsătorit, dar cu un ţăran sărac, ce mai avea şi patru copii dintr-o căsătorie anterioară, cu care a avut alţi patru copii. Luca arăta că „această familie ţărănească mare [cu 13 copii – n.m., L.P.] ducea viaţa greu". ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 244.

Plecat din Sibiu și lipsit de un certificat de calificare, precum și de orice alt sprijin, Luca nu a găsit altă posibilitate de a-și câștiga traiul decât aceea de a munci ca hamal în gara din Brașov. Așa se și explică de ce, în august 1915, imediat după ce a împlinit 17 ani și a putut să se înroleze, s-a înscris voluntar în armata austro-ungară, unde măcar avea certitudinea unei solde sigure și a asigurării hranei și uniformei. În trupele austro-ungare a luptat pe mai multe fronturi, în Rusia, România, Italia și Albania[1]. În octombrie 1918, când trupele austro-ungare erau deja în disoluție și în pragul înfrângerii, a dezertat și s-a întors acasă.

Sfârșitul anului 1918 și prima jumătate a anului 1919 au constituit însă o perioadă plină de frământări în Transilvania - politice, militare, dar și sociale. Transilvania și-a proclamat autodeterminarea și unirea cu România; la Budapesta s-a instalat guvernul bolșevic Béla Kun, ce dorea recucerirea provinciei, iar în anumite zone țăranii săraci și muncitorii se revoltau și atacau proprietățile marilor moșieri sau ale burgheziei. Nevoia de ordine a determinat apariția mai multor grupări paramilitare locale, de regulă maghiare, ce au ființat până în vara lui 1919, când trupele române au preluat controlul total asupra întregului teritoriu al țării. Vasile Luca, deja obișnuit cu viața de front, s-a alăturat și acestor formațiuni, solda fiind destul de consistentă, aspect la care se adăuga și lipsa altor alternative reale de a obține vreun venit.

În octombrie 1918, el s-a înscris în Garda Națională din comuna Lemnia, formațiuni de acest tip constituindu-se în majoritatea comunelor din zonă. După aproximativ două luni, „la îndemnul unui ofițer care a venit în comuna noastră [...] am plecat, împreună cu vreo 80 de tineri, la Cluj, înrolându-ne ca voluntari în «Divizia Secuiască»". Având experiența frontului, a fost numit sergent armurier și a participat la diverse acțiuni, precum strângerea armelor de la demobilizați sau asigurarea pazei în Satu Mare și Nagykálló. De asemenea, unitatea în care activa a trecut la dizolvarea sovietelor locale, având și ciocniri cu detașamentele roșii maghiare[2]. Pentru o scurtă perioadă, în aprilie 1919, în contextul ofensivei sovietice pe Nistru, ce încerca să facă joncțiunea cu Béla Kun, a dezertat din Divizia Secuiască și a luat contact cu bolșevicii maghiari, dar aceștia au refuzat să îl primească, dat fiind trecutul său, astfel încât a revenit la formațiunea din care a plecat[3]. În mai 1919,

1. Stelian Tănase, *Clienții lu' Tanti Varvara. Istorii clandestine*, Humanitas, București, 2005, p. 131.
2. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 168, ff. 67-68.
3. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 131.

unitatea sa a fost dezarmată de trupele române ce avansau spre Budapesta, iar Luca a fost închis într-un lagăr din Brașov, de unde a evadat.

Implicarea politică

În septembrie 1919 a reușit să se angajeze ca lăcătuș mecanic la Depoul Atelierelor CFR Brașov. Va urma o perioadă de câțiva ani în care Luca va cunoaște și plăcerile vieții. Tânăr, lipsit de obligații și având un venit constant, frustrat de lungii ani de lipsuri, se va lansa în numeroase petreceri, consum de alcool și aventuri cu femei. În unele dintre aceste momente, mai ales când era în stare de ebrietate, va avea și scurte „puseuri naționaliste", ce constau în participarea, alături de alți muncitori maghiari, la încăierări cu muncitorii români, aflați toți în aceeași stare euforică[1]. Pe 10 noiembrie 1920 a fost chemat pentru satisfacerea stagiului militar (în cadrul statului român), dar nu s-a prezentat, probabil considerând că a stat suficienți ani în armată, astfel încât peste 10 zile a fost declarat „nesupus la încorporare", fără a urma însă vreo consecință directă asupra sa.

Viața de petrecăreț se va sfârși în 1922, când s-a căsătorit. S-a prezentat chiar și la încorporare, dar după numai cinci săptămâni a părăsit unitatea, pe 7 mai 1922 fiind declarat dezertor[2]. Nici de această dată gestul său nu a determinat vreo reacție concretă din partea autorităților, conștiente, probabil, de ridicolul situației – perfect legale însă – de a chema pentru satisfacerea stagiului militar o persoană ce luptase pe front timp de aproape cinci ani.

Schimbarea radicală a stilului de viață i-a permis lui Luca să-și îndrepte privirile către activitatea politică și sindicală. În același an, 1922, se va înscrie în PCdR. Apetența pentru viața politică și pentru lupta sindicală nu era însă o noutate. Imediat după ce s-a angajat la Depoul CFR Brașov, el s-a înscris în sindicat și apoi în Partidul Socialist din Țara Bârsei. Opțiunea sa de stânga s-a manifestat așadar de foarte

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 13, f. 160.
2. ANIC, fond Procese întocmite de Organele Justiției, Siguranței și Jandarmeriei pentru Comuniști, Militanți ai Mișcării Muncitorești și ai Organizațiilor de Masă Revoluționare, 1917-1944 (în continuare fond 96), dosar 3695, f. 191.

devreme, participarea la acțiuni militare contra regimului Béla Kun fiind pur conjuncturală și determinată de interese financiare. În opinia noastră, argumentul determinant pentru aderarea la partid a fost legat de greutățile materiale și profesionale ale vieții de muncitor din acea perioadă. De asemenea, priza pe care o avea în rândul muncitorilor la ședințele sindicale, când, în sfârșit, reușea să se evidențieze, l-a atras către activismul sindical. Probabil că, maghiar fiind, a contat și acceptarea de către PCdR a teoriilor Cominternului privind dreptul Transilvaniei la autodeterminare. Cu siguranță că Vasile Luca nu a fost foarte fericit în iarna lui 1918, când a devenit cetățean român. Credem însă că el nu a fost niciodată stăpânit de un naționalism prea pronunțat. În definitiv, absolutismul dualist austro-ungar nu-i adusese prea multe avantaje în trecut.

Vasile Luca a fost atras în PCdR de Ștefan Foriș, care în 1922 conducea redacția ziarului în limba maghiară *Elöre*. Foriș l-a pus apoi în contact cu Elek Köblös, aflat în plină tentativă de preluare a conducerii partidului. Luca s-a alăturat acestei tabere a maghiarilor, opțiune ce-i va asigura o rapidă ascensiune în partid, aceasta însă și pentru că s-a dovedit a fi foarte util. În 1923 a fost ales președinte al organizației locale PCdR Brașov. În iunie 1924, Luca a pus la dispoziția grupului Köblös locuința părinților săi din Lemnia, unde Köblös a organizat o conferință clandestină cu susținătorii săi, în care a fost pregătit proximul Congres al III-lea al PCdR, desfășurat la Viena. În cadrul congresului, Köblös l-a înlocuit pe Gheorghe Cristescu-Plăpumaru la conducerea PCdR[1].

La Congresul al III-lea s-a decis și înființarea de organizații regionale ilegale ale PCdR, conduse de secretari regionali. Pe 1 iulie 1924, pentru contribuția la victoria sa în cursa pentru șefia partidului, Köblös l-a recompensat pe Luca cu funcția de secretar al Comitetului Regional Brașov al PCdR. El răspundea de activitatea comunistă din județele Brașov, Trei Scaune, Târnava Mică, Sibiu și Hunedoara și din Valea Jiului. Iar Luca a trecut imediat la treabă: „am reorganizat partidul și UTC în localitățile Brașov, Sibiu, Mediaș, Sf. Gheorghe și Valea Jiului, Petroșani, Vulcan și Lupeni, pe formele noi de organizare, în condițiile luptei ilegale”[2].

---

1. Alina Tudor-Pavelescu (coord.), *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 154.
2. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 262.

L-a surprins mai ales aderenţa foarte mare pe care partidul o avea printre minerii din Valea Jiului, unde „pur şi simplu nu eram în stare să opresc creşterea necontrolată a organizaţiei ilegale a partidului. Muncitorii voiau să intre în partid în masă, ca la sindicate"[1].

Pe lângă intensa activitate organizatorică depusă în regionala pe care o conducea, Luca a reuşit să câştige şi încrederea deplină a liderului PCdR. După scoaterea partidului în afara legii, Köblös a optat să se ascundă lângă Braşov, desigur şi pentru că avea numeroase relaţii în rândul maghiarilor din zonă.

Manifeste, manifeste...

În toamna anului 1924, CC al PCdR a hotărât organizarea unei acţiuni propagandistice de anvergură, şi anume o răspândire masivă de manifeste în întreaga ţară, ce trebuia să se desfăşoare concomitent în noaptea de 14/15 decembrie 1924. Manifestul era intitulat „Jos robia economică politică naţională" şi, conform lui Luca, era „un manifest de program de luptă al PCdR". Sarcina lui era de mare importanţă: asigura traducerea corectă a manifestului în limba maghiară şi organiza tipărirea şi expedierea duplicatelor în întreg Ardealul. A reuşit însă să se achite de însărcinările primite: „Atât tipărirea manifestelor, cât şi expedierea lor au fost îndeplinite cu succes. Numai un singur transport a căzut, în seara nopţii în care trebuiau împrăştiate manifestele". Pentru a scăpa de o eventuală arestare, a plecat din Braşov chiar în noaptea acţiunii, ascunzându-se în comuna Lemnia, unde locuia atunci mama sa. Îmbătat de succes, a comis însă o eroare majoră: a luat cu el mai multe zeci de manifeste, pe care le-a răspândit noaptea prin sat cu ajutorul fraţilor săi. Iar într-o localitate rurală era practic imposibil ca autorii unei asemenea acţiuni să poată scăpa neobservaţi. A fost arestat chiar în acea noapte de Jandarmerie şi doar „datorită îndemânării mamei, manifestele ce le-am avut în casă la mama n-au fost găsite"[2].

Alături de el au mai fost arestaţi şi alţi lideri locali şi zonali ai PCdR (din aria regionalei pe care o conducea) implicaţi în răspândirea manifestelor: Ion Cloţan, Ludwig Klein, Teodor Munteanu, Iosif Ilieş, Barbara Ilieş ş.a. În total, au fost arestate circa 200 de persoane din regionala condusă de Luca.

1. *Ibidem.*
2. *Ibidem*, f. 263.

Chiar din ziua arestării, Luca va cunoaște din plin „metodele" de anchetă din acea perioadă ale Siguranței din Brașov. În 1926, într-o petiție adresată autorităților, el scria:

> La 15 dec. [1924] am fost adus la Siguranța din Brașov și de la ora 12 am fost bătut cu pumnii și o bucată de lemn de șeful Siguranței, de cumnatul inspectorului și de un agent necunoscut. Eram amenințat de ei că voi fi aruncat în fântână sau după sistemul spânzurat sau lovit până la moarte. La ora 4 mi-au fost legate mâinile la spate și aceasta atât de tare că nu le puteam mișca. De la ora 7 la 9 am fost lovit [...]. La Brașov am fost silit să semnez o declarație de al cărei conținut nu am idee. Am fost la închisoarea militară fără mandat, cu toate că în Brașov nu-i stare de asediu. Și aci am fost bătut și maltratat și ținut în carceră 24 de ore[1].

Nu a rezistat mult acestui tip de „anchetă", de a doua zi începând deja să recunoască mai multe date concrete („am spus să nu mai fiu bătut că voi recunoaște tot"). Astfel, a arătat că a predat Ilonei Antal Bacso două scrisori adresate lui Köblös. Siguranța a arestat-o imediat pe fată, care însă a declarat că nu știe nimic de conducătorul PCdR, moment în care „am fost bătută foarte tare, trasă de păr pe jos". La țipetele ei, Luca, anchetat într-un birou alăturat, i-a transmis Siguranței să o lase în pace, pentru că va indica el unde se ascundea Köblös[2]. Locuința conspirativă a lui Köblös nu era alta decât casa părinților Ilonei. Köblös nu a fost însă descoperit de Siguranță, el plecând între timp din Brașov. De asemenea, Luca a recunoscut că el a organizat răspândirea manifestelor la Târgu-Mureș, Arad, Oradea, Cluj și în Valea Jiului.

Pactul cu Siguranța

„Căderea" lui Luca nu a dus însă la arestarea lui Köblös, nefiind exclusă nici posibilitatea ca Luca – posibil în conivență prealabilă cu șeful PCdR[3] – să-și fi propus ca în caz de arestare să reziste preconizatelor

1. ANIC, fond 96, dosar 6556, f. 124.
2. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 168, f. 69.
3. Ne bazăm presupoziția în principal pe faptul că Luca a refuzat să indice locația tipografiei clandestine sau numele vreunei alte persoane implicate, date incomparabil mai puțin valoroase pentru PCdR decât arestarea

bătăi cel puţin 24 de ore, pentru a-i oferi lui Köblös timpul necesar să plece din zonă. În plus, Luca nu a indicat nici locaţia tipografiei clandestine, evitând astfel confiscarea acesteia. De asemenea, el nu a oferit numele nici unei alte persoane implicate în tipărirea şi răspândirea manifestelor.

A fost cercetat la Siguranţa din Braşov timp de patru zile, după care a fost înaintat la Bucureşti, fiind încarcerat la Jilava în aşteptarea procesului. Nu după mult timp, ca efect al unei greve a foamei în care au intrat arestaţii, instanţa a luat decizia de a-i judeca pe acuzaţi în stare de libertate, astfel încât ei au ieşit din detenţie. Procesul a început în aprilie 1925, iar Luca a participat la primele şedinţe. Când se apropia emiterea sentinţei, Marcel Pauker le-a cerut lui Luca şi altor 16 „acuzaţi mai grav" să nu se mai prezinte la proces, existând temerea că vor fi condamnaţi la închisoare. Pauker le-a indicat celor în cauză să se ascundă, dându-le de înţeles că le va asigura plecarea în URSS[1]. Prin urmare, pe 3 iunie 1925, cei 17 au fugit din Bucureşti, motiv pentru care instanţa i-a condamnat în contumacie la 10 ani de închisoare.

În aşteptarea momentului în care urma să fie trimis în URSS, Luca s-a ascuns în comuna Comandău, în locuinţa uneia dintre surorile sale, unde a stat circa trei luni. La sfârşitul lui august 1925 a fost însă descoperit de Jandarmerie şi arestat, fiind apoi înaintat Siguranţei din Braşov, care urma să îl trimită în detenţie pentru a-şi executa pedeapsa de 10 ani. Anchetatorii Siguranţei au încercat să îl sperie cu perspectiva de a-şi petrece tinereţea în temniţă, pentru ca apoi să profite de căderea sa psihică şi să îl recruteze ca informator:

---

conducătorului partidului. În cazul unei înţelegeri prealabile, fiind sigur că Elek Köblös va fugi imediat ce el a fost arestat, putea oferi Siguranţei o informaţie considerată foarte importantă, dar în realitate lipsită de valoare, fiind tardivă, pentru a reuşi în schimb să nu divulge tipografia ilegală. În plus, Luca nu a indicat direct ascunzătoarea lui Köblös, ci numele Ilonei Bacso, fiind convins că acesta va fugi imediat după arestarea ei, dacă nu o făcuse până atunci. Un alt argument în sprijinul ideii că Luca a oferit Siguranţei o informaţie inutilizabilă este şi acela că Elek Köblös nu i-a reproşat niciodată lui Luca trădarea locaţiei sale, ceea ce ar fi făcut în mod cert dacă ar fi considerat că existase un pericol real de a fi arestat.

1. Ion Heigl, implicat şi el în proces, susţinea că „CC a aprobat această fugă din proces, cu condiţia că toţi membrii trebuie să părăsească ţara". ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 168, f. 107.

În timpul cercetărilor, cei care mă anchetau au început să-mi arate în ce hal sunt, că sunt condamnat la 10 ani, mă așteaptă închisoarea și nu am nici o perspectivă de viitor. Îmi arătau că pot să scap dacă spun tot adevărul.

Iar tactica lor a dat rezultate, întrucât Luca deja era nemulțumit de lipsa oricărui ajutor din partea partidului:

Cât timp eram ascuns, eram într-o stare de demoralizare pentru faptul că nu am avut niciun sprijin din partea mișcării, deși înainte era vorba să mă ajute și chiar să mă trimită în străinătate [...]. În acest timp, am scris o scrisoare, care a fost transmisă lui Fridman, prin soția mea, în care am arătat situația în care mă găsesc, însă la care nu am primit răspuns concret, ci numai promisiuni.

În plus, Luca era nemulțumit că primise o condamnare atât de mare tocmai pentru că ascultase indicațiile conducerii PCdR de a nu se prezenta la proces, iar apoi fusese uitat. După cum recunoaște, „toate acestea m-au determinat să izbucnesc în plâns", prilej care nu a fost ratat de angajații Siguranței din Brașov: „mi-au spus că dacă vreau să scap mai ușor, să dau relații despre persoanele din mișcarea muncitorească". Crezând probabil că va fi pus repede în libertate, se pare că Luca a acceptat să devină informatorul Siguranței, urmând să furnizeze date despre comuniștii pe care îi va întâlni în detenție[1].

Ulterior, la începutul anilor 1950, în ancheta Securității, Luca a recunoscut că a fost recrutat de Dumitru Zahiu, șeful Siguranței din Brașov, care apoi l-ar fi înaintat lui Teodor Bănciulescu, subinspector general al Siguranței. Luca urma să-i furnizeze lui Bănciulescu informații referitoare la deținuții comuniști de la Jilava, unde a fost închis. Conform afirmațiilor sale, i-a transmis lui Bănciulescu – prin intermediul căpitanului Popescu, ajutorul comandantului închisorii – date despre un grup de spioni cu care se afla în celulă. După circa două-trei luni, ofițerul Popescu a fost transferat, „iar eu n-am mai dat niciun fel de informații Siguranței". În acest timp, Luca deja activa în colectivul comunist, despre care însă nu a comunicat nimic Siguranței, ceea ce dovedește că nu a fost în mod real un agent care să dăuneze mișcării. Spionii amintiți nu erau comuniști, așa că denunțarea lor nu avea cum să afecteze PCdR.

1. ACNSAS, dosar 148, vol. 4, ff. 68-69.

Informator, dar şi activist...

Ancheta Securităţii din 1952-1954, chiar dacă s-a soldat cu obţinerea unor „recunoaşteri" false din partea lui Vasile Luca şi a altor „martori", a scos la iveală şi anumite elemente care certifică existenţa unor legături între cel anchetat şi mai mulţi foşti şefi de Siguranţă (Dumitru Zahiu – şeful Siguranţei Braşov, Vintilă Ionescu – inspector general al Siguranţei şi Teodor Bănciulescu – subinspector general al Siguranţei). Mai mulţi foşti angajaţi ai Siguranţei, precum Ioan Munteanu, Septimiu Voinea sau Petre Durghiu, au arătat că îl cunoşteau bine pe Vasile Luca, întrucât îl văzuseră de mai multe ori în birourile şefilor lor sau îl duseseră la aceştia. De asemenea, chiar şi în declaraţiile sale mincinoase, Luca oferea totuşi numeroase detalii referitoare la angajaţii Siguranţei, ceea ce demonstrează că discutase de mai multe ori cu aceştia. Desigur, doar pe baza acestor aspecte nu se poate trage concluzia că Luca ar fi fost informatorul Siguranţei, dar credem, totuşi, că a existat o formă de colaborare între cele două părţi.

În opinia noastră, după căderea psihică din 1925, Luca a încercat, pentru o scurtă vreme, să lase Siguranţei impresia că era un informator onest, oferind anumite date minore, în timp ce, în realitate, ascundea exact informaţiile cele mai valoroase, iar din 1926 a încetat cu totul orice formă de colaborare. Ne bazăm în această aserţiune şi pe memoriul trimis în 1957 de Luca lui Gheorghiu-Dej, despre care considerăm că este mult mai veridic decât majoritatea declaraţiilor date în ancheta Securităţii. În acest document, Luca recunoaşte că, după ce a fost condamnat în contumacie la 10 ani, s-a speriat şi a semnat un angajament cu inspectorul Zahiu, dar susţine că

> nu am provocat nici o cădere şi nu am îndeplinit dorinţa Siguranţei, ci am folosit răgazul câştigat prin compromisuri cu Siguranţa pentru activitate pe linie revoluţionară [...]. A fost un joc ticălos, perfid, dar atunci am văzut altfel şi am crezut că voi putea înşela mai mult timp Siguranţa[1].

După arestare, Luca a depus o cerere de rejudecare a cauzei, pentru a-şi putea exercita dreptul la apărare. În aşteptarea procesului, Luca a fost închis la Jilava, unde a muncit ca bucătar sau a lucrat la confecţionarea

1. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 135.

de tabachere și diverse obiecte din lemn. În același timp, a fost încadrat în colectivul comunist, reușind ca în scurt timp să fie cooptat în conducerea acestuia. Însă, în 1926, unul dintre deținuții comuniști, Nicolae Marian, supărat că a fost criticat de Luca, l-a acuzat pe acesta că era agent al Siguranței. Luca s-a pus imediat la dispoziția organizației, cerând să se cerceteze acest aspect. El a declarat că „s-a scris scrisoare în afară pentru a lămuri această problemă, la care s-a răspuns din afară, nu știu din partea cărui organ de partid, că mi se recunoaște calitatea de membru de partid și atitudinea mea la Siguranță este cunoscută". Se pare că ancheta internă a fost condusă de Marcel Pauker, dar aceasta nu a stabilit nimic compromițător la adresa lui Luca.

Într-una dintre declarațiile sale, Luca descrie și modul cum a fost cooptat în conducerea deținuților comuniști de la Jilava:

> Eu am dus o activitate vastă în cadrul colectivului de comuniști [...]. Din anul 1926 am fost artelnicul colectivului, apoi în conducerea colectivului și chiar secretarul colectivului și al celulei de partid. La început, în conducerea colectivului eram mai mulți, colectivul fiind mai mare, apoi, când colectivul s-a redus, am fost mai puțini în conducere, iar în ultimul timp eram numai cinci, și anume Boris Ștefanov, Ilieș, Zaharescu, Barbu, Guya și eu. Eu am cucerit încrederea colectivului prin munca ce am dus, prin învățătură, prin atitudinea față de diferite probleme politice, față de oportunismul din mișcarea sindicală, lichidatorismul din partid, împotriva lui Marian, care mergea pe linia spargerii unității colectivului și a supunerii față de măsurile luate de administrația închisorii[1].

Între timp, autoritățile au constituit un grup din șase comuniști arestați în cauze separate, printre care se afla și Luca, trimițându-i pe toți în judecată pentru activitate în favoarea PCdR. Liderul grupului era Boris Ștefanov, viitorul secretar general al PCdR, care fusese arestat pe 5 august 1926 și trimis în judecată pentru „ultraj la adresa guvernului"[2]. Vasile Luca, Iosif Ilieș și Iosef Guya fuseseră arestați la Brașov în decembrie 1924, pentru răspândirea de manifeste comuniste, dar apoi nu se prezentaseră la proces – conform indicațiilor primite de la conducerea PCdR – și fuseseră condamnați în contumacie, iar acum cereau reluarea procesului. Lor li s-au alăturat Barbu Zaharescu (născut Bernardt Zuckerman), secretarul Comitetului Regional UTCdR Galați,

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, ff. 95-96.
2. ANIC, fond 96, dosar 6556, f. 80.

arestat în septembrie 1925, precum și Liza Dijur. Toți șase erau acuzați de Consiliul de Război al Corpului II Armată de „crimă contra siguranței statului, fapt prevăzut și penat de art. 67, 69 CPC comb. cu art. 258 CJM și art. 3 din Legea stării de asediu".

În așteptarea începerii procesului, Boris Ștefanov citea și scria intens pentru pregătirea acestuia. Conducerea PCdR ținea legătura cu el prin intermediul lui Lucrețiu Pătrășcanu și al lui Nicolae Popescu-Doreanu[1].

La începutul lui octombrie 1926, Vasile Luca – aflat deja în arest de 13 luni – și Iosif Ilieș i-au solicitat comisarului regal să fie puși în libertate până ce li se judecă recursul. În baza rapoartelor primite de la Siguranță, cererea lor a fost respinsă, apreciindu-se că promisiunea lor de a se prezenta la proces nu prezenta „nicio garanție, deoarece atunci când au fost eliberați au fugit chiar în timpul judecării procesului"[2]. Peste două luni, pe 21 decembrie 1926, după ce a trecut un nou termen de judecată, cei doi înaintează o nouă cerere similară prim-comisarului regal al Consiliului de Război al Corpului II Armată. Luca își motiva în felul următor solicitarea:

> Procesul meu, care fusese fixat pentru ziua de 18 decembrie, s-a amânat din nou din cauza lipsei martorilor. Deoarece eu mă aflu de 17 luni în prevenție și nu pot fi eu făcut răspunzător de amânarea procesului, deoarece sunt un muncitor cu familie și domiciliu stabil și prezint suficientă garanție morală că mă voi prezenta la proces, vă rog să dispuneți punerea mea în libertate până la noul termen de judecată[3].

Pe 17 mai 1927, procesul a fost iarăși amânat, la cererea acuzării, motivele invocate fiind că Barbu Zaharescu „este trimis la Consiliul de Război Chișinău pentru judecarea altui proces", iar Liza Dijur nu s-a prezentat la proces. Solicitarea acuzării a fost susținută imediat și de apărare, ce avea tot interesul ca judecata să tergiverseze, oferind astfel noi temeiuri pentru proteste legate de prelungirea perioadei de arest preventiv până la pronunțarea unei sentințe. De altfel, ilustrativ pentru „celeritatea" cu care se judeca cauza e faptul că instanța nu a stabilit nicio dată concretă până la care procesul era amânat, autoritățile fiind, foarte probabil, mulțumite că cei cinci erau menținuți în

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 101.
2. ANIC, fond 96, dosar 6556, f. 78.
3. ANIC, dosar 6557, vol. 1, f. 6.

închisoare, neprezentând prea mare importanță dacă ei erau deținuți în arest preventiv sau pentru executarea unei sentințe.

Prelungirea detenției preventive i-a determinat pe Vasile Luca și Boris Ștefanov, la inițiativa primului, să facă pregătiri pentru a evada de la Jilava, ei reușind să câștige bunăvoința santinelelor. Planul nu a fost însă pus în aplicare, deoarece conducerea PCdR, contactată de Ștefanov, nu a răspuns dacă poate să le asigure scoaterea clandestină din țară[1].

Trecerea timpului fără ca procesul să înainteze în mod real și conștientizarea faptului că autoritățile nu-i vor pune niciodată în libertate până la pronunțarea unei sentințe i-au determinat pe cei cinci să schimbe tactica și să ceară grăbirea judecății.

Pe 4 august 1927, ei au înaintat o petiție comună prim-comisarului regal al Consiliului de Război al Corpului II Armată, în care arătau că sunt în prevenție de peste doi ani și că până în acel moment nu se stabilise vreo dată pentru reluarea procesului. Nici măcar nu mai cereau punerea temporară în libertate, vizând doar remedierea abuzului: „vă rugăm să binevoiți a dispune grabnica fixare a termenului procesului și judecarea lui". Petiția, ce viza și evidenta încălcare a legalității, combinată cu protestele de afară pe aceeași temă, și-a făcut efectul destul de rapid: pe 18 august 1927 comandantul Corpului II Armată aprobă reluarea procesului, acesta începând peste o săptămână, în data de 26 august 1927.

Cu toate că timpul avut la dispoziție de PCdR pentru pregătirea procesului a fost foarte scurt – cel mai probabil termenul a fost stabilit intenționat de autorități în acest scop –, juriștii partidului au reușit să se mobilizeze, chiar dacă încă nu aveau o prea mare experiență. Până atunci, cu excepția „procesului din Dealul Spirii" și a celui nefinalizat al lui Tcacenco din 1926, nu existaseră alte procese mai importante în care să fie implicați comuniști, liderii PCdR reușind să evite să compară în fața instanțelor de judecată și preferând să se ascundă sau să plece din țară. Avantajul apărării era însă că beneficia de indicațiile Cominternului referitoare la pregătirea juridică, politică și agitatorică a unui proces, astfel încât s-a aplicat o schemă regăsită apoi practic în toate procesele interbelice ale PCdR: chemarea unui număr foarte mare și diversificat de martori (de la lideri politici de anvergură – indiferent de partidul din care făceau parte, fără a lipsi, desigur,

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 102.

cei cu vederi de stânga – la simpli muncitori, al căror rol era să denunțe „exploatarea" la care erau supuși de stat și patronat), depunerea continuă de cereri de contestare a instanțelor, încercări de amânare a cauzelor, indicarea unor martori foarte greu sau chiar imposibil de adus (deținuți politici sau chiar ilegaliști fugiți din țară) etc. În paralel, se ducea o intensă campanie mediatică în favoarea inculpaților și de denunțare a abuzurilor autorităților (multe dintre ele reale), purtată atât în țară, cât și în străinătate.

Pentru termenul din 26 august, apărarea a solicitat prezența a 178 de martori, reprezentând o paletă foarte diversificată. În primul rând, se regăseau personalități politice de prim rang ale țării: Ionel Brătianu – președintele Consiliului de Miniștri, Alexandru Averescu, Nicolae Iorga, I.G. Duca – ministrul de Interne, Alexandru Vaida-Voevod, Romulus Voinescu, C. Garoflid, Ion Petrovici, Constantin Argetoianu – ministrul Agriculturii, Grigore Gafencu ș.a. Apoi, mai mulți generali ai armatei române (Nicoleanu, Rășcanu, Mărdărescu). Lor li se adăugau oameni politici și intelectuali cu vederi de stânga: Constantin Stere, N.D. Cocea, Ilie Moscovici, Lothar Rădăceanu, L. Gherteler, I. Mirescu, Emil Socor ș.a. Nu putea lipsi nici publicistul C.G. Costa-Foru, a cărui pană – bine stipendiată de Comintern – denunța încă din 1925 *Abuzurile și crimele Siguranței Generale a Statului*[1]. Nu erau omiși nici comuniștii aflați în detenție la Doftana, Aiud sau Jilava, știindu-se foarte bine că aducerea acestora în instanță – mai ales într-un număr mare – nu se putea face cu ușurință, autoritățile temându-se ca PCdR să nu profite pentru a le organiza evadarea. Regăsim și nume de lideri ai PCdR din ilegalitate, precum Elena Filipovici (secretară a CC al UTCdR între 1923 și 1925) sau Imre Aladar (secretar general al CGSU).

Desigur, într-un timp atât de scurt, martorii nu aveau cum să fie prezenți, nereușindu-se nici măcar înștiințarea lor de a compărea în fața instanței. În consecință, procesul a fost din nou amânat, nici de această dată nefiind indicată o dată concretă de reluare a sa. Abia pe 17 octombrie 1927, prim-comisarul regal, locotenent-colonelul Câmpineanu, a stabilit noul termen de judecată pentru 28 octombrie 1927. Apărarea propunea iarăși 188 de martori, în general aceiași din luna august. Iar povestea s-a repetat identic: termenul acordat fiind restrâns, martorii nu au putut fi convocați și lipsa lor a dus la o nouă amânare, pentru 14 decembrie 1927.

---

1. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 81.

Ilegalitatea și abuzul fiind străvezii, PCdR a declanșat o amplă campanie mediatică și protestatară de acuzare a autorităților, solicitându-se totodată punerea în libertate a celor „judecați". Întreaga acțiune a fost orchestrată, sub coordonarea Cominternului, de la Viena, unde se afla în acea perioadă sediul Biroului Politic al CC al PCdR, responsabil fiind Marcel Pauker, care activa acolo pe linia Ajutorului Roșu. Pauker și-a desfășurat campania protestatară și agitatorică pe mai multe grupuri și medii țintă, mesajele diferind în funcție de situație. Astfel, în străinătate și în mediile intelectuale, acesta a dus o intensă campanie de eliberare a lui Boris Ștefanov, liderul procesului, urmând astfel tactica Cominternului de a impune arenei mediatice și intelectuale europene nume ce se doreau a fi de referință, pentru a exemplifica curajul unor persoane în a se opune „claselor exploatatoare" și abuzurilor autorităților. În țară, mai ales printre muncitori – categoria socială țintă a PCdR – au fost promovate numele lui Vasile Luca, Iosif Ilieș și Iosef Guya, contându-se pe crearea empatiei în rândul acestei categorii sociale față de soarta colegilor lor. Pe 31 octombrie 1927, ministrului Justiției i-au fost adresate mai multe memorii identice prin care se cerea „eliberarea muncitorilor" Luca, Ilieș și Guya, aflați în prevenție de peste doi ani. Memoriile se încheiau într-o notă protestatară, de altfel perfect legitimă, abuzul autorităților fiind evident: „Ceea ce se petrece cu ei este o ilegalitate fără seamăn. Noi protestăm împotriva acestei ilegalități, cerem stingerea procesului și imediata lor eliberare"[1]. Memoriile sunt semnate de zeci de persoane, aproape integral muncitori maghiari, destul de firesc, din moment ce aceia pentru care se cerea eliberarea erau muncitori etnici maghiari.

Acesta era însă și principalul impediment pentru care campaniile mediatice în favoarea inculpaților nu aveau cum să aibă prea mult succes: nici unul dintre cei acuzați nu era etnic român, iar unii (printre care și Luca) nici măcar nu cunoșteau bine limba română. În plus, toți aparțineau unui partid în ale cărui acte programatice nu doar că nu se recunoștea integritatea teritorială a României, dar chiar se milita pentru autodeterminarea unor regiuni.

La inițiativa lui Barbu Zaharescu, cei cinci inculpați au declarat și o grevă a foamei, protestând „pentru menținerea regimului politic, pe care administrația încerca să-l transforme în regim de drept comun". Deși acțiunea lor a fost puternic popularizată de campania PCdR de afară, aceasta nu a sensibilizat conducerea penitenciarului, astfel încât

1. ANIC, fond 96, dosar 6557, ff. 412-420.

ei au fost nevoiți să renunțe, enunțând totuși „o declarație în care menționam că prin încetarea grevei nu înțelegem să renunțăm la regimul ce am avut înainte”[1].

Între timp, procesul se desfășura exact în aceeași notă ca în întreg anul 1927. La termenul din 14 decembrie 1927, când Ștefanov urma să fie apărat de Lucrețiu Pătrășcanu, completul (compus din colonelul Filip – președinte, respectiv maiorul D.I. Georgescu, maiorul A. Velcescu și căpitanul Ștefan Ștefănescu – membri) nu a putut decât să constate că sunt „lipsă 112 martori”. Prin urmare, „având în vedere că apărarea nu renunță la martorii lipsă, cerând a fi aduși cu mandat de aducere”, instanța „cu unanimitate de voturi, dispune amânarea procesului pentru altă dată, când se va fixa [din nou, cauza este lăsată în suspensie nedefinită – n.m., L.P.] și aduce martorii lipsă cu mandat de aducere”[2].

Procesul și dezbaterile

Până la urmă, campania protestatară a PCdR și a Cominternului și-a atins parțial scopul. Nu se va obține eliberarea fără judecată a inculpaților, un obiectiv de altfel iluzoriu, dar măcar autoritățile au fost forțate să emită o sentință. Continuarea jocului abuziv al amânării la nesfârșit a cauzei nu mai era profitabilă pentru guvernanți, deoarece nu făcea decât să ofere argumente PCdR în fața opiniei publice că nevinovăția inculpaților ar fi fost, într-adevăr, reală. Pe 25 ianuarie 1928 s-a fixat termenul de 30 ianuarie 1928, când, în sfârșit, se va emite o sentință.

Înaintea începerii procesului, Luca a fost dus la Siguranță, unde a fost presat să recunoască declarațiile făcute în decembrie 1924, reamintindu-i-se probabil și angajamentul de colaborare pe care și-l luase față de Zahiu. Acest nou abuz a fost imediat folosit de PCdR în campania mediatică:

> conducerea colectivului a anunțat în afară, pentru care s-au organizat acțiuni de protest împotriva metodelor folosite de Siguranță, de a scoate deținuții politici din închisoare pentru cercetări la Siguranță[3].

---

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 168, f. 103-104.
2. ANIC, fond 96, dosar 6557, vol. 1, f. 27.
3. *Ibidem*, ff. 101-102.

Pe 30 ianuarie 1928, procesul a fost deschis de Consiliul de Război al Corpului II Armată, în următorul complet: președinte – colonel Ion Filip; membri – maior Matei Velcescu, maior Alexandru Grigorescu, căpitan Constantin Buniș și căpitan Stere Ștefănescu. Procuror militar a fost comisarul regal maior Romulus Hotineanu[1].

Liza Dijur a fost judecată în contumacie, întrucât nu s-a prezentat la proces. Pe 19 decembrie 1927, Brigăzile Centrale din Direcția Poliției și Siguranței Generale au anunțat Consiliul de Război al Corpului II Armată că acuzata nu a putut fi adusă la proces, „fiind dispărută de la domiciliul său, iar din informațiile ce avem rezultă că numita s-ar afla la Constantinopol". Cei cinci acuzați prezenți – Boris Ștefanov, Barbu Zaharescu, Vasile Luca, Iosif Ilieș și Iosef Guya – i-au avut drept apărători pe Mihail Cruceanu (care a fost, practic, conducătorul apărării), Demetrie (Dem) Dobrescu (viitorul primar al Bucureștiului), Constantin Paraschivescu Bălăceanu, C. Vicol, Lascăr Saraga și Gheorghe Pătrășcanu. După începerea procesului, acestora li s-a alăturat și C.G. Costa-Foru (sperându-se că notorietatea și calitățile sale discursive vor avea un oarecare succes la judecători), la solicitarea lui Cruceanu, care a anunțat că se renunță la mărturia lui, aprobată de instanță, după ce nici acuzarea nu s-a opus.

În pofida termenului foarte scurt avut la dispoziție, PCdR – având, desigur, sprijinul Cominternului – a încercat să aducă drept apărători și doi avocați din străinătate: Maurice Junker și René Delbert, din baroul din Paris. Aceștia au sosit de urgență în România, dar autoritățile au reacționat, la rândul lor, cu rapiditate și i-au expulzat din țară pe 29 ianuarie 1928.

În paralel, din Franța au fost trimise tribunalului mai multe telegrame de protest în sprijinul acuzaților. Dintre acestea, se sconta că efectul cel mai mare îl va avea cea semnată de intelectuali francezi de vârf, precum Henri Barbusse[2], Marcel Villard, Léon Jouhaux, Paul Langevin ș.a. În urmă cu doar doi ani, în noiembrie 1925, celebrul scriitor Henri Barbusse venise în România, în calitate de președinte al Asociației de luptă împotriva terorii albe din Balcani (asociație în care, pe atunci, Panait Istrati era vicepreședinte), și fusese bine primit de

1. ANIC, fond 96, dosar 6557, vol. 1, f. 33.
2. Scriitor francez, admirator al Revoluției bolșevice, Henri Barbusse (1873-1935) va deveni, după 1923, membru și unul dintre principalii propagandiști ai Partidului Comunist Francez. Pacifist, a înființat mișcarea antirăzboi Clarté (care edita o revistă cu același nume, în care va publica și Scarlat Callimachi).

I.G. Duca și Gheorghe Tătărescu, ce nu și-au permis să ignore o personalitate publică internațională de asemenea calibru[1]. Acestei telegrame i se alătura și una semnată de Asociația Emigranților Basarabeni din Franța, precum și mai multe memorii cu numeroase semnături ale unor cetățeni francezi. Efectul campaniei a fost însă nul, instanța și autoritățile sinchisindu-se prea puțin de ea.

Principala acuză adusă inculpaților în proces era că, în perioada 1922-1924, „cu intenție frauduloasă, au întreținut corespondență cu agenții puterilor străine, spre a le da instrucțiuni vătămătoare situației politice a țării". Ei au fost interogați pe rând, în cazul lui Ilieș fiind necesar un interpret, acesta „neștiind a vorbi românește". Declarațiile lor nu se remarcă prin nimic deosebit, ei mulțumindu-se să nege faptele ce le erau imputate și să își declare nevinovăția. Totuși, chiar după debutul procesului, pe 31 ianuarie 1928, cei cinci inculpați au protestat în scris față de expulzarea avocaților francezi „veniți pentru a ne lua apărarea în acest proces pur politic". Perioada discursurilor politice individuale și a atitudinilor sfidătoare la adresa instanței va mai avea de așteptat până în anii 1930. În acest proces, acuzații erau convinși că autoritățile vor ceda la presiunea internațională și pedepsele vor fi mici.

A urmat audierea martorilor apărării, dintre care se evidențiază Alexandru Vaida-Voevod, Gheorghe Cristescu-Plăpumaru, Lothar Rădăceanu, Nicolae Popescu-Doreanu, C.I. Parhon, Samuel Margulies ș.a.m.d. Apărarea a renunțat la martorii lipsă, schimbarea de optică fiind probabil cauzată de faptul că menținerea vechii tactici nu făcea decât să prelungească pe termen nedefinit detenția celor trei muncitori (închiși deja de doi ani și jumătate), gravitatea faptelor lor fiind redusă, ceea ce lăsa să se întrevadă posibilitatea că vor primi pedepse ușoare.

Achitarea...

În una dintre pledoariile sale, Cruceanu i-a cerut consiliului „să absolve pe acuzați, întrucât fapta ce li se impută nu se încadrează în niciun text de lege", dar judecătorii, în unanimitate, i-au declarat culpabili pe toți cei șase inculpați și nu le-au acordat nici circumstanțe atenuante. Pe 10 februarie 1928, Consiliul de Război al Corpului II Armată a emis

1. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 87.

Sentința nr. 103, prin care stabilea pedepse grele pentru principalii lideri comuniști din proces, eliberând, în schimb, figurile secundare. Boris Ștefanov a fost condamnat la 8 ani de închisoare, iar Barbu Zaharescu la 7 ani. Vasile Luca, Iosif Ilieş şi Iosef Guya au fost achitaţi, confirmându-se astfel şi oficial abuzul ţinerii lor atât de îndelungate în detenție preventivă (ei nu au fost nici măcar condamnaţi la o pedeapsă echivalentă cu timpul petrecut în închisoare). Liza Dijur, întrucât nu s-a prezentat la proces, a fost condamnată la 10 ani de închisoare.

Boris Ștefanov şi Barbu Zaharescu au declarat recurs în aceeaşi zi, iar cererile lor s-au judecat destul de rapid, pe 2 mai 1928, fiind însă respinse de Consiliul de Revizie Permanent al Armatei, constituit într-un complet condus de colonelul Nicolae Ciupercă.

Pentru PCdR sentința nu avea cum să fie o victorie, la trimiterea lui Ștefanov și Zaharescu în detenție pentru o perioadă destul de lungă de timp adăugându-se și eșecul intensei campanii propagandistice și mediatice organizate în țară și în străinătate sub orchestrarea Cominternului. Achitarea lui Luca, Ilieş şi Guya, ce nu aparţineau nici măcar eşalonului secund al partidului, nu putea fi decât o palidă consolare.

În schimb, pentru Vasile Luca achitarea a contribuit la creşterea sensibilă a cotei sale în partid. Exonerarea de pedeapsă se adăuga comportării sale bune în detenție, unde, pe deasupra, reușise să se impună și să fie cooptat în conducerea colectivului de deținuți comuniști. Iar Luca mai avea un atu: aparținea exact categoriei sociale în numele căreia, din punct de vedere ideologic şi propagandistic, lupta PCdR, adică muncitorimea. În acea perioadă, prezența muncitorilor în structurile partidului era în continuare redusă, partidul fiind dominat la vârf de intelectuali și mic-burghezi. Având toate aceste atribute, Vasile Luca nu se putea aștepta decât la o promovare pe linie de partid, ceea ce s-a și întâmplat la scurt timp după ce a fost pus în libertate.

Din nou în libertate

Pentru început, Luca s-a reîntors la Brașov, unde și-a reluat activitatea pe linie sindicală, sub coordonarea lui Ábrahám Bernát, secretarul comisiei locale a PCdR. În mai 1928 l-a înlocuit pe Bernát la conducerea organizației PCdR Brașov[1]. Era doar un scurt *intermezzo* până ce

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 108.

conducerea partidului decidea noua responsabilitate ce urma să i se încredinţeze. Însă situaţia la vârful PCdR era destul de ambiguă. Elek Köblös se afla pe o pantă descendentă, mai multe grupări (în principal organizaţia Bucureşti şi aripa basarabeană) complotând în ţară şi la Comintern pentru înlăturarea sa. Lupta pentru putere luase accente fracţioniste încă de la sfârşitul lui 1927, rivalii atacându-se unul pe altul în timpul şedinţelor[1].

Luca, aflat în ascensiune, va fi atras în dispută, de această dată fiind influenţat de Ştefan Foriş, la aceasta adăugându-se şi perspectiva de a fi numit în conducerea PCdR. A avut din nou inspiraţia de a se alătura în prealabil taberei învingătoare, părăsindu-şi fără scrupule conaţionalul ce pierduse încrederea Cominternului (Köblös). Unele dintre declaraţiile sale sunt edificatoare în acest sens. Astfel, Luca arată că, în primăvara lui 1928, a primit din partea CC al PCR însărcinarea să reorganizeze MOPR, „în care sens am primit numirea printr-un delegat al MOPR de la Viena". Acţiunea făcea însă parte din strategia Cominternului de subminare a poziţiilor lui Köblös, pentru ca apoi înlăturarea acestuia să nu ridice greutăţi: „Delegatul de la Viena mi-a spus să trec singur la reorganizarea MOPR-ului, peste capul vechii conduceri de la Bucureşti, şi totodată să preiau şi fondurile"[2].

Sosit la Bucureşti cu delegatul MOPR, Luca nu a întâmpinat piedici în a fi numit în fruntea organizaţiei, conducerea existentă (Loty Foriş şi Margulies) acceptând imediat decizia Cominternului. Luca nu va apuca însă să conducă efectiv filiala din România a Ajutorului Roşu, întrucât Ştefan Foriş „mi-a comunicat să nu intru în conducerea MOPR-ului, deoarece voi avea o sarcină mai importantă"[3].

---

1. Pe 7 ianuarie 1928, un membru al Secretariatului CC al PCdR a adresat Cominternului o informare privind situaţia de la vârful partidului, care era departe de a fi roză: „Partidul este vlăguit din cauza represaliilor, este dezorientat din cauza crizei din CC, este chinuit de lipsa mijloacelor, a tehnicii şi a altor lucruri [...] Toate divergenţele acute care au fost la noi nu s-au datorat aprecierii diferite a momentului, a sarcinilor de partid, ci s-au datorat vechii lupte fracţioniste. După cum era de aşteptat, situaţia din interiorul Secretariatului este foarte tensionată [...] Se duce o activitate fracţionistă? Da, se duce". Vezi Alina Tudor-Pavelescu (coord.), *op. cit.*, pp. 206-207.
2. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 9.
3. *Ibidem*.

Ștefan Foriș, care acum era în tabăra anti-Köblös, avea nevoie de cât mai multe persoane de încredere pentru a fi sprijinit în acțiunea de înlăturare a conducătorului partidului. Iar Vasile Luca, aflat în plină afirmare, îi era fidel și dovedise în trecut calități organizatorice, deci corespundea pe deplin nevoilor sale. În iunie 1928, Ábrahám Bernát (căruia autoritățile au refuzat să îi dea pașaport) i-a propus lui Luca să plece în locul său în URSS, ca delegat la congresul ce se pregătea. Acceptând imediat, Luca a luat legătura cu Foriș, care:

> cu această ocazie mi-a explicat despre existența „activului Bucureștiului", care se preocupă de reorganizarea partidului, inclusiv a conducerii lui, care în frunte cu Köblös duce o politică oportunistă-lichidatoristă[1].

Ajuns în URSS, la Harkov, Luca va fi imediat angrenat în organizarea efectivă a Congresului al IV-lea al PCdR, desfășurat în perioada 28 iunie – 7 iulie 1928. El a fost numit în comisia de pregătire a congresului („n-a fost aleasă de nimeni"), ce avea rolul de a se asigura că lucrările și alegerile vor decurge exact așa cum dorea Cominternul: „s-au discutat chestiunile ce trebuie efectuate în cadrul conducerii partidului" și „s-a imprimat linia printre delegații Congresului de atitudinea ce trebuie să ia"[2], va scrie el. La începerea lucrărilor, Luca a fost ales în Prezidiul Congresului și a condus lucrările Comisiei Țărănești. Ca recompensă pentru sprijinul acordat lui Holostenko, va face un salt important în ierarhia partidului, fiind ales membru al CC al PCdR, care apoi l-a ales membru în Biroul Politic și în Secretariatul CC al PCdR.

Urmările vizitei la Harkov

Nu credem că liderii PCdR care l-au înlăturat pe Köblös au depus atâtea eforturi doar pentru a-l instala în unul dintre cele mai importante posturi de conducere pe Vasile Luca, aflat, totuși, într-o poziție marginală până atunci: se alăturase târziu taberei învingătoare și nici măcar nu se afla pe lista inițială de delegați ce urma să participe la congres.

---

1. *Ibidem*, f. 10.
2. *Ibidem*, ff. 10, 51.

Dar în acea perioadă nu doar că numirile în fruntea PCdR se făceau în exclusivitate de către Comintern (o practică ce a continuat până la moartea lui Stalin), dar persoanele desemnate pentru a conduce partidul aveau prea puțină sau chiar deloc legătură cu acesta, fiind alese doar din considerente cunoscute la Moscova.

Spre exemplu, chiar Vitali Holostenko, ucrainean de origine, activase un singur an în partid, în 1921 fugind în URSS, unde Cristian Racovski i-a asigurat o carieră în Partidul Comunist Ucrainean. La data numirii sale în fruntea PCdR, acesta deținea funcția de șef al Secției Agitație și Propagandă a Comitetului Regional Moldovenesc al Partidului Comunist Ucrainean[1]. În mod similar, înlocuitorul lui Holostenko, polonezul Alexander Stepanski-Gorn, avea o și mai mică legătură cu PCdR și nici măcar nu cunoștea limba română. Liderii din țară ai PCdR aveau simplul rol de a îndeplini formalitatea statutară necesară pentru instalarea conducătorului partidului, indiferent dacă le convenea sau nu persoana respectivă. Până în 1928, șeful PCdR fusese cel puțin desemnat dintre persoanele ce depuseseră o activitate intensă pentru partid și se aflaseră în țară. Tocmai de aceea, numirea bruscă și brutală a lui Holostenko în fruntea PCdR nu a fost niciodată acceptată în mod real de liderii partidului, pentru care acesta era practic un necunoscut. Argumentul cel mai important este intensa luptă fracționistă ce a debutat în PCdR imediat după ce Holostenko a venit în țară, către sfârșitul lui 1928.

Așadar, opinăm că și numirea lui Vasile Luca în Biroul Politic și în Secretariatul CC al PCdR s-a făcut prin impunerea lui de către Comintern. Liderii PCdR, care cu siguranță vizau pentru ei posturile respective, erau cel puțin mulțumiți că era vorba de o persoană din țară, care nu fusese parașutată din vreun alt partid comunist.

Dar care au fost argumentele ce au determinat Cominternul să opteze pentru promovarea lui Vasile Luca în cercul restrâns al persoanelor din fruntea PCdR?

În primul rând, Cominternul dorea îmbunătățirea compoziției sociale a conducerii partidului. Stalin, aflat în acea perioadă în plină ofensivă contra vechii gărzi leniniste, reprezentată majoritar de intelectuali, susținea proletarizarea partidelor comuniste, ceea ce era, de altfel, în consonanță cu ideologia sistemului. Iar în fruntea PCdR erau prea

1. Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeză și Ioana Gagea, Polirom, Iași, 2002, p. 57.

puține opțiuni reale în afara lui Luca, el fiind oricum singurul muncitor prezent la Congres (!). În plus, anii pe care îi petrecuse în detenție demonstraseră că era devotat cauzei, indiferent de privațiunile la care fusese supus. Pe deasupra, Luca era un muncitor care își dovedise și capacitățile organizatorice (observate direct de sovietici în modul în care s-a implicat în pregătirea și desfășurarea congresului), precum și pe cele de activist sindical. Această ultimă calitate a constituit un alt avantaj al lui Luca, Cominternul - care urma aceeași politică a proletarizării partidelor comuniste - dorind să acorde o atenție mai mare propagandei pe linie sindicală, pentru a putea atrage mai mulți muncitori de partea mișcării comuniste. Iar rolul lui Luca, ce demonstrase că avea priză în rândul maselor de muncitori, era tocmai acela de a reorganiza și intensifica activitatea PCdR în rândul sindicatelor. Pe lângă funcțiile de conducere, Cominternul i-a încredințat lui Luca și responsabilitatea revigorării Sindicatelor Unitare. Acestea fuseseră înființate în 1923, dar erau practic inactive, tocmai din cauză că liderii de până atunci ai PCdR, de formație intelectuală sau mic-burgheză, nu reușiseră să se apropie de muncitori și nici nu se arătaseră prea interesați de acest aspect.

De la Harkov, Vasile Luca s-a întors la Brașov și, întâlnindu-se pe stradă cu comisarul Zahiu, a fost chestionat de acesta asupra lipsei lui din oraș, comisarul întrebându-l totodată dacă e adevărat că a fost în Bucovina pentru organizarea partidului. Luca arată că „am răspuns că am fost la treierat, după care am plecat, fără a mai sta de vorbă altceva"[1].

Președinte al sindicatelor comuniste unite

La circa o lună după terminarea congresului, în august 1928, Vasile Luca a fost chemat la București de Dori Goldstein, ambii având sarcina, din partea Cominternului și a lui Holostenko, de a prelua conducerea partidului. Ei aveau rolul de a conduce PCdR în țară, urmând directivele date de Holostenko de la Viena. La București, cei doi au luat legătura cu Samuel Margulies, Lucrețiu Pătrășcanu și Nicolae Popescu-Doreanu, care asiguraseră interimatul până atunci, și „împreună am lucrat pe linia MOPR-ului, sindicatelor și a BMȚ"[2]. Totuși, instalarea noii echipe

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 52.
2. *Ibidem*, f. 10.

de conducere nu a decurs chiar atât de lin. Luca va declara că, la sosirea în capitală,

> am întâlnit opoziţie din partea lui Margulies, Mendelovici, Pătrăşcanu şi alţii, care nu voiau să recunoască noua conducere, mergând până la deconspirare, ameninţări ca să plecăm din Bucureşti, deoarece Siguranţa este pe urmele noastre. Noi am reacţionat, iar la venirea lui Nicolschi [Alexandru – n.m., L.P.] am ajuns chiar la măsuri de izolare a lui Margulies, refuzând a mai lucra cu el[1].

Treptat, au venit în ţară şi ceilalţi membri ai conducerii PCdR, aflaţi până atunci la Viena, inclusiv Holostenko şi Marcel Pauker, astfel încât noua echipă din fruntea partidului a reuşit să se impună în faţa contestatarilor. Va fi însă o victorie de scurtă durată, întrucât, la puţină vreme, au apărut fricţiuni majore chiar în tabăra celor ce preluaseră conducerea partidului la Congresul al IV-lea. Mai exact, încă de la sfârşitul anului 1928, Holostenko era permanent contrat de Marcel Pauker, care îşi manifesta nemulţumirea faţă de aproape fiecare decizie a liderului partidului.

Activitatea organizatorică intensă depusă de Luca după venirea în Bucureşti a atras şi atenţia Siguranţei, care l-a arestat iar pe 24 decembrie 1928, când se întorcea de la o şedinţă a BMŢ. Fiind dus la Bănciulescu, Luca arată că acesta, „după o scurtă discuţie, mi-a spus să mă las de activitatea mea, că altfel o să fie rău". Asupra sa s-a găsit o mare sumă de bani, între 24.000 şi 26.000 de lei[2], el declarând însă că banii aparţin BMŢ. Aceasta fiind o organizaţie politică legală, simplul activism în favoarea respectivului partid nu putea constitui o probă pentru arestarea sa, cu atât mai puţin pentru un nou proces. Ulterior, banii au fost restituiţi de Siguranţă secretarului general al BMŢ.

Ca membru al Biroului Politic, Luca răspundea de activitatea sindicatelor, a BMŢ şi a MOPR, coordonându-i pe Imre Aladar (secretarul general al CGSU), Alexandru Mihăileanu (secretar al BMŢ), Loty Foriş şi Samuel Margulies (aflaţi în conducerea MOPR).

La începutul anului 1929, el şi-a dedicat activitatea pregătirii BMŢ pentru alegerile comunale ce urmau să se desfăşoare pe 4 aprilie. Timp

---

1. *Ibidem*, f. 52.
2. Adică mai puţin de 150 de dolari la cursul vremii; de reţinut că, înaintea stabilizării monetare din 1929, leul de după „Marele Război" trecuse de 200:1 în raport cu dolarul american. Vezi https://cursdeguvernare.ro/memento-forta-leului-romanesc-in-vremea-marii-uniri.html (n.m., A.C.).

de două luni, a organizat conferința națională a BMȚ, desfășurată la București, și a făcut deplasări la Oradea, Arad, Cluj, Sibiu pentru reorganizarea filialelor formațiunii. Totodată, a organizat mai multe adunări și mitinguri în favoarea BMȚ, conform directivelor primite de la CC al PCdR. Pe 3 februarie 1929, Luca a organizat o mare întâlnire la BMȚ, în Sala Constructorilor din capitală, dorind să transmită delegaților formațiunii ultimele instrucțiuni necesare pregătirii campaniei electorale pentru alegerile comunale. Autoritățile, care au dorit să împiedice această manifestare, s-au folosit de faptul că participanții au scos portretul regelui din sală pentru a-i acuza de lezmajestate și a ordona poliției și armatei să-i aresteze pe toți cei prezenți, inclusiv pe Alexandru Mihăileanu, Constantin Trandafirescu și Anghel Petrescu, candidați pe listele BMȚ. Bănuind numărul mare de agenți ai Siguranței prezenți în sală, Luca a avut prezența de spirit să părăsească lucrările cu foarte puțin timp înainte de acest moment. A fost însă arestat a doua zi și încarcerat la Văcărești, unde se aflau și cei reținuți în ziua precedentă. Mihăileanu, Trandafirescu și Petrescu declaraseră greva foamei chiar din ziua arestării, iar Luca s-a alăturat imediat acestei forme de protest. După 18 zile de greva foamei, autoritățile au fost nevoite să-i elibereze pe toți, întemnițarea lor fiind oricum abuzivă.

Imediat după ce a fost eliberat de la Văcărești, Luca s-a angrenat cu toate forțele în organizarea Congresului CGSU, întrucât acesta era programat să se desfășoare la Timișoara chiar la sfârșitul acelei luni. CC îl însărcinase pe Luca cu pregătirea raportului sindicatelor, iar apoi Dori Goldstein i-a comunicat că CC decisese să-i ofere postul de secretar general al CGSU. Foarte probabil, hotărârea fusese luată de Comintern încă de la Congresul al IV-lea la PCdR, punerea ei în practică fiind întârziată de rezistența opusă de unii lideri de partid față de echipa lui Holostenko și apoi de arestarea lui Luca.

Luca a plecat de urgență la Brașov și Târgu-Mureș, „pentru pregătirea sindicatelor din aceste localități în vederea pregătirii Congresului de la Timișoara". El a beneficiat și de sprijinul lui Imre Aladar (secretarul general în exercițiu al CGSU), Coloman Müller (delegatul Profinternului), Alexandru Mihăileanu (secretarul general al BMȚ) și al altor activiști sindicali. Primii doi se aflau deja la Timișoara, pentru a rezolva chestiunile organizatorice locale, fiind ajutați de liderii sindicali din oraș. Cominternul pregătea la Timișoara o acțiune publică de amploare. Cu câteva zile înainte, la Doftana, decedase liderul tineretului comunist din Transilvania, Ioan Fonaghi, iar Cominternul decisese ca CGSU să

se folosească de acest prilej și să-l înmormânteze la Timișoara, pentru a-și atrage susținerea muncitorilor din localitate și chiar a populației din oraș, contând pe faptul că evenimentul i-ar fi sensibilizat. Se dorea organizarea de către CGSU și sindicatele comuniste locale a unei procesiuni publice pentru înmormântarea lui Fonaghi, cu traversarea orașului, pentru a se atrage cât mai mult atenția. În acest scop, cadavrul lui Fonaghi a fost adus de MOPR de la Doftana la Timișoara.

Luca a ajuns la Timișoara pe 31 martie 1929, dar Aladar și Müller l-au anunțat că, la solicitarea autorităților locale, Congresul CGSU, care trebuia să înceapă în ziua următoare, fusese amânat cu trei zile, aceștia informându-i deja pe delegații din țară. Luca nu a fost de acord cu amânarea, întrucât lucrările ar fi trebuit să se deschidă chiar în zilele libere de după Paști, astfel încât prezența muncitorilor ar fi fost cea dorită. De la București, Marcel Pauker a dat și el același ordin – „Congresul nu se amână și se ține la timpul fixat" – trimițându-l și pe Pavel Chirtoacă cu instrucțiuni în acest sens. Delegații din țară au fost anunțați de această nouă modificare, dar era deja prea târziu și nu au reușit să ajungă toți la timp, astfel încât organizatorii au fost nevoiți să amâne deschiderea pentru 4 aprilie 1929.

În ziua de debut a lucrărilor Congresului CGSU, autoritățile au avut o nouă tentativă de a le bloca. Când toți delegații se aflau în sală, chiar înainte de deschiderea congresului, a venit prefectul județului și a solicitat scoaterea tablourilor înfățișându-i pe Stalin și pe clasicii Marx, Engels și Lenin, sperând că această provocare va degenera în incidente care să ofere apoi pretextul pentru evacuarea participanților. Delegații au dejucat însă acest plan, ridicându-se toți în picioare și cântând „Internaționala", astfel încât prefectul a renunțat la solicitarea sa și s-a retras. În acea ședință, Vasile Luca a fost ales secretar general al CGSU, după cum fusese stabilit. Președinte al CGSU a fost ales Dumitru Grofu.

A doua zi urma să aibă loc procesiunea de înmormântare a lui Fonaghi, sicriul fiind adus la căminul muncitoresc unde se desfășurau lucrările CGSU. Pentru a se atinge scopul politic și propagandistic propus, Luca a redactat o chemare către toți muncitorii din Timișoara, lansată în numele comisiei sindicale locale, de a participa la înmormântare. Autoritățile au sesizat însă imediat scopul real al acestei procesiuni și au reacționat de urgență. Medicul orașului le-a cerut sindicaliștilor sicriul, pentru a fi îngropat de primărie, dar, desigur, a fost refuzat. Conform lui Luca, „după aceea, a venit reprezentantul Siguranței, care a avut aceeași pretenție, însă eu am refuzat categoric

cererea lor, spunându-le că nu vom da sicriul lui Fonaghi chiar dacă va curge sânge". Autoritățile erau însă decise să împiedice manifestarea. Poliția și armata au înconjurat căminul, iar un procuror „ne-a somat că în cinci minute, dacă nu predăm sicriul lui Fonaghi, îl vor lua cu forța". Sindicaliștii au refuzat din nou, crezând că nu este vorba decât de o amenințare și că autoritățile nu vor avea curaj să folosească armamentul, mai ales că ei nu comiseseră nici o ilegalitate. Reacția a fost însă alta: „Cererea lor s-a refuzat, după care au început să tragă în congresiști câteva focuri, care au fost urmate de focurile armatei în cămin". Sindicaliștii s-au baricadat în clădire, dar, după o oră, situația fiind fără ieșire, s-au predat. Au fost reținuți toți cei prezenți în sală, adică circa 40-50 de persoane[1].

Un nou arest

Astfel, Luca a fost din nou arestat, de Siguranța din Timișoara, împreună cu întreaga conducere a CGSU. A fost anchetat la Siguranță timp de două zile, după care a fost încarcerat la închisoarea din Timișoara, preconizându-se ca toți cei reținuți să fie trimiși în judecată. Până la urmă, autoritățile din Timișoara au luat decizia de a-i judeca doar pe sindicaliștii locali participanți la evenimentele ulterioare congresului, adică la tentativa de înmormântare publică a lui Fonaghi, întrucât chemarea către muncitorii timișoreni fusese lansată sub egida comisiei sindicale locale, condusă de Kreps. Alături de aceștia, în proces a fost inclus și Coloman Müller, ceea ce – dată fiind calitatea sa de trimis al Profinternului, o organizație afiliată Cominternului – permitea acuzarea celor în cauză de acțiuni de subminare a ordinii publice în favoarea unui stat străin. Procesul sindicaliștilor de la Timișoara a avut loc în toamna acelui an, ei fiind apărați de Lucrețiu Pătrășcanu și primind pedepse ușoare[2]. CGSU era o organizație legală, astfel încât simpla prezență la un congres al formațiunii nu constituia un motiv juridic pentru a se obține o condamnare. Fiind scoși din cauză, Luca și delegații din țară au fost eliberați[3] pe 1 mai 1929.

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, ff. 17-18.
2. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 136.
3. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 11.

Revenit în libertate, Luca a încercat să își ajute colegii rămași în închisoare, dar Dori Goldstein „nu a vrut să stea de vorbă în acest scop, deoarece a spus că a primit instrucțiuni de la Müller să nu organizeze nicio acțiune”[1]. Totuși, Luca le-a cerut muncitorilor din Timişoara să meargă cât mai mulți la proces și să oprească lucrul 10-15 minute, pentru a cere eliberarea lui Müller şi anularea procesului.

De la Timişoara, Luca a revenit în Bucureşti, unde a continuat aceeași activitate intensă pe linia CGSU, făcând dese deplasări în provincie și organizând diferite acțiuni de atragere a muncitorilor în sindicatele controlate de comuniști.

Peste puțin timp îl vom regăsi implicat într-o nouă acțiune sindicală de amploare: grevele minerilor din Valea Jiului. La sfârşitul lunii iulie 1929, CC al PCdR l-a însărcinat să se ducă în Valea Jiului pentru a organiza mai multe acțiuni propagandistice dedicate zilei de 1 august, care fusese declarată de Comintern „Ziua internațională de luptă împotriva pregătirii războiului imperialist împotriva URSS".

Ajuns în zonă, pe care o cunoştea din 1924, Luca a organizat „mici demonstrații politice" la Petroşani şi Vulcan, în data de 31 iulie. În seara aceleiași zile, a chemat la Petroşani activiști de partid și delegați sindicali comuniști de la toate minele din zonă, cu care a organizat o conferință în pădure, dându-le instrucțiuni cu privire la acțiunile pe care urmau să le desfășoare a doua zi. Planul era de a se organiza mitinguri la intrarea tuturor minelor. Acțiunea nu a reușit pe deplin, întrucât la gurile minelor „s-au pus mitraliere", autoritățile fiind avizate că PCdR pregătea ceva. Luca arată că totuşi „s-au organizat mici mitinguri în mină sau pe afară, în grupuri"[2].

În acest context local relativ agitat a avut loc și greva minerilor de la Lupeni. La conferința amintită din pădure, Luca a fost informat de doi mineri din Lupeni că liderul lor sindical, Ioan Munteanu, era nemulțumit („a lansat lozinca ca muncitorii să iasă la demonstrație și să omoare pe burghezi") și a decis să declanșeze o grevă de protest față de reducerea salariilor minerilor și de scăderea nivelului lor de trai. Însă sindicatul lui Munteanu, ce grupa circa 600 de muncitori, nu era „roșu" (comunist), ci „galben", adică afiliat PSD.

Pentru PCdR, această acțiune a sindicatului concurent prezenta totuși interes, Luca încercând să o deturneze în folosul partidului în

1. *Ibidem*, f. 31.
2. *Ibidem*, f. 32.

conducerea căruia se afla. PCdR era puțin interesat ca greviștii să aibă revendicări economice, partidul dorind enunțarea unor solicitări politice, precum eliberarea muncitorilor comuniști aflați în detenție. Tocmai de aceea, Luca le-a cerut sindicaliștilor comuniști din zonă, în fruntea cărora se afla Ion Cloțan, ca, în cazul în care Munteanu declară greva, să îl combată și să îl acuze că este provocator, pentru ca apoi să aleagă o altă conducere a grevei, care urma „să atragă muncitorii la o acțiune organizată pe linia noastră, pe care să o lărgească, prin solidarizarea cu ceilalți muncitori". După ce comuniștii ar fi preluat conducerea grevei de la Lupeni, urmau să intre în grevă și sindicatele de la Petroșani și Vulcan, controlate de PCdR, ceea ce ar fi condus la o amplă mișcare de protest comunistă în Valea Jiului.

Evenimentele nu au decurs însă așa cum plănuia Luca. Sindicaliștii conduși de Munteanu au intrat în grevă și au ocupat uzina electrică din Lupeni, dar sindicaliștii lui Cloțan nu au reușit să se impună, astfel încât protestul nu s-a desfășurat sub controlul PCdR, iar revendicările greviștilor nu au vizat linii politice, ci doar economice, în principal creșterea salariilor. Tocmai de aceea, fiind vorba de o acțiune a unui sindicat rival, CC al PCdR „a apreciat că greva de la Lupeni a fost o provocare a guvernului", susținând că radicalizarea protestului a avut rolul de a oferi autorităților pretextul să tragă în muncitori, pentru ca apoi nimeni din țară să nu mai aibă curajul să intre în grevă[1].

Eșecul PCdR de a se impune în rândul minerilor, cu atât mai mult cu cât erau foarte nemulțumiți, nu credem că îi poate fi reproșat lui Luca, fiind cauzat de erorile comise de conducerea partidului, care datau de mai mulți ani, fără a fi remediate. Și nu doar în cazul minerilor, ci în general în activitatea legată de nevoile clasei muncitoare. În primul rând, dat fiind faptul că la vârful partidului nu se aflaseră muncitori (de reținut - chiar și în 1929, Luca era singurul muncitor din conducerea partidului), liderii PCdR se arătaseră destul de dezinteresați de nemulțumirile reale ale acestora. Necunoscându-se nevoile lor reale – desigur, preponderent de natură materială –, revendicările economice nu se regăseau în mesajele și lozincile pe care PCdR le lansa către muncitori. În același timp, nici directivele Cominternului sau ale Profinternului nu conțineau vreo referire la probleme financiare ale muncitorilor români,

1. Luca susținea acest punct de vedere chiar și în ancheta Securității: „Am avut informații că Munteanu a forțat greva [...] în colaborare cu autoritățile, cu scopul de a lovi în mișcarea sindicală unitară". *Ibidem*, f. 202.

de care aceste organisme se sinchiseau prea puțin. Pentru Comintern avea importanță exclusiv lansarea mesajelor politice, iar liderii partidului nu făceau niciun efort pentru a le împleti cu solicitări economice favorabile muncitorimii. Vasile Luca descrie cauza pentru care partidul reușise prea puțin până atunci să se apropie de muncitori:

> CC a neglijat pregătirea și organizarea luptelor economice prin sindicate [...] CC lansa mai mult lozinci politice, ca greve politice și demonstrații de masă, ceea ce se oglindea și în activitatea sindicală. Nu a fost bine studiată și prelucrată în sindicate problema organizării și pregătirii luptelor economice. Această linie a fost imprimată de Pauker, Dori Goldstein, Barbu. Ca rezultat al acestui fel de muncă a fost că nu s-au organizat demonstrații și greve cum trebuia. CC era rupt de mase [...], era predominat de intelectuali, rupți de masa muncitorilor[1].

Peste numai câțiva ani, liderii PCdR au schimbat tactica, punând revendicările politice doar în subsidiarul celor economice, ceea ce demonstrează că au tras învățămintele necesare din eșecuri precum cel de la Lupeni.

Luca a urmărit însă de la București desfășurarea evenimentelor din Valea Jiului, întrucât conducerea partidului îi ceruse ca, în situația în care minerii de la Lupeni intră în grevă, el să plece de urgență din zonă, „pentru ca eu să nu fiu acolo și apoi implicat și tras la răspundere de către Siguranță"[2].

Pe 8 august 1929 a fost arestat de Siguranța din București, dar nu a fost cercetat în legătură cu evenimentele din Valea Jiului, ci doar pentru a fi trimis sub escortă la Brașov. Tribunalul Brașov ceruse aducerea lui pentru a lua o hotărâre privind situația sa militară, rămasă în suspensie din 1922. Conform legii el era incorporabil, dar, dată fiind cunoscuta lui activitate politică în favoarea PCdR, autoritățile nici nu se gândeau să îl trimită în vreo unitate militară. Era însă nevoie de o decizie judecătorească prin care să fie exonerat de obligația de a efectua stagiul militar. Conform unui raport al Siguranței, Luca a fost „șters din controalele armatei române pentru condamnările suferite pe baza activității sale clandestine în mișcarea revoluționară comunistă"[3].

---

1. *Ibidem*, ff. 34-35.
2. *Ibidem*, f. 202.
3. ANIC, fond 96, dosar 3696, f. 17.

Membru al Biroului Politic

Întors la București, Luca și-a continuat activitatea ca membru al Biroului Politic: „Am avut diferite însărcinări de partid, am ținut ședințe pe linie sindicală, am scris la ziarul *Viața Muncitoare* în ungurește"[1], va scrie el ulterior. Nu a mai fost însă implicat în acțiuni de anvergura celor de la Timișoara și Valea Jiului, întrucât a început să își canalizeze tot mai mult eforturile în lupta internă din partid, care începuse să se accentueze. Certurile dintre Holostenko și Pauker fiind frecvente, în 1929 conducerea PCdR și apoi întreg partidul s-au scindat în două tabere. Holostenko era susținut de aripa basarabeano-ucraineană a partidului, de o parte dintre organizațiile regionale (printre care și cea din Bucovina), precum și de unii lideri pe care îi promovase în funcții. De partea lui Pauker s-au situat Vasile Luca și Dori Goldstein, restul organizațiilor regionale, influentul activ al Bucureștiului, precum și Boris Ștefanov, liderul comuniștilor din închisori. Luca susține că a fost atras în această tabără de Dori Goldstein, „cu care eram în relații bune"[2].

În seara de 6 octombrie 1929 va fi din nou arestat de Siguranță, în București, în timp ce se întorcea de la o ședință a CGSU „ținută în casă la Trandafirescu", la care „au mai luat parte Lazarovici și Maria Burcescu, mi se pare și Ilie Dumitru și alții". Avea la el o servietă ce conținea diverse materiale referitoare la activitatea CGSU: „circulări în legătură cu organizarea muncitorilor în sindicate, organizarea luptelor economice, instrucțiuni etc."[3].

A fost dus în biroul lui Teodor Bănciulescu, care

> a pus în discuție faptul că noi am organizat acțiunea de la Lupeni și am închis pe muncitori în mină, la care am spus că acțiunea nu a fost a noastră, ci a lui Munteanu, care este omul Siguranței, pentru a face provocare și a ucide pe muncitori. Bănciulescu a spus că au trebuit să facă așa pentru a scoate pe muncitori, care erau în mină, fără aer[4].

După o oră a fost pus în libertate, CGSU fiind o organizație legală.

---

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 35.
2. *Ibidem*, f. 44.
3. *Ibidem*, f. 35.
4. *Ibidem*, f. 41.

La Moscova

La începutul lui noiembrie 1929, Vasile Luca a plecat la Moscova pentru a participa la plenara Profinternului, unde trebuia să prezinte un raport privind mişcarea sindicală comunistă din România. Cominternul a profitat de acest prilej pentru a-i chema în URSS şi pe Dori Goldstein şi Dimităr Ganev (ultimul fiind aderent al lui Holostenko), dorind să primească informaţii recente privind activitatea PCdR şi să le dea noi directive. Luca arată că au plecat la Moscova „pentru a da rapoarte, a primi instrucţiuni şi, totodată, a cere mărirea fondului de ajutoare, atât pentru partid, cât şi pentru sindicate". De asemenea, conducerea partidului îi mandatase să ceară indicaţii „cu privire la ce tactică să adoptăm faţă de problema dizolvării Sindicatelor Unitare din România"[1]. Ajunşi la Moscova, cei trei i-au prezentat lui Béla Kun, conducătorul Secretariatului Balcanic al Cominternului, rapoarte privind activitatea depusă de PCdR în ultima perioadă. Apoi i-au oferit aceleaşi informaţii şi lui Henryk Valetski (Maksymilian Horwitz), lider al Partidului Comunist Polonez şi adjunctul lui Kun în Secretariatul Balcanic. Toţi trei au ascuns însă principala problemă care afecta partidul: intensa luptă fracţionistă dintre tabăra lui Holostenko şi cea a lui Marcel Pauker. Luca a ţinut apoi o conferinţă la şcoala Cominternului, axată pe activitatea CGSU. La plenara Profinternului, raportul sindical al PCdR a fost prezentat de Ganev în locul lui Luca, probabil pentru că delegaţia română observase existenţa unor nemulţumiri ale sovieticilor la adresa activităţii ultimului pe această linie. De altfel, criticile faţă de Luca au fost exprimate imediat după citirea raportului. Béla Szántó, un apropiat al lui Béla Kun şi reprezentantul partidului comunist maghiar la Profintern, i-a reproşat că nu a reuşit să imprime CGSU o direcţie de acţiune care să se evidenţieze faţă de cea a sindicatelor „galbene" (adică socialiste), opinând că nu exista nicio diferenţă între sindicatele comuniste şi cele social-democrate. Szántó a dorit să demonstreze că această situaţie nu era doar rezultatul unui eşec în activitatea practică a lui Luca, ci era cauzată de o eroare ideologică a acestuia.

În acest sens, el a criticat un articol scris de Luca în presa sindicală, arătând că în acesta se vorbea de comitete de tratative „în loc de comitete de acţiune şi comitete de grevă", identificându-se astfel cu

1. *Ibidem*, f. 42.

sindicaliştii social-democrați, a căror tactică era negocierea cu patronatul sau autoritățile pentru obținerea satisfacerii revendicărilor. Profinternul, controlat de Comintern, nu era interesat decât de luptele sindicale radicale şi cât mai politizate, singurele care puteau atrage reacția represivă a autorităților, care apoi putea fi exploatată propagandistic pentru a denunța ferocitatea sistemului capitalist. Kun şi Valetski, prezenți la şedință, i-au luat însă apărarea lui Luca, arătând că în articolul citat se vorbea şi despre comitete de acțiune şi de grevă. Dezbaterile au continuat însă să fie destul de intense şi critice la adresa activității sindicale a PCdR, mai multe rezoluții referitoare la România fiind respinse de delegația română, întrucât „s-a ridicat problema că la noi sindicatele abia se deosebesc de sindicatele social-democrate". Discuțiile s-au încheiat nedecis, dar Profinternul „a trasat linia că în problema sindicală trebuie luptat pentru menținerea sindicatelor unitare şi crearea de sindicate sub alt nume acolo unde nu se vor putea menține sindicatele unitare". Delegația română nu a mai aşteptat terminarea lucrărilor Profinternului şi s-a întors în țară în primele zile ale lui ianuarie 1930, urmând să i se trimită rezoluția finală, „pe care însă nu am mai primit-o niciodată"[1].

...şi înapoi

După întoarcerea de la Moscova, Luca va acorda însă mai puțină atenție activității sindicale, fiind în schimb deplin angrenat în cadrul luptei fracționiste pentru putere de la vârful PCdR, care a atins apogeul în primăvara anului 1930. Chiar plecarea intempestivă a celor trei din URSS, fără a mai aştepta adoptarea rezoluției pentru România a Profinternului, s-a datorat tot nevoii de a participa la lupta din partid, după ce, în ianuarie 1930, Holostenko a convocat un CC trunchiat, format doar din adepții săi, dorind să aleagă alți trei membri ai CC pentru a avea majoritatea. Marcel Pauker, Goldstein şi Luca îl vor ataca permanent pe Holostenko, fiind mai ales iritați de amestecul Partidului Comunist Ucrainean (din care provenea conducătorul partidului) în problemele PCdR. Holostenko fiind sprijinit de Béla Kun, Pauker şi Luca şi-au exprimat nemulțumirea că liderul Secretariatului Balcanic al Cominternului agrea ingerințele Partidului Comunist Ucrainean în PCdR.

---

1. *Ibidem*, ff. 43-44.

O declaraţie a lui Luca este edificatoare pentru atmosfera existentă la vârful PCdR în prima parte a lui 1930:

> Situaţia în partid începuse să se înrăutăţească din ce în ce mai mult, făcându-se discuţii între Barbu şi Luximin, care aveau vederi sectariste, se ciocneau în şedinţe. Pentru a ascunde divergenţele lor şi a nu putea fi traşi la răspundere, au distrus procesele verbale de şedinţe ale Biroului Politic, fapt cu care a fost de acord şi Biroul Politic, pe considerentul că, în urma şedinţelor, Barbu şi Pauker totdeauna se împăcau, însă în realitate s-au reînceput din nou şi fiecare din aceşti doi căuta să-şi câştige sprijinitori din sânul conducerii partidului[1].

Prin urmare, în primăvara anului 1930, Vasile Luca îşi va axa activitatea sindicală exclusiv pe punerea CGSU la dispoziţia lui Marcel Pauker. De asemenea, el a publicat, în ziarul sindical *Înainte*, sub pseudonimele „Morun", „Adorian" şi „Lul", mai multe articole de susţinere a lui Marcel Pauker. De câteva ori i-a procurat şi fonduri acestuia, „de la fraţii Horvath, măcelari din Bucureşti". El şi-a neglijat astfel aproape cu desăvârşire sarcinile de partid primite pe linia sindicatelor, în pofida faptului că exact atunci România trecea printr-o criză economică majoră, care putea fi foarte bine exploatată politic, clasa muncitoare resimţind din plin greutăţile perioadei.

În iunie 1930, pentru a pune capăt acestei situaţii, Cominternul i-a convocat la Moscova, la Secretariatul Balcanic, pe liderii facţiunilor rivale. Béla Kun l-a acuzat pe Marcel Pauker de fracţionism şi l-a sancţionat, trimiţându-l ca inginer la o fabrică din Urali, iar pe Holostenko l-a destituit din funcţia de secretar general al PCdR[2]. La rândul lor, pentru sprijinul acordat lui Marcel Pauker, Vasile Luca şi Dori Goldstein au fost înlăturaţi din conducerea partidului[3]. Cu acest prilej, Béla Kun a criticat PCdR pentru lipsa sa de influenţă printre muncitori, exemplificând cu grevele de la Lupeni, desfăşurate fără participarea partidului[4], acuză care îl viza direct pe Luca.

Cu toate acestea, chiar dacă a fost înlăturat de Comintern din conducerea partidului, Luca a fost menţinut în funcţia de secretar general

---

1. *Ibidem*, f. 44.
2. Robert Levy, *op. cit.*, p. 58.
3. Alina Tudor-Pavelescu (coord.), *op. cit.*, p. 266.
4. Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Albatros, Bucureşti, 2003, p. 215.

al sindicatelor. În toamna anului 1930, s-a ocupat de trimiterea de delegați la Congresul Profinternului de la Moscova, unde urma să participe și el, însă va susține ulterior că, exact înainte de a pleca cu delegații la congres, „a căzut legătura de trecere peste graniță", iar la Moscova a ajuns numai Ábrahám Bernát. A fost picătura care a umplut paharul, conducătorii Profinternului fiind deja nemulțumiți de activitatea lui Luca. La congres „s-a vorbit că am sabotat plecarea delegaților cu scopul de a continua lupta fracționistă, concluzie ce s-a tras la Congresul Profinternului, pentru care am fost scos din conducerea Sindicatelor Unitare, predând munca lui Ábrahám, la întoarcerea lui în țară"[1]. La începutul lui ianuarie 1931, Bernát a revenit în România, iar Luca a încetat pentru moment să mai conducă Sindicatele Unitare.

Rămas fără funcția din CGSU, acuzat de fracționism, Luca s-a trezit izolat de noua conducere a PCdR: „Aproximativ o lună și jumătate n-am avut nicio activitate, întrucât partidul a întrerupt legătura cu mine". Atunci a încercat să ia el legătura cu partidul și, prin intermediul lui Imre Aladar, a reușit să aibă o întâlnire cu Eugen Iacobovici, numit recent membru al Biroului Politic al CC al PCdR. Iacobovici l-a trimis la „munca de jos", la Buhuși, dându-i două adrese și bani și cerându-i să creeze o organizație de partid și una de sindicat în acel oraș. Întrucât era privit cu neîncredere, nu i s-a fixat o legătură directă cu conducerea partidului, care aștepta să vadă cum se va comporta. Era însă tot ceea ce dorea Luca: să fie lăsat să-și dovedească aptitudinile organizatorice. După două luni, obținând rezultate bune, „mi s-a făcut legătura cu partidul". Mai mult, în martie 1931 a participat – în calitate de delegat al Buhușiului – la conferința regională a PCdR desfășurată la Iași, unde a expus și un raport pe linie sindicală. În urma directivelor CC al PCdR, „confirmate prin delegatul său la congres", Luca a fost ales secretar al Comitetului Regional PCdR Iași. A suferit o nouă arestare, fiind reținut de Siguranță la Roman pe 12 iulie 1931, dar a fost pus în libertate după mai multe zile de anchetă[2].

Generalizarea nemulțumirii muncitorilor din întreaga țară, ca efect al deteriorării situației economice a României, a oferit PCdR șansa de a se apropia de această categorie socială, care acum putea fi câștigată mai ușor decât în anii anteriori. Iar liderii PCdR au apelat din nou la Vasile Luca, dorind să profite de experiența sindicală și de calitățile

1. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 4, f. 53.
2. ACNSAS, fond Penal, dosar 148, vol. 168, f. 199.

sale organizatorice. În februarie 1932, Luca a fost chemat la Bucureşti şi numit din nou secretar general al CGSU.

În acord cu linia Cominternului în problema sindicală, în martie 1932, PCdR a înfiinţat la CFR Bucureşti un Comitet Central de Acţiune în vederea pregătirii protestelor ceferiştilor, dorind să profite cât mai mult de starea generală de nemulţumire existentă în rândul acestei largi categorii profesionale, ale cărei venituri fuseseră afectate de criza economică şi de curbele de sacrificiu. În comitet au fost incluşi mai mulţi lideri sindicali de la atelierele CFR din ţară (Ilie Pintilie, Nicu Tudor, Emil Popa ş.a.), toţi sub coordonarea organizatorică a lui Gheorghiu-Dej, numit secretar al comitetului. Alături de aceştia, pentru a asigura conducerea politică a protestelor, în Comitetul Central de Acţiune au fost incluşi Vasile Luca (ca secretar general al CGSU) şi Gheorghe Stoica, născut Moscu Cohn (căruia conducerea PCdR îi încredinţase responsabilitatea activării ceferiştilor)[1]. Acest organism se va ocupa de organizarea acţiunilor revendicative ale ceferiştilor, care au culminat cu greva de la Griviţa din 16 februarie 1933.

Tertipuri juridice

Imediat după ce s-a descoperit implicarea lui Luca în organizarea protestelor de la Griviţa, autorităţile au încercat să profite de orice mic motiv care ar fi permis trimiterea sa la închisoare. Judecătorii Tribunalului Iaşi şi-au adus aminte că Luca era acuzat de infracţiuni contra liniştii publice şi de încălcări ale Legii armelor, fapte săvârşite pe 8 iulie 1931 şi 6 septembrie 1931, astfel încât, pe 7 aprilie 1933, prin Sentinţa nr. 1.148, l-au condamnat la un an de închisoare. În aceeaşi zi, căpitanul Tudor Bărdescu, raportor la Cabinetul 8 Instrucţie de pe lângă Consiliul Permanent de Război al Corpului II Armată, a emis un mandat de aducere sub escortă a lui Vasile Luca, pentru a-l cerceta în legătură cu „rebeliunea de la Griviţa", pe care l-a reînnoit pe 10 iunie 1933, după ce l-a trimis în judecată.

1. Cristina Diac, „Liderul nevăzut. Gheorghe Gheorghiu-Dej şi grevele de la Griviţa", în Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator*, Polirom, Iaşi, 2012, p. 43.

Pe 6 iunie 1933, maiorul Bărdescu l-a inclus și pe Luca în lunga listă de persoane trimise în judecată pentru provocarea evenimentelor de la Grivița. În Ordonanța definitivă pe care a redactat-o, Bărdescu îi făcea lui Luca următoarea descriere: „Comunist, locuiește clandestin la Cluj și Oradea Mare. Face parte din Comitetul de Acțiune pe țară înființat în martie 1932, din partea CC al PCdR". Se specifica și că era membru al CGSU și că participase la conferințele sindicale ceferiste de la Galați și Cluj (ambele din mai 1932), când se decisese intensificarea protestelor muncitorilor[1]. Întrucât nu s-a prezentat la proces, Consiliul de Război al Corpului II Armată din București l-a condamnat în contumacie, prin Sentința nr. 571/19 august 1933, la 20 de ani de muncă silnică.

Peste doar câteva zile, pe 25 august 1933, avea să fie reținut în București, fiind arestat de comisarul Nicolae Turcu. Un raport al Siguranței menționează că:

> la percheziția domiciliară efectuată odată cu arestarea comunistului Luca Laszlo s-a găsit asupra sa material de propagandă revoluționară, adică manifeste, broșuri și instrucțiuni în limba română și maghiară, în legătură cu dispozițiile Internaționalei Sindicatelor Roșii, prescurtat Profintern, care evidențiau intensificarea activității în rândul muncitorimii din România pentru provocarea grevei generale[2].

După ce a fost anchetat de Siguranță, a fost trimis în detenție pentru a-și executa pedeapsa.

Din închisoare, Luca va depune o cerere de rejudecare a procesului, motivând că, nefiind prezent în sală, nu a putut să se apere. Autoritățile nu s-au grăbit foarte tare cu rejudecarea cauzei, în condițiile în care lucrurile nu erau clare nici cu Sentința nr. 571/19 august 1933, după ce s-a acceptat recursul depus de Gheorghiu-Dej, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi, Chivu Stoica și alți trei condamnați. Până la urmă, pe 12 decembrie 1935, Consiliul de Război al Corpului II Armată a emis Sentința nr. 1.054, prin care Vasile Luca a fost condamnat la 10 ani de muncă silnică, 5 ani de interdicție și 300 de lei amendă pentru „infracțiuni la legea liniștii publice", reținându-i-se culpabilitatea de a fi fost „agent provocator la grevă și rebeliune în

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 16.077, vol. 2, ff. 396-397.
2. ANIC, fond 96, dosar 3695, f. 7.

ceată armată cu săvârşire de omor"[1]. Luca primea aşadar o pedeapsă sensibil apropiată de cea a lui Gheorghiu-Dej, a cărui implicare directă în protestele ceferiştilor a fost, totuşi, mai mare.

De aşteptat, Luca va depune recurs la această sentinţă, care a fost judecată după o jumătate de an de Curtea Superioară de Justiţie Militară, în următoarea componenţă: preşedinte – general de brigadă Gheorghe Iorgulescu; membri – colonel Vasile Chiru, comandor Gheorghe Măicănescu, maior Toma Tomiţă, maior Eugen Dumitrescu. Comisar regal a fost locotenent-colonelul Ştefan Cerchez. Luca a fost apărat de avocatul Marcu Witzman. Prin Decizia nr. 111/17 iunie 1936, instanţa a admis recursul şi a anulat Sentinţa nr. 1.054, fără a mai analiza argumentele apărării, întrucât a constatat încălcarea unei norme procedurale, şi anume refuzul judecătorilor de a citi în întregime Ordonanţa definitivă de trimitere în judecată a inculpaţilor din lotul Griviţa, comiţând astfel „violarea dreptului de apărare". Documentul era foarte amplu – peste 300 de pagini –, iar citirea lui ar fi necesitat mai multe zile, iar judecătorii au considerat că solicitarea apărării este motivată doar de interesul de a tergiversa procesul şi de a găsi pretexte pentru a depune diferite incidente de judecată, astfel încât au decis că este suficient dacă citesc capitolul referitor la Vasile Luca. Chiar dacă punctul lor de vedere era corect, pretenţia apărării neavând alt scop decât cel amintit, hotărârea lor nu a fost şi legală. Decizia Curţii Superioare de Justiţie Militară este ilustrativă în acest sens:

> S-a constatat că acuzatul recurent a cerut să se citească în întregime Ordonanţa definitivă, cu atât mai mult cu cât fusese condamnat în contumacie, fără niciun fel de instrucţiune şi era trimis în judecată pentru o serie de infracţiuni conexe. Instanţa de fond refuză să citească Ordonanţa definitivă în întregime la cererea acuzatului şi comite astfel o flagrantă violare a actului de apărare. Motivarea respingerii incidentului, pe lângă că este nejuridică, prin aceea că consiliul îşi însuşeşte motivarea în fapt şi în drept a comisarului regal, fără a ţine seama de apărarea recurentului, dar păcătuieşte total şi sub raportul unei motivări în sensul legii. Astfel se afirmă că cererea acuzatului este inoportună şi că ar fi făcută pentru atmosferă. Ori actul de acuzare este piesa cea mai importantă din dosar şi lectura ei este un drept al acuzatului [...]. Cum va putea acuzatul să discute raportul când cuprinsul acestuia nu i-a fost adus la cunoştinţă prin lectura lui integrală?

1. *Ibidem*, f. 2.

Totuși, Curtea Superioară nu a dispus punerea în libertate a lui Vasile Luca, fiind convinsă de vinovăția acestuia, ci a trimis cazul spre rejudecare la Consiliul de Război al Corpului V Armată Brașov.

Conducerea PCdR, încurajată de acest mic succes, printre foarte puținele din 1936, un an marcat de eșecuri pe linie în numeroase procese[1], a încercat să grăbească rejudecarea, sperând că poate va reuși să obțină cel puțin eliberarea unui lider al partidului. La câteva zile după admiterea recursului, Paul Moscovici, în calitate de avocat al lui Luca, a depus o cerere prin care solicita „imediata transferare" a acestuia de la Doftana la Brașov și trimiterea de urgență a dosarelor „pentru ca să se poată fixa termen de judecată imediat după aducerea sa aici". Moscovici nu uita să menționeze că „prevenția sa durează din 1933, ceea ce înseamnă trei ani"[2].

În același timp, autoritățile și-au activat o variantă de rezervă pentru a obține condamnarea lui Luca, și anume trimiterea sa în judecată pentru deținerea manifestelor și instrucțiunilor Profinternului descoperite la percheziția efectuată în momentul arestării sale. Cum în aceste materiale existau și directive privind declanșarea grevei generale, care fuseseră găsite asupra lui Luca după evenimentele de la Grivița, el putea fi acuzat că dorea organizarea unei alte greve la nivel național, și de această dată tot ca urmare a indicațiilor primite din străinătate, faptă săvârșită în timp ce starea de asediu era încă în vigoare. Pe 30 iunie 1936, Direcția Poliției de Siguranță, prin Ministerul de Interne, i-a trimis o adresă ministrului Apărării Naționale (în subordinea căruia se aflau instanțele militare) în care prezenta aceste aspecte și cerea „să i se deschidă o nouă acțiune publică, pentru noi fapte, săvârșite posterior rebeliunii de la Atelierele Grivița". Până la urmă nu se va da niciodată curs acestei solicitări, dar speța ar fi putut fi oricând repusă pe tapet, dacă nu s-ar fi obținut condamnarea dorită în procesul aflat în derulare.

---

1. Anul 1936 s-a soldat cu condamnări numeroase și grele pentru liderii PCdR. Persoanele din lotul Ana Pauker au primit pedepse mari în procesul de la Craiova, Petre Constantinescu-Iași a fost condamnat la Chișinău, liderii DRO – într-un proces la Constanța, 19 utecişti (printre care și Nicolae Ceaușescu) au fost condamnați la Brașov, 27 de comuniști într-un alt proces la Chișinău, la care se adaugă și condamnarea conducerii Blocului Democratic, o altă formațiune-paravan a PCdR. Vezi Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 250.
2. ANIC, fond 96, dosar 3695, f. 14.

Instanţele militare păreau decise să nu amâne prea mult rejudecarea, în condiţiile în care vinovăţia lui Luca era reală şi dovedită, permiţând cu uşurinţă condamnarea sa la ani grei de închisoare. Pe 15 iulie 1936, Curtea Superioară de Justiţie Militară a înaintat Consiliului de Război al Corpului V Armată „dosarul Griviţa" (cele 13 dosare existente atunci referitoare la evenimentele de la Griviţa au fost conexate într-un singur dosar mare), pentru ca această instanţă să poată trece cât mai repede la începerea procesului. Chiar înainte de respectiva dată, pe 6 iulie 1936, Penitenciarului Doftana i s-a solicitat să-l transfere pe acuzat la Braşov, „sub pază sigură şi riguroasă, pentru a nu mai fi posibilă o evadare, dat fiind că numitul este un comunist periculos".

Luca nu va ajunge însă la Braşov decât pe 29 august 1936, după ce instanţa a adresat mai multe cereri către Penitenciarul Doftana de a-l transfera pe deţinut. Însă întârzierea avea să genereze o amânare suplimentară, întrucât între timp, dat fiind faptul că Luca nu a fost adus la Braşov pentru a fi judecat, dosarul a fost trimis la Consiliul de Război al Corpului II Armată. Respectiva instanţă avea nevoie de el „pentru judecarea acuzaţilor Lucreţiu Pătrăşcanu şi alţii, care au fost disjunşi din procesul rebeliunii de la Atelierele Griviţa", termenul de judecată[1] fiind 10 septembrie 1936. Este vorba despre un grup de 16 persoane, în frunte cu Pătrăşcanu, o parte arestate şi anchetate în lotul Griviţa, dar care apoi, dat fiind faptul că nu existau probe suficiente care să documenteze implicarea lor în evenimentele respective, nu au fost trimise în judecată în procesul de la Bucureşti din vara lui 1933, maiorul Bărdescu dispunând punerea lor în libertate şi judecarea ulterioară. În timp, acestora le-au fost alăturaţi şi alţi lideri ai ceferiştilor arestaţi ulterior, cum ar fi Emil Popa, care în 1933 conducea sindicatul de la Atelierele CFR Cluj. Procesul acestui grup a început în martie 1936.

În tot acest timp, Vasile Luca, care aştepta la Braşov începerea procesului, era contrariat de faptul că nici măcar nu se stabilise o dată concretă în acest sens, ceea ce-i prelungea detenţia preventivă. La mijlocul lui octombrie 1936, acesta a înaintat o petiţie prin care cerea urgentarea judecăţii. Pe 22 octombrie 1936, generalul C. Manolache, la care a ajuns petiţia, îi ordona comisarului regal al Consiliului de Război al Corpului V Armată să raporteze „cauza pentru care dosarul în cauză nu este pus pe rol pentru judecată", transmiţându-i totodată ordinul că „se va accelera judecata în cel mai scurt timp posibil". Instanţa

1. *Ibidem*, f. 20.

din Brașov a răspuns însă că nici măcar nu apucase să studieze bine dosarul, pentru că l-a avut foarte puțin timp la dispoziție (21 de zile). Serviciul Justiției din MApN a încercat să organizeze cumva situația și a ordonat ca procesul lui Luca să înceapă „imediat după judecarea procesului avocatului Lucrețiu Pătrășcanu". Foarte probabil, în stabilirea priorităților s-a ținut cont de faptul că Luca era deja în închisoare, pe când o parte dintre cei din lotul Pătrășcanu se aflau în libertate.

Procesul Pătrășcanu a fost însă iarăși amânat, multitudinea de avocați ai celor în cauză motivând că n-au avut timpul necesar pentru a consulta dosarul, dat fiind faptul că acesta fusese la Brașov. Prin urmare, instanța din București a retrimis dosarul la Brașov, solicitând însă să-i fie înapoiat cât mai repede.

Profitând de acest prilej, pe 16 noiembrie 1936, Consiliul de Război al Corpului V Armată l-a informat pe Luca că a stabilit data de 3 decembrie 1936 pentru începerea procesului său. Cu acest prilej, Luca a declarat că-i va avea ca avocați pe Paul Moscovici și Iosif Schraier și că va cita 75 de martori în apărarea sa. Printre martori regăsim 35 de muncitori de la Grivița (Vasile Bâgu, Panait Bogățoiu, Constantin David, Ovidiu Șandru etc.), zece muncitori maghiari din Brașov, mai mulți comuniști aflați în detenție (Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Emil Popa, Dimităr Ganev), ceferiști de la alte ateliere din țară (Timișoara, Turnu Severin, Cernăuți, Chișinău), precum și oameni politici, în general cu vederi de stânga, dar nu exclusiv (Lothar Rădăceanu, Eduard Mirto, Nicolae Lupu, Grigore Iunian, Iuliu Maniu, Petre Pandrea, Matei Socor, Scarlat Callimachi). În schimb, acuzarea avea un singur martor: comisarul-șef de Siguranță Nicolae Turcu, cu care Luca se va reîntâlni ulterior în anchetele Securității.

Prima ședință, din 3 decembrie 1936, s-a încheiat rapid. Apărarea, reprezentată de Schraier, A.C. Velter și Cristian Gheorghiu, a solicitat amânarea cauzei pe motiv că s-au prezentat doar 16 martori ai apărării și nu a avut timpul necesar studierii dosarului, iar instanța s-a declarat de acord cu cererea. Totuși, este de reținut că unul dintre martorii prezenți a fost Ana Pauker, adusă de la Penitenciarul Corecțional Văcărești, care a folosit acest prilej pentru a lua legătura cu PCdR prin intermediul lui Alexandru Sahia, care, se pare, a obținut permisiunea gardianului ce o escorta de a o transporta cu un taxi la penitenciar la înapoiere[1].

1. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 227.

Peste numai câteva zile, pe 12 decembrie 1936, ca şi cum nu avocaţii săi ar fi solicitat prelungirea procesului, Vasile Luca a înaintat un memoriu prin care cerea să fie pus în libertate, pe motiv că „arestul preventiv s-a prelungit extrem de mult" (la acea dată era de 3 ani şi 4 luni). El amintea şi casarea sentinţei anterioare, care se dovedise a fi „o eroare judiciară". Drept „garanţie" că se va prezenta la proces, el declara că era direct interesat să o facă, întrucât „situaţia mea juridică în acest proces merge înspre limpezire în folosul meu, aşa că nu aş mai avea niciun interes de a mă sustrage de la interesul legal al judecării procesului". El susţinea şi că nu a avut nicio legătură cu greva de la Griviţa, fiind angrenat doar în CGSU:

> În timpul evenimentelor de la Griviţa am activat în mişcarea muncitorească din Timişoara, organizaţie perfect legală, cum de altfel reiese şi din actul de acuzare, neavând nimic comun cu provocarea rebeliunii de la Griviţa.

Un alt argument invocat era şi starea sa precară de sănătate: „Sunt bolnav de apendicită, iar dacă nu-mi voi face operaţie cât mai grabnică viaţa îmi este periclitată". Cererea i-a fost însă respinsă, autorităţile bănuind că, imediat ce va fi pus în libertate, Luca va dispărea din ţară şi va fugi în URSS[1].

Un nou termen

Între timp s-a fixat un nou termen pentru proces: 27 ianuarie 1937. Pe 5 ianuarie 1937, Luca a declarat instanţei că va fi apărat de Schraier, Gheorghiu şi Radu Olteanu şi a cerut cinci noi martori, printre care Ilie Pintilie şi Carol Wexler. La termenul stabilit, apărarea a depus toate eforturile pentru a obţine o nouă amânare. Luca a anunţat că renunţă la avocatul Radu Olteanu şi a cerut să fie apărat de Paul Moscovici. Avocaţii au invocat iarăşi lipsa mai multor martori ai apărării (printre care Gheorghiu-Dej, Chivu, Bogăţoiu şi Mirto) şi au solicitat din nou amânarea judecăţii. Foarte probabil că schimbarea de optică a apărării, care până atunci ceruse judecarea cât mai rapidă, a fost determinată de pedepsele grele primite de comunişti în 1936, la nivelul conducerii

1. ANIC, fond 96, dosar 3695, f. 184.

PCdR conştientizându-se că o sentință rapidă nu putea aduce decât o condamnare mare. Instanța a respins însă cererea de amânare, argumentând că procesul va dura mai mult timp, perioadă în care martorii lipsă puteau fi aduşi. PCdR a recurs atunci la o altă metodă, cerându-le martorilor prezenți să părăsească procesul înainte de a fi audiați. Astfel, deşi se aflau în sală în ziua deschiderii procesului, la apelul din 1 februarie, când trebuiau să depună mărturie, s-a constatat lipsa lui Vasile Bâgu, Ovidiu Şandru, Constantin David şi a încă vreo şase-şapte ceferişti. Imediat, apărarea a depus o nouă solicitare de amânare a judecății. Acuzarea a intervenit însă rapid şi a denunțat întreaga tactică a apărării, al cărei scop era exclusiv acela de a obține un nou termen de judecată: la citarea lui Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica s-au indicat alte adrese, ceea ce a făcut imposibilă prezența lor la timp; a propus martori la care, după ce au fost aduşi, unii chiar din închisori (Wexler), a renunțat fără ca măcar să fie audiați etc. Intenția apărării de a bloca dezbaterile fiind evidentă, instanța a respins solicitarea de amânare şi procesul a continuat.

Precum în procesul precedent, Luca a fost acuzat că în perioada 4-14 februarie 1933

> a intrat în legătură cu agenții asociației Internaționalei a III-a comunistă din Uniunea Sovietică, devenind cu bună ştiință membru al acestei asociații, în scopul de a primi - şi chiar a primit - instrucțiuni şi ajutoare băneşti pentru pregătirea revoluției comuniste în România, cu început de acționare la Atelierele CFR Grivița,

fapta fiind comisă în timp ce era declarată starea de asediu. Judecătorii i-au acordat circumstanțe atenuante, dar, prin Sentința nr. 9/4 februarie 1937, l-au condamnat la 8 ani de muncă silnică, 5 ani de interdicție corecțională şi 20.000 de lei amendă. Luca a declarat imediat recurs la Curtea Militară de Casare şi Justiție. Pe 25 iunie 1937, prin Decizia nr. 25, instanța a constatat existența unui nou viciu procedural, astfel încât a fost nevoită să admită recursul şi să caseze Sentința nr. 9. Mai exact, Luca - doar „provocator" al evenimentelor - nu putea fi condamnat la muncă silnică, pedeapsă pe care o puteau primi numai făptuitorii. Curtea Militară de Casare şi Justiție considera însă că Luca era vinovat de cele imputate şi a dispus rejudecarea cazului „cu menținerea culpabilității". Astfel, dosarul a fost retrimis Consiliului de Război al Corpului V Armată, dar numai „spre a face justa aplicare a pedepsei".

Însă înainte ca dosarul, compus acum din 14 volume, să se întoarcă la Braşov şi procesul să fie iarăşi reluat, acesta a poposit din nou la Bucureşti, la procesul Pătrăşcanu. Între timp, Luca şi-a încercat din nou şansa şi, pe 24 iulie 1937, a depus o nouă cerere de a fi judecat în libertate, solicitare reiterată pe 8 septembrie 1937. Însă acum vinovăţia sa era constatată şi juridic, aşa că nu avea nicio şansă ca cererile să îi fie aprobate.

Pe 4 august 1937, dosarul Griviţa a ajuns la Braşov, după ce Serviciul Justiţiei din cadrul MApN a ordonat Consiliului de Război al Corpului II Armată să dispună amânarea procesului Pătrăşcanu, „în interesul bunei administrări a justiţiei”[1]. Se spera că procesul lui Luca, unde era vorba doar de aplicarea corectă a pedepsei, şi nu de stabilirea vinovăţiei, aceasta fiind deja certificată, nu putea dura prea mult.

Însă, în mod neaşteptat, rejudecarea a fost tergiversată până în primăvara anului 1938, instanţa militară fiind probabil descumpănită de noul eşec. În tot acest timp, Vasile Luca a depus cereri repetate de a fi pus în libertate provizorie, ele fiind respinse de Consiliul de Război al Corpului V Armată pe 27 octombrie 1937 şi 24 noiembrie 1937[2]. În paralel, instanţa din Bucureşti a solicitat în repetate rânduri dosarul pentru a putea judeca procesul Pătrăşcanu, arătând că au trecut mai multe termene fixate în care procesul nu s-a putut judeca în lipsa dosarului.

Al treilea proces a început abia pe 16 martie 1938. Luca a fost apărat de Velter şi Maurer. Prin Sentinţa nr. 164, el a fost condamnat de Tribunalul Militar al Corpului V Armată – completul fiind condus de colonelul Gheorghe Ursache – la 8 ani de temniţă grea, 5 ani de interdicţie şi 20.000 de lei amendă.

Şi de această dată Luca a declarat recurs. Acesta a fost dezbătut de Curtea Militară de Casare şi Justiţie pe 22 iunie 1938. Nici măcar nu s-a ajuns la analizarea motivelor invocate de apărare. Instanţa a constatat din nou existenţa mai multor vicii de procedură. În textul sentinţei nu erau indicate nicăieri etatea, profesia şi domiciliul celui condamnat, astfel încât instanţa nu putea dovedi că persoana condamnată era una şi aceeaşi cu cea acuzată. Mai mult, în sentinţă nu erau stipulate legile în baza cărora Luca a fost condamnat. Prin Decizia nr. 294, şi Sentinţa nr. 164 a fost casată, dosarul fiind trimis spre o nouă rejudecare, de data aceasta la o altă instanţă (Tribunalul Militar al Diviziei 21 Infanterie

1. ANIC, fond 96, dosar 6578, partea a II-a, f. 541.
2. ANIC, fond 96, dosar 3695, ff. 347, 350.

Galați), judecătorii militari din Brașov dovedindu-se incapabili să emită o hotărâre legală. De reținut e faptul că și de această dată a fost menținută culpabilitatea, rămânând așadar de decis doar pedeapsa pe care urma să o primească Vasile Luca.

Tribunalul Militar al Diviziei 21 Infanterie a început procedurile de judecată pe 3 septembrie 1938, bineînțeles, cu de acum clasica solicitare de a remite dosarul adresată Corpului II Armată, care încă se chinuia să judece procesul grupului Pătrășcanu. Ilustrativ pentru maniera în care se judeca și procesul Pătrășcanu este faptul că, la termenul din 12 septembrie 1938, instanța a avut surpriza de a se afla aproape singură în sală, întrucât nu s-a prezentat niciunul dintre acuzații aflați în libertate.

Conducerea instanțelor militare era însă decisă să nu mai tolereze niciun fel de întârziere în cazul procesului lui Vasile Luca, care risca să facă de rușine întregul corp judecătoresc militar. Pe 14 septembrie 1938 a fost emis un ordin în care se arăta că „trebuie rejudecat urgent", având-se în vedere și detenția preventivă foarte lungă în care se afla Luca (de peste cinci ani!)[1]. Tribunalul Militar al Diviziei 21 Infanterie, constituit într-un complet condus de colonelul Constantin Manoliu, s-a mișcat în consecință și, pe 6 octombrie 1938, a pronunțat Sentința nr. 1.177, prin care Vasile Luca era condamnat la 5 ani și 6 luni de temniță grea și 5 ani de degradare civică.

Încă o dată Luca a făcut recurs, fiind probabil convins că și acesta va fi admis. Pe 22 noiembrie 1938 el și-a retras însă recursul, realizând că până la judecarea acestuia va mai avea foarte puțin de executat din pedeapsă, astfel încât nu avea niciun rost să riște să primească o condamnare majorată. Prin Decizia nr. 727/21 decembrie 1938, Curtea Militară de Casare și Justiție a admis cererea lui Luca de a-și retrage recursul, sentința rămânând astfel definitivă.

Totuși, speranța că va fi pus în scurt timp în libertate i-a fost amenințată de știrea primită de la conducerea Penitenciarului Doftana, care i-a reamintit că mai avea de executat și pedeapsa de un an pronunțată în aprilie 1933 de Consiliul de Război Iași. Luca și-a mobilizat de urgență avocații și, pe 28 februarie 1939, a înaintat o cerere de contopire a pedepsei de un an în cea de 5 ani și 6 luni. Și această solicitare a fost dezbătută de Tribunalul Militar al Diviziei 21 Infanterie, care a judecat-o cu rapiditate și a admis-o pe 31 martie 1939, după ce procurorul militar și-a exprimat acordul.

---

1. ANIC, fond 96, dosar 6578, partea a II-a, f. 569.

Luca – liber, la Moscova şi al doilea om în partid

Eliberat din detenţie în aprilie 1939, Vasile Luca a ajuns în libertate direct în postura de viceconducător al partidului. Aflat oricum într-o penurie acută de lideri, care fie erau în detenţie, fie luptau în Spania, fie fuseseră executaţi la Moscova, PCdR trecea chiar atunci printr-un vid de putere, întrucât cu câteva zile înainte decedase secretarul general al partidului, Bela Brainer. Postul de conducător de facto al PCdR, până ce urma să obţină agrearea Cominternului, era deţinut de nimeni altul decât Ştefan Foriş, vechiul protector al lui Luca. Iar Luca era „al doilea în ierarhie", după cum descrie Constantin Pârvulescu situaţia găsită de el în septembrie 1939, când a fost eliberat din detenţie[1].

Iar perspectivele lui Luca se arătau a fi chiar mai promiţătoare decât atât, întrucât se pare că liderii de la Comintern îl preferau şi de această dată în detrimentul lui Foriş. În primăvara lui 1940, Luca a fost chemat la Moscova, sovieticii dorind atât să constate personal în ce măsură se puteau baza pe el dacă îl numeau în fruntea PCdR (cu siguranţă că implicarea sa în lupta fracţionistă din 1928-1930 nu fusese uitată), cât şi să îi dea instrucţiunile aferente în eventualitatea în care ar fi corespuns aşteptărilor.

Vasile Luca va ajunge însă prea târziu în URSS, întrucât tentativa sa de a trece graniţa a eşuat în urma denunţului lui Nicu Tudor (membru al Secretariatului CC al PCdR), care fusese recrutat de Siguranţă încă din 1933, în timpul anchetei lotului Griviţa. Conform declaraţiilor pe care Luca le-a dat la Siguranţa din Cernăuţi în timpul cercetărilor care au urmat arestării, el şi Ştrul Zighelboim (membru al Secretariatului CC al PCdR, recent eliberat din detenţie, chemat şi el în URSS pentru a primi instrucţiuni referitoare la activitatea viitoare) au plecat din Bucureşti în ziua de 2 aprilie 1940. Au ajuns în gara din Cernăuţi a doua zi, unde erau aşteptaţi de Dumitru Rusnac, un comunist local, responsabil cu asigurarea canalului ilegal de trecere în şi din URSS. Chiar în acea noapte cei trei au pornit spre frontieră, dar grănicerii din Regimentul 16 Dorobanţi al Diviziei 8 Infanterie, avizaţi de Siguranţă în urma denunţului lui Nicu Tudor, i-au aşteptat şi i-au arestat în dimineaţa zilei de 4 aprilie 1940. Zighelboim a încercat să-i mituiască pe soldaţi, oferindu-le 2.000 de lei, dar aceştia au refuzat, având ordine clare să îi aresteze[2].

1. ACNSAS, fond Documentar, dosar 19, vol. 14, f. 66.
2. ANIC, fond 96, dosar 3696, f. 1.

În declarațiile sale, Luca va susține că dorea să fugă din țară din cauza pedepselor privative de libertate primite în trecut, chiar dacă acestea erau deja ispășite: „Nu aveam liniște din cauza acestei condamnări, fapt ce m-a făcut să trec frontiera. Am ales frontiera de răsărit, crezând că mai bine va fi traiul în acea parte". Zighelboim își va motiva gestul prin lipsa unui loc de muncă în București, fiind evreu, ceea ce l-a făcut să opteze pentru URSS, unde ar fi putut găsi de lucru. Ambii vor susține că nu îl cunoșteau pe Rusnac și că l-au interpelat întâmplător, văzându-l localnic și oferindu-i 2.000 lei pentru a-i trece granița. Siguranța din Cernăuți știa însă foarte bine cine era Rusnac („curierul PCdR pentru efectuarea trecerilor clandestine pe frontieră în Rusia Sovietică"), el aflându-se deja în curs de judecare la Tribunalul Storojineț pentru activitate comunistă.

Lucrurile fiind foarte clare, pe 6 aprilie 1940 Divizia 8 i-a trimis în judecată pe cei trei, înaintându-i Tribunalului Militar Cernăuți. Acuzația adusă lui Luca și lui Zighelboim era de „încercare de trecere frauduloasă a frontierei", pentru Rusnac reținându-se „complicitate la încercare de trecere frauduloasă a frontierei". Solicitată să ofere date privindu-i pe cei trei, DGP arăta că Luca și Zighelboim sunt „membri marcanți în conducerea centrală a PCdR", precizând că aceștia doreau să treacă în URSS

> pentru a lua contact cu conducătorii Internaționalei a III-a din Moscova, spre a primi directive în legătură cu activitatea PCdR față de situația politică internă și internațională[1].

Procesul nu a avut istoric, judecându-se extrem de rapid. Tribunalul Militar al Diviziei 8 Infanterie[2] a emis, pe 22 aprilie 1940, Sentința nr. 797, prin care toți trei acuzații au fost condamnați la 8 luni de închisoare corecțională[3]. Nu vor executa însă decât câteva luni din pedeapsă, întrucât nu au fost mutați din închisoarea din Cernăuți, fiind eliberați de armatele sovietice în momentul cedării Bucovinei.

Pus în libertate, lui Luca i s-a acordat cetățenia sovietică, iar în 1941 a fost ales deputat în Sovietul Suprem al Ucrainei[4]. Va fi încadrat în

---

1. *Ibidem*, f. 18.
2. Componența completului: președinte – locotenent-colonel Gheorghe Cristescu, membri – căpitan Victor Dobrogeanu, căpitan Gheorghe Stănculescu, căpitan Maximilian Gavrilescu.
3. ANIC, fond 96, dosar 3696, f. 21.
4. Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR. 1945-1989. Dicționar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 365.

Armata Roşie, ca ofiţer în Direcţia Politică, pe frontul de sud. În primăvara lui 1943, după victoria de la Stalingrad şi preluarea ofensivei de către sovietici, Luca va fi chemat la Moscova pentru a primi sarcini mult mai importante. Stalin pregătea deja echipa pe care dorea să o instaleze la conducere în eventualitatea în care trupele sale ar fi ajuns în România. Apoi, era nevoie de oameni cu experienţă politică pentru atragerea de partea bolşevicilor a zecilor de mii de ofiţeri şi soldaţi români luaţi prizonieri la Stalingrad şi în luptele ulterioare.

Ajuns la Moscova, Luca va fi cooptat destul de repede în conducerea comuniştilor români din URSS, devenind al doilea om – după Ana Pauker – în ierarhia acestora. Din nou, a fost avantajat de faptul că era muncitor, o categorie socială care era obligatoriu să fie reprezentată la vârful partidului. Cu toate că acum erau mai mulţi muncitori români în URSS, unii chiar cu notorietate în ţară şi în străinătate (precum Constantin Doncea sau Dumitru Petrescu-Griviţa), Luca era singurul care depusese o activitate atât de susţinută în favoarea PCdR, el activând deja de peste 20 de ani în mişcarea comunistă. În plus, Ana Pauker, chiar dacă nu îl agrea în mod deosebit ca persoană, avea o mare nevoie de calităţile sale organizatorice pentru constituirea unităţilor militare procomuniste formate din soldaţii armatei române luaţi prizonieri de sovietici, aceasta fiind principala responsabilitate de care a răspuns Vasile Luca în URSS. La întoarcerea în România, în toamna lui 1944, primele sarcini ale lui Luca au fost de natură organizatorică, acesta răspunzând de transformarea PCR dintr-o formaţiune minusculă într-un partid de masă.

Condamnat de ai săi

Trauma abandonării sale în orfelinat de către familie din cauza sărăciei, bătăile îndurate în copilărie, sărăcia prin care a trecut, anchetele Siguranţei şi anii de detenţie îşi vor pune amprenta asupra personalităţii lui Vasile Luca (oricum, destul de impulsivă), care nu le va uita niciodată. După 1945, aflat la vârful regimului comunist, Luca va da frâu liber resentimentelor sale faţă de fosta clasă conducătoare, politică şi economică din România. Lectura stenogramelor şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului CC al PCR din perioada 1945-1952 relevă nenumăratele indicaţii pe care acesta le-a dat organelor de represiune privind

trecerea la măsuri dure contra oricăror opozanți reali, potențiali sau imaginari ai regimului. Chiar la câteva zile după ce PCR a preluat puterea, pe 10 martie 1945, el va face o declarație edificatoare: „Mai bine arestăm zece nevinovați, decât să scăpăm un bandit"[1]. Țintele sale vor fi indistincte: partidele istorice[2], foștii reprezentanți ai administrației („toți cei epurați trebuie adunați și băgați în lagăr"), foștii ofițeri („trebuie puşi la muncă forțată"[3]), țăranii care se împotriveau colectivizării[4] și cotelor obligatorii, țăranii înstăriți (chiaburii)[5] etc. Indicațiile sale erau de a se lua măsuri represive cât mai dure: „trebuie lovit cu măciuca", „trebuie luate măsuri drastice și nu judecat sentimental", „Miliția să lovească fără milă", „judecata să fie făcută foarte aspru". Opiniile exprimate de Vasile Luca erau cu mult mai violente decât cele ale celorlalți membri ai conducerii PCR.

Roata istoriei, care i-a oferit şansa nesperată de a se răzbuna, îi va juca însă o festă – pesemne meritată, în opinia noastră.

În 1952, Vasile Luca va fi arestat chiar de foștii săi tovarăși cu care a organizat protestele de la Grivița (Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Gheorghe Stoica). Va cunoaște din plin duritatea anchetelor Securității, fiind tratat exact așa cum el ceruse în anii anteriori să se procedeze. Luca va petrece 11 ani în temnițele comuniste, sensibil mai mult decât a fost închis sub „regimul burghezo-moșieresc", trecând peste faptul că și regimul de detenție a fost cu totul diferit.

A decedat la 27 iulie 1963, în Penitenciarul Aiud, bolnav și uitat de foștii săi colegi din partid.

---

1. Radu Ciuceanu, Corneliu Mihail Lungu (coord.), Florin Constantiniu (responsabil de volum), Sever Catalan, *Stenogramele ședințelor conducerii PCR: 23 septembrie 1944 – 26 martie 1945*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Arhivele Naționale ale României, București, 2003, p. 346.
2. Ședința Biroului Politic din 26 iulie 1946: „Nu trebuie uitat scopul: compromiterea și distrugerea partidelor istorice", în Claudiu Secașiu, „Noaptea demnitarilor. Contribuții privind distrugerea elitei politice românești", *Analele Sighet*, vol. VI, 1998, p. 896.
3. *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. III: *1950-1951*, studiu introductiv de Ioan Scurtu, Arhivele Naționale ale României, București, 2004, p. 188.
4. *Ibidem*, p. 120.
5. „Trebuie ridicați 5-6 din fiecare sat, elemente chiabure, și lovite ca să simtă. Trebuie ridicat totul, dat în judecată, condamnat [...] asemenea chiaburi trebuie lichidați." *Ibidem*, p. 458.

Capitolul 5

Petre Constantinescu-Iaşi: profesor (de istorie), stalinist (din convingere), abonat (la trenuri europene). De la propagandistul guvernului Groza la pensionarul regimului Ceauşescu

Adrian Cioroianu

În ziua de 4 decembrie 1934, un deţinut de la închisoarea militară din Chişinău îi adresa o scrisoare de protest prim-ministrului României din acea vreme, Gheorghe Tătărescu[1]. La prima vedere, scrisoarea vorbea despre un abuz: cel arestat era profesor universitar la Facultatea de Teologie din Chişinău, iar deţinerea sa părea a fi o confuzie provocată de dificultatea inerentă a luptei regimului regelui Carol al II-lea împotriva organizaţiilor comuniste (sau camuflat comuniste) ce activau în ţară[2], deşi partidul comunist ca atare se afla în ilegalitate după 1924.

Sub imperiul legilor

Existase doar o verificare la domiciliu, în seara de 25 noiembrie 1934, ocazie cu care la locuinţa profesorului fuseseră găsite mai multe materiale ce atestau apartenenţa universitarului la aşa-numitul „Comitet Naţional Antifascist" din România, organizaţie de stânga al cărei obiectiv principal (şi declarat) era combaterea ideilor şi acţiunilor extremei drepte româneşti şi europene, în plin avânt în acei ani.

---

1. ANIC, fond 53, dosar C-156, vol. 1, ff. 30-31.
2. Pentru o privire de ansamblu asupra activităţii comuniştilor în România interbelică, vezi Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Curtea Veche, Bucureşti, 2007.

„Materialul ce s-a putut găsi la mine [...] nu este de asemenea natură a justifica culpa [*sic!*] de «pregătirea revoluției comuniste» de care sunt învinuit", spunea deținutul în documentul destinat premierului. Mai mult, el asigura în continuare că „activitatea mea întreagă în țară s-a desfășurat *sub imperiul legilor* [s.m., A.C.], public și suferind rigorile dispozițiilor excepționale pe care toate guvernele le-au impus țării". E interesant cum, chiar din acest al doilea paragraf al scrisorii, deținutul – prevenitor – dorea să nege orice legătură între activitatea lui și celulele comuniste din România. El spune: „Iar legăturile mele cu străinătatea privesc *numai* ideile și mișcarea antifascistă, *care nu-i totuna cu mișcarea comunistă* [s.m., A.C.], cum de atâtea ori am arătat-o în presă și în comunicatele noastre"[1].

În consecință, considerându-se arestat printr-un abuz, deținutul anunța că a intrat de șapte zile în greva foamei, pe care „o suport și o voi continua până la complecta mea eliberare sau până la desnodământul final". Semn al fermității sale, el mărturisea un crez: mai curând accepta moartea decât nedreptatea, pentru că „umilirea și-ngrădirea ființei mele morale este mai presus de-o existență fizică". Iar scrisoarea se încheia astfel:

> În fața acestei situații, cu perfectă luciditate vă declar că voi menține hotărârea luată din primul moment al arestării mele, deoarece mă simt nevinovat și vă rog să dispuneți eliberarea mea, cât timp mă mai pot folosi de ea.

Cel care semna această scrisoare din decembrie 1934 așadar era Petre Constantinescu-Iași, profesor universitar la Catedra de istorie a artei creștine a Facultății de Teologie din Chișinău[2] și, totodată, o mai veche (și verificată strâns) cunoștință a Siguranței române din epocă. În acel an 1934, profesorul nu era nici la prima arestare și nici la prima grevă a foamei. De aproape 15 ani, de când încă era profesor de istorie la un liceu de provincie moldavă, era cunoscut – și fișat – ca fiind „sub influența bolșevismului rusesc". Totuși, profesorul nega această asimilare forțată cu pericolul comunist, din moment ce singura luptă pe care o recunoștea deschis era cea pe care o ducea, de mult, pentru binele celor mulți și „împotriva fascismului".

---

1. Adică ale Comitetului Național Antifascist.
2. În virtutea organizării învățământului superior românesc din acea perioadă, Facultatea de Teologie de la Chișinău ținea de Universitatea din Iași.

Rescrierea trecutului

Peste 20 de ani de la cererea-protest formulată mai sus, Petre Constantinescu-Iaşi revenea masiv asupra propriei biografii. Este drept că între timp multe lucruri se schimbaseră.

Ramura românească a partidului comunist internațional, ilegală și relativ anemică în 1934, se afla în 1954 la conducerea țării, sub numele „Partidul Muncitoresc Român" (din februarie 1948[1]). După anul de răspântie politică 1944, Petre Constantinescu-Iaşi îndeplinise – cum se va vedea în continuare – mai multe sarcini de partid, ca unul ce se afla în elita extinsă a partidului.

Aflat în apropierea vârstei de pensionare, fostul profesor de altădată devenea tot mai preocupat de vechimea sa în partid, care inițial se stabilise a fi din anul 1934, pentru ca apoi să fie acceptat anul 1933. Dar Petre Constantinescu-Iași nu a fost mulțumit cu această soluție. Într-o serie de memorii înaintate Secretariatului CC al PMR și Comisiei Controlului de Partid (precum cel din octombrie 1954[2]), el cerea ca vechimea în partid să i se recunoască încă din 1920! După cum se poate constata, cererea sa era cel puțin bizară, dat fiind că anul nașterii partidului comunist autohton, ca atare, era considerat 1921.

Totuși, Constantinescu-Iași susținea că încă din 1920, pe când era profesor de istorie la Iași și totodată membru (de doi ani) al PSD, luase legătura cu „grupul comunist din PSD, condus de Tcacenco"[3], iar mai apoi, la congresul de constituire a PCR din mai 1921, fusese desemnat raportor într-una dintre zilele congresului și prezentase poziția partidului în problemele *presei și propagandei*. Mai mult, Constantinescu-Iași spunea că între 1921 şi 1924, pe când era profesor la Bârlad, fusese

1. În urma fuziunii forțate cu Partidul Socialist Român, cu rădăcini din 1893.
2. ANIC, colecția Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiu în ilegalitate care au încetat din viață (în continuare colecția 53), dosar C-156, vol. 1, ff. 8-11.
3. Cel mai probabil este vorba despre Pavel Tcacenco (1901-1926), fost social-democrat din Basarabia, devenit comunist, considerat fondator al mișcării de comsomoliști la stânga Prutului, condamnat la închisoare în România în lipsă, iar mai apoi prins de poliția română la Chişinău şi împuşcat în 1926. Propaganda comunistă sovietică din RSS Moldovenească l-a considerat pe Tcacenco unul dintre eroii timpurii ai mișcării, iar numele său l-au purtat un cinematograf și o stradă din Chișinău.

conducătorul de facto al secției locale a partidului comunist, după care, partidul fiind trecut în ilegalitate, primise sarcina de a activa camuflat în organizațiile de masă în care partidul avea să se ascundă.

Totuși, în aprilie 1956, CCP, după ce a reanalizat activitatea lui Constantinescu-Iași, ajungea la concluzia că cererile sale de vechime sunt neîntemeiate, din moment ce acesta nu a mai activat în nicio organizație de partid după 1924, deși i se recunoșteau „munci de răspundere pe linia organizațiilor de masă"[1]. La fel, comisia de partid stabilea că din 1926 (când Constantinescu-Iași devenise profesor universitar la Chișinău) el „n-a mai avut legătură organizată cu partidul până în anul 1933, când a început să activeze în partid în mod organizat". În aceste condiții, CCP stabilea în ședința sa din 15 februarie 1956 ca fostului profesor să i se mențină vechimea în partid din 1933, „dată când a luat legătură cu partidul și a activat în mod organizat".

Dar Petre Constantinescu-Iași nu s-a resemnat. În deceniul următor, a persistat cu memoriile sale și, într-un final, ceea ce nu îi reușise în timpul vieții lui Gheorghe Gheorghiu-Dej i se va împlini în primele luni de la venirea în fruntea PMR/PCR a lui Nicolae Ceaușescu.

În primăvara anului 1965, un alt raport al CCP ajungea la o concluzie total diferită, dar conformă cu doleanțele fostului ilegalist. Astfel, raportul dedicat lui Constantinescu-Iași spunea că respectivul

> este unul dintre vechii militanți ai mișcării muncitorești din țara noastră și tot timpul a activat sub îndrumarea partidului, ducând la îndeplinire sarcinile încredințate. [...] Considerăm că cererea sa este îndreptățită și propunem Biroului Politic al CC al PMR să-i stabilească stadiul în partid din 1921[2].

Ulterior, o notă atașată documentului preciza că Biroul Politic al CC al PMR, prin hotărârea nr. 910/VI-4 din 29 mai 1965, a aprobat această modificare a vechimii, iar Petre Constantinescu-Iași devenea un *veteran-ilegalist* de partid cu acte în regulă, ca membru încă din 1921.

---

1. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, ff. 5-7.
2. *Ibidem*, f. 2.

Mărturii contradictorii

Am început analiza dosarului Petre Constantinescu-Iaşi cu aceste trei momente diferite tocmai pentru a reliefa mărturiile total contradictorii pe care ilegalistul le dădea la extremităţile temporale ale acestei perioade de 20 de ani. În 1934, el declara solemn că activitatea sa era una socialistă („sub imperiul legilor"), şi nicidecum comunistă. În 1954 (şi în anii următori), el se revendica a fi comunist încă din primele zile ale partidului. Cele două mărturii neputând fi adevărate simultan, este clar că Petre Constantinescu-Iaşi mistificase realitatea măcar în una dintre ele.

De fapt, autorităţile – şi cu atât mai puţin ministrul de Interne din 1934 – nu fuseseră deloc impresionate de scrisoarea sa. Cum se va vedea în continuare, arestării din 1934 îi urmaseră un proces şi o condamnare la închisoare – amândouă sub acuzaţia de activitate comunistă. Când spunea, în 1934, că se simţea nevinovat, Petre Constantinescu-Iaşi făcea mai curând o demonstraţie de retorică decât una de inocenţă politică.

Dar la fel de posibil este ca şi cererile din 1954 să fi fost la fel de departe de adevăr. La începutul anilor 1930, în situaţia delicată în care se afla partidul comunist atunci, se prea poate ca lui Constantinescu-Iaşi însuşi să îi fi fost neclar cât de comunist mai este – sau *dacă* mai este. În aceste condiţii, cererile sale de reabilitare a vechimii din anii 1950 pot fi la fel de mistificatoare. Dat fiind că între timp roata Istoriei le dăduse câştig de cauză comuniştilor, fostul profesor nu mai avea niciun motiv pentru a sublinia distincţia dintre activitatea sa antifascistă şi cea comunistă. Dimpotrivă: tocmai clamarea identităţii între cele două îl avantaja, ca pe toţi ceilalţi aflaţi în această situaţie! Ca unul care suferise pentru cauza partidului, el dorea să i se recunoască meritele – şi vechimea. Negarea din 1934 nu mai era bine-venită în 1954. Într-un partid ajuns la putere, Constantinescu-Iaşi nu se putea mulţumi cu statutul unui fost *tovarăş de drum*, ci dorea să fie recunoscut drept unul dintre militanţii de primă oră ai mişcării.

Multitudinea de piese păstrate în dosarul relativ cuprinzător al lui Petre Constantinescu-Iaşi ne arată că această contradicţie nu e decât una dintre cele care i-au marcat cariera. De la numele mamei sale şi până la numele tovarăşilor din fiecare etapă a activităţii, Constantinescu-Iaşi le modifică pe toate, în funcţie de cerinţele politice ale epocilor pe care le traversează.

Procesul său din 1936 reprezintă unul dintre cele mai importante procese politice ale României interbelice. În cele ce urmează, vom vedea cum acest intelectual a ajuns pe banca acuzaților, cum s-a comportat acolo și, în subsidiar, ce a urmat acelui proces.

Așadar, cine era Petre Constantinescu-Iași?

Biografia unui om de stânga

Indubitabil, Petre Constantinescu-Iași a fost un om de stânga, condiție pe care a împărtășit-o cu alți intelectuali al României interbelice. Numărul acestora nu era foarte mare, dar nu era nici insignifiant. În câmpul public, intelectualii de dreapta ai epocii au avut un impact mai mare decât cei de stânga, dar valabilitatea acestei idei nu conduce la negarea existenței celor din urmă.

Viitorul profesor anchetat, iar mai apoi ministru comunist s-a născut pe 25 noiembrie (pe stil vechi) 1892, la Iași, în familia institutorului Gheorghe Constantinescu și a soției acestuia, Liuba, cea din urmă provenind dintr-o familie din Basarabia. Desigur, acest determinism familial le pare unora clar din perspectiva evoluției ulterioare de stânga a personajului nostru. Ce rol a jucat mama viitorului profesor în această sedimentare a ideilor? Locul ei de obârșie și sonoritatea rusească a numelui mic joacă vreun rol? Iată întrebări interesante, dar aflate dincolo de posibilitățile actuale de a oferi un răspuns categoric într-un sens sau în altul. Este foarte interesant că în documentele, memoriile sau chestionarele de partid completate[1] în anii 1950, Petre Constantinescu-Iași dă ca prenume al mamei sale acest „Liuba", în timp ce în documentele din anii 1930 sau din anii 1960 numele mamei apare ca fiind „Iulia". Oricum, mama personajului nostru murise relativ devreme în raport cu perioada pe care o avem în atenție (în ianuarie 1945, atât tatăl, cât și mama lui P. Constantinescu-Iași erau decedați). Desigur, această „nesiguranță" în privința numelui mamei nu este deloc întâmplătoare și vorbește mai mult despre acele etape decât despre familie ca atare. Liuba sau Iulia, oricum era vorba despre aceeași femeie; cele ce se schimbau între timp erau vârstele comunismului românesc.

1. Precum Chestionarul de la verificarea de partid completat și semnat de P. Constantinescu-Iași pe 20 aprilie 1950 – ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, ff. 98-101.

Într-un memoriu din ianuarie 1945, Constantinescu-Iaşi îşi rezumă biografia[1] în următoarele coordonate: primul contact cu mişcarea socialistă l-a stabilit încă din anii cursului superior al liceului (Liceul Naţional din Iaşi). În 1908 (aşadar, când avea aproape 18 ani), elevul a înfiinţat „un mic grup social-democrat", împreună cu alţi colegi, printre care congenerul Constantin Motaş[2]. Activitatea grupului se rezuma la lectura unor lucrări publicate de gruparea social-democrată din România şi la frecventarea („pe ascuns", precizează autorul memoriului) a întrunirilor muncitoreşti din Iaşi, unde aveau ocazia să asculte nume de rezonanţă ale stângii româneşti din acei ani, precum Mihail Gheorghiu Bujor[3], Leon Ghelerter[4] sau Cristian Racovski[5].

Constantinescu-Iaşi devine apoi student al Facultăţii de Litere din Iaşi, unde, alături de Constantin Motaş, Lascăr Saraga, C.I. Ghiuler ş.a., formează din nou un nucleu social-democrat, participând la şedinţele locale ale partidului şi implicându-se în dezbaterile şi confruntările studenţeşti legate de activitatea universitară. Este perioada în care, fidel acestei stângi de inspiraţie europeană, Constantinescu-Iaşi şi alţi colegi se pronunţă împotriva antisemitismului în creştere din mediul universitar ieşean; din 1914-1915, începe să colaboreze cu articole la ziarul *Lupta* al PSD. Licenţiat în istorie în 1914, tânărul profesor va fi mobilizat în Primul Război Mondial (dar fără a se remarca prin fapte de

1. *Ibidem*, ff. 109-113.
2. Biolog, ecolog şi zoolog român (1891-1980). Prorector al Universităţii din Bucureşti (1944-1945), profesor universitar şi membru al Academiei Române din 1946. Simpatiile socialiste din tinereţe, reale, nu l-au ferit de intrarea în conflict cu autorităţile comuniste: arestat în 1949 (sub acuzaţia de a fi rămas un fidel al socialistului independent Constantin Titel-Petrescu), Motaş a petrecut câţiva ani în închisorile regimului, de unde a fost eliberat, se pare, ca urmare a intervenţiilor unor savanţi din Europa.
3. Militant socialist român şi avocat (1881-1964), a fost unul dintre artizanii transformării unei ramuri a socialiştilor români în partid comunist (1921). Arestat în multiple rânduri în perioada interbelică, Gheorghiu Bujor va ocupa după 1944 mai multe funcţii onorifice în organigrama partidului.
4. Socialist român, medic de profesie (1873-1945), ctitor al spitalului de copii din Iaşi şi al altor stabilimente medicale; totodată, agitator şi publicist în prima perioadă a socialismului românesc.
5. Militant socialist, apoi comunist, de etnie bulgară (1873-1941), unul dintre cei mai activi agenţi ai bolşevismului în România şi în Balcani. Admirator al lui Lev Troţki, Racovski avea să fie acuzat în procesele staliniste de la sfârşitul anilor 1930 şi executat din ordinul lui Stalin, câţiva ani mai târziu.

arme semnificative), iar imediat după demobilizare (în mai 1918) se înscrie în PSD, filiala Iaşi. În toamna anului 1918 era numit profesor de istorie la liceul din Huşi şi tot în acest oraş organizează o filială a partidului de stânga, îmbinând munca de organizare cu publicarea unor articole şi susţinerea unor conferinţe pe teme predilecte stângii politice sau sindicalismului. Prima percheziţie la domiciliu i se face în decembrie 1918, pe fondul manifestărilor socialiste din mai multe oraşe ale ţării, care la Bucureşti se vor solda cu victime în plin centrul urbei. În mai 1919, ca delegat de Huşi, a participat la congresul din Bucureşti, de unire a partidelor social-democrate din provinciile noii Românii Mari (unirea stângii a fost, trebuie să o spunem, cu totul aproximativă în acel moment, iar peste doi ani stânga avea să fie şi mai divizată, prin apariţia Partidului Comunist din România).

În toamna anului 1919, Constantinescu-Iaşi ajunge profesor la un liceu din Bârlad, iar aici se îndreaptă fără zăbavă către filiala locală a social-democraţilor, în a cărei conducere intră. În ianuarie 1920, dorinţa de detaşare în serviciu la Iaşi i se îndeplineşte, dar pentru scurt timp. Cum profesorul de 28 de ani se manifestă foarte activ în filiala social-democrată ieşeană şi candidează la alegerile din mai 1920 „pe lista partidului socialist din Iaşi şi capul listei la Bârlad", apar şi primele probleme mai serioase: în octombrie 1920 este arestat pentru prima dată de guvernul conservator al lui Take Ionescu (sub acuzaţia de a fi instigat la greva generală din 20-28 octombrie din acel an[1]) şi este reţinut la închisoarea din Bârlad până la mijlocul lui ianuarie 1921. Aici, deţinut fiind, Constantinescu-Iaşi a apelat pentru prima dată la o formă de rezistenţă despre care citise în broşurile socialiste: a intrat în greva foamei şi astfel a atras atenţia conducerii închisorii. Acuzatul a fost trimis în faţa Curţii Marţiale din Galaţi, dar guvernul nu avea un interes în radicalizarea mişcării socialiste şi a încercat o reconciliere tacită cu aceasta, drept pentru care acuzaţiile la adresa profesorului s-au pierdut pe drum, iar cea mai grea consecinţă în ceea ce îl priveşte rămânea suspendarea din învăţământ pe perioada de un an.

Dar nici suspendarea şi nici incidentul acestei prime arestări nu l-au temperat pe Constantinescu-Iaşi. Ca orice revoluţionar intelectual,

---

1. Grevă la care au participat aproximativ 400.000 de salariaţi şi care a paralizat în bună parte activitatea economică din România; vezi Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 365.

el şi-a petrecut lunile de arest scriind: a redactat un text (ce va deveni o broşură) cu titlul „Unde duce colaborarea", trimis imediat spre publicare Cercului de Editură Socialistă din Bucureşti (care o va tipări în primele săptămâni ale lui 1921). Rămâne de semnalat detaliul că răgazul găsit pentru scriere în acea recluziune forţată şi mai ales trimiterea facilă a textului către tipografia socialistă spun destul de multe despre ce însemna *închisoarea politică* în anii 1920-1921 (mai ales pentru un intelectual). Fără a anticipa prea mult din cele ce urmează, rămâne un fapt că regimul pentru care va lupta Constantinescu-Iaşi va avea o cu totul altă viziune asupra închisorii – şi asupra deţinuţilor, mai ales.

Câteva cuvinte despre această primă broşură a sa. În memoriul din ianuarie 1945, din care am citat aici, autorul spune că textul „Unde duce colaborarea" ar fi fost „un atac puternic contra social-democraţiei"[1]. Desigur, această catalogare trebuie luată cu toate rezervele, dată fiind perioada în care era aşternută pe hârtie (şi dactilografiată) rememorarea. La acel moment, Constantinescu-Iaşi ştia mult mai bine cum Lenin şi mai apoi Stalin au condamnat social-democraţia ca fiind trădătoare a cauzei comuniştilor. Afirmaţia lui din ianuarie 1945 trebuie privită prin această prismă: el condamna a posteriori social-democraţia, din perspectiva unui activist care între timp (adică în ultimii 24 de ani) trecuse de la stânga către extrema stângă. În 1921, anul scrierii broşurii, P. Constantinescu-Iaşi era încă un om de stânga, acuzator la adresa socialiştilor *colaboraţionişti*, dar el însuşi era încă un socialist – pe cale de a deveni *social-comunist*.

Radicalizarea unui profesor-militant

După eliberarea din acest prim arest, încă tânărul revoluţionar tinde totuşi mai departe decât lăsau de bănuit viziunile sale anterioare anului 1920. La începutul lui 1921, Constantinescu-Iaşi activa (mai curând marginal, dar o făcea) în sensul cuplării socialiştilor români la cerinţele Internaţionalei a III-a – cu alte cuvinte, pentru transformarea *social-democraţiei* româneşti în *partid comunist* afiliat Internaţionalei dirijate de la Moscova. Activitatea sa constă în principal în scrierea unor articole pentru ziarul bucureştean *Socialismul*, în care susţine caracterul benefic al acestei idei pentru propăşirea de ansamblu a statului român (!).

1. ANIC, colecţia 53, dosar C-156, vol. 1, f. 110.

La congresul de constituire a PCdR din mai 1921, P. Constantinescu-Iaşi apare în programul anunţat din vreme (şi tipărit pe afişe şi foi volante) ca fiind raportor pentru *presă şi propagandă* al partidului nou-creat. În realitate, în legătură cu acest congres, biografiile lui Constantinescu-Iaşi conţin două inadvertenţe:

i) în memoriul din ianuarie 1945, autorul confundă luna de desfăşurare a congresului, probabil fără a bănui că ziua de 8 mai 1921 va deveni o autentică zi sacră în toate naraţiunile oficiale din următoarele decenii; în memoriu, el vorbeşte despre „congresul din *iunie 1921*" (în loc de mai 1921 – s.m., A.C.); în context, să reţinem şi eroarea prin care el se rememorează ca fiind „ales *reporter pentru presă* [s.m., A.C.] la congresul din iunie 1921"[1]; în realitate, el a fost *raportor* pentru presă, ceea ce înseamnă altceva. Această din urmă eroare – *reporter* versus *raportor* – se poate să fi apărut în urma dactilografierii memoriului (despre care nu ştim dacă a fost făcută de autor sau de altcineva, ultima variantă fiind de luat în seamă), dar şi mai bizar este alt detaliu:

ii) de fapt, deşi era anunţat ca *raportor* la congresul din 8 mai 1921, Constantinescu-Iaşi a lipsit de acolo, „fiind bolnav"[2]. Informaţia este demnă de crezare, tocmai dat fiind momentul scrierii memoriului: într-adevăr, P. Constantinescu-Iaşi nu a participat la şedinţa de constituire a partidului comunist autohton, drept pentru care nici nu a fost arestat (cum au fost toţi ceilalţi congresişti ai acelei zile). Interesant rămâne faptul că în alte memorii, mai târzii, personajul va trece peste acest detaliu al bolii de ultimă clipă şi va insista amintind însărcinarea sa de a fi *raportor* la congres, sarcină atestată de foile volante ce fuseseră publicate anterior, înainte de începerea lucrărilor congresului! Aşadar, este adevărat că Constantinescu-Iaşi a fost programat să fie *raportor* la congresul de naştere al Partidului Comunist din România, dar la fel de adevărat este că el nu a participat la acel congres, cum am văzut mai sus, pe un motiv *de boală* rememorat ca atare abia după alţi 24 de ani.

Totuşi, în perspectiva memoriului din ianuarie 1945, existau şi unele avantaje ce decurgeau din acea absenţă din 8 mai 1921: după arestarea congresiştilor procomunişti din Bucureşti, Constantinescu-Iaşi a venit din Moldova spre Bucureşti „pentru organizarea partidului comunist împreună cu puţinii tovarăşi liberi: Ana Pauker, Lucreţiu Pătrăşcanu şi alţii". În noul partid *socialist-comunist* abia înfiinţat, el a intrat în

1. *Ibidem.*
2. *Ibidem.*

comisia de presă a noului *comitet central* și a purces la ceea ce știa mai bine dintotdeauna: să scrie „articole de fond" pentru presa de partid.

La începutul anilor 1920, până la interzicerea partidului comunist (în 1924, prin așa-numita „Lege Mârzescu"), Constantinescu-Iași va susține că a condus secția partidului de la Bârlad și că a lucrat la „organizarea secției Iași" – dar trebuie spus că, fără a arunca vreun dubiu asupra celor menționate de personaj în memoriul său, în ianuarie 1945 verificarea tuturor acestor detalii nu era prioritară[1]. În martie 1922, Constantinescu-Iași participă la alegerile pentru Cameră, fiind prezent pe lista depusă de gruparea socialist-comunistă în mai multe orașe ale țării (București, Bârlad, Iași, Chișinău), dar fără succes. La o editură cu tematică socialistă din Galați (pe care o va și conduce pentru scurtă vreme, dat fiind că era cel mai prolific autor), el va publica mai multe broșuri (despre învățământ, despre Constituție, despre Lenin etc.), precum și o traducere din Friedrich Engels, *Principiile comunismului*. Deloc surprinzător, această lucrare va fi trecută distinct la dosarul pe care Siguranța statului deja i-l întocmise după 1920, constituind alt argument pentru care oficialitățile îl vor considera pe Constantinescu-Iași un lider al mișcării comuniste autohtone.

La drept vorbind, această apreciere era deopotrivă legitimă și exagerată. La cât de subțire era componenta intelectuală a comunismului incipient românesc din anii 1920, cu siguranță că Petre Constantinescu-Iași putea ieși ușor în evidență (ceea ce, în acei ani, trebuie spus, nu s-a întâmplat altundeva decât în dosarele Poliției); totodată, este la fel de clar că personajul nu a dovedit o reală valență organizatorică sau militantă – alta decât articolele de presă pe care le semna și conferințele pe care le susținea în diverse săli din oraș(e), pe teme adiacente cauzei. În 1922, profesorul (reintegrat în sistem) organiza la Bârlad Societatea Maxim Gorki (cu obiectiv declarativ cultural), al cărei scop era ajutorarea înfometaților (!) din Uniunea Sovietică, proaspătă pe harta lumii. Ideea acestui act caritabil nu îi aparținea, ci era un proiect caritabil al stângii radical-socialiste și procomuniste europene, la care colaborau mai mulți intelectuali din diferite țări, cu toții admiratori ai Sovietelor într-o măsură mai mare sau mai mică[2]. În numele acestei asociații și

1. Verificarea se va face, ulterior, după o paradigmă efectiv stalinistă, în intervalul 1948-1950.
2. În memoriul din ianuarie 1945, Constantinescu-Iași recunoaște că ideea acestei asociații s-a născut în urma apelului cunoscutului explorator norvegian Fridtjof Nansen (1861-1930) „pentru ajutorarea înfometaților din Uniunea Sovietică".

cu intenţia de a strânge bani pentru defavorizaţii din noua URSS, Constantinescu-Iaşi şi-a unit eforturile cu alţi intelectuali români cu vederi de stânga (precum C.I. Parhon[1], „dr. Răşcanu"[2] sau deja amintitul Leon Ghelerter). Mai tânăr decât toţi aceştia, P. Constantinescu-Iaşi (alături, pe un alt palier, de un savant aflat spre finalul vieţii – C.I. Parhon,) va fi dintre cei ce vor apuca să profite după război de pe urma acestor iniţiative care atunci, în anii 1920, păreau donquijoteşti de-a dreptul.

Un *ilegalist* transferat la Chişinău

În biografia din care cităm – care era suficient de timpurie pentru a fi net laudativă la adresa semnatarului, lipsind în mod clar elementele de „autocritică" stalinistă care se vor impune în naraţiunile de gen în deceniul următor – P. Constantinescu-Iaşi susţine că, după scoaterea în afara legii a partidului comunist, „am intrat în comitetul central al «Blocului Muncitoresc şi Ţărănesc» (1925)", în care ar fi activat până la dizolvarea acestuia, în anul 1933.

Între timp, avatarurile vieţii profesorale îl mută dintr-un loc în altul: în 1927, este numit profesor la Facultatea de Teologie din Chişinău (care ţinea, cum am spus, de Universitatea din Iaşi), acesta fiind, în opinia mea, unul dintre cele mai discutabile detalii ale vieţii sale. Studierea cuprinzătorului dosar al lui Constantinescu-Iaşi ne arată că el era, într-adevăr, urmărit îndeaproape de Siguranţa statului încă de la începutul anilor 1920, fiind considerat un cap al mişcării comuniste autohtone (ceea ce, am văzut, în 1934 respectivul nega, dar în 1954 susţinea cu hotărâre).

De ce anume a fost acceptată numirea lui la Chişinău, unde prin forţa lucrurilor era geografic mai aproape de comunismul sovietic? Cea mai

1. Endocrinologul şi neuropsihiatrul român Constantin I. Parhon (1874-1969) a fost unul dintre cei mai importanţi „tovarăşi de drum" ai comuniştilor după 1944. Preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale după 1948, Parhon a fost totodată un personaj important în conducerea noii „republici populare" impuse prin forţă în decembrie 1947.
2. Cel mai probabil, este vorba despre economistul, avocatul şi scriitorul de stânga Theodor Răşcanu (1888 – sinucis în 1952); a nu se confunda cu Constantin Vasiliu-Răşcanu (fost ministru de Război în guvernul Petru Groza din martie 1945).

logică explicație pentru această întrebare legitimă ar fi că mutarea sa a avut tocmai rolul de a-l predispune unei observații mai atente – el era trimis mai aproape de „sursă", pentru a fi mai ușor de observat ramificațiile propagandei sovietice din România. În același timp, trebuie spus că P. Constantinescu-Iași progresase în acei ani pe scara profesională: prin examene (și printr-o teză reușită despre arta bizantină) el devine, dintr-un profesor de liceu de provincie, profesor universitar într-unul dintre cele mai importante orașe ale României Mari. Așadar, toate problemele sale de dosar politic de până atunci nu au fost în măsură să îi bareze activitatea profesională. Acest lucru spune foarte multe despre România acelor ani, în care normele vieții universitare puteau face casă comună cu suspiciunile la adresa unora dintre subiecți. Cât a fost *autonomie universitară* și cât a fost „teleghidare" voită de Siguranță în trimiterea lui Constantinescu-Iași la Chișinău rămâne un capitol care merită analizat mai în amănunt.

Activitatea universitară nu i-a știrbit nimic din zelul revoluționar. Potrivit propriilor mărturii, imediat după mutarea la Chișinău, el ar fi intrat în legătură cu filiala locală a partidului comunist (ilegal, desigur), reprezentată de „frații Rubinstein". În vara anului 1928, în timpul unei călătorii, declarată a fi de studii, pe care o face la Paris, el contactează Partidul Comunist Francez și redacția ziarului acestuia, *L'Humanité*, ziar pe care ulterior îl va primi la Chișinău „camuflat în alte ziare burgheze" și inspirat de care va scrie pentru mișcarea din Chișinău „unele informații prețioase". Întors de la Paris în toamna aceluiași an 1928, organiza filiala pentru Basarabia a Comitetului pentru Amnistie (o altă organizație camuflată a mișcării de extremă stânga, al cărei scop era amnistierea celor acuzați de activități radical-socialiste și comuniste), întreprindere politică în care se afla alături de nume relativ cunoscute din societatea românească de atunci, precum dr. C.I. Parhon, Constantin Costa-Foru[1] sau Lucrețiu Pătrășcanu.

---

1. Avocat și jurnalist, Constantin Costa-Foru era fiul fostului ministru și rector al Universității din București de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Gheorghe Costa-Foru. Constantin, mândru de originea sa aromână, a fost foarte sensibil la creșterea sentimentelor xenofobe din România de după „Marele Război", motiv pentru care a fost un pionier al drepturilor omului la noi, fiind unul dintre cei care înființează, în 1923, filiala românească a Ligii Drepturilor Omului. Ca intelectual și avocat de stânga, el a pledat împotriva lui Corneliu Zelea Codreanu în procesul acestuia de la Turnu Severin în 1925 și tot în acel an a pledat în apărarea comuniștilor arestați după revolta de la Tatar Bunar din 1924.

Într-o asemenea companie intelectuală, Constantinescu-Iași își extinde activitatea publicistică: trimite în următorii ani (sub nume propriu sau prin pseudonime gen „P. Eșanu") articole de stânga la reviste și ziare precum *Raboce Vestianskaia Pravda* (din Chișinău), *L'Internationale de l'enseignement*, *Bulletin de presse* (ultimele două editate de sindicatul francez transnațional Internationale des Travailleurs de l'Enseignement – ITE, vezi mai jos), *Scânteia*, *Materialismul*, *Studențimea nouă*, revista *Nu*, dar și *Dreptatea* național-țărăniștilor (care agrea, cum se poate bănui, atacuri la adresa liberalilor, atacuri în care Constantinescu-Iași era foarte inspirat). Simultan, profesorul se află constant în comitetul de organizare al unor manifestații sau cercuri „culturale" de stânga. În toate aceste acțiuni – articole și manifestații – el rămâne un *revoluționar de catifea*, prudent, evitând să susțină deschis stalinismul; în schimb, ceea ce îmbrățișează este retorica obișnuită a unei *lumi mai drepte și mai bune*, opusă direcției de dreapta pe care se dezvolta statul român burghez.

O nouă vizită la Paris, în 1931, îl pune în contact cu Comitetul Central al Internaționalei Muncitorilor din Învățământ (ITE), organizație de stânga procomunistă franceză, bazată pe sindicalismul profesorilor. Relațiile cu aceasta se vor adânci în următorii ani, cu atât mai mult cu cât Constantinescu-Iași încearcă apoi imediat să înființeze în România filiale a ITE, în Chișinău și în alte orașe din țară (dar rezultatele au fost modeste, ceea ce autobiografia nu spune, desigur). Întors de la Paris, pe lângă aceste filiale ale unui megasindicat de inspirație franceză (pentru că aceasta părea a fi ITE în lumina legii), Constantinescu-Iași pretinde că a înființat la Chișinău și un cerc de studii clandestin numit Marx-Lenin, ca și, în perioada următoare, alt cerc, tot clandestin, Prietenii Uniunii Sovietice. Dacă despre activitatea acestor cercuri informațiile sunt sumare, este adevărat că, la mijlocul anilor 1930, P. Constantinescu-Iași se va număra printre intelectualii români de stânga care vor anima primele întrupări ale asociației Amicii URSS (în septembrie 1934, spune profesorul[1]), aceasta tot după un model francez și după ce relațiile diplomatice dintre România și URSS au fost reluate în acea perioadă (iunie 1934).

1. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, f. 112.

Scutul antifascismului

Începând din prima parte a anilor 1930, terenul de acțiune preferat al lui Constantinescu-Iași a devenit campania antirăzboi, aflată atunci în vogă printre intelectualii de stânga ai Europei. Această campanie (bineînțeles, susținută logistic și material de la Moscova) avea totuși avantajul de a părea apolitică - era de stânga, dar nu era în mod manifest comunistă. Pentru un intelectual de stânga din Est precum Constantinescu-Iași, apariția apelului din mai 1932 al scriitorului francez Romain Rolland[1] („Notre patrie en danger" - text premonitoriu, în care vorbea despre pericolul de război din Europa, cu trimitere implicită la o Germanie în care Hitler nu ajunsese încă la putere!) a fost ca o mană cerească. Din acel moment, profesorul Constantinescu-Iași intră în legătură cu Rolland și cu conaționalul acestuia Henri Barbusse și, pe plan românesc, se implică în strângerea de semnături împotriva războiului - o întreprindere nobilă, care părea a nu avea nici un conținut ideologic concret (desigur, nu era întâmplător că Barbusse era membru al PCF).

Astfel ajungem la unul dintre principalele momente ale activității lui P. Constantinescu-Iași din anii 1930: participarea sa, în calitate de reprezentant al României (mai curând prin contactele sale franceze decât prin vreo delegare mandatată din țară), la Congresul Internațional Împotriva Războiului pe care Rolland și Barbusse îl organizează la Amsterdam, în august 1932. Acest conclav intelectual pacifist a fost de răsunet în Europa. Totodată, el a oferit - ca și mișcarea antirăzboi ca atare - un paravan bine-venit celulelor procomuniste dintr-o țară precum România. Constantinescu-Iași va profita de acest lucru din plin - și nu numai el, întrucât ceea ce se cheamă comunismul românesc din anii 1930 ar fi de neînțeles fără acest alibi european al activismului împotriva pericolului unui nou război.

În vara lui 1932, profesorul a îmbinat convingerile sale antirăzboinice (despre care nu aveam motive să credem că nu erau sincere) cu sindicalismul său paneuropean și procomunist: pe lângă congresul de la Amsterdam, el a mai participat și la congresul mondial al ITE de la Hamburg, desfășurat aproximativ în aceeași perioadă. Rezultatele au fost notabile: cum România nu excela printr-o reprezentare masivă la

1. Scriitor francez (1866-1944), militant antifascist, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în 1916.

aceste manifestări (şi, mai ales, cum România era văzută de stânga europeană ca fiind mai curând ţara unui conservatorism de dreapta retrograd, actualizat în ultimul deceniu prin curentul legionar aflat în plin avânt), reprezentantul României a fost bine primit şi încurajat: Constantinescu-Iaşi a fost ales membru în Comitetul Mondial Antirăzboinic cu sediul la Paris şi totodată membru în Comitetul Executiv al ITE. Cum se va vedea, această „recunoaştere" externă a activităţii sale îi va prinde bine în viitorul apropiat: când va avea probleme cu legea din România, Constantinescu-Iaşi va găsi uşor susţinători în afară, gata să protesteze.

Sub mantia antirăzboi, profesorul va organiza manifestări şi va ţine conferinţe pe această temă în România. La unele întruniri ale profesorilor secundari din Chişinău (aprilie 1933) şi Bucureşti (noiembrie 1933), el vorbea despre avantajele sindicalizării în învăţământ, precum şi despre datoria acestei categorii sociale de a lupta împotriva războiului.

Cum era de aşteptat, supravegherea de către Siguranţă a mers pas la pas cu toate aceste acţiuni ale lui Constantinescu-Iaşi. Aşa se explică „prigoana" despre care vorbeşte el în autobiografia pe care o citez şi în care aminteşte că în 1933 a fost atacat de ziarele româneşti de dreapta (printre care influentul *Universul* de la Bucureşti), iar după greva de la Griviţa din acelaşi an la domiciliul său a avut loc o percheziţie care s-a soldat cu confiscarea mai multor materiale, inclusiv a ziarelor străine de stânga pe care le adunase. Aceste necazuri par să îl fi îndârjit pe profesor: în 1933, el participa la două congrese antirăzboi desfăşurate la Paris, la unul dintre acestea luând parte şi reprezentanţi ai sindicatelor din URSS (cel mai probabil, acesta este motivul articolului acuzator din *Universul*, din septembrie 1933). Reîntors în ţară, el este printre iniţiatorii (în biografie spune că a fost *organizatorul*) Comitetului Naţional Antifascist, în cadrul căruia va fi ales vicepreşedinte, motiv pentru care, deşi era profesor la Chişinău, ajunge tot mai des la Bucureşti. Călătoreşte în mai multe oraşe pentru organizarea unor comitete antifasciste locale („la Chişinău, Iaşi, Braşov, Cluj, Ploieşti, Oradea Mare" ş.a.), iar în septembrie 1933 Comitetul ţine la Bucureşti conferinţa de constituire a *conducerii centrale* proprii, în faţa unor delegaţi din provincie.

Activism extern – bani din afară?

În acest punct al rememorării noastre, voi insista asupra a două detalii importante pentru procesul profesorului Petre Constantinescu-Iaşi, care va urma.

Primul este articolul pe care, într-adevăr, ziarul *Universul* (unul dintre cele mai importante mass-media din anii 1930 ai României) îl publică pe 2 septembrie 1933. Articolul nu este o notă oarecare, ci un text de prima pagină, publicat cu litere groase chiar sub manşeta cu numele jurnalului[1]. Sub titlul „Un profesor universitar în serviciul Sovietelor" (şi cu subtitlul „Datoria ministerului instrucţiei publice"), articolul debutează astfel:

> Cazul prof. P. Constantinescu-Iaşi de la Facultatea de Teologie din Chişinău nu poate lăsa indiferent guvernul şi în special pe d. ministru al instrucţiunii publice. Acest profesor de câţiva ani propagă doctrina comunistă şi participă la congresele organizate de Internaţionala a III-a, în străinătate, în calitate de reprezentant şi „delegat al României" (?). În cursul lunii iunie a.c., el a luat parte la lucrările congresului aşa-zis „antifascist" de la Paris – în realitate comunist – şi împreună cu agenţii Sovietelor ruseşti a atacat organizarea noastră de stat.

La capătul a trei coloane pe jumătatea paginii, după ce se dădeau detalii despre activitatea profesorului şi, mai ales, se amintea cum au reacţionat state precum Elveţia (!) în faţa unor astfel de partizanate mascate, articolul conchidea:

> El n-a fost revocat şi nici dat judecăţii. Pentru că – probabil – ministerul n-a cunoscut la vreme gravitatea culpei acestui membru al corpului didactic român. Acuma, ministerul este dator să aplice cât mai neîntârziat severe sancţiuni. Le aşteptăm.

Al doilea detaliu, despre care ziarul citat nu vorbeşte, rămâne totuşi cel al uşurinţei cu care P. Constantinescu-Iaşi călătorea atât de dezinvolt în Europa (Amsterdam şi Hamburg în 1932, una sau două călătorii la Paris în vara lui 1933 etc.). Nu mă refer aici la paşaport (pentru

1. ANIC, fond Dosarele personale ale luptătorilor antifascişti întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944 (în continuare fond 95), dosar 7/8, vol. VI, f. 89.

că un act românesc era suficient pentru călătorii în Europa), ci la mijloacele materiale necesare. Este adevărat că, pentru un profesor universitar din România interbelică, o călătorie în străinătate era relativ la îndemână. Dar până şi acest detaliu, laudativ pentru România epocii, devine mai curând o dilemă, dat fiind că în timpul crizei economice din 1929-1933 universitarii nu au fost nici ei scutiţi de consecinţele inerente. Constantinescu-Iaşi nu provenea dintr-o familie bogată, iar câştigurile sale se rezumau, în teorie, la salariul de profesor; în plus, el mai avea – cum se va vedea mai jos – o fiică dintr-o primă căsătorie, de a cărei securitate materială era responsabil. Or, constanţa şi dezinvoltura cu care Constantinescu-Iaşi circulă în străinătate după 1928 (la un an după ce ajunsese la Chişinău) pot conduce analiza şi pe alte piste. În mod evident, profesorul primea bani de undeva pentru facilitarea activităţilor sale (publicarea unor buletine, organizarea unor conferinţe etc.). Logic, aceşti bani proveneau de la organisme interesate de continuitatea activităţii sale, iar ele nu puteau fi decât sovietice. O primă concluzie: infiltrarea de bani şi mijloace materiale de către URSS către politica şi *societatea civilă* române ale anilor 1930 rămâne, de asemenea, un capitol de istorie ce trebuie aprofundat. Sunt şanse reale ca un profesor precum Constantinescu-Iaşi să fi fost, printre alţii, un astfel de beneficiar.

A doua concluzie trimite chiar la articolul (nesemnat) citat din *Universul*: foarte probabil, el se baza pe informaţii scurse către ziar chiar de Siguranţă. Profesorul era în observaţia acestei instituţii, dar, prin amplificarea activităţii sale sub pavăza pacifismului parizian, Constantinescu-Iaşi depăşise o limită, depăşire pe care Siguranţa dorea să o sancţioneze. Desigur, acestea sunt ipoteze de lucru ale mele, dar logica istorică ne conduce către formularea lor.

Arestarea din anul 1934

Deloc impresionat de şicanele prin care trece în ţară în acei ani ai crizei economice (în care, cum spuneam, vizita Europa foarte lesne), Petre Constantinescu-Iaşi scrie mult şi călătoreşte pe măsură. Ziarele numite de el „antifasciste" se bucură în continuare de textele sale: *Buletinul mişcării antifasciste* (din Bucureşti), *Viaţa Tighinei* (din oraşul cu acelaşi nume), *Clopotul* (din Botoşani), *Apărarea ceferiştilor* (din

Craiova), *Cuvântul nou* (din Brașov), *Ecoul* (din Iași), *Îndrumarea* (din Galați), *Frontul muncii* (din Piatra Neamț), *Raza*, *Soarele* sau *Brazda* (toate trei din Botoșani), *Zorile* și *Dimineața* (amândouă din București) – toate aceste tipărituri (majoritatea meteorice) primesc și publică texte ale profesorului. Desigur, un ziar precum *Dimineața* era cunoscut în epocă, iar orientarea sa de stânga (nu neapărat comunistă totuși) era foarte clară; dar din ce bani erau publicate restul celor numite? Iată o nouă întrebare.

Atacurile a căror țintă este în țară, din partea altor jurnale sau jurnaliști de dreapta (nu foarte multe totuși; trebuie spus că P. Constantinescu-Iași era mai urmărit de Siguranță decât de breasla ziariștilor!), îl predispun pe profesor la un exercițiu care îi va prinde bine în anii care vor urma: ori de câte ori era atacat, el poza în victima regimului de la București și chema în ajutor nume ale unor tovarăși antifasciști din străinătate; cum spune chiar el, cu mândrie subînțeleasă, în autobiografia din ianuarie 1945, „în apărare a[u] trebuit să intervie o serie de profesori de la Sorbona și Barbusse însuși" – aceasta în anii 1933-1934.

Chiar dacă un ziar important din București cerea destituirea lui din învățământ, Constantinescu-Iași își urmează în continuare vocația de profesor-revoluționar-călător: în lunile aprilie și mai ale anului 1934 face un lung periplu prin Bulgaria, Iugoslavia și Grecia (în această din urmă țară „am intrat în legătură cu antifasciștii din Stema și Salonic"[1]), după care, în vara aceluiași an, petrece lungi săptămâni în Franța – al cărei *gauchisme* îl inspira atât de mult –, unde este de față la „un congres și două conferințe internaționale"[2]. Mai întâi, la începutul lui august 1934, a luat parte la „marele congres antifascist al femeilor din toată lumea [*sic!*]" de la Paris[3]. Apoi, relațiile lui anterioare l-au dus și la conferința ITE și la congresul profesorilor de stânga francezi, care au avut loc la Reims, tot în Franța. După care, potrivit propriilor amintiri, pare să se fi întors la Paris, unde tocmai avea loc o altă acțiune a stângii mondiale: Marea Spartachiadă Antifascistă. Deși profesorul nu o spune în autobiografia sa, probabil că unele dintre costuri erau suportate de organizatori (de unde se naște întrebarea adiacentă dacă nu cumva și aceste fonduri aveau o participare sovietică); oricum, amploarea

1. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, f. 112.
2. *Ibidem.*
3. Neuitând în memoriul din ianuarie 1945 să specifice că acolo participaseră și zece delegate din Uniunea Sovietică!

voiajelor rămâne totuşi impresionantă pentru un profesor fără altă avere din România anului 1934.

Toamna anului 1934, după cum am aflat deja în preambulul acestui text, va fi mai puţin fastă pentru profesor. În septembrie, Constantinescu-Iaşi a purces la organizarea unei conferinţe a antifasciştilor din România, la Bucureşti, pasul următor trebuind să fie un congres balcanic al antifasciştilor, tot în capitala României. O platformă adiţională pe care profesorul s-a manifestat atunci a fost Liga contra Prejudecăţilor, o altă organizaţie-paravan a comuniştilor, susţinută de fonduri care, la rândul lor, veneau cel mai probabil din URSS. Proaspăt iniţiator în acea toamnă – după cum am văzut – al Asociaţiei Amicii URSS din România, profesorul a călătorit mult prin ţară, ducând acest mesaj, ce părea validat de recenta ameliorare din relaţiile diplomatice româno-sovietice. Din iniţiativa sa, într-o tipografie din Piteşti urma să fie tipărit chiar şi un buletin al Amicilor URSS, dar guvernul României, suspicios faţă de această iniţiativă, i-a confiscat tirajul[1]. Astăzi putem conchide că nu era nimic surprinzător, dat fiind că Constantinescu-Iaşi era deja fişat la Siguranţă drept comunist şi agent de influenţă în slujba ideilor comuniste.

La sfârşitul lui noiembrie 1934, profesorul a fost arestat din ordinul procurorilor de pe lângă Consiliul de Război din Chişinău. În spiritul inexactităţilor în care cariera lui Petre Constantinescu-Iaşi abundă, ziua arestării are o marjă de relativism: în scrisoarea către ministrul de Interne din decembrie 1934, citată mai sus, această zi a arestării părea a fi 28 noiembrie. În autobiografia din ianuarie 1945, el îşi antedatează cu trei zile arestarea, plasând-o pe 25 noiembrie (un fel de a spune că fusese cu trei zile mai mult dăruit cauzei). Aceasta din urmă este fie o eroare de memorie, fie o mistificare. Aşa cum se va vedea, arestarea lui a avut legătură directă cu o acţiune a sa din ziua de 26 noiembrie 1934, când încă era în libertate. Abia *după* consumarea acelei activităţi din 26 noiembrie s-a decis arestarea sa.

În arestul din toamna lui 1934, aşa cum îl asigura, în parte, pe ministru, a apelat la toate formele de protest de care dispunea: „greva foamei, setei, somnului şi frigului"[2] (aceasta din urmă fiind dorinţa

1. ANIC, colecţia 53, dosar C-156, vol. 1, f. 112; vezi şi Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunisului românesc*, Curtea Veche, Bucureşti, 2007.
2. ANIC, colecţia 53, dosar C-156, vol. 1, f. 112.

exprimată de a nu primi încălzire în celulă?). Presa de stânga din ţară a preluat cazul său, prezentându-l ca pe un martir al campaniei antifasciste; la fel vor face şi protestele din afară, care – în sprijinul profesorului – vor consta mai ales în articole de ziar (de stânga) şi într-o delegaţie a sindicatului ITE din Franţa venită în România, în frunte cu un anume François Jourdain (amintit de Constantinescu-Iaşi în autobiografia sa). Ca şi prima arestare, din toamna anului 1920, şi cea din 1934 a fost relativ scurtă: profesorul a fost eliberat pe 12 ianuarie 1935, urmând ca procesul său să înceapă cu el în libertate. Odată liber, evident, îşi reia activitatea – sau, cum spune singur, „am reluat lupta şi am fost ales preşedinte al «Blocului democratic»"[1] (organizaţie de stânga în care erau camuflaţi inclusiv comunişti, dar nu numai, dedicată antifascismului). Se implică totodată în campaniile de apărare a celor închişi pentru opinii similare cu ale sale (Comitetul pentru Apărarea Antifasciştilor) şi publică intens în periodice din Bucureşti, Chişinău, Botoşani, Dorohoi, Turnu Severin, Bacău ş.a. După o tactică ce va avea succes în Franţa (şi care era cu totul recomandată de URSS), Constantinescu-Iaşi este unul dintre intelectualii care se implică în formarea – în vara lui 1935 – a unui Front Popular care, în intenţie, trebuia să regrupeze „toate formaţiile şi partidele democratice" din România. După propria mărturie, a fost unul dintre cei care au purtat tratative cu PSD, cu alte grupări socialiste, cu Partidul Evreiesc sau cu PNŢ. În ziua de 6 decembrie 1935, profesorul era unul dintre semnatarii unui document care, după 1945, va deveni de referinţă în istoriografia oficială a regimului comunist: „faimosul pact de la Ţebea [...], pe mormântul lui Avram Iancu şi sub gorunul lui Horia [adică Horea – n.m., A.C.]", alături de membri ai Frontului Plugarilor, ai MADOSZ-ului maghiar şi ai fostului Partid Socialist (al lui Constantin Popovici[2]). Cum se vede, starea sa juridică nu l-a împiedicat să călătorească foarte mult prin ţară ca activist de stânga (urmărit constant de Siguranţa statului), inclusiv în judeţele Mehedinţi sau Hunedoara[3], unde s-a implicat în susţinerea candidaţilor (de stânga) ai Frontului Popular.

1. *Ibidem.*
2. Grupare desprinsă în martie 1933 din PSD; ulterior, în august 1933, se va contopi în Partidul Socialist Unitar, condus de dr. L. Ghelerter.
3. ANIC, colecţia 53, dosar C-156, vol. 1, f. 113.

Pregătirea acuzării

În urma arestării din toamna lui 1934 şi a ordinului de urmărire dat în ianuarie 1935 (înaintea eliberării sale din arest), precum şi în baza a interogatoriilor luate lui Petre Constantinescu-Iaşi, capetele de acuzare împotriva sa – formulate din mai 1935 de Consiliul de Război al Corpului III Armată din Chişinău, într-o ordonanţă definitivă care a premers începutul procesului[1] – vizau fapte prevăzute în Legea pentru reprimarea unor infracţiuni contra liniştii publice, astfel:

- în cursul anilor 1932, 1933 şi 1934 profesorul era acuzat de a fi intrat „în legătură cu diferite asociaţiuni şi persoane din străinătate în scopul de a primi directive pentru pregătirea revoluţiei comuniste în România, găsindu-se la domiciliul său[2] atari directive";
- în cursul anului 1934, el avusese o activitate „contra actualei forme de guvernământ, îndemnând prin cuvântări pe muncitori la lupta de clasă până la intronarea dictaturii proletariatului aşa cum este astăzi în URSS"[3].

În plus, acuzarea nu avea niciun dubiu în privinţa identităţii de sens politic a activităţii antifasciste cu cea comunistă:

> din unele răspunsuri ale inculpatului [...] date cu ocazia interogatoriului luat de noi la instrucţie [instrucţia cazului – n.m., A.C.] se face dovada deplină că mişcarea antifascistă în care au activat inculpaţii tindea la instaurarea dictaturii proletariatului aşa cum este regimul actual în URSS.

Fiind întrebat în cursul interogatoriului dacă acesta era scopul final al activităţii sale, Constantinescu-Iaşi ar fi dat următorul răspuns (citat în ordonanţa amintită mai sus):

> În primul rând, ţin să precizez că aceasta [...] este scopul cel mai îndepărtat al mişcării antifasciste şi încă nesigur din cauză că nu avem siguranţa că, după intronarea de regimuri fasciste în diferite ţări, va urma neapărat dictatura proletariatului aşa cum este astăzi în Rusia[4].

1. *Ibidem*, f. 45.
2. În 1934, P. Constantinescu-Iaşi şi soţia sa locuiau în localul Facultăţii de Teologie din Chişinău.
3. ANIC, colecţia 53, dosar C-156, vol. 1, f. 45.
4. *Ibidem*, f. 46.

Dosarul instrumentat lui P. Constantinescu-Iași trimitea cu precădere la activitatea sa din 1934. Dacă ne întrebăm de ce, iată varianta de răspuns a acuzării:

> nu fiindcă inculpatul n-ar fi activat subversiv și până la acea dată - precizează Ordonanța - ci fiindcă [pentru acel an - n.m., A.C.] a[u] căzut în mâinile noastre acte conținând probe concrete despre o astfel de activitate a sa.

Iată câteva dintre aceste probe: în primul rând, la percheziția la domiciliu, poliția găsise unele note de mână ale profesorului luate de acesta la ședința pe care nucleul antifascist (34 de persoane din diverse localități ale țării) o ținuse în locuința avocatului Victor Gherasim din București, într-o zi din septembrie 1934. În acea ședință, profesorul luase cuvântul - la fel ca și alți *antifasciști* români care vor fi inculpați odată cu el: Mihail Brașoveanu, Etea Diner, David Faerstein (vezi mai jos). Constantinescu-Iași notase sintetic câte ceva din cuvântarea fiecăruia, iar una dintre idei era „că mișcarea antifascistă este form[ă] [a] luptei de clasă până la izbucnirea victoriei", idee pe care acuzarea a coroborat-o cu anumite fragmente din broșura *Fascismul*, pe care Constantinescu-Iași a recunoscut că a scris-o și în care se spune (sinteza aparține celui/celor care redactaseră ordonanța):

> Fascismul este forma luptei împotriva marxismului, împotriva luptei de clasă și a ideologiei proletariatului [...]. Dar în același timp este ura fără margini împotriva comunismului și a celui dintâi stat proletar.

De aici concluzia acuzării:

> De aici se deduce - *per a contrario* - că activitatea antifascistă este lupta de clasă, lupta în favoarea comunismului.

Cum în respectiva broșură profesorul afirma că toate partidele din România, fie ele de dreapta sau de stânga, sunt „fascizate" și că activitatea lor este îndreptată contra intereselor maselor muncitorești, verdictul acuzării era categoric:

> Prin urmare, nu mai încape îndoială că și inculpatul Constantinescu a vorbit la acea adunare în contra actualei forme de guvernământ și pentru intronarea regimului sovietic.

Scrupulos, acuzatorul public inventariase „numele şi profesiunea celor 34 de participanţi" în faţa cărora Constantinescu-Iaşi vorbise: doi profesori universitari, patru avocaţi, doi medici, trei ziarişti, cinci studenţi, un dirijor de orchestră, iar restul de 17 (adică 50%) îl reprezentau „simpli muncitori, toţi delegaţi ai diferitelor formaţiuni denumite antifasciste din ţară". De notat este că acest document din 1935 nu insistă asupra etniei fiecăruia dintre cei 34 de participanţi.

Tot în urmărirea dosarului Constantinescu-Iași, acuzarea mai obținuse date şi despre altă ședință la care acesta participase: întrunirea *regionalei antifasciste* din Basarabia, care se ţinuse clandestin în ziua de 26 noiembrie 1934, în locuinţa medicului Ipolit Derevici din Chişinău. Doi dintre cei 42 de participanţi – avocatul Rahmil Portnoi și studentul Vasile Bostan – întocmiseră dări de seamă ale ședinţei, pe care poliția le-a confiscat ulterior. În acestea s-au găsit idei din cuvântările tuturor – inclusiv din a profesorului Constantinescu-Iași, care s-ar putea rezuma astfel: acesta a deschis ședința cu propunerea de a se trimite un mesaj de îmbărbătare „deținuților Doncea, Petrescu, Gheorghiu[1] și [...] [altor] condamnați în urma tulburărilor [de] la atelierele CFR Grivița [din Bucureşti – n.m., A.C.] şi comunistului Trahtenbroit David, fost secretar al comitetului antifascist al Basarabiei, condamnat [...] pentru agitațiuni comuniste", mai apoi profesorul făcând mențiunea că toți „stau închiși pentru lupta lor antifascistă". În continuarea cuvântării, Constantinescu-Iași a reluat teza celor două clase cu interese opuse, *proletarii* și *capitaliştii*, dintre care primii luptă pentru construirea unei lumi noi, iar cei din urmă li se opun. Iar cum singurul exemplu de ţară în care proletariatul a ajuns la putere era URSS, acuzarea nu a avut o problemă de ordin logic în a-i reproşa lui Constantinescu-Iași că propagă de fapt idei ale Internaţionalei a III-a comuniste.

În fine, la percheziţia făcută lui Constantinescu-Iaşi la locuinţa sa din localul Facultăţii de Teologie s-au găsit mai multe materiale de propagandă, dintre care unele editate clandestin de partidul comunist – adică, afirma acuzarea, o probă materială „a cărei existenţă n-ar fi cu nimic justificată în biroul inculpatului dacă [acesta – n.m., A.C.] n-ar avea legătură cu partidul comunist". E drept că, în cursul anchetei,

1. Este vorba, cum ştim deja din capitolele precedente, despre Constantin Doncea (1904-1973), Dumitru Petrescu (1906-1969) şi Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901-1965), toţi trei implicaţi în grevele de la Atelierele CFR Griviţa, inculpaţi şi condamnaţi apoi pentru acestea.

Constantinescu-Iaşi nu a recunoscut că o broşură privind „sarcinile Partidului Comunist din România pe anul 1934" s-ar fi găsit la el.

Această şedinţă clandestină a antifasciştilor din Chişinău din seara de 26 noiembrie 1934 – la care profesorul participase – a cântărit foarte greu în dosarul său. Desigur, nu este o întâmplare că arestarea sa urmase doar peste două zile, pe 28 noiembrie.

Procesul

Instrumentat pe aceste coordonate, procesul antifasciştilor din 1936 avea să fie unul dintre cele mai de răsunet procese politice ale României interbelice. Inclusiv graţie conexiunilor din afară ale lui Petre Constantinescu-Iaşi, ecoul procesului va ajunge cu mult dincolo de graniţele ţării – inclusiv, evident, în paginile ziarului comunist *L'Humanité* de la Paris sau în acţiunile sindicatului francez ITE. Toate organizaţiile legale şi ilegale prin care se manifesta stânga radicală românească de la finele anilor 1930 au sancţionat acest proces, iar inculpaţii - și mai ales Constantinescu-Iaşi - au fost prezentaţi drept eroi şi martiri.

Cum era de aşteptat, procesul nu i-a vizat doar pe inculpaţii pe care îi voi prezenta mai jos; în fapt, mişcarea aşa-numită *antifascistă* din România a fost afectată foarte puternic. Convinse fiind că în spatele acesteia se ascunde propaganda partidului comunist local sau din Uniunea Sovietică (ceea ce nu era deloc departe de adevăr), autorităţile de la Bucureşti au înăsprit condiţiile de existenţă ale grupurilor şi grupusculelor ce se revendicau drept *antifasciste*; mai simplu spus, comitetele acestora au fost în bună parte dizolvate, cele vizate pierzând acoperirea legală.

Amânat de două ori, procesul în care era inculpat şi Petre Constantinescu-Iaşi a început aşadar în dimineaţa de 5 martie 1936 (ora 9.45), în sala Consiliului de Război al Corpului III Armată din Chişinău[1].

Lotul inculpaţilor era deci alcătuit din profesorul universitar Petre Constantinescu-Iaşi, avocatul (?) David Faerstein (din Soroca), Paulina

1. *Cf.* Radiotelegrama nr. 200/5 martie 1936, transmisă din Chişinău către Direcţia Generală a Poliţiei din Bucureşti - ANIC, colecţia 53, dosar C-156, vol. 1, f. 39.

Rosemberg, medicul Ipolit Derevici și inspectorul zootehnic Mihail Brașoveanu (toți trei din Chișinău), avocata Etea Diner (din Cetatea Albă), inginerul agronom Grigore Zoltur și profesoara secundară Feiga Rabinovici (din Bălți). Completul de judecată al Consiliului de Război îi avea ca președinte pe colonelul Cantemir Popescu, iar ca membri pe maiorul Otto Benedict, maiorul Rudolf Cristel, căpitanul Gheorghe Bugles (Buglea?) și Iosif Niculescu. De față era și maiorul Manea, comisar regal. Trebuie spus că pe toată durata procesului garnitura de apărători a inculpaților a fost una redutabilă – peste 20 de avocați (P. Constantinescu-Iași a avut chiar și un avocat din Franța, fără îndoială trimis de organizațiile sindicalo-comuniste cu care se afla în contact). În prima zi a procesului, încă de la primele ore, avocații Ion Gheorghe Maurer și Grigore Iunian au cerut amânarea ședinței, invocând o serie de vicii de procedură: Maurer a semnalat că majoritatea pieselor din dosarul de acuzare erau copii (și a cerut originalele), iar Iunian (care în unele mărturii privind procesul apare ca *martor* al apărării, iar în dosarul citat de noi ca avocat) a protestat împotriva faptului că unele materiale de la dosar nu erau în limba română (și a cerut traducerea acestora). Cele două obiecții (și altele ridicate) au fost respinse, iar prima zi a procesului s-a consumat cu chestiuni de procedură. Conform regulamentului, s-au citat martorii ceruți de acuzare și de apărare – nu mai puțini de 800 (!), din țară și din străinătate; era vorba despre deja verificatul tertip al partidului comunist de a tergiversa procesele prin invocarea unui număr uriaș de martori (la proces aveau să vină în jur de 300). Pe lângă I.Gh. Maurer și Gr. Iunian, printre avocați s-au mai numărat Dem. Dobrescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Petre Pandrea, Stelian Nițulescu, Osvald Teodoreanu și Ionel Teodoreanu[1] (amândoi din Iași) etc. Desigur, o analiză mai completă a procesului trebuie să precizeze câți dintre avocații anunțați în prima zi s-au implicat (și cât de profund) în dezbaterile din următoarele săptămâni.

De la bun început, radiotelegramele pe care poliția din Chișinău le trimitea zilnic (și uneori de mai multe ori pe zi) către DGP l-au identificat pe Petre Constantinescu-Iași ca fiind acuzatul principal al procesului.

1. Acesta din urmă este una și aceeași persoană cu scriitorul Ionel Teodoreanu (1897-1954), autorul romanului clasic *La Medeleni*. Chiar dacă activitatea sa ca avocat este mai puțin cunoscută, ea a fost una redutabilă, mai ales la Iași și în zona Moldovei. Osvald Teodoreanu era tatăl său, de asemenea avocat.

Prin activitatea sa (internă și externă), dosarul său era cu mult mai bogat decât al tovarășilor de lot. În decursul ședințelor, Constantinescu-Iași nu numai că va monopoliza atenția juriului, ci va fi și principalul vorbitor. De fapt, trebuie spus că profesorul nu a fost deloc reținut în intervențiile sale – dimpotrivă, juriul îi va atrage deseori atenția că abuzează de ele. De fapt, acesta era și scopul: transformarea proceselor în spectacole de propagandă comunistă.

Prima cuvântare de amploare a profesorului inculpat are loc în ședința de dimineață din 7 martie 1936, iar strategia sa de apărare este una pe care deja o cunoaștem: el insistă asupra ideii că activitatea antifascistă (pe care nu o neagă) nu este totuna cu activitatea comunistă[1]. În sprijinul acestei supoziții (de altfel, adevărată – chiar dacă profesorul nu era tocmai sincer în apărarea sa), el aduce argumente proprii, dar și articole de ziare din care citează copios. Întrebat de președintele completului de judecată care sunt *partidele antifasciste* din România, el începe prin a le numi pe cele „simpatizante ale ideilor fasciste" (precum Partidul Național-Creștin[2], Frontul Românesc[3] sau Partidul Totul pentru Țară[4]), iar apoi numește partidele pe care el le consideră antifasciste: Partidul Național-Țărănesc, Partidul Radical-Țărănesc[5], Blocul Democratic și Frontul Plugarilor, pe care moșierul Petru Groza îl înființase în Ardeal. Întrebat dacă se consideră vinovat de „ațâțarea străinătății" cu unele idei care nu corespundeau intereselor de stat ale României, profesorul răspunde că nu el a produs activarea unor voci din străinătate, ci tocmai procesul său, care avea ecou în rândul organizațiilor

1. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, f. 40.
2. Partidul Național-Creștin a luat ființă în iulie 1935 prin fuziunea a două grupări de dreapta radicale (și adesea antisemite), și anume Liga Apărării Național-Creștine, a profesorului ieșean A.C. Cuza, și Partidul Național Agrar, al poetului transilvănean Octavian Goga.
3. Frontul Românesc s-a constituit în februarie 1935, sub conducerea lui Alexandru Vaida-Voevod, și era alcătuit în principal din militanți din aripa de dreapta a PNȚ.
4. Totul pentru Țară este numele sub care, în martie 1935, s-a reînființat ca partid legal (și condus de generalul Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul) fosta Gardă de Fier, interzisă în decembrie 1933.
5. Foarte probabil, Constantinescu-Iași se referă aici la partidul care a luat naștere în februarie 1933 (sub numele Partidul Țărănesc-Radical) din fuziunea a două grupări – conduse de Constantin Stere și Grigore Iunian – care se desprinseseră în anul precedent din PNȚ.

străine în care era membru; de altfel, Constantinescu-Iași nu uită să precizeze că este „membru într-un comitet antifascist din Paris și alte patru comitete din străinătate”[1].

O analiză a procesului – chiar și mediată de rapoartele poliției către DGP – ne arată un Constantinescu-Iași locvace și inspirat în intervențiile sale. În spiritul majorității inculpaților de stânga (sau de stânga radicală) ai epocii, el se folosește de prilej pentru a ataca diverse probleme, având sau nu legătură cu acuzațiile aduse lui. În context, în ședința din 7 martie 1936, profesorul se pronunță asupra politicii interne a țării (spunând că în România, în acel moment, nu se putea vorbi de un regim fascist, „dar sunt politicieni care urmăresc dictatura”), apoi critică Legea meseriilor pe care guvernul lui Gheorghe Tătărescu tocmai o trecea prin Parlament[2], profită de context pentru a critica partidul liberal aflat la putere și a-l acuza de încălcarea Constituției, iar apoi trece la situația internațională și ajunge la concluzia că războiul imperialist al Italiei din Abisinia[3] este consecința directă a faptului că muncitorul italian este foarte prost plătit. Întrebat de președintele juriului cu ce țări s-ar alia România în cazul unui război, profesorul răspunde: „cu Franța, Cehoslovacia și Rusia, cu care suntem aliați, și contra Italiei, Bulgariei și Germaniei, care s-au retras din Liga Națiunilor și care periclitează existența frontierelor de azi”[4].

Apoi, Constantinescu-Iași vorbește pe larg despre mișcarea antifascistă europeană (în care se autoinclude) și despre congresul antifascist de la Amsterdam din 1932, la care luase parte (care în probele acuzării apărea drept *congres comunist*), spunând că „la manifestațiile, adunările și ședințele [...] [de acolo – n.m., A.C.] au luat parte și comuniștii”, însă el nu a reprezentat PCdR. Mai precis (reține radiotelegrama poliției), în organizațiile antifasciste din Europa, precizează inculpatul, „toți comuniștii sunt antifasciști, dar nu toți antifasciștii sunt comuniști” (ceea ce era adevărat, desigur). Apoi discuția divaghează din nou (la întrebarea președintelui completului despre personalitățile marcante ale antifascismului din România, Constantinescu-Iași oferă din memorie o

1. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, f. 41.
2. Sub numele „Legea pentru pregătirea profesională și exercitarea meseriilor”, aceasta a intrat în vigoare la sfârșitul lunii aprilie 1936.
3. În 1935, regimul fascist din Italia, condus de Benito Mussolini, decide invadarea Etiopiei, a cărei capitală, Addis Abeba, va fi cucerită în primăvara anului următor.
4. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, f. 42.

listă de persoane publice sau mai puţin publice, din Bucureşti sau Chişinău). Iar radiotelegrama din 7 martie 1936, întocmită de inspectorul regional de poliţie din Chişinău (Constantin Maimuca), se încheie astfel:

> Preşedintele atrage atenţia acuzatului să fie pregătit în apărarea sa, pentru a nu lungi durata procesului spre a fi nevoie de şedinţe de noapte, după care şedinţa se suspendă decurgând totul în linişte stop[1].

Procesul avea să fie lung. Extinderea sa pe mai bine de trei săptămâni se datorează, măcar în parte, intenselor şi lungilor pledoarii explicative pe care Constantinescu-Iași le face ori de câte ori are ocazia. Cuvântările sale sunt cele mai lungi în acest proces, ceea ce, de altfel, este în acord cu statutul său de inculpat-vedetă al evenimentului.

Pentru exemplificarea dialogului dezvoltat în sala de judecată voi cita aici un fragment[2] din stenograma şedinţei de dimineaţă a celei de-a treia zile a procesului (7 martie 1936)[3]:

> *D. Preşed.* [preşedintele completului de judecată – n.m., A.C.]: Legea vă dă dreptul să vă apăraţi. Atrag atenţia că trebuie să fiţi moderat, să vă apăraţi metodic.
> *Acuzatul* [P. Constantinescu-Iaşi – n.m., A.C.]: În faţa învinuirilor că am activat la comuniştii revoluţionari, pentru gravitatea penalității să-mi daţi un cuvânt mai larg spre a explica natura învinuirilor ce mi se aduc, în ce mă priveşte personal. În Ordonanţa definitivă sunt acuzat că am pregătit revoluţia comunistă în România. S-ar cuveni să încerc o definiţie a acestor determinări. Termenii aceştia care se referă la legea excepţională sunt cu tendinţe, spre a da o atmosferă a activităţii antifasciste de a confunda această activitate cu una comunistă. Continuarea [probabil continua – n.m., A.C.] şi tendenţioasa confuzie între comunişti şi antifascişti ne-a adus în faţa Dvs. Procesul acesta este un proces de largă anvergură şi a depăşit cu mult cadrul, nu prin persoana noastră, ci a altora. Suntem pe linia justă a poporului român şi a celorlalte popoare care locuiesc în România. Voi preciza această deosebire între comunism şi antifascism.
> *Acuzatul* citează apoi fragmente din diferite articole apărute în ziarele care susţine [susţin – n.m., A.C.] acţiunea sa, făcându-le o reclamă orală.

---

1. *Ibidem.*
2. Am păstrat aici topica şi punctuaţia documentului original, făcând – ca şi în restul citărilor – doar unele actualizări ale cuvintelor: „care" în loc de „cari", „dictaturii" în loc de „dictaturei" etc.
3. ANIC, colecţia 53, dosar C-156, vol. 1, ff. 51-52.

D. Preşed.: Este şi altă presă serioasă care judecă altfel acţiunea Dvs. De pildă *Universul* şi atâtea alte ziare.
Acuzatul: Da, recunosc. Lumea este împărţită în două tabere: de stânga antifascistă şi de dreapta fascistă. Guvernul actual calcă libertăţile cetăţeneşti. Un guvern fascist le va înăbuşi cu desăvârşire.
[În scurt timp, discuţia divaghează spre viaţa politică din România şi caracterul partidelor legale – n.m., A.C.]
D. Preşed.: Lăsaţi acestea deoparte. Apăraţi-vă.
Acuzatul: Noi, antifasciştii şi democraţii luptăm pentru libertatea poporului român şi pentru dezrobirea lui din asuprirea politică. Internaţionalismul nostru este apărarea poporului. Ferească Dumnezeu ca crucea încârligată şi fascismul german să triumfe în România. Am dat mâna cu toate categoriile sociale pentru închegarea Frontului Popular. Iată internaţionalismul nostru. [...]
[Apoi acuzatul trece la discutarea materialului care îi fusese confiscat în percheziţii – n.m., A.C.]
Acuzatul: Reiese o incriminare greşită a îndemnului la lupta de clasă. Cum pot îndemna prin cuvântări la această luptă de clasă, care este un fenomen în care mă integrez? Cred că este o greşeală fundamentală şi tendenţioasă. Lupta de clasă este un fenomen independent de voinţa noastră.
D. Preşed.: Lăsaţi teoriile capitalismului! Credeţi că interesează procesul? Nu descrieţi raiul din Rusia Sovietică. Mai bine apăraţi-vă.
Acuzatul: Fără să fiu un apărător al lucrurilor din Rusia Sovietică, să vedem, e chiar aşa de periculos ca să atragă vina cuiva când vrea să adapteze starea de lucruri din Rusia Sovietică în altă parte? etc.

Fără îndoială, Constantinescu-Iaşi s-a pregătit bine pentru acest proces, iar avocaţii apărării i-au sugerat eschive retorice de care el s-a folosit. Totodată, la fel de adevărat este că, foarte probabil, vinovăţia inculpaţilor era (pentru completul de judecată) clară încă de dinainte să înceapă procesul. Această nuanţă nu este cu nimic surprinzătoare pentru România celei de-a doua jumătăţi a anilor 1930. Autorităţile (de la guvern la Siguranţă şi serviciile speciale ale ţării) cunoşteau relativ bine ameninţarea sovietică (şi ramificaţiile sale locale) şi nu aveau foarte multe scrupule în a li se opune.

Nu voi insista asupra tuturor şedinţelor din zilele procesului, pentru că structura principală a acuzării şi a apărării o cunoaştem deja: acuzarea îl viza pe Petre Constantinescu-Iaşi ca fiind un activist comunist ce desfăşurase – camuflată sub ideea antifascismului – o activitate comunistă în ţară şi în străinătate, iar apărarea insista pe ideea că

activitatea antifascistă nu este echivalentă cu activitatea comunistă (de care profesorul s-a dezis constant, atât prin vocea sa, cât şi prin intervenţiile avocaţilor). În opinia mea, martorii au jucat un rol cu totul secundar în proces, iar partea cea mai plină de informaţii o reprezintă schimbul de întrebări şi răspunsuri dintre completul de judecată (cel mai adesea preşedintele) şi acuzat.

O sinteză a procesului se află în luarea de cuvânt a inculpatului din seara ultimei zile a procesului[1] - 29 martie 1936, când şedinţa finală s-a deschis la ora 21.30. Era, de fapt, ultima luare de cuvânt înaintea sentinţei (ce urma să fie anunţată în cursul zilei următoare). Aici şi acum, P. Constantinescu-Iaşi face o recapitulare a antecedentelor sale, structurată în câteva idei ce s-ar putea sintetiza astfel:

i) acuzatul începe prin a spune că „a fost şi rămâne legat de tot trecutul său petrecut în mijlocul poporului pentru care a luptat";
ii) recunoaşte că a activat în partidele socialist, social-democrat şi social-comunist până în 1924, când ultimul dintre acestea (adică ceea ce ulterior se va chema „partidul comunist") a fost dizolvat, iar după acest an a activat numai în mişcarea antifascistă;
iii) ca profesor, a avut grijă ca activitatea sa politică să nu afecteze activitatea profesională, „fără a căuta să abată pe studenţi de la credinţă";
iv) nu se dezice de Blocul Democratic, a cărui popularitate o consideră în creştere, şi este convins că îşi va relua în curând activitatea în cadrul acestuia;
v) dar face precizarea că Blocul Democratic nu este un partid politic, ci o organizaţie de mase, care nu tinde spre guvernarea ţării, ci doar „luptă pentru libertăţile democratice, care astăzi sunt primejduite"; în măsura în care cerinţele Blocului s-ar realiza, acesta ar dispărea de la sine.

Sentinţa

O notă a Inspectoratului Regional de Poliţie din Chişinău, trimisă către DGP din Bucureşti pe 30 martie 1936, prezintă sentinţele pronunţate[2] în aceeaşi zi în *procesul antifasciştilor* (comunişti, în viziunea acuzării):

1. *Cf.* „Din adresa Inspectoratului Regional de Poliţie al Basarabiei Chişinău nr. 5203 din 29.III.1936" - ANIC, colecţia 53, dosar C-156, vol. 1, f. 43.
2. *Ibidem*, f. 44.

Petre Constantinescu-Iași – 2 ani și 6 luni de închisoare, 20.000 de lei amendă și 10 ani de interdicție (a drepturilor civile); Etea Diner – 2 ani și 6 luni de închisoare, 50.000 de lei amendă și 10 ani de interdicție; Feiga Rabinovici – 2 ani și 6 luni de închisoare, 20.000 de lei amendă, 10 ani de interdicție; Mihail Brașoveanu – 2 ani și 6 luni de închisoare, 20.000 de lei amendă și 10 ani de interdicție; David Faerstein – 2 ani de închisoare, 15.000 de lei amendă și 10 ani de interdicție; Grigore Zoltur – 3 luni de închisoare, 50.000 de lei amendă, 10 ani de interdicție; Paulina Rosenberg și Ipolit Derevici – achitați[1].

În momentul când a primit această condamnare, Petre Constantinescu-Iași avea 42 de ani.

Regim de deținut politic la Doftana

În autobiografia sa din ianuarie 1945, P. Constantinescu-Iași recapitulează pe scurt ce a urmat condamnării din martie 1936: după ce a petrecut primele luni ale detenției în penitenciarul din Chișinău, a fost transferat la Doftana pe 17 noiembrie 1936, „unde am stat mai bine de doi ani"[2].

Aici, la Penitenciarul Doftana, profesorul ajuns deținut politic ar fi devenit „președintele comitetului de conducere al colectivului deținuților politici", precizare cu totul verosimilă, dat fiind un aspect ce merită reținut din universul restrâns al deținuților comuniști ai epocii: aceștia prețuiau, într-adevăr, activitatea *anterioară* a fiecărui condamnat, socotind-o un fel de *vechime* meritorie în activitatea revoluționară. La acest capitol, Constantinescu-Iași avea multe de povestit (și le putea proba cu ușurință, dat fiind că majoritatea comuniștilor deținuți auziseră de el și de procesul său). În plus, statutul său de profesor universitar *dedicat cauzei* foarte probabil că a impus o anumită deferență din partea celorlalți. La mijlocul anilor 1930, acestea erau detalii foarte importante, dar ele nu vor rămâne nealterate peste aproape un deceniu

1. Pentru cine cunoaște sistemul de justiție al României interbelice în relația sa cu amenințarea externă sovietică, nu ar fi deloc surprinzător ca acești din urmă inculpați să fi colaborat în timpul anchetei suficient de mult încât să își răscumpere achitarea.
2. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, f. 113.

(spre mijlocul anilor 1940), când alt intelectual, Lucrețiu Pătrășcanu, va cunoaște și el, pentru scurt timp, universul concentraționar al României burgheze. Dar o va face fără a-i cuceri în vreun fel pe deținuții comuniști de la locul său de detenție.

La Doftana, în timpul liber acordat fiecărui condamnat, Constantinescu-Iași s-a ocupat (o va scrie el însuși) cu organizarea bibliotecii închisorii. Acest detaliu aparent insignifiant este de reținut, întrucât contrastează flagrant cu realitatea din închisorile ce vor fi gestionate de regimul pe care Petre Constantinescu-Iași îl va deservi după 1945.

Ajuns în închisoarea Doftana, contactul lui Constantinescu-Iași cu avocații săi nu a fost îngrădit deloc, după cum o atestă mai multe documente din dosarele sale[1]. Deținutul făcuse recurs după condamnarea sa, dar acesta a fost respins, prin decizia Curții Militare de Casație și Justiție din București, pe 31 octombrie 1936. Deținutul a trimis în continuare memorii către ministrul Justiției, iar cererea sa (de la sfârșitul lunii ianuarie 1937) de a fi mutat fie în închisoarea din Chișinău, fie în cea de la Văcărești nu a fost aprobată[2].

Probabil din acest motiv și în semn de protest, uneori deținutul refuză să primească colete pe care i le trimite soția sa, Maria Constantinescu (așa cum s-a întâmplat pe 19 aprilie 1937), iar alteori soția face plângeri la administrația Penitenciarului Doftana privind pierderea unor piese de îmbrăcăminte din coletele trimise soțului. Pe 30 aprilie 1937, la vorbitorul închisorii, Constantinescu-Iași s-a putut întâlni cu soția sa, Maria[3], și cu fiica din prima căsătorie, Silvia[4], amândouă venite cu pachete. Cu această ocazie, deținutul i-a cerut soției să intervină pe lângă directorul general al penitenciarelor pentru a primi „dreptul de a face în scris orice cerere și către cine va socoti el util", de a primi reviste și cărți. Totodată, i-a cerut soției să păstreze legătura cu anumiți

---

1. Vezi, de exemplu, permisul acordat avocaților I. Schraier, Paul Moscovici și Stelian Nițulescu de a-i vizita pe profesor, pe Mihail Brașoveanu, David Faerstein și Alexandru Drăghici în zilele de 7 ianuarie 1937 sau 12 mai 1937 – ANIC, fond 95, dosar 7/168, vol. 6, ff. 34, 57.
2. *Ibidem*, f. 50.
3. În 1937, soția lui se mutase deja în București, la o adresă din Calea Victoriei nr. 190. După eliberare, Petre Constantinescu-Iași se va muta și el, definitiv, la București. În acel moment, Maria Constantinescu era învățătoare la Școala de fete nr. 15 de pe bulevardul Ferdinand din București.
4. Silvia Constantinescu era în acel moment elevă a Liceului de fete „Ion Heliade-Rădulescu" din București.

avocați, să îl contacteze pe directorul ziarului *Le Moment* (din Paris?) și să scrie către trei profesori parizieni, cerându-le să vină în sprijinul său[1].

Pentru conturarea contextului (și pentru inevitabila comparație cu regimul de care vor avea parte deținuții din închisorile staliniste), iată lista bunurilor „aduse Dlui P. Constantinescu" de soția și fiica lui la vizita din aprilie 1937 (nota pare a fi scrisă chiar de Maria Constantinescu, iar profesorul a semnat de primire):

> 1 costum de haine (haină, pantaloni, vestă) / 1 pereche pantofi maron / 1 față de saltea din pânză de americă / 1 placă de ardezie / 2 condeie / 1 periuță de dinți / 1 periuță de dinți uzată pentru crema de ghete / 1 perie de ghete / 1 cutie cremă de ghete maron / 1.050 gr. salam uscat (3 bucăți întregi) / 500 gr. măsline / 300 gr. unt / 280 gr. ghiudem (o potcoavă) / 650 gr. șuncă afumată (costiță) / 1.050 gr. brânză / 1 kg zahăr cubic / 850 gr. smochine (o roată) / 2 pâinuțe negre / 1 cozonac / 1 kec întreg / 1 pendispen [pandișpan? – n.m., A.C.] întreg / 6 legături ridichi / câlți pentru o pernă / 1 portocală / 15 ouă, diferite culori, de la Lenuș / 2 pâini, lungi, albe / 1 bucată de săpun / 32 mere / 3 portocale de la Coca[2].

Pe lângă acestea, deținutul avea dreptul regulamentar de a primi periodic pachete cu alimente și fructe.

În vara anului 1937, deținutul mai primește și alte vizite la vorbitor – precum de la conferențiarul universitar (și deputat de Baia) Ion Hudiță (în iunie), tot atunci o nouă vizită a soției și fiicei sale[3], mai apoi de la avocații și prietenii Stelian Nițulescu, Scarlat Callimachi și Al. Mihăileanu –, iar la examinările medicale din închisoare este găsit sănătos (deși Constantinescu-Iași cerea transferarea în alt penitenciar pe motive medicale). Vizitele membrilor familiei vor continua și în cursul anului 1938; de regulă, vizitele erau de o jumătate de oră, dar alteori se permiteau „în mod excepțional" vizite la vorbitor de o oră.

În contrast cu imaginea univocă (și sinistră) ce se va crea închisorii Doftana în narațiunea istorică sau memorialistică a regimului comunist, documentele dosarului Constantinescu-Iași oferă o versiune mai nuanțată. Foarte probabil, faptul că deținutul era profesor universitar a contat în ecuația tratamentului său. Deținutul depune diverse cereri

1. ANIC, fond 95, dosar 7/1979, vol. 6, f. 75.
2. *Ibidem*, f. 77.
3. Alteori, precum în martie 1938, soția Maria îl va vizita pe deținut alături de fiul ei din prima căsătorie, Liviu Rusu.

pentru a primi presă în penitenciar (în iulie 1938, el cerea revistele *Viața Românească, Revista Fundațiilor Regale, Magazinul, Însemnări ieșene, Conjunctura economiei românești, Vremea* și *Realitatea ilustrată*, iar conducerea îi aprobă să citească *doar Revista Fundațiilor Regale*!). Pe baza unor cereri prealabile către administratorul penitenciarului, deținutul poate trimite uneori telegrame familiei (!), iar cu altă ocazie el îi cere aceluiași administrator redeschiderea bibliotecii închisorii (închisă vreme de trei săptămâni în august 1938). Pe 28 octombrie în același an, Constantinescu-Iași ajungea în spitalul Penitenciarului Văcărești. În septembrie 1938, deținutul a făcut o cerere de eliberare condiționată, care a primit avize favorabile până la un anumit nivel al administrației și s-a aprobat pentru data de 14 decembrie 1938. În fapt, condamnarea ar fi luat sfârșit oricum pe 28 aprilie 1939.

Clemența regimului, fie și în raport cu un intelectual universitar suspectat de legături și convingeri comuniste, se manifesta cu totul vizibil.

Un universitar sub zodia victoriei politice

În memoriul său din ianuarie 1945, Petre Constantinescu-Iași nu pomenește despre eliberarea condiționată. La fel, nu pomenește nici de măsurile luate împotriva lui pe parcursul anilor scurși de la arestarea din 1934 până la eliberarea din 1938.

În urma arestării sale, Constantinescu-Iași fusese suspendat din funcția de profesor universitar la Chișinău încă din ianuarie 1935, iar după eliberarea din închisoare el va deschide un contencios cu ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor pentru recuperarea măcar a unei părți din salariul la care se considera îndreptățit pentru perioada 1 ianuarie 1935 - 6 februarie 1937[1]. Profesorul protestase în scris încă din 1935, în numele autonomiei universitare, afirmând că nu ministerul putea să ia această decizie (a suspendării), ci Senatul Universității din Iași.

Dosarul Constantinescu-Iași mai cuprinde și decretul regal prin care, la 11 luni de la condamnarea sa, profesorul era exclus din corpul didactic universitar, potrivit art. 61 din Legea învățământului universitar.

1. ANIC, fond 95, dosar 7/168, vol. 6, ff. 6, 8.

Rezoluția, semnată de regele Carol al II-lea, este datată 6 februarie 1937 (între timp, cum am văzut, fusese judecat și recursul depus de condamnat).

Ca un om deja obișnuit să scrie memorii și petiții, Petre Constantinescu-Iași a continuat lupta pentru recâștigarea drepturilor sale și în timpul războiului și deznodământul acestei afaceri universitare, așa cum era de așteptat, avea să vină abia după 23 august 1944 – relativ repede, pentru că profesorul a fost reintegrat la nou-înființata catedră de istoria artei a Facultății de Litere din cadrul Universității din București începând cu primele zile din decembrie 1944. În acest scop se purtase în toamna anului 1944 o adevărată campanie de reabilitare – condusă de presa procomunistă și de mai vechii sau mai noii prieteni ai lui P. Constantinescu-Iași din (noua) Grupare a Universitarilor Democrați (GUD), o organizație informală, dar foarte influentă, apropiată ideilor de stânga (socialiste și comuniste) în acel moment. Într-un memoriu din 9 octombrie 1944 (destinatarul, din păcate, nu este foarte clar – probabil guvernul sau Ministerul Învățământului), mai mulți membri semnatari ai GUD afirmau:

> Subsemnații, membri ai GUD, aflăm cu surprindere că Profesorul Petre Constantinescu-Iași, îndepărtat de mai mulți ani pentru ideile sale democratice, nu a fost reintegrat nici până în ziua de astăzi. Cum singura sa vină nu e decât aceea de a fi păstrat în mod intransigent și impecabil atitudinea unui om demn și consecvent cu ideile sale, pentru care a îndurat numeroase suferințe și privațiuni, e de datoria noastră să vă rugăm a interveni locului în drept pentru reintegrarea sa neîntârziată. Cum în prezent Facultatea de Teologie din Chișinău, la care a funcționat, nu mai există [*sic!*], urmează să i se aplice aceeași măsură care s-a întrebuințat pentru alți doi colegi ai Dsale, și anume ca reintegrarea să se facă la Facultatea de Litere din București"[1].

Memoriul era semnat, printre alți universitari din gruparea „democrată" (adică procomunistă, cum se va vedea în lunile următoare), de Constantin I. Parhon, Simion Stoilow, Iorgu Iordan, Grigore Traian Popa, Constantin Balmuș, Andrei Oțetea, Traian Ionașcu, Gheorghe Nicolau[2] etc.

---

1. *Ibidem*, f. 72.
2. Pentru toți acești intelectuali universitari membri ai GUD (și, în cea mai mare parte, ai asociației de prietenie cu Sovietele ARLUS), vezi cartea mea *Pe umerii lui Marx...*, ed. cit., capitolul 5.

Așadar, rezultatul s-a produs pe 4 decembrie 1944, când Petre Constantinescu-Iași a fost reintegrat în învățământul universitar, cu toate drepturile aferente ce decurgeau de la data de 6 februarie 1937 (vechime, gradație etc.).

*

Dar, după cum era de așteptat, după 1944 nu profesoratul, ci politica avea să umple mai mult viața și cariera lui P. Constantinescu-Iași, la fel cum se întâmplase și înainte de 1944, de altfel. Memoriul său din 31 ianuarie 1945, la care revin, retrasează partea politică a activității de după eliberarea din închisoare (de notat că episodul închisorii ocupă doar cinci rânduri din cele cinci pagini bătute în rânduri strânse ale acestui document). Așadar, stabilit la București definitiv în acel moment (1939), proaspăt eliberatul reia legătura cu partidul comunist, „fiind însărcinat cu munca printre intelectuali"[1]. Delegația română care a plecat la *congresul pentru pace* de la Paris din vara lui 1939 ar fi fost pregătită de profesor, după cum celula de partid („foarte restrânsă", precizează el) a corpului didactic din București ar fi fost organizată tot de el.

În iarna dintre 1939 și 1940, Constantinescu-Iași a intrat „în legătură cu legația Sovietică, unde am predat limba română funcționarilor superiori, *aducând în același timp informații necesare însărcinatului cu afaceri* [sovietic – s.m., A.C.]". Ulterior, a fost contactat de un reprezentant al VOKS de la Moscova (organizația sovietică responsabilă cu asociațiile de prietenie dintre URSS și alte țări) și a „început o activitate pentru stabilirea legăturilor culturale cu Uniunea" (Sovietică, se înțelege).

Cum anume se face că un fost condamnat pentru propagandă comunistă reușea, la un an după eliberarea din închisoare, să devină profesor improvizat pentru funcționarii din legația sovietică? Iată alt capitol bizar din toată această poveste. Ce informații livra el acolo? Nu putem decât să bănuim. Cum a ajuns el în atenția VOKS, oficină care era parte din rețeaua spionajului stalinist? E o altă întrebare. Tot ce putem presupune este că, în acest timp, el a fost în continuare monitorizat de diverse instituții ale statului român.

---

1. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, f. 113.

În virtutea acestei foarte posibile monitorizări, în noaptea de 7 iulie 1940, P. Constantinescu-Iași a fost din nou arestat și trimis în lagărul de la Miercurea Ciuc, unde va ajunge președintele comitetului deținuților (comuniști sau procomuniști). Apoi va fi transferat în lagărul de la Caracal, iar mai apoi la Târgu Jiu, pentru ca la finele anului 1941 să fie eliberat din Spitalul Colentina din București. În primăvara anului 1942, a fost mobilizat și trimis pe front, „ca soldat, în prima linie, în Crimeea". Ajuns aici, se îmbolnăvește (!) rapid, după doar câteva zile, și va fi transferat în spitalul din Simferopol, unde va sta în următoarele cinci luni. Profesorul afirmă în memoriu: „Mi-am făcut și aici datoria, cu toată situația grea, făcând propagandă printre ofițeri împotriva nemților"[1].

În martie 1943, profesorul-soldat (atunci în vârstă de 50 de ani) va fi demobilizat și, reîntors la București, reintră în legătură cu partidul comunist prin intermediul lui Ion Gheorghe Maurer, avocatul I. Sraer (care îl vizitase în închisoarea Doftana), Lucrețiu Pătrășcanu sau Constantin Agiu[2]. Cooptat în comitetul de conducere al Uniunii Patrioților, totuși – spune memorialistul – „fiind intens urmărit de [S]iguranță și Gestapo, n-am putut prea intens activa". Cu toate acestea, a fost implicat și în organizarea Blocului Național Democratic, în primăvara și vara anului 1944.

O oarecare nemulțumire apare spre finalul memoriului său din ianuarie 1945: „După 23 August [1944] am continuat a lucra în conducerea Blocului până la alcătuirea FND[3] – unde, nu știu pentru care motiv, n-am mai fost chemat la conducere"[4].

Dar aceasta nu înseamnă că, în ianuarie 1945, Constantinescu-Iași nu era prins în noile schimbări: el era în conducerea Uniunii Patrioților, în ARLUS, în comitetul Sindicatului Universitar din București, iar la radio și în presă făcea deschis ceea ce în anii 1930 făcuse camuflat – propagandă pentru URSS.

1. *Ibidem.*
2. Constantin Agiu (1891-1951), tâmplar de meserie, membru de partid în anii ilegalității, subsecretar de stat în diverse guverne după 1945, președinte al Marii Adunări Naționale în 1948.
3. Frontul Național Democrat s-a creat pe 12 octombrie 1944, prin reunirea (prin reprezentanți) a PCdR, PSD, Sindicatelor Unite, Frontului Plugarilor și Uniunii Patrioților. FND este cel care va face presiuni constante, în primele luni ale anului 1945, pentru impunerea guvernului „democratic" condus de Petru Groza.
4. ANIC, colecția 53, dosar C-156, vol. 1, f. 113.

Începând din acest moment al carierei sale, evoluția profesorului se va împleti cu istoria comunismului ajuns la putere.

Pe 5 martie 1945, Petre Constantinescu-Iași devenea ministru al Propagandei[1] în primul guvern procomunist al țării, condus de mai vechiul său cunoscut (și partener de idei) Petru Groza. În anii următori va ajunge academician (1948), director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din București (1948-1953), ministru al Cultelor (1953), vicepreședinte al Marii Adunări Naționale, vicepreședinte al Academiei RPR etc.

În 1972, la împlinirea a 80 de ani de viață, Nicolae Ceaușescu îi va înmâna personal ordinul „Victoria Socialismului".

Avea să moară pe 1 decembrie 1977, la București[2].

Concluzii provizorii

Fără îndoială, Petre Constantinescu-Iași a fost unul dintre cei mai activi intelectuali care au sprijinit mișcarea comunistă din România în anii ilegalității. Dar a fost el în mod real - adică efectiv - un *comunist* în anii 1930? Documentele dosarului său spun mai curând că nu, deși activitatea sa a fost mai de amploare și mai de răsunet decât a multor comuniști *cu acte*. Ulterior, tocmai activitatea sa - militantismul din presă, arestările, procesul etc. - aveau să îi aducă o vechime în partid pe care putea s-o clameze, dar nu și s-o dovedească factual. Din acest punct de vedere, cu siguranță că el nu reprezintă singurul astfel de caz din lumea (devenită) foarte largă a ilegaliștilor comuniști din România *populară* sau *socialistă*.

Procesul în care a fost implicat în 1936 a fost, după cum spuneam mai sus, unul dintre cele mai importante între cele care au vizat activitatea comuniștilor și a aliaților acestora din respectivii ani.

Analiza unui astfel de caz îmi permite să avansez câteva ipoteze de lucru ce merită aprofundate:

i) în opinia mea, organizațiile de stânga ale anilor 1920 și 1930 merită o revizuire istoriografică, după supralicitarea lor propagandistică

---

1. Din noiembrie 1946 denumit „Ministerul Informației".
2. Două volume semnate de Petre Constantinescu-Iași dau detalii suplimentare, dar adaptate *post factum* despre activitatea sa: *Pagini de luptă din trecut*, Editura Politică, București, 1972, și *De la eliberare la socialism 1944-1955*, Editura Politică, București, 1973.

în anii regimului comunist şi după trecerea lor aproape totală cu vederea din istoriografia mai nouă. Tot acest ansamblu al protestului de stânga şi de extrema stângă – organizaţiile, asociaţiile, militanţii şi presa lor – a existat, chiar dacă a fost în permanenţă minoritar în discursul public al României interbelice;

ii) se cuvine o analiză mai aplicată fenomenului comunist din anii 1930 ca atare; partidul comuniştilor din România (ilegal, deci informal în acel moment) a fost, la rândul său, minoritar, bineînţeles, dar sesizabil mai activ decât spune legenda dominantă de astăzi;

iii) procesul „antifasciştilor" din 1936 ne arată o Justiţie românească ce funcţiona fără intimidare şi o serie de acuzaţi care au putut să îşi prezinte neobstrucţionaţi în procese propria versiune a faptelor; în acelaşi timp, caracterul de „vinovaţi" al celor bănuiţi de activitate procomunistă pare astăzi vizibil încă de la debutul proceselor;

iv) în mod evident, regimul din România de atunci era în bună parte constrâns să facă faţă activităţii unor militanţi care îşi camuflau convingerile procomuniste sub mantia largă a unui antifascism ce părea (şi chiar era, acolo unde se manifesta sincer) mult mai onorabil;

v) în fine, la fel de bine se poate spune că statul român de atunci (în ciuda „terorii poliţieneşti" de care vor vorbi veteranii comunişti mai târziu) a fost incapabil să pareze toate strategiile de infiltrare ideologică ale Uniunii Sovietice, mai ales când unele dintre acestea veneau pe ocolite, via Paris.

Activitatea şi procesul lui Petre Constantinescu-Iaşi, prin toate aceste ipoteze, nu reprezintă un capăt de drum, ci sunt, mai curând, piese din dosarul unei analize care abia se deschide[1].

---

1. Autorul ţine să le mulţumească cercetătorilor istorici Mihai Burcea şi Dumitru Lăcătuşu pentru ajutorul oferit în identificarea numeroaselor piese de arhivă ale acestui proces.

Capitolul 6

Cazul Petre Gheorghe – între comunism și spionaj. Un ilegalist judecat și executat, în condiții de război

Mihai Burcea

În acest capitol vom prezenta cazul unui membru marcant al PCdR din timpul războiului, care a fost arestat, judecat și executat pentru spionaj și trădare. Este vorba de Petre Gheorghe, liderul celei mai puternice organizații a partidului comunist din prima parte a conflagrației mondiale.

Din zecile de procese în care au fost implicați militanții comuniști/antifasciști în timpul războiului, am ales acest caz întrucât se distinge de celelalte prin poziția importantă deținută de inculpat în mișcarea comunistă ilegală, prin capetele de acuzare aduse de autorități împotriva sa și prin complexitatea cazului analizat, la care au participat structurile informative din trei state: România, Bulgaria și Germania. De asemenea, procesul lui Petre Gheorghe poate fi socotit un caz-școală pentru modul în care instanțele militare judecau spețele ce priveau săvârșirea infracțiunilor politice (vezi, de exemplu, *problema comunistă* și *problema legionară*) și de spionaj în vreme de război.

De regulă, astfel de procese se desfășurau pe parcursul unei singure zile, la sfârșitul căreia era pronunțată sentința. Din nefericire, un număr semnificativ de dosare ce conțin cauzele judecate de curțile marțiale în perioada amintită cuprind extrem de puține documente referitoare la instrucția efectuată de procurorii militari, la audierile martorilor și la discuțiile efective din timpul proceselor (declarații, rechizitorii, sentințe), aflându-se în contrast flagrant cu acțiunile judecătorești instrumentate de consiliile de război și tribunalele militare în anii 1920-1930, precum cele prezentate în capitolele anterioare.

Pe baza documentelor de arhivă elaborate de autoritățile represive (DGP, Siguranța, SSI și organele justiției militare), de partidul comunist și de organizațiile pe care acesta le coordona (de exemplu, Apărarea Patriotică), dar și a mărturiilor unor foști ilegaliști ai PCdR, am reușit să reconstituim biografia lui Petre Gheorghe și modul în care acesta a interacționat cu autoritățile vremii. Totodată, pentru a ne edifica asupra modului în care activitatea lui Petre Gheorghe în slujba „Cauzei" a fost prezentată după 23 august 1944, am cercetat câteva broșuri propagandistice, oficiosul central al partidului și periodicele Institutului de Istorie a Partidului. În urma analizei, am constatat că pasaje întregi din biografia „eroului" au fost omise cu bună știință, iar procesul și condamnarea acestuia au fost catalogate drept o „înscenare" a autorităților militare antonesciene. Absența declarațiilor lui Petre Gheorghe din dosarul cauzei i-a făcut pe cei care s-au aplecat asupra subiectului după 1944 să conchidă că întreaga afacere judiciară a fost o farsă soldată cu executarea acestuia. Prin confruntarea/coroborarea mărturiilor foștilor săi colaboratori (Alexandru Farcaș, Petre Nicolae, Constantin Carp ș.a.m.d.) și a declarațiilor celorlalți arestați (Ivan Rasnatovschi, Nicolae Atanasoff) cu documentele oficiale secrete prezente în dosare, am reușit să stabilim fără niciun dubiu că legăturile pe care Gheorghe le-a avut cu agenții spionajului sovietic trimiși în România, via Bulgaria, au fost cât se poate de reale (acestea au fost principalele capete de acuzare pe baza cărora a fost condamnat la moarte).

Cum ne raportăm astăzi la activitățile „subversive" desfășurate de militanții comuniști și antifasciști împotriva regimului de dictatură militară este un subiect asupra căruia istoricii români nu s-au aplecat îndeajuns. Putem afirma că același lucru este valabil și în cazul modului în care sunt percepute acțiunile militare desfășurate de divizia de voluntari „Tudor Vladimirescu" și combatanții care au activat în cadrul acesteia. În istoriografia postdecembristă, divizia este tratată ca o unitate militară formată din „trădători" și „dezertori", deși a fost înființată pe teritoriul unui stat membru al coaliției Națiunilor Unite (URSS), iar militarii săi au luptat împotriva Germaniei naziste, fiind ulterior reintegrați în Armata Regală Română (aprilie 1945). Aceste capitole de istorie, printre multe altele, au nevoie de o revizuire.

Primii pași în mișcarea comunistă

Petre Ion Gheorghe s-a născut pe 19 martie 1907, în orașul Dobrici din fostul județ Caliacra (în 1913, după ocuparea Cadrilaterului, administrația românească i-a schimbat denumirea în Bazargic; în perioada comunistă a purtat numele mareșalului Tolbuhin), într-o familie de țărani săraci, bulgari creștini-ortodocși[1]. Tatăl său, Ivan Gheorghiev, era fierar, iar mama, Ivanova Kaluda, era casnică. Gheorghe a mai avut doi frați și o soră: Sebe Ivanof, Ion și Ivanka[2].

A absolvit patru clase primare la o școală particulară bulgară din orașul natal, pe care au urmat-o și frații săi. Pentru a-și ajuta familia nevoiașă, la vârsta de 10 ani, Gheorghe s-a angajat ca vânzător ambulant de presă în orașul natal. Deși nu dispuneau de resurse financiare substanțiale, părinții săi au reușit să îl înscrie la liceul din localitate, însă, din cauza sărăciei, Gheorghe nu a putut să-și continue studiile, rămânând doar cu diploma de absolvire a claselor primare[3].

Potrivit uneia dintre primele sale biografii oficiale, întocmite în a doua jumătate a anilor 1940 de AFDA, Gheorghe și-a însușit ideile revoluționare de stânga în adolescență, în timp ce îi citea pe clasicii marxismului. În consecință, la numai 18 ani (în 1925), Gheorghe a luat contact cu mișcarea de tineret comunistă din însărcinarea căreia va constitui câteva „cercuri marxiste pentru educarea tineretului", la care participau muncitorii din întreprinderea de construcții unde lucra.

După abandonarea studiilor, Gheorghe s-a angajat ca ucenic la un atelier de tâmplărie, însă nu a reușit să se califice în meseria de tâmplar deoarece, în urma decesului tatălui său, a fost nevoit să se angajeze ca zidar la o întreprindere de construcții, pentru a-și

1. ANIC, fond Asociația Foștilor Deținuți Politici Antifasciști din România, 1947-1958 (în continuare fond 45), dosar 231, f. 123.
2. Dintr-un referat de cadre (6 decembrie 1955) întocmit de Secția Cadre a CC al PMR pe numele surorii lui Petre Gheorghe, Ivanka Rudenko, aflăm că la acea dată mama și cei doi frați trăiau în Republica Populară Bulgară. Unul era zidar, iar celălalt lucra ca muncitor la o carieră de piatră. ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică (dosare anexe), dosar 67/1956, f. 22.
3. „Petre Gheorghe (1907-1943)", în *Luptători pentru pace, socialism și fericirea poporului*, Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR, Editura Tineretului, București, 1955, p. 243, vol. I, p. 9.

suplimenta veniturile. Petre Gheorghe avea să se înscrie în Organizaţia Revoluţionară Dobrogeană (DRO)[1] la doi ani după înfiinţarea acesteia

1. Dobrogeanska Revoluţiona Organizaţia - DRO (Organizaţia Revoluţionară Dobrogeană) îşi are originile în primii ani de la încheierea Războiului Ruso-Româno-Turc (1877-1878), activând iniţial ca o organizaţie naţionalistă care milita pentru o Bulgarie independentă. La încheierea Primului Război Mondial, comuniştii au penetrat puternic organizaţia. După patru ani de guvernare de stânga (1919-1923), naţionaliştii au reuşit să pună mâna pe putere printr-o lovitură de stat. La sfârşitul anului 1923, aripa armată a Societăţii „Dobrogea" (organizaţie iredentistă bulgară) se transformă în Organizaţia Internă Revoluţionară Dobrogeană (Vătreşna Dobrogeanska Revoluţiona Organizaţia - VDRO), care milita pentru alipirea Dobrogei la Bulgaria. În toamna anului 1925, adepţii curentului de stânga din DRO hotărăsc să părăsească organizaţia şi să îşi creeze propria mişcare: DRO. La scindarea celor două aripi au contribuit şi doi factori externi majori: înăbuşirea de către guvernul generalului Ţankov a unor revolte ţărăneşti (1923-1924) şi arestarea de către autorităţile bulgare a unuia dintre liderii facţiunii de stânga din VDRO, Dacio Mihailov (în primăvara anului 1925). DRO beneficia de sprijinul Federaţiei Comuniste Balcanice, respectiv al Cominternului, ale cărui directive vizau crearea unei Dobroge independente comunizate, care ar fi urmat să fie inclusă într-o federaţie sovietică a statelor balcanice alipită la URSS (această viziune politică se suprapunea perfect cu tezele trasate PCdR la Conferinţa a VI-a a Federaţiei Comuniste Balcanice din 1923, care vizau „problema naţională în România" şi prevedeau susţinerea luptei minorităţilor pentru autodeterminare până la despărţirea unor regiuni istorice de graniţele consfinţite după 1918). Între cele două organizaţii rivale (DRO şi VDRO) va izbucni o luptă aprigă, încheiată odată cu asasinarea lui Mihailov, în vara anului 1926. Locul lui va fi preluat de unul dintre „locotenenţii" săi, Dimităr Doncev alias „Doctoroff", care a deţinut această poziţie până la momentul arestării sale la Bucureşti (26 iulie 1931), unde sosise pentru a lua legătura cu PCdR. Câteva luni mai târziu, după ancheta Siguranţei şi pronunţarea sentinţei, „Doctoroff" va fi împuşcat mortal de jandarmii care îl însoţeau către Penitenciarul Silistra, sub pretextul fugii de sub escortă (12 septembrie 1931). Nu cunoaştem cine i-a urmat lui „Doctoroff" în fruntea organizaţiei după decesul acestuia, însă ştim că în 1933 lider al DRO era Petre Borilă, iar după arestările masive operate Siguranţă în 1936 sediul central al DRO va fi mutat de la Bazargic la Silistra (în acel an, peste 400 de militanţi PCdR şi DRO au fost arestaţi în Durostor şi Constanţa, dintre care mai mult de o treime au suferit condamnări pentru activităţi politice interzise). Organizaţia iredentistă care milita pentru o Dobroge independentă sub „umbrelă" sovietică avea să fie desfiinţată în toamna anului 1940, după cedarea Cadrilaterului. În acelaşi an îşi va înceta activitatea şi VDRO, a cărei influenţă în anii

(în 1927)[1]. În 1929, datorită calităților sale organizatorice, a fost promovat ca membru în Comitetul Județean Bazargic al DRO. O parte însemnată a liderilor comuniști dobrogeni proveneau în acele vremuri din rândul minorității bulgare[2] (de exemplu, Petre Borilă/Iordan Dragan Rusev, Boris Ștefanov, Dumitru Coliu/Dimităr Kolev, Gheorghe Crosneff, Daciu Voicu/Daciov Voicu). Influența comuniștilor bulgari în cadrul PCdR a fost covârșitoare datorită ponderii pe care mai mulți membri marcanți ai Partidului Comunist Bulgar o aveau în cadrul Federației Comuniste Balcanice și în Internaționala a III-a Comunistă[3] (de exemplu, Gheorghi Dimitrov sau Vasili Kolarov).

Comuniștii din Basarabia și Dobrogea erau cu mult mai radicali decât cei din Regat, fiind adepți ai luptei armate împotriva statului român, pe care îl considerau ocupant vremelnic al celor două provincii. Gheorghe Vasilichi, fost secretar al Comitetului Orășenesc București

---

1930 se va estompa din cauza implicării fățișe a guvernului în activitățile organizației, ceea ce a condus la perceperea acesteia ca pe o simplă anexă guvernamentală (în ultimii ani, autoritățile bulgare temporizaseră potențialul combativ al organizației, evitând astfel să stârnească mânia iugoslavilor și a românilor). Dan Cătănuș, *Cadrilaterul. Ideologie cominternistă și iredentism bulgar, 1919-1940*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001, pp. 22-28, 44; Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România (1919-1943)*, Silex, București, 1994, pp. 95-97; ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 90/1956, f. 180.

1. Vasile Vâlcu, *Viața eroică a utecistului Petre Gheorghe*, ediția a III-a, Editura Tineretului, București, 1951, p. 11.
2. Dan Cătănuș, *op. cit.*, p. 40.
3. Puterea „bulgarilor" în partid a crescut după numirea în fruntea PCdR a lui Boris Ștefanov (1935-1939), fost reprezentant al PCdR în Comitetul Executiv al Federației Comuniste Balcanice în perioada în care secretar al acestei secții regionale a Cominternului a fost Gheorghi Dimitrov (1924-1928). Fără îndoială că accederea sa în această poziție s-a datorat protectorului său din conducerea Cominternului, Gheorghi Dimitrov. În anii care au urmat, mai mulți activiști „bulgaro-români" aveau să fie promovați în conducerea centrală și locală de partid (este și cazul lui Petre Gheorghe). Pe lângă „bulgarizarea" funcțiilor importante în ierarhia PCdR, trebuie spus că această protecție nu s-a materializat doar în zona organizării politice a partidului. În timpul epurărilor politice demarate de Stalin în 1937, niciun comunist bulgar de origine română nu a fost asasinat. Nu același lucru s-a întâmplat însă cu zecile de evrei, români și maghiari din PCdR uciși pe altarul „Cauzei": Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Vasile Popovici, Marcel Pauker, Elek Köblös, Leon Lichtblau etc.; vezi Marin C. Stănescu, *op. cit.*, pp. 53-54.

al PCdR şi al Comitetului Judeţean Ilfov al PCdR în perioada 1930-1932, îşi aminteşte comportamentul violent al activiştilor proveniţi din cele două provincii istorice, dar şi felul în care erau percepuţi comuniştii de poliţie din cauza acestora:

> Tovarăşi, noi am avut pur şi simplu perioada asta când anumite elemente, mai ales din Basarabia şi din Dobrogea, erau tov. aceştia minoritari, care umblau cu pistoale la ei. Eram la o şedinţă unde un tovarăş care venise din Dobrogea şi se stabilise în Bucureşti avea pistolul în buzunar. Eu am combătut, mă rog, problema anarhismului, narodnicismului, a atentatelor de lichidare şi aşa mai departe şi am să-l conving să renunţe la pistol, dar în cele din urmă, când am văzut că el susţine mai departe că îi trebuie pistol, dacă îl arestează, să tragă şi aşa mai departe, atunci i-am dat ordin pur şi simplu să-mi dea pistolul, el ştia că eu vin de la Comitetul local şi aşa mai departe, i-am spus dă pistolul încoace, ei bine pur şi simplu el s-a sculat în picioare şi mi-a dat cu piciorul în burtă. Au trebuit ceilalţi să intervină ca să mă scoată din mâna lui pentru că i-am cerut să-mi dea pistolul. Şi deasemeni erau Niculeşti la Ploieşti care cu asta se ocupau, ei strângeau gloanţe, strângeau arme şi luau muncitorii de la fabrică şi spuneau: astea le ţii, acasă la tine, îngroapă-le, să nu cumva să afle cineva, că nu avem nevoie de ele [fraţii Niculescu strângeau arme şi muniţie, în speranţa că revoluţia avea să izbucnească în curând – n.m., M.B.]. Şi mobiliza activişti de partid şi pe linie de sindicat, cu arme sau cu gloanţe, dar arme fără gloanţe sau gloanţe fără arme. Ba îmi amintesc că o dată veneam de la o şedinţă a celulei Căilor Ferate de la Griviţa cu Ana Ruski, care era din partea Comitetului Central. Ea trăieşte acum în Basarabia şi am ţinut şedinţa până pe la 10 sau 10 jumătate, când am terminat. Veneam împreună amândoi. Cădem într-o razie. Şi atunci vin şi la noi, pentru că se făceau astfel de razii – şi ne-a cerut: Actele voastre! Eu dau actele, vede că eu sunt din Oltenia şi ea din Basarabia, ne spune: Voi sunteţi comuniştii. Mama voastră! Vezi de treabă, domnule, de unde ai mai scos-o dumneata? Şi atunci, pentru că eu umblam cu cărţi de joc în buzunar, îi spun că am fost la un prieten şi am jucat tabinet, da, bine, ăsta-i joc de distracţie, dar ei, nu, nu-i adevărat, voi sunteţi comunişti, şi într-adevăr aveam nişte manifeste şi nişte material în buzunarul de la spate. Vine comisarul, pentru că ăştia ţipau la noi acolo, vine el şi întreabă: ce aveţi, măi, ce aţi găsit acolo? Domnule comisar, credem că am găsit nişte oameni ce ar putea fi comunişti! El e oltean şi ea jidancă, ia căutaţi-i şi vedeţi dacă are revolver. Nu are, domnule comisar, dă-i în aia mă-sii, că, dacă nu are revolver, nu sunt comunişti. Ne-a dat drumul şi am plecat. Am fost mulţumit că nu m-au arestat, că, dacă mă aresta, găsea materialul la mine. Când am ajuns acasă, pur

și simplu am stat de vorbă cu această tovarășe. Mă, tu-ți dai seama, ai auzit ce a spus comisarul, că, dacă am pistol, sunt comunist și, dacă n-am pistol, nu sunt comunist. Asta înseamnă că noi suntem considerați pistolari, nu numai că burghezia vrea să facă o manevră cu noi, dar ăsta e un comisar simplu, faptul că ăsta ne-a dat nouă drumul și pentru faptul că n-am pistol, păi, trebuie să vedem acest lucru. Atunci într-adevăr am început să combatem acest lucru, însă nu am reușit că oamenii ăștia, dacă le cereai pistolul, erau în stare să te împuște și pe tine, erau în stare. Vasăzică, aveam de-a face și cu astfel de elemente anarho-sindicaliste, anarhiști care-și spuneau: Dacă vine să mă aresteze, trag cu pistolul. Din cauza asta ne-a ieșit faima de conspiratori, atentatori, bande de la Moscova și așa mai departe[1].

Vasilichi considera că acești revoluționari, care doreau „să ardă etapele" în efortul PCdR de cucerire a puterii, aduceau prejudicii de imagine „Cauzei" pentru care luptau, adăugându-se astfel unei lungi serii de greșeli pe care partidul le-a comis în perioada interbelică (vezi poziția partidului în privința revizuirii granițelor consfințite prin Marea Unire de la 1 decembrie 1918 și Tratatul de la Versailles, lupta fracționistă de la sfârșitul anilor 1920 dintre cele două aripi ale PCdR – „barbistă" și „luxiministă" –, promovarea cu obstinație a minorităților etnice în structurile de conducere ale partidului în condițiile în care unele dintre aceste persoane nici măcar nu cunoșteau limba română, combaterea Bisericii Ortodoxe Române, denigrarea liderilor partidelor social-democrat și socialist, exacerbarea internaționalismului proletar, repetatele apeluri la grevă generală și insurecție armată etc.).

În 1928 Gheorghe a fost primit în UTCdR, iar un an mai târziu va fi încorporat în Regimentul 1 CFR Iași. Într-un medalion întocmit pentru Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, istoricul M. Covaci afirmă, într-un limbaj specific instituției amintite, că Gheorghe ar fi propagat „cuvântul partidului" și în perioada îndeplinirii stagiului militar:

Desfășoară o intensă muncă propagandistică de lămurire a ostașilor asupra problemelor politice aflate la ordinea zilei. Poziția sa revoluționară,

1. Memoriile lui Gheorghe Vasilichi înregistrate la Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR în 1972. ANIC, colecția Amintiri, memorii și însemnări ale unor personalități despre situația economico-socială și politică din România, 1914-1970 (în continuare colecția 60), dosar 673, ff. 88-89.

talentul său oratoric și organizatoric fac ca în scurt timp să fie remarcat de camarazii săi, să fie apreciat și să câștige încrederea și stima acestora[1].

Această atitudine ar fi atras atenția superiorilor săi, care l-au pedepsit în nenumărate rânduri cu zile de arest la carceră. Într-o scurtă evocare nesemnată, apărută în 1957 în *Analele Institutului de Istorie a Partidului*, este relatat un asemenea episod de frondă, petrecut în apropierea terasamentului la care lucrau militarii:

> Petre Gheorghe însă, după o intensă muncă de lămurire, reuși să-i convingă să înceapă o acțiune hotărâtă. Și astfel, într-o bună zi, ostașii refuză să mai plece la masă, cerând să li se aducă hrana la locul de muncă. Toate amenințările și ordinele ofițerilor fură de prisos. E drept că în acea zi nimeni n-a mâncat nimic, dar de-a doua zi hrana a fost adusă pe șantier[2].

După lăsarea la vatră (în 1930), Gheorghe a revenit la Bazargic, unde și-a reluat activitatea politică, fiind ales în Comitetul Județean Caliacra al UTCdR; apoi, în același an, a fost primit în partid (în paralel i s-a atribuit și sarcina de redactor la gazeta utecistă *Tânărul bolșevic*, organ al Comitetului Regional Dobrogea al UTCdR).

Pe 1 august 1931, cu prilejul aniversării zilei în care a fost înființată UTCdR, în plină criză economică, în mai multe orașe din țară, tinerii comuniști au încercat să organizeze manifestații prin care să solicite stoparea concedierilor abuzive, fenomen amplificat de criza economică, și îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai (însă în multe localități inițiativa a fost un fiasco)[3]. La Bazargic, Gheorghe s-a aflat în fruntea

1. Dr. M. Covaci, „Petre Gheorghe 1907-1943”, *Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR*, nr. 2, 1967, pp. 135-137.
2. „Petre Gheorghe (1907-1943)”, *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 6, noiembrie-decembrie 1957, p. 177.
3. De pildă, într-un document al PCdR elaborat în august 1931 se menționa că pe 1 august 1931, la Atelierele CFR Grivița și la marile întreprinderi din București, au fost răspândite manifeste ale CC al UTCdR și ale Sindicatelor Unitare. În zilele de 31 iulie și 1 august au fost arestați peste 1.000 de muncitori în București și în mai multe reședințe de județ: Bazargic, Iași, Caliacra, Botoșani etc. Aceeași sursă precizează că în cursul lunii iulie avuseseră loc reduceri drastice ale salariilor și concedieri masive în principalele întreprinderi din țară: Vulcan, Astra Română, Romăno-Americană, Creditul Minier, Steaua Română ș.a.m.d. ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar 117/1931, ff. 8-9.

demonstranților conduși de comunistul Socrate Bliznacoff, fiind arestat alături de organizatorii și liderii protestatarilor. După patru zile de detenție, a fost achitat de Tribunalul Caliacra. Ulterior, datorită abilităților sale de a mobiliza și a coordona acțiunile tinerilor comuniști, Gheorghe a fost numit în poziția de instructor al CC al UTCdR, primind totodată sarcina de a întemeia Organizația Regională Dobrogea a UTCdR.

Delegat la Congresul al V-lea al PCdR, în URSS

Mai mult, bucurându-se de sprijinul și încrederea eșaloanelor superioare de partid, Gheorghe a fost inclus pe lista delegaților nominalizați pentru cel ce avea să fie ultimul congres al partidului comunist din perioada ilegalității. Însă acest periplu nu se regăsește în niciuna dintre biografiile oficiale publicate după 1944.

Astfel, în octombrie 1931, Petre Gheorghe a plecat în URSS pentru a participa, din partea Organizației Regionale de partid Dobrogea, la lucrările Congresului al V-lea al PCdR de la Gorikovo[1]. Gheorghe, care participa pentru prima oară la un congres al partidului, s-a aflat printre cei 38 de delegați ale căror fișe biografice se păstrează în arhive. Pe 22 decembrie 1931, Cominternul a centralizat formularele tip pe care aceștia le-au completat după finalizarea congresului. Din „Chestionarul individual" semnat de „Mihai", pseudonimul purtat de Gheorghe în timpul Congresului, aflăm că acesta absolvise trei clase primare, cunoștea trei limbi (bulgară, română și turcă) și fusese primit în rândurile membrilor PCdR în cursul anului 1929. Totodată, Gheorghe a mai declarat că, în cursul scurtei detenții suportate cu ocazia demonstrației din Bazargic (1 august 1931), ar fi fost bătut de anchetatorii săi[2].

1. La acest forum politic, „problema națională" și principiul „autodeterminării până la despărțirea de stat" au fost reluate în forță. România a fost descrisă ca un stat agresor, imperialist, care asuprea minoritățile din provinciile istorice ocupate după 1918. Rezoluțiile adoptate la congres au cuprins aceste idei, care erau acceptate cu greu chiar de membrii marcanți ai PCdR.
2. „37 chestionare individuale intitulate *Ancheta*. Cuprind datele biografice a 37 de delegați la Congresul al V-lea al PCR. Sunt numerotate 2-32; 32-37. 22 decembrie 1931. *Ancheta* No. 21 – *Mihai*. Absolut secret". ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 34/1931, ff. 140-142.

La acest congres, la care au mai participat Alexandru Iliescu, Gheorghe Crosneff, Lucreţiu Pătrăşcanu şi Petre Borilă, Petre Gheorghe a susţinut în cuvântarea sa cauza ţăranilor asupriţi din Dobrogea. El a deplâns soarta ţăranilor sărăciţi de plata nenumăratelor impozite, precum şi neimplicarea statului român în susţinerea coloniştilor macedoneni şi regăţeni care se stabileau în Dobrogea. P. Gheorghe a mai prezentat şi modul în care s-au desfăşurat alegerile parlamentare la Caliacra, acolo unde Blocul Muncitoresc Ţărănesc (formaţiune politică coordonată de PCdR) obţinuse un scor bun (în 1931). Relatarea sa este similară cu alte mărturii cuprinse în jurnalele/memoriile principalilor actori politici ai opoziţiei sau cu ale ziariştilor critici la adresa puterii, referitor la maniera în care guvernul organiza procesul electoral în teritoriu. De cele mai multe ori, alegerile erau precedate de terorizarea şi intimidarea adversarilor politici, concretizate prin ameninţări, arestări sau bătăi:

> Trec acum la chestiunea cum s-au făcut alegerile în localitatea noastră. Eu împreună cu mulţi tovi am fost arestaţi, au fost arestaţi şi din alte localităţi până la 400 ţărani. De la toţi s-au luat cărţile de alegători. La locurile de votare, afară de armată, au patrulat aproape 200 de macedoneni înarmaţi, acei care au reuşit să pătrundă în local şi au votat, preşedintele deschidea plicurile şi acei care au votat pentru Blocul Muncitoresc-Ţărănesc au fost chiar în faţa locului maltrataţi. Cu toată teroarea sălbatică, noi la Caliacra am primit 512 voturi, mai mult decât naţional-ţărăniştii, care au primit 292. În jud. Durostor am primit voturi; în jud. Constanţa voturi[1].

În finalul intervenţiei sale, „Mihai" şi-a făcut obişnuita autocritică, învinuindu-se pentru relaţia defectuoasă de comunicare existentă între Organizaţia Regională de partid Dobrogea şi comitetele judeţene subordonate acesteia. În privinţa legăturilor partidului cu puternica DRO, situaţia era diametral opusă. Aceasta devenise foarte influentă şi din cauza slabei organizări a Regionalei de partid Dobrogea; DRO ajunsese să preia sau să coordoneze mai multe structuri locale ale PCdR:

> Legături mai strânse noi am avut cu DRO, din partea căreia primeam directive, literatură etc. Asta înseamnă că noi am fost conduşi de către DRO sau, mai bine zis, de fracţiunea lui DRO Tov. Radu [este vorba de

1. „9 decembrie 1931. Cuvântarea lui Mihai (Petre Gheorghe), reprezentant al organizaţiei regionale dobrogene a PCR, la Congresul V al PCR", în Dan Cătănuş, *op. cit.*, pp. 191-193.

Petre Borilă, născut Iordan Drăgan Rusev – n.m., M.B.] a spus ieri că nu DRO conduce partidul, ci membrii fracțiunii CC al DRO-ului, care sunt în același timp și membrii com. regional al partidului. Asta este adevărat, dar cred că numai pentru orașe. La țară, noi primim directive din partea fracțiunii DRO-ului, ceea ce înseamnă că noi la sate suntem conduși de către DRO[1].

După încheierea lucrărilor congresului, „Mihai" a revenit în țară, folosindu-se probabil de un pașaport fals pe care îl întrebuințase și la plecare.

În aprilie 1932, CC al PCdR din București a trimis Regionalei Dobrogea a PCdR trei geamantane cu manifeste și broșuri de propagandă comunistă, prin intermediul a doi emisari. Materialul de partid urma să fie distribuit cu ajutorul unor curieri locali către toate organizațiile de partid dobrogene în ziua de 1 mai. În seara de 21 aprilie 1932, unul dintre curierii trimiși din capitală a sosit la Constanța, unde a poposit într-o casă de pe strada Sabinelor nr. 30. Aici a fost întâmpinat de un croitor în vârstă de 17 ani, Bogdan Vasilef Pavloff (originar din satul Sususchioiu, comuna Ceairlighiol, județul Caliacra; acesta se stabilise în oraș de circa două luni), căruia i-a predat două dintre cele trei geamantane. Al doilea curier a ajuns la destinație a doua zi, pe același traseu, înmânându-i lui Pavloff al treilea geamantan încărcat cu „material subversiv" (manifeste, instrucțiuni, periodicele ilegale *Scânteia*, *Tânărul leninist*, *Alarma*, *Cazarma* și *Brazda*).

În urma unui denunț făcut cu câteva zile mai devreme, întreaga operațiune fusese supravegheată de Siguranță, care pusese sub observație casa conspirativă din strada Sabinelor. După două zile de pândă, Siguranța a întrerupt filajul și a descins în locuința clandestină a partidului. Cu ocazia percheziției, au fost arestați Bogdan Vasilef Pavloff și Petre Gheorghe, care domicilia la aceeași adresă (la acea dată, Gheorghe era șef al Regionalei UTCdR din Bazargic și persoană de legătură cu DRO).

Pe 26 aprilie 1932, Inspectoratul Regional de Poliție București a trimis directorului general al Poliției și Siguranței un raport referitor la cele întâmplate la Constanța:

Cu ocazia percheziției s-a găsit un bogat material compromițător, al cărui inventar, cum și mostre se anexează, cum și un al treilea geamantan plin cu material subversiv, a cărui proveniență până în prezent nu a putut fi

1. *Ibidem*, p. 192.

stabilită. Din cercetările făcute şi care datorită încăpăţânării celor arestaţi merg foarte greu, rezultă că rolul lui Petre Ivan Gheorghieff este foarte important pentru mişcarea comunistă din Dobrogea, cât şi pentru organizaţia DRO şi se pare că el este înlocuitorul lui Dumitru Malceff zis Doctoroff. Până în prezent, cei doi arestaţi nu au făcut mărturisiri complete şi neagă a fi amestecaţi în mişcarea comunistă, în ceea ce priveşte materialul găsit la locuinţa lor afirmă că numai datorită unei împrejurări fatale au primit să fie lăsat acolo, însă că nu le aparţine. Cercetările sunt în continuare şi, atunci când vom fi în posesiunea rezultatului definitiv, vă vom comunica de urmare[1].

Aşa cum reiese din documentul citat, la începutul anilor 1930, Petre Ivan Gheorghieff, numele sub care era cunoscut de Siguranţă, era un personaj important în structura de conducere a tineretului comunist dobrogean, fiind considerat de autorităţi urmaşul lui „Doctoroff" în fruntea organizaţiei DRO.

Primele condamnări cu închisoare

Chiar dacă nu a colaborat cu anchetatorii săi (un principiu partinic conspirativ pe care îl va respecta până la sfârşitul vieţii), Petre Gheorghe a fost judecat şi condamnat la 15 zile de închisoare pentru colportaj de material de propagandă comunistă (Sentinţa nr. 1726/10 noiembrie 1932 a Secţiei a II-a a Tribunalului Constanţa). O pedeapsă destul de blândă, pe care a executat-o la Penitenciarul Constanţa. După eliberarea din detenţie (24 noiembrie 1932) a revenit în oraşul natal, însă după numai câteva săptămâni şi-a părăsit din nou domiciliul, cu destinaţia Chişinău. Gheorghe devenise în acelaşi an membru al CC al UTCdR, fiind însărcinat cu reorganizarea Comitetului Regional al UTCdR Moldova şi a Comitetului Local al UTCdR Iaşi. Totodată, conducerea UTCdR îi trasase sarcina de a înfiinţa o tipografie ilegală pentru tipărirea oficiosului Regionalei moldovene a tineretului comunist – *Tânărul muncitor*.

1. Raport nr. 5620 din 26 aprilie 1932, semnat de şeful Inspectoratului Regional de Poliţie Bucureşti şi de şeful Poliţiei de Siguranţă din acelaşi inspectorat, comisarul-şef Marcel Popescu. ANIC, fond 95, dosar 10576, ff. 3-5.

Medalionul dedicat lui Petre Gheorghe, publicat în 1957, conține și o relatare din perioada în care a activat la Iași. Acest pasaj biografic nu putea fi cunoscut decât de un apropiat al său, rudă sau „tovarăș de luptă" (de exemplu, Ivanka Sarisky, Ronea Gheorghiu sau Vasile Vâlcu[1]). Sosit în capitala Moldovei cu sarcinile menționate, Gheorghe a aflat că un tânăr dintr-o întreprindere ieșeană, fiind nemulțumit de activitatea guvernului, s-a pronunțat în mai multe rânduri împotriva liderilor politici ai vremii și și-a exprimat dorința de a intra în mișcarea de tineret comunistă locală. Părându-i suspectă atitudinea acestuia, Gheorghe a hotărât să îl verifice personal înainte de a îngădui celulei UTCdR a întreprinderii să îl accepte în rândurile sale. Cei doi s-au întâlnit într-o seară pe o stradă din Iași. În cursul discuțiilor, Gheorghe i-a încredințat un teanc de manifeste cu scopul de a le afișa pe o anumită arteră. În acea noapte, tânărul respectiv s-a prezentat la locul indicat și a lipit manifestele după cum fusese instruit, însă în spatele său, la câțiva metri, venea un gardian public care le-a dezlipit. Întreaga scenă fusese urmărită de un utecist trimis de Gheorghe la fața locului pentru a supraveghea operațiunea, cu scopul de a verifica dacă respectivul candidat prezintă încredere. A doua zi, utecistul i-a raportat „legăturii sale superioare" întreaga întâmplare. Deși era convins de duplicitatea tânărului aspirant la calitatea de membru al UTCdR, Gheorghe a decis să îl mai verifice o dată, întrucât acesta îi cerea insistent atribuirea unor noi sarcini. Gheorghe i-a încredințat un geamantan cu haine folosite, spunându-i că înăuntru se găseau manifeste. Încărcătura urma să fie transportată la o adresă conspirativă pe care Gheorghe i-a comunicat-o verbal. Tânărul a luat geamantanul și s-a deplasat la locuința indicată, însă între timp ar fi anunțat și autoritățile, care în momentul

1. Vasile Vâlcu alias „Miron" (n. 26 septembrie 1910, comuna Ceamurlia de Jos, județul Tulcea – d. 11 februarie 1999, București) a fost secretar al Comitetului Regional Moldova al PCdR (1940 – iulie 1941) și membru al Biroului CJ Ilfov al PCdR până pe 20 octombrie 1941, atunci când a fost arestat în „afacerea Balonașelor". În anii 1950-1960, Vâlcu a mai deținut funcțiile de adjunct al CCP, director al DGIE din MAI și prim-secretar al Comitetului Regional Constanța al PMR. În funcția de membru al Biroului CJ Ilfov al PCdR i-a luat locul Pavel Ștefan alias „Mihalcea" (n. 16 decembrie 1914, București – d. 21 ianuarie 1984, București), responsabil al celulelor de partid de la Uzinele Rogifer (Malaxa) și Set, ulterior ministru al Afacerilor Interne în perioada 1952-1953. ANIC, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar V/583 (Vasile Vâlcu); *ibidem*, dosar P/492 (Pavel Ștefan), f. 16.

pătrunderii în casă l-au arestat, împreună cu locatarii casei respective. În cursul percheziției, polițiștii și-au dat seama că fuseseră trași pe sfoară, fiind nevoiți să le ceară scuze proprietarilor imobilului.

Autorul anonim al medalionului nu precizează numele „trădătorului" și nici nu indică denumirea întreprinderii în care acesta lucra. Întâmplarea relatată avea rolul de a evidenția abilitățile lui Gheorghe privitoare la modul în care se desfășurau acțiunile conspirative de recrutare și distribuire de material „subversiv". Conform evocării, Gheorghe a dispus ca povestea demascării „provocatorului" să fie discutată în toate celulele UTCdR din Iași, pentru a întări spiritul de vigilență în rândul membrilor și simpatizanților organizației[1].

În intervalul de timp petrecut la Iași, Petre Gheorghe ar mai fi demascat un „provocator", care se „infiltrase" în interiorul conducerii organizației de tineret comuniste din localitate. Potrivit afirmațiilor fostului său coleg de idei, Vasile Vâlcu, „trădătorul" ar fi produs „căderea" unui grup de uteciști ieșeni, fiind singurul eliberat la scurt timp după reținere. Vâlcu nu ne oferă niciun fel de detalii referitoare la acest episod, însă precizează că, după deconspirarea vinovatului, cazul a fost „prelucrat" cu toți uteciștii ieșeni, în scopul educării acestora „în spiritul vigilenței comuniste": „Așa a reușit Petre Gheorghe să curețe organizația locală din Iași a UTC de trădători și provocatori și să-i întărească rândurile"[2].

În timpul grevelor muncitorilor ceferiști ieșeni din ianuarie-februarie 1933, Gheorghe s-a aflat la Bacău și Buhuși, unde a coordonat acțiuni de solidarizare și de întrajutorare cu și pentru proletarii din Iași (întreruperea spontană a lucrului, organizarea unor colecte de bani și obiecte etc.).

Un an mai târziu, pe Gheorghe îl întâlnim la Bacău, unde a coordonat activitățile de constituire a Comitetului Orășenesc al UTCdR din localitate, precum și în diverse zone rurale din Moldova, luând parte la mai multe acțiuni specifice muncii politice clandestine.

În noaptea de 4/5 octombrie 1934, Petre Gheorghe, despre care Siguranța știa că deținea funcțiile de șef al UTCdR și DRO din Bazargic, a fost arestat la Chișinău de Inspectoratul Regional de Poliție al Basarabiei sub acuzația că ar fi desfășurat agitație și propagandă comunistă: „trimis de către Comitetul Central al Part. Comunist din București, pentru a

1. „Petre Gheorghe (1907-1943)", p. 178.
2. Vasile Vâlcu, *op. cit.*, p. 17.

organiza și conduce secția Agit-Prop (Agitație și propagandă) a Comitetului Regional comunist din Chișinău"[1].

Deși era dat în urmărire generală încă din august 1934, Petre Gheorghe a fost arestat abia la începutul lunii octombrie 1934, în urma unor informații primite de Siguranța din Chișinău, în care se menționa că fusese trimis de către CC al PCdR în capitala Basarabiei cu scopul de a organiza/consolida resortul de agitație și propagandă al Comitetului Regional UTCdR al Basarabiei, dar și pentru a iniția declanșarea unor greve la fabricile din oraș.

Agenții au găsit asupra sa o scrisoare sigilată în care se afla numele persoanei de legătură cu Regionala UTCdR a Basarabiei. De asemenea, în urma percheziției s-au mai descoperit o serie de înscrisuri cu nume conspirative, însemnări reprezentând zilele în care urma să se întâlnească cu diverși activiști ai UTCdR din Chișinău, dar și o... legitimație de fotbalist, eliberată de Federația Română de Fotbal pe numele lui Petre Sarinschi, sportiv la Viforul din Bazargic (documentul plastografiat purta ca dată a emiterii ziua de 4 martie 1931).

Potrivit fișei personale întocmite de Siguranță cu ocazia arestării, Petre Gheorghe avea meseria de zidar și cetățenie română și își satisfăcuse serviciul militar obligatoriu la Regimentul 1 Căi Ferate din Iași, contingentul 1929. Același document specifica și câteva semnalmente ale arestatului: talia – 1,69 m; corpolența – debil; fruntea – mare; părul – neted de culoare castanie; ochii – căprui; bărbia – ovală cu gropițe; urechile – mari.

La fel ca în cazul primei arestări din aprilie 1932, Petre Gheorghe a refuzat să colaboreze cu autoritățile, neadmițând să dea nicio declarație scrisă.

La câteva săptămâni după reținere, pe 29 octombrie 1934, Petre Gheorghe a fost înaintat Consiliului de Război al Corpului III Armată din Chișinău pentru a fi judecat (fișa personală menționa și faptul că arestatul era recidivist). Pe 15 ianuarie 1935, instanța militară susamintită l-a condamnat la 3 luni de închisoare, 5 ani de interdicție și 500 de lei amendă[2]. Pedeapsa a executat-o la penitenciarele Chișinău

1. ANIC, fond 95, dosar 10576, f. 1.
2. La două zile după pronunțarea sentinței, în ziarul emigrației ruse din Capitală, *Nașa Reci*, apărea un articol cu titlul „Președintele mafiei balcanice în Basarabia", care anunța condamnarea lui Petre Gheorghe. Însă știrea era însoțită și de o serie de afirmații neadevărate. Astfel, se spunea că „teroristul" Gheorghe ar fi fost trimis în Basarabia cu scopul de a-i ucide

și Caliacra, fiind eliberat pe 24 aprilie 1935 (amenda de 500 de lei i-a fost transformată în 10 zile de închisoare corecțională, pe care le-a ispășit la Penitenciarul Caliacra).

După punerea în libertate, Petre Gheorghe nu s-a stabilit la Bazargic, ci a revenit în capitală, unde i s-a încredințat funcția de secretar al CC al UTCdR. Timp de aproape doi ani, Gheorghe a reușit să înșele vigilența Siguranței, care depunea eforturi mari pentru a-i da de urmă. Într-o adresă a Inspectoratului General de Poliție Ploiești trimisă directorului general al Poliției la data de 20 ianuarie 1937, polițiștii ploieșteni semnalau Bucureștiului că nici până la acea dată nu se reușise identificarea „periculosului propagandist al ideilor comuniste"[1].

În perioada în care s-a aflat în fruntea CC al UTCdR, Gheorghe a desfășurat o intensă activitate printre tinerii muncitori de la Atelierele CFR Grivița și fabricile Voina și Lemaître, contribuind la înființarea unor comitete antifasciste. De asemenea, a inițiat organizarea unor campanii de propagandă pentru susținerea Anei Pauker și a celorlalți inculpați[2], al căror proces s-a judecat în vara anului 1936 (vezi capitolele precedente).

În toamna anului 1936, Gheorghe, în calitate de șef al UTCdR, a fost mandatat să reprezinte CC al UTCdR la Congresul Internaționalei Tineretului Comunist (KIM), ale cărui lucrări urmau să aibă loc la Moscova. Pe drum însă a fost arestat în orașul cehoslovac Košice, fiind expulzat în țară după câteva săptămâni de detenție. Într-unul dintre cele patru dosare personale întocmite de Siguranță pe numele lui Gheorghe se regăsește corespondența purtată de organele de poliție din Košice și omologii lor de la București (noiembrie 1936 – ianuarie 1937). Documentele vizau stabilirea identității reale a celui reținut. Abia în cursul lunii ianuarie 1937, DGP din București le va remite cehoslovacilor datele de stare civilă și de cazier ale comunistului Gheorghe, avertizându-i totodată asupra gradului ridicat de periculozitate a suspectului.

---

pe câțiva „agenți sovietici trecuți în serviciul Siguranței române". Numele acestora s-ar fi aflat pe o listă găsită asupra lui Gheorghe în momentul arestării sale la Chișinău. Informații similare au apărut și în publicația rusească *Basarbski Slovo* (ianuarie 1935), care ieșea la Chișinău și avea aceeași orientare ca gazeta anterior menționată. *Ibidem*, ff. 68, 81.

1. Adresa nr. 2388 din 20 ianuarie 1937 expediată Direcției Generale a Poliției de Inspectoratul I Regional de Poliție cu reședința în Ploiești. *Ibidem*, f. 79.
2. Vasile Vâlcu, *op. cit.*, p. 22.

La scurt timp după întoarcerea în țară, conducerea partidului a hotărât dizolvarea organizației comuniste de tineret din cauza arestărilor efectuate de Siguranță în rândul liderilor UTCdR. Petre Gheorghe a redactat o scrisoare către fruntașii partidului în care își arăta dezaprobarea față de această decizie unilaterală, care venea în contradicție chiar cu tezele Komsomolului și KIM (acestea stipulau transformarea organizațiilor de tineret comuniste în organizații de masă, iar acolo unde era posibil, chiar legalizarea lor)[1].

În intervalul 1937-1939, îl regăsim pe Petre Gheorghe la Bazargic, unde a încercat să-i mobilizeze pe muncitorii constructori din localitate în vederea declanșării unor acțiuni greviste. Către sfârșitul anului 1939, pe fondul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial și al mobilizării generale a armatei române, el va fi concentrat la o unitate militară din Galați.

Una dintre biografiile oficiale menționate anterior preciza că în cadrul unității militare a continuat să desfășoare „activitate revoluționară":

> El folosește timpul cât stă concentrat ducând o intensă muncă de lămurire printre soldații concentrați și organizând cu ei – după îndrumările date de Partid – acțiuni pentru revendicările lor[2].

După revenirea din concentrare (undeva către sfârșitului anului 1939 – începutul anului 1940), îl găsim în conducerea Comitetului Regional Dobrogea al PCdR, poziție pe care o va ocupa până la sfârșitul lui august 1940.

1. „Scrisoarea lui Petre Gheorghe adresată Comitetului Central al Partidului Comunist din România, în care sunt explicate divergențele pe care le-a avut cu conducerea partidului în legătură cu schimbarea liniei tactice a acestuia ca urmare a atacării URSS de către Germania (decembrie 1941 – ianuarie 1942)". *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial 1939-1944*, Arhivele Naționale ale României, București, 2003, p. 209.
2. ANIC, fond 45, dosar 222, f. 61.

Raportor la Comintern

După cedările teritoriale din iunie 1940, mulţi activişti de partid originari din Basarabia s-au întors pe pământurile natale recent „eliberate" de sovietici, dornici fiind să îşi continue viaţa în patria muncitorilor şi a ţăranilor. Slăbirea rândurilor partidului va continua şi în luna următoare, atunci când mai multe cadre cu sarcini de răspundere în mişcare vor fi arestate şi internate în lagărul de la Miercurea Ciuc. Pe acest fond, pe 20 iulie 1940, Petre Gheorghe a fost însărcinat de Secretariatul partidului să raporteze verbal Secţiei Balcanice a Cominternului din Moscova situaţia politică şi organizaţională a PCdR.

A doua zi, Petre Gheorghe a plecat la Tulcea pentru a organiza „canalul" de trecere a frontierei. După câteva zile petrecute în oraşul dunărean, cu sprijinul unui simpatizant din structura locală a partidului (Avram Filcenco), Gheorghe a reuşit să traverseze fluviul prin dreptul satului Copanca, într-o barcă pusă la dispoziţie (contra cost) de un pescar local[1]. În localitatea amintită, cei doi au fost reperaţi de o patrulă formată din marinari sovietici, cărora Gheorghe le-a declinat identitatea sub care era cunoscut la Comintern („Petre Dobrogianu"), rugându-i să îi conducă la cea mai apropiată secţie a NKVD. Sub stare de arest, Gheorghe şi călăuza sa au fost urcaţi într-o maşină şi trimişi la Bolgrad, de unde, în ziua următoare, au fost expediaţi cu trenul la Chişinău. Ajunşi în capitala noii republici socialiste sovietice, mesagerii partidului au intrat într-un proces de *debriefing* la care i-au supus ofiţerii NKVD, fiind imediat puşi în legătură cu reprezentantul Cominternului în Basarabia, care anterior ocupase un loc în CC al PCdR (Gheorghiev Şceriu). Acesta l-a rugat pe Gheorghe să facă un raport scris şi să i-l predea, întrucât urma să plece la Moscova în zilele următoare. Şceriu şi-a motivat solicitarea spunându-i că formalităţile pentru deplasarea la Moscova necesită prea mult timp şi cel mai indicat ar fi fost să îi predea lui un raport scris, pe care îl va remite ulterior celor din Secţia Balcanică a Cominternului. Deşi Gheorghe fusese însărcinat să transmită

---

1. Probabil că Petre Gheorghe a folosit acelaşi „canal" de trecere a frontierei naturale pe care l-a folosit şi Teohari Georgescu la întoarcerea în ţară: Tulcea-Ismail (octombrie 1940). Responsabilul acestei reţele de traversare clandestină a graniţei era bulgarul Dumitru Coliu, care avea la dispoziţie câţiva pescari pe care îi folosea pe post de călăuze. ANIC, colecţia 60, dosar 663, ff. 115-118.

personal raportul verbal la Moscova, a acceptat propunerea acestuia, neavând alternativă[1]. Este posibil ca lipsa de entuziasm a emisarului Cominternului să fi fost cauzată și de prezența la Moscova, în acea vreme, a doi dintre membrii marcanți ai Secretariatului CC al PCdR, Teohari Georgescu și Ștefan Foriș, care plecaseră din țară cu o misiune similară: prezentarea unui raport pe ultimii doi ani. Nu știm din însărcinarea cărei persoane din Secretariat a fost trimis Gheorghe peste graniță (cel mai probabil, Gavrilă Birtaș și Iosif Roitman/Chișinevschi) din moment ce, după cum am spus, chiar în acele zile activitatea mișcării comuniste era prezentată pe larg în cadrul Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a de Teohari Georgescu și Ștefan Foriș.

În darea de seamă pe care i-a predat-o emisarului Cominternului, Gheorghe a expus aprecierile Secretariatului CC al PCdR privind politica internă și externă a României din ultimul an, situația cadrelor partidului în urma numeroaselor arestări operate de autorități și resursele financiare precare de care dispunea partidul la acea dată.

Din document aflăm că „Regele-călău" [Carol al II-lea – n.m., A.C.] a dus o politică „oscilantă" între cele două „blocuri imperialiste", de „război antisovietic", iar după capitularea Franței concesiile făcute de Palat extremei drepte au crescut (vezi cooptarea legionarilor în guvern). De asemenea, raportul scris de Gheorghe aprecia că, prin „eliberarea" Basarabiei și a Bucovinei de Nord, „zona păcii s-a lărgit, contribuind la menținerea păcii în Balcani". Potrivit raportorului, revenirea acestor provincii istorice în granițele URSS ar fi provocat furia autorităților de la București, care au purces la organizarea unor „pogromuri antisemite", evreii fiind învinuiți că au contribuit la tratamentul umilitor la care a fost supusă armata română în timpul ultimatumului și retragerii. Gheorghe declara în raport că în Galați ar fi fost împușcați cu mitralierele „600 de muncitori cu familiile lor", care ar fi dorit să treacă Prutul în URSS. Desigur, afirmațiile erau cu mult exagerate. Într-adevăr, după 28 iunie 1940, în țară au fost destule cazuri de evrei asasinați ca urmare a evenimentelor petrecute în Basarabia, însă crimele nu au fost comise sistematic de autorități, ci de cetățeni și militari români

1. „Raportul lui Petre Gheorghe, responsabil din partea Secretariatului Partidului Comunist din România pentru relația cu Cominternul, adresat Secretariatului Cominternului referitor la situația internă și politica externă a României, precum și la activitatea comuniștilor în țară"; documentul este semnat cu pseudonimul „Petre Dobrogianu" (iulie 1940); vezi *Partidul Comunist din România...*, pp. 111-112.

antisemiţi, aflaţi sub imperiul ştirilor şi zvonurilor alarmante venite dinspre Răsărit.

În partea a doua a raportului, Gheorghe îşi informa superiorii despre internarea în lagăre a sute de membri şi simpatizanţi ai partidului şi solicita creşterea fondurilor alocate PCdR:

> Situaţia financiară este grea, nu sunt suficiente fondurile ce se strâng de la noi, cu plecarea basarabenilor s-au strâns 3.000.000. Însă aceste sume nu pot acoperi nevoile tot mai mari ale partidului. Un instructor nu se mai poate întreţine cu 5.000, aşa cum era până în prezent, acum fiind nevoie de case mai multe, aşa că un ajutor bănesc trebuie dat[1].

Nu cunoaştem data precisă la care Petre Gheorghe şi Avram Filcenco s-au înapoiat de la Chişinău, însă cel mai probabil aceştia s-au reîntors în ţară pe acelaşi traseu conspirativ, cândva în a doua jumătate a lunii august 1940[2].

În fruntea comuniştilor din capitală

Pe 27 august 1940, Secretariatul CC al PCdR[3] l-a numit pe Gheorghe în funcţia de secretar al CJ Ilfov al PCdR (fără a-l coopta şi în CC al PCdR), înlocuindu-l pe Nicu Tudor (informator al Prefecturii Poliţiei Capitalei), care decedase de septicemie în vara aceluiaşi an.

La acea dată, în biroul de conducere al comitetului se mai aflau Vasile Vâlcu, Andrei Löb (viitor Andrei Pătraşcu), Anton Moisescu, Viorica Locher (Moisescu, după căsătoria cu Anton), Ida Felix şi Matei Socor. În preajma zilei de 7 noiembrie 1940, zi cu însemnătate simbolică

1. *Ibidem*, p. 118.
2. Pentru detalii despre deplasarea lui Petre Gheorghe în Basarabia, vezi Cristina Diac, *Zorii comunismului în România. Ştefan Foriş, un destin neterminat*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2004, pp. 106-114.
3. Componenţa CC al PCdR de la acea dată era cea care fusese stabilită la Conferinţa PCdR din februarie 1939, aprobată inclusiv de Comintern. La data numirii în această funcţie, din Secretariat mai făceau parte Iosif Chişinevschi, Gavrilă Birtaş (aflaţi în ţară), Teohari Georgescu şi Ştefan Foriş (în deplasare la Moscova). „Pentru lămurirea activiştilor cari nu se supun Hotărârei CC al PCR (1941)", ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar 16/1941, f. 1.

pentru PCdR, împreună cu Anton Moisescu și Andrei Löb, Gheorghe a organizat, în plină guvernare național-legionară, o manifestație antifascistă în Piața Obor din capitală. Demonstrația, care a avut loc într-o duminică (3 noiembrie 1940), a fost înăbușită rapid de organele Prefecturii Poliției Capitalei și ale Poliției Legionare, ce fuseseră informate din timp. Cu toate acestea, la acțiune au participat câteva zeci de oameni, reușindu-se arborarea unor steaguri roșii, afișarea câtorva pancarte antiguvernamentale („Cerem lemne ieftine", „Alungarea germanilor și oprirea jafului germano-gardist", „Trăiască URSS!", „România socialistă liberă" etc.) și scandarea unor lozinci împotriva speculei. În momentul în care polițiștii, ajutați de echipele legionare, au intervenit, s-a produs o busculadă, în cursul căreia legionarul Niță Chirilă a fost împușcat de un comunist căruia acesta încercase să-i smulgă un steag roșu cu secera și ciocanul (Chiriță va fi transportat la Spitalul Colentina, unde va deceda a doua zi). Printre cei opt comuniști arestați s-au aflat și Alexandru Demeter, viitor șef al Direcției Cadre din MAI (în anii 1950), și Gheorghe Butnărescu (viitor comandant al Penitenciarului Văcărești la începutul anilor 1950). Potrivit lui Pavel Câmpeanu, Ștefan Foriș l-ar fi criticat pe „Zidaru" (Petre Gheorghe) pentru organizarea acestei acțiuni, din cauza căreia au fost arestate prea multe cadre[1]. Din punct de vedere organizatoric, situația PCdR la acea vreme era catastrofală. Practic, partidul era în plină *descompunere* după repatrierea/plecarea în Basarabia „eliberată" a zeci de activiști de partid, dar și din cauza sutelor de internări și arestări operate de autorități în rândul comuniștilor, începând cu vara acelui an.

În amintirile sale, Teohari Georgescu mărturisea, după revenirea în țară din periplul său sovietic (octombrie 1940), că pentru revigorarea structurii de conducere centrale a partidului s-au decis cooptarea în Secretariat a liderului Regionalei de partid Constanța, Constantin Pârvulescu, și „prelucrarea" cu membrii Biroului CJ Ilfov al PCdR a noilor instrucțiuni trasate de Comintern, via Teohari Georgescu și Ștefan Foriș.

Din însărcinarea lui Teohari Georgescu, tovarășa „Stela" (Dvoira Broitman alias „Ana Ruski", lider marcant al PCdR între 1938 și 1940), a fost desemnată să-i informeze pe cei din organizația capitalei despre noile linii directoare trasate de Comintern. Ulterior, chiar Teohari Georgescu

1. Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Polirom, Iași, 2002, p. 108.

a descins în mijlocul membrilor Biroului pentru a-i „orienta" în privința noii linii a partidului. În documentele „prelucrate" se regăseau și numeroase critici aduse partidului și implicit comuniștilor bucureșteni (una dintre acestea viza poziția adoptată de PCdR în 1938, atunci când s-a decis intrarea membrilor de partid din „bresle" – fostele sindicate – în Frontul Renașterii Naționale). Teohari Georgescu declara că a avut mai multe întâlniri cu Petre Gheorghe, atât înainte de ședința de „prelucrare", cât și după. Fiind un disciplinat soldat al partidului, „Zidaru" a acceptat necondiționat criticile tovărășești, însă, potrivit lui Teohari Georgescu, nu s-a împăcat niciodată cu gândul că Ștefan Foriș a rămas în fruntea PCdR, cu girul Moscovei. Memorialistul[1] nu ne oferă o explicație precisă a aversiunii pe care Gheorghe i-o purta lui Foriș, dar avansează ipoteza că aceasta ar fi izvorât dintr-o frustrare. Petre Gheorghe și-ar fi dorit foarte mult să fi fost cooptat în Secretariatul partidului, considerând că posedă toate atuurile pentru o binemeritată promovare (vechime, devotament, legitimitate).

„Stan" Moisescu, „trădătorul" salvat

Informațiile despre activitatea lui Petre Gheorghe în timpul rebeliunii legionare lipsesc aproape cu desăvârșire. Foarte probabil că, asemenea activiștilor din organizația pe care o conducea, a respectat consemnul partidului de a nu se implica sub nicio formă în conflictul armat izbucnit între legionari și Antonescu.

O sursă primară referitoare la acest episod ne e oferită chiar de el. Între 22 și 24 ianuarie 1941, Gheorghe afirmă că, din însărcinarea Secretariatului, s-a deplasat împreună cu un membru al județenei la casa unui tovarăș care adăpostea o tipografie ilegală. Cei doi urmau să se asigure că gazda prezenta încredere și că era conștientă de riscurile existente. Atât la dus, cât și la întoarcere, Gheorghe ar fi fost legitimat pe stradă, însă a scăpat de fiecare dată.

---

1. În perioada octombrie 1940 – aprilie 1941, Teohari Georgescu a deținut funcția de secretar al CC al PCdR, responsabil cu îndrumarea al Comitetului Regional Oltenia al PCdR și al CJ Ilfov al PCdR. „Teohari Georgescu – amintiri", Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, noiembrie 1972, ANIC, colecția 60, dosar 663, ff. 120-121.

Totodată, Teohari Georgescu (legătura sa directă cu Secretariatul) își amintea că în acele zile a avut aranjată o întâlnire cu Petre Gheorghe într-o zonă din nordul capitalei (Calea Dorobanților – Herăstrău), însă acesta nu s-a prezentat la ora fixată[1].

În aprilie 1941, conducerea partidului comunist a suferit o grea pierdere prin arestarea membrilor Secretariatului CC al PCdR: Iosif Roitman (viitor Iosif Chișinevschi), Teohari Georgescu și Gavrilă Birtaș (aprilie 1941). Începând cu acel moment, conducerea partidului a devenit mult mai circumspectă în privința legăturilor conspirative cu structurile din subordine, precum și referitor la fidelitatea cadrelor față de mișcare. Un val de suspiciune s-a format printre membrii și simpatizanții „Cauzei", la toate palierele. „Căderea" Secretariatului a afectat partidul și din punct de vedere organizatoric. S-a produs o dezorganizare și la nivelul aparatului tehnic. Multe case conspirative trebuiau să fie abandonate, astfel încât ilegaliștii erau nevoiți să își stabilească întâlnirile în parcuri, pe stradă sau în tramvaie.

Neîncrederea s-a instalat și printre membrii Biroului CJ Ilfov al PCdR. Potrivit unei declarații-fluviu date în decembrie 1942 de secretarul celulei de partid de la Societatea de Tramvaie București (Alexandru Farcaș), primul membru al Biroului asupra căruia s-au îndreptat bănuielile de colaborare cu Siguranța (în primăvara anului 1941) a fost Anton Moisescu alias „Stan" (Alexandru Farcaș, Viorica și Anton Moisescu erau membri ai Biroului). Farcaș (viitor director al Penitenciarului Principal Aiud în perioada 1948-1951) mărturisește în declarația sa că, în timpul întâlnirilor conspirative pe care le-a avut cu „Iancu" (numele conspirativ al lui Petre Gheorghe) în primăvara și vara anului 1941, acesta i-ar fi confirmat în mai multe rânduri opinia sa față de „Stan", considerându-l un „agent provocator"[2].

---

1. *Ibidem*, f. 124.
2. La data semnării declarației (29 decembrie 1942), Farcaș se afla în detenție, în urma arestării survenite în luna decembrie 1942. Pe 11 februarie 1943, Curtea Marțială a Comandamentului Militar al Capitalei l-a condamnat la 25 de ani de muncă silnică pentru activități politice interzise. Șoferul Alexandru Farcaș (responsabil al celulei de partid de la STB) fusese membru în Biroul CJ Ilfov al PCR până în august 1941, însă decizia de scoatere a sa din Birou și de trecere în rândul membrilor simpli ai CJ i-a fost comunicată de Petre Gheorghe abia în prima jumătate a lunii noiembrie 1941. În ciuda declarațiilor autocritice trimise Secretariatului CC al PCdR în prima jumătate a anului 1942, Ștefan Pavel și Alexandru Farcaș

Animozitățile dintre Moisescu și Gheorghe s-au declanșat la câteva zile după arestarea membrilor Secretariatului (aprilie 1941), atunci când cel din urmă i-a solicitat să reia, prin orice mijloace, legăturile cu tovarășii de la organizația de partid a Sectorului Verde și cu cei de la CFR (secretarul Comitetului de Partid al Sectorului Verde, Emilian Angheliu, tocmai fusese arestat pe 22 aprilie 1941). „Stan" trebuia să afle pe câte cadre mai putea conta conducerea județenei și care era situația arestaților. Inițial Moisescu a refuzat, însă ulterior, forțat de împrejurări, a acceptat. Pentru a relua legăturile cu ceferiștii comuniști de la Atelierele CFR Grivița (probabil Ion Valache), Moisescu l-a vizitat pe secretarul Comitetului de Partid al Atelierelor. Acesta l-a rugat să plece repede, întrucât casa îi era supravegheată de Siguranță. Scăpat ca prin minune de o potențială reținere, Moisescu i-a reproșat lui Gheorghe superficialitatea cu care a tratat problema reluării legăturilor și ușurința cu care l-a trimis către un domiciliu aflat în colimatorul autorităților. Criticile l-au „înfuriat" pe Gheorghe, acesta fiind „un om foarte excitant, sensibil la observațiile care i se aduceau"[1]. „Iancu" nu și-a recunoscut eroarea, dimpotrivă, a susținut că Moisescu a greșit adresa și persoana. În următoarele săptămâni, de teamă să nu fie arestat, Moisescu a refuzat să mai restabilească contactele cu cadrele din sectorul său de activitate, lăsând impresia unei lipse de responsabilitate și de abandonare a tovarășilor din subordinea sa.

Dar care să fi fost momentul în care Petre Gheorghe și-a schimbat radical părerea despre un tovarăș de idei pe care îl respecta și în care avusese încredere deplină? Un răspuns la această întrebare e formulat de unul dintre foștii membri ai Biroului CJ Ilfov care a ocupat această poziție începând cu vara anului 1941 – Petrea Nicolae. Referindu-se la o ședință a Biroului CJ Ilfov, acesta relatează în memoriile sale că „Iancu" a venit și a spus că Moisescu era un „provocator și agent de

---

(lui Farcaș i s-a reproșat și faptul de a-l fi sprijinit financiar pe „Iancu" fără acordul partidului) au fost excluși din partid (cu drept de reabilitare) în vara anului 1942. „Declarația lui Farcaș Alexandru din 29 decembrie 1942 privitor la conflictul ce a avut loc între membrii Comitetului local PCR București și membrii CC al PCR în perioada aprilie 1941 – decembrie 1942", ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 28/1941, f. 20.

1. „Anton Moisescu – amintiri", Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, noiembrie 1972, ANIC, colecția 60, dosar 575, f. 17.

siguranță", întrucât la ultima întâlnire pe care o avusese cu el a simțit că fusese urmărit pe drumul de întoarcere către casă[1].

Același lucru l-a afirmat și Constantin Pârvulescu la Plenara CC al PMR din noiembrie-decembrie 1961:

> Moisescu făcea parte din birou și Petre Gheorghe, în urma unor repetate greșeli în munca conspirativă a lui Moisescu, și aceste greșeli constau în aceea că el nu venea la întâlnire exact și asta era în timpul războiului, la unele întâlniri, Petre Gheorghe spunea că a venit cu agentul după el și că a fost deci periclitată și securitatea lui Petre Gheorghe și alte abateri ale lui Moisescu[2].

La propunerea lui Petre Gheorghe, Secretariatul CC al PCdR a emis în cursul anului 1941 o hotărâre prin care „Stan" a fost pedepsit cu „avertisment cu prevenire" și trimitere la „munca de jos" în scop de reabilitare. Lui Moisescu i se reproșau tocmai lipsa de răspundere și inactivitatea, precum și lipsa de vigilență (hotărârea fusese luată după ce „Iancu" informase conducerea partidului despre abaterile tovarășului „Stan")[3]. Pentru a se „debarasa" de presupusul agent al Siguranței, „Iancu" i-a spus lui Farcaș că va convoca o ședință în cadrul căreia vor simula dizolvarea Biroului, iar legăturile conspirative ale lui „Stan" urmau să-i fie predate acestuia. Conform aceleiași declarații, Petre Gheorghe avea să formuleze propunerea sub motivația falsă că el și Moisescu ar fi fost urmăriți de autorități. Ședința a avut loc în jurul datei de 14 iunie 1941 și s-a desfășurat așa cum plănuise liderul organizației ilfovene. Farcaș a preluat legăturile și parolele lui Moisescu, iar acesta a rămas „izolat de mișcare"[4].

---

1. „Petre Nicolae. Memorii (1914-1916)", Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, București, 1969, ANIC, colecția 60, dosar 610, f. 71.
2. *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie - 5 decembrie 1961*, vol. I, Nemira, București, 2006, pp. 476-477.
3. „Hotărârea CC al PCR din 1941 față de cazul M. (Anton Moisescu)", ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar 15/1941, f. 6.
4. „Declarația lui Farcaș Alexandru din 29 decembrie 1942 privitor la conflictul ce a avut loc între membrii Comitetului Local PCR București și membrii CC al PCR în perioada aprilie 1941 - decembrie 1942", ANIC, fond CC al PCR - Secția Organizatorică, dosar 15/1941, f. 20.

După câteva zile, același Petre Gheorghe l-a trimis pe Farcaş la Moisescu pentru a-i transmite că Biroul a hotărât ca el să se prezinte la Cercul Militar în vederea încorporării în armată (conform directivelor partidului, care prevedeau ca tinerii comunişti mobilizaţi să desfăşoare muncă de propagandă antirăzboinică în rândurile militarilor sau, acolo unde era posibil, să dezerteze în liniile sovietice). Moisescu a refuzat, spunând că acest lucru ar echivala cu o condamnare la moarte, întrucât Siguranța se afla pe urmele sale de mai multă vreme, figurând în scriptele armatei ca dezertor (era implicat în două procese la ale căror termene de judecată nu se prezentase). În schimb, Moisescu s-a oferit să organizeze o echipă de „franctirori" pe care să o coordoneze pe cont propriu (propunerea nu s-a materializat niciodată).

Farcaş i-a adus la cunoştinţă lui Gheorghe refuzul lui Moisescu, care se simțea abandonat de partid. Se pare că „Iancu" îşi dorea cu orice preţ să scape de „Stan". Același Farcaş mărturisea în documentul de care aminteam că, în septembrie 1941, i-a predat lui Gheorghe o declarație autocritică referitoare la natura relațiilor și la legăturile pe care le-a avut de-a lungul timpului cu Moisescu. Ulterior, în aceeași lună, Vasile Vâlcu alias „Miron", membru al Biroului, l-a întrebat dacă ar putea să-i indice un şofer al STB care să ducă la îndeplinire executarea lui Anton Moisescu și ulterior să participe la transportarea cadavrului său. „Miron" i-a dat de înțeles că aceasta era o decizie a CC al PCdR, motivată de dorința de a scăpa de un om periculos, care ar fi putut pune în pericol întreaga conducere a partidului. Vâlcu mințea. Deși conducerea centrală a partidului îl criticase în mai multe rânduri pentru greşelile săvârşite în privința muncii conspirative, nu Secretariatul hotărâse suprimarea lui Moisescu, ci Petre Gheorghe[1]. Farcaş a răspuns

1. Mai mult, pentru a-l proteja de furia lui Petre Gheorghe, Ştefan Foriş l-a trimis pe Moisescu în provincie. Acest lucru a fost confirmat și de raportul comisiei speciale constituite la nivelul CC al PCR care a cercetat activitatea politică şi împrejurările în care a fost asasinat Ştefan Foriş. „Iancu" i-a informat și pe ceilalți membri ai Biroului CJ Ilfov al PCdR referitor la decizia sa de a-l suprima pe Moisescu. Aceştia au fost de acord în unanimitate cu hotărârea luată. Deşi există mai multe surse care confirmă că Foriş s-a opus executării lui Moisescu, Constantin Pârvulescu declara în 1967 că, dimpotrivă, Foriş ar fi acceptat propunerea lui „Iancu" şi că tocmai el, Constantin Pârvulescu, s-ar fi opus demersului, întrucât nu existau probe concludente asupra împricinatului. În realitate însă, în şedinţa Secretariatului CC al PCdR care a dezbătut „cazul Moisescu", Foriş a decis salvarea acestuia, iar restul participanților, inclusiv Pârvulescu, au aprobat

negativ, însă i-a făcut legătura cu unul dintre șoferii CC, Ion Suciu alias „Franț", care l-ar fi putut ajuta în sinistrul demers[1].

Tot în acea perioadă, un anume „Marcuson" s-a prezentat la Moisescu, căruia i-a comunicat că urma să-l conducă într-o „iafcă" (o casă conspirativă), unde acesta trebuia să fie cercetat pentru lămurirea situației sale[2]. Moisescu a consimțit și l-a însoțit docil pe „Marcuson" în locuința desemnată pentru anchetarea sa. În realitate, „Stan" fusese atras într-o cursă, cu scopul de a fi lichidat. În toaleta casei se găsea o cadă mare, acoperită cu un capac din lemn. Aici ar fi trebuit să îi fie dizolvat cadavrul în acid. Moisescu a bănuit că ceva este în neregulă, însă nu a încercat să evadeze. Ulterior, după trei zile de la sechestrare, a

---

hotărârea luată (la ședință mai fuseseră prezenți Petrea Nicolae și Constantin Carp, acesta din urmă fiind și cel care i-a comunicat hotărârea lui „Iancu"). Vezi „Raport din 11 martie 1968 privind cazul Ștefan Foriș"; documentul poartă mențiunea „strict secret de importanță deosebită", fiind semnat de membrii comisiei: Gheorghe Stoica, Vasile Patilineț, Ion Popescu-Puțuri și Nicolae Guină. Vezi în acest sens și declarația lui Constantin Pârvulescu dată în fața aceleiași comisii pe 8 decembrie 1967, ACNSAS, fond Documentar, dosar 19, vol. 14, ff. 5, 70, 77.

1. Ion Suciu a fost arestat în iulie 1942, fiind condamnat la moarte de Secția I a Curții Marțiale a Comandamentului Militar al Capitalei (21 septembrie 1942) pentru deținere și răspândire de materiale de propagandă comunistă (la domiciliul său din strada Pitar Moș nr. 27 s-au găsit mai multe exemplare din Rezoluția PCdR, ianuarie 1942). La data arestării, Ion Suciu era „tehnic" al CC al PCdR, secretar al Sindicatului Șoferilor din București și șofer al generalului în rezervă S. Florescu. A fost executat prin împușcare la Închisoarea Militară Jilava, pe 24 octombrie 1942. „Declarația lui Farcaș Alexandru din 29 decembrie 1942 privitor la conflictul ce a avut loc între membrii Comitetului Local PCR București și membrii CC al PCR în perioada aprilie 1941 – decembrie 1942", ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 28/1941, f. 22. ANIC, colecția Documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român și a organizațiilor de masă revoluționare, 1917-1948 (în continuare colecția 50), dosar 319, ff. 682-684. ANIC, fond PCM – Cabinet Militar, dosar 359/1942, f. 176.
2. Conform memoriilor lui Petrea Nicolae, Moisescu l-a tratat cu superioritate pe „Marcuson", zâmbindu-i ironic și refuzând să răspundă punctual la întrebările acestuia, întărind astfel suspiciunile care planau asupra sa. „Petre Nicolae. Memorii (1914-1916)", Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, București, 1969. ANIC, colecția 60, dosar 610, f. 72.

fost eliberat fără a i se oferi vreo explicație. Abia după 1945, Moisescu[1] a aflat că fusese la un pas de moarte (Constantin Pârvulescu i-a relatat varianta sa, pozând în salvatorul acestuia[2]). Mai târziu, după înlăturarea lui Petre Gheorghe din fruntea județenei Ilfov, conducerea partidului l-a reabilitat pe Moisescu, însă acesta nu a mai primit alte însărcinări politice, fiind trimis în provincie pentru a evita contactul cu poliția.

Asasinarea membrilor de partid căzuți în dizgrație și suspectați de a fi „provocatori" sau „colaboratori" ai Siguranței s-a practicat în interiorul mișcării comuniste în toată perioada ilegalității și chiar și după legalizarea partidului (vezi cazul cel mai notoriu, al lui Ștefan Foriș). Însuși Petre Gheorghe îi mărturisea lui Anton Moisescu, înainte de a-l suspecta de colaborarea cu autoritățile, cum a ucis un dobrogean pe care îl considera „provocator": l-a dus într-o pădure și l-a împușcat din spate[3].

Lupte intestine între liderii comuniști după atacarea URSS

Tuturor acestor frământări (arestări, acuze reciproce, suspiciuni) s-a suprapus și confuzia creată în primele săptămâni de după 22 iunie 1941 în privința modului în care trebuia interpretat războiul. Până la acea dată, principalul dușman al păcii era Anglia capitalistă, iar nu aliatul URSS, care era Germania nazistă. Conform propriilor declarații, cu o lună înainte de începerea ostilităților, Petre Gheorghe s-a întâlnit cu Ștefan Foriș. Liderul partidului l-ar fi asigurat că nu era niciun indiciu privind izbucnirea unui conflict între cei doi aliați, deși cu puțin timp în urmă existaseră anumite temeri în acest sens[4].

1. Vezi declarația lui Anton Moisescu în fața comisiei speciale a CC al PCR din 1 noiembrie 1967, ACNSAS, fond Documentar, dosar 19, vol. 14, ff. 97-98.
2. *Ibidem*, f. 103.
3. *Ibidem*.
4. Reproșul lui Petre Gheorghe adresat lui Ștefan Foriș de a nu fi anticipat izbucnirea războiului antisovietic este consemnat și în „Raportul Comitetului Județean Ilfov din 15 decembrie 1941 către CC al PCdR", ANIC, fond 7, dosar 550, f. 17. Vezi în acest sens și „Scrisoare autocritică adresată

În iulie 1941, în noile condiții impuse de conjunctura internațională, lui „Iancu" i s-a cerut să își restructureze organizația și să declanșeze acțiuni de propagandă în București, prin care partidul urma să își exprime sprijinul necondiționat acordat URSS și luptei care trebuia declanșată împotriva agresorilor. În aceeași lună, în calitate de lider al CJ Ilfov al PCdR, Gheorghe a emis o serie de directive adresate tuturor membrilor organizației. Ele vizau în principal noul context geopolitic din estul Europei și modul în care trebuia interpretat războiul.

Astfel, locala de partid considera că principalii vinovați de izbucnirea conflagrației mondiale și a agresiunii asupra URSS erau naziștii și aliații lor (români, unguri, italieni, finlandezi, slovaci), iar războiul era catalogat drept „imperialist" – „ultima fază a capitalismului muribund și în putrefacție". Viziunile lui Petre Gheorghe nu au fost împărtășite de Ștefan Foriș, care, pe 4 august 1941, i-a expediat o scrisoare în care îl lăuda pentru inițiativă, însă îl mustra aspru pentru modul în care a interpretat situația politică internațională de după 22 iunie[1].

Foriș îi explica pe larg că vina nu trebuia aruncată și pe aliații Germaniei, întrucât aceste state se aflau sub ocupație germană și nu puteau fi puse pe picior de egalitate cu Germania. Acesta își întemeia raționamentul pe un discurs susținut de Stalin după 22 iunie 1941, în care nu exista nicio referire la sateliții Germaniei care atacaseră URSS. Cât despre modul de percepere a conflagrației, opinia dogmaticului lider al PCdR era fermă: războiul avea un caracter defensiv, pentru „apărarea patriei sovietice și eliberarea țărilor subjugate de sub jugul imperialismului german".

În continuarea misivei, Foriș îl admonesta pe Gheorghe pentru că s-ar fi pronunțat în favoarea „înfrățirii" cu Armata Roșie și pentru că i-a etichetat pe românii din Basarabia drept „frații noștri":

---

de către Petre Gheorghe, secretarul organizației de partid din București, Secretariatului Comitetului Central al Partidului Comunist din România, în care se apără împotriva acuzației de fracționism", august 1941; vezi *Partidul Comunist din România*..., pp. 180-181, și ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 9/1941, f. 12.

1. „Scrisoare din 4 august 1941 semntă de Marius (Ștefan Foriș) adresată Comitetului județean Ilfov al PCR, privind o circulară elaborată cu prilejul izbucnirii războiului antisovietic", ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 33/1941, ff. 2-4.

Întâi, noi nu suntem pentru înfrățirea cu armata roșie, noi suntem pentru *trecerea* [subl. în original – n.m., M.B.] de partea armatei roșii și întoarcerea armelor împotriva armatelor fasciste germane și a guvernului trădător de țară. În al doilea rând, armata roșie nu este armata de eliberare numai a popoarelor trudite, adică a muncitorilor și țăranilor, ci a popoarelor întregi pentru eliberarea lor națională [...]. Voi scrieți despre „frații noștri români din Basarabia". Frații noștri din Basarabia se consideră moldoveni, și nu români, din cauza jugului sălbatec al moșierilor și capitaliștilor români ei au o aversiune față de români[1].

După administrarea acestui „perdaf ideologic", Foriș îi reproșa, în finalul scrisorii, lipsa de inițiativă în ceea ce privește răspândirea materialului de propagandă (format în special din manifeste și etichete), așa cum fusese însărcinat în iulie 1941.

După câteva luni de la atacarea URSS de către Germania nazistă și aliații săi, Petre Gheorghe și o parte a anturajului său au intrat în conflict cu secretarul general al partidului, Ștefan Foriș. După ani de conduită exemplară în slujba partidului și de supunere necondiționată, Gheorghe a devenit un proscris. Cazul său nu a fost singular: de același tratament s-au „bucurat" în timpul războiului și alte cadre de răspundere ce au avut de-a face cu liderul conflictual al partidului (Constantin Pârvulescu, Iosif Rangheț, Pavel Ștefan, Grigore și Ileana Răceanu, Ana Toma, Alexandru Farcaș etc.).

Într-o scrisoare trimisă în aceeași lună (august 1941), „Iancu" va răspunde acuzelor lui Ștefan Foriș declarând că dispozițiile pe care centrul i le-a trasat cu o lună în urmă nu au putut fi îndeplinite din motive obiective (lipsa unor activiști care nu se aflau în „colimatorul" Siguranței, comunicarea defectuoasă cu Secretariatul și sprijinul insuficient oferit de CC al PCdR)[2].

Schimbul de epistole între cei doi lideri constituie punctul de plecare al luptei pentru supremație/autoritate care avea să ia amploare în lunile următoare. Discuții interminabile, „sterile", după cum aprecia Petrea Nicolae[3],

---

1. *Ibidem*, ff. 4-5.
2. „Scrisoare autocritică din august 1941 adresată de către Petre Gheorghe, secretarul organizației de partid din București, Secretariatului Comitetului Central al Partidului Comunist din România, în care se apără împotriva acuzației de fracționism"; vezi *Partidul Comunist din România...*, pp. 181-182.
3. În a doua jumătate a anului 1941, ședințele CJ Ilfov al PCdR s-au desfășurat într-o casă de pe Șoseaua Viilor din București (pusă la dispoziție de

au început să se poarte în forurile de conducere ale celor două structuri de partid (Secretariatul și Biroul CJ Ilfov). Neîndeplinirea sarcinilor trasate, interpretarea eronată a evenimentelor internaționale, precum și unele „căderi" care au avut loc în toamna anului 1941 au stârnit furia Secretariatului CC al PCdR, recte Ștefan Foriș, care l-a acuzat pe Gheorghe de fracționism, lipsă de vigilență și încălcarea regulilor conspirative.

La sfârșitul lunii august, Ștefan Foriș l-a însărcinat pe Constantin Carp alias „Matei" – unul dintre tinerii săi colaboratori, pe care îl promovase ca membru al Secretariatului CC al PCdR – să reorganizeze componența Biroului Comitetului Județean[1]. Astfel, Constantin Carp i-a instalat ca membri ai Biroului pe Petrea Nicolae alias „Grigore" și Ioan Mețiu alias „Ștefan", dar și pe Vasile Vâlcu. Pentru cel din urmă însă Carp nu a avut acordul lui Foriș, acesta fiind numit cel mai probabil la rugămințile lui Petre Gheorghe și Vasile Vâlcu. Decizia luată fără consultarea lui Foriș îi va fi imputată lui Carp într-o scrisoare pe care Foriș i-a adresat-o câteva luni mai târziu (în martie 1942) și în care îl acuza de lipsă de „devotament" față de partid. Mai mult, din aceeași misivă reiese că „Matei" s-a lăsat atras în anturajul liderilor județenei Ilfov, susținându-i în unele demersuri care contraveneau liniei CC.

În realitate, Carp a încercat să acționeze ca un „tampon", dorind să medieze/aplaneze diferendul existent între cele două tabere. Acest lucru l-a făcut să cadă în dizgrația lui Foriș, care îi trasase instrucțiuni exprese privind epurările pe care trebuia să le întreprindă.

În acest context, în noiembrie 1941, conducerea partidului a decis dizolvarea CJ Ilfov – nu și a organizației –, solicitându-i șefului acesteia

---

muncitorul Filip de la Uzina de Gaz și Electricitate). În aceeași perioadă, Petre Gheorghe a locuit într-o casă conspirativă din București care îi fusese pusă la dispoziție de Dumitru Simulescu, ministru al Poștelor și Telecomunicațiilor (1953-1957). „Petre Nicolae. Memorii (1914-1916)", Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR, București, 1969, ANIC, colecția 60, dosar 610, f. 69.

1. Constantin Carp fusese adus de la Iași în mai 1941, încredințându-i-se sarcina de a ține legătura permanentă între Secretariat și județeana Ilfov. Din cauza multiplelor însărcinări primite în cursul următoarelor luni, în septembrie 1941, Carp a solicitat să fie derobat de responsabilitatea atribuită în mai 1941. În locul său a fost numit Constantin Pârvulescu, care sosise în prima jumătate a anului 1941 de la Constanța, unde deținuse funcția de secretar al Comitetului Regional al PCdR. ACNSAS, fond Documentar, dosar 19, vol. 12, f. 157.

să predea legăturile și parolele[1]. Cel însărcinat să transmită decizia lui Foriș a fost Constantin Pârvulescu alias „Ghiță", membru în Secretariatul CC al PCdR și cel care îl înlocuise pe Carp în poziția de reprezentant al CC pe lângă județeană (în septembrie 1941). Acesta i-a transmis lui Petre Gheorghe hotărârea Secretariatului partidului, care dorea să aibă un rol de apărare a cadrelor (conducerea centrală considera că majoritatea membrilor Biroului Județean erau urmăriți de Siguranță). Totodată, „Ghiță" l-a asigurat pe „Iancu" de sprijinul său, spunându-i că reorganizarea avea un caracter preventiv, fiind motivată de considerente conspirative, și că decizia nu îl viza în mod direct.

Petre Gheorghe nu a fost de acord cu hotărârea Secretariatului, considerând că liderii partidului încercau să-i „decapiteze" conducerea organizației din cu totul alte motive. „Iancu" a încercat să tergiverseze predarea legăturilor și a parolelor, invocând diverse pretexte: nevoia de a i se acorda mai mult timp pentru consultarea celorlalți membri ai Biroului CJ, convocarea unei conferințe de partid care să decidă conducerea județenei, dorința de a-i fi comunicată în scris hotărârea împreună cu motivația de rigoare, precum și concluziile analizei muncii sale depuse în fruntea CJ.

Disputa a fost tranșată în ultima lună a anului 1941, atunci când în casa conspirativă din Șoseaua Viilor a avut loc ultima ședință a Biroului CJ avându-l în frunte pe Petre Gheorghe. În cursul întrunirii, pe un ton ultimativ, Constantin Pârvulescu l-a somat pe Gheorghe să predea legăturile și conducerea organizației. Un potop de acuze a început

---

1. Factorul determinant care a contribuit la luarea acestei decizii categorice a fost arestarea grupului comunist „Kornhauser-Paneth" pe 31 octombrie 1941 (cauza „căderii" au constituit-o delațiunile pe care le-au furnizat Siguranței doi informatori comuniști: Petre Melinte și Ion Valache). Membrii grupării – soții Paneth (inginerul chimist Francisc Paneth și Lili Paneth), medicul Adalbert Kornhauser, muncitoarea Elisabeta Naghi și chimista Ada Marinescu – au fost judecați și condamnați la moarte pe 5 noiembrie 1941 de un complet condus de locotenent-colonelul magistrat Alexandru Petrescu, președinte al Secției a III-a a Curții Marțiale a Comandamentului Militar al Capitalei. Aceștia plănuiseră să producă explozibili într-un laborator chimic amenajat de partid, amplasat în București, pe Splaiul Independenței nr. 8. În această incintă secretă, Siguranța a descoperit câteva zeci de încărcături explozive ce urmau să fie folosite împotriva trupelor germane staționate în România. Pedeapsa instanței militare a fost pusă în aplicare la Închisoarea Militară Jilava chiar în ziua în care comuniștii celebrau „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie" (7 noiembrie 1941).

să curgă din ambele părți. „Iancu" l-a învinovățit pe „Ghiță"/Pârvulescu de moartea utecistului Filimon Sârbu (la acea dată, Pârvulescu încă deținea funcția de secretar al Comitetului Regional Dobrogea), iar acesta, la rândul său, l-a calificat pe Gheorghe drept „venetic".

Refuzul lui „Iancu" de a preda frâiele organizației ilfovene a atras mânia lui Ștefan Foriș, care l-a acuzat de „fracționism", ceea ce în lumea „subteranei" comuniste constituia păcatul capital. „Disputa principială" iscată între cele două tabere s-a purtat în special prin intermediul scrisorilor.

Într-un material intitulat „Pentru lămurirea activiștilor cari nu se supun Hotărârei CC al PCR", Foriș își justifica poziția adoptată față de filiala județeană condusă de „Iancu". Documentul reitera ceea ce fusese stipulat în hotărârea Secretariatului CC al PCdR, tergiversată timp de patru luni (septembrie-decembrie 1941), și anume faptul că nu s-a pus nicio clipă în discuție dizolvarea organizației județene, așa cum afirma „Iancu" în apărarea sa, ci a Comitetului Județean de partid. De asemenea, materialul combătea ideea organizării unei conferințe de partid pe timp de război și preciza că acțiunile lui „Iancu" de „spargere" a unității partidului și a centralismului democratic erau „fără pereche în istoria de 20 ani a Partidului nostru". În sprijinul său, Foriș invoca „istoria Partidului Comunist Bolșevic", precum și o serie de situații similare petrecute în perioada în care omologii lor de la Răsărit se aflaseră în ilegalitate (din cauza clandestinității, organizațiile de partid din Rusia nu puteau pune în aplicare principiul alegerii cadrelor de jos în sus; această situație ar fi urmat să înceteze odată cu accederea la putere și legalizarea mișcării; desigur, realitatea ulterioară a infirmat acest principiu, care a rămas doar o lozincă prevăzută în statutul partidului).

În cele din urmă, Ștefan Foriș a reușit să-l înlăture pe „Iancu" din fruntea județenei Ilfov și din partid, înlocuindu-l cu unul dintre tinerii săi apropiați promovați în conducerea PCdR – Petrea Nicolae zis „Grigore", alias „Victor" (ianuarie 1942)[1]. Restul membrilor Biroului CJ au fost ulterior nevoiți să-și facă autocritica pentru sprijinul oferit fostului lider căzut în dizgrație, dar și pentru tentativa de a „sparge unitatea partidului".

---

1. Din noul Birou au fost înlăturați Ștefan Pavel și Ioan Mețiu, fiind totodată cooptați Paul Davidovici și Nichifor Stere. Petrea Nicolae a fost lider al comuniștilor din capitală în perioada ianuarie 1942 – iulie 1943. În vara anului 1943 a fost înlocuit cu Andrei Löb.

Pe 28 ianuarie 1942, Ștefan Foriș a expediat o scrisoare către CJ Ilfov în care declara încheiată „lupta fracționistă criminală începută de Iancu" și trasa noi sarcini organizatorice: trimiterea către Secretariat a rapoartelor autocritice semnate de foștii apropiați ai lui „Iancu", întărirea muncii de propagandă în rândul muncitorilor de la Uzinele Rogifer (Malaxa) din București, STB și CFR, sabotarea măsurilor antievreiești, procurarea de locuințe conspirative pentru ședințe (absența acestor case a constituit una dintre acuzele aduse lui „Iancu"), reluarea legăturilor cu național-țărăniștii și angrenarea acestora într-un „Front Unic Național", iar nu „popular"/„muncitoresc", întrucât nu trebuia scos în evidență caracterul de clasă al potențialei alianțe politice (potrivit Platformei PCdR din 6 septembrie 1941, „Frontul Unic Muncitoresc" putea fi închegat doar cu social-democrații, în timp ce „Frontul Unic Național" viza angrenarea țărăniștilor și liberalilor, precum și a tuturor „forțelor patriotice" care ar fi dorit să se angajeze în lupta contra lui Antonescu).

Una dintre recomandările lui Foriș îl viza direct pe „Iancu". Conducerea județenei trebuia să-i aducă la cunoștință în scris decizia de „excomunicare" din mișcare, arătându-i-se totodată motivele care au stat la baza hotărârii. În cazul în care acesta își însușea pe deplin greșelile comise, putea fi însărcinat cu diferite responsabilități, însă fără a putea fi reprimit în partid. Fragmentul din scrisoare ce se referă la „Iancu" conține și un pasaj interesant, referitor la susținerea cu bani a agenților ideilor comuniste:

> Dacă el va reveni făcând o autocritică serioasă, recunoscând crima lui și va promite să se îndrepte, îi permitem să muncească ca nemembru de partid la Apărare [Apărarea Patriotică – n.m., M.B.] sau la o altă muncă și depinde numai de purtarea lui reprimirea sa din nou în partid. Să meargă la întâlnirea cu el, cu document și acest răspuns verbal (Teodor, Tudor, oricare cu care puteți și avea legătură până vineri seara, dacă nu este legătură cu nimeni, să meargă Voicu). Trebuie lui lăsat timp cel mai puțin două săptămâni pentru răspuns. Să ne facă răspuns în scris. Având în vedere că este ilegal, îi dăm leafa pe două luni și, dacă va lucra în condițiile de mai sus, va fi ajutat[1].

1. „Scrisoarea lui Faur (Ștefan Foriș) adresată biroului Comitetului Județean PCR Ilfov privind lichidarea luptelor fracționiste și sarcinile care stau în fața organizației de partid din București – 28 ianuarie 1942", ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 4/1942, f. 19.

Tot în ianuarie 1942 a fost emisă şi o Rezoluţie a CC al PCdR în care erau menţionate aspecte privind războiul şi raportarea partidului la conflict, situaţia internaţională, lupta împotriva regimului Antonescu şi iniţierea pertractărilor cu forţele patriotice (inclusiv partidele burgheze) pentru constituirea Frontului Unic Naţional/Patriotic, aşa cum prevedea platforma partidului din 6 septembrie 1941.

Documentul conţine şi o serie de pasaje autocritice referitoare la slăbiciunea partidului, punând carenţa organizatorică pe seama măsurilor represive şi a greşelilor comise de conducerea PCdR după 22 iunie 1941. Partea negativă a rezoluţiei cuprindea şi disputa dintre „poziţia oportunistă" a fostului Birou Judeţean Ilfov şi „linia partidului". Întreaga răspundere era aruncată pe umerii fracţionistului „Iancu", care solicitase convocarea unei conferinţe de partid fără a avea avizul CC şi care săvârşise o serie de greşeli flagrante în privinţa asigurării conspirativităţii muncii de partid. Acuzele continuau şi cu alte momente din scurta luptă fratricidă dintre cel două tabere:

> (*Iancu*) urmat de M. (*Mihalcea*) nu s-a supus hotărârii, a refuzat să predea munca şi legăturile lui şi a pornit deschis la spargerea organizaţiilor partidului, a Tineretului şi Apărării din Capitală, în numele „comitetului judeţean" dizolvat. Însă activiştii şi membrii de partid n-au urmat pe acest criminal, care a încercat să introducă lupta fracţionistă deschisă în organizaţia partidului din Capitală, în interesul lui Hitler şi Antonescu[1].

Prin menţionarea luptei dintre cele două poziţii şi a biruinţei liniei „principiale", stigmatizarea lui Petre Gheorghe a depăşit cadrul discuţiilor care se purtau şi al documentelor care circulau exclusiv la nivelul liderilor partidului, ajungând astfel şi la masa membrilor şi simpatizanţilor PCdR.

Se pare că şi Iuliu Maniu ar fi fost la curent cu luptele pentru putere din interiorul micului, dar agitatului partid comunist. Alexandru Farcaş îşi aminteşte de o întâlnire pe care a avut-o cu Ioan Meţiu în vara anului 1942, în perioada în care acesta se afla în dizgraţia partidului (după căderea grupului „Kornhauser-Paneth" şi poziţionarea sa de partea lui „Iancu"). Acesta i-ar fi comunicat că un membru din anturajul liderului ţărănist i-ar fi destăinuit că, în cursul conciliabulelor purtate între reprezentanţii PCdR şi PNŢ pentru constituirea Frontului Unic

1. „Rezoluţia Comitetului Central al Partidului Comunist din România din ianuarie 1942", ANIC, colecţia 50, dosar 319, ff. 28-29.

Național (propunerea venită din partea comuniștilor i-ar fi fost comunicată liderului țărănist în ianuarie 1942), Maniu ar fi spus „că nu sunt serioși dacă se ceartă între ei"[1].

Pe lângă organele Poliției și Siguranței care aveau cunoștință de scandalul din interiorul PCdR, Serviciul Special de Informații a fost altă structură informativă a statului care a semnalat, cu o mică întârziere, ce-i drept, dar cu acuratețe (semn că avea informatori buni!), problemele comuniștilor bucureșteni. Într-o notă informativă din 28 februarie 1942, SSI comunica celor două instituții amintite, Președinției Consiliului de Miniștri, Ministerului de Război și Marelui Stat-Major:

> Comitetul Central al Partidului Comunist din România, sesizat de faptul că în ultimul timp organizația locală din Capitală s-a făcut vinovată de unele abateri de la ideologia marxistă, cât și de lipsă de activitate, a dispus dizolvarea comitetului de conducere al acesteia din urmă. Această hotărâre a provocat vii neînțelegeri în cadrele conducere, membrii din conducerea organizației locale refuzând a preda conducerea activității politice încredințate. Față de această situație și pentru a se evita o eventuală criză în cadrele mișcării, Partidul Comunist încearcă în prezent găsirea unei soluții pentru aplanarea conflictului. Astfel, în cercurile militanților comuniști, se crede că în cele din urmă comitetul organizației locale va preda gestiunea și conducerea Comitetului Central care va păși la o nouă organizare"[2].

„Iancu", în afara „mișcării"

Într-o ultimă epistolă adresată CC al PCdR (pe 20 februarie 1942), „Iancu" va răspunde punctual tuturor acuzelor formulate de Foriș. Documentul se încheia pe un ton revanșard și amenințător:

---

1. „Declarația lui Farcaș Alexandru din 29 decembrie 1942 privitor la conflictul ce a avut loc între membrii Comitetului Local PCR București și membrii CC al PCR în perioada aprilie 1941 – decembrie 1942", ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 28/1941, f. 41.
2. Notă a SSI din 28 februarie 1942. „Conflictul în cadrele de conducere ale Partidului Comunist", ANIC, colecția 50, dosar 274, f. 25.

Pentru astfel de formulări şi ponegriri – în faţa faptelor, veţi răspunde într-o zi, desigur, mai devreme sau mai târziu. Nu este tocmai ceea ce scrieţi în interesul partidului şi apărarea şi a cadrelor partidului[1].

Se pare că Gheorghe a avut dreptate. După război, Ştefan Foriş a căzut victimă unor acuzaţii nefondate (cea mai gravă viza colaborarea cu Siguranţa), venite chiar din partea tovarăşilor săi de idei, fiind asasinat în vara anului 1946, în urma unei hotărâri a Biroului Politic al CC al PCR.

În declaraţia dată în timpul detenţiei, Alexandru Farcaş relata că, după excluderea din partid, lui „Iancu" i s-a dat „muncă de reabilitare", însă fără a-i fi oferite legături şi parole. Peste numai câteva zile, „Iancu" l-a rugat pe Farcaş să îi găsească o casă conspirativă şi să îl însoţească la o întâlnire pe care urma să o aibă cu un mesager comunist venit din Bulgaria. Curierul sosise în ţară cu misiunea clară de a-l întâlni pe „Iancu" (în ianuarie 1942). Înainte de a se vedea cu „Iancu", emisarul a poposit la Nicolae Atanasoff alias „Croitorul"[2], iar ulterior acesta

---

1. „Scrisoarea lui Iancu către Comitetul Central al PCR – 20.II.1942", ANIC, fond 7, dosar 556, f. 34.
2. Nicolae Stoicoff Atanasoff alias „Croitorul" (n. 7 februarie 1908, Dobrici/Bazargic, Bulgaria), de profesie croitor. În 1925 s-a stabilit în Bucureşti, unde a lucrat ca ucenic şi croitor calificat la diverse ateliere. În 1930 a fost încorporat la Regimentul 13 Călăraşi, fiind lăsat la vatră cu gradul militar de fruntaş. La sfârşitul anilor 1930, fratele său, Marin Atanasoff (n. 1905, Dobrici/Bazargic, Bulgaria), a venit pe ascuns în capitală, întrucât era dat în urmărire în Bulgaria pentru activităţi comuniste. În ţară, Marin Atanasoff s-a căsătorit cu o bulgăroaică şi s-a angajat ca tinichigiu la un atelier de tinichigerie (situat pe Strada Vaselor), deţinut de un anume meşter „Dan". Marin Atansoff şi-a reluat activităţile clandestine, atrăgându-l şi pe fratele său. Astfel, domiciliul comunistului Nicolae Atanasoff a început să fie folosit pe post de „cutie poştală". El primea numeroase scrisori cifrate (inclusiv din Cehoslovacia şi Bulgaria) şi îşi oferea locuinţa drept adăpost temporar pentru agenţii şi curierii partidului care tranzitau Bucureştiul (de cele mai multe ori, aceştia veneau la recomandarea fratelui său). După cedarea Cadrilaterului către Bulgaria (în toamna anului 1940), Marin Atanasoff s-a reîntors în ţara natală. Tot atunci, Nicolae Atanasoff l-a cunoscut pe Petre Gheorghe alias „Gheorghiţă", cu care copilărise în Bazargic şi care i-a spus că lucrează la un atelier de zidărie. „Iancu" avea să preia de acum încolo corespondenţa venită de la structurile de partid din ţară şi de peste hotare. De asemenea, Nicolae Atanasoff continua să fie agentul de legătură dintre emisarii Partidului Comunist Bulgar, veniţi în România cu diverse

a intermediat întrevederea dintre Gheorghe şi curier într-o locuinţă pusă la dispoziţie de Farcaş:

> L-am cercetat [pe mesager – n.m., M.B.] amândoi împreună, fiindcă Iancu nu avea încredere în el. Omul era bulgar de origină şi nu prea ştia bine româneşte, un tip de om muncitor, îmbrăcămintea foarte sărăcăcioasă, părea un om foarte redus, nu ştia decât foarte puţină carte [e vorba despre Ivan Rasnatovschi, semianalfabet – n.m., M.B.]. Pe mine m-a surprins faptul acesta. Iancu m-a lămurit arătându-mi că aşa se întâmplă în astfel de împrejurări. El spunea că-i trimis de fratele croit. [„Croitorul" – n.m., M.B.] şi este venit după Iancu să meargă imediat acolo fiindcă este mare nevoie de el. Iancu mi-a explicat mie că poate trebuia făcută ceva muncă sau trebuie făcută legătura între PCR (Partidul Comunist Român) şi C. Int. [Internaţionala Comunistă – n.m., M.B.] dar că el după chemarea acestui om nu merge, dar mi-a spus că el are în Bulgaria o parolă şi că va cere parola s-o aducă la graniţă. Am controlat amândoi să vedem dacă omul cunoaşte pe la graniţă şi ne-am convins că da. I-a dat Iancu data la om şi parola când trebuia să fie la graniţă şi omul a plecat[1].

Aşadar, primul contact pe care Gheorghe l-a avut cu emisarii bulgari a fost stabilit la mijlocul lunii ianuarie 1942. În cursul lunii următoare, Farcaş a continuat să se întâlnească cu „Iancu", deşi foştilor membri ai CJ Ilfov li s-a interzis să mai întreţină orice tip de legături cu cel care încălcase principiile „centralismului democratic", aşa cum erau statuate acestea în lucrările fundamentale ale lui Lenin şi Stalin sau în *Istoria Partidului Comunist Bolşevic* şi care prevedeau subordonarea necondiţionată a organizaţiilor ierarhic inferioare conducerii centrale, precum şi ale membrilor simpli de partid faţă de organele numite sau alese.

Farcaş l-a revăzut pe „Iancu" pe 24 aprilie 1942, atunci când acesta din urmă l-a vizitat la domiciliul personal cu scopul de a edita nişte manifeste ce aveau să fie distribuite cu prilejul zilei de 1 mai (materialele

---

însărcinări, şi PCdR. „Declaraţie dată de Nicolae Atanasoff în faţa căpitanului magistrat Camil Bărbulescu (28 mai 1942)", ANIC, colecţia 96, dosar 676, ff. 18-19.

1. „Declaraţia lui Farcaş Alexandru din 29 decembrie 1942 privitor la conflictul ce a avut loc între membrii Comitetului Local PCR Bucureşti şi membrii CC al PCR în perioada aprilie 1941 – decembrie 1942", ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar 28/1941, f. 30.

le erau destinate în principal soldaților ce plecau pe front). Următoarea vizită pe care „Iancu" i-a făcut-o lui Farcaş a fost în 4 sau 5 mai. Cu acea ocazie, Gheorghe i-a comunicat că la Nicolae Atanasoff sosise un nou curier bulgar, care întreba insistent de el. A urmat o întâlnire în trei (Petre Gheorghe, Alexandru Farcaş și Pavel Ștefan) în cadrul căreia „Iancu" le-a transmis interlocutorilor săi că noul mesager venise din partea consulatului sovietic din Varna, fiind un agent care în trecut a lucrat și pentru Intelligence Service-ul britanic. În acel moment însă agentul se afla în legături strânse cu spionajul sovietic, având sarcini precise privind efectuarea unor distrugeri/sabotaje în Peninsula Balcanică.

În mod surprinzător, potrivit aceluiaşi Farcaş, emisarul bulgar i-ar fi transmis lui Gheorghe că sovieticii de la consulatul din Varna erau la curent cu disputa dintre el și Foriș. Acesta l-ar mai fi întrebat pe „Iancu" dacă dispune de un număr de oameni bine pregătiți pentru inițierea unor acțiuni subversive și dacă îi putea găsi un om cinstit pe numele căruia să poată cumpăra o casă complet utilată. Mai mult, l-a rugat pe „Iancu" să meargă la podul de la Cernavodă pentru a verifica dacă obiectivul era păzit doar de soldații germani sau și de români.

Deși Farcaş și Pavel Ștefan îl avertizaseră asupra lipsei de credibilitate pe care o insufla agentul, „Iancu" era încântat de posibilitatea de a relua legătura cu Internaţionala a III-a (canalele de comunicare fiind întrerupte din mai 1941) și de a întreprinde ceva concret împotriva maşinii de război „germano-române" (deși însuși „Iancu" avea unele îndoieli în ce privește sinceritatea agentului). Nu cunoaștem dacă „Iancu" s-a deplasat la Cernavodă, așa cum îi ceruse emisarul de peste Dunăre, dar știm că în primăvara anului 1941 s-a întâlnit cu acesta cel puțin de două ori. La una dintre întâlniri, Gheorghe nu s-a prezentat, rugându-l în schimb pe Farcaş să-i iasă în întâmpinare pentru a-şi face o impresie despre misteriosul personaj. Farcaş s-a prezentat la locul cu pricina și l-a studiat de la distanţă, rămânându-ne astfel și un portret al agentului:

> Mi-a explicat toate semnalmentele lui și ora și strada. A doua zi dimineaţa m-am dus cu 10 minute mai de vreme; am supraveghiat strada. Într-adevăr, la ora fixă a sosit un om înalt, mutră de neamţ, cu pălărie verzie, haine gri, purta ochelari, dinte de aur, blond. După cât am putut să observ, dădea semne de oboseală, părea după un chef. Se plimba în stradă cu nerăbdare privind mereu ceasul, privea în automobilele care treceau pe lângă el. A oprit o mașină cu nr. de piață, a ținut-o cam 10 minute, i-a

dat drumul, iar la un moment dat a dispărut şi el intrând într-o clădire din acea stradă[1].

În după-amiaza aceleiaşi zile (14 mai 1942), Farcaş a revenit la domiciliul său, dar „Iancu" plecase. Spre seară l-a vizitat şi Pavel Ştefan, care a rămas până a doua zi, pentru a asculta radiourile clandestine. Cei doi au stat de vorbă până noaptea târziu, ajungând la concluzia că „Iancu" regreta profund atitudinea pe care a avut-o faţă de conducere şi că se afla într-o „fază demoralizatoare".

La patru zile de la despărţirea de Pavel Ştefan, Farcaş a fost vizitat de un om de încredere al lui „Iancu" (nu îi cunoaştem numele) şi de soţia sa, Ronea Gheorghiu alias „Florica" – instructoare a CC al PCdR şi legătura lui Constantin Carp cu organizaţiile din teritoriu (era pentru prima oară când Farcaş o vedea). Femeia i-a spus că soţul său „a căzut" chiar în ziua în care plecase de la domiciliul lui Farcaş. Totodată, „Florica" l-a rugat să înştiinţeze şi conducerea judeţenei, pentru a-i procura banii necesari pentru proces şi eventuale „şperţuri". Ulterior, Farcaş i-a înştiinţat pe Pavel Ştefan, Petrea Nicolae şi Constantin Carp. După câteva zile, „Florica" l-a vizitat din nou pe Farcaş, plângându-i-se că nu a primit niciun ban de la Apărarea Patriotică şi că ar fi cazul să apeleze la Remus Koffler (responsabilul resortului financiar al partidului), care îi promisese sprijinul în trecut. Acesta s-a ţinut de promisiune şi, conform spuselor lui Farcaş, i-ar fi înmânat banii necesari în patru tranşe[2]. Koffler i-a declarat lui Farcaş că banii nu proveneau din bugetul partidului, ci din bugetul său personal.

În legătură cu cheltuielile de întreţinere a mişcării comuniste din România acelor ani de război, avem o informaţie interesantă: pe 15 decembrie 1943, o bună parte a arhivei partidului, care era adăpostită într-o vilă din Strada Crângului nr. 15, a căzut în mâinile Siguranţei, împreună cu locatarii imobilului (soţii Vexler). În ultima zi a anului 1943, SSI a elaborat o notă referitoare la această preţioasă „captură". În document se preciza că, potrivit actelor privind gestiunea financiară a partidului identificate în arhiva din Strada Crângului, „în cursul anului 1942 întregul Comitet Central al Partidului Comunist cheltuia pentru toate resorturile sale circa 1.500.000 lunar", iar „în primele 3 luni ale anului 1943 un singur resort al Comitetului Central, şi anume acela al Apărării (procese, închisori, lagăre), cheltuieşte circa

1. *Ibidem*, f. 35.
2. *Ibidem*, ff. 38-39.

1.000.000 lei lunar"[1]. Iată explicația pentru acele procese ale comuniștilor descrise în capitolele anterioare.

Revenind, voi spune că îl bănuim pe Foriș că nu a dorit să-și sprijine vechiul rival politic, Petre Gheorghe. Banii au ajuns la destinație prin intermediul lui Farcaș, care i-a predat Ronei Gheorghiu și Ivankăi Sarisky (instructoare a CC al PCdR, sora lui Petre Gheorghe și „tehnica" lui Constantin Carp în 1941), în cadrul unor întâlniri conspirative. Până la începutul anului 1942, cele două activiste au asigurat legătura permanentă dintre Constantin Carp și Petre Gheorghe.

Iată cum își amintea sora lui Petre Gheorghe, Ivanka Sarisky, implicarea fratelui său în această afacere. Pe 15 decembrie 1952, Ivanka Rudenko[2] declara că, la începutul lunii februarie 1942, „Iancu" i-ar fi

1. ANIC, colecția 50, dosar 276, ff. 380-381.
2. Atât soția lui Petre Gheorghe, Ronea Gheorghiu alias „Florica", născută Peisahovici (n. 15 iulie 1912, orașul Leova, raionul Cahul, Republica Moldova), instructoare a CC al PCdR (1940-1942), cât și sora sa, Ivanka Sarisky (n. 28 ianuarie 1915, Bazargic, Bulgaria) alias „Lenuța", soția lui Carp Constantin alias „Matei", membră în CJ Ilfov al PCdR (iunie-decembrie 1941), s-au situat de partea conducerii „trădătoare"/„fracționiste" a CJ Ilfov al PCdR, fiind desărcinate din funcții după înlăturarea lui „Iancu" din fruntea organizației. La scurt timp după condamnarea lui Petre Gheorghe, Ivanka Sarisky s-a despărțit de Constantin Carp din cauza infidelităților acestuia și a refuzului său de a se implica în ajutorarea cumnatului aflat la ananghie. Mai târziu, după război, țesătoarea Ivanka Sarisky s-a căsătorit cu Teodor Rudenko (locțiitor al ministrului Afacerilor Externe, șef de secție la CC al PMR și ambasador al RPR în China și Vietnam în anii 1950). A ocupat diverse funcții în aparatul de partid: instructoare a CC al PCR pe lângă Comitetul Regional Dobrogea al PCR (1945), șefă a Secției Muncii de Partid în Rândul Femeilor a CC al PMR și membră în Biroul Comitetului Regional București al PMR (anii 1950). La rândul ei, croitoreasa Ronea Gheorghiu, datorită trecutului său politic în mișcarea comunistă, va ocupa mai multe funcții pe linie de partid și de stat în anii 1950-1960: șefă de sector și adjunctă a președintelui Comisiei Controlului de Partid de pe lângă CC al PMR (anii 1950); directoare a Direcției Personal, Secretariat și Gospodărie din Comitetul Geologic (1 iunie 1961). În iunie 1955, Ronea Gheorghiu, vicepreședintă a CCP, i-a trimis Șefului Secției Externe a CC al PMR o adresă prin care solicita inițierea formalităților pentru efectuarea unei călătorii, alături de fiul său, Petre Gheorghiu, la familia sa stabilită în Chișinău (URSS). Nu știm dacă băiatul a rezultat din căsătoria cu răposatul soț, dar mai mult ca sigur numele acestuia este legat de memoria „eroului". Așa cum reiese și din funcțiile enumerate mai sus,

povestit lui Constantin Carp despre întrevederea pe care a avut-o cu primul emisar venit din Bulgaria. În acea perioadă, „Iancu" se afla în dizgrația conducerii partidului și era dornic de reabilitare. El i-ar fi solicitat sfatul lui Carp în acest caz, întrucât bulgarul avea nevoie de un răspuns categoric din partea PCdR și tatona terenul pentru inițierea unor sabotaje pe Valea Prahovei și pe podul de la Cernavodă. Carp nu i-a oferit niciun răspuns[1]. În aprilie, atunci când al doilea agent bulgar a luat legătura cu Nicolae Atanasoff, „Iancu" l-ar fi întrebat din nou pe Carp cum să procedeze și dacă ar fi oportun să se prezinte la întâlnire. Carp l-ar fi sfătuit să accepte, în ciuda faptului că „Iancu" nu era pe deplin convins de buna-credință a bulgarului. În cele din urmă, Gheorghe s-a hotărât să-l întâlnească pe bulgar, dar a lăsat să treacă câteva zile, întrucât în București se zvonea că în jurul zilei de 1 mai autoritățile vor opera arestări în rândul filoenglezilor și comuniștilor, urmând să însceneze un mare proces care avea să se soldeze cu mai multe pedepse capitale.

Văzând că partidul îl menține pe „linie moartă", neîncredințându-i nicio sarcină, Gheorghe a hotărât, cu toate riscurile, să îl abordeze pe agentul bulgar cu scopul de a iniția acțiuni de sabotaj. Potrivit surorii sale, „Iancu" și-a prevăzut sfârșitul. El i-ar fi declarat cu puțin timp înainte de arestare: „Știu că o să mor, dar partidul cel puțin se va curăța de dușmani".

În opinia Ivankăi Rudenko, principalul responsabil de „căderea" fratelui său a fost Constantin Carp, care l-ar fi „predat" Siguranței. De asemenea, sora lui „Iancu" îl învinovățea și pe Ștefan Foriș pentru că a refuzat să organizeze și să susțină financiar apărarea lui Gheorghe la proces, amenințându-i cu excluderea din mișcare pe toți cei care i-ar fi oferit sprijin[2].

---

ambele ilegaliste au deținut poziții importante în timpul lui Gheorghiu-Dej. Promovarea lor în ierarhia partidului poate fi explicată și prin prisma conflictelor pe care acestea le-au avut cu Foriș (adversarul lui Dej) în timpul războiului. Odată cu accederea lui Ceaușescu în fruntea partidului și cu reabilitarea politică a lui Ștefan Foriș, carierele politice ale celor două vechi ilegaliste au ajuns la final. ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică (dosare anexe), dosar 67/1956, f. 22; ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie (dosare anexe), dosar 149/1961, vol. 1, f. 16; ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 117/1955, f. 26.

1. Declarația Ivankăi Rudenko dată la București pe 15 decembrie 1952, ACNSAS, fond Documentar, dosar 19, vol. 12, f. 172.
2. *Ibidem*. Este posibil ca Ștefan Foriș să fi refuzat să sprijine financiar apărarea lui Petre Gheorghe, deși la acea dată partidul dispunea de resurse

Desigur, nu există niciun indiciu care să confirme colaborarea dintre Carp și Siguranță sau SSI, dar declarația surorii lui „Iancu" datează din perioada în care toți apropiații fostului lider al PCdR (Ștefan Foriș) erau căzuți în dizgrație sau arestați (Lucrețiu Pătrășcanu, Victoria Sârbu, Petrea Nicolae, Constantin Carp, Remus Koffler etc.). Putem afirma că Ivanka și-a păstrat opiniile ferme în privința lui Foriș după arestarea fratelui său. În urma îndepărtării lui Gheorghe din partid, Ivankăi i s-a cerut predarea legăturilor, fiind apoi sechestrată într-o casă timp de o lună, pentru a fi împiedicată să ia legătura cu fratele său[1].

Un consul sovietic și agenții săi

Pentru a pătrunde cât mai mult în „măruntaiele" acestui caz, am cercetat dosarul anchetei întocmit de SSI[2], confruntând informațiile din dosar cu declarațiile fostului tovarăș al lui „Iancu", Nicolae Atanasoff, și ale lui Ivan Rasnatovschi (prezente în același dosar), un fost curier al rețelei de spionaj comuniste controlate de consulul sovietic din Varna. Trebuie spus că în dosar nu se găsește nicio declarație semnată de Petre Gheorghe, întrucât în timpul cercetărilor a refuzat să colaboreze cu anchetatorii săi, așa cum procedase și în trecut cu prilejul precedentelor arestări (nu le-a oferit nici măcar ultima adresă la care domicilia în momentul arestării).

În martie 1942, în Bulgaria au fost arestați câțiva funcționari ai consulatului sovietic din Varna și ai legației sovietice din Sofia, care culegeau informații pentru serviciile secrete sovietice. În cursul cercetărilor

---

financiare mari, provenite inclusiv de la unii industriași ai vremii (de exemplu, Emil Calmanovici, Jacques Berman sau Alexandru Ștefănescu). Alegațiile rudelor lui „Iancu" au fost combătute cu vehemență de Victoria Sârbu, fosta „tovarășă de viață" a lui Foriș, care, în timpul anchetei lotului „Pătrășcanu", ar fi afirmat că partenerul ei ar fi făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-l salva pe Petre Gheorghe (inclusiv oferirea de sprijin financiar). Îi mulțumesc istoricului Cristina Diac pentru această informație.

1. „Declarație semnată de K. (Ivanca Rudenco) privind activitatea lui Ștefan Foriș, relațiile acestuia cu Petre Gheorghe – 1943", ANIC, colecția Documente elaborate de deținuții comuniști și socialiști din închisori și lagăre, 1923-1945 (în continuare, colecția 55), dosar 405, f. 6.
2. ANIC, fond 96, dosar 676.

a reieşit că, pe lângă reţeaua de spionaj demantelată, sovieticii mai primeau informaţii şi de la o fracţiune cu ramificaţii în Partidul Comunist Bulgar. Gruparea era alcătuită din membri şi simpatizanți ai Partidului Comunist Bulgar proveniți în special din Dobrogea (Enciu Popov, Tito Grigorov Şagarovski, Dimiter Nedelcev Snamenov, Stoian Alexiev şi Simeon Kirilov) şi un emigrant rus alb (Ivan Rasnatovschi), fiind controlată de însuşi secretarul consultatului sovietic din Varna, Plakutin. Acesta le trasase sarcini precise privind cercetarea şi culegerea de informaţii referitoare la portul Constanţa (apărare antiaeriană, planurile rezervoarelor de petrol, rapoarte despre efectele bombardamentelor sovietice etc.) şi despre posibilitatea de a iniţia acţiuni de sabotaj la Ploieşti şi Constanţa.

În urma anchetei a reieşit că, după declanşarea ostilităţilor pe frontul de est, Plakutin l-a contactat pe Tito Grigorov Şagarovski cu scopul de a-l trimite în România pentru a verifica măsurile de securitate de la podul Cernavodă şi iniţierea unor acţiuni de sabotaj pe Valea Prahovei. Şagarovski s-a temut să preia sarcina, dar l-a contactat pe un apropiat din „mişcare", Enciu Popov (n. 1914), croitor din Bazargic/Dobrici, care fusese condamnat în trecut pentru activităţi comuniste (pe teritoriul României). La rândul său, Popov a refuzat, considerând că misiunea era mult prea riscantă, însă i-a recomandat două legături în România: croitorul bucureştean Nicolae Atanasoff, domiciliat în strada Petre Maior nr. 78 şi proprietar al unui atelier de croitorie situat pe strada I.G. Duca nr. 7, şi cizmarul Vasile Kristev alias „Vasile Mircea" din Ploieşti.

În august 1941, Şagarovski a reuşit să recruteze un emigrant analfabet (Ivan Rasnatovschi[1]), care locuia într-o comună din apropierea oraşului Dobrici/Bazargic (Armalîc). Amândoi s-au deplasat la consulatul sovietic din Varna, unde Şagarovski i l-a prezentat lui Plakutin, spunându-i că acesta era dispus să efectueze misiuni de spionaj în România contra unor sume de bani. Cu acest prilej, Plakutin l-a întrebat pe Şagarovski dacă îl cunoaşte pe un anume „Peter Pehlivanof", însă acesta i-a răspuns că nu. La sfârşitul întâlnirii, amândoi au primit de la Plakutin câte 500 de leva şi 5.000 de lei, iar lui Rasnatovschi i

1. Ivan Simionov Rasnatovschi (n. 10 iunie 1907, comuna Dragulea, judeţul Ismail), ţăran bulgar analfabet, căsătorit cu Maria Rasnatovschi, născută Iencova, cu care a avut doi copii. Ivan Rasnatovschi provenea dintr-o familie numeroasă săracă, având patru surori şi trei fraţi. A satisfăcut serviciul militar obligatoriu în armata română, la Regimentul 28 Infanterie, în perioada 1929-1930, fiind lăsat la vatră cu gradul de soldat.

s-au dat indicații clare pentru prima misiune pe care trebuia să o efectueze în România. Acesta urma să ia legătura cu „Pehlivanof" prin intermediul croitorului Atanasoff, în vederea stabilirii unui canal de comunicare cu Bucureștiul.

Prima dată când Ivan Rasnatovschi a încercat să îl contacteze pe „Pehlivanof" a fost în toamna anului 1941 (probabil în noiembrie). Nicolae Atanasoff își amintea în timpul detenției că în acea perioadă a fost vizitat la domiciliu de un „individ urât, mic, sbârcit la față, cu numele Ioan", despre care nu știa sigur dacă era bulgar sau găgăuz[1]. Acesta (Ivan Rasnatovschi) l-a întrebat de „Gheorghiță" și l-a rugat să-i faciliteze rapid o întâlnire. Atanasoff l-a găzduit peste noapte, însă nu a reușit să-l contacteze pe „Iancu". A doua zi, Rasnatovschi a plecat precipitat, spunându-i că nu îl mai poate aștepta.

În decembrie 1941, Rasnatovschi a trecut din nou granița ilegal și s-a îndreptat către Medgidia, unde, pe baza unei parole, urma să intre în contact cu un curier sosit de la București. Acesta trebuia să îl conducă în București pentru a-l întâlni pe Atanasoff sau pe „Pehlivanoff".

Rasnatovschi a plecat la Medgidia, însă curierul nu a sosit la punctul de întâlnire. Conform planului de rezervă, Rasnatovschi s-a deplasat la București pentru a lua legătura din nou cu Nicolae Atanasoff.

Ajuns în capitală, Rasnatovschi a fost găzduit timp de două zile de Atanasoff. De această dată, Nicolae Atanasoff l-a cazat pe Rasnatovschi chiar în atelierul său de croitorie. Între timp, Atanasoff îl avertizase pe Gheorghe că a fost căutat de un curier venit special tocmai din Bulgaria. Nici de această dată, Atanasoff nu a izbutit să le mijlocească celor doi o întrevedere. După două zile de așteptare, Rasnatovschi s-a despărțit de Atanasoff, iar la plecare i-a lăsat o fotografie cu portretul său, pe spatele căreia a scris un mesaj către „Pehlivanof". Acestuia îi transmitea că îl va aștepta între 22 și 27 decembrie 1941 la Medgidia, întrucât consulul sovietic din Varna dorea să-i vorbească. Ulterior, Nicolae Atanasoff i-a arătat fotografia lui Gheorghe, care, deoarece era prins cu diverse treburi în capitală, l-a rugat să meargă chiar el la Medgidia.

A doua zi după Crăciun, Atanasoff a plecat la Constanța, spunându-i soției că trebuia să cumpere cașcaval și rahat pentru Anul Nou. După o noapte petrecută în Constanța, la un fost camarad (Ismail) pe care îl cunoscuse în timpul concentrărilor din 1939 și 1940, Atanasoff s-a

1. Declarație dată de Nicolae Atanasoff în fața căpitanului magistrat Camil Bărbulescu (28 mai 1942), ANIC, fond 96, dosar 676, ff. 18-19.

deplasat la Medgidia. Rasnatovschi, care trecuse din nou frontiera cu sarcini precise de la Şagarovski, l-a întâlnit pe Atanasoff în piaţa centrală din Medgidia. După ce i-a înmânat o scrisoare din partea lui Şagarovski, Rasnatovschi s-a arătat dezamăgit de absenţa lui „Pehlivanof", pe care spera să-l convingă să-l însoţească la Varna pentru a lua legătura cu Plakutin[1]. Atanasoff a motivat absenţa lui „Pehlivanof" invocând programul încărcat al acestuia şi l-a rugat să vină cu el în capitală, unde, de această dată, avea să facă toate demersurile necesare pentru a-l întâlni.

Spionaj şi batoane de ciocolată... germană

Cei doi s-au urcat în tren, în vagoane separate, şi au plecat spre Bucureşti. La atelierul de croitorie al lui Atanasoff, Rasnatovschi a rămas timp de două nopţi, în speranţa că acesta va reuşi în cele din urmă să mijlocească întrevederea. Nici de această dată nu s-au întâlnit, Atanasoff spunându-i sec lui Rasnatovschi că „Pehlivanov" nu a reuşit să îşi facă timp pentru a-l vedea. Însă Atanasoff i-a înmânat o nouă scrisoare din partea lui „Pehlivanov", pe care trebuia să i-o predea lui Şagarovski. În prima jumătate a lunii ianuarie 1942, Rasnatovschi a părăsit dezamăgit atelierul de croitorie, având asupra sa misiva care a ajuns la destinaţie chiar a doua zi.

În februarie 1942, folosindu-se, la fel ca până atunci, de un buletin fals pe care i-l dăduse Şagarovski, Rasnatovschi a plecat pentru ultima dată în România prin punctul de frontieră de la Cerchez (în apropiere

1. Se pare că şi PCdR îşi dorea stabilirea unor legături cu Partidul Comunist Bulgar şi diplomaţii sovietici. Într-o scrisoare conspirativă din 1943, un anume „Cristian" declara că Petre Gheorghe i s-ar fi confesat înainte de execuţie, recunoscând greşelile comise în disputa cu Foriş, şi că, după excluderea sa din „mişcare", „i s-a pus în vedere de către un om din cond. [conducerea partidului – n.m., M.B.] să plece în Bulgaria. În acest scop, i s-a dat legătura cu un bulgar care, în loc să discute cu el modalitatea de a trece frontiera, a început să discute necesităţile de organizare de acte teroriste. A adus la cunoştinţă acest lucru cond., i s-a răspuns că este ceva natural". Conform acestei relatări, conducerea partidului a fost la curent tot timpul cu mişcările emisarilor bulgari veniţi în România. ANIC, colecţia 55, dosar 402, f. 1.

de Cara Omer, azi orașul Negru Vodă, județul Constanța). De această dată, pe lângă o scrisoare pe care urma să i-o dea lui „Pehlivanov" via Atanasoff, Rasnatovschi primise de la Șagarovski și o serie de instrucțiuni verbale. El trebuia să-i întrebe pe „Pehlivanov" și pe apropiații săi despre stadiul culegerii de informații referitoare la zona petroliferă Valea Prahovei. Se pare că spionajul sovietic din Varna era nemulțumit și exasperat de absența acțiunilor de sabotaj din România.

Rasnatovschi s-a îndreptat direct către prăvălia lui Atanasoff din București, unde în aceeași seară a reușit să-l întâlnească pe Petre Gheorghe. După confruntarea parolelor, Rasnatovschi i-a înmânat scrisoarea, spunându-i că a fost trimis de Șagarovski și Popov. A doua zi, Rasnatovschi și Gheorghe au participat la o ședință secretă, care a avut loc într-o casă conspirativă din București (la întrunirea secretă au mai luat parte o femeie și un bărbat pe care Rasnatovschi nu îi cunoștea). Din declarația sa existentă la dosarul cauzei, reiese că Gheorghe a schimbat cu aceștia diferite mesaje secrete, asigurându-i totodată de fidelitatea sa și de dorința de a i se încredința anumite sarcini speciale. În dimineața următoare, Gheorghe și Rasnatovschi au părăsit imobilul și s-au îndreptat către atelierul lui Atanasoff.

A doua zi, cei trei s-au îmbarcat într-un tren cu destinația Medgidia. Aici, Gheorghe și Atanasoff i-au arătat lui Rasnatovschi o casă mică, amplasată în apropierea unei cazărmi, în care locuia un bătrân pe nume „Simeon". Pe viitor, acesta urma să fie legătura dintre Petre Gheorghe, Atanasoff și consulatul sovietic din Varna, via Rasnatovschi (s-a fixat chiar și parola: „Sunt din Cara Omer și vreau să vorbesc cu Petre sau Nicu"). La despărțirea de Rasnatovschi, „Pehlivanov" i-a înmânat o scrisoare pe care acesta trebuia să i-o predea lui Plakutin via Tito Grigorov Șagarovski. Se pare că misiva conținea o schiță cu perimetrul de pază al podului de la Cernavodă și răspunsul lui Gheorghe referitor la solicitările lui Șagarovski de a iniția operațiuni de sabotaj. „Pehlivanov" îi transmitea lui Șagarovski că era practic imposibil să te apropii de podul de la Cernavodă sau de câmpurile petrolifere de pe Valea Prahovei din cauza măsurilor de securitate sporite.

Rasnatovschi a trecut frontiera ilegal prin același punct de trecere (de lângă Cara Omer), ajungând a doua zi la Bazargic, unde i-a înmânat lui Șagarovski epistola. În lunile februarie și martie 1942, Șagarovski l-a contactat în câteva rânduri pe Rasnatovschi, rugându-l să treacă din nou în România, pentru a-i înmâna lui „Pehlivanov" noile instrucțiuni trasate de consulul sovietic. Rasnatovschi a refuzat de fiecare dată,

declarându-se nemulțumit de sumele de bani pe care aceștia i le ofereau în raport cu periculozitatea misiunilor.

Pe 6 aprilie 1942, Rasnatovschi a fost arestat de poliția bulgară la domiciliul său din comuna Armalîc. După scurta anchetă preliminară a polițiștilor bulgari din Sofia, Rasnatovschi a fost predat Poliției Secrete de Campanie germane. La finalizarea cercetărilor, germanii l-au înaintat Secției Juridice a SSI, pentru lămurirea unor aspecte referitoare la ramificațiile din România ale rețelei de spionaj coordonate de Plakutin, secretarul consulului sovietic Vinogradov.

În urma informațiilor obținute în cursul cercetărilor preliminare (vezi arestările operate la sfârșitul lunii martie 1942), organele de contrainformații germane și bulgare au pus la cale un plan care prevedea atragerea într-o capcană a celorlalți membri ai rețelei aflați pe teritoriul României. Înscenarea îi viza pe Nicolae Atanasoff și Petre Gheorghe. Coordonarea întregii operațiuni avea să fie efectuată de Poliția Secretă de Campanie germană din Bulgaria – Geheime Feldpolizei (structura de contraspionaj a Wehrmachtului).

În acest sens, Rasnatovschi a fost înlocuit cu un bulgar (din documente nu reiese numele sau criptonimul acestui informator sau agent) care urma să se deplaseze la „Simeon" din Medgidia sau direct la Nicolae Atanasoff, pe care, după furnizarea parolei, trebuia să îl roage să-i facă legătura cu „Pehlivanov".

Conform „combinației informative" stabilite, pe 25 aprilie 1942 bulgarul s-a prezentat la atelierul de croitorie din București deținut de Nicolae Atanasoff, spunându-i acestuia că are să îi transmită ceva important. Crezând că vizitatorul vine din partea fratelui său, Marin Atanasoff, Nicolae l-a rugat pe necunoscut să revină în ziua următoare. A doua zi, agentul i-a spus că nu a fost trimis de Marin Atanasoff, ci de o persoană cu o mai mare influență în „mișcare", și că dorește să ia legătura cu „Pehlivanov". Atanasoff i-a promis că îi va face legătura cu Gheorghe, declarându-i că în ultima vreme acesta avea unele probleme în partid, de unde fusese destituit. Totodată, i s-a plâns că ultimul curier venit din Bulgaria (Ivan Rasnatovschi) nu a reușit să stabilească o legătură solidă cu Plakutin, fiind cam „prost de fel"[1]. Atanasoff i-a mai spus agentului că Petre Gheorghe și „bulgarii" din PCdR erau foarte nemulțumiți de „ungurul" din fruntea partidului (adică Ștefan Foriș), pe care îl calificau drept „troțkist", bănuindu-l și de colaborare cu Siguranța.

1. ANIC, fond 96, dosar 676, f. 10.

La finalul întrevederii, agentul i-a înmânat lui Atanasoff 1.000 de lei pentru a-i aranja o întâlnire cu „Pehlivanov".

În zilele de 27, 28, 29 și 30 aprilie 1942, bulgarul a revenit la atelierul de croitorie din strada I.G. Duca nr. 7, însă Atanasoff i-a mărturisit că l-a găsit foarte greu pe „Pehlivanov", care s-ar fi arătat deosebit de reticent la ideea de a-l întâlni. Atanasoff i s-a plâns agentului că în România acțiunile de sabotaj erau practic imposibil de organizat, de aceeași părere fiind și „Pehlivanov". În acest sens, chiar el se deplasase la podul de la Cernavodă pentru a se edifica asupra măsurilor de pază și supraveghere. Totuși, nici el și nici Gheorghe nu erau hotărâți să renunțe. Atanasoff i-a relatat că, în urmă cu câteva luni, Gheorghe îi înmânase niște tuburi cu explozibil care aparținuseră unei „grupe de luptă" formate din evrei care fusese destructurată de autorități (cel mai probabil se referea la grupul „Kornhauser-Paneth").

Bulgarul nu a renunțat la ideea de a-l întâlni pe Gheorghe și a plusat, oferindu-i lui Atanasoff 15.000 de lei ca să mai încerce o dată să-l convingă pe cel vizat să accepte o întrevedere. În mod surprinzător, insistența agentului nu i-a ridicat prea multe semne de întrebare lui Atanasoff, deși el își oferise serviciile în locul lui „Pehlivanov", fiind gata să plece la Constanța sau pe Valea Prahovei pentru a culege informațiile militare de care era nevoie.

În cele din urmă, în seara zilei de 4 mai 1942, Petre Gheorghe a venit să îl cunoască pe agentul de care îi vorbise Atanasoff. Văzând că agentul cunoștea parola de identificare, „Iancu" a devenit mai puțin precaut și a acceptat să vorbească deschis. I s-a plâns de marginalizarea sa în partid și și-a amintit cu nostalgie de călătoriile întreprinse prin Europa din ordinul lui Gheorghi Dimitrov. Totodată, Gheorghe i-a destăinuit bulgarului că plănuia să arunce în aer câteva ateliere de la Uzinele Rogifer (Malaxa), unde introdusese deja o cantitate de explozibil cu ajutorul a zece muncitori care lucrau acolo (atentatul era programat pentru 20 mai 1942). De succesul operațiunii depindea sosirea unui expert în explozibili, care însă nu își făcuse apariția până la acea dată, așa cum se stabilise. Gheorghe i-a mai relatat agentului că se afla în posesia unei cantități însemnate de explozibil, rămasă de pe urma „căderii" grupului „Kornhauser-Paneth", însă aceasta era insuficientă pentru a iniția acțiuni de amploare. Bulgarul l-a asigurat că poate conta pe sprijinul său.

La rândul său, pentru a-i câștiga încrederea cât mai repede, agentul i-a livrat „legenda" pe care fusese instruit să o ofere în momentul

stabilirii contactului. Astfel, bulgarul s-a prezentat ca agent al serviciilor de informaţii britanice, spunându-i că obţinuse toate informaţiile referitoare la cei doi interlocutori prin intermediul spionajului sovietic care îşi avea baza la consulatul URSS din Varna.

Nefiind pe deplin convins de spusele misteriosului emisar, Petre Gheorghe i-a transmis că, înainte de a trece la efectuarea unor operaţiuni subversive, va trebui să se consulte cu „Ungurul"/Foriş. În momentul despărţirii, agentul i-a înmânat lui Gheorghe 15.000 de lei, spunându-i că îl aşteaptă cât mai repede cu un răspuns ferm.

După o săptămână (pe 12 mai), agentul s-a reîntâlnit cu Atanasoff, căruia i-a declarat că procurase explozibilul solicitat şi că aştepta un răspuns urgent din partea lui „Pehlivanov". Bulgarul i-a mai relatat că persoana care îi furnizase explozibilul îi transmisese că superiorii săi din Bulgaria sunt neliniştiţi de absenţa acţiunilor de sabotaj din România. Atanasoff s-a declarat neputincios şi i-a comunicat agentului că „Pehlivanov" se menţine pe poziţia iniţială de a nu întreprinde nimic fără acordul şefului PCdR, iar acesta, la rândul lui, interzisese categoric stabilirea de contacte cu emisarii care deţineau alt tip de parole decât cele stabilite de Secretariatul CC al PCdR. Bulgarul nu a renunţat şi i-a promis lui Atanasoff că îi va cumpăra o casă în Bucureşti dacă îi mijloceşte o ultimă întâlnire. De asemenea, în schimbul sumei de 5.000 de lei, „agentul cu ochelari" (aşa cum l-a descris Atanasoff în timpul anchetei) l-a rugat să meargă la Constanţa şi să culeagă informaţii militare referitoare la prezenţa trupelor germane din oraş şi a unor submarine italiene aflate în port.

Atanasoff a acceptat şi pe 17 mai 1942 a plecat la Constanţa, de unde s-a întors chiar a doua zi. Sosind acasă, soţia sa i-a transmis că „Gheorghiţă"/ Petre Gheorghe trecuse pe la prăvălie şi întrebase de el, dar ea l-a dat afară, spunându-i că nu mai vrea să îl vadă şi să audă de treburile suspecte de care se ocupa. În aceeaşi zi (17 mai 1942), pe la atelierul de croitorie trecuse şi agentul bulgar, însă nu se intersectase cu Gheorghe.

Între timp, prin intermediul altui colaborator, Poliţia Secretă de Campanie germană i-a furnizat agentului un baton de ciocolată în care fusese introdusă o cantitate de 120 de grame de explozibil. Încărcătura urma să-i fie predată de agent lui Atanasoff cu proxima ocazie, pentru ca acesta să i-o remită mai departe lui „Pehlivanov", în vederea folosirii sale în operaţiunea de la Uzinele Rogifer. Mostra trebuia să îi fie prezentată lui Gheorghe ca fiind venită pe filiera *intelligence*-ului britanic şi, în cazul în care s-ar fi arătat mulţumit de ea, alte „pachete" ar fi urmat să-i fie furnizate.

Capcana și arestarea

Pe 19 mai, agentul a revenit la prăvălie, acolo unde Atanasoff i-a oferit câteva cărți poștale pe care scrisese tot ceea ce văzuse la Constanța. În timp ce discutau în atelier, și-a făcut apariția inopinat „Pehlivanov", care se hotărâse în cele din urmă să accepte oferta bulgarului și să treacă la acțiuni concrete. Agentul i-a arătat „mostra", la vederea căreia „Pehlivanov" s-a declarat mulțumit, adăugând că ar mai avea nevoie de un lichid special cu care să distrugă lagărele unor locomotive. Mai mult, „Pehlivanov" i-a vorbit agentului de un depozit de la periferia capitalei și de un parc de locomotive, acolo unde avea la dispoziție doi oameni gata de acțiune. Întrevederea nu a durat decât 30 de minute. Cei trei au stabilit să se revadă în același loc peste câteva ore.

Seara, „Pehlivanov" a avut o nouă ezitare. I-a spus agentului să mai aștepte ceva timp, întrucât peste doar două zile avea fixată o întâlnire cu „Ungurul"/Foriș și atunci îi va putea comunica hotărârea definitivă privind demararea operațiunilor. După 30 de minute cei trei au părăsit prăvălia. Atanasoff s-a despărțit de ei în Piața Mussolini (fostă și viitoare Romană), spunându-i lui „Pehlivanov", în limba română, să aibă încredere în agent (Atanasoff se grăbea să ajungă la cinematograful Unic din Piața Filantropia, unde era așteptat de soție). În următoarele cinci minute, Petre Gheorghe și agentul au fost reținuți de organele SSI (se subînțelege că acesta din urmă a fost arestat doar pentru a nu i se deconspira adevărata misiune). Atanasoff a fost lăsat în libertate până a doua zi, întrucât nu apucase să centralizeze toate informațiile referitoare la obiectivele economice și militare pe care le văzuse la Constanța. Pe 20 mai 1942, Atanasoff și agentul, care fusese eliberat după câteva zeci de minute, s-au reîntâlnit la atelier, de unde au pornit către un local de pe bulevardul Nicolae Bălcescu. Atanasoff i-a oferit agentului o nouă carte poștală, pe care își notase ultimele amintiri de la Constanța. După ce agentul l-a „stors" de informații, cei din SSI au intervenit și i-au arestat pe amândoi.

Ulterior, pe 24 aprilie 1942, Ivan Rasnatovschi a fost adus la București de polițiștii bulgari pentru a fi cercetat în legătură cu arestarea lui Petre Gheorghe și Nicolae Atanasoff. Cei trei reținuți au fost depuși la Închisoarea Militară Malmaison de pe Calea Plevnei nr. 139. Ofițerii magistrați care activau aici aveau o dublă subordonare: din punct de vedere administrativ se aflau sub ordinele Direcției Justiție Militară a MApN (notările,

aprecierile/calificativele şi avansările în grad depindeau de această structură), iar din punct de vedere operativ funcţionau sub comanda SSI[1].

Cercetările nu au fost conduse de Siguranţă, întrucât suspecţii de dezertare, sabotaj, spionaj şi trădare intrau în aria de investigaţii a Secţiei de Poliţie Judiciară Militară (Secţia Juridică a SSI). Potrivit dispoziţiilor Marelui Stat-Major, în cazul în care Jandarmeria, Poliţia sau Siguranţa arestau suspecţi bănuiţi de infracţiunile sus-menţionate, acestea erau obligate să anunţe telefonic organele Secţiei de Poliţie Judiciară Militară pentru preluarea cercetărilor[2].

Ancheta a fost coordonată de căpitanul magistrat Camil Bărbulescu şi de superiorul său direct, locotenent-colonelul magistrat Emil Velciu, şef al Secţiei de Poliţie Judiciară Militară. Pe baza documentelor şi informaţiilor furnizate de Poliţia Secretă de Campanie germană și a declaraţiilor făcute de Nicolae Atanasoff și Ivan Rasnatovschi, pe 18 iulie 1942 căpitanul magistrat Camil Bărbulescu a încheiat un proces-verbal care conţinea concluziile anchetei.

Petre Gheorghe nu a recunoscut nimic, declarând că pe Ivan Rasnatovschi l-a văzut pentru prima dată după ce a fost arestat, însă mărturiile celor doi coroborate cu informaţiile furnizate de germani[3] (completate cu declaraţiile agentului şi ale membrilor reţelei de spionaj coordonate de Plakutin, arestaţi în martie 1942) au fost probele pe baza cărora ofițerul Bărbulescu a decis trimiterea lui Petre Gheorghe și a lui Nicolae Atanasoff în fața Curții Marțiale Ploiești (la cererea Poliției Secrete de Campanie germane din Bulgaria, Ivan Rasnatovschi a fost retrimis în Bulgaria, pentru judecarea lui în lotul spionilor arestaţi în martie 1942):

1. Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești. Memorii 1916-1944*, Roza Vânturilor şi RAI, Bucureşti, 1994, pp. 176-177.
2. Potrivit unui raport întocmit de SSI, în perioada 1 iunie - 31 iulie 1942 au fost arestaţi şi înaintaţi curţilor marţiale 207 „spioni" şi „terorişti" (182 de bărbaţi şi 25 de femei). Dintre aceştia, 154 activaseră în favoarea URSS, iar 53 de partea Ungariei. Din punct de vedere etnic, situaţia se prezenta astfel: 18 români, 79 de ruși, 20 de ucraineni, 39 de unguri, 27 de bulgari, 11 evrei, cinci germani şi opt de alte naţionalităţi. Această situație statistică a fost trimisă către Biroul 2 al Cabinetului Militar al Conducătorului Statului, care a introdus-o în *Buletinul de informaţii militare* din 24 august 1942, ANIC, fond PCM - Cabinet Militar, dosar 355/1942, ff. 208-209.
3. În România, întreaga afacere a fost supervizată şi coordonată de locotenentul Alfred Petermann și maiorul Waldemar von Gregory, ofiţeri ai organelor de contrainformaţii germane care funcţionau pe lângă Wehrmacht şi Misiunea Militară Germană în România.

Din cele stabilite în cursul cercetărilor, rezultă că toți trei bănuiții făceau parte dintr-o organizație internațională cu scopuri teroriste și de spionaj, ceea ce o confirmă și tăcerea semnificativă, nemaiîntâlnită pe care a păstrat-o tot timpul Gheorghe Petre Pehlivanoff[1].

Procesul-verbal amintit mai preciza că Petre Gheorghe a încercat să se sinucidă în arestul Secției de Poliție Judiciară Militară (adică la Închisoarea Militară Malmaison).

Astfel, în ziua de 20 iulie 1942, dosarul cauzei și cei doi suspecți au fost înaintați Parchetului Curții Marțiale Ploiești pentru aprofundarea cercetărilor sub aspectul săvârșirii faptelor de „uneltire contra ordinei sociale" și „crimă de înaltă trădare", infracțiuni care se pedepseau cu moartea sau muncă silnică pe viață, conform CP, Decretului-Lege nr. 236/1941 și Decretului-Lege nr. 967/1941.

La scurt timp după proces, Gestapoul s-a adresat SSI cu rugămintea ca autoritățile române să amâne punerea în aplicare a sentinței și să îl predea pe Gheorghe agenților Gestapo din București, în vederea anchetării sale în altă afacere de spionaj[2].

Organele de informații românești s-au conformat și, în a doua jumătate a lunii august 1942, agenții secreți germani au descins la Penitenciarul Ploiești cu scopul de a-l interoga pe Petre Gheorghe.

Revenind la perioada petrecută de Petre Gheorghe la Malmaison, trebuie să precizăm că acesta a fost maltratat cumplit în timpul detenției. Într-un material documentar elaborat în 1948 care viza istoricul SSI, atribuțiile și schema de personal ale instituției, se făcea referire și la abuzurile personalului Secției de Poliție Judiciară Militară. Totodată, se aminteau și legăturile de prietenie și bună colaborare instituțională existente între locotenent-colonelul magistrat Emil Velciu și locotenent-colonelul magistrat Manea Cristea (președintele Curții Marțiale din Ploiești), aflați sub „umbrela" protectoare a generalului magistrat Ioan Aramă, director al Direcției Justiției Militare din Ministerul Apărării Naționale. Acest aspect este consemnat și în memoriile fostului șef al

1. Proces-verbal din 18 iulie 1942, semnat de căpitanul magistrat Camil Bărbulescu, ofițer de poliție judiciară, delegat al Ministerului Apărării Naționale, ANIC, fond 96, dosar 676, f. 6.
2. Nota SSI din 12 august 1942. Pe document se regăsește apostila șefului SSI, Eugen Cristescu, prin care îi ordona locotenent-colonelului Emil Velciu să intervină la organele justiției militare pentru amânarea sentinței. ANIC, fond 96, dosar 676, f. 55.

SSI, Eugen Cristescu, care aminteşte şi de stipendiile oferite de SSI unor magistraţi militari din Direcţia Justiţiei Militare. În documentul amintit se mai afirmă că ofiţerul Velciu i-ar fi transmis lui Manea că ar fi indicat ca cei doi inculpaţi să primească pedeapsa maximă. Referindu-se la torturarea lui Petre Gheorghe şi a lui Nicolae Atanasoff, documentul menţiona:

> Cu ocazia cercetărilor au fost torturaţi în mod neînchipuit, timp de mai bine de o lună de zile, încât inculpatul Petre Gheorghe, nemaiputând suporta aceste torturi, a căutat să se sinucidă, tăindu-şi arterele cu un fier de la pat. Aceste torturi s-au făcut din ordinul Colonelului Mag. Velciu Emil şi Cpt. Mag. Bărbulescu Camil şi executat de echipa de tortură mai sus arătată [este vorba de plutonierul-adjutant Ioan Sandu, gardianul Maxim şi dactilograful Condrea – n.m., M.B.][1].

În medalionul publicat în 1957 de *Analele Institutului de Istorie a Partidului* se detaliau supliciile la care a fost supus Petre Gheorghe în timpul anchetei, fără a se preciza însă sursa relatării:

> Petre Gheorghe a fost bătut cu vâna de bou şi a fost ars cu fierul roşu la tălpi, i-au băgat ace sub unghii, i-au smuls părul, i-au rupt coastele, i-au spart clavicula stângă, i-au frânt maxilarele. Douăzeci de zile, necontenit l-au schingiuit. Dar nici o declaraţie n-au obţinut călăii. Eroul şi-a dat seama că fasciştii îşi simt sfârşitul şi că, desperaţi, vor să distrugă partidul[2].

Bătaia deţinuţilor aflaţi la dispoziţia ofiţerilor anchetatori din SSI era o practică obişnuită. Acest lucru a reieşit inclusiv către sfârşitul regimului Antonescu, atunci când în Închisoarea Militară Malmaison a murit din cauza torturilor tânărul comunist Dan Lazarovici (pe 10 februarie 1944). În urma anchetei demarate chiar din dispoziţia Mareşalului au ieşit la iveală mijloacele „nepermise" folosite de magistraţii militari din SSI pentru a obţine declaraţiile suspecţilor reţinuţi.

1. ANIC, fond PCM-SSI, dosar 9/1948, f. 6.
2. „Petre Gheorghe (1907-1943)", p. 179. Biografiile oficiale ale lui Petre Gheorghe publicate după 1945 sunt realizate fără precizarea surselor, la fel ca în cazul celorlalţi „eroi ai clasei muncitoare". Se subînţelege că cititorul trebuia să aibă încredere deplină în oficioasele regimului şi în izvoarele pe care acestea le întrebuinţau. În aceeaşi manieră a fost realizată şi biografia lui Petre Gheorghe publicată de Vasile Vâlcu în 1951.

Niculae State, un fost deținut care a stat în aceeași celulă cu Petre Gheorghe la Penitenciarul Ploiești, a semnat pe 23 martie 1945 o declarație referitoare la perioada petrecută alături de acesta și de Nicolae Atanasoff. Mărturia îi fusese solicitată de organele centrale de partid în vremea în care Ștefan Foriș se afla sechestrat de tovarășii săi pentru cercetări.

State declara că Petre Gheorghe i s-a confesat în celulă, spunându-i cum a fost anchetat timp de trei luni la Malmaison. Potrivit spuselor lui State, Gheorghe a fost bătut „până la sânge" în repetate rânduri, fiindu-i strivite degetele la ușă pentru a-și deconspira tovarășii și casele de întruniri (la cercetări au participat și ofițeri germani și bulgari). Gheorghe i-a mai povestit cum a fost atras în cursă de bulgarul care s-a dat drept emisar al consulatului sovietic din Varna și care i-a propus să-l însoțească în Bulgaria. În ianuarie 1943, Gheorghe i-a încredințat câteva scrisori și o parolă cu care urma să se prezinte pe Șoseaua Viilor din București, unde avea să fie întâmpinat de sora sau soția lui. Acestora trebuia să le transmită un mesaj important: „să se ferească de omul cu răni pe mâini, că e un agent". Pe declarația lui State se regăsește o rezoluție a lui Vasile Vâlcu, datată 8 martie 1950, care îl indică pe Constantin Carp ca fiind respectivul „agent".

În finalul declarației, State mărturisea că Gheorghe a avut tot timpul „moralul ridicat" și că a fost pe deplin conștient că prin sacrificarea sa a salvat viețile mai multor tovarăși[1].

Nu știm dacă declarațiile lui Nicolae Atanasoff și Ivan Rasnatovschi au fost date sub amenințarea torturii, întrucât ele converg către aceleași concluzii furnizate de organele de informații germane, pe baza cărora SSI a declanșat propriile cercetări. Însă un lucru este cert: informațiile prezente în dosarul cauzei referitoare la contactele stabilite de Gheorghe cu emisarii veniți din Bulgaria se regăsesc în mare parte și în declarațiile foștilor tovarăși ai lui Gheorghe și ale rudelor sale – Alexandru Farcaș, Ivanka Rudenko sau Petrea Nicolae. Legătura dintre Nicolae Atanasoff, Petre Gheorghe și rețeaua de spionaj sovietică „ghidonată" de consulatul sovietic din Varna (Vinogradov-Plakutin) este de netăgăduit.

---

1. Declarație dată de Niculae State pe 22 martie 1950, ACNSAS, fond Documentar, dosar 19, vol. 12, f. 176.

Procesul

Procesul[1] s-a judecat rapid în ședință publică în ziua de 6 august 1942. Curtea Marțială din Ploiești de pe lângă Corpul V Teritorial, prezidată de locotenent-colonelul magistrat Cristea Manea – din completul de judecată au mai făcut parte căpitanul magistrat (r) Alexandru Colorian și căpitanul Ștefan Constantin –, i-a condamnat pe ambii inculpați la pedeapsa capitală, așa cum solicitase procurorul parchetului militar care funcționa pe lângă această instanță militară, maiorul magistrat P. Pârvănescu.

Dar de ce a fost instrumentat procesul de Curtea Marțială din Ploiești, și nu de către Curtea Marțială a Comandamentului Militar al Capitalei (aria jurisdicțională în care fuseseră săvârșite infracțiunile)? În documentele consultate nu am reușit să identificăm un argument juridic.

---

1. În luna în care s-a judecat procesul lui Petre Gheorghe (august 1942), dar și în următoarea, Siguranța a operat mai multe arestări în rândul fruntașilor organizației comuniste de tineret, precum și în rândul celulei de partid de la Atelierele CFR Grivița. Curtea Marțială a Comandamentului Militar al Capitalei îi va judeca în septembrie și noiembrie 1942, pronunțând pedepse cuprinse între 10 ani de muncă silnică și muncă silnică pe viață (patru inculpați au fost achitați). Printre condamnați s-au aflat: Emilian Anton și Virgil Fulgescu (muncă silnică pe viață), Ivanka Sarisky și Ioan Vincze alias „Andrei" (muncă silnică pe viață), Constanța Crăciun alias „Maria" (25 de ani de muncă silnică), Vasile Dumitrescu (15 ani de muncă silnică) și Martha Cziko (12 ani de muncă silnică). Aceste „lovituri" aplicate de Siguranță mișcării clandestine comuniste s-au înscris în linia arestărilor periodice (aproape lunare) pe care autoritățile le-au operat frecvent după declanșarea războiului cu URSS. Bunăoară, în aprilie 1942 fusese reținut un lot de peste 20 de membri și simpatizanți ai PCdR, în frunte cu Marcu Schon, Iacob Lazăr și Bratosin Tănase, iar în luna iunie a aceluiași an un alt lot, în care figurau medicul Ștefan Vaida și Elisabeta Sencovici. Descinderile Siguranței au continuat cu aceeași intensitate și în primele patru luni ale anului următor, atunci când în capitală au mai fost arestați Simion și Elena Oieriu (responsabil al sectorului intelectuali din PCdR și secretară a CJ Ilfov al Apărării Patriotice), soția lui Pavel Ștefan, Elena Pavel, născută Sârbu (decedată în detenție la 1 august 1943), Emanuel Schmerler (colonel de miliție în funcția de șef al Serviciului Central de Cifru din MAI în anii 1950) ș.a.m.d. ANIC, colecția 50, dosar 245, f. 23; dosar 285, f. 412; dosar 319, ff. 481, 649.

O posibilă explicație a strămutării procesului de la București la Ploiești ar putea fi dată de bunele relații existente între ofițerii magistrați din SSI și locotenent-colonelul magistrat Cristea Manea.

Potrivit unui extras din Sentința nr. 8124/6 august 1942, Petre Gheorghe și Nicolae Atanasoff au fost condamnați pentru „crimă contra siguranței statului" (spionaj și înaltă trădare).

Nu cunoaștem prea multe amănunte din sala de judecată și nici nu ne aflăm în posesia sentinței originale, ci doar a unui extras. Dosarele personale ale celor doi justițiabili nu ne oferă prea multe informații referitoare la acest aspect. Cel mai probabil, președintele completului de judecată, locotenent-colonelul magistrat Cristea Manea, și-a însușit mecanic concluziile SSI, via procurorul militar.

În medalionul dedicat lui Petre Gheorghe realizat în 1957, se afirmă că procesul a durat doar cinci minute, acuzaților nefiindu-le permisă asistența avocațială. Acordându-i-se cuvântul, Petre Gheorghe ar fi spus: „Veți da socoteală în fața poporului pe care l-ați mințit și l-ați vândut nemților"[1].

O sursă secundară care ne oferă amănunte referitoare la proces constă într-o relatare din 1943 a Ilonei Pop alias „Stanca" (viitoarea Ileana Răceanu). Astfel, într-un raport de activitate pe anul 1942, fosta secretară a Comitetului Central al Apărării Patriotice amintește și de procesul comuniștilor Petre Gheorghe și Nicolae Atanasoff, spunând că au aflat de acesta cu o zi înainte de începerea ședinței de judecată:

> *Procesul lui Petre Gheorghe și Atanasoff din București* [subl. în original – n.m., M.B.], care a fost judecat la Ploiești, de care cu multă greutate a aflat B[iroul] Juridic, chiar cu o zi înainte de judecarea procesului lor. BJ a încercat să obțină amânarea procesului, ca să fie timp pentru organizarea apărării lor și [lipsă în text – n.m., M.B.] reușit. Procesul a fost judecat și amândoi au fost condamnați la moarte pentru acte de sabotaj și spionaj în favoarea Uniunii Sovietice. Pentru recurs au fost angajați advocați cu influență, dar recursul a fost respins. A mai făcut încercări de intervenție pentru salvarea lor. S-au depus totodată cereri de grațiere[2].

1. „Petre Gheorghe (1907-1943)", p. 179.
2. Raport de activitate pe anul 1942 adresat CC al PCdR. Documentul este semnat pe 10 ianuarie 1943 de „Stanca", numele conspirativ al Ilonei Pop (a deținut funcția de secretară a Comitetului Central al Apărării Patriotice până pe 15 decembrie 1942). ANIC, fond Apărarea Patriotică, dosar 44, f. 20.

Până la executarea sentinței, deținuții au rămas în custodia Penitenciarului Ploiești, administrat de căpitanul Gheorghe Ionescu (loc de deținere aflat în subordinea Direcției Penitenciarelor din MJ, și nu a MApN)[1].

După pronunțarea sentinței (pe 6 august 1942), SSI a informat Cabinetul Militar al Conducătorului Statului de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri despre descoperirea, anchetarea și condamnarea celor doi „trădători". În *Buletinul de informații militare* redactat de Biroul 2 al Cabinetului Militar pentru ziua de 7 septembrie 1942, se consemna că organele SSI arestaseră trei agenți ai spionajului sovietic (Nicolae Atanasoff, Petre Gheorghe și Ivan Rasnatovschi), în urma unui denunț al Poliției Secrete de Campanie germane din București. Documentul ajuns pe masa Mareșalului menționa că aceștia au fost trimiși în România cu scopul de a culege informații referitoare la:

> numărul submarinelor italiene sosite în portul Constanța; unitățile de apărare pe coastă; efectivele trupelor germane și italiene aflate în oraș; numărul avioanelor existente în localitate; cum se face apărarea podului de la Cernavodă și posibilitățile săvârșirii actelor de sabotaj în regiunea Ploiești[2].

Desigur, relatarea faptelor era ușor distorsionată, întrucât Atanasoff și Gheorghe nu veniseră în țară în acest scop (ei se aflau deja aici), ci doar Ivan Rasnatovschi. De asemenea, *Buletinul* specifica faptul că Atanasoff și Gheorghe fuseseră condamnați la moarte pentru „înaltă trădare", iar Rasnatovschi fusese predat autorităților bulgare, la solicitarea Poliției Secrete de Campanie germane, în vederea includerii sale în lotul organizației de spionaj descoperite în martie 1942.

---

1. Pe 1 noiembrie 1942, Penitenciarul Ploiești adăpostea 431 de deținuți (condamnați și preveniți), dintre care 403 bărbați și 28 de femei. Din totalul celor 431 de deținuți: 226 erau deținuți de drept comun condamnați (222 de bărbați și patru femei), 20 erau deținuți politici comuniști condamnați, iar restul erau deținuți arestați preventiv (161 de bărbați și 24 de femei). „Tablou de deținuții din închisori la data de 1 noiembrie 1942", document semnat de directorul general al Penitenciarelor, colonelul magistrat Alexandru Petrescu, ANIC, fond Direcția Generală a Penitenciarelor/Vornicia Temnițelor, dosar 2/1942, ff. 3-4.
2. *Buletin de informații militare* din 7 septembrie 1942, întocmit de Biroul 2 al Cabinetului Militar al Conducătorului Statului de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, ANIC, fond PCM – Cabinet Militar, dosar 356/1942, ff. 86-87, dosar 357/1942, ff. 17-18.

Recursurile formulate de cei doi condamnați au fost respinse la scurtă vreme de Curtea Militară de Casare și Justiție condusă de generalul magistrat Dumitru Bălșianu.

După epuizarea ultimei posibilități de atacare a sentinței, Nicolae Atanasoff a apelat la clemența regală, solicitând comutarea pedepsei în muncă silnică pe viață. Nu știm dacă și Petre Gheorghe a recurs la această procedură, întrucât în dosarele consultate nu se regăsește un astfel de document. Cel mai probabil, cererea a fost redactată de avocații partidului în numele său, așa cum precizează și raportul Ilonei Pop la care ne-am referit anterior.

Pe 25 noiembrie 1942, Nicolae Atanasoff a formulat cererea de grațiere din Penitenciarul Ploiești. Atanasoff se declara „total nevinovat", invocând în apărarea sa familia numeroasă, comportamentul impecabil în societate (plata impozitelor la zi) și conduita avută în timpul serviciului militar și al concentrărilor. Iată un fragment din acest document care se află în dosarul său personal:

> Cu lacrimi în ochi, zdrobit de durere, vă rog a mă grația de pedeapsa capitală ce mi s-a aplicat. Sunt cu totul nevinovat de faptele ce mi se pun în sarcină și pentru care am fost condamnat la moarte. Toată viața mea a fost o muncă și cinste, închinată cu tot devotamentul în mod permanent pentru țară și tron, scumpe inimei mele mai presus de orice [...]. Am familie în București, soție și copil în etate de 4 ani. Dacă mă pierd eu, grava pedeapsă ce mi s-a aplicat se va răsfrânge și asupra lor. Fiind condamnat la moarte, fără a fi avut posibilitatea să mă apăr, nu-mi rămâne decât unica nădejde în clemența Majestății Voastre, spre a nu se aplica pedeapsa cu moartea unui om cu totul nevinovat. Cu nădejde în clemența Majestății Voastre, rămân al Majestății Voastre preaplecat servitor. Nicu Atanasoff[1].

Solicitarea lui Atanasoff a fost respinsă de regele Mihai și se pare că aceeași soartă a avut și cererea lui Gheorghe.

Totuși, în acest caz sentința nu a fost îndeplinită la scurtă vreme după pronunțarea ei (de regulă, execuțiile aveau loc după câteva săptămâni de la aflarea pedepsei). Organele de informații române și germane au nădăjduit că într-un târziu vor reuși să obțină mărturisiri complete de la cei doi condamnați, pe care ulterior să le confrunte cu informațiile venite din Bulgaria, acolo unde, în toamna anului 1942,

1. ANIC, fond 95, dosar 10580/821, f. 9.

avea să se judece lotul spionilor arestați în primăvara aceluiași an[1]. După șase luni de așteptări zadarnice, autoritățile române au decis să pună capăt acestui caz.

Înainte de a trece la momentul executării sentinței, ținem să redăm o întâmplare petrecută în ultimele zile de viață ale lui Petre Gheorghe, care a fost relatată de Gheorghiu-Dej la 18 ani de la executarea acestuia.

La Plenara CC al PMR din noiembrie-decembrie 1961, la care Gheorghiu-Dej s-a răfuit pentru ultima oară cu foștii rivali politici din partid[2] (Ștefan Foriș, Lucrețiu Pătrășcanu, Ana Pauker, Teohari Georgescu, Vasile Luca, Dumitru Petrescu etc.), au luat cuvântul și câțiva dintre tovarășii care au fost angrenați în disputa ideologică dintre Ștefan Foriș și Petre Gheorghe (Constantin Pârvulescu, Anton Moisescu și Vasile Vâlcu). Cu toții l-au învinuit pe Foriș de colaborare cu Siguranța, de stilul defectuos în care a gestionat conflictul cu județeana Ilfov, precum și de moartea lui Petre Gheorghe.

În timp ce Anton Moisescu își rostea alocuțiunea, în care a vorbit și despre relația sa cu liderul organizației de partid ilfovene, Gheorghiu-Dej l-a întrerupt, afirmând că, înainte de a fi împușcat, un deținut care fusese închis cu Petre Gheorghe la Ploiești le-ar fi adus la Penitenciarul Special Caransebeș (aici erau închiși mai mulți membri marcanți ai

---

1. În cele din urmă, guvernul bulgar a închis consulatul sovietic din Varna (august 1942), iar diplomații sovietici au fost expulzați în Turcia. Decizia se încadra într-un amplu plan de măsuri ce vizau combaterea mișcării comuniste bulgare și a relațiilor acesteia cu spionajul sovietic. Procesul bulgarilor aflați în legătură cu diplomații sovietici a fost judecat de o instanță militară în toamna anului 1942. Nu cunoaștem prevederile sentinței, însă știm că la sfârșitul anului 1942 ofițerii de contraspionaj din SSI erau mulțumiți de anihilarea acestei rețele transfrontaliere. Într-un referat întocmit la data de 19 decembrie 1942 de o grupă din Secția de contrainformații a SSI se conchidea că prin devoalarea acestei afaceri s-a confirmat încă o dată că serviciile de spionaj sovietice nu aveau nicio rețea de agenți sau rezidențe dezvoltată pe teritoriul României. Dacă sovieticii ar fi beneficiat de aportul unor spioni în România, nu ar mai fi apelat la serviciile agenților bulgari pentru a iniția acțiuni „subversive" la nord de Dunăre. Referat din 19 decembrie 1942. Documentul este semnat indescifrabil de un șef de grupă din Secția de contrainformații a SSI. ANIC, fond 96, dosar 676, ff. 80-82.
2. Vezi detalii despre plenară în *Dosarul Ana Pauker...*, ed. cit., vol. I-II.

partidului, printre care și Dej) un bilet scris de acesta, în care îi ruga să nu îl uite pe Foriș.

Nu știm dacă într-adevăr acel bilet a existat sau nu, dar un lucru este cert: până la Plenara CC al PCR din aprilie 1968, unde s-a decis reabilitarea politică a unor foști membri marcanți ai PCR (Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Foriș, Ecaterina Arbore, Marcel Pauker ș.a.m.d.)[1], Ștefan Foriș a fost acuzat de trădare și colaborare cu Siguranța, dar și de toate nereușitele partidului din timpul războiului[2]. Putem afirma că discursul istoriografic din anii 1950 și din prima jumătate a anilor 1960, dar și limbajul folosit de Gheorghiu-Dej și apropiații săi referitor la memoria fostului secretar al PCdR erau tranșante, maniheiste și violente. În fapt, sunt aproape identice cu cele folosite de Foriș atunci când îl portretiza pe Petre Gheorghe, acuzându-l de trădarea „Cauzei".

---

1. *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22-25 aprilie 1968*, Editura Politică, București, 1968.
2. Mai mulți activiști ai PCdR aflați în libertate sau în detenție care fuseseră marginalizați de Ștefan Foriș sau arestați și condamnați de autoritățile antonesciene acreditaseră ideea că acesta ar fi fost agent al Siguranței. Stilul defectuos și autoritar în care a gestionat conducerea partidului i-au atras criticile și dușmănia multora dintre subordonați. De pildă, Foriș se împotrivea organizării grupelor de partizani și sabotori, considerând, pe de o parte, că partidul era slab organizat pentru a îndeplini cu succes astfel de acțiuni, iar pe de altă parte, că asemenea demersuri ar fi avut o slabă aderență în rândul populației, deoarece România nu era o țară ocupată de germani, ci aliata acestora. Petre Gheorghe avea o viziune diametral opusă în această privință, el pronunțându-se încă de la începutul războiului în favoarea inițierii unor acțiuni armate. Inactivitatea lui Foriș pe această linie îi va fi ulterior imputată de cei care l-au detronat din fruntea partidului pe 4 aprilie 1944. Ștefan Foriș nu își va schimba poziția față de „Iancu" nici după condamnarea la moarte a acestuia. În majoritatea documentelor elaborate de Secretariatul CC al PCdR în perioada august 1942 – aprilie 1944, Petre Gheorghe rămânea în continuare cu etichetele de „trădător", „oportunist", „fracționist" sau chiar „omul lui Ion Antonescu". Ștefan Foriș le-a reproșat în repetate rânduri foștilor apropiați și colaboratori ai lui „Iancu" colportarea în rândul activului de bază a modului „eroic" în care Petre Gheorghe s-a comportat la anchetă și la proces.

Execuția

Punerea în aplicare a sentinței a avut loc pe 8 februarie 1943 (la șase zile de la capitularea Armatei a VI-a germane la Stalingrad), după ce, cu trei zile mai devreme, Direcția Justiției Militare din MApN trimisese Parchetului Militar al Curții Marțiale din Ploiești un ordin telegrafic privind executarea imediată a hotărârii judecătorești. Cum au decurs ultimele ore ale celor doi condamnați aflăm atât dintr-un proces-verbal întocmit cu prilejul execuției, cât și dintr-o declarație a unui martor ocular.

Astfel, potrivit primei surse amintite, în dimineața zilei de 8 februarie 1943, condamnații au fost ridicați de la Penitenciarul Ploiești și transportați cu un camion la poligonul de tragere al Garnizoanei Ploiești (perimetru aflat la circa trei kilometri de orașul Ploiești, cunoscut și sub denumirea de „Crângul lui Bot"). La fața locului, condamnaților li s-a oferit asistență spirituală, însă amândoi au refuzat să i se spovedească preotului garnizoanei. După citirea sentinței, condamnaților li s-a dat dreptul de a formula o ultimă dorință și de a spune câteva cuvinte. Conform procesului-verbal, Petre Gheorghe și Nicolae Atanasoff ar fi strigat „Jos războiul!", „Să trăiască România Liberă!" și ar fi „exprimat cuvinte triviale la adresa germanilor".

Apoi, condamnații au fost legați de stâlpi și li s-au acoperit ochii cu banderole negre, după care comandantul plutonului de execuție a ordonat deschiderea focului. Moartea a survenit pe loc, fiind constatată de medicul garnizoanei[1].

A doua sursă la care ne-am referit este mărturia ploieșteanului Nicu Enescu, care a asistat la execuția celor doi. Declarația nedatată a acestuia se regăsește în unul dintre dosarele personale ale lui Petre Gheorghe și a fost consemnată, cel mai probabil, în 1945.

1. Proces-verbal nr. 10350 din 8 februarie 1943, întocmit de Parchetul Militar al Curții Marțiale din Ploiești. Documentul este semnat de căpitanul magistrat (r) Ioan Popescu – substitut de procuror instructor militar la Parchetul Militar al Curții Marțiale din Ploiești –, plutonierul-major Grigore D. Bitter – secretarul parchetului amintit –, preotul Al. Scărlătescu – confesorul garnizoanei –, medicul și delegatul Garnizoanei Ploiești, ale căror semnături sunt indescifrabile. ANIC, fond 95, dosar 10580/821, f. 4, dosar 10576/820, f. 10.

Pe 7 februarie 1943, un prieten al său, fostul plutonier-major Vasile Dinescu de la Manutanţa Armatei din Ploieşti, l-a informat că în dimineaţa următoare avea să transporte la poligonul de tragere din localitate doi comunişti condamnaţi la moarte. Enescu l-a rugat să-l ia şi pe el în camionul-dubă al manutanţei pe care îl conducea Dinescu. Cei doi s-au reîntâlnit în faţa Penitenciarului Ploieşti din Strada Rudului în jurul orei 6.00, de unde i-au şi preluat pe condamnaţi. În faţa locului de deţinere se adunaseră mai mulţi oameni care aflaseră de iminenta execuţie. După ce au fost suiţi în camion, unul dintre cei doi condamnaţi i-a dat primului gardian câteva lucruri personale şi un ceas, pentru ca acesta să i le transmită soţiei sale (ceasul era destinat copilului său). Din uşa autovehiculului, directorul penitenciarului[1] li s-ar fi adresat deţinuţilor pe un ton afabil, strângându-le mâinile: „Da, Nicuşor dragă, nu avea nici o grijă, da, te vei întoarce tu înapoi şi le vei da [...]. La revedere, dragă Nicuşor, la revedere, dragă Petrişor, să vă înapoiaţi sănătoşi"[2].

---

1. Căpitanul Gheorghe N. Ionescu (n. 1902, comuna Romanu, judeţul Brăila) a ocupat mai multe funcţii în sistemul penitenciar: administrator al Penitenciarului Braşov (1939), administrator al Penitenciarului Principal Caransebeş (1941-1942), administrator al Penitenciarului Ploieşti (1943) şi director al Penitenciarului Corecţional Văcăreşti (1944); inspector al Serviciului Financiar din DGPCUM (1951). A fost îndepărtat/epurat din MAI şi propus pentru arestare în mai 1952, pentru că în timpul „fostului regim" s-ar fi purtat „ca un zbir cu deţinuţii evrei şi comunişti", dar şi din cauză că era un „element vechi". În realitate însă Ionescu i-a sprijinit pe deţinuţii comunişti din Penitenciarul Special Caransebeş (vorbitor, pachete, mesaje secrete etc.), de aceea fusese menţinut în aparatul penitenciar după 6 martie 1945. Va fi reabilitat câţiva ani mai târziu, atunci când, prin HCM nr. 1374/1956, maiorului în rezervă Gheorghe N. Ionescu i s-a acordat o pensie lunară în cuantum de 800 de lei. Mai mult, prin Decretul nr. 236/1961 i s-a majorat pensia la 1.500 de lei lunar, pentru că, „înainte de 23 august 1944, maiorul în rezervă Ionescu N. Gheorghe a ocupat funcţii de răspundere în conducerea unor penitenciare în care erau deţinuţi tovarăşi din conducerea partidului şi statului nostru. În această calitate, deşi cunoştea unele activităţi ale tovarăşilor, le-a trecut cu vederea, nu le-a raportat şi n-a luat măsuri faţă de ei" (decretul fusese iniţiat de MAI, iar expunerea de motive era semnată de generalul-colonel Alexandru Drăghici). Mihai Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbeş, *Dicţionarul ofiţerilor şi angajaţilor civili ai Direcţiei Generale a Penitenciarelor*, vol. II: *Aparatul Central (1948-1989)*, Polirom, Iaşi, 2011, pp. 291-292.
2. Declaraţie nedatată semnată de Nicu Enescu din Ploieşti, strada Constanţa nr. 5, ANIC, fond 95, dosar 10576/105, f. 9.

În dubă se urcaseră și șase soldați înarmați care alcătuiau garda arestaților. Duba era însoțită de un automobil pe post de antemergător, în care se suiseră grefierul Curții Marțiale, medicul și preotul garnizoanei. Enescu relatează că, în timp ce se deplasau către poligon, Petre Gheorghe a rămas tăcut și abătut, în timp ce Atanasoff le-a spus militarilor că procesul le-a fost înscenat din ordinul nemților. La fața locului se strânseseră deja câteva zeci de civili și militari care așteptau punerea în aplicare a sentinței.

Așa cum consemna și procesul-verbal amintit mai sus, după ce au fost coborâți din dubă, condamnații au fost conduși la locul execuției, unde li s-a citit sentința. Din declarația lui Enescu aflăm și care au fost „cuvintele triviale" adresate germanilor care nu au putut fi reproduse în procesul-verbal întocmit de autorități:

> ei au continuat să acuze strigând „afară cu bandiții de nemți din țara noastră românească care ne-au sărăcit și trimis să ne vărsăm sângele pentru interese care nu sunt ale noastre". Iar i-a întrerupt, spunându-li-se că se vor lua măsuri contra lor, la care Atanasof a răspuns că o măsură mai aspră ca moartea care le este pregătită nu mai poate fi alta, strigând mai departe: „Afară cu cotropitorii de nemți din țară care astăzi ne împușcă pe noi și mâine vă va împușca pe voi!". Din nou au fost întrerupți spre a vorbi de familie, au strigat ca familia să continue lupta până la izgonirea complectă a nemților din țară și contra războiului nefast[1].

În continuare, confesorul garnizoanei s-a apropiat de ei pentru ultima spovedanie, însă condamnații au refuzat, spunând că și ei sunt români, nu „străini de neam" și „vânzători de țară", așa cum reieșea din sentință, și că nu au de gând să se închine în fața unei cruci în numele căreia sunt omorâți foarte mulți oameni nevinovați. Înainte de a se îndepărta de ei, preotul le-ar fi spus „Dumnezeu să vă ierte păcatele!".

Potrivit lui Enescu, înainte de a fi împușcați, Gheorghe și Atanasoff ar fi cerut să nu fie legați la ochi și să fie așezați cu fața la trăgători, dorință care nu le-a fost respectată[2], ceea ce i-a făcut pe cei doi să-i

1. *Ibidem*, f. 11.
2. Pe 27 aprilie 1942 a intrat în vigoare Regulamentul asupra normelor de urmat la executarea pedepsei cu moartea. Conform prevederilor regulamentului, pedeapsa capitală se punea în aplicare în aceeași localitate în care fusese emisă sentința de condamnare. Plutonul de execuție trebuia să fie alcătuit dintr-o grupă de opt pușcași (gardieni publici sau de penitenciare)

acuze pe reprezentanții autorităților de lașitate. Ultimele lozinci strigate ar fi vizat vecinul de la Răsărit: „Trăiască clasa muncitoare; trăiască Uniunea Sovietică!".

După execuție, cadavrele au fost introduse în două coşciuge pregătite dinainte, iar pe crucile lor a fost inscripţionat un mesaj destinat posterității cu rol de avertisment. Potrivit relatării aproximative a lui Nicu Enescu, inscripția ar fi fost următoarea: „Au fost executați ca comuniști luptând contra patriei noastre în interesul bolșevismului". Sicriele au fost transportate cu aceeași dubă la Cimitirul Bolovani din Ploiești, fiind îngropate într-un loc dosnic.

Familia lui Petre Gheorghe a aflat de moartea sa după câteva zile. În cursul anului 1943, sora lui Gheorghe (Ivanka Sarisky), aflată în detenție, i-a scris soției acestuia (Ronea Gheorghiu), spunându-i că fratele său a murit ca un „erou" și că lupta „de curățire și întărire" a

---

dotați cu puşti sau puşti-mitraliere. Aceştia urmau să fie dispuşi pe două rânduri, la o distanță de cinci până la zece metri de condamnat. Se mai prevedea ca, la locul execuției, autoritățile să fie reprezentate de către: delegaţi ai parchetului şi autorităţii administrative din localitate, un medic legist sau medicul penitenciarului, precum şi grefierul instanţei care emisese sentinţa. De asemenea, condamnatului îi era asigurat un preot confesor, care urma să îl însoţească până la stâlpul de execuţie. Articolul 18 al regulamentului stipula în mod expres: „Condamnatul va fi legat la ochi şi apoi de stâlpul de execuţie, în aşa fel încât să fie cu spatele către grupa de execuție". După împuşcare, medicul urma să constate decesul, iar în cazul în care acesta nu se produsese, comandantul grupei de execuţie trebuia să aplice lovitura de graţie în capul condamnatului, cu ajutorul unui revolver. Cadavrul urma să fie înhumat într-un loc dinainte stabilit, iar dacă existau solicitări din partea rudelor, procurorul putea dispune ca acesta să le fie predat cu o singură condiţie: înmormântarea să aibă loc într-un cerc restrâns şi fără nicio solemnitate. Aşadar, regulamentul prevedea clar că membrii plutonului de execuție nu făceau parte din forţele armate, ci din rândul funcţionarilor publici (gardieni), iar solicitarea lui Gheorghe şi Atanasoff de a nu fi legaţi la ochi şi de a privi în faţă plutonul de execuţie nu putea fi îndeplinită, întrucât ar fi contravenit prevederilor acestui regulament. Vezi Regulamentul asupra normelor de urmat la executarea pedepsei cu moartea din 25 aprilie 1942, publicat în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 96 din 27 aprilie 1942. Documentul este semnat de Conducătorul Statului – mareşalul Ion Antonescu –, de ministrul Apărării Naționale – generalul de divizie Constantin Pantazi – şi de ministrul Justiției – Constantin C. Stoicescu. În baza aceluiaşi regulament a fost organizată și execuția fostului mareşal Ion Antonescu, în ziua de 1 iunie 1946.

partidului trebuia să continue (o aluzie clară la Foriş, având în vedere că ambele femei se aflau în dizgraţia conducerii PCdR; la rândul ei, Ronea Gheorghiu va fi exclusă din partid în 1943):

> Draga mea, am trecut prin multe de când m-am despărţit de tine, erau momente când credeam că voi înnebuni. Dar am căutat şi caut şi aici să-mi impun voinţa de fier. Scumpul nostru Petre, care trebuie să fie la fiecare din noi pildă pentru a putea lupta în aceste momente grele istorice. Am aflat de moartea lui încă din primele zile după executare. Prietenii au găsit de cuviinţă să-mi comunice şi să-l apreciez la justa lui valoare. A murit ca un erou, înainte cu două zile de execuţie el ştia. Cu foarte mare calm a strâns pe dezertori şi le-a vorbit al cui este acest război şi de ce moare el şi cu prietenul lui. Draga mea, toate loviturile şi mai ales ultimile m-au zguduit foarte tare, dar am jurat şi jur ca să mă menţin sănătoasă pentru ca alături de voi să pot păşi în măreaţa luptă de răzbunare a poporului român şi a lui Petre. Acum noi, rămaşi, trebuie cu mai multă energie să continuăm lupta începută de curăţire şi întărire a partidului nostru. Mă simt mai mult ca oricând alăturea de tine. Prietenia noastră s-a cimentat pe baza suferinţelor, pe baza luptei de distrugere a tuturor greutăţilor ce stau în faţa noastră[1].

„Erou al clasei muncitoare"

La patru ani după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, FNFDIPA[2] a solicitat parchetului civil din Ploieşti să iniţieze operaţiunile de deshumare a lui Petre Gheorghe. Federaţia dorea să reînhumeze osemintele lui Gheorghe în cadrul unei solemnităţi funerare şi să demonstreze că acesta a fost torturat în cursul detenţiei.

---

1. Scrisoare din 1943 a deţinutei Ivanka Sarisky către Ronea Gheorghiu, aflată în libertate, ANIC, colecţia 55, dosar 372, f. 2.
2. FNFDIPA afiliată la FIAPP (Fédération Internationale des Anciens Prisonniers Politiques/ Federaţia Internaţională a Foştilor Deţinuţi Politici) a fost înfiinţată în ianuarie 1948, pe structura fostei Federaţii Naţionale a Foştilor Deţinuţi şi Deportaţi Politici din cadrul Apărării Patriotice (aceasta fusese înfiinţată în martie 1947 şi desfiinţată în 1948, odată cu dizolvarea Apărării Patriotice). În septembrie 1949, FNFDIPA îşi avea sediul în Bucureşti, pe Strada Pasului nr. 3.

În septembrie 1949, o echipă formată din medicul legist al Tribunalului Prahova (dr. D. Mihăescu), doi delegați ai FNFDIPA (Vasile Vâlcu și Alexandru Teodosiu) și procurorul-șef al Parchetului Tribunalului Prahova (Constantin Săndulescu) a sosit la Cimitirului Bolovani din Ploiești, unde, în prezența intendentului și a paznicului cimitirului (Vasile R. Ion, respectiv Gheorghe Damian), a început operațiunea de deshumare. Procesul-verbal întocmit cu această ocazie[1] nu amintește nimic de colegul de suferință al lui Gheorghe, Nicolae Atanasoff. Documentul a fost redactat în terminologia de specialitate folosită de experții în criminalistică sau în medicină legală, însă este impregnat de clișee propagandistice inerente epocii. Astfel, potrivit procesului-verbal, Petre Gheorghe ar fi fost maltratat chiar în ziua execuției, la sfârșitul căreia i s-a aplicat și lovitura de grație, fiind împușcat din apropiere în cap:

> Execuția eroului clasei muncitoare Petre Gheorghe, care a avut loc în ziua de 8 februarie 1943, în afara Municipiului Ploiești, la Crângul lui Bot, a fost făcută cu multă bestialitate și ferocitate, căci mai întâi i s-au aplicat lovituri puternice cu patul armei sau cu ceva analog peste gură și față, deoarece numai așa se explică faptul că maxilarul inferior a fost rupt în trei bucăți, iar celelalte oase ale feței au fost desprinse de cutia craniană și au fost găsite lipsă. Evident că, în urma acestei crunte lovituri, victima, eroul Petre Gheorghe, a căzut jos și călăii fasciști nu s-au mulțumit numai cu atât, ci au continuat a-l maltrata copleșindu-l cu alte numeroase lovituri, acest lucru fiind explicat de aceea că s-a găsit ruptă clavicula, la fel omoplatul și toate coastele din partea stângă, fiind rupte și zdrobite de aceste lovituri puternice ce i s-au aplicat după ce a fost doborât la pământ. Nici cu această oribilă schingiuire însă nu s-au mulțumit, pentru a-și desăvârși pornirile bestiale, au împușcat pe acest vajnic luptător împotriva războiului antisovietic, Petre Gheorghe, și astfel, în timp ce se afla trântit la pământ, i-au descărcat arma în apropierea capului, glontele pătrunzând în cutia craniană, mai înapoia și la dreapta creștetului, și, după ce a străbătut creierul, a ieșit prin partea stângă a feței, fapt ce-a mai determinat și spargerea capului în mai multe bucăți. Așa a fost omorât din bătăi, maltratări, schingiuiri și de gloanțele fasciste aplicate și trasate din ordinul criminalului de război Colonel Manea Cristea acestui erou al clasei muncitoare, cel ce a fost Petre Gheorghe, care s-a jertfit și a îndurat brutalități feroce pentru singura vină că a luptat activ împotriva războiului antisovietic.

---

1. Proces-verbal din 24 septembrie 1949. Documentul poartă semnăturile celor amintiți mai sus. ANIC, fond 95, dosar 10576/FN, ff. 1-2.

Informaţiile cuprinse în acest document nu concordă aproape deloc cu relatarea lui Nicu Enescu şi nici cu procesul-verbal întocmit de autorităţi în ziua execuţiei. Dacă Petre Gheorghe ar fi fost torturat în ziua execuţiei sau anterior, relatarea martorului ocular ar fi consemnat cu siguranţă acest lucru, deoarece declaraţia a fost dată după 23 august 1944. Nicu Enescu nu face însă nicio referire la urmele pe care le-ar fi avut pe corp Petre Gheorghe înainte de a fi împuşcat. Totodată, nici în mărturia lui Enescu şi nici în procesul-verbal al autorităţilor nu se face vreo referire la focul de revolver care ar fi fost tras din apropiere de comandantul plutonului de execuţie. Aşadar, procesul-verbal din 1949 trebuie privit cu prudenţă.

După pozare, osemintele au fost reînhumate în acelaşi loc şi în aceeaşi zi, pe 24 septembrie 1949 (fotografiile nu sunt însoţite de explicaţii tehnice)[1].

În una dintre biografiile oficiale dedicate lui Petre Gheorghe, publicată la doi ani după acest eveniment (1951), fostul său tovarăş din Biroul CJ Ilfov al PCdR, Vasile Vâlcu, menţiona muzeificarea unui obiect personal al defunctului – şapca – sub care, la Muzeul Doftana (inaugurat în noiembrie 1949), fusese aplicată o plăcuţă conţinând următorul mesaj: „Petre Gheorghe, erou al clasei muncitoare, căzut sub gloanţele reacţiunii la 8 februarie 1943"[2].

Pe 12 septembrie 1966, Comitetul Executiv al CC al PCR a emis o hotărâre ce prevedea aducerea la Monumentul eroilor luptei pentru libertatea poporului şi a patriei, pentru socialism a rămăşiţelor pământeşti ale unor „luptători revoluţionari".

1. Pe 18 septembrie 1949, la Cimitirul Bolovani din Ploieşti avusese loc o ceremonie oficială în cadrul căreia a fost dezvelită o piatră funerară ce fusese aplicată pe mormintele „eroilor clasei muncitoare" Petre Gheorghe, Nicolae Atanasoff şi Elena Pavel (decedată în Penitenciarul Ploieşti pe 1 august 1943, în urma unui bombardament aerian american). La eveniment au participat rudele decedaţilor, reprezentanţi ai FNFDIPA, membri ai CJ Provizoriu Prahova şi ai CJ Prahova al PMR, delegaţi ai CJ Prahova al UTM, muncitori etc. În cadrul solemnităţii au rostit alocuţiuni Nicolae Pâtă – preşedinte al CJ Provizoriu Prahova – şi Vasile Vâlcu – delegat al FNFDIPA. La final, au fost depuse coroane de flori din partea CC al PMR, a Căminului „Elena Pavel" din Ploieşti, a diverselor întreprinderi din oraş şi a instituţiilor amintite anterior. Vezi *Scânteia*, 20 septembrie 1949. La sfârşitul anilor 1940, mai multe străzi din capitală, din Ploieşti, dar şi din alte oraşe din ţară au luat numele „eroului" Petre Gheorghe.
2. Vasile Vâlcu, *op. cit.*, p. 7.

După aproape un an, pe ordinea de zi a şedinţei Prezidiului Permanent al CC al PCR din 20 iunie 1967 au fost puse în discuţie propunerile Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă CC al PCR şi ale Secţiei Literatură şi Artă a CC al PCR privind centralizarea rămăşiţelor la monumentul menţionat (Iosif Rangheţ, Lothar Rădăceanu, Bela Brainer, Ana Pauker, Iosif Chişinevschi etc.). Printre aceştia s-a aflat şi Petre Gheorghe, ale cărui oseminte au fost aduse de la Cimitirul Bolovani din Ploieşti şi repartizate într-o criptă aflată în Secţiunea a III-a a hemiciclului monumentului, rezervată foştilor membri ai „conducerii partidului şi militanţilor de seamă ai mişcării muncitoreşti, decedaţi în ilegalitate şi după eliberare", precum Ilie Pintilie sau Grigore Preoteasa[1].

Piatra funerară din granit negru suedez care acoperă cripta unde au fost introduse osemintele lui Petre Gheorghe poate fi văzută şi în zilele noastre, fiind amplasată în semicercul fostei necropole a militanţilor mişcării muncitoreşti şi comuniste.

După Revoluția din decembrie 1989 – mai precis, în 1991 –, Monumentul eroilor luptei pentru libertatea poporului și a patriei, pentru socialism (redenumit Mausoleul din Parcul Carol) a fost dezafectat. Osemintele adăpostite în cripte (inclusiv ale lui Gheorghiu-Dej) au fost ridicate de rude și înhumate în alte cimitire (urnele cu cenușă din hemiciclu au fost mutate la Crematoriul Cenușa din capitală sau au fost luate acasă de rude). Nu avem informații referitoare la destinația rămășițelor pământești ale lui Petre Gheorghe.

Concluzii și câteva ipoteze

În istoriografia de după 6 martie 1945, comunistul Petre Gheorghe a fost prezentat ca un „patriot"/„luptător antifascist" care s-a opus războiului antisovietic, lucru pentru care a fost arestat, torturat și condamnat la moarte. Numeroase texte care evocau memoria „eroului" au apărut în presa vremii, în broșuri propagandistice sau în reviste istorice de specialitate, însă nicăieri nu se menționează legăturile sale cu spionajul sovietic din Varna și dorința acestuia de a iniția acțiuni de sabotaj pe teritoriul României. Autorii acestor texte glorificau atitudinea

1. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 95/1967, ff. 2, 29-30.

dârză adoptată de Gheorghe în fața anchetatorilor săi și acuzau farsa judiciară orchestrată de „sluga credincioasă a lui Hitler și Antonescu”[1], locotenent-colonelul magistrat Manea Cristea[2], care l-a condamnat la moarte în absența unor probe concludente. În opinia acestora, responsabile de „asasinarea” lui Petre Gheorghe se mai făceau, în egală măsură, serviciile secrete germane și SSI.

Totodată, un element important care singularizează acest caz în rândul proceselor în care au fost implicați comuniști în timpul războiului este funcția îndeplinită de Petre Gheorghe în ierarhia partidului. „Iancu” a fost cel mai important lider al PCdR din timpul războiului căruia i s-a aplicat pedeapsa capitală din totalul celor 300 de membri de partid, membri ai UTCdR, ai Apărării Patriotice și simpatizanți ai mișcării care au fost executați de autorități (în urma unor sentințe judecătorești).

Întâmplător sau nu, majoritatea liderilor PCdR și ai organizațiilor-satelit care au fost arestați și judecați de autoritățile antonesciene (de exemplu, Marcu Schön, Emilian Angheliu, Emilian Anton, Alexandru Farcaş, Constanța Crăciun, Ioan Vincze, Mircea Biji etc.) au reușit să scape de această pedeapsă. Cum s-a putut întâmpla acest lucru, în condițiile în care legislația represivă aplicată în timpul războiului a fost deosebit de aspră, pedepsind dur orice tentativă de coagulare a unei opoziții politice? Ne permitem să avansăm câteva ipoteze sau explicații care ar putea justifica această stare de fapt. Potrivit evaluării noastre, anumiți lideri ai partidului au evitat întâlnirea cu plutonul de execuție datorită colaborării cu anchetatorii, intervențiilor făcute pe lângă organele justiției militare de diverse personalități politice sau din lumea

---

1. „Nicolae Atanasof și Petre Gheorghe”, în *Eroi și martiri ai luptei pentru bună starea poporului român*, Editura Apărării Patriotice, București, 1945, p. 54.
2. Amintim aici câteva funcții ocupate de colonelul magistrat Manea Cristea în cadrul Direcției Justiției Militare a MApN: procuror militar în funcția de șef al Parchetului Militar al Corpului III Armată din Chișinău (9 august 1939 - 19 februarie 1940); președinte al Curții Marțiale Ploiești (14 februarie 1942); președinte al Curții Marțiale a Corpului V Teritorial Vălenii de Munte (26 mai 1944 - 28 august 1944). În timpul războiului, instanțele militare prezidate de ofițerul Manea au pronunțat sute de condamnări la moarte pentru diverse infracțiuni (omoruri, dezertări în fața inamicului, spionaj, înaltă trădare etc.). În 1945, a fost judecat și condamnat la moarte de Tribunalul Poporului.

afacerilor, șperțurilor mijlocite prin avocații partidului sau apropierii liniei frontului de granițele României[1].

Nu de același tratament s-au bucurat însă cei care au avut o importanță redusă în ierarhia organizațiilor amintite sau simplii antifasciști care s-au opus regimului, utilizând aceleași metode sau practici precum cei mai sus menționați[2].

În sfârșit, istoriografia regimului comunist avea să-l plaseze pe Petre Gheorghe în categoria rezistenților care s-au împotrivit regimului „militaro-fascist" al mareșalului Antonescu, plasându-l, asemenea altor militanți care au plătit cu viața pentru un crez politic (Filimon Sârbu, soții Francisc și Lili Paneth, Adalbert Kornhauser, Ada Marinescu, Justin Georgescu, Vasile Tudose etc.), în categoria „eroilor clasei muncitoare". Moartea lor avea să fie subsumată luptei PCR, conducător al tuturor „forțelor patriotice" care au acționat împotriva dictaturii antonesciene[3].

---

1. Amintim aici intervenția lui Iuliu Maniu pe lângă șeful SSI, Eugen Cristescu, în favoarea șefului UTCdR, Ioan Vincze, al cărui proces a avut loc în noiembrie 1942. În urma acestei stăruințe, lui Vincze nu i s-a aplicat pedeapsa capitală; vezi Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 322. De asemenea, sunt de notorietate legăturile dintre șeful Direcției Penitenciarelor (1942-1944), colonelul magistrat Alexandru Petrescu, și avocații partidului, datorită cărora regimul de detenție al liderilor comuniști aflați în spatele gratiilor a fost substanțial ameliorat.
2. De pildă, în cursul anului 1942, în București, au fost condamnați de Curtea Marțială a Comandamentului Militar al Capitalei și ulterior executați la Închisoarea Militară Jilava numai tineri a căror influență în mișcarea comunistă a fost insignifiantă: tipografii Nicolae Mohănescu și Pompiliu Ștefu (aprilie 1942), Avram Sechter (15 aprilie 1942), elevii Leon Zalman, Iancu Moscovici și Cornel Elias (10 iunie 1942), Anton Schmuck, Simion Perl și Ion Suciu (24 octombrie 1942). Prin executarea acestora, regimul dorea să transmită un mesaj clar și intransigent către cei considerați a fi „în slujba" inamicului: toleranță zero față de comuniști și antifasciști. Nu de aceeași fermitate extremă au avut parte și legionarii judecați și condamnați în timpul războiului. Chiar dacă în această perioadă au fost judecate zeci de procese avându-i pe banca acuzării pe mulți dintre liderii importanți ai Mișcării Legionare, puține procese legionare s-au soldat cu sentințe capitale (majoritatea acestor procese au avut loc la câteva săptămâni după înăbușirea rebeliunii legionare).
3. Vezi în acest sens și Valter Roman, Vladimir Zaharescu, colonel Aurel Petri, „Cercetarea istoriei mișcării de rezistență antifascistă din România", *Analele Institutului de Istorie de pe lângă CC al PMR*, nr. 2, 1965, pp. 23-29.

În ceea ce îl priveşte pe Nicolae Atanasoff, publicaţiile amintite mai sus au fost mult mai reticente. Deşi în primii ani ai regimului de „democraţie populară" numele său a figurat alături de cel al lui Petre Gheorghe, fiind prezentat, aidoma tovarăşului său, drept o victimă a regimului antonescian (fără însă a se oferi detalii referitoare la biografia sa şi la poziţia deţinută în mişcarea comunistă), ulterior, începând cu anii 1950, numele său a fost eliminat din istoriografia oficială[1]. O explicaţie ar putea fi rolul minor avut în PCdR, dar şi faptul că în dosarul cauzei se găsesc două declaraţii semnate în timpul anchetei care îi incriminau atât pe el, cât şi pe tovarăşul său de luptă.

---

1. De pildă, în medalionele dedicate lui Petre Gheorghe din 1957 şi 1967, Nicolae Atanasoff nu este menţionat deloc; vezi „Petre Gheorghe (1907-1943)", pp. 174-180. sau Dr. M. Covaci, „Petre Gheorghe 1907-1943", pp. 135-137.

Capitolul 7

Scarlat Callimachi – prinţ, comunist şi subiect al Justiţiei carliste[1]

Adrian Cioroianu

În primăvara anului 1938, Scarlat Callimachi avea, pentru orice ochi indiscret care l-ar fi urmărit din afară (şi, cum vom vedea imediat, aceşti ochi nu lipseau), înfăţişarea unui bărbat care suferea în mod real de dorul soţiei sale.

În vârstă de 42 de ani, în luna aprilie a acelui an, Scarlat Callimachi se afla la Bucureşti (proaspăt revenit din Botoşani, unde mersese cu treburi), în timp ce soţia sa, Dida Callimachi, de 40 de ani, şi unicul lor copil, în vârstă de 10 ani, pe nume Dimitrie (alintat „Mitia"), se aflau la Paris. În consecinţă, soţul îi trimitea soţiei scrisori elegant scrise (într-un amestec interesant de rânduri în limba română şi în limba franceză) şi nu uita să precizeze o (inventată ad-hoc) calitate princiară a soţiei sale: „Princesse Dida Callimachi, 59 Rue Notre-Dame des Champs, Paris, 6e, Franţa" era adresa la care el îşi trimitea gândurile[2]. După un scurt ocol prin anumite birouri de la Bucureşti, aceste rânduri chiar ajungeau la destinaţie.

Astfel, pe 7 aprilie, soţul îi adresa consoartei sale o scrisoare plină de detalii familiale şi, printre altele, de melancolice (şi deseori erotice) mângâieri verbale[3]. Astfel, S.C. îşi anunţa atunci soţia (pe care o alinta

---

1. Aceste pagini reprezintă un fragment dintr-o biografie a lui Scarlat Callimachi, volum aflat în pregătire.
2. Îi mulţumesc istoricului Mihai Burcea, unul dintre cei mai atenţi investigatori ai arhivelor dintre cei pe care îi cunosc, pentru semnalarea şi furnizarea unei impresionante cantităţi de material arhivistic dedicate subiectului tratat aici. Fără ajutorul său, acest text (aici, un fragment dintr-o biografie în pregătire a lui Scarlat Callimachi) ar fi fost irealizabil.
3. În textul de faţă am păstrat, pe cât posibil, formulările şi ortografia documentelor de arhivă disponibile.

„Didoşca") că i-a trimis un cec de 1.500 de franci francezi şi nu ezita să-i precizeze că, în acel moment, un franc l-a costat, în România, 7,40 lei şi că, în plus, a obţinut cu greu suma în valută străină de la Banca Naţională din Bucureşti. Din scrisoare mai rezultă intenţia celor doi de a-şi cumpăra, într-un viitor nedefinit, o casă pe tărâm francez: „ceva frumos dar modest [...], o căsuţă lângă Paris frumos instalată, simpatică e tot ce ne trebuie", scria el, adăugând că „un apartament nu e rău, dar cred că o mică căsuţă e ceva mai practic", pe cât posibil mai aproape de Colegiul Stanislas din Paris, unde copilul lor era, în acele momente, elev intern. Dorul de soţie străbate repede dintre rânduri, expeditorul mărturisindu-i apoi femeii că „sunt cuminte şi-ţi rezerv tot ceiace inima mea are mai bun[1]. Nopţile mă scol şi mă gândesc la tine. Mă turbură tot felul de viziuni. Îţi doresc corpul şi îl văd aproape de mine şi simt organul mărit, gata de a pătrunde în" etc. La final, asigurarea pe care soţul o dă soţiei este şi ea de mare intimitate (şi scrisă în româneşte): „Pe tine iubita mea de [în intenţie „te" – n.m., A.C.] iau adesea în braţe şi te mângâi din depărtare. Sunt cuminte nu n-am nici o metresă. La Botoşani n-am făcut nimic nici cu vecina, nici cu alte femei. Sunt al tău bărbat, te sărut prelung"[2] etc.

Peste alte aproape două săptămâni, pe 19 aprilie 1938, Scarlat Callimachi îi scrie din nou soţiei şi, în mod aparent bizar, devine brusc eliptic atunci când aminteşte situaţia (inclusiv politică, pesemne) din ţară („Situaţia internă este foarte turbure în acest moment. Nu-ţi pot spune mai mult"), de parcă s-ar fi temut că (alt)cineva i-ar putea citi scrisoarea, dar rămâne decis şi relativ explicit în erotismul său conjugal[3], după care, la final, nu uită totuşi să-şi roage soţia să rupă „toate aceste scrisori"[4]. Nu ştim câte dintre ele au fost rupte, dar este cert că măcar

1. Această traducere, mai pudică, apare în documentul Poliţiei de Siguranţă de la Bucureşti (vezi nota următoare). În scrisoarea sa originală, Scarlat Callimachi scrie: „Sunt cuminte et je te réserve tout ce que ma queue a de meilleur", ceea ce e sensibil diferit.
2. ANIC, fond 95 – Dosarele personale ale luptătorilor antifascişti întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944 (în continuare fond 95), dosar 100/1213, vol. 3, ff. 61-63.
3. „Je voudrais tellement te posséder et jouir avec toi. [...] De gros baisers sur tes levres, sur ton petit cou et sur tes seins. Des baisers sur ton trou, petit noir et adorable, qui se cache entre tes fesses puisantes" etc. Traducerea în română din documentele dactilografiate ale Siguranţei are farmecul său (uneori involuntar).
4. ANIC, fond 95, dosar 100/1213, vol. 3, ff. 66-69.

unele au ajuns până în Arhivele Naționale Istorice Centrale de la București – și nu neapărat pentru calitățile lor literare.

Desigur, cercetătorul arhivelor (românești sau de oriunde s-ar afla ele), în momentul în care dă peste astfel de documente, are o firească tentație de recul. Citind astfel de rânduri, ai senzația că violezi domeniul cel mai tabu dintre toate cele care există – viața intimă a unei familii. Pentru un neinițiat în istoria interbelică a comunismului românesc, care nu știe despre ce personaj este vorba, intruziunea într-un astfel de univers epistolar, în principiu nepublic, pare, pe drept cuvânt, o profanare a vieții private a unui cuplu de români burghezi din acel final al anilor 1930. La prima vedere, cât de mare e surpriza să găsești astfel de scrisori *de familie* într-un dosar al Siguranței (Direcția Poliției de Siguranță) din România regelui Carol al II-lea. Iar aceste scrisori nu erau numai interceptate, ci erau traduse în limba română și copiate la mașina de scris pentru uzul autorităților de la București. De ce această *curată violare*? Pentru că destinatarul, în acel moment, nu era deloc un bărbat și un soț ca oricare altul (al unei soții probabil geloase), ci unul dintre cei mai urmăriți oameni din România de către poliția regimului. În ochii celor care îi spionau mișcările și îi deschideau, îi copiau și îi traduceau (după cum s-a văzut) scrisorile, Scarlat Callimachi era, în 1938, unul dintre cei mai notorii *comuniști* din țară, măcar din perspectiva Poliției și a Justiției; aceasta deși el nu era, formal vorbind, înscris în filiala românească, ilegală oricum, a partidului comunist!

Fișele acestui personaj, prezente în cartotecile Poliției, îl descriau fizic astfel: de talie mijlocie, cu părul (în curs de încărunțire) dat peste cap, cu sprâncene castaniu-închis, fața rotundă și de culoare șatenă (!), ochii albaștri, fruntea rotundă (!), nasul lung, gura mijlocie și bărbia ascuțită[1]. Nimic particular din acest punct de vedere, chiar dacă „motivele de suspiciune" ale poliției, potrivit documentului, debutau cu aceste cuvinte: „Propagandist comunist. Prietenul URSS". Elementul cu totul surprinzător în descrierea lui Scarlat Callimachi era însă ascendența sa. El era descendentul unui fost domnitor fanariot al Țării Românești (al cărui prenume îl purta[2]), familia sa era una de moșieri cu stare,

---

1. Foaia personală a lui Scarlat Callimachi de la poliția orașului Botoșani (formular completat chiar de acesta în 1941), ANIC, fond 95, dosar 100, vol. 2, f. 210.
2. Scarlat Callimachi (1773-1821) a fost domn fanariot al Moldovei (în trei rânduri) și al Țării Românești (chiar în preajma revoluției lui Tudor Vladimirescu), cunoscut pentru codul său de legi, pentru pendularea sa politică între turci și ruși și pentru moartea sa prin otrăvire.

unul dintre bunicii săi fusese diplomat al lui Alexandru Ioan Cuza, tatăl său fusese senator al României regelui Carol I, iar mama sa, Maria, era un vlăstar al familiei de boieri români Vernescu.

Cum se ajunsese deci ca un astfel de băiat de viță boierească (real, şi nu făcut) să pună pe jar poliţia regatului lui Carol al II-lea?

O singură viață, mai multe autobiografii

De-a lungul vieţii sale (1896-1975) şi mai ales începând cu anii 1930, Scarlat Callimachi a completat (sau a prilejuit) nenumărate (auto)biografii cu circuit restrâns, unele cerute (sau întocmite) de Siguranța României regelui Carol al II-lea, altele cerute (sau întocmite) de armata generalului (ulterior mareşalului) Antonescu, altele cerute (sau întocmite) de autoritățile comuniste ale regimului comunist, din anii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej până în primul deceniu al lui Nicolae Ceauşescu. Totuşi, până în prezent nu există nicio biografie istorică a acestui personaj. Cu limitele de rigoare, acest text îşi propune aşadar clarificarea - pe cât posibil - a foarte interesantei vieţi a acestui personaj, care va rămâne în istoria comunismului românesc drept „prinţul roşu". Şi o primă precizare: acest supranume nu i-a fost dat de adversarii săi, cuzişti, burghezi sau legionari, ci de tovarăşii de idei, socialişti de extremă şi comunişti, care în anii 1930 erau bucuroşi să arate că un astfel de personaj, cu un astfel de arbore genealogic, se afla totuşi, iată, alături de ei. Aşadar, „prinţul roşu" nu este la origine o ironie[1], ci un compliment! Iar a doua precizare necesară este că Scarlat Callimachi nu a fost primul „prinţ roşu" din istoria europeană: Wilhelm von Habsburg (1895-1949), un vlăstar al familiei imperiale de Habsburg care li s-a opus lui Hitler şi lui Stalin, după ce mai întâi luptase pentru independenţa Ucrainei (pe care ar fi dorit să o conducă), fusese numit „prinţul roşu" încă din anii Primului Război Mondial[2].

---

1. Citind, ca student, în 1992, prima ediţie din Bucureşti a micului, dar valorosului volum al lui Vlad Geogescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români, 1944-1977* (carte publicată în primă ediţie la Jon Dumitru Verlag, München, 1981, şi reluată în câteva ediţii de Humanitas, Bucureşti, 1992 şi în anii următori), am fost convins că „prinţul roşu" era o ironie. În realitate, acesta era un compliment al comuniştilor adresat unui tovarăş de idei!
2. Vezi efectiv captivanta carte a lui Timothy Snyder, *The Red Prince: The Secret Lives of a Habsburg Archduke*, Basic Books, New York, 2008.

Pentru cine are răbdare să parcurgă toate aceste episoade autobiografice ale personajului Scarlat Callimachi, va fi foarte clar că, printre ele, multe detalii se schimbă de la un deceniu la altul. În anii 1930, în anchetele Poliției, Scarlat Callimachi neagă categoric că ar avea vreo legătură cu partidul comunist sau cu reprezentanții sovietici la București. În anii 1950, același personaj își va face un titlu de glorie din a fi fost direcționat exact de partidul comunist și de sovietici. Mai apoi, în anii 1970, numele său va fi oricum în plan secund, ca simplu executant al directivelor PCR.

Această „inconstanță" nu este singulară și nici inedită – într-un alt studiu, dedicat profesorului antifascist și ulterior comunist Petre Constantinescu-Iași, am văzut că și în acel caz lucrurile au stat la fel[1].

De-a lungul anilor 1930 și la începutul anilor 1940, în toate actele sale de urmărire, numele personajului nostru va suferi diverse ortografieri: „Kalimache", „Kallimachi", „Callimachi" sau „Calimache", cu un „l" sau doi, cu „e" sau „i" final etc. Această diversitate de versiuni nu trădează numai graba celor care îl urmăreau și scriau rapoarte despre el, ci și numărul lor relativ mare, cel puțin pe axa București-Botoșani. Ca observație generală, trebuie spus că în anii 1930 S.C. își scrie numele „Callimachi" cu doi „l", după care, cel puțin în documentele oficiale, în anii 1950 și în parte din anii 1960, va scrie numele familiei cu un singur „l"; apoi, în ultimii ani ai vieții, cei doi „l" vor reveni. O altă discuție ar putea fi purtată în privința adreselor pe care Scarlat Callimachi le-a schimbat de-a lungul vieții. Oricât ar părea de curios, S.C. și familia sa au locuit, în Bucureștii anilor 1930-1970, mai mult în calitate de chiriași decât ca proprietari, din motive care țin de relațiile sale cu propria familie (în anii 1930-1940), precum și de clientelismul său total față de regimul comunist, căruia i-a donat ceea ce mai avea (după moartea mamei sale, vezi mai jos) și de la care a primit ceea ce regimul a considerat potrivit pentru un intelectual și „activist cultural – tovarăș de drum", așa cum Scarlat Callimachi a fost până la sfârșitul vieții.

1. Vezi capitolul meu de mai sus despre profesorul „stalinist de catifea", Petre Constantinescu-Iași.

De la răscoala din 1907 la pacifistul umanist din „Marele Război”

Aşadar, eroul nostru se năştea[1] pe 20 septembrie 1896, în Bucureşti, în locuinţa părinţilor săi din strada Batiştei nr. 31. Iar în 1969, la 73 de ani, pe când redacta această versiune a memoriilor (cea mai extinsă, cel puţin dintre cele disponibile mie), începea naraţiunea prin a spune, poetic, că „a vorbi despre trecut înseamnă a tulbura o ceaţă deasă” - ceea ce, într-adevăr, cu greu poate fi contrazis.

Copilăria eroului nostru, petrecută în parte la o moşie a părinţilor din satul Bălărie/Bălării, judeţul Vlaşca – în aria comunei Ghimpaţi, din judeţul Giurgiu de astăzi –, „a fost plăcută, într-o casă frumoasă [...], într-un parc mare, cu multe alei [în care – n.m., A.C.] mi-am petrecut câţiva ani toată vara, primăvara şi o parte din toamnă”. Primii ani de şcoală i-a făcut acasă (în locuinţa familiei din Bucureşti), dându-şi examenele de final de an în şcoli de stat.

Primul eveniment important în paginile acestor cvasimemorii din 1969 este răscoala din 1907, care l-a marcat pentru mai târziu. Tatăl său, Alexandru Callimachi, era prieten cu istoricul şi profesorul Nicolae Iorga, care ar fi fost atunci – spune S.C. - acuzat de a fi „unul din iniţiatorii răscoalei ţăranilor”; drept pentru care Alexandru Callimachi l-ar fi însoţit pe Iorga „la procuror”, iar mai apoi i-ar fi propus găzduire pe moşia familiei de la Stânceşti, din acelaşi judeţ, unde încă mai trăia bunica lui Scarlat Callimachi (dinspre tată). „Tatăl meu i-a spus lui Iorga, îmi aduc foarte bine aminte”, spune S.C., „să se ducă la Stânceşti dacă are cea mai mică teamă şi că nimeni acolo nu se va atinge de el”.

În această biografie a sa, unul dintre punctele pe care memorialistul insistă cel mai mult este cel referitor la originea familiei: el nu este *fanariot*, ci român *neaoş*. În mod categoric, S.C. argumentează împotriva ideii (perene şi astăzi, în discursul istoric) potrivit căreia familia

1. Datele următoare provin din *Memoriile* (provizorii, desigur) pe care Scarlat Callimachi le-a redactat (într-un exemplar dactilografiat, plus eventualele copii) în 1969, la invitaţia organelor de partid. ANIC, colecţia 60 – Amintiri, memorii şi însemnări ale unor personalităţi despre situaţia economico-socială şi politică din România (în continuare, colecţia 60), dosar 415, ff. 6-10.

sa ar fi de origine grecească (*id est* fanariotă). Autorul afirmă că neamul Callimachilor, la rădăcină, vine din Basarabia[1], din județul Orhei, și „erau de origină de răzeși", cu numele originar Călmașe. Ulterior, unii din acest neam s-au stabilit în Bucovina, la Câmpulung Moldovenesc. Unul dintre strămoșii Călmașe de aici, se pare, s-a căsătorit cu o fată cu stare din familia moldoveană domnitoare a Movileștilor, după care a plecat ca dragoman (traducător) la Poarta Otomană, iar la bătrânețe a fost numit domn al Moldovei. Mai apoi, domnitorii Grigore și Scarlat Callimachi/Calimah nu ar fi decât continuatorii acestui prim domn din familie. Potrivit memoriilor – și foarte probabil în ton cu anul 1969, în care acestea erau scrise –, Scarlat Callimachi era foarte supărat că rădăcinile familiei sale sunt, pentru unii, în umbra confuziei și chiar amintește, dezamăgit, un *Dicționar al Academiei* (RSR?) „publicat de curând" care ar fi perpetuat aceeași eroare. Drept pentru care S.C. amintește pe bunicul său Teodor Calimachi[2], născut în 1837 și fiu al marelui vornic Alecu Calimachi, care ar fi locuit o bună parte din viață pe moșia de la Stâncești-Botoșani a familiei; mama acestui Alecu era născută Cuza și era, de fapt, verișoară a domnitorului Alexandru Ioan Cuza! Iată așadar că „prințul roșu" era înrudit, printre alții, și cu domnitorul Unirii de la 1859[3]. Teodor Calimachi (bunicul eroului nostru) făcuse parte dintre primii „agenți diplomatici" ai lui Alexandru Ioan Cuza – dar, după înlăturarea acestuia (din februarie 1866), s-a retras la moșia de la țară a familiei (la Botoșani) și doar o singură dată („mi se pare", spune S.C.) a mai activat la București, ca parlamentar, în timpul regelui Carol I. Fiul lui Teodor Calimachi, Alexandru, s-a căsătorit mai apoi cu Maria Vernescu, ea însăși provenind dintr-o familie cu bună stare: tatăl ei, boierul Gheorghe Vernescu, fusese membru „în Consiliul de Stat al lui Cuza, apoi în vremea lui Carol I, a fost președintele Camerei, ministru de Interne, ministru de Finanțe și ministru de Justiție"[4], om care făcuse o avere considerabilă din avocatură.

La vârsta de 14 sau 15 ani, se spune în paginile memorialistice, Scarlat Callimachi face un contact decisiv:

1. Da, autorul folosește chiar acest cuvânt, în 1969.
2. Pe prima pagină a *Memoriilor* din 1969, S.C. își scrie numele cu un singur „l". La fel apar și numele strămoșilor săi.
3. Care, după cum se știe, nu avut copii cu soția sa legitimă.
4. ANIC, colecția 60, dosar 415, f. 8.

am citit foarte multe cărţi din literatura rusă, cărţi de literatură şi de politică [*sic!*]. Am citit memoriile politice ale lui Tihomirov[1], amintiri despre Perovskaia[2] şi mărturisesc astăzi că aceste cărţi au avut o adâncă înrâurire asupra mea. Am citit Tolstoi, Dostoievski, Cehov, Andreev şi alţi mari autori ruşi ca Turgheniev, Gogol etc. Toate acestea m-au influenţat într-o anumită direcţie literară şi politică

va scrie S.C. în 1969, neuitând să precizeze: „Am citit foarte puţine cărţi din literatura franceză în afară de acelea care erau clasici [*sic!*] şi pe care trebuia să-i învăţăm la şcoală"[3]. Desigur, o posibilă nelămurire conexă acestor rânduri poate fi aceasta: cum anume se explică faptul că un tânăr dintr-o veche familie boierească, implicată politic, a României, care în plus a mai şi studiat la Paris, a fost mai receptiv la literatura rusă decât la cea occidentală? Să fie acesta adevărul? Să fie o cosmetizare post-factum a biografiei – destul de întârziată, de altfel, dat fiind că în 1969 regimul lui Nicolae Ceauşescu nu mai era din cale afară de impresionat de astfel de dovezi de ortodoxie comunistă? Oricum, paradoxul situaţiei face că, dacă S.C. a citit astfel de cărţi (sau broşuri) despre Leon Tihomirov sau Sofia Perovskaia în jurul anului 1910, acestea nu puteau fi decât în limba franceză sau germană, publicate în aceste ţări în medii de stânga. E puţin probabil că în Rusia ţarului Nicolae al II-lea ar fi apărut cărţi laudative despre atentatorii la viaţa ţarului Alexandru al II-lea care să se găsească de vânzare în România.

În anii liceului, Scarlat Callimachi este trimis de părinţi la Paris, pentru continuarea studiilor, iar examenele de echivalenţă le dă în ţară, la Bucureşti. Tot la Paris începe (în 1914) Facultatea de Drept dar, cel puţin în aceste cvasimemorii, oferă puţine detalii despre respectivul fragment biografic. Din dorinţa tatălui şi cu sprijinul fostului ambasador

1. Foarte probabil, Lev Aleksandrovici Tihomirov (1852-1923), anarhistul şi teroristul politic rus, membru al grupului „revoluţionar" Narodnaia volia, grup care în martie 1881 a planificat şi a executat atentatul de la Sankt-Petersburg asupra ţarului Alexandru al II-lea. Ulterior, Tihomirov îşi va renega tinereţea şi va deveni un gânditor (şi scriitor) religios conservator.
2. Probabil este vorba despre Sofia Perovskaia (1853-1881), dintr-o familie artistocratică din Sankt-Petersburg, care, într-o interesantă rebeliune faţă de propria familie (şi propriul tată), va deveni membră a grupului anarho-teroristo-revoluţionar Narodnaia volia şi va fi implicată direct în asasinarea ţarului Alexsandru al II-lea (vezi mai sus), culpă pentru care va fi executată prin spânzurare.
3. ANIC, colecţia 60, dosar 415, ff. 10-11.

român în Franța, Ion (Jean) N. Lahovary, i se face „marea favoare de a intra direct în școala de aviație de la [Le] Bourget". Totuși, după ce România a intrat în „Marele Război", în vara anului 1916, tot din dorința tatălui, eroul nostru s-a întors în România – un drum lung cu vaporul și trenul, via Anglia, Suedia, Finlanda, Rusia –, a intrat în țară pe la Ungheni și de aici a ajuns la București, prezentându-se la Regimentul 4 Roșiori[1], de unde repede a fost trimis la Școala de Cavalerie de la Bârlad. Aici, S.C. se va dovedi a fi nu numai un pacifist, ci și un om... foarte comod:

> am început școala, într-o mentalitate, cu regret trebuie să spun, prea cazonă. Eu care eram obișnuit liber ca o pasăre, să nu mă bată nimeni la cap, să nu mă scol de dimineață, trebuia să fim la ora 6 la școală [*sic!*][2].

Totuși, S.C. a sacrificat pentru patrie chiar mai mult decât confortul său matinal. Deși

> aș fi putut să mă eschivez de a merge în linia întâi a frontului și să fiu numit atașat pe lângă o misiune străină, am refuzat această onoare fiindcă vroiam să știu ce este [...] grozăvia războiului [drept care memorialistul își aduce aminte că a fost – n.m., A.C.] în linia întâi, la Oituz [unde] am văzut [...] explozii care sfârtecau vreo 10-20 de oameni deodată, ceea ce m-a făcut să devin un feroce apărător al păcii și din păcate și un antimilitarist[3].

Și astfel ajungem la unul dintre episoadele definitorii pentru personajul nostru. În cursul anului 1918 (după unirea cu Basarabia), S.C. – subofițer (sublocotenent în Regimentul 10 Roșiori[4]) la comanda a două escadroane de călăreți – este numit „comandantul pieții și ca mare guvernator al localității" Soroca, de pe malul Nistrului. Biroul său era într-un hotel din localitate. Într-o zi, un basarabean bătrân, cu plete a îngenuncheat în fața ofițerului S.C. și i-a cerut să aibă milă de fiul său, care fusese arestat ca bolșevic și urma să fie împușcat, printr-un ordin

1. În alte pagini autobiografice (vezi mai jos), apare Regimentul 10 Roșiori.
2. ANIC, colecția 60, dosar 415, f. 10.
3. *Ibidem*, f. 11.
4. ANIC, colecția 53 – Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiul din ilegalitate care au încetat din viață (în continuare, colecția 53), dosar C/6, f. 84.

„dat de la Comandamentul diviziei"; cei arestați erau de fapt trei, „cine erau ei nu știu [...], dar cred că unul era un evreu negustor, iar celălalt un cetățean oarecare". Potrivit rememorării din 1969, S.C. a fost puternic afectat de această cerere și a ținut să-i spună bătrânului: „Uite ce este, moșule, eu n-am venit aici ca să împușc pe nimeni [...] noi am ocupat teritoriul din ordin, dar nu ca să împușcăm oameni, ci să ne împăcăm cu ei"[1]. Drept pentru care S.C. a chemat câțiva subordonați și a cerut să fie eliberați cei trei oameni, iar „ca să fiu sigur că ordinul meu a fost executat, am dat ordin să se taie legătura cu Comandamentul diviziei", mai rememorează Scarlat Callimachi. Singura consecință a gestului său – a fost destituit din postul de comandant militar al orașului Soroca. În continuare, cel împricinat relatează că acest episod umanitar din Soroca a fost „un fapt pe care nu l-am povestit decât foarte rar și pe care nu l-am amintit nicăieri".

Desigur că acest episod invită la multe comentarii, mai ales pentru cineva care are o imagine de ansamblu a vieții eroului nostru și a firii sale. Este episodul veridic? Cel puțin în parte, lucrurile pot fi adevărate. Este adevărat că erau simpatizanți bolșevici în Basarabia în primăvara anului 1918, este adevărat că ei nu aveau motive să se bucure după unirea Basarabiei cu România din martie 1918 și este la fel de adevărat că S.C. avea toate datele unui ofițer mai curând milos decât belicos. Drept pentru care cele trei idei puteau să interacționeze în forma actului de mai sus. Totodată, este foarte probabil ca „tăierea legăturilor cu Comandamentul" să fie, măcar în parte, o exagerare din partea unui bărbat de 73 de ani care își rememorează tinerețea, dar poate fi citită și ca actul unui tânăr care avea o imagine mai curând aproximativă a riscurilor – dat fiind că fusese până atunci un tânăr de familie bună, care în dese rânduri fusese protejat și ajutat tocmai în virtutea apartenenței sociale.

Dar ceea ce nu este adevărat în respectivul episod este tocmai declarația că Scarlat Callimachi nu ar fi „amintit nicăieri" despre acesta. În realitate, episodul apare în mai multe autobiografii pe care S.C. deja le semnase până în acel moment – după cum se știe, în anii 1950 și la începutul anilor 1960, un membru de partid și un angajat al statului (cum era S.C.) dădea în mod obligatoriu un număr impresionant de asemenea declarații autobiografice. Astfel, într-o altă autobiografie,

1. ANIC, colecția 60, dosar 415, f. 13.

dactilografiată, datată 23 iunie 1962, Scarlat Callimachi (în acel moment încă director al Muzeului Româno-Rus din Bucureşti) scria:

> în 1918 [...], cam pe la începutul lunii aprilie (după câte îmi mai amintesc) am primit ordinul să execut prin împuşcare un ţăran basarabean, socotit periculos bolşevic, un evreu şi încă un cetăţean dintr-un orăşel oarecare. Acest ordin am refuzat să-l execut, motivând că conştiinţa mea nu-mi permite să fac o asemenea faptă, cu totul în afară de atribuţiunile mele de ostaş român[1].

Mai departe precizează: „Chiar în regiment eram totdeauna socotit ca un element dizolvant, profund influenţat de felul de a gândi al intelectualităţii franceze", precizare menită să argumenteze convingerile sale pacifiste. Din aceste rânduri din 1962 se poate înţelege că ordinul de execuţie a celor trei „bolşevici" i-ar fi fost dat chiar lui, sublocotenentului Scarlat Callimachi. Cvasimemoriile din 1969 sunt ceva mai evazive din acest punct de vedere: se pare că el doar a aflat de acest ordin (de la tatăl unuia dintre arestaţi!) şi l-a anulat; de altfel, el nici nu i-a văzut direct pe cei trei.

Dosarul familial al lui Scarlat Callimachi

Mă voi opri un moment din urmărirea cronologică a acestei biografii pentru a aborda un subiect tangenţial celor relatate: familia lui Scarlat Callimachi şi relaţiile acestuia cu propriul mediu social. Din păcate, nu rezultă foarte clar din documentele de arhivă, cel puţin din cele consultate de mine, dacă (varianta 1) Scarlat Callimachi s-a apropiat de stânga politică - antifascism, ulterior comunism - din cauza unor neînțelegeri cu familia sau dacă (varianta 2) şi-a răcit relaţiile cu familia – mai bine zis, cu mama sa – tocmai din cauza apropierii de stânga politică. Personal, găsesc a doua ipoteză ca fiind mai credibilă.

Perioada care se poate să fi marcat hotărâtor aceste relaţii este, cred, cea de după Primul Război Mondial și după moartea tatălui, Alexandru Callimachi. În cvasimemoriile din 1969, S.C. vorbeşte foarte puţin despre părinții și familia lui. Despre tatăl său, S.C. spune doar că era

1. ANIC, colecţia 53, dosar C/6, f. 10.

bolnav în 1918 și că a murit în acel an într-un sanatoriu din Paris[1]. Foarte puține date despre mama sa și despre sora sa, Theodora. În schimb, într-o „completare" la autobiografia din luna mai a anului 1953[2], Scarlat Callimachi dă ceva mai multe detalii: tatăl său, Alexandru, făcuse studii de Drept la Paris și apoi devenise membru al baroului din București. Ca politician din Partidul Conservator (și proprietar de pământ), ajunsese deputat, apoi senator, apoi (în 1912) președinte al Senatului. Mama sa, Maria (născută Vernescu), nu s-a mai recăsătorit după 1918 și a trăit până la moartea sa, în 1945, din moșiile sale de zestre și din succesiunea soțului; „a fost casnică; n-a fost înscrisă în nici un partid politic" – adaugă fiul său. La data acestei autobiografii, unchiul (Ioan) și cele trei mătuși din partea tatălui (Zenaida, Ema și Raluca) erau decedați, la fel și fratele mamei sale (Constantin Vernescu, decedat la Iași, în 1917).

Scarlat Callimachi mai avea o soră, Theodora (cu câțiva ani mai mare decât el), în privința căreia a păstrat o tăcere constantă, din motive care devin clare chiar și din puținele note despre ea. În paginile din mai 1953, S.C. scrie doar că sora sa „are aproape 60 de ani, e bolnavă din copilărie și o întrețin eu. Nu poate munci. Locuiește în str. Culmea Veche nr. 5 [din București]"; alte pagini din dosarele lui Scarlat Callimachi o prezintă pe sora sa ca fiind bolnavă psihic (încă din copilărie?) și se pare că ea a trăit cu mama sa pe timpul vieții acesteia, după care a locuit în condiții modeste, inclusiv la adresa menționată.

În 1953, Scarlat Callimachi era de aproape trei decenii căsătorit cu Dida (născută Solomon, nume sub care debutase ca actriță și pe care l-a păstrat prin alăturare la cel al soțului), care fusese în anii 1930 și redevenise după 1945 angajată a Teatrului Național din București. Tot după 1945, Dida Solomon-Callimachi a devenit membră a PMR/PCR. Aceasta își pierduse părinții relativ devreme: tatăl său, Heinrich Solomon, funcționar comercial, murise în 1923, iar mama sa[3] („casnică") decedase în 1922; fratele Didei, Samy Solomon, decedase și el, în 1918; una dintre surorile Didei, Aurelia Schina (?), era în 1953 o casnică văduvă ce locuia în strada Rondă nr. 44 din București, iar cealaltă soră, Mina,

1. ANIC, colecția 60, dosar 415, f. 9.
2. Autobiografia și „completarea la autobiografie" sunt scrise de mână și datate 31 mai 1953, vezi ANIC, colecția 53, dosar C/6, ff. 84-89.
3. În autobiografia din 1953 nu apare numele acestei femei (numele său premarital fusese, foarte probabil, Bercovici), deși, oarecum ciudat, apar numele fratelui și surorii ei!

plecată din România din 1923, locuia atunci în Canada împreună cu soțul său, profesorul universitar de filozofie Thomas Greenwood. Dida avusese un unchi și o mătușă dinspre partea mamei: Frederic Bercovici (fratele mamei) murise în 1923, iar Roza Feldman (sora mamei) murise în 1934.

În urma căsătoriei (din 1926), Scarlat și Dida Callimachi au avut un singur fiu, Dimitrie (alintat „Mitia", cum am văzut), care în 1953 avea deja 26 de ani (era născut în 1927); despre acesta, autobiografia tatălui din 1953 spune: „fost membru în UTC; membru al partidului MR [Partidul Muncitoresc Român - n.m., A.C.]. Lucrează la Comitetul pentru Cultură Fizică și Sport. Absolvent al Facultății de Studii Juridice din [Universitatea din - n.m., A.C.], București. Locuiește în Bd. Ana Ipătescu 15A"[1].

Ca detaliu locativ, Scarlat și Dida Callimachi locuiau în primăvara anului 1953 pe strada Aviator Mărășoiu nr. 7 din București. După toate datele, nu era o fostă proprietate a familiei, ci o locuință care îi fusese repartizată de stat.

Așadar, din notele autobiografice ale lui Scarlat Callimachi este mai curând greu să înțelegem natura relațiilor din anii 1930-1940 dintre el și familia sa - mai bine zis, mama sa, după ce tatăl murise în 1918. Mai multe rapoarte ale Siguranței din anii 1930 acreditează ideea (vezi mai jos) că fusese dezavuat de propria mamă (din cauza convingerilor și acțiunilor sale procomuniste), ceea ce conduce la ideea că nu a intrat în posesia (tuturor) proprietăților familiei decât după moartea acesteia. În schimb, în anii 1930 (și poate chiar mai devreme), el avea o moșie pe care o exploata, în județul Botoșani – parte din moștenirea paternă. Căsătoria lui S.C., la mijlocul anilor 1920, cu o tânără dintr-o familie de evrei români fusese oare motivul de discordie cu mama sa? Dată fiind starea de fapt a concepțiilor din societatea României de atunci, o asemenea posibilitate nu este de neimaginat. Sau, dimpotrivă, răcirea relațiilor dintre S.C. și mama sa a intervenit înaintea căsătoriei? Toate acestea sunt întrebări care rămân. Voi reveni în continuare asupra unor detalii familiale. Deocamdată, să ne întoarcem la firul activismului lui S.C., așa cum rezultă din autobiografii.

---

1. ANIC, colecția 53, dosar C/6, f. 89.

Un om de stânga în profilul unei epoci

După Primul Război Mondial și după moartea tatălui (în 1918), Scarlat Callimachi s-a reîntors la Paris pentru continuarea studiilor. Din păcate, informațiile furnizate de acesta privind studiile sale sunt la fel de confuze precum cele privind relațiile cu mama sa; nu e foarte clar când, la ce specializare și în ce condiții a terminat la Paris studiile universitare (deși ulterior se va recomanda uneori drept avocat, el nu a profesat vreodată). În autobiografia manuscrisă din mai 1953, scrie doar: „Am urmat dreptul la facultatea (de drept) din Paris"[1], dar plasează aceste studii înainte de 1916. În autobiografia dactilografiată din iunie 1962, rezumă totul într-o singură frază: „Până în anul 1924, am mai urmat studii la Facultatea de Litere din Paris"[2]. În fine, în cvasimemoriile din 1969, esențialul e redus tot la o singură propoziție, cea mai bizară dintre toate: „Facultatea de Drept am făcut-o tot la Paris în timpul Primului Război Mondial"[3] (?!), lucru imposibil, din moment ce a părăsit Parisul în 1916. Cea mai credibilă ipoteză rămâne așadar că și-a început studiile universitare înainte de „Marele Război" și le-a continuat după restaurarea păcii. În ce fel le-a terminat (dacă le-a terminat!) și cu ce rezultate, rămâne pentru o altă cercetare.

Cert este că, de fapt, practicarea dreptului nu l-a atras deloc:

> Venind în țară am simțit dorința de a face ceva; dreptul, avocatura, justiția nu mă atrăgea [*sic!*] pentru că lăsa mult de dorit atât la noi, cât și în alte țări [...], [j]ustiția fiind o sabie cu două tăișuri"[4].

În această decizie l-a ajutat, poate, și împrejurarea că, având măcar o rentă de familie (și o moșie în județul Botoșani), nu era obligat să muncească pentru a se întreține. Viitoarea sa soție, Dida Solomon, era angajata Teatrului Național – salariul nu era mare, dar era stabil, la care se mai adăugau eventualele plusuri din prestări artistice de spectacole din teatre private. Cum vom vedea mai jos, după mijlocul anilor 1920 (și după căsătorie), Scarlat Callimachi chiar ar fi încercat să

1. *Ibidem*, f. 84.
2. ANIC, colecția 53, dosar C/6, f. 11.
3. ANIC, colecția 60, dosar 415, f. 9.
4. *Ibidem*, ff. 13-14.

devină el însuși proprietar de teatru, la București, dar s-a retras în scurtă vreme din această întreprindere. În schimb, tot după întoarcerea în țară din 1924, Scarlat Callimachi va cunoaște un om care îi va schimba cursul vieții: pe N.D. Cocea[1]. Sub influența sa și din admirație față de acesta (care în paginile cvasimemoriilor din 1969 are parte de o frumoasă rememorare), S.C. se lansează în jurnalistică: între 1924 și 1926 scrie în publicații precum *Facla* și *Chemarea* (ale prietenului Cocea), unde semnează „o serie de articole împotriva masacrelor și torturilor, făptuite de regimul reacționar al lui I.I.C. Brătianu, împotriva țărănimii moldovenești din Basarabia"[2], va rememora el în 1962 (amplasarea în frază a virgulelor îi aparține tot lui). În autobiografia din 1953, apar câteva detalii suplimentare: „Am mai scris lucrări de istorie și literatură, colaborând la următoarele ziare și reviste: *Adevărul, Dimineața, Epoca, Credința, Cuvântul liber, Punct, Viața literară* etc.".

Toate informațiile disponibile ne permit să îl plasăm pe Scarlat Callimachi, în a doua jumătate a anilor 1920, într-un mediu intelectual și jurnalistic de stânga, la care aderase din proprie inițiativă. Pe lângă N.D. Cocea, S.C. se va împrieteni în curând și va deveni tovarăș de idei cu Petre Constantinescu-Iași, Athanase Joja ș.a. - cu mențiunea că „tovarăș", în acest caz, nu trimite neapărat la apartenența lor la proaspăt înființatul Partid Comunist din România (1921). De altfel, autorul acestor rânduri se numără printre istoricii care cred că tocmai interzicerea activităților comuniste (prin Legea Mârzescu-Mironescu din 1924) le-a dat unor tineri (sau relativ tineri) români, precum cei de mai sus, un argument suplimentar pentru a se înscrie într-un gen de activism de stânga pe care îl considerau nobil și în ton cu vremurile, cu atât mai mult cu cât îl văzuseră la lucru și în unele țări occidentale[3].

1. Ziarist, scriitor și agitator social de stânga, republican și antidinastic, N.D. (Nicolae Dumitru) Cocea (n. noiembrie 1880 - d. februarie 1949) a fost fondatorul mai multor ziare, la începutul secolului trecut și în perioada interbelică.
2. ANIC, colecția 53, dosar C/6, f. 11.
3. Scarlat Callimachi a ironizat și el în mai multe rânduri legea prin care partidul comunist fusese practic interzis: „După cum Primo de Rivera [prim-ministru spaniol, impunea în anii 1920 o dictatură militară, cu suspendarea Constituției - n.m., A.C.] n-a putut salva prin dictatură și teroare un Rege și un regim, tot astfel nici legea Mironescu-Mârzescu nu poate folosi nimănui, căci articolele ei pot, cel mult, stârni disprețul cetățeanului conștient și cu sânge în vine [*sic!*]", scria S.C. într-un ziar înființat

Chiar fără a fi membri în ilegalitate ai partidului comunist, aceşti oameni au activat *în spiritul* partidului - merit care, în a doua parte a vieţii, le va fi recunoscut. Existenţa, în apropierea României, a tinerei URSS a fost, desigur, un element foarte important al acestei ecuaţii. Dar la fel de important este că sovietofilia unor români era încurajată şi de ceea ce văzuseră sau vedeau în Franţa, ţară în care mulţi dintre intelectuali - de la generaţiile unor Jean Jaurès[1] sau acel Henri Barbusse deja amintit în capitolele anterioare până la cei mai tineri - apărau *nobilele idealuri ale stângii*, de la socialismul idealist până la pacifismul frenetic sau comunismul pragmatic de esenţă leninist-stalinistă. Un stindard important sub care s-au unit toţi aceşti oameni (din Franţa sau Germania până în România) a fost acela al *pacifismului* - curentul antirăzboi care oferea o miză majoră stângii franceze încă din anii 1920. Ulterior, apariţia în prim-planul politic a lui Benito Mussolini și a lui Adolf Hitler (şi a partidelor lor intens militarizate) a părut să confere şi mai multă legitimitate pacifismului de stânga european, iar intelectualii comuniști francezi au fost foarte activi în a acredita ideea că marea forță a pacifismului mondial rămânea tocmai URSS. Astfel încât, în anii 1930, a fi pacifist sau antifascist/antihitlerist era, din multe puncte de vedere, sinonim cu a fi prieten al Uniunii Sovietice.

În mod firesc, un element important în tot acest decor, în România, dar nu numai, este originea etnică a tinerilor respectivi. Din motive care țin de spiritul timpului şi de caracterul preponderent naţional (şi chiar naţionalist) al discursului politic din România de după „Marele Război", unii dintre tinerii intelectuali evrei s-au simțit în mod cert mai apropiaţi de stânga politică generică și au avut aşteptări reale de la comunismul de tip leninist, tocmai pentru că integrarea lor în statul român nu era deloc susţinută la nivel oficial, statul român fiind prea tânăr pentru a avea o experienţă reală în gestionarea problemei minorităţilor (inclusiv cea evreiască) în favoarea sa. Un segment important al simpatizanţilor socialisto-comunişti din România Mare, aşadar inclusiv din Basarabia şi Transilvania, au fost evrei; cum vom vedea, revistele procomuniste editate de Scarlat Callimachi la Botoşani vor avea în

de el, *Clopotul*, pe 11 august 1933 - citat dintr-un referat al poliţiei despre autor. ANIC, fond 95, dosar 100, vol. 1, f. 43.

1. Om politic socialist francez, Jean Jaurès (1859-1914) a fost un parlamentar şi un jurnalist redutabil; activismul şi convingerile lui pacifiste i-au atras moartea, fiind împuşcat în faţa unui bistrou parizian în iulie 1914, la scurt timp după începutul Primului Război Mondial.

București centre de difuzare mai ales în cartierul evreiesc. Dar această condiționare etnică nu trebuie în niciun caz exagerată (așa cum s-a făcut în perioada interbelică, inclusiv de către instituții ale statului!). Pe de o parte, este evident că nu toți evreii au fost agitatori comuniști – pentru că în acest caz, dat fiind numărul evreilor din România Mare, partidul comunist de la noi ar fi fost mult mai important decât a fost în realitate; iar pe de altă parte, e un fapt că oameni precum Lucrețiu Pătrășcanu, Scarlat Callimachi, Petre Constantinescu-Iași, Gheorghe Gheorghiu-Dej, mai tânărul Nicolae Ceaușescu (cu care Scarlat Callimachi se va intersecta devreme, în aceste medii antifasciste, încă din 1934!) nu au fost evrei, dar au fost în mod real atrași de idealurile efectiv nobile (declarativ, cel puțin) ale stângii revoluționare și comuniste, care promitea o viață mai bună și mai dreaptă, susținerea păcii în lume și opoziția față de fascism/hitlerism. În cazul concret al lui Scarlat Callimachi, nimic din baza documentară disponibilă nu susține ideea că apropierea sa de stânga politică s-ar fi datorat soției sale; dimpotrivă, cel puțin teoretic, tocmai concepțiile sale de stânga l-ar fi putut predispune la a crede că o căsătorie a unui ortodox (cum era el) cu o tânără evreică (cum era Dida) nu reprezintă nimic scandalos sau ilegitim (așa cum, pe atunci, unii mai puteau crede în societatea românească).

Așadar, mulți dintre intelectualii români de stânga ai perioadei au străbătut același drum: de la pacifism către comunism și filosovietism; numărul lor nu a fost foarte mare (tinerii din intelectualitatea românească de atunci fiind mai apropiați de dreapta politică, inclusiv de extrema ei), dar acest „traseu" al articulării convingerilor și acțiunilor lor trebuie explicat, iar explicația oferită de mine aici este doar una dintre cele posibile. Și un detaliu suplimentar: dintre oamenii de stânga români de la sfârșitul anilor 1920, relativ puțini știau limba rusă (cei care o știau proveneau mai ales din Basarabia, dar numărul lor nu era foarte mare în București); ceilalți citeau lucrările clasice sau de propagandă rusești în traduceri franceze. În concluzie, reiau aici un paradox pe care l-am mai amintit cu alte ocazii: așa cum în prima parte a secolului al XIX-lea limba franceză a pătruns în Principatele Române prin intermediul ofițerilor ruși, în prima parte a secolului XX o bună parte din literatura socialistă și comunistă rusă/sovietică a pătruns la noi prin intermediul limbii franceze, prin care intelectuali precum Lucrețiu Pătrășcanu, Scarlat Callimachi și alții s-au apropiat de *sufletul rus* și de *revoluție*.

Scarlat Callimachi nu s-a rezumat însă la a scrie articole din postura unui jurnalist angajat; inițiativele sale au mers notabil mai departe: la

mijlocul anilor 1920 a intrat propriu-zis în politică („m-am înhămat în politică", scria el în 1969), devenind membru al Partidului Țărănesc din Vechiul Regat. Așadar, această adeziune este ulterioară anului 1924 (când revine în țară), dar anterioară anului 1926, când Partidul Țărănesc (din Vechiul Regat și Basarabia) a fuzionat cu Partidul Național (din Transilvania), rezultând Partidul Național-Țărănesc. De altfel, chiar S.C. scrie în autobiografia sa din 1962 că „am activat [...] în cadrele partidului țărănesc înainte de fuzionare cu partidul național din Ardeal"[1], într-o perioadă în care șeful organizației din Botoșani al acestui partid era un profesor pe nume Nicolae Lăbușcă (?)[2], un om educat, cu multe calități, dar care avea și un viciu: alcoolul. Indiferent de aceasta, putem considera că membri precum Callimachi sau profesorul Lăbușcă erau parte din elementele de stânga țărăniste[3], elemente de care, de altfel, acest partid nu ducea lipsă (profesori, funcționari etc., îndeosebi din Vechiul Regat). Aderarea lui Scarlat Callimachi la PȚ confirmă, într-un fel, reala lui orientare de stânga din acel moment.

Dar, după ce PȚ fuzionează cu PN (repet, în 1926), o serie dintre membri nu s-au regăsit doctrinar în noul partid și au fost dezamăgiți de fuziune. Printre ei îl vom găsi și pe Scarlat Callimachi, care încă își petrecea „o mare parte din timp" la Botoșani, foarte probabil în directă legătură cu moșia familiei din acel județ (și despre care reiese că mama sa i-o lăsase în administrare, ca sursă de venit). În 1927, liderul țărănist rebel Nicolae Lupu (medic de profesie, și el opus fuziunii PȚ-PN) a desprins o aripă disidentă din fostul PȚ și a înființat un nou partid – „Partidul Țărănesc – dr. Lupu", după cum i se spunea în epocă, aflat tot la stânga eșichierului politic. Scarlat Callimachi și prietenul său, profesorul Lăbușcă, se duc spre această grupare a lui N. Lupu. Din păcate, intervine repede decesul profesorului Lăbușcă (din cauza alcoolului, precizează S.C. în 1969). În aceste condiții, Scarlat Callimachi devine „șeful organizației țărănești a doctorului Lupu din Botoșani"[4].

1. ANIC, colecția 53, dosar C/6, f. 11.
2. În paginile din 1962, respectivul apare sub numele „Lăbușcă"; în paginile din 1969, același profesor apare sub numele „Nicolae Lăcustă". Dat fiind că, în alte privințe, informațiile par a fi mai precise în autobiografia din 1962 (deși aceasta e mai scurtă decât cea din 1969), am considerat mai probabil ca liderul local de partid să se fi numit Nicolae Lăbușcă.
3. PȚ fiind după „Marele Război" un autentic partid de stânga, mai la stânga decât PNL, care este împins oarecum spre dreapta în urma dispariției PC.
4. ANIC, colecția 60, dosar 415, f. 15; ANIC, colecția 60, dosar 415, f. 15.

Nu este foarte clar câți ani a durat această activitate politică „țărănistă" a lui Scarlat Callimachi – de altfel, dr. Nicolae Lupu s-a împăcat el însuși cu Iuliu Maniu și Ion Mihalache și a revenit cu gruparea sa în PNȚ în 1934. Contează mai puțin dacă Scarlat Callimachi mai era membru de partid în acel moment (?) – pentru că, oricum, la începutul anilor 1930, activitatea sa intrase deja pe alte coordonate.

„O fină nuanță de comunism": profitorul unui singur articol sau vizionarul „Căderii Babilonului"?

După cum am încercat să arăt deja, se poate demonstra că Scarlat Callimachi a fost din tinerețe un om de stânga, aceasta, desigur, în aparentă contradicție cu propria origine socială. Dar altcineva, aparent la fel de ușor, ar putea demonstra că întreaga carieră de *disident* al regimului burghezo-moșieresc (și chiar de *ilegalist* al PCdR, cum va încerca respectivul să se legitimeze ulterior) a lui Scarlat Callimachi se bazează pe un singur articol publicat de el, un articol ale cărui ecouri (și consecințe juridice) au fost suficiente pentru a face din numele său unul cunoscut la nivel național. Documentele de arhivă, dintre care o parte vor fi citate în continuare, ne arată că Scarlat Callimachi a fost, în a doua jumătate a anilor 1930, așa cum spuneam în deschiderea acestor pagini, unul dintre românii cei mai urmăriți de Siguranța statului. Și totul a început cu un articol publicat într-un ziar de provincie, s-ar zice.

Realitatea, desigur, este mai nuanțată – și mai complexă. După ceea ce unii ar putea considera a fi fost mai curând un eșec politic (afilierea la „Partidul Țărănesc – dr. Lupu"), dar care la fel de bine se poate să fi fost o etapă folositoare în viața de activist de stânga a lui S.C., acesta este tot mai consonant cu mișcarea antifascistă[1], care se activează și în România la începutul anilor 1930. El rămâne membru de partid „țărănist-lupist" (cel puțin până la finalul anului 1933), dar, alături de unii dintre prietenii săi de stânga, răspunde „prezent" noii provocări antifasciste

1. O lucrare scrisă în stilul și dogma epocii sale, dar care oferă informații interesante rămâne Aurică Simion, Stelian Neagoe, *Comitetul național antifascist din România*, Editura Politică, București, 1973 (la aniversarea a patru decenii de la înființarea comitetului).

(ca să vorbim în spiritul epocii). Numele său va deveni un altul dintr-un şir restrâns, dar notabil de intelectuali de stânga ce se vor asocia acestei mişcări şi vor furniza un laitmotiv omniprezent în anii 1970-1980, dar identificabil şi astăzi. O astfel de naraţiune spune că:

> În iunie 1933 se înfiinţează Comitetul Naţional Antifascist. După puţin timp de la înfiinţare, această organizaţie întrunise adeziunea a peste 400.000 de membri, muncitori, ţărani, intelectuali, femei, tineri, cărora li se alăturau luptătorii antifascişti din alte organizaţii de masă: Liga Muncii, Blocul Democratic, Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari (MADOSZ), Frontul Studenţesc Democrat, Frontul Feminin. În conducerea Comitetului Naţional Antifascist se aflau Tudor Burgnariu, Scarlat Callimachi, Petre Constantinescu-Iaşi, Iorgu Iordan, Barbu Lăzăreanu, Matei Socor[1].

Desigur, numărul furnizat aici (400.000!) poate fi contestat, dar alăturarea lui Scarlat Callimachi acestei mişcări în vara lui 1933 este reală. În autobiografia sa din 1962, S.C. scria:

> Văzând că mişcarea fascisto-hitleristă, sub toate formele ei, prindea tot mai mult teren în ţările din Europa, m-am hotărât să păşesc hotărât [*sic!*] pe terenul luptei antifasciste. Când s-a creat, la noi în ţară, Comitetul Naţional Antifascist, m-am înscris în el şi astfel am luat primele legături trainice cu Partidul Comunist. Am mai activat în Blocul Democrat (preşedinte profesor P. Constantinescu-Iaşi), secretar Atanasie Joja, eu însu-mi [*sic!*] fiind vicepreşedinte[2].

Un astfel de fragment poate fi supus mai multor grile de lectură. Pe de o parte, există stratul rezidual al autobiografiilor de partid („păşirea hotărâtă", „legăturile trainice" etc.), după mai bine de un deceniu de când S.C. tot completa aşa ceva. Pe de altă parte, e interesant că S.C., deşi fondator al Comitetului Naţional Antifascist, spune: „când s-a creat [...], m-am înscris în el". Astfel ne apropiem de esenţa problemei: toate aceste iniţiative nu aparţineau de fapt grupării comuniste din România, ci erau ale structurii conducătoare a Uniunii Sovietice.

---

1. Citat dintr-o lucrare (ce apare fără precizarea autorului sau autorilor) care pare a fi concepută după 1990, dar preia masiv informaţii în forma în care apăreau în deceniile precedente - http://www.scritub.com/jurnalism/PRESA-POLITICAtilde-SOC IALLITE42815.php
2. ANIC, colecţia 53, dosar C/6, f. 11.

Astăzi, istoricii europeni acceptă fără rezerve că Moscova lui Stalin s-a aflat la originea tuturor inițiativelor majore ale stângii comuniste europene din anii 1930 – precum crearea *comitetelor, grupurilor* etc. antifasciste, apoi constituirea acestora în *fronturi*, apoi unirea tuturor forțelor de stânga sub forma unor *blocuri* etc. În ziarele pe care le va înființa el însuși – în opinia mea, cu bani proveniți măcar în parte tot din URSS –, Scarlat Callimachi va fi un purtător de cuvânt al politicii de *front unit* sau de *bloc* al forțelor de stânga. Ideea nu îi aparținea, el fiind doar unul dintre propagandiștii acesteia. În aceeași situație se vor afla toți cei care vor scrie articole în acest sens, de la Petre Constantinescu-Iași la Petre Pandrea (cu mențiunea că unele dintre articolele acestuia din urmă puteau fi scrise de Lucrețiu Pătrășcanu).

Astfel ajungem la acea calitate a lui Scarlat Callimachi care îi va aduce o celebritate precoce: cea de fondator de ziare de stânga.

La începutul verii anului 1933, S.C. – care avea un fiu în vârstă de aproape 6 ani – își petrecea cea mai mare parte a timpului la Botoșani. Să fie o simplă coincidență faptul că atât el, cât și (mai ales) Petre Constantinescu-Iași au locuit, în bună parte, în anii activismului lor interbelic, în apropierea graniței cu URSS? Eu cred că nu. Pe de altă parte, tocmai prezența lor în apropierea graniței (Constantinescu-Iași la Chișinău, Callimachi la Botoșani) îi făcea mai valoroși și mai demni de urmărit de către Siguranță. În această cursă informațională de „care pe care", fiecare tabără a strâns multe date grație unor pioni de serviciu precum cei doi amintiți, iar geopolitica ultimei jumătăți a secolului XX avea să dea câștig de cauză doar unei tabere – cea sovietică, ai cărei partizani erau Constantinescu-Iași și Callimachi.

Așadar, pe 30 iunie 1933, Scarlat Callimachi scotea pe piața ideilor (?), la Botoșani, ziarul săptămânal *Clopotul* – „gazetă democrată independentă", cum o va autorevendica fondatorul ulterior (inclusiv în autobiografia din 1962). Pentru a înțelege mai bine ceea ce urmează, să recapitulăm puțin contextul politic al perioadei.

Din multe puncte de vedere, anul 1933 a fost unul dintre cei mai dramatici din scurta istorie a României interbelice. Domnia lui Carol al II-lea era încă aproape de începuturile sale, iar regele nu încerca deocamdată să țină sub control viața politică – destul de haotică, de altfel. PNȚ câștigase alegerile din decembrie 1928, dar guvernarea țărănistă a lui Iuliu Maniu (noiembrie 1928 – iunie 1930), ulterior a lui Gheorghe Gh. Mironescu (octombrie 1930 – aprilie 1931) nu a fost de succes. Probabil nici nu avea cum să fie, din moment ce s-a suprapus cu începutul

marii crize economice care avea să afecteze întreaga lume occidentală. În vara anului 1929 a început un val de revolte sociale muncitoreşti care au tensionat şi mai mult atmosfera socială. După decenii în care istoriografia comunistă a exagerat vorbind despre ele, astăzi există, din păcate, impresia că aceste mişcări muncitoreşti ar fi fost minore şi marginale, ceea ce este fals. Respectivele revolte sociale au fost reale şi au avut un ecou real în rândul proletariatului român în curs de coagulare politică: grevele de la Lupeni (august 1929) şi de pe Valea Jiului, cea de la Atelierele CFR Griviţa din Bucureşti (februarie 1933) etc. au fost de real impact, iar explicaţia lor constă, printre altele, în criza provocată de aplicarea celor trei „curbe de sacrificiu" (prima în ianuarie 1931, introdusă de guvernul Mironescu, iar a treia în ianuarie 1933), prin care salariile scădeau cu 10-20%, se sistau primele şi bonusurile etc. Revolta socială, pe fondul crizei, a fost atât de acută, încât în februarie 1933 (înainte de greva de la Griviţa) guvernul a impus prin lege starea de asediu şi cenzura în principalele centre muncitoreşti din ţară. Dacă şi în ce fel această lege a fost eficientă reprezintă, evident, alt subiect de discuţie (în opinia mea, nu a fost eficientă, întrucât combătea efectele, şi nu cauzele tensiunii sociale). În plus, în vara anului 1933, procesele împotriva muncitorilor care fuseseră arestaţi erau în plină desfăşurare. Aşadar, acesta era contextul în care Scarlat Callimachi lansa un ziar săptămânal la Botoşani – oraş care, nefiind un centru muncitoresc, nu era supus cenzurii prin legea amintită mai sus! A înfiinţat şi a finanţat el ziarul săptămânal *Clopotul*, numai din banii săi? Personal, am mai curând convingerea că această publicaţie – şi toate cele care i-au urmat – au avut alt susţinător (cel puţin în parte), unul aflat la est, dincolo de graniţele României. Un raport manuscris al unui chestor al poliţiei din Botoşani din acea zi de 30 iunie 1933 semnala noua apariţie „în oraşul nostru"[1], avându-l pe „dl Scarlat Calimachi publicist şi proprietar", iar drept colaboratori pe Valter Abeles, Cezar Reţianu (ziarist), N.D. Cocea (vezi mai sus); tirajul prim al publicaţiei *Clopotul* a fost de 1.000 de exemplare, tipărite la tipografia Marcovici din Botoşani. În intenţie, publicaţia era destinată să apară săptămânal (ceea ce va reuşi în a doua jumătate a anului 1933). Interesant este că, în momentul apariţiei ziarului, nu Scarlat Callimachi era principalul suspect în ochii autorităţilor. Potrivit documentului manuscris al chestorului poliţiei din Botoşani, adresat „Domnului Director general de Poliţie" din Bucureşti, „Domnii

1. ANIC, fond 95, dosar 100, vol. 1, f. 1.

Valter Abeles şi Cezar Reţianu sunt suspectaţi de noi pentru că nutresc [indescifrabil, probabil „convingeri" - n.m., A.C.] de extrema stângă. Sentimentele dlui Calimachi nu le cunoaştem până în prezent deoarece nu le-a manifestat", spunea cu o mare inocenţă provincială chestorul de Botoşani, la acea dată de 30 iunie 1933. De reţinut că, la respectiva sesizare, răspunsul primit din capitala ţării va fi ferm: pe 10 iulie 1933, din partea Direcţiei de Siguranţă a DGP, din Ministerul de Interne de la Bucureşti, se va transmite „personal-confidenţial" că: „În referire la raportul dvs. nr. 15.497 din 30 iunie [1933], vă rugăm să urmăriţi activitatea ziarului *Clopotul* ce apare în acel oraş, precum şi a colaboratorilor săi".

Această notă indică faptul că, pentru angajații serviciilor de informații ale României Mari, mediul în care se mişca un personaj precum Scarlat Callimachi era sub urmărire. O altă notă a Siguranţei, din 17 august 1933, reia cele mai importante informații despre publicaţia respectivă: că ar fi „un ziar independent cu caracter informativ, însă are o atitudine ostilă Statului, prin faptul că în unele articole ce le publică introduce *o fină nuanţă de comunism* [s.m., A.C.]"[1]; mai departe, nota citează unele articole şi trimite la unul dintre primele editoriale ale ziarului, în care Scarlat Callimachi era complimentat printr-o poreclă care îi devenise deja renume: din articole

> se deduce că directorul ziarului este simpatizant al mişcărei de stânga, dealtfel [el] este arătat ca „Un prinţ de stânga" în articolul intitulat „Rostul nostru", publicat în nr. 2 din 7.VII.1933 și-n care se arată că scopul ziarului *Clopotul* este de a lupta împotriva hitlerismului. În ceea ce priveşte pe ceilalţi colaboratori, D-nii WALTER ABELES [şi] CEZAR RETZEANU sunt suspectaţi ca unii ce nutresc idei de extrema stângă. WALTER ABELES este trecut în registrul de suspecţi internabili, deoarece a făcut parte din asociația emigranţilor basarabeni din Liège, Belgia, care asociaţie activa contra Statului Român pe chestiunea Basarabiei.

Scarlat Callimachi intră definitiv în atenţia poliţiei în vara anului 1933, ca urmare a unui articol publicat în ziarul propriu şi a unui denunţ pornit în urma acestuia. Articol va rămâne, de-a lungul deceniilor, cea mai cunoscută producție jurnalistico-literară a eroului nostru. Astfel, în numărul 5 al ziarului *Clopotul*, din 28 iulie 1933, el semna editorialul „Căderea Babilonului", care, evident, pleca de la metafora inevitabilităţii

1. *Ibidem*, f. 13.

căderii tuturor imperiilor şi ajungea la judecarea proceselor intentate muncitorilor grevişti arestaţi în Bucureşti de organele de ordine ale ministrului de Interne, mai vechiul „client" al jurnalistului Callimachi, Gheorghe Gh. Mironescu (pe care îl atacă şi acum, desigur). Printre altele, articolul spune:

> În Babilonul burgheziei româneşti se judecă de câteva zile procesul muncitorilor de la atelierele CFR din Calea Griviţei. Câteva zeci de muncitori, după luni de chinuri suferite, sunt aduşi în faţa unui consiliu de războiu. [...] Pentru aceea, într-o singură zi, vor veni bătăile peste ea [peste societatea care îi chinuie pe muncitori - n.m., A.C.]; moarte şi tânguire şi foame şi foc... Treziţi-vă proletari ai fabricilor, ai câmpurilor, proletari ai gândului! Uniţi-vă şi porniţi lupta fără cruţare împotriva celor mari şi cu mâinile mânjite de sângele vostru. Ceasul a sunat, Babilonul burgheziei stă gata să se prăbuşească.

Desigur, nu este necesară o mare intuiţie politică pentru a înţelege ce fel de partizanat denotă un astfel de text şi spre ce conduc mesajele cuprinse în el, inclusiv îndemnul la *politica de front unic/unit*, care era una dintre mantrele politice ale propagandei staliniste de atunci.

În chiar ziua apariţiei articolului, pe adresa procurorului de la Tribunalul Botoşani sosea un denunţ. Semnatarul său era un avocat botoşănean pe nume Ioan Constantinescu; trebuie spus că şi acesta avea un partizanat politic: era simpatizant „cuzist", adică al grupării politice a ieşeanului A.C. Cuza[1]. Iată câteva fragmente din cuprinsul denunţului:

> Domnule Procuror, / Am onoarea a vă semnala articolul „Căderea Babilonului" publicat în ziarul local [...]. / Conţinutul acestui articol este în totul revoluţionar şi este un îndemn categoric la revolta muncitorimii şi proletariatului în contra organelor constituite în stat, cum ar fi „Consiliul de Războiu", care judecă procesul muncitorilor de la atelierele CFR din Calea Griviţei [din Bucureşti, n.n.], cum şi în contra celorlalte clase sociale, în special cea burgheză, şi-a conducătorilor acestei ţări al căror prototip îl şi caricaturizează în persoana dlui Gh. Gh. Mironescu, Ministru de Interne. [...] / Socotesc că această scriitură constituie cea mai flagrantă încălcare a legei pentru reprimarea unor infracţiuni contra liniştei publice [...]

1. Profesor de economie şi om politic, A.C. Cuza (1857-1947) înfiinţase în 1923 Liga Apărării Naţional-Creştine, a cărei doctrină se fundamenta pe antisemitism şi autoritarism de dreapta.

și că prin urmare este cazul a se deschide acțiune publică atât contra scriitorului, cât și contra editorului și-n consecință îmi permit a vă ruga să binevoiți a chibzui dacă este cazul ca rigorile menționatei legi să fie aplicate acestei publicațiuni săptămânale cu tendință vădită de-a turbura actuala ordine socială și liniștea publică[1].

Am redat pasaje ample din acest denunț tocmai pentru a sintetiza temeiurile acuzării din procesul care va începe imediat și care se va prelungi ulterior pe câțiva ani, cu o evoluție uluitor de alambicată. Uneori, cel care citește procesele-verbale ale ședințelor de judecată va avea impresia că inclusiv procurorii îl privesc pe Scarlat Callimachi cu o anumită condescendență, bănuindu-l că ar fi un idealist rătăcit de interesele propriei clase. În parte, această caracterizare era reală, dar eu cred că este incompletă. În vârstă de 37 de ani, S.C. se considera pur și simplu parte dintr-o falangă revoluționară, opusă regimului din țara sa; nu era numai o rătăcire, ci o alegere conștientă, din ce în ce mai radicalizată, pe care o făcuse cu ani în urmă și în virtutea căreia acționa și scria de aproape un deceniu.

Procesul și radicalizarea

Inițial, procesul lui Scarlat Callimachi începe la Tribunalul Botoșani („pentru că ar fi săvârșit faptul prevăzut și pedepsit de art. 11 partea II din Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni la liniștea publică și art. 182 Cod penal"[2]; acest din urmă articol de lege inculpa atacurile la adresa judecătorilor, ceea ce S.C. făcuse scriind despre procesele greviștilor). La ședința de judecată din 11 august 1933, S.C. s-a prezentat asistat de patru avocați: D. Mănăstireanu, Romulus Răutz din Cernăuți, Adonis Popov din Cluj și Victor Gherasim din București (în 1935 pe Gherasim îl găsim în poziția de secretar al Comitetului Național Antifascist, iar un an mai târziu în cea de membru în CC al Blocului

1. Documentul, manuscris, este nedatat, dar din alte documente reiese că denunțul ar fi fost făcut chiar pe 28 iulie 1934. ANIC, colecția 96 – Procese întocmite de Organele Justiției, Siguranței și Jandarmeriei pentru Comuniști, Militanți ai Mișcării Muncitorești și ai Organizațiilor de Masă Revoluționare, 1917-1944 (în continuare, colecția 96), dosar 2457, ff. 39, 98 fv.
2. *Ibidem*, f. 46.

pentru Apărarea Libertăţilor Democratice şi membru în conducerea unei organizaţii apropiate de PCdR – Grupul Avocaţilor Democraţi). La finalul şedinţei, completul de judecată ajunge la concluzia că S.C. este trimis în judecată nu pentru una, ci pentru două fapte – una de competenţa tribunalului, alta de competenţa curţii cu juraţi –, iar potrivit unor articole din procedura penală în vigoare atunci, Tribunalul Botoşani îşi declină competenţa în favoarea curţii cu juraţi.

Într-adevăr, curtea cu juraţi se va întruni să judece dosarul Callimachi pe 11 noiembrie 1933, dar lipsa mai multor juraţi dintre cei legal citaţi (şi traşi la sorţi) a făcut imposibilă o soluţie (singura consecinţă a fost amendarea absenţilor cu câte 200 de lei); în consecinţă, procesul s-a amânat pentru 16 februarie 1934. Dar surpriză – pe 16 februarie inculpatul lipseşte la apelul nominal, iar din partea sa este citită o telegramă „din care se constată că inculpatul este grav bolnav la Bucureşti"[1]. Arhiva păstrează această telegramă, grăitoare prin conţinutul ei:

> Dlui consilier [C]iulei[2] [T]ribunalul [B]otoşani îmbolnăvit subit nu pot fi la procesul meu juraţi rog mult sămi acordatzi amânare cu mulţumiri şi sentimentele mele devotate [de menţionat că inculpatul nu spune că ar fi „grav bolnav" – n.m., A.C.].

Curtea cu juraţi se întruneşte într-o nouă şedinţă a acestui dosar pe 1 iunie 1934, Scarlat Callimachi se prezintă asistat de avocatul Dimitrie Ionescu şi aici din nou surpriză – între timp, dosarul lui Scarlat Callimachi devenise chiar mai *subţire*. În primăvara acelui an tocmai fusese dată o lege de amnistiere a tuturor delictelor de presă comise până la data de 1 martie 1934; deci S.C. era amnistiat de una dintre cele două fapte invocate de acuzare (cea de lezare a magistraţilor militari din consiliul de război care îi judeca pe muncitorii de la Atelierele Griviţa). În virtutea acestei noi realităţi, Curtea cu Juri din Botoşani îşi declină, la rândul său, competenţa în a judeca acest caz, drept pentru care dosarul se întoarce din nou la procurorul Tribunalului Botoşani. Aici următorul termen de judecată este în ziua de 24 august 1934, când Scarlat Callimachi se prezintă asistat de trei avocaţi: Ioan Iacovlov, D. Mănăstireanu şi Dimitrie Ionescu. Procurorul citeşte actul de acuzare; printre altele, el spune despre inculpat că:

1. *Ibidem*, f. 63.
2. Judecătorul Constantin M. Ciulei era în acel moment preşedintele Tribunalului Botoşani.

tinde hotărât la schimbarea ordinei din stat, la revoluție și anarhie; faptul că inculpatul e literat și coborâtor dintr-o veche familie de aristocrați denotă idealism și generos spirit de sacrificiu în lupta pe care o duce înregimentat în rândurile celor mai de jos, însă mijloacele pe care le întrebuințează și scopul imediat al acestor lupte sunt aspru sancționate de legile țării[1].

E foarte interesant ce spune și Scarlat Callimachi în ultimul său cuvânt din ședință (după ce anterior vorbiseră și cei trei avocați ai săi), mai ales pentru a vedea liniile de rezistență ale strategiei de apărare:

> Inculpatul [...] declară că în toată acțiunea sa nu s-a gândit decât la transformarea firească a societății pe cale evolutivă, că nu a îndemnat la revoltă și anarhie. / Că în clipa când a scris articolul „Căderea Babilonului", care în aparență e violent [*sic!*], [el totuși credea] că se pot aduce fără revoluție multe îmbunătățiri. / În țările din Apus, Franța unde am trăit mulți ani și Anglia s-au făcut mari transformări pe cale pașnică și unde nu s-ar fi putut vota o lege Mârzescu-Mironescu, care nu va împiedica o transformare a societății umane. / [...] Am luat apărarea muncitorilor de la Grivița din convingerea că lupt pentru o cauză dreaptă, pentru că în unanimitate s-a constatat că nu au asasinat pe nimeni și o mână de oameni sunt condamnați fără nici o vină. / Este clar că lupta ce o duc e o luptă de solidaritate a claselor. Rog justiția să vadă că nu am îndemnat la revoluție, ci la luptă pe cale pașnică[2].

Dezbaterile acestei ședințe a tribunalului din 24 august 1934 au durat, pesemne, destul de mult, pentru că la finalul procesului-verbal se spune că șeful de ședință, „văzând că orele sunt înaintate din care cauză nu mai este timp pentru studierea pieselor de la dosar [...] amână pronunțarea la 28 august 1934".

În fine, ședința din 28 august aduce soluționarea cazului: în virtutea legii privind infracțiunile contra liniștii publice, Scarlat Callimachi este condamnat la un an de închisoare corecțională, la 10.000 de lei amendă în folosul statului și la un an de interdicție corecțională. Dar povestea nu avea să se oprească aici.

Desfășurarea procesului și întinderea lui, până la prima soluționare, pe durata unui an au avut cel puțin două consecințe: i) pe de o parte, în virtutea acuzării, autoritățile au recapitulat bună parte din activitatea

---

1. Proces-verbal manuscris, *ibidem*, f. 92.
2. *Ibidem*, f. 97.

de până atunci a lui Scarlat Callimachi și au ajuns la concluzia că acesta era notabil de consecvent cu el însuși și cu ideile sale; dintr-odată, cel puţin din partea autorităţilor, publicistica lui S.C. s-a bucurat de o atenţie cu totul inedită; articolele sale anterioare şi ulterioare „Căderii Babilonului" au fost citite şi interpretate; astfel, în Hotărârea de condamnare dată de Tribunalul Botoşani pe 28 august 1934 se spunea că „articolul «Căderea Babilonului» nu este un articol izolat scris în acest spirit, ci el se încadrează într-o serie de articole, apărute în acelaşi ziar sub semnătura inculpatului"; dintr-odată, Scarlat Callimachi a devenit un autor demn de urmărit (sigur, cu un ochi critic); ii) jurnalistul Scarlat Callimachi a devenit brusc o vedetă a cercurilor de stânga de la Bucureşti. Mai multe ziare, prin diferiţi autori, i-au sărit în apărare, iar cauza sa a devenit una de interes mai larg. Din acest punct de vedere, inevitabilul s-a produs: procesul lui S.C. a condus la o şi mai mare diseminare a mesajului său.

Sarabanda tergiversărilor

Evident, la condamnarea din 28 august 1934, Scarlat Callimachi, în acel moment domiciliat în strada Vânători nr. 53 din Botoşani, a făcut apel, pe data de 31 august în acelaşi an. Procesul său se va muta la Curtea de Apel Iaşi, secţia I. Prima şedinţă va avea loc pe 30 noiembrie 1934, dar cu această ocazie apelul lui S.C. va fi respins ca nefondat, iar amenda sa va creşte cu 12 lei. Dar Scarlat Callimachi, sfătuit de avocaţii săi, nu renunţă, iar în primele zile ale lui decembrie 1934 îşi exercită dreptul de opoziţie faţă de această decizie a curţii de apel ieşene şi face din nou apel (de această dată dând ca adresă Strada Romană nr. 55 din Bucureşti); termenul nou se fixează pentru 18 martie 1935. În acea zi, în şedinţa Curţii de Apel Iaşi, secţia I, se prezintă asistat de avocatul A. Schreiber. Imediat apare o disensiune juridică: dacă nu cumva Tribunalul Botoşani, care dăduse condamnarea din 28 august 1934, era în imposibilitatea de a o face, dat fiind că iniţial acelaşi tribunal îşi declinase competenţa; în acest caz, chiar şi procurorul de şedinţă „cere a se trimite afacerea Înaltei Curţi de Casaţie pentru a da un regulator de competenţă". Decizia se amână pentru 22 martie 1935, dată la care, iarăşi surpriză, Curtea de Apel Iaşi admite opoziţia făcută de Scarlat Callimachi şi anulează sentinţa din 28 august

1934! Înalta Curte de Casație și Justiție, secția a II-a, va interveni și va decide, în primăvara lui 1935, că dosarul este de competența Tribunalului Botoșani, dar, cum acesta se pronunțase deja, dosarul a fost îndreptat către Tribunalul Iași, secția a IV-a. Procuratura va face recurs – și astfel a început, de fapt, un lung șir de amânări și tergiversări, doar în parte orchestrate de inculpat sau de avocații săi. Procesul s-a prelungit în 1936; într-o ședință din 31 martie, Tribunalul județean Iași a decis achitarea lui Scarlat Callimachi, dar prim-procurorul aceluiași tribunal va face recurs pe 7 aprilie 1936. Procesul s-a judecat din nou, la Curtea de Apel Iași, secția a II-a, și, pe 19 noiembrie 1936, Scarlat Callimachi a fost din nou condamnat – aceeași condamnare ca în 28 august 1934! Evident, peste câteva zile, a făcut din nou „opoziție" față de această ultimă decizie, iar noul termen se stabilește pe 18 ianuarie 1937; în această ședință, inculpatul invocă unele vicii de procedură și procesul se amână pentru 28 iunie 1937 ș.a.m.d. Așadar, patru ani de procese s-au soldat cu o condamnare la un an de închisoare și o amendă, condamnare ce era în continuare contestată!

Cel mai interesant detaliu este însă cel care se conturează în paralel cu procesul în desfășurare: deși inculpat și, de la un moment dat, chiar condamnat, Scarlat Callimachi își continuă aproape nestingherit activitatea jurnalistică la Botoșani! Aceasta spune multe despre justiția din România primei părți a anilor 1930, în sensul argumentării existenței unui regim democratic. Paradoxal sau nu, chiar în timp ce avocații săi căutau clauze atenuante pentru deja celebrul articol „Căderea Babilonului", articolele sale mai noi deveneau din ce în ce mai vitriolante. Poliția de Siguranță le urmărea cu un ochi mai atent decât procuratura. În aceste condiții, cu cât scria mai mult, cu atât dosarul lui Scarlat Callimachi de la Siguranță căpăta noi file.

Noi piese la dosar... și noi publicații

Astfel, un referat al Siguranței de la sfârșitul anului 1933 (deci după debutul procesului) rezuma toate articolele mai importante pe care le publicase în ultimii doi ani; totodată, referatul aducea noi detalii biografice despre personajul nostru, în măsură să arunce o lumină nouă asupra sa, rezultat al faptului că acesta era deja dat în urmărire la acel moment, iar informațiile despre el se ramificau:

> Scarlat Calimachi este fiul fostului senator Calimachi decedat şi nepotul lui I. Calimachi, fost preşedinte al Consiliului de Administraţie al Băncii Generale a Ţării Româneşti. / Născut în anul 1896 în Bucureşti, a locuit până la majorat împreună cu mama sa, în str. Batiştei no. 31. După obţinerea majoratului, cheltuind o parte din averea rămasă dela tatăl său în mod dezordonat, a fost pus sub interdicţie, fixându-i-se o rentă lunară spre întreţinere şi în acelaşi timp, obligat să se mute din proprietatea părintească. / În anul 1926, s-a căsătorit cu artista Dida Solomon, fostă societară a Teatrului Naţional din Bucureşti. / Fiind finanţat de D-l Lupescu, tatăl d-nei Lupescu[1], în anul 1927 [Scarlat Callimachi] înfiinţează „Teatrul Alhambra", pe care-l predă mai târziu artistului Puiu Iancovescu, ce-i schimbă denumirea în „Teatrul Fantasio". / Este membru al Partidului Ţărănesc-Lupist, organizaţia Botoşani, unde de altfel este şi proprietar al moşiei Bucegea, moştenită de la părinţi. Este foarte cunoscut atât în înalta societate, cât şi în cercurile intelectuale şi ale ziariştilor[2].

Mai departe, referatul reia unele dintre cele mai acide articole recente ale lui S.C.: „Un Rege şi-a călcat cuvântul" (din publicaţia *Opinia publică*, nr. 1, 3 noiembrie 1932) – atac la adresa regelui Carol al II-lea; „Maiestatea sa Siguranţa lucrează" (*Opinia publică*, nr. 7, 15 decembrie 1932) - atac la adresa generalului Stângaciu din Poliţia de Siguranţă; desigur, „Căderea Babilonului", care nu putea lipsi dintr-o astfel de retrospectivă; apoi, o serie întreagă de articole publicate în propriul ziar, *Clopotul*, în cursul anului 1933, precum „Vremuri prerevoluţionare" (4 august), „Legea Mironescu-Mârzescu" (11 august), „Revoluţia a luat sfârşit" (18 august) – în care critica regimul lui Adolf Hitler din Germania –, „Condamnarea lui Doncea" (26 august) – în care scria:

> Procesul muncitorilor de la atelierele Griviţa este cea mai desăvârşită reeditare a înscenărilor ţariste şi sentinţa lui ne împinge spre desnodământul fatal [al regimului - n.m., A.C.];

sau articolul intitulat „1789" (29 septembrie), în care făcea o paralelă între Franţa lui Ludovic al XVI-lea şi România lui Carol al II-lea, ajungând la concluzia:

---

1. Da, este vorba despre Elena „Magda" Lupescu (1896-1977), amanta, ulterior soţia din exil a regelui Carol al II-lea. Tatăl său era Nicolae Lupescu/ Nahum Grünberg (născut evreu, ulterior botezat ortodox).
2. ANIC, fond 95, dosar 100, vol. 1, f. 42.

Poporul zace în cea mai îngrozitoare sărăcie, iar cei mari se desfată cu banii lor; iar, când îndrăsnește să vorbească sau să ceară dreptate, puternicii zilei îi închid gura cu gloanțe[1]. Și iar curge sânge, sânge de om nevinovat și istoria se repetă, se repetă mereu, aproape cu regularitatea tictacului de ceasornic.

Apoi articolul „Baba se piaptănă" (16 octombrie), în care scria:

Ceasul revoluției va suna curând, curând de tot. Atunci își va lua pedeapsa și cel a tot puternic care s-a desfătat, când alții răbdau de foame și acela care a furat banul norodului și acela care a disprețuit și a chinuit pe semenul său.

Sau articolul „La marginea prăpastiei" (3 noiembrie), în care scria:

Proletariatul, muncitori și intelectuali, trebuie să aleagă o cale asemenea celei pe care pășesc dictatorii fasciști și să formeze și el: batalioane, centurii, oști, cu cari să se opună valului reacționar și fascist.

Toate aceste fragmente sunt redate aici după referatul Siguranței citat anterior. La un moment dat, referatul exprima aceeași stupefacție pe care probabil mulți au resimțit-o în contact cu dosarul S.C.: „Scarlat Calimachi, cu toate că face parte dintr-o familie de boieri, nutrește idei comuniste, îndepărtându-se cu totul de clasa socială din care face parte"[2]. Desigur, este surprinzător că reprezentanții acuzării din procesul lui Scarlat Callimachi de la Botoșani sau Iași nu au uzat mai mult de fragmente precum cele de mai sus, în măsură să dovedească faptul că schimbarea dorită de el nu era *una pe cale pașnică* (după cum spunea în proces), ci avea mai curând datele unei chemări insurecționale la luptă revoluționară. Personal, nu cred că a fost o conspirație tacită, favorabilă jurnalistului procomunist; cred, mai curând, că era vorba despre o necoordonare (firească într-un stat democratic) între poliția politică și Justiție – aceasta, chiar și în condițiile în care România se îndrepta totuși spre un regim politic autoritar.

Scarlat Callimachi a tot forțat limitele, de la bun început. De exemplu, în numărul 18 al ziarului *Clopotul*, din 27 octombrie 1933, el nu ezită să îl atace... chiar pe Nicolae Lupescu, tatăl amantei *en titre* a

1. Desigur, o trimitere la greva de la Atelierele Grivița din februarie 1933.
2. ANIC, fond 95, dosar 100, vol. 1, f. 43.

regelui Carol al II-lea, pe care îl făcea responsabil de înstăpânirea camarilei regale. Într-un articol intitulat „Lipitorile României" (!), autorul scria:

> Alături de d-l Puiu Dumitrescu și de alți miniștri și traficanți de influență, el [Nicolae Lupescu] își petrece ultimele zile sfidând cinstea și mizeria norodului român. / În fața norodului și a istoriei, răspunderea o poartă monarhul, iar nu slugile ipocrite și hrăpărețe. / Și s-ar putea întâmpla ca bătrânul tată [Nicolae Lupescu – n.m., A.C.] și curtenii lui să sfârșească tot așa cum a sfârșit și călugărul Rasputin.

Ei bine, lucru sugestiv prin el însuși, abia acest articol este cel care va determina Ministerul de Interne din București să dispună suspendarea apariției ziarului *Clopotul*! Între timp mai apăruseră deja câteva numere, dar cert este că la finalul lui 1933 *Clopotul* își încetează existența.

A nu se înțelege însă că eforturile ideologice și propagandistice ale lui Scarlat Callimachi se vor opri aici. În timp ce procesul său mergea mai departe (am văzut mai sus în ce manieră), el își continuă activitatea jurnalistică și mai ales aceea de editor al altor ziare. Odată *Clopotul* închis, tot cu aceeași echipă redacțională și la aceeași adresă din Botoșani (și cu aceiași susținători financiari, cred) el va scoate începând cu 1934 alte ziare; practic, se poate spune că singurul lucru care se schimbă este titlul publicațiilor; în rest, mesajul rămâne același. Totodată, el se implică în propaganda electorală pentru „Partidul Țărănesc – dr. Lupu" la alegerile din decembrie 1933 (care urmau să fie câștigate de PNL cu aproape 51%; PNȚ lua aproximativ 14%, iar scorul partidului doctorului Lupu a fost nesemnificativ). Într-o astfel de adunare electorală din timpul campaniei, în orășelul Ștefănești (județul Botoșani), Scarlat Callimachi a încercat să împrăștie un nou-apărut *Supliment Clopotul nr. 22*, dar poliția a intervenit repede și a confiscat cele 100 de exemplare pe care le avea cu el.

Dar rebelul vlăstar de mari boieri nu va renunța la lupta sa.

Capitolul 8

„Tovarășii din Spania". Voluntari comuniști români în Brigăzile Internaționale din războiul civil spaniol

Mihai Burcea

Proiectul de cercetare „Membri, simpatizanți, conspiratori și «tovarăși de drum»", demarat în 2013 sub egida Universității din București, și-a propus elaborarea unei analize prosopografice a militanților și simpatizanților PCdR de la momentul înființării acestei formațiuni politice (mai 1921) până la actul din 23 august 1944, când mișcarea comunistă a ieșit din clandestinitate.

Principala sursă istorică a acestui demers științific o constituie un lot de 8.614 „fișe de evidență a ilegaliștilor" identificat la ANIC, în fondul 95 – Dosarele personale ale luptătorilor antifasciști întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944.

„Recensământul intern" al PMR din 1951-1952

La începutul anului 1951, Secția Organelor Conducătoare de Partid, Sindicat și UTM a CC al PMR, condusă de Ioan Vințe (viitor general-maior de Securitate în anii 1950), a hotărât demararea unei campanii de recenzare a foștilor membri și simpatizanți ai PCdR de dinainte de 23 august 1944[1].

1. Secția Organelor Conducătoare de Partid, Sindicat și UTM a CC al PMR, alături de celelalte secții ale CC al PMR (Secția Administrativ-Politică, Secția de Propagandă și Agitație, Secția Agrară, Secția Cadrelor din Exterior ș.a.) constituiau aparatul de lucru al CC al PMR. Această secție se ocupa cu păstrarea și administrarea dosarelor membrilor de partid din conducerea

În acest sens, secția amintită (prin sectoarele Evidența Cadrelor și Carnet de Partid) a elaborat un chestionar – „fișă de evidență a ilegaliștilor" – pe care l-a trimis tuturor comitetelor de partid din ministere și comitetelor regionale de partid, în vederea identificării ilegaliștilor și a cunoașterii activităților politice desfășurate de aceștia în perioada amintită.

Respondenții urmau să completeze o serie de rubrici care vizau: datele de stare civilă, profesia de bază, afilierea politică, modul în care au sprijinit partidul sau mișcarea muncitorească, localitățile în care au activat, persoanele cu care au avut legături conspirative, dacă au suferit măsuri punitive pe considerente politice (arestare, proces, condamnare, internare în lagăr), modul în care s-au comportat în timpul recluziunii, activitatea politică și profesională după 23 august 1944, decorațiile primite după 23 august 1944, apartenența la PMR și anul dobândirii carnetului de membru PMR, locul de muncă și domiciliul la data completării fișei.

În urma centralizării fișelor, activiștii CC al PMR urmau să întocmească o serie de statistici privind numărul total al celor care au activat în PCdR și mișcarea muncitorească, comitetele de partid în evidența cărora se aflau cei mai mulți ilegaliști, compoziția socială și pe sexe a acestora ș.a.m.d.

Trebuie să precizăm că, printre cele 8.614 tipizate indexate în instrumentul digital ANDCO, *nu se regăsesc* fișele mai multor demnitari, conducători din ierarhia centrală a partidului sau ale unor figuri proeminente ale mișcării comuniste și muncitorești din România (de exemplu, membrii Biroului Politic și ai Secretariatului CC al PMR, miniștri și miniștri adjuncți, membrii Prezidiului MAN): Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi, Chivu Stoica, Alexandru Moghioroș, Alexandru Drăghici, Gheorghe Apostol, Anton Moisescu, Leontin Sălăjan, Nicolae Ceaușescu, Pavel Ștefan, Gheorghe Gaston-Marin, Ioan Vințe, Gheorghe Vasilichi, Alexandru Sencovici, Dumitru Petrescu, Simion Bughici, Avram Bunaciu, Mihail Gheorghiu Bujor, Augustin Alexa, Nicolae Popescu-Doreanu ș.a.m.d.).

---

organizațiilor de partid, sindicale, de masă/obștești și a sfaturilor populare, cu elaborarea de situații statistice privind compoziția socială a efectivelor PMR, cu elaborarea listelor cu poziții aflate în nomenclatura centrală și locală a organelor de partid ș.a. ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 127/1951, ff. 2-4, 52-54.

Interbrigadiștii prezenți în instrumentul digital ANDCO

Printre cele 8.614 fișe de ilegaliști prezente pe site-ul ANDCO (www.andco.ro/aplicatie) se găsesc și 52 de fișe aparținând unor foști voluntari care au luptat în Brigăzile Internaționale din Spania.

Aceste formațiuni internaționale de voluntari au fost înființate din inițiativa Cominternului în toamna anului 1936, având menirea de a contribui la efortul de război al taberei republicane în confruntarea cu naționaliștii generalului Franco, cei care declanșaseră rebeliunea militară împotriva guvernului republican, de stânga, rezultat în urma alegerilor generale organizate la începutul anului 1936. În cadrul acestor unități au luptat voluntari din peste 50 de țări. Din punctul de vedere al afilierii politice, cei mai mulți dintre combatanți proveneau din mișcarea comunistă, fiind urmați de socialiști, social-democrați sau antifasciști neafiliați unui partid politic[1].

---

1. Majoritatea istoricilor estimează numărul combatanților care au luptat în Brigăzile Internaționale la cca 30.000-35.000 de oameni. Vezi, de exemplu, Rémi Skoutelsky, *L'Espoir guidait leurs pas. Les volontaires français dans les Brigades internationales, 1936-1939*, Bernard Grasset, Paris, 1998, p. 330; Pierre Broué, Emile Témime, *The Revolution and the Civil War in Spain*, Haymarket Books, Chicago, 2008, p. 377. Statul-Major al Brigăzilor a fost instalat la Albacete, iar în fruntea lor a fost numit un important lider al Partidului Comunist Francez și al Cominternului (André Marty). Pe fronturile din Spania au luptat șase brigăzi internaționale: a 11-a, a 12-a „Garibaldi”, a 13-a „Dombrowski”, a 14-a „La Marseillaise”, a 15-a „Abraham Lincoln” și a 129-a. Voluntarii români au luptat în cadrul Regimentului de Artilerie Motorizată „Ana Pauker” și într-o serie de unități și subunități militare de mai mici dimensiuni, precum: Batalioanele „Edgar André” și „Comuna din Paris” (Briagada a 11-a), Bataliaonele „Dombrowski”, „Thälmann” și „Garibaldi” (Brigada a 12-a), Batalionul maghiar „Rákosi” (Brigada a 13-a), Batalionul „Vaillant-Couturier” (Brigada a 14-a), Batalioanele „6 Februarie”, „Dimitrov”, „Lincoln” și „Mackenzie-Papineau” (Brigada a 15-a), Compania de Mitraliere „Boris Ștefanov” și Compania de Pușcași „Grivița Roșie” din Batalionul „Djakovici” (Brigada a 129-a), Grupul de Artilerie „Gheorghe Gheorghiu-Dej” din Bateria „Kolarov” (Divizionul 1 de Artilerie Grea Slav) și Compania Românească de Infanterie din Batalionul Divizionar (Divizia 45). În octombrie 1938, guvernul republican condus de Juan Negrín a decis retragerea de pe front și demobilizarea Brigăzilor Internaționale,

În majoritatea lucrărilor și articolelor pe această temă apărute înainte de 1990, numărul voluntarilor români din Spania este apreciat la circa 500. În țara noastră, estimarea a început să fie vehiculată în primii ani ai „puterii populare", fiind avansată de unele dintre cele mai reprezentative figuri ale Brigăzilor Internaționale (de exemplu, Constantin Doncea sau Valter Roman)[1].

Conform cercetărilor noastre desfășurate în arhiva fostului CC al PCR (ANIC) și în cea a fostului DSS (ACNSAS), apreciem că numărul total al voluntarilor români nu depășește 400.

Aproximativ 100 de luptători dintre cei 400 s-au întors în țară după încheierea Războiului Civil din Spania (majoritatea s-au repatriat după 23 august 1944). Restul de până la 400 au decedat pe fronturile din Spania și din Rusia (în timpul celui de-al Doilea Război Mondial), au murit alături de partizanii din Mișcarea de Rezistență franceză în cursul luptelor cu ocupantul german sau și-au găsit sfârșitul în lagărele de concentrare germane, în vreme ce alții au ales să se stabilească în alte țări după încheierea marii conflagrații.

Prezențe și absențe

Dintre cei circa 100 de voluntari aflați în țară în perioada efectuării „recensământului", 52 au completat tipizatele Secției Organelor Conducătoare de Partid, Sindicat și UTM a CC al PMR: Traian Antonescu,

---

ca urmare a presiunilor exercitate de Comitetul de Neintervenţie, care funcţiona la Londra sub egida Ligii Naţiunilor. Marea masă a interbrigadiştilor a fost cantonată într-o serie de tabere din Catalonia. În ianuarie 1939, guvernul republican a făcut din nou apel la voluntarii internaţionali pentru a relua lupta, după ce trupele lui Franco spărseseră frontul în Catalonia, îndreptându-se spre capitala provinciei. La două săptămâni de la căderea Barcelonei (26 ianuarie 1939), cele câteva mii de interbrigadişti care încă mai purtau lupte de ariergardă în sectoarele nordice ale frontului au trecut granița în Franța, alături de alte câteva sute de mii de refugiați spanioli. Mihai Burcea, „Luptând pentru o iluzie. Voluntari români în Brigăzile Internaţionale din Spania" (lucrare de doctorat în curs de elaborare).

1. Vezi *Voluntarii libertății. Buletinul Asociației Foștilor Voluntari Români din Armata Republicană Spaniolă*, nr. 2-3, martie-aprilie 1946, pp. 21-23; Valter Roman, *Sub cerul Spaniei. Cavalerii speranței (amintiri)*, Editura Militară, București, 1972, p. 77.

Mihail Boico, Sully Brill, Mihail Burcă, Constantin Câmpeanu, Gheorghe Chiorean, Iacob Clejan-Bucur, Jean Coler, Constantin Constantinescu, Ion Cornici, Grigore Cotovschi, Pavel Cristescu, Wilhelm Einhorn, Béla Ernster, Gheorghe Faur, Uşer Finchelstein, Herbert Gabe, Aurel Groparu, David Iancu, Ioan Ionescu, Arnold Jakobovits, Vilhelm Julius, Emil Katz, Alexandru Laurenţiu, Vasile Lévai, Mihai Lungu, Dumitru Maxim, Iacob Mehr, Ştefan Mera, Andrei Micu, Petre Mihăileanu, Ionel Miletineanu, Stan Minea, Alexandru Minor, Daniel Minor, Nicolae Moraru, Ion Mutulescu, Iosif Nedelcu, Carol Neuman, Alexandru Paraschiv, Mihai Patriciu, Andrei Roman, Iso Schapira, Iohan Schmidt, Aurel Stancu, Petre Suciu, Basil Şerban, Serghie Şevcenco, Hermina Tismăneanu, Leonte Tismăneanu, Gheza Vida şi Solomon Weinberg.

Deşi în perioada în care a avut loc acest proces de luare în evidenţă a ilegaliştilor (1951-1952) se aflau în ţară şi alţi foşti luptători din Brigăzile Internaţionale, aceştia nu au fost solicitaţi să completeze formularele (aici îi avem în vedere pe Gheorghe Adorian, Emeric Biderman, Petre Borilă, Galia Burcă, Mihai Caras, Herman Cohn, Ambruş Coloman, Alexandru Constantinescu, Adalbert Dalnoki, Mihail David, Constantin Doncea, Mihail Faltin, Mihail Florescu, Achilina Ivanovici, Ioan Kerecheş, Elisabeta Luca, Nicolae Meheş, Pavel Mezei, Iosif Minor, Lazăr Miron, Horia Moldoveanu, Ionel Munteanu, Grigore Naum, Valter Roman, Ion Sachelarie, Sanda Sauvard, Gheorghe Stoica, Mauriciu Spitz şi Gheorghe Teşileanu. Alţi foşti voluntari români întorşi în ţară în perioada 1945-1950 care nu au completat aceste fişe sunt: Vasile Călugăru şi Ladislau Schwimmer (decedaţi în 1949, respectiv 1951), Stelian Mircea (internat într-o unitate de muncă din raţiuni politice) ş.a.

Deşi nu putem să precizăm cu certitudine motivele pentru care cei 29 de voluntari nu au participat la „recensământ", ne încumetăm să avansăm două ipoteze. Prima ar fi că majoritatea acestora aveau probleme de dosar, aflându-se în continuare în vizorul CCP, după încheierea procesului de verificare, din cauza trecutului politic neclarificat. A doua cauză ar fi poziţiile înalte ocupate la acea vreme de câţiva dintre foştii interbrigadişti (Petre Borilă – membru al CC al PMR şi al Biroului Organizatoric al CC al PMR, preşedinte al Comisiei Controlului de Stat şi deputat în MAN; general-maior Constantin Doncea – comandant al Comandamentului Apărării Antiaeriene a Teritoriului, membru supleant al CC al PMR şi deputat în MAN; Mihail Florescu – ministru adjunct al Ministerului Industriei Metalurgice şi Industriei Chimice şi deputat în MAN; Elisabeta Luca – vicepreşedinte al Comitetului

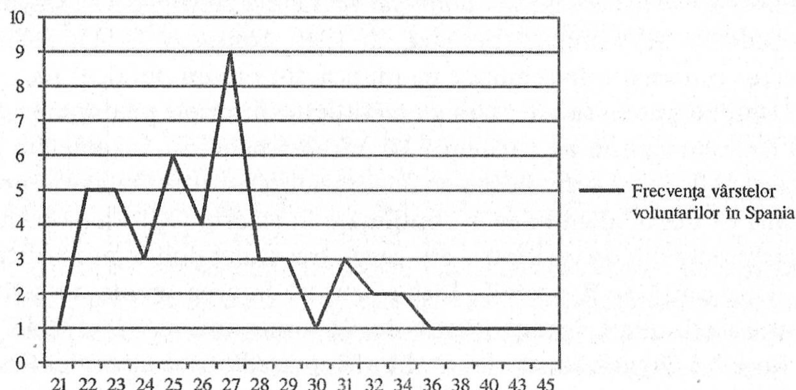
Cinematografiei de pe lângă Consiliul de Miniştri; Valter Roman - ministru al Poştelor şi Telecomunicaţiilor; Gheorghe Stoica - deputat în MAN, prim-secretar al Comitetului Orăşenesc de Partid Bucureşti şi membru supleant al CC al PMR).

Portret de grup cu *interbrigadişti*

Pentru a realiza un portret de grup schematic, am ales să analizăm următoarele variabile prezente în aceste fişe: data şi locul naşterii, sexul, originea etnică, afilierea politică, interacţiunea cu organele represive ale statului şi profesia.

Din cele 52 de fişe de ilegalist analizate, a reieşit că grupul cel mai numeros de voluntari provenea din Transilvania, Partium, Maramureş, Bucovina, Banat (19), fiind urmat de cei născuţi în Moldova (18), Muntenia (8) şi Basarabia (7).

În privinţa frecvenţei vârstelor, la data plecării în Peninsula Iberică avem următoarea situaţie: 9 (27 de ani), 6 (25 de ani), 5 (23 de ani), 5 (22 de ani), 4 (26 de ani), 3 (31 de ani), 3 (29 de ani), 3 (28 de ani), 3 (24 de ani), 2 (34 de ani), 2 (32 de ani), 1 (45 de ani), 1 (43 de ani), 1 (40 de ani), 1 (38 de ani), 1 (36 de ani), 1 (30 de ani) şi 1 (21 de ani).

Momentul sosirii voluntarilor în Spania (1936-1938) l-am stabilit şi cu ajutorul dosarelor personale ale acestora existente în custodia ANIC. Astfel, cei mai mulţi au sosit în Spania în cursul anilor 1937

(32)[1] și 1938 (12)[2], în timp ce doar opt au ajuns în primele luni de la debutul conflagrației (august-decembrie 1936)[3].

Din punctul de vedere al etniei voluntarilor, situația se prezintă astfel: 23 de evrei, 20 de români, trei maghiari, un sârb, un german și patru voluntari care nu și-au declarat originea etnică. În ceea ce privește afilierea politică, constatăm că marea majoritate provin din rândul membrilor PCdR (29 de voluntari)[4].

Numărul mare al membrilor PCdR se explică prin faptul că această formațiune ilegală a organizat recrutarea și transportul combatanților peste granițe. Următorul grup de voluntari este cel al simpatizanților PCdR care au devenit membri ai Partidului Comunist Spaniol pe fronturile războiului civil (9)[5], fiind urmat de cel al voluntarilor din emigrația politică franceză care s-au înscris în Partidul Comunist Francez înainte sau după izbucnirea războiului (4)[6]. Restul de 11 voluntari provin

---

1. Voluntari sosiți în Spania în 1937: Traian Antonescu, Mihail Boico, Constantin Câmpeanu, Gheorghe Chiorean, Jean Coler, Ion Cornici, Grigore Cotovschi, Wilhelm Einhorn, Béla Ernster, Gheorghe Faur, Ușer Finchelstein, David Iancu, Vilhelm Julius, Alexandru Laurențiu, Vasile Lévai, Dumitru Maxim, Iacob Mehr, Ștefan Mera, Andrei Micu, Petre Mihăileanu, Ionel Miletineanu, Stan Minea, Nicolae Moraru, Ion Mutulescu, Iso Schapira, Iohan Schmidt, Aurel Stancu, Petre Suciu, Basil Șerban, Serghie Șevcenco, Hermina Tismăneanu și Solomon Weinberg.
2. Voluntari sosiți în Spania în 1938: Iacob Clejan-Bucur, Ioan Ionescu, Emil Katz, Mihai Lungu, Alexandru Minor, Daniel Minor, Iosif Nedelcu, Carol Neuman, Alexandru Paraschiv, Mihail Patriciu, Leonte Tismăneanu și Gheza Vida.
3. Voluntari sosiți în Spania în perioada august-decembrie 1936: Sully Brill, Mihail Burcă, Constantin Constantinescu, Pavel Cristescu, Herbert Gabe, Aurel Groparu, Arnold Jakobovits și Andrei Roman.
4. Cei 29 de membri ai PCdR sunt: Traian Antonescu, Mihail Boico, Mihail Burcă, Constantin Câmpeanu, Gheorghe Chiorean, Grigore Cotovschi, Pavel Cristescu, Wilhelm Einhorn, Gheorghe Faur, David Iancu, Arnold Jakobovits, Alexandru Laurențiu, Mihai Lungu, Dumitru Maxim, Ștefan Mera, Ionel Miletineanu, Stan Minea, Nicolae Moraru, Ion Mutulescu, Carol Neuman, Alexandru Paraschiv, Andrei Roman, Iohan Schmidt, Aurel Stancu, Petre Suciu, Basil Șerban, Serghie Șevcenco, Hermina Tismăneanu și Leonte Tismăneanu.
5. Cei nouă voluntari afiliați PCS sunt: Iacob Clejan-Bucur, Jean Coler, Ușer Finchelstein, Vilhelm Julius, Emil Katz, Andrei Micu, Petre Mihăileanu, Mihail Patriciu și Gheza Vida.
6. Cei patru voluntari afiliați PCF sunt: Sully Brill, Aurel Groparu, Iacob Mehr și Iso Schapira.

din: organizații-satelit ale PCdR – Ajutorul Roșu (1) și UTCdR (3) –, sindicate (1), organizații studențești (1), Liga Internațională Antifascistă din Franța (1) sau sunt antifasciști neînregimentați politic (3)[1].

Chestionarele completate de cei 52 de interbrigadiști conțin și întrebări referitoare la mijloacele de retorsiune folosite de autorități împotriva lor, din rațiuni politice: „Dacă a fost arestat, judecat și condamnat în ilegalitate pentru activitate revoluționară antifascistă, pentru ce fapte" sau „Dacă a fost internat în lagăr, unde, pentru ce fapte". Astfel, din numărul total al voluntarilor supuși analizei noastre, a reieșit că 33 au suferit cel puțin o arestare, din care 20 au fost trimiși în judecată pentru diverse delicte și infracțiuni politice prevăzute în măsurile excepționale și legile speciale în vigoare la nivelul anilor 1920-1940, în România și Franța.

Dintre cei 20 de voluntari cărora li s-au intentat procese în perioada amintită, doar patru au fost achitați sau puși în libertate în cursul proceselor, restul de 16 primind sentințe cu pedepse privative de libertate (șapte dintre cei 16 au fost condamnați în contumacie: Mihail Burcă, Jean Coler, Grigore Cotovschi, Gheorghe Faur, David Iancu, Aurel Stancu și Petre Suciu).

În ceea ce privește detenția în lagăre, am identificat patru tipuri de locuri de deținere prin care au trecut voluntarii.

Cel mai des amintite sunt lagărele sau *camp*-urile înființate în pripă de francezi, după refugierea a circa 500.000 de civili, militari republicani și interbrigadiști din Spania în Franța (februarie 1939). Cele mai frecvente nume de lagăre menționate sunt Argelès-sur-Mer, Saint-Cyprien, Gurs, Perpignan și Vernet (lagăr și penitenciar de pedeapsă).

Un alt tip de unitate de recluziune franceză prin care au trecut interbrigadiștii români a fost lagărul de la Djelfa, înființat de autoritățile de la Vichy după capitularea Franței (în iunie 1940).

O altă categorie de lagăre prezente în fișele completate de voluntarii care au ispășit acest tip de pedeapsă administrativă sunt cele de concentrare/exterminare sau de prizonieri din Germania nazistă (de exemplu, Mauthausen, Dachau, Altengrabow).

---

1. Cei 11 voluntari care provin din organizațiile-satelit ale PCdR sau sunt antifasciști neînregimentați politic, sindicaliști, membri ai organizațiilor studențești sau în Liga Internațională Antifascistă din Franța sunt: Constantin Constantinescu, Ion Cornici, Béla Ernster, Herbert Gabe, Ioan Ionescu, Vasile Lévai, Alexandru Minor, Daniel Minor, Iosif Nedelcu și Solomon Weinberg.

Conform acestei clasificări, avem 47 de voluntari care au trecut prin lagărele franceze (dintre care opt au fost internați și în lagărele germane, iar alți șase au ajuns și în lagărul de la Djelfa din Nordul Africii), un combatant care a fost internat doar într-un lagăr de prizonieri din Germania (Petre Suciu) și trei interbrigadiști care nu au avut de-a face cu această măsură administrativă punitivă.

Un caz aparte este cel al voluntarului Ștefan Mera, care în 1938 a fost luat prizonier de naționaliști, fiind internat într-un lagăr de prizonieri până în 1944.

Din punctul de vedere al profesiilor declarate de foștii voluntari în fișele de evidență a ilegaliștilor, situația se prezintă astfel: 11 tâmplari, cinci ingineri, patru medici, patru lăcătuși, trei textiliști, doi ajustori mecanici, doi funcționari, doi zugravi, doi strungari, doi șoferi, doi ziariști, un marinar, un miner, un zidar, un nituitor-cazangiu, un mecanic auto, un chimist (laborant), un mecanic instalator, un matrițer, un regizor de teatru, un farmacist, un tipograf, un sculptor și un student.

Absența din chestionar a unei rubrici care să stabilească gradul de instrucție școlară a respondentului ne împiedică să identificăm cu exactitate nivelul studiilor fiecărui voluntar în parte. Totuși, se poate observa că aceștia proveneau preponderent din mediile muncitorești, însă nu putem să trecem cu vederea numărul destul de ridicat al voluntarilor cu studii superioare.

După 23 august 1944...

Chestionarele Secției Organelor Conducătoare de Partid, Sindicat și UTM al CC al PMR conțin și întrebări referitoare la activitățile politice, obștești și profesionale după actul de la 23 august 1944. Prin prisma funcțiilor deținute în cadrul unor instituții centrale și locale de partid, obștești sau de stat (organele administrației de stat și ale puterii de stat), am creat două categorii de voluntari:

i) cei care au deținut poziții importante în nomenclatura de partid și de stat și s-au bucurat de o serie de privilegii. De pildă, apartamente și vile amplasate în zonele exclusiviste ale capitalei (de exemplu, străzile situate în cartierele Aviatorilor, Primăverii și Dorobanți: Grădina Bordei, Aleea Alexandru, Herăstrău, Grigore Mora, Washington

sau Tolstoi) atribuite prin intermediul Secției Gospodărie de Partid a CC al PMR sau al Consiliului de Miniștri, acces gratuit și preferențial la rețeaua sanitară specială a CC al PMR și a Ministerului Sănătății, precum și la casele de odihnă aflate în administrarea partidului sau a sindicatelor. Este vorba de 36 de voluntari, din care trei erau generali-maiori în MAI (Mihail Burcă, Mihail Boico și Pavel Cristescu), care au ocupat funcții de locțiitori de miniștri, deputați în MAN și sfaturile populare, șefi și locțiitori de șefi de direcții generale și regionale, șefi de secții sau servicii ministeriale, directori de fabrici și uzine sau instituții centrale și locale de stat, inspectori generali guvernamentali, comandanți de unități militare MFA sau MAI, directori și directori adjuncți de edituri sau conducători ai unor instituții de învățământ;

ii) cei care au lucrat pe poziții nesemnificative în instituțiile amintite, ca instructori centrali sau regionali în cadrul unor organizații de partid sau obștești, șefi de servicii sau secții în organele administrației locale de stat sau în cadrul unor unități economice de importanță națională sau locală, jurnaliști, ofițeri MFA și MAI aflați în funcții de mică importanță din organigrama celor două ministere (14 voluntari). Deși cea mai mare parte a voluntarilor care au semnat fișele de evidență au fost integrați în structuri, participând astfel la consolidarea regimului de democrație populară, au existat și doi voluntari – Ion Cornici și Alexandru Minor – care la data completării formularului nu se aflau în câmpul muncii. Primul se retrăsese în comuna natală, unde lucra ca agricultor, iar al doilea se pensionase pe caz de boală din cauza rănilor grave suferite în Spania (a rămas invalid de o mână).

Ion Cornici – scurt studiu de caz

Mai jos prezentăm biografia succintă a lui Ion Cornici, întrucât acesta a fost printre puținii voluntari care nu s-au acomodat cu noul regim de democrație populară, izolându-se de vechii camarazi și de tumultul marilor orașe. Parcursul său biografic face notă discordantă față de cel al majorității interbrigadiștilor reveniți în țară, care au fost integrați în aparatul de partid sau de stat în diverse funcții (importante sau

nesemnificative)[1]. Ion Cornici s-a născut pe 25 februarie 1899, în comuna Potoc, judeţul Caraş-Severin, fiind absolvent a două clase primare, de profesie miner, cu serviciul militar satisfăcut la Regimentul 4 Grăniceri din Deva. În perioada 1915-1925, Cornici a lucrat ca miner la mina de cărbuni Anina din oraşul omonim, iar între 1924-1929, la construcţia celui mai lung tunel din ţara noastră (4.369 de metri), care adăpostea linia de cale ferată ce făcea legătura între comuna Teliu şi localitatea Întorsura Buzăului (Tunelul Teliu). Importantul obiectiv, la care au lucrat peste 10.000 de oameni, a fost construit de firma germană Julius Berger. Nu deţinem prea multe informaţii despre Cornici din perioada în care s-a aflat aici, însă ştim că în 1928 a participat la o grevă a muncitorilor de pe acest şantier[2]. După inaugurarea tunelului, care a avut loc la începutul crizei economice mondiale (1929), Cornici a plecat să lucreze ca miner în Franţa, în baza unui acord perfectat între statul român şi cel francez. Pe 12 noiembrie 1930, a semnat contractul la Prefectura Judeţului Caraş, iar la sfârşitul aceleiaşi luni a plecat în Hexagon, împreună cu alţi 26 de muncitori. Aici a fost angajat ca miner la o mină de cărbuni din apropierea oraşului Lens (din nordul Franţei), unde a lucrat timp de trei ani. Din cauza contractării unei boli, a fost nevoit să-şi părăsească serviciul, angajându-se ulterior la o fabrică de gheaţă din capitala Franţei. După doi ani a fost concediat, fiind nevoit să se angajeze ca zilier în agricultură la diferiţi proprietari de pământ francezi. În această perioadă, Cornici a aflat de existenţa Comitetului de Ajutorare a Spaniei din Paris, care se ocupa şi de recrutarea tinerilor pentru front. În 1937, Cornici a plecat la Paris pentru a lua legătura cu acest comitet. După efectuarea vizitei medicale, Cornici a fost inclus într-un lot de 80 de voluntari, în care se mai aflau încă trei români, ajungând în Spania pe 20 decembrie 1937. Ştim că în Brigăzile Internaţionale a luptat cu gradul de soldat, însă nu deţinem numele unităţii. Este posibil ca aceasta să fi fost Divizionul 1 de Artilerie Slav sau Batalionul Divizionar, întrucât în fişa citată, completată în 1951, Cornici afirma că în Spania a avut „legătură" cu Mihail Florescu, Constantin Doncea şi Ion Mutulescu. Or, aceştia au luptat numai în

1. Mihai Burcea, „Luptând pentru o iluzie. Voluntari români în Brigăzile Internaţionale din Spania" (lucrare de doctorat în curs de elaborare).
2. Fişa de evidenţă a ilegaliştilor nr. 4.111, completată de Ion Cornici în 12 noiembrie 1951. ANIC, fond 95, dosar 122287, f. 48.

unitățile amintite, iar după retragerea în Franța au fost internați în același lagăr cu Ion Cornici, la Saint-Cyprien.

Pe frontul din Aragon a fost rănit la brațul stâng (pe 14 iulie 1938), rămânând în convalescență timp de câteva săptămâni. După retragerea Brigăzilor Internaționale de pe front, în octombrie 1938, unitatea sa a fost retrasă în spatele liniilor, în Catalonia. De aici va trece granița odată cu refugierea tuturor voluntarilor în zona de sud a Franței (în februarie 1939). Timp de șase săptămâni a fost internat în lagărul de la Saint-Cyprien, iar de aici a fost transferat în lagărul de la Gurs, unde a rămas până pe 19 decembrie 1939. Pentru a scăpa de viața chinuită din lagăr, Cornici s-a înrolat ca voluntar în armata franceză, rămânând mobilizat până la semnarea armistițiului cu Germania nazistă (a luptat pe frontul din nordul Franței în cadrul Regimentului 22 Voluntari Străini). După depunerea armelor, a fost internat într-un lagăr destinat muncitorilor străini din Franța, fiind folosit la diverse munci grele. Intuind că va fi transferat într-un lagăr din Germania din cauza apartenenței sale la Brigăzile Internaționale, Cornici a evadat, refugiindu-se la o fermă montană. Aici a rămas ascuns până la debarcarea Aliaților din Normandia (pe 6 iunie 1944), când s-a hotărât să intre în mişcarea de Rezistență franceză. Nu cunoaştem ce activități a desfăşurat în cadrul mişcării de partizani. După încheierea războiului, a lucrat ca agricultor la diferiți fermieri francezi. Din cauza salariilor mici, a inflației galopante şi a dorului de casă, Cornici a decis să se repatrieze, depunându-și actele la sediul Legației române din Paris. În acest demers a fost ajutat de Petre Suciu, care în 1946 deținea funcția de președinte al Frontului Național Român din Paris. A revenit în țară la bordul motonavei Transilvania (pe 15 decembrie 1947), pe care se îmbarcase în portul Marsilia[1]. Sosit în țară, Cornici se va stabili în comuna natală, unde se va ocupa cu agricultura și își va transforma locuința într-o frizerie sătească.

Paradoxal este că, chiar de la momentul revenirii sale în țară, Cornici va intra în vizorul organelor de Siguranță. Pe 29 decembrie 1947, Inspectoratul Regional de Siguranță Timișoara, condus chiar de un fost interbrigadist, inspectorul regional de Siguranță Coloman Ambruș, ordona conducerii Serviciului Județean de Siguranță Caraș să dispună cercetarea

1. Declarație dată de Ion Cornici în ziua de 26 ianuarie 1948, la Biroul 2 din Serviciul Județean de Siguranță Caraș, cu reședința la Oravița. ACNSAS, fond Informativ, dosar 264021, ff. 9-11.

acestuia în conformitate cu normele interne ale Siguranței centrale, care prevedeau verificarea tuturor repatriaților sosiți din Occident (cei din Siguranța timișoreană fuseseră sesizați de omologii lor din Constanța, după debarcarea lui Cornici de pe motonava Transilvania).

Pe 26 ianuarie 1948, Cornici a fost adus de jandarmi la Oravița, reședința Serviciului Județean de Siguranță Caraș, unde a fost nevoit să dea o declarație autobiografică. Declarația lui Cornici nu a avut nicio repercusiune, fiind clasată într-un dosar aflat în arhiva operativă a Siguranței din Oravița.

După consumarea acestui episod, Cornici nu va mai fi deranjat de organele represive ale MAI timp de câțiva ani, ducând în continuare o viață retrasă. În această perioadă se va înscrie în organizația comunală a Frontului Plugarilor (1948-1951), însă fără a ieși cu ceva în evidență (Cornici nu a fost membru PMR).

În perioada februarie-martie 1955, conducerea Direcției Regionale MAI Timișoara ordonă Serviciului Raional MAI Oravița demararea unor noi investigații pe numele lui Cornici, cunoscut în comuna natală sub porecla „Roșu" (este posibil ca localnicii din Potoc să-i fi atribuit acest pseudonim în urma ideilor sale antifasciste și de susținere a mișcării muncitorești). Motivele pentru care conducerea structurii locale a MAI din Timișoara solicita culegerea de informații referitoare la Cornici rezidă într-o adresă trimisă ofițerilor MAI din Oravița (28 martie 1955):

> Susnumitul [Ion Cornici – n.m., M.B.] a fost în Franța, și a locuit mai mult timp, iar în anul 1947 s-a reîntors din nou în țară, și nu a fost anchetat asupra activității sale, precum și asupra scopului cu care acesta a venit în țară, deoarece a spus organelor de Siguranță, că el nu este împotriva regimului Democrat din România. Este tot posibilul ca în prezent să lucreze informative, pentru vre-un serviciu de spionaj străin, de la care a primit și aceste instrucțiuni de-a motiva venirea sa din nou în România. Față de cele arătate mai sus, veți lua măsuri de încadrarea celui în cauză cu inf. calificați și de încredere, spre a stabili și verifica întreaga activitate a acestuia din trecut și prezent[1].

1. Adresă nr. 212/4.408 din 28 martie 1955, emisă de Direcția Regională MAI Timișoara. Documentul poartă mențiunea „strict secret" și este semnat indescifrabil, pentru conformitate, de un ofițer din subordinea șefului direcției (locotenent-colonelul Vasile Negrea) și de locotenentul-major Ștefan Kecskemeti, șef de serviciu în aceeași direcție. ACNSAS, fond Informativ, dosar 264021, f. 23.

Nu ştim ce i-a determinat pe ofiţerii de Securitate timişoreni să declanşeze noi investigaţii în acest caz. După şapte ani de la repatriere, Securitatea timişoreană devine suspicioasă în privinţa lui Cornici, considerând că acesta nu a fost sincer în declaraţia dată la momentul sosirii în ţară. Organele MAI îl suspectau de apartenenţă la serviciile de spionaj franceze, care l-ar fi trimis în ţara noastră cu sarcini operative.

Chiar dacă avea doar două clase primare absolvite, Cornici vorbea fluent franceza şi spaniola, pe care le învăţase în timpul şederii sale în Occident. Acesta este unul dintre motivele pentru care ofiţerii români de contraspionaj au presupus că fostul voluntar fusese trimis de francezi în România „sub legendă", cu scopul de a culege informaţii.

Într-adevăr, Cornici era un interbrigadist atipic. Nefiind membru de partid, nu s-a întors în ţară pe filierele PCR/PMR, neavând nici prieteni politici care să îi garanteze spusele prin declaraţii şi referinţe. El scăpase vigilenţei Securităţii datorită localităţii în care şi-a stabilit domiciliul şi a absenţei oricărui fel de legături cu foştii voluntari din Spania.

În primăvara anului 1955, Serviciul Raional MAI Oraviţa a trecut la îndeplinirea ordinului transmis de eşalonul superior din Timişoara.

Pentru a-i putea stabili „activităţile curente", Serviciului Raional MAI Oraviţa, condus de locotenentul de Securitate Ştefan David (viitor senator PRM în perioada 1992-1996), i se ordonă punerea „obiectivului Cornici" sub supraveghere informativă şi încadrarea acestuia cu unul sau mai mulţi informatori. Căutările febrile ale ofiţerilor în vederea descoperirii unor elemente care să ateste legăturile lui Cornici cu spionajul francez nu au dat niciun rezultat. Notele informative furnizate între 1955 şi 1958 de sursele „Pavel Ciosay" şi „Aurel Vlaicu" conţin numai banalităţi referitoare la biografia lui Cornici şi la îndeletnicirile sale zilnice şi date despre familia acestuia.

Totuşi, câteva informaţii prezente în notele amintite ne-au reţinut atenţia, deoarece ne ajută să întregim portretul fostului luptător antifascist. Informatorii aflaţi în cercul de prieteni ai lui Cornici, precum şi anumiţi locuitori ai comunei cărora ofiţerii de Securitate le-au solicitat declaraţii asupra „obiectivului" afirmau că acesta era un om cinstit, gospodar, iubit de conlocuitori, pasionat de pescuit şi vânătoare.

Unele informaţii, culese de la sătenii din Potoc (judeţul Caraş-Severin), au fost sintetizate într-un raport de investigaţii de locotenentul de Securitate Ioan Poenaru (24 decembrie 1955). Din document aflăm că, după întoarcerea în ţară, Cornici s-a căsătorit cu o localnică (Elena Cornici), cu care trăise în uniune consensuală până la plecarea în Franţa.

Familia nu dispunea de niciun fel de avere și nu avea copii. În 1952, Ion Cornici a revenit la vechiul său loc de muncă din perioada interbelică, angajându-se ca miner la mina Anina. După doi ani, a fost pensionat cu o pensie lunară de 450 de lei, de care se arăta extrem de mulțumit:

> De la data de când a fost pensionat și până în prezent se ocupă cu frizeria în satul Potoc, fără însă a dispune de atelier frizerie, cu care ocazie este veșnic vizitat la domiciliul său de cetățenii din sat [...]. Se menționează în mod deosebit că deși susnumitul are numai 2 sau 3 cl. primare, este un element cult, cunoaște la perfecție scris și citit limbile Franceză și Spaniolă, este o fire bolnăvicioasă, sociabil și prietenos, fiind simpatizat de toți cetățenii din sat. Din investigații mai rezultă că nu este membru PMR și nici nu a fost, de la venirea sa în țară și până în prezent. Deplasări în alte localități nu face în afară de faptul că rareori respectiv atunci când este târg sau piață mare la Oravița vine și susnumitul pentru efectuarea de cumpărături și nici nu este vizitat la domiciliul său de elemente din alte localități. Până în prezent din partea susnumitului nu s-au înregistrat manifestări ostile la adresa regimului nostru democrat. În afară de soție susnumitul mai are un frate cu numele de Cornici Pavel în vârstă de cca. 44-45 ani, fost pădurar, în prezent găsindu-se la Anina cu familia sa [...]. Investigațiile au mai stabilit că susnumitul nu întreține corespondență cu străinătatea și nici cu alte elemente din alte localități din țară[1].

Chiar dacă investigațiile nu au dat rezultatele scontate de Securitate, Cornici a rămas în atenția poliției politice comuniste până în prima jumătate a anilor 1960 (!), când dosarul său de urmărire a fost clasat la Serviciul „C" din MAI (arhiva Securității).

În dosarele profesionale sau de partid ale voluntarilor care au fost membri de partid sau care au lucrat în administrația comunistă nu se găsesc documente semnate de Cornici (referințe, note, declarații). Numele său nu se regăsește nici în Decretul nr. 579/1956, prin care 73 dintre foștii săi colegi din Brigăzile Internaționale au fost decorați cu diferite ordine și medalii[2].

---

1. Raport de investigații din 24 decembrie 1955, semnat de locotenentul Ioan Poenaru din Serviciul Raional de Securitate Oravița, *ibidem*, ff. 5-6.
2. Decretul nr. 579/6 noiembrie 1956 privind conferirea Ordinului „Apărarea Patriei" clasa a III-a, a Medaliei „Eliberarea de sub jugul fascist", a Medaliei „10 ani de la înființarea primelor unități ale Armatei Populare Române"

Aşadar, este întru totul posibil ca Ion Cornici să fi fost încă unul dintre acei oameni oneşti care, la un moment dat, se pun în slujba unui ideal (pe care îl înţeleg în felul lor) şi pe care ulterior Istoria învingătorilor îi uită.

Bilanţ, dar cu verificări!

În ceea ce priveşte adeziunea la PMR la data efectuării „recensământului", 23 dintre voluntari deţineau carnete de membri ai PMR, 19 se aflau în posesia unor carnete provizorii, iar zece nu aveau calitatea de membri de partid. Este interesant să aflăm şi numărul carnetelor de partid, pentru că acest detaliu era prin el însuşi un indiciu privind importanţa persoanei sau vechimea recunoscută în partid: cel mai mic număr de carnet de partid era cel al colonelului Andrei Roman (101), urmat de generalul-maior Mihail Burcă (160), generalul-maior Pavel Cristescu (189), Leonte Tismăneanu (207), colonelul Aurel Stancu (213), Grigore Cotovschi – prorectorul Şcolii Superioare de Ştiinţe Sociale „A.A. Jdanov" (215), colonelul Serghie Şevcenco (217), Hermina Tismăneanu (256), locotenent-colonelul Wilhelm Einhorn (284) şi generalul-maior Mihail Boico (665). Cu cât numărul carnetului de partid era mai mic, cu atât vechimea respectivului în mişcare era mai mare. De asemenea, numărul carnetului se stabilea şi în funcţie de poziţia ocupată de titular în aparatul de partid sau de stat. De pildă, colonelul de grăniceri Andrei Roman deţinea, la data completării fişei (12 ianuarie 1952), funcţia de locţiitor pentru informaţii al şefului Comandamentului Trupelor de Grăniceri şi al Serviciului Informaţii Frontieră din CTG (al cărui şef era fostul său camarad din Brigăzile Internaţionale, generalul-maior de grăniceri Mihail Boico), având stagiul de partid fixat la nivelul anului 1924[1].

Cei care nu intraseră în posesia carnetelor de partid se aflau în continuare în ancheta CCP a CC al PMR[2], întrucât Comisia Centrală

şi a Medaliei „A cincea aniversare a Republicii Populare Romîne" unor tovarăşi care au luptat ca voluntari în Spania Republicană, ANIC, fond Consiliul de Stat – Decrete, dosar 15/1956, vol. 1, ff. 28-34.

1. Vezi „Fişa de evidenţă a ilegaliştilor nr. 14.718", semnată de Andrei Roman pe 12 ianuarie 1952, ANIC, fond 95, dosar 122352, f. 55.
2. Potrivit art. 37 din Statutul PMR votat la primul Congres al PMR (februarie 1948), Comisia de Control a Partidului avea următoarele atribuţii:

de Verificare a CC al PMR, care a funcţionat în perioada procesului de verificare a membrilor de partid (1948-1950), şi Comisia cu Sarcini Speciale a CC al PMR nu reuşiseră să lămurească o serie de aspecte biografice neclare prezente în dosarele lor de cadre (situaţia de partid nelămurită/nedefinitivată).

Comisia cu Sarcini Speciale a CC al PMR a funcţionat în perioada octombrie 1949 – ianuarie 1950, fiind înfiinţată ca urmare a procesului Rajk din Ungaria (octombrie 1949). În cadrul acestui proces au fost implicaţi mai mulţi comunişti unguri care luptaseră în Spania sau în Rezistenţa franceză, fiind acuzaţi că au colaborat cu spionajul anglo-american şi au fost trimişi cu misiuni speciale în Ungaria, după încheierea războiului. După finalizarea procesului, încheiat cu executarea lui Rajk şi pedepsirea cu ani grei de închisoare a altor coinculpaţi, în lagărul socialist a început o adevărată „vânătoare de vrăjitoare" a foştilor interbrigadişti şi maquisarzi care erau bănuiţi a fi spioni aflaţi în slujba occidentalilor şi a „marionetei" lor din Balcani, Tito. La presiunile exercitate de Stalin, în toate regimurile de democraţie populară au fost demarate ample investigaţii şi procese pentru a-i identifica pe spionii recrutaţi de „imperialişti" din rândul celor care luptaseră în Spania şi Franţa. Prin faţa Comisiei cu Sarcini Speciale a CC al PMR au trecut şi majoritatea foştilor voluntari români din Spania, însă membrii comisiei nu au reuşit să găsească dovezi de colaborare cu inamicul în nici unul dintre cele câteva zeci de cazuri anchetate. Cu toate acestea, dosarele de cercetare ale foştilor interbrigadişti au rămas deschise, fiind vărsate la CCP în vederea aprofundării investigaţiilor. Astfel, mulţi dintre voluntarii care nu reuşiseră să îşi clarifice trecutul se aflau în posesia unor carnete provizorii, nefiindu-le confirmate sau recunoscute nici stagiile în partid sau, mai grav, nu aveau deloc calitatea de membru de partid (dosarele tuturor acestora se găseau în custodia CCP)[1].

Ulterior, după decesul lui Stalin, mulţi dintre voluntarii cărora nu li se recunoscuseră calitatea de membru de partid sau stagiul de partid

---

a) Controlează modul în care se execută hotărârile Comitetului Central de către organizaţiile şi organele de Partid. b) Verifică activitatea organizaţiilor de Partid. c) Cheamă la răspundere pe cei care s-au făcut vinovaţi de călcarea programului, statutului sau a disciplinei de Partid. d) Judecă apelurile făcute de membrii de Partid. *Statutul Partidului Muncitoresc Român*, Atelierele Grafice, Bucureşti, 1948, pp. 47-48.

1. Vezi documentele elaborate de această comisie în ANIC, fond CC al PCR – CCP – Documente Interne, dosar 3/1949, vol. 1-13.

din perioada ilegalității vor fi reabilitați/reintegrați în partid și li se va facilita accesul la toate privilegiile rezultate de pe urma statutului de ilegalist al PMR, acordându-li-se totodată toate drepturile prevăzute în actele normative și administrative prin se care li se creau o serie de avantaje (pensii, bunuri, rețea sanitară și comercială specială etc.).

Așadar, în felul său, după verificări și suspiciuni, partidul a încercat să-și recompenseze „tovarășii din Spania".

Capitolul 9

„Bonjour, Paris!". Comuniști români în Franța, 1927-1945. Cazul „Afișul roșu" și implicarea unor ilegaliști din România

Corina Doboș

În perioada interbelică și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Franța a reprezentat un puternic pol de atracție pentru militanții comuniști din toată lumea. Guvernarea Frontului Popular (1936-1938) – o guvernare a formațiunilor politice cu orientare de stânga, în care a intrat și Partidul Comunist Francez (PCF) și care, printre altele, a relaxat parțial legislația franceză restrictivă asupra imigrației – a transformat Franța într-o adevărată placă turnantă pentru emigrația comunistă din toată lumea. O bună parte dintre militanții comuniști proveneau din Europa Centrală și de Est, fapt explicabil prin condițiile dificile în care activau partidele comuniste din regiune. Faptul că PCF, spre deosebire de partidele comuniste din toate țările din Europa Centrală și de Est (cu excepția Cehoslovaciei), continua să activeze într-un cadru legal și democratic a reprezentat o motivație importantă pentru militanții comuniști din această parte a Europei. Totodată, datorită proximității geografice, Franța constituia principala rută de acces a voluntarilor din Brigăzile Internaționale către Spania, pe care aceștia o foloseau pentru a lua parte la Războiul Civil Spaniol. După 7 februarie 1939, o mare parte dintre voluntarii din Spania s-au refugiat în Franța și mulți dintre aceștia au petrecut anii celui de-al Doilea Război Mondial aici, luând parte la acțiunile de rezistență antinazistă organizate și controlate de PCF.

Studiul de față propune o explorare atât cantitativă, cât și calitativă a situației militanților comuniști proveniți din România, activi în Franța în perioada interbelică și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Cercetarea oferă, în primul rând, o privire sintetică și cantitativă asupra

informaţiilor referitoare la activitatea în Franţa a membrilor şi simpatizanţilor comunişti din România, cuprinse în instrumentul digital de lucru ANDCO (www.andco.ro/aplicatie). Pe fondul acestei sinteze, studiul continuă cu prezentarea unui episod important al Rezistenţei franceze (afacerea „Afişul roşu"), în care au fost implicaţi trei militanţi comunişti din România (Boris Holban, Cristina Luca-Boico şi Mihail Patriciu), ale căror fişe de ilegalişti se regăsesc şi în instrumentul digital de lucru ANDCO. Am preferat să ne limităm la prezentarea unor aspecte inedite legate de episodul „Afişul roşu", pentru că implicarea militanţilor din România în aceste evenimente este foarte importantă, iar sursele arhivistice în limba română referitoare la respectivul subiect sunt practic neexplorate[1].

Clarificări conceptuale şi terminologice. Partidul Comunist Francez (PCF) şi Rezistenţa franceză

PCF a avut la începutul celui de-al Doilea Război Mondial o atitudine ambiguă, fiind tributar atât ordinelor de la Moscova, cât şi retoricii sale antifasciste din anii Frontului Popular şi ai Războiului Civil din Spania. Pe de o parte, PCF a aprobat pactul de neagresiune germano-sovietic (august 1939); pe de altă parte, în septembrie 1939, a aprobat în parlamentul francez creditele de război necesare pentru intrarea Franţei în conflict împotriva Germaniei naziste. Pe 26 septembrie 1939, PCF şi organizaţiile sale afiliate au fost scoase în afara legii. În octombrie 1939, guvernul francez a dizolvat numeroase consilii municipale dominate de comunişti, arestările continuând până în 1940. PCF se afla într-o stare de profundă dezorganizare la începutul lui 1940 (liderul său, Maurice Thorez, părăsise Franţa pentru Moscova la începutul lui octombrie 1939, la ordinele lui Stalin) şi, urmând linia indicată de Stalin, a calificat războiul drept „imperialist", preferând să nu se implice şi denunţând interesele burgheziei exprimate de acest conflict.

Începând cu noiembrie 1940, ziarul *L'Humanité*, organul central de presă al PCF, care la acea dată apărea ilegal, a pornit o campanie deschisă împotriva regimului de la Vichy, dar şi împotriva Germaniei şi

---

1. Îi mulţumesc colegului Mihai Burcea pentru ajutorul acordat la documentarea acestui studiu.

a imperialismului britanic. În mai 1941, PCF i-a îndemnat pe muncitori să profite de criza creată de război pentru a declanşa revoluția internațională.

Odată cu atacul Germaniei fasciste asupra URSS din iunie 1941, PCF s-a angajat în mod deschis în lupta de eliberare antifascistă şi a devenit treptat cea mai importantă forță politică a Rezistenței franceze interioare, având sub control mai multe grupuri implicate în lupta de sabotaj.

În martie 1943, PCF s-a alăturat facțiunii gaulliste în Consiliul Național al Rezistenței. Datorită sprijinului sovietic acordat noului Comitet Francez de Eliberare Națională condus de de Gaulle în Alger, PCF a reuşit să își întărească poziția pe plan național. În acelaşi timp, PCF a reuşit să se impună în noua structură creată la începutul lui 1944, Forces Françaises de l'Intérieur (FFI), menținând autonomă principala sa organizație de rezistență, Francs-Tireurs et Partisans Français (FTPF). După eliberare, de Gaulle a reușit să demanteleze formațiunile și puterea militară a PCF. FFI a fost integrată în armata franceză. Thorez s-a întors în Franţa în 1944 şi, urmând instrucțiunile sovietice, a decis să lupte pentru câștigarea puterii politice în mod paşnic şi democratic, iar PCF a câştigat alegerile din 1945[1]. O sumară prezentare a celor mai importante structuri de rezistență direct implicate în acțiuni militare sau de sabotaj dominate de PCF se găseşte în anexa acestui studiu.

Rezistența franceză rămâne un fenomen istoric ambiguu, a cărui istorie reuneşte diferite narațiuni, de multe ori divergente. De aceea, istoricul Peter Davies spunea că nu se poate vorbi de o singură Rezistență franceză, ci de mai multe mişcări de rezistență, și că unitatea mişcării de rezistență din Franța constituie un mit, perpetuat de istoriografie mai ales prin identificarea Rezistenței franceze cu gruparea creată în jurul generalului de Gaulle, la câteva zile după capitularea Parisului în fața trupelor germane (iunie 1941)[2]. În afară de mişcările de rezistenţă formate în exteriorul și în interiorul teritoriului francez, Davies identifică mai multe forme de rezistență, forțe și grupări ce se opuneau ocupanților germani și regimului de la Vichy, având orientări ideologice și opțiuni politice diferite, de multe ori ireconciliabile.

---

1. Bertram M. Gordon (ed.), *Historical Dictionary of World War II France: The Occupation, Vichy, and the Resistance, 1938-1946*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1998, p. 81.
2. Peter Davies, *France and the Second World War: Occupation, Collaboration and Resistance*, Routledge, Londra, 2005, pp. 37-38.

În capitolul de faţă, atât în studiul cantitativ, cât şi în cel calitativ, conceptul „Rezistenţa franceză" se referă la organizaţiile şi grupurile de pe teritoriul Franţei aflate, din punct de vedere politic şi militar, sub influenţa şi controlul PCF, care se opuneau regimului de la Vichy şi ocupantului german: atât structuri direct implicate în acţiuni militare şi de sabotaj, precum Organisation Spéciale (OS), Main-d'Œuvre Immigrée (MOI), organizaţia Francs-Tireurs et Partisans Français (FTPF) şi FTP-MOI, cât şi organizaţii politice şi de masă ale PCF: Frontul Naţional (FN) şi diferitele structuri implicate în acţiuni culturale, politice şi educative (munci cu emigraţia, Ajutorul Roşu din Franţa - MOPR sau diverse ligi culturale).

Preambul: emigraţia comunistă din România

După 1935, s-au înfiinţat tot mai multe structuri ale simpatizanţilor şi membrilor comunişti din România prezenţi pe teritoriul francez. Principalele informaţii despre acestea sunt furnizate fie de diferite rapoarte din epocă ale Siguranţei, fie de memoriile unor foşti membri ai emigraţiei române comuniste din Franţa.

Astfel, în februarie 1935, se înfiinţase pe lângă CC al PCF un grup al comuniştilor români, cu scopul de a aduna toţi cetăţenii români aflaţi pe teritoriul francez care activau în legătură cu PCdR. Acest grup edita revista lunară *Mişcarea Muncitorească*, organ de propagandă şi educaţie politică[1].. În timpul guvernării Frontului Popular (1936-1938), foarte activă a fost şi asociaţia muncitorească cu simpatii comuniste Înfrăţirea[2]. După scoaterea în afara legii a PCF, numeroşi militanţi comunişti (printre care şi cetăţeni români) au fost internaţi în diferite lagăre, iar

> grupul comuniştilor români din Franţa, în rândurile cărora se aflau şi refugiaţii politici români urmăriţi sau condamnaţi pentru activitate comunistă, a continuat să militeze în cadrul PCF şi după dizolvarea acestuia[3].

---

1. „Înfiinţarea unui grup al comuniştilor români pe lâng CC al PCF", ANIC, colecţia 50 – Documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român şi a organizaţiilor de masă revoluţionare, 1917-1948 (în continuare, colecţia 50), dosar 453, f. 107.
2. Victor Ionescu, „Frontul Naţional Român din Franţa", în *Români în Rezistenţa Franceză*, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 34.
3. „Activitatea comuniştilor români aflaţi în Franţa", informare din 16 ianuarie 1940, ANIC, colecţia 50, dosar 453, f. 159.

În 1943 a fost fondat Frontul Național Român, organizație de masă care grupa „compatrioții antifasciști" aflați pe teritoriul francez, după cum s-a exprimat președintele său, Traian Vuia (da, este vorba despre celebrul pionier al aviației român, n. 1872 – d. 1950, care a trăit o bună parte a vieții sale în Franța). La eliberarea Franței (în august 1944), această organizație număra aproximativ 1.400 de membri și publica ziarul *La Roumanie libre*, care apărea din 1943 la Paris ca publicație a Rezistenței române din Franța. De asemenea, așa cum studiul de caz va arăta în detaliu, militanții comuniști din România au jucat un rol activ în grupele străine din detașamentele de partizani organizate sau controlate de PCF în cadrul Rezistenței franceze.

Membri și simpatizanți comuniști români în Franța: o privire sintetică

După indexarea tuturor fișelor de ilegalist (din instrumentul digital ANDCO, http://andco.ro/aplicatie), am selectat din mulțimea rezultată respondenții care, la diferite întrebări din chestionar privitoare la activitatea lor politică de dinainte de 23 august 1944 (cele referitoare la relația cu PCR și la tipul de activități depuse în beneficiul PCR sau al mișcării muncitorești), au dat următoarele răspunsuri: „Partidul Comunist Francez", „membru PCF", „voluntar Spania", „Brigăzile Internaționale", „membru al Rezistenței franceze", „luptător în Rezistența franceză".

Pe baza acestor răspunsuri, dar și a verificării încrucișate în baza de date a unei liste de nume desprinse din memorialistică[1] și documente arhivistice[2], am identificat 41 de persoane care, în perioada

1. Memorii publicate în volumul *Români în Rezistența Franceză*: Boris Holban, „Franctirori și partizani în regiunea pariziană", pp. 59-99; Mihail Patriciu, „Arsenalul partizanilor", pp. 104-120; Bazil Șerban, „De la detașamentul Marat la statul-major al *Zonei Sud*", pp. 190-206; Pavel Cristescu, „Am luptat contra naziștilor în sud-vestul Franței", pp. 258-267; Boris Holban, *Testament. Après 45 ans de silence, le chef militaire des FTP-MOI de Paris parle*, Calmann-Lévy, Paris, 1989.
2. Diferite dosare personale de cercetare sau de cadre aflate în custodia ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid sau colecția 53 – Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiul din ilegalitate care au încetat din viață (în continuare, colecția 53).

1921 – 23 august 1944, au desfăşurat activităţi procomuniste în Franţa. Numele lor sunt enumerate mai jos (în ordine alfabetică), iar fişele lor personale de ilegalişti pot fi identificate şi consultate online prin căutarea după nume în instrumentul digital al proiectului (http://www.andco.ro/aplicatie/): Bodnar (Blum) Ervin, Boico Mihail (Rosner Meier), Brill Sully, Cherciman Sarah, Chiorean Gheorghe, Coler Jean, Cristescu Pavel, Filip Gheorghe, Fischer Maria, Goldner Elisabeta-Rosenfeld, Goldstein (Cighel) Clara, Groparu (Gruber) Aurel, Gruia (Klein) Sari, Gruia (Goldberger) Ştefan, Holban (Bruhman) Boris, Jakobovits Arnold, Iosifovici Jacques, Lazăr Margareta, Lévai Vasile, Lieblich (Cherciman) Tania, Luca (Marcusohn) Cristina, Luncaş Eugenia, Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mehr Iacob, Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Moraru Nicolae, Neculcea Mihail, Patriciu (Grünsperger) Mihail, Petre Iosif (Brauchfeld) Marioara, Philipp Ernst, Philipp Margareta, Pruteanu Paul, Spitzer Carol, Suciu Petre (Scharf Nussen), Şerban Basil, Şerban (Reynal) Lucienne, Şimandan Ilie, Şimandan Veturia, Tismăneanu (Marcusohn) Hermina, Tismăneanu (Tisminețki) Leonte, Zalamanovici Sofia.

În afară de informaţiile oferite de instrumentul digital de lucru, am extras din dosarele de arhivă şi diferite detalii referitoare la activităţile specifice desfăşurate în Franţa.

La o primă grupare a celor 41 de respondenţi, *după sex şi după regiunea de provenienţă*, se poate observa că este vorba despre 15 femei şi 26 de bărbaţi, dintre care cei mai mulţi (14) provin din regiunea Ardealului (formată din provinciile istorice Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş)[1], urmaţi de cei din Moldova (11)[2], Basarabia (8)[3], Muntenia şi Oltenia (2)[4], Bucovina (2)[5], 4 dintre ei fiind născuţi în afara teritoriului

1. Bodnar (Blum) Ervin, Chiorean Gheorghe, Filip Gheorghe, Fischer Maria, Goldner Elisabeta-Rosenfeld, Gruia (Goldberger) Ştefan, Gruia (Klein) Sari, Iacobovici Arnold, Lazăr Margareta, Patriciu (Grünsperger) Mihail, Philipp Margareta, Spitzer Carol, Şimandan Ilie, Şimandan Veturia (Elena).
2. Boico Mihail (Rosner Meier), Brill Sully, Groparu (Gruber) Aurel, Luca (Marcusohn) Cristina, Luncaş Eugenia, Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Moraru Nicolae, Petre Iosif (Braunfeld) Marioara, Pruteanu Paul, Tismăneanu (Marcusohn) Hermina, Zalamanovici Sofia.
3. Cherciman Sarah, Coler Jean, Cristescu Pavel, Goldstein (Cighel) Clara, Holban (Bruhman) Boris, Lieblich Tania, Şerban Basil, Tismăneanu (Tisminețki) Leonte.
4. Iosifovici Jacques, Suciu Petre (Scharf Nussen).
5. Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mehr Iacob.

care după 1920 a intrat în componența României Mari[1]. Se remarcă o proporție relativ ridicată a respondenților originari din Basarabia în grupul studiat (17%) în comparație cu proporția lor în populația generală indexată în instrumentul ANDCO (2,19%), unde sunt subreprezentați[2].

În ceea ce privește originea lor etnică, 24 de respondenți s-au declarat evrei, 13 români, trei maghiari și unul francez (Lucienne Șerban-Reynal). În comparație cu datele rezultate din întreaga mulțime a respondenților, se poate remarca o suprareprezentare procentuală a respondenților și respondentelor de origine etnică evreiască.

Cifrele reprezentative pentru *calificarea profesională* a respondenților indică proporții favorabile ale celor cu calificări profesionale superioare – 21 de medici, farmaciști, ingineri, ziariști, cadre didactice: Bodnar (Blum) Ervin, Brill Sully, Filip Gheorghe, Goldner Elisabeta-Rosenfeld, Goldstein (Cighel) Clara, Holban (Bruhman) Boris, Iosifovici Jacques, Lévai Vasile, Luca (Marcusohn) Cristina, Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mehr Iacob, Mihăileanu Petre (Herșcovici Leon), Neculcea Mihail, Petre Iosif (Brauchfeld) Marioara, Philipp Ernst, Philipp Margareta, Pruteanu Paul, Șerban Basil, Șerban (Reynal) Lucienne, Suciu Petre (Scharf Nussen), Tismăneanu (Marcusohn) Hermina, față de alți 20 de muncitori industriali și meșteșugari (croitorese, tipografi, electricieni, strungari, tâmplari, tehnicieni, zugravi, matrițeri) sau fără profesie precizată.

La momentul plecării din țară, doar 11 dintre cei 41 de respondenți erau membri PCdR, confirmați ca atare de comisiile de verificare ale PMR între 1948 și 1950[3], restul fiind membri UTC sau simpatizanți ai PCdR ori ai mișcării muncitorești. De exemplu, după revenirea în țară, Philipp Margareta și Philipp Ernst au devenit membri ai PCdR (1940). Totodată, în cazul a 13 respondenți[4], activitățile desfășurate ulterior

1. Lévai Vasile, Neculcea Mihail, Philipp Ernst, Șerban (Reynal) Lucienne.
2. Studiul următor din prezentul volum, al lui Dumitru Lăcătușu, prezintă principalele explicații ale acestei subreprezentări.
3. Chiorean Gheorghe, Cristescu Pavel, Fischer Maria, Gruia (Klein) Sari, Holban (Bruhman) Boris, Luncaș Eugenia, Moraru Nicolae, Neculcea Mihail, Suciu Petre (Scharf Nussen), Tismăneanu (Marcusohn) Hermina, Tismăneanu (Tisminețki) Leonte.
4. Bodnar (Blum) Ervin, Boico Mihail (Rosner Meier), Brill Sully, Coler Jean, Filip Gheorghe, Gruia (Goldberger) Ștefan, Lévai Vasile, Lieblich Tania,

plecării din ţară în cadrul PCS respectiv al PCF, au fost echivalate cu stagiul în ilegalitate în cadrul campaniilor de verificare desfăşurate de PMR în 1948-1950. Astfel, în total, comisiile de verificare ale PMR şi CCP au acordat stagiul în ilegalitate (în PCdR, PCS şi PCF) pentru 26 dintre cei 41 de respondenţi (64%) care formează grupul studiului de faţă, o suprareprezentare semnificativă faţă de membrii cu stagiul de ilegalist confirmat din populaţia indexată în instrumentul ANDCO.

Despre *afilierea lor politică* pe parcursul şederii în Franţa, 26 de respondenţi menţionează că au fost membri ai PCF pentru diferite segmente temporale în intervalul 1927-1948[1]. Stagiul de partid a fost recunoscut, după revenirea în România, în cazul a şapte respondenţi dintre cei 26 care se declaraseră membri ai PCF, printre care şi cei trei respondenţi care fuseseră membri ai PCS[2].

În ceea ce priveşte *perioada* petrecută în Franţa, cei mai mulţi respondenţi (21) sosiseră în Franţa în perioada 1936-1939 (cu un vârf de opt persoane în 1939)[3], 14 sosiseră în 1930-1935 (cinci în 1930)[4], trei

---

Luca (Marcusohn) Cristina, Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Patriciu (Grünsperger) Mihail, Şerban Basil.

1. Bodnar (Blum) Ervin, Boico Mihail (Rosner Meier), Brill Sully, Cherciman Sarah, Chiorean Gheorghe, Coler Jean, Filip Gheorghe, Fischer Maria, Goldstein (Cighel) Clara, Groparu (Gruber) Aurel, Gruia (Goldberger) Ştefan, Lazăr Margareta, Lieblich (Cherciman) Tania, Luca (Marcusohn) Cristina, Luncaş Eugenia, Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mehr Iacob, Patriciu (Grünsperger) Mihail, Pruteanu Paul, Spitzer Carol, Suciu Petre (Scharf Nussen), Şerban Basil, Şerban (Reynal) Lucienne, Şimandan Ilie, Şimandan Veturia, Zalamanovici Sofia.
2. Bodnar (Blum) Ervin, Brill Sully, Coler Jean, Filip Gheorghe, Lieblich Tania, Luca (Marcusohn) Cristina, Patriciu (Grünsperger) Mihail, Şerban Basil.
3. Cherciman Sarah, Chiorean Gheorghe, Coler Jean, Filip Gheorghe, Goldstein (Cighel) Clara, Groparu (Gruber) Aurel, Gruia (Klein) Sari, Holban (Bruhman) Boris, Iacobovici Arnold, Lazăr Margareta, Luca (Marcusohn) Cristina, Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Moraru Nicolae, Neculcea Mihail, Patriciu (Grünsperger) Mihail, Petre Iosif (Brauchfeld) Marioara, Şerban Basil, Şerban (Reynal) Lucienne, Tismăneanu (Marcussohn) Hermina, Tismăneanu (Tisminetki) Leonte.
4. Boico Mihail (Rosner Meier), Brill Sully, Fischer Maria, Goldner Elisabeta-Rosenfeld, Gruia (Goldberger) Ştefan, Lieblich Tania, Luncaş Eugenia, Mehr Iacob, Philipp Ernst, Philipp Margareta, Suciu Petre (Scharf Nussen), Şimandan Ilie, Şimandan Veturia (Elena), Zalamanovici Sofia.

în 1925-1929[1] și încă trei în 1940-1944[2]. Se poate distinge între cei cu o singură ședere în Franța și cei cu șederi multiple (opt respondenți)[3], iar dacă și a doua perioadă de ședere este luată în considerare, tendințele observate anterior devin și mai clare: în 1938-1939 avem încă șase veniri, în 1930-1935 a avut loc o singură venire, iar în anii 1940 tot o venire. Astfel, dacă ne raportăm nu la numărul total al respondenților (41), ci la numărul total al perioadelor de ședere (49), avem următoarele rezultate: trei respondenți sosiți în Franța la sfârșitul anilor 1920, 15 în perioada 1930-1935 (cu un vârf de cinci sosiri în 1930), 27 în perioada 1936-1939 (cu un vârf de 13 sosiri în 1939) și patru în 1940-1944.

Astfel, perioada 1936-1939 pare să fi fost cea mai propice pentru sosirile în Franța, favorizate atât de atitudinea mai permisivă față de imigrație promovată de guvernele Frontului Popular între 1936 și 1938, cât mai ales de succesiunea evenimentelor din Războiul Civil Spaniol (1936-1939)[4]. Referitor la sfârșitul perioadei/perioadelor de ședere în Franța, șapte dintre cei 41 de respondenți plecaseră din Franța definitiv până în 1938 inclusiv (Neculcea Mihail, Philipp Ernst, Philipp Margareta, Goldner Elisabeta-Rosenfeld, Fischer Maria, Pruteanu Paul, Spitzer Carol), restul de 34 de respondenți petrecând diferite perioade de timp în Franța în intervalul 1939-1945.

Pe de altă parte, 20 de respondenți menționează *cel puțin un eveniment represiv* pe care l-au suferit în perioada șederii în Franța: arestare, internare politică în închisori (Lyon) sau în lagăre sub administrație franceză, amenajate pentru interbrigadiștii refugiați după 1939 în Franța, respectiv prizonierat de război sau internare în lagăre și închisori sub administrație germană (Fresnes, Romainville, Mauthausen, Ravensbrück, Magdeburg, Metz). Dintre interbrigadiștii care au ajuns în Franța după terminarea Războiului Civil din Spania, 13 au fost internați politic în lagăre sub administrație franceză, destinate luptătorilor din Spania

1. Iosifovici Jacques, Pruteanu Paul, Spitzer Carol.
2. Bodnar (Blum) Ervin, Cristescu Pavel, Lévai Vasile.
3. Brill Sully, Coler Jean, Filip Gheorghe, Fischer Maria, Gruia (Goldberger) Ștefan, Iosifovici Jacques, Suciu Petre (Scharf Nussen), Zalamanovici Sofia,
4. Barbara Vormeier, „La République française et les réfugiés et immigrés d'Europe Centrale. Accueil, séjour, droit d'asile (1919-1939)", în K. Bartosek, R. Gallisot, D. Peschanski (eds.), *De l'exil à la résitance. Réfugiés et immigrés d'Europe centrale en France, 1933-1945*, Presses Universitaires de Vincennes, Paris, 1989, p. 18.

refugiaţi după 1939 în Franţa (Argelès-sur-Mer, Gurs, Djelfa, Vernet d'Ariège, Saint-Cyprien, Septfonds), pentru diferite perioade[1].

Alţi şapte respondenţi au trecut prin diferite tipuri de evenimente represive, asociate fie cu acţiunile şi opţiunile lor politice (Cristina Luca a fost arestată în 1940, împreună cu alţi studenţi, pentru activităţi comuniste, iar Ion Marinescu (Turmin Sigmund) a fost arestat în 1940 la Lyon, judecat şi condamnat la doi ani de închisoare pentru activităţi comuniste; după eliberarea din închisoare, Marinescu/Turmin a fost internat pentru doi ani în lagărul de la Vernet, de unde a evadat în 1943), fie cu participarea lor la războiul împotriva Germaniei (Boris Holban, Ştefan Gruia (Goldberger), Arnold Iacobovici, Ilie Şimandan şi Petre Suciu au fost voluntari în armata franceză şi prizonieri de război ai germanilor) sau cu motive rasiale (Gruia Sari a fost trimisă, din cauza originii ei evreieşti, în diferite lagăre de exterminare naziste). Se poate concluziona că, în ceea ce priveşte evenimentele represive suferite, subgrupul interbrigadiştilor refugiaţi în Franţa este suprareprezentat în grupul de 41 de respondenţi studiat aici. Putem astfel observa că în grupul de 41 de respondenţi pot fi distinse mai multe subgrupuri, definite prin camaraderii, acţiuni, evenimente represive suferite şi traiectorii politice alese.

Subgrupul „spaniolilor"

Subgrupul „spaniolilor" este format din cei 16 respondenţi care declaraseră că participaseră de partea republicanilor la Războiul Civil din Spania (vezi capitolul 8)[2]; patru dintre ei activaseră în Franţa şi înainte de plecarea lor în Spania[3], de unde reveniseră împreună cu ceilalţi respondenţi

1. Boico Mihail, Brill Sully, Chiorean Gheorghe, Coler Jean, Cristescu Pavel, Iacobovici Arnold, Lévai Vasile, Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Moraru Nicolae, Patriciu (Grünsperger) Mihail, Şerban Basil, Tismăneanu (Marcusohn) Hermina, Tismăneanu (Tisminetki) Leonte.
2. Boico Mihail (Rosner Meier), Brill Sully, Chiorean Gheorghe, Coler Jean, Cristescu Pavel, Groparu (Gruber) Aurel, Iacobovici Arnold, Lévai Vasile, Mehr Iacob, Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Moraru Nicolae, Patriciu (Grünsperger) Mihail, Suciu Petre (Scharf Nussen), Şerban Basil, Tismăneanu (Marcusohn) Hermina, Tismăneanu (Tisminetki) Leonte.
3. Boico Mihail (Rosner Meier), Brill Sully, Mehr Iacob, Suciu Petre (Scharf Nussen).

ce luptaseră în Spania, după februarie 1939. Cei mai mulți (11) se declaraseră ca fiind de origine evreiască, patru erau români, iar unul maghiar, existând așadar o suprareprezentare a minoritarilor evrei în acest subgrup în raport cu grupul mare al ilegaliștilor cu activitate în Franța.

Arnold Iacobovici, evreu originar din Oradea, luptător în Spania și internat politic în Franța, a fost înrolat în companiile de muncă din armata franceză (în septembrie 1939) și a căzut prizonier de război în mai 1940. A fost transportat în Germania, iar la Berlin a reușit să evadeze, astfel că în 1941 a fugit la Budapesta. În 1944 a fost internat de maghiari într-un detașament de muncă forțată, de unde a evadat în cursul aceluiași an și s-a înrolat într-un detașament de partizani maghiari. Doi dintre „spaniolii" ce fuseseră internați politic (soții Tismăneanu), alături de alt voluntar din Spania refugiat în Franța (Iacob Mehr), au părăsit și ei repede teritoriul Franței (în 1939), plecând în URSS (soții Tismăneanu), respectiv România (Iacob Mehr). Brill Sully, și el luptător în Spania și internat politic, a rămas în Franța până în 1941, când a fost deportat în lagărul de la Djelfa, alături de Jean Coler, de unde au fost eliberați în 1943, pentru a pleca în URSS. Un alt luptător din Spania, Mihail Boico, a staționat și el o scurtă perioadă în Franța, de unde a plecat în URSS în 1939. Nicolae Moraru, internat politic, la rândul său, în lagăre din Franța, a evadat în 1940 și a plecat în Belgia, unde a luat parte la acțiuni ale Rezistenței belgiene. Așadar, între 1941 și 1944, acești opt respondenți fie nu se aflau pe teritoriul francez, fie nu aveau libertate de mișcare sau de acțiune, fiind internați în lagăre pentru prizonieri politici sau prizonieri de război. Toți s-au întors în România după 23 august 1944: Mihail Boico, Brill Sully și Nicolae Moraru în 1944, Jean Coler și Arnold Iacobovici în 1945, Iacob Mehr in 1946, iar soții Tismăneanu în 1948[1].

Ceilalți opt „spanioli"[2] au rămas în Franța după 1941, momentul în care grupurile comuniste din cadrul Rezistenței franceze s-au organizat

---

1. În afară de informațiile oferite de fișele de ilegalist din instrumentul digital ANDCO, am mai folosit date preluate din următoarele dosare: pentru Mehr Iacob, ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar M/1356, ff. 1-2; pentru Tismăneanu Hermina, ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar T/69, f. 3; pentru Coler Jean, ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar C/3496, ff. 7-8; pentru Brill Suly, ANIC, colecția 53, dosar B/244, vol. 2, ff. 6-7; pentru Boico Mihail, ANIC, colecția 53, dosar B/86, ff. 21-22.
2. Chiorean Gheorghe, Cristescu Pavel, Groparu (Gruber) Aurel, Lévai Vasile, Mihăileanu Petre (Herșcovici Leon), Patriciu (Grünsperger) Mihail, Suciu Petre (Scharf Nussen), Șerban Basil.

sistematic şi, având libertate de acţiune, au constituit nucleul comuniştilor din România care au participat la diferite acţiuni ale Rezistenţei franceze. Ei au luat parte mai ales la diferite forme de rezistenţă militară din Franţa, dar şi la munci de organizare în cazul organizaţiilor de masă ale emigraţiei comuniste din România (spre exemplu, Petre Suciu şi Gheorghe Chiorean au activat în Frontul Naţional Român între 1943-1944). Semnificaţia acestor rezultate devine mai clară dacă ele sunt evaluate în cadrul mai larg al grupului studiat.

În Rezistenţa franceză...

25 de respondenţi[1] au petrecut diferite intervale temporale în Franţa între 1941 (când a început organizarea sistematică a grupurilor comuniste din cadrul Rezistenţei franceze) şi 1944, când o mare parte a teritoriului francez a fost eliberat. 21 dintre aceştia menţionează că au luat parte la diferite acţiuni organizate în cadrul Rezistenţei franceze, definită în sens larg (mai ales la acţiuni militare în cadrul FTP, FTP-MOI sau FFI[2], dar şi la diferite munci politice cu organizaţiile de masă ale PCF[3], respectiv ale emigraţiei comuniste din România[4] sau în comitetele de ajutorare ale voluntarilor din Spania refugiaţi pe teritoriul

1. Bodnar (Blum) Ervin, Brill Sully, Cherciman Sarah, Chiorean Gheorghe, Coler Jean, Cristescu Pavel, Filip Gheorghe, Goldstein (Cighel) Clara, Groparu (Gruber) Aurel, Gruia (Goldberger) Ştefan, Gruia (Klein) Sari, Holban (Bruhman) Boris, Lazăr Margareta, Lévai Vasile, Lieblich Tania, Luca (Marcusohn) Cristina, Luncaş Eugenia, Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Patriciu (Grünsperger) Mihail, Suciu Petre (Scharf Nussen), Şerban Basil, Şerban (Reynal) Lucienne, Şimandan Ilie, Şimandan Veturia (Elena).
2. Bodnar (Blum) Ervin, Chiorean Gheorghe, Cristescu Pavel, Filip Gheorghe, Groparu (Gruber) Aurel, Gruia (Klein) Sari, Holban (Bruhman) Boris, Lévai Vasile, Lieblich Tania, Luca (Marcusohn) Cristina, Luncaş Eugenia, Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Patriciu (Grünsperger) Mihail, Suciu Petre (Scharf Nussen), Şerban Basil.
3. Şerban Lucienne fusese responsabila Frontului Naţional din Marsilia între 1941 şi 1944.
4. Petre Suciu asigurase conducerea grupului comunist român şi organizarea Frontul Naţional Român la Paris în 1943, unde activaseră şi Gheorghe Chiorean, Sari Gruia (Klein), Margareta Lazăr.

francez[1]). Ceilalți 4 se aflau practic în imposibilitatea de a lua parte la aceste acțiuni, după 1941 fiind internați politic (Sully Brill, Jean Coler) sau prizonieri de război (Ilie Șimandan, Ștefan [Gruia Goldberger]).

Dintre cei 21 de respondenți care au declarat că participaseră la diferite acțiuni ale Rezistenței franceze, șase – Gheorghe Chiorean, Pavel Cristescu, Sari Gruia (Klein), Boris Holban (Bruhman), Eugenia Luncaș, Petre Suciu (Scharf Nussen) – indicaseră că fuseseră membri ai PCdR încă dinaintea plecării în Franța, fapt confirmat și de stagiul de ilegalitate acordat de comisiile de verificare ale PMR în 1948-1949. Trei dintre ei – Cristina Luca-Boico, Ion Marinescu (Turmin Sigmund) și Filip Gheorghe –, membri ai UTC la plecarea din țară, deveniseră membri ai PCF după venirea în Franța, iar vechimea le-a fost ulterior recunoscută de comisiile de verificare ale PMR. Vechimea în PCF le-a fost recunoscută și lui Bodnar (Blum), care devenise membru al PCF în 1942 (nu precizează relația cu PCdR la plecarea din țară), și Taniei Lieblich, membră a PCF din 1934 și simpatizantă a PCdR la plecarea din țară. Combatanților din Spania le-a fost în general recunoscută intrarea în PCS (Mihail Patriciu, Șerban Basil, Petre Mihăileanu, simpatizanți sau membri ai PCR neconfirmați la plecarea din țară). Mihail Patriciu și Șerban Basil arată că, după ce fuseseră membri ai PCS în timpul participării lor la războiul civil din Spania, deveniseră membri ai PCF în perioada internării în lagărele destinate voluntarilor din Spania refugiați pe teritoriul francez.

În schimb, lui Vasile Lévai, fost voluntar în Spania, nu i s-a recunoscut încadrarea în PCS din 1938, ci numai cea din PCF din 1942, iar lui Aurel Groparu (Gruber) nu i s-a recunoscut deloc vechimea declarată din PCF (1936). De asemenea, în campaniile de verificări din 1948-1950, nu este recunoscută calitatea de membre ale PCF nici pentru Sarah Cherciman, membră a PCF din 1943, Clara Goldstein sau Lucienne Șerban, membră a PCF din 1936, Veturia Șimandan, membră a PCF din 1934, sau Margareta Lazăr, membră a PCF din 1936.

Așadar, pentru 15 dintre cei 21 de respondenți (71%) care au indicat diferite activități în Rezistența franceză, a fost recunoscut stagiul de ilegalist, fie în cadrul PCdR, fie în PCF sau PCS, ceea ce indică o suprareprezentare atât față de populația generală indexată în instrumentul ANDCO, cât și față de grupul de 41 de respondenți studiați

1. Cherciman Sarah, Lieblich Tania, Goldstein (Cighel) Clara, Șimandan Veturia.

aici. Această suprareprezentare nu trebuie însă absolutizată, fiind generată de faptul că stagiul de ilegalist a fost acordat între 1948 şi 1950, o reflectare a dinamicii interne a grupurilor de putere din PMR în 1948-1950, care s-a schimbat esenţial în 1952, după înlăturarea „deviaţioniştilor" din jurul Anei Pauker.

Cei mai mulţi[1] (16) dintre cei 21 de respondenţi activi în Rezistenţa franceză indicaseră că activaseră în grupurile armate (mai ales FTP-MOI, dar şi FTPF şi FFI) şi acţionaseră mai ales în zona Parisului, dar şi la Lyon, Marsilia, Grenoble, Limoges sau în Munţii Pirinei. Jumătate dintre ei proveneau din rândurile interbrigadiştilor ce luptaseră în Spania, refugiaţi după 1939 în Franţa şi care după 1941 rămăseseră pe teritoriul francez şi aveau libertate de mişcare şi de acţiune: Chiorean Gheorghe, Cristescu Pavel, Groparu (Gruber) Aurel, Lévai Vasile, Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Patriciu (Grünsperger) Mihail, Suciu Petre (Scharf Nussen), Şerban Basil. Practic, din populaţia studiată (41 de respondenţi), toţi „spaniolii" aflaţi în liberate pe teritoriul francez după 1941 au făcut parte din diferitele grupări militare din Rezistenţa franceză. Mai mult, patru „spanioli" au deţinut chiar diferite funcţii de comandă în cadrul grupărilor FTP-MOI: Pavel Cristescu a fost comandant interregional al FTP-MOI, Petre Mihăileanu a fost comandant politic şi militar regional al FTP-MOI în estul Franţei, Mihail Patriciu a fost responsabil tehnic al FTP-MOI în regiunea Parisului, iar Basil Şerban a îndeplinit, în 1943-1944, funcţia de adjunct al şefului Statului-Major FTP-MOI pentru zona Franţa-Sud.

Proporţia ridicată a foştilor combatanţi din Spania în cadrul acestor grupări a fost explicată de Boris Holban, responsabilul militar al FTP-MOI din regiunea Paris, atât prin experienţa lor superioară în lupta armată (dobândită pe fronturile spaniole), cât şi prin deciziile luate de PCF cu privire la implicarea în lupta de rezistenţă armată contra germanilor şi a regimului de la Vichy după iunie 1941. Voluntarii din Spania internaţi în lagărele franceze au fost îndemnaţi de structurile ilegale de partid să evadeze din aceste lagăre (o mare acţiune de evadare are loc în primăvara anului 1941, cu prilejul transferului lor din lagărele din Franţa către cele din Africa de Nord), mulţi dintre ei fiind

1. Bodnar (Blum) Ervin, Chiorean Gheorghe, Cristescu Pavel, Filip Gheorghe, Groparu (Gruber) Aurel, Gruia (Klein) Sari, Holban (Bruhman) Boris, Lévai Vasile, Lieblich Tania, Luca (Marcusohn) Cristina, Luncaş Eugenia, Marinescu Ion (Turmin Sigmund), Mihăileanu Petre (Herşcovici Leon), Patriciu (Grünsperger) Mihail, Suciu Petre (Scharf Nussen), Şerban Basil.

treptat integrați în OS-MOI și apoi în FTP-MOI[1]. Analiza calitativă din a doua parte a capitolului examinează, cu ajutorul unor informații suplimentare, dinamica unui mic grup din cadrul FTP-MOI Paris, în care găsim atât voluntari din Spania, cât și noncombatanți din Războiului Civil Spaniol.

Indicațiile date de cei 16 respondenți cu privire la activitatea lor în cadrul grupurilor armate din Rezistența franceză aflate sub influența și controlul PCF (în primul rând în FTP-MOI, dar și în FTPF și FFI) au fost coroborate în câteva cazuri (Boris Holban, Cristina Luca, Mihai Patriciu) cu alte date de arhivă, dar și cu materiale memorialistice. Am putut afla astfel numeroase informații atât despre activitatea celor proveniți din România în aceste grupuri, cât și despre episoade controversate din istoria Rezistenței franceze. Aceste date suplimentare nuanțează și completează imaginea de ansamblu circumscrisă de informațiile din instrumentul digital.

Afacerea „Afișul roșu" și pedepsirea „trădătorului" Davidovici

Bunăoară, din memoriile în română și în franceză scrise de Boris Holban[2], fostul comandant militar al FTP-MOI din regiunea Paris, se pot afla o mulțime de informații referitoare la formarea grupurilor FTP-MOI, organizarea lor, activitatea detașamentului românesc al FTP-MOI, relațiile grupului cu PCF și cu celelalte grupări ale Rezistenței franceze. Datele din arhivele românești referitoare la activitatea în Rezistența franceză a Cristinei Luca și a lui Mihail Patriciu, coroborate

1. Boris Holban, *Testament*, pp. 85-86, 90-94.
2. Boris Holban (Bruhman), evreu basarabean născut în 1908 în comuna Cucanca, membru PCdR din 1932. Voluntar în armata franceză în perioada 1939-1940, cade prizonier de război și este internat în lagărul de la Metz, de unde evadează în 1941 și se alătură Rezistenței franceze. În iunie 1942, a devenit responsabilul militar al FTP-MOI Paris și a deținut această funcție până la eliberarea Parisului, în august 1944, cu excepția perioadei iulie-decembrie 1943. După eliberarea Parisului, a intrat în armata regulată franceză. S-a întors în România în iunie 1946. A emigrat în Franța în 1984, unde a decedat zece ani mai târziu. În 1994 a fost decorat cu Legiunea de Onoare de președintele François Mitterrand.

cu memoriile publicate în franceză ale lui Boris Holban, ne oferă informaţii preţioase cu privire la o serie de episoade controversate din activitatea FTP-MOI din regiunea Paris.

Cea mai importantă grupare din cadrul mişcărilor de rezistenţă de orientare comunistă destinate imigranţilor o reprezintă FTP-MOI, zona Paris, structură ce reunea detaşamentele de partizani de provenienţă străină (în principal români, evrei, polonezi, cehi, austrieci) ce desfăşurau mai ales activităţi de sabotaj în regiunea pariziană. În organizaţia FTP-MOI Paris, militanţii comunişti provenind de pe teritoriul României au jucat un rol important. În afară de diferiţi membri ai FTP-MOI Paris grupaţi în detaşamentul I (român) (Alexandru Buican, Ion Călin, Gheorghe Chiorean, Alexandru Jar)[1], numărăm cel puţin cinci membri ai structurilor de conducere şi coordonare centrale ale FTP-MOI Paris: Boris Holban, nume conspirative „Roger" sau „Olivier", care a îndeplinit funcţia de responsabil militar al FTP-MOI Paris între 1941 şi 1944 (mai puţin între iunie şi noiembrie 1942, când a fost înlocuit de Missak Manuchian); Cristina Luca, nume conspirativ „Monique", colaboratoare apropiată a lui Holban, care a fost şefa serviciului de informaţii al FTP-MOI Paris între 1942 şi 1944, pentru ca la începutul anului 1944 să devină responsabilul politic al maquis-ului FTP-MOI, zona de Nord[2]; Mihail Patriciu, care a fost şeful serviciului auxiliar tehnic al FTP-MOI Paris; Olga Bancic, care a fost şefa depozitului de arme al FTP-MOI Paris[3]; Francisc Wolf Boczor, care a condus detaşamentul al IV-lea al FTP-MOI Paris, ce se ocupa cu deraierile de trenuri[4].

1. Boris Holban, *Testament*, pp. 287-289; Gheorghe Vasilichi, „Participarea Românilor la Rezistenţa Franceză", în *Români în Rezistenţa Franceză*, pp. 23-24.
2. Boris Holban, *Testament*, p. 285; fişă biografică „Luca Cristina", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, f. 20.
3. Olga (Golda) Bancic, nume conspirativ „Pierette", evreică din Basarabia, născută în 1912, membră a detaşamentului I (român) al FTP-MOI Paris (din februarie 1943), devenită apoi şefa depozitului de arme al FTP-MOI Paris; vezi Boris Holban, *Testament*, pp. 287-288.
4. Francisc Wolf (scris şi Wolff)/Iosif Boczor (scris şi Botzor sau Botzov), nume conspirativ „Pierre", evreu transilvănean, născut în 1906, fost voluntar în Brigăzile Internaţionale din Spania, responsabil al OS, la sfârşitul anului 1941, fondator al detaşamentului al IV-lea al FTP-MOI Paris, structură care se ocupa în principal cu deraierile de trenuri. Arestat în Paris în noiembrie 1943 în afacerea „Afişului roşu", condamnat la moarte şi executat în februarie 1944 în Franţa, la Mont-Valérien, în apropiere de Paris. *Cf.* Boris Holban, *Testament*, pp. 293-294.

Ultimii doi au fost arestați la sfârșitul anului 1943, în „afacerea Manuchian", și executați în cursul anului 1944.

Efectivele FTP-MOI Paris au fost grav afectate în urma acțiunilor poliției franceze și ale Gestapoului, care, între sfârșitul lui octombrie și cel al lui noiembrie 1943, au operat o serie de arestări între membrii organizației pariziene a FTP-MOI. În această perioadă s-au făcut 28 de arestări printre membrii FTP-MOI Paris, cel mai grav fiind afectate detașamentele al III-lea și al IV-lea, precum și conducerea organizației pariziene, deoarece au fost arestați și responsabilul militar al FTP-MOI Paris, armeanul Missak Manuchian (nume conspirativ „Georges", născut în 1906), și responsabilul politic al organizației, evreul polonez Iosif Davidovici (nume conspirativ „Albert", născut în 1905).

Manuchian a fost judecat împreună cu alți 22 de membri ai FTP-MOI (printre care și evreul transilvănean Francisc Wolf Boczor) în februarie 1944, fiind condamnați la moarte și executați la sfârșitul lui februarie 1944, la Mont-Valérien. Olga Bancic, șefa depozitului de arme al FTP-MOI Paris, arestată tot în noiembrie 1943 și judecată tot în februarie 1944, a fost condamnată la moarte și executată prin decapitare, într-o închisoare din Stuttgart, de ziua sa de naștere, pe 10 mai 1944.

Iosif Davidovici a evadat din arestul Gestapoului în decembrie 1943. Suspectat de trădare de responsabilii MOI și PCF, el a fost cercetat și executat prin strangulare de membri ai FTP-MOI Paris, la sfârșitul lunii decembrie 1943. Boris Holban, reinvestit ca responsabil militar al FTP-MOI Paris la sfârșitul lui noiembrie 1944, a condus această operațiune, în care a implicat-o și pe Cristina Luca, pe atunci șefă a serviciului de informații al FTP-MOI Paris[1].

„Afacerea Manuchian" este asociată cu „Afișul roșu", un afiș creat și folosit de autoritățile franceze și germane pentru a discredita mișcarea de rezistență din Franța, înfățișată ca o „armată criminală" (*l'armée du crime*), formată majoritar din evrei. Alături de chipul armeanului Manuchian, „Afișul roșu" prezintă portretele a încă nouă membri evrei ai FTP-MOI arestați împreună cu acesta. Printre respectivele portrete îl putem recunoaște și pe cel al lui Francisc Wolf Boczor. În legătură cu acest afiș,

1. Boris Holban, *Testament*, partea „L'affaire de l'Affiche Rouge", pp. 185-206; „Din autobiografia tov. Adorian Gh.", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/618, vol. 2, f. 28; „Din declarația verbală a tov. Eugenia Luncaș", *ibidem*, f. 31; „Plan de verificare a activității politice a Cristinei Luca-Boico din 30.09.1960", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, ff. 8-11.

Cristina Luca-Boico îşi amintea ulterior: „Am adus în ţară un afiş pe care Gestapoul l-a lipit în tot Parisul. Pe afiş erau fotografiile tuturor, numele lor şi materialul găsit"[1].

După eliberarea Franţei, continuă Luca-Boico, „toţi cei executaţi [din „afacerea Manuchian" – n.m., C.D.] au fost popularizaţi de PCF ca eroi". Louis Aragon a dedicat o poezie „grupului Manuchian" şi „Afişului roşu", iar cântăreţul Léo Ferré a compus un cântec în memoria celor executaţi atunci.

Studierea mai aprofundată a implicării lui Boris Holban, a Cristinei Luca-Boico şi a lui Mihail Patriciu în „afacerea Manuchian" nu e motivată numai de faptul că aceştia aparţineau structurilor de conducere ale FTP-MOI Paris, ci şi de faptul că cei trei au fost trataţi ca un grup, că relaţiile lor au fost minuţios cercetate în diverse anchete ale PMR[2], în diferite perioade de după 1945. Cei trei au fost nominalizaţi ca grup în cursul cercetărilor desfăşurate de Comisia cu Sarcini Speciale de pe lângă CC al PMR în perioada octombrie-decembrie 1949, cu ocazia anchetelor interne întreprinse de PMR (efectuate mai ales în contextul procesului din Ungaria al lui Lázló Rajk[3], dar şi ulterior, de către CCP, în principal în 1952-1953, cu prilejul cercetărilor întreprinse pentru a verifica şi a documenta „devierea de dreapta" a Anei Pauker; Cristina Luca-Boico a fost considerată o apropiată a acesteia şi, în acest context, a fost verificată în perioada 1952-1953).

Astfel, în 1949, Rangheţ (membru al Comisiei cu Sarcini Speciale şi membru supleant al Biroului Politic al CC al PMR) l-a întrebat pe Mihail Patriciu: „Ar fi bine să te opreşti la căderea de la Paris, acolo unde a fost împuşcat Wolf Cristian. Cum explici că aţi rămas trei inşi?"[4]. Iar Patriciu a declarat în context: „Aproape toată lumea a fost arestată, cu excepţia tov. Holban, Cristina, şi a tovei de legătură şi subsemnatul"[5]. De altfel, două mărturii consemnate în cursul aceleiaşi anchete, date de doi foşti membri ai emigraţiei comuniste la Paris, Gheorghe Adorian

---

1. „Proces-verbal asupra discuţiei avute cu tov. Cristina Luca, 6 iulie 1953", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, f. 69fv.
2. „Plan de verificare a activităţii politice a Cristinei Luca-Boico din 30.09.1960", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, ff. 10-11.
3. „Şedinţa comisiei din 16.11.1949 – Tov. Patriciu", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/618, vol. 1, ff. 9-10.
4. *Ibidem*, f. 12.
5. „Mihail Patriciu: Autobiografie din 22.11.1949", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/618, vol. 2, f. 23.

și Eugenia Luncaș, îi indică pe Patriciu și pe Holban ca fiind direct implicați în pedepsirea lui Davidovici[1] și cei mai în măsură „să dea informații despre FTP al emigranților români"[2].

Declarațiile date în cursul cercetărilor de la sfârșitul anului 1949 și ulterior mai ales de Mihail Patriciu și Cristina Luca-Boico, dar și de alți foști membri ai emigrației române din Paris (Eugenia Luncaș, Gheorghe Adorian, Boris Holban) sau diferite memorii (în principal ale lui Boris Holban) oferă amănunte inedite asupra acestui episod tragic din istoria Rezistenței franceze. Boris Holban, în volumul său de memorii *Testament*, publicat în Franța în 1989, ca replică la acuzațiile de trădare aduse în 1985 de văduva lui Manuchian, oferă în amănunt versiunea sa asupra evenimentelor afacerii „Afișul roșu"[3].

Cercetarea diferitelor mărturii păstrate în mai multe dosare deținute de ANIC (în principal în fondul CC al PCR – Colegiul Central de Partid) și a memoriilor lui Holban în limba franceză aduce informații importante asupra „afacerii Manuchian" și, mai ales, asupra identificării și pedepsirii trădătorului Iosif Davidovici, cel ce furnizase informațiile care au dus la căderea grupului. Totodată, din mărturiile strânse în împrejurările amintite, aflăm amănunte semnificative nu numai despre activitatea comuniștilor proveniți din România în Rezistența franceză, dar și despre dinamica relațiilor de putere formale și informale, despre puternicele rivalități și suspiciuni care au marcat relațiile dintre membrii detașamentelor de imigranți ale Rezistenței franceze.

Studiu de caz: Mihail Patriciu (Grünsperger) (1909-1996) de la OS-MOI la FTP-MOI

Parcursul lui Mihail Patriciu, care

> a luptat împotriva fascismului pe frontul din Spania și în mișcarea de Rezistență franceză și [...] este călit în lupta clasei muncitoare. Are spirit

1. „Din autobiografia tov. Adorian Gh.", *ibidem*, f. 28; „Din declarația verbală a tov. Eugenia Luncaș", *ibidem*, f. 31.
2. „Din autobiografia tov. Adorian Gh.", *ibidem*, f. 28.
3. Boris Holban, *Testament*, pp. 185-206, 283-286; vezi și „Proces-verbal asupra bănuitului Mod Peter, din 28.11.1949/Budapesta", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, ff. 23-24.

> revoluţionar, gata în orice moment să sacrifice totul pentru a duce la îndeplinire obiectivele[1],

este exemplar pentru experienţele militanţilor comunişti născuţi pe teritoriul României care au trecut atât prin Războiul Civil din Spania, cât şi prin Rezistenţa franceză. Născut în 1909, Patriciu a avut o carieră nespectaculoasă ca militant de stânga în România, activând în diferite colective muncitoreşti. Recrutat în 1936 pentru a pleca în Spania, şi-a amânat plecarea doi ani, din cauza unui reumatism cronic. A reuşit să părăsească ţara ca voluntar în Brigăzile Internaţionale din Spania pe 5 mai 1938, fiind repartizat la Batalionul Divizionar din Brigada a 129-a, cu care a luptat pe frontul din Catalonia în 1938. Cu prilejul ofensivei de pe Ebru, a fost rănit şi apoi internat în spital. A rămas în Spania până pe 7 februarie 1939, când a trecut graniţa franco-spaniolă. În 1939-1940, Patriciu a fost internat în lagărul de la Gurs, fiind însărcinat de grupul român cu munca administrativă. În 1940, a fost transferat în lagărul de la Vernet, unde a organizat un atelier în care a lucrat diferite obiecte pentru a uşura condiţiile de trai ale internaţilor. În martie 1941 a evadat din lagăr, plecând la Toulouse, unde a luat legătura cu PCF. Două luni mai târziu (în mai 1941), Patriciu va sosi la Paris, pentru a lua legătura cu organizaţia locală de partid. În cursul anchetei desfăşurate la sediul CC al PMR (noiembrie 1949), Patriciu a oferit detalii semnificative din perioada amintită:

> Am trecut peste frontieră în Franţa. Fasciştii au ocupat Barcelona. Tovarăşii care au fost pe front s-au retras, că fasciştii au rupt frontul şi nu se puteau opri. Am intrat în lagăr în Argelès, am venit pe jos. [...] Pe urmă am fost evacuaţi la Gurs [...] am fost acolo vreo 12.000-15.000. A început războiul, când nemţii au atacat Franţa, guvernul francez a făcut apel să mergem şi noi pe front. La început a fost cuvânt de ordine să mergem, nu s-a văzut caracterul războiului[2]. Când şi-au dat seama tovarăşii, am mers câte unul şi ne-am şters şi n-am mai mers niciunul. Până atunci am fost

1. „Referat asupra lui Patriciu, Mihail, elaborat de Direcţia cadre din MAI pe 1 dec. 1949", ANIC, fond CC al PCR - Colegiul Central de Partid, dosar P/615, f. 10.
2. Pe 7 septembrie 1939, Stalin a declarat că noua conflagraţie izbucnită la începutul lunii septembrie 1939 este un război „imperialist", ca atare comuniştii nu au de ce să se implice de nici o parte. *Cf.* Bertram M. Gordon (ed.), *op. cit.*, p. 80; „Mihail Patriciu: Autobiografie din 05.07.1948", ANIC, fond CC al PCR - Colegiul Central de Partid, dosar P/615, f. 21.

tratați foarte bine și pe urmă au început restricțiile [...]. Au încercat să ne ia la batalioane de muncă. Nu ne-a dat de mâncare și a vrut să ne ducă cu forța. Ne-am opus. Au început lupte, ne-a închis în barăci. N-am vrut să mergem la munci. Atunci cu forța a luat și a fost bătaie cu ei, adică situația s-a agravat că s-a adus armată și a dat ordin să tragă... Armata s-a solidarizat cu noi și a depus armele [...]. Nemții se apropiau de noi [...]. Când au văzut că situația este destul de grea, au hotărât să ne evacueze. Ne-au dus la Argelès [...]. A vrut să ne trimită la compania de muncă și ne-am opus. [...] Au adus 2.500 de jandarmi, ne-au izolat în grupuri mici și ne-au îmbarcat cu un camion și au vrut să ne trimită în Africa de Nord. Am fost puși în tren. Din transportul acela am fugit vreo 80-82 [...]. Hotărâsem în lagăr să fugim, să nu mergem în Africa. Trenul a plecat. Atunci ne-am gândit cum să fugim. Am lăsat geamurile jos și am sărit. Toți am făcut așa, din mai multe vagoane, eram mai multe naționalități [...]. După ce am sărit, am plecat în pădure, cu Botzov [Boczor – n.m., C.D.]. Am distrus toate actele, ne-am speriat. Două zile și două nopți am rătăcit [...]. Am găsit o linie de cale ferată, am luat un tren și am ajuns la Tuluz [*sic!*] [...] aici am rămas o lună, am luat legătura cu Partidul. Un tovarăș a luat legătura cu ambasada sovietică. Botzov [Boczor – n.m., C.D.] și eu am primit hârtii că suntem cetățeni sovietici. Am plecat din Tuluz la Paris, am trecut linia de demarcație ca contrabandiști. În ajunul lui 1 mai am ajuns la Paris în 1941 [...]. Am luat legătura cu Partidul. A venit și tov. Samoilă, a venit tov. Fani Neagra, a fost atunci responsabilă la grupul nostru. Am fost plasați în case la diferiți francezi. Am stat până la 22 iunie, duminica aceea când a fost atacată URSS"[1].

După ce a luat legătura cu PCF Paris, Patriciu s-a înrolat în forțele de partizani. Iată cum își amintea momentul deciziei de a se alătura forțelor Rezistenței franceze:

Duminică, 22 iunie [1941 – n.m., C.D.] am auzit prin radio că URSS a fost atacată, eu am spus să mergem acasă. Wolf [Boczor – n.m., C.D.] m-a luat deoparte și mi-a spus că Partidul a hotărât să începem lupta de partizani, aceasta pentru mine a fost un eveniment foarte mare, cu atât mai mult că odată am citit caracterizarea mea care a făcut-o partidul despre mine în legătură cu comportarea mea în Spania[2].

1. „Ședința comisiei din 16.11.1949 – Tov. Patriciu", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/618, vol. 1, ff. 4-6.
2. „Mihail Patriciu: Autobiografie din 22.11.1949", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, vol. 2, f. 22.

Patriciu invocă parcursul glorios pe care l-a avut în cadrul grupelor de Rezistenţă:

> Această luptă de partizani a durat 3 ani şi o lună, până la eliberarea Parisului [...]. În organizaţia de partizani am avut gradul de căpitan şi am fost decorat cu Crucea de Război, Steaua de Bronz[1].

Studiat mai în detaliu, parcursul lui Patriciu în cadrul grupurilor de Rezistenţă din Paris se dovedeşte a fi mai puţin strălucitor decât la prima vedere. În vara lui 1941, Patriciu, împreună cu Francisc Wolf Boczor, a intrat în formaţiunile de Rezistenţă din Paris controlate de PCF, accesibile străinilor la acea dată, adică OS-MOI. Printre acţiunile pe care Patriciu le-a derulat împreună cu Francisc Wolf Boczor, Nicolae Cristea şi Edmond Hirsch în cadrul OS Paris se numără mai ales deraierea de trenuri:

> imediat am început lupta de partizani, prima fiind deraierea unui tren în ziua de 26-27 iunie 1941. Am fost însărcinat să cumpăr scule pentru acţiuni, am reuşit să cumpărăm nişte scule, cleşte, nişte chei cu care am putut să desfacem şinele [...]. Veneam cu sculele pe umăr. Acolo era o razie, tovarăşii erau neliniştiţi că o să fiu arestat. Când m-a văzut, poliţia a crezut că sunt muncitor şi m-a lăsat în pace. Am desfăcut şinele, pe acolo a trecut primul tren. Atunci ne-am specializat[2].

Au urmat alte acţiuni de deraiere a trenurilor, precum şi distrugerea mai multor fabrici şi uzine, printre care şi fabrica de locomotive de la Paris, a ecluzelor de la canale, a liniilor electrice de înaltă tensiune. În primele luni ale lui 1942 a fost format cel dintâi detaşament al FTP-MOI (detaşamentul român), prin fuziune cu grupa română a OS, din care făceau parte Wolf Boczor şi Patriciu, pricepuţi la fabricarea şi folosirea explozibililor. Patriciu a activat în acest detaşament şi a ajuns rapid şeful serviciului tehnic al FTP-MOI Paris. După eliberarea Parisului (august 1944), Patriciu a fost primit în armata franceză cu gradul de căpitan, funcţie deţinută până în noiembrie 1944, când a plecat spre România, unde a ajuns în martie 1945.

---

1. „Mihail Patriciu: Autobiografie din 05.07.1948", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/615, f. 21.
2. „Şedinţa comisiei din 16.11.1949 – Tov. Patriciu", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/618, vol. 1, f. 6.

Trecerea de la OS-MOI la noile formațiuni FTP-MOI Paris, în prima jumătate a anului 1942, nu s-a dovedit a fi tocmai facilă nici pentru Patriciu și nici pentru Wolf. Memoriile lui Holban, dar și declarațiile lui Patriciu documentează această situație.

Boris Holban, alias „Roger" sau „Olivier", fusese promovat în iunie 1942 la conducerea organizației pariziene FTP-MOI, formată din diferite grupe naționale, pentru ca apoi, când structura organizațională a FTP-MOI din zona pariziană a crescut, cuprinzând patru detașamente (unul format mai ales din români, al doilea din evrei polonezi, al treilea din italieni, iar al patrulea din cehi, bulgari, austrieci etc.), Holban să devină comandat militar al FTP-MOI Paris[1]. A deținut această funcție până în 1945, cu excepția perioadei august-noiembrie 1943, când a fost înlocuit de armeanul Missak Manuchian.

Avansarea lui Holban până la vârful conducerii regionale a FTP-MOI Paris s-a datorat deciziei conducerii PCF și disponibilității lui Holban de a se adapta noii orientări promovate de PCF în organizarea rezistenței armate în Franța (adică desființarea OS-MOI și lărgirea grupărilor de rezistență în cadrul FTPF și FTP-MOI). Hotărârea a fost primită cu reticență de membrii titrați ai OS și OS-MOI, de exemplu, Wolf. Avansarea lui Holban, care nu fusese combatant în Spania, le-a stârnit, de asemenea, suspiciuni unor „spanioli", îndeosebi lui Mihail Patriciu și Wolf, cu care Holban a avut, de altfel, relații încordate de-a lungul activității lor în FTP-MOI.

Din declarațiile date de Patriciu răzbat aceste tensiuni, trădând mai degrabă o invidie nedisimulată față de proeminența lui Holban în grupările de partizani străini din Rezistența franceză. În primul rând, Patriciu încearcă să își prezinte întâietatea în cadrul grupărilor de Rezistență din Paris, ca unul dintre organizatorii FTP-MOI Paris:

> *Primul grup* [s.m. C.D.] de partizani a fost format din Wolf Botzor [Boczor – n.m., C.D.], Cristea Nicolaie, Hirsch Eduard și subsemnatul. Noi am făcut *prima acțiune* [s.m., C.D.] în Franța. Eu am organizat și am fost responsabilul tehnic în regionala Paris și apoi în Franța în cadrul Mișcării Muncitorești Internaționale [*sic!*]. În februarie 1942 am *reorganizat* [s.m., C.D.] mișcarea de rezistență în Regiunea Paris împreună cu tov. general Holban – azi la direcția de cadre a MAN[2].

1. Boris Holban, „Franctirori și partizani români", p. 62
2. „Mihail Patriciu: Autobiografie din 12.10.1949", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/615, f. 16.

Patriciu subliniază că, atunci când Holban s-a alăturat mişcării de Rezistenţă din Paris, „probabil trimis oficial din partea Partidului [PCF – n.m., C.D.]", Patriciu şi Wolf erau deja implicaţi de mai mult timp în mişcarea de Rezistenţă:

> Boczor a fost conducător. A început să organizeze această rezistenţă. [...] Mişcarea de rezistenţă a crescut şi apoi a venit şi Holban acolo, la început fiind responsabil politic. [...] Holban a luat întreaga conducere.

Patriciu şi Wolf au avut mai multe neînţelegeri cu Holban, cauzate, în principal, de faptul că Holban nu era de acord cu metodele inovative (folosirea explozibililor) propuse de Patriciu pentru îndeplinirea obiectivelor. Patriciu l-a acuzat pe Holban că a încercat să le împiedice accesul la explozibili, ceea ce echivala, în opinia sa, cu un „fel de sabotaj". El a criticat şi modul în care Holban (nu) a reacţionat în momentul în care i-a vorbit despre posibila trădare a lui Davidovici, la începutul lui noiembrie 1943, şi a refuzat să-i evacueze pe majoritatea membrilor FTP-MOI Paris în provincie. Patriciu afirmă, de asemenea, că Holban a jucat un rol în căderea lui Wolf, „căci numai el ştia unde locuia acesta".

Toate acestea şi altele, precum şi zvonurile vehiculate despre Holban că ar fi un agent provocator l-au determinat pe Patriciu „să nu am încredere în tov. Holban, am văzut în el un arivist cu succese ieftine, care a clădit mişcarea de rezistenţă pe bază de prietenie şi avea frica să nu-şi piardă poziţia ce o avea"[1].

Holban era „un om foarte orgolios şi care a avut tendinţe de carierism", în antiteză cu Wolf, care „a fost un om care judeca lucrurile. Mai înainte de a face o acţiune, [Wolf – n.m., C.D.] a judecat, a discutat". La rândul lui, Holban nu se sfieşte să caracterizeze activitatea lui Patriciu în Rezistenţă în termeni mai degrabă negativi. El spune despre Patriciu că avea

> un nivel politic scăzut, lipsă de perseverenţă pentru ridicarea sa, din acest punct de vedere. Foarte bun specialist în lucrări de precizie, din care cauză a fost utilizat în Franţa numai la munca tehnică, pentru confecţionarea şi verificarea muniţiilor [...]. În acelaşi timp s-a dovedit lipsit de vigilenţă, încrezut şi mulţumit de sine, ceea ce a cauzat accidente grave.

---

1. „Mihail Patriciu: Autobiografie din 22.11.1949", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/615, vol. 2, ff. 23-24.

Holban aduce în discuție exemplele unor accidente provocate de Patriciu, confecționând grenade care au explodat înainte de a fi aruncate de membrii Rezistenței sau experimentând noi tipuri de combustibili, care s-au soldat cu morți din tabăra Rezistenței. El conchidea: „tov. Patriciu este de o bunătate și de o sociabilitate mic-burgheză, care îl face lipsit de vigilență, influențabil, putând fi foarte ușor indus în eroare".

După eliberarea Parisului, în august 1944, Patriciu s-a înrolat în armata regulată franceză, cu gradul de căpitan. S-a întors în România în martie 1945, tranzitând prin Iugoslavia. După întoarcere a fost trimis la Cluj, fiind numit inspector la Inspectoratul Regional de Poliție Cluj, iar pe 1 septembrie 1945 a fost avansat în funcția de inspector general în aceeași structură teritorială. Pe 1 septembrie 1948 a fost încadrat colonel de Securitate la DRSS Cluj[1].

Cazul Cristinei Luca-Boico (1916-2002)

Cristina Luca (născută Bianca Marcusohn, căsătorită Boico), româncă de etnie evreiască născută în 1916 la Botoșani, s-a alăturat UTCdR în 1933, în orașul natal. Între 1934 și 1938, fiind studentă la Facultatea de Medicină din București, a activat pe linia tehnică a CC al PCdR și CC al UTCdR. În 1938, a plecat la Paris pentru studii, în ciuda faptului că nu primise aprobarea partidului. Din cauza plecării indisciplinate, nu a fost primită în PCF în 1938, ci abia în 1940, iar după întoarcerea în țară (1946), a fost reîncadrată în PCR cu vechimea din 1940[2].

Din 1941, Cristina Luca a intrat în legătură cu MOI prin intermediul lui Boris Holban, fiindu-i încredințate sarcini (sporadice) pe linie tehnică. Holban confirmă că Cristina Luca a lucrat în 1941 în cadrul MOI, iar din 1942 a început să lucreze în cadrul FTP-MOI, serviciul de informații[3]. În 1942, în contextul în care germanii începuseră

---

1. „Referat asupra lui Patriciu, Mihail, elaborat de Direcția cadre din MAI pe 1 dec. 1949", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar P/615, f. 10.
2. „Notă de verificare: Boico Cristina (Bianca Marcusohn)", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, f. 26.
3. Interviu în limba franceză acordat de Cristina Luca-Boico în februarie 1997, a cărui transcriere este disponibilă pe http://pbmedias.free.fr/archives/femmes_resistantes/cristina.html

deportarea evreilor din nordul Franţei, ea a reuşit să obţină acte de identitate false pentru a se proteja, implicarea sa în Rezistenţă putând fi mai bine înţeleasă în aceste condiţii[1]. În 1943, Cristina Luca a primit răspunderea serviciului (auxiliar) de informaţii al FTP-MOI Paris. În principal, sarcina ei în această funcţie consta în „a descoperi obiectivele militare, studierea posibilităţilor de atac şi indicarea modalităţii în care să se efectueze acţiunea"[2]. A continuat să deţină această funcţie de responsabilitate în cadrul FTP-MOI chiar şi în perioada în care Holban fusese înlăturat temporar de la conducerea FTP-MOI Paris. Cristina Luca crede că scoaterea lui Holban din funcţie

> a fost făcută de tovarăşii francezi, care nu-l credeau capabil. El îmi spunea pe atunci că tovii francezi ne cer lucruri pe care le considera nejuste. Avea neînţelegeri cu ei pe chestiuni de tactică. Cred că Holban a fost trimis atunci cu munca pentru organizarea unităţilor din provincie[3].

Autobiografiile şi declaraţiile Cristinei Luca oferă informaţii preţioase şi detalii inedite referitoare, mai ales, la atmosfera din zilele căderii grupului Manuchian. Ea evocă confuzia din perioada arestărilor şi, mai ales, lipsa instrucţiunilor din partea conducerii MOI.

> Căderile au început în noiembrie şi s-au terminat prin decembrie. [...] Au fost arestaţi doi tovi din detaşamentul evreiesc, apoi a urmat un val de arestări [...]. Eu am avut o întâlnire cu Manuchian, el era foarte speriat şi devenise fatalist, spunea: dacă Davidovici a căzut, el va fi arestat. Când s-au produs arestările, impresia mea este că toţi şi-au pierdut capul, şi conducerea MOI[4].

Cristina Luca critică, la fel ca Patriciu, lipsa de reacţie a conducerii FTP-MOI, care s-a mulţumit doar să le recomande membrilor săi să schimbe casele conspirative, pe când, crede aceasta, ar fi fost mult mai potrivit şi mai sigur ca membrii MOI să fie evacuaţi în provincie.

---

1. „Referat de cadre nedatat întocmit pe numele Cristinei Luca", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, f. 20; „Notă de verificare: Boico Cristina (Bianca Marcusohn)", *ibidem*, f. 26.
2. „Referat de cadre nedatat întocmit pe numele Cristinei Luca", *ibidem*, f. 20.
3. „Proces-verbal asupra discuţiei avute cu tov. Cristina Luca, 6 iulie 1953", *ibidem*, ff. 66-67.
4. *Ibidem*, f. 67.

Ea nu îl incriminează însă pe Holban pentru lipsa de implicare în evacuarea membrilor FTP-MOI în provincie, precum o făcuse Patriciu. Această atitudine pare mai echilibrată, dat fiind că în momentul declanșării valului de arestări în rândul membrilor FTP-MOI Paris Holban nu mai activa în organizația pariziană a FTP-MOI.

Cristina Luca nu știe sau nu își amintește detalii despre modul în care au fost arestați Wolf și Olga Bancic, însă despre arestarea lui Manuchian în Gara Saint-Lazare își amintește că „a aflat repede, pe linia MOI", și că, din emigrația armeană, se aflase că la casa Manuchian au fost efectuate percheziții. Ca urmare a acestor perchiziții, a continuat Cristina Luca, mai multe detașamente, în primul rând cel evreiesc, au fost arestate. „Nu știu dacă a mai supraviețuit careva acestei căderi. Nu cred." C. Luca își exprimă mirarea că, în aceste condiții, „aparatul tehnic [condus de Patriciu – n.m., C.D.] totuși nu a căzut"[1], aruncând astfel umbre de îndoială asupra comportamentului și fidelității lui Patriciu.

Însă cele mai importante detalii despre „afacerea Manuchian" desprinse din mărturiile Cristinei Luca sunt cele care privesc evenimentele imediat ulterioare arestărilor: descoperirea, investigarea și pedepsirea lui Iosif Davidovici din decembrie 1944. C. Luca fusese direct implicată în aceste acțiuni, în urma propunerii lui Holban. Revenit la Paris la sfârșitul lunii noiembrie 1943, pe postul pe care îl ocupase anterior în FTP-MOI Paris, Holban fusese însărcinat de MOI să investigheze cazul și să afle toate detaliile acțiunilor care avuseseră grave consecințe asupra structurilor FTP-MOI Paris. Holban, care în momentul căderilor din noiembrie 1943 nu mai avea nicio responsabilitate în FTP-MOI Paris, fiind transferat în provincie, era convins că fusese desemnat să conducă această anchetă pentru că, pe de o parte, cunoștea foarte bine organizația pariziană a FTP-MOI, al cărei responsabil militar fusese dintru început, și pentru că, pe de altă parte, fusese plecat din Paris în ultimele trei luni, având astfel o privire mai clară și mai obiectivă asupra faptelor petrecute în octombrie-decembrie 1943[2].

În decembrie 1943, după ce a investigat împrejurările care au dus la căderea grupului Manuchian, Boris Holban a propus conducerii

1. *Ibidem*, f. 68.
2. Boris Holban, *Testament*, pp. 186-196; „Proces-verbal asupra discuției avute cu tov. Cristina Luca, 6 iulie 1953", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, ff. 66-67.

MOI ca Cristina Luca să participe la anchetarea lui Iosif Davidovici, fapt confirmat de aceasta. Holban a declarat că legătura sa, Fernard Larini, îl însărcinase să îl prindă pe Davidovici şi să îl ancheteze pentru a vedea dacă a fost sau nu provocator, iar în cazul în care se stabilea că este adevărat, acesta să fie executat. Printre alţi şase combatanţi (nenumiţi) ce urmau să ia parte la această acţiune se număra şi Cristina Luca. Aceasta dă mai multe informaţii despre modul în care s-a achitat de sarcinile primite, dar şi despre comportamentul şi mărturia lui Davidovici:

> am primit sarcina să mă duc la Davidovici (Albert) să-l conving să meargă cu mine în casa pregătită mai dinainte [...]. Eu i-am spus lui Albert că a doua zi plec din Paris şi de aceia vreau să-i arăt casa unde se poate vedea cu tovii. I-am spus că, dacă nu vine cu mine, va rămâne săptămâni întregi fără legătură. El nu prea voia să iasă, invoca diferite pretexte [...]. Eu i-am spus că, dacă nu vrea să intre în locuinţa aceia, să nu intre, dar să meargă s-o vadă fiindcă şi eu trebuie să plec a doua zi. La sfârşit i-am arătat şi cartea de identitate pe care am adus-o cu mine. Asta l-a convins. Pe drum a vrut de vre-o două ori s-o şteargă. Voia probabil să anunţe Gestapoul. [...] După ce l-am imobilizat, a stat pe poziţie să nu spună nimic. A spus că nu vrea să stea de vorbă cu noi. Eu eram convinsă că este ticălos, dar ceilalţi se îndoiau de vinovăţia lui, chiar Holban [...]. Târziu de tot, probabil că era obosit, a început să vorbească, a spus că el n-a fost trădător, dar a fost groaznic bătut şi n-a rezistat la bătaie, că a început să vorbească şi şi-a luat angajament că va trăda pe tovii din conducere.

Cristina Luca îşi aminteşte că Davidovici a mai dat o serie de detalii despre informaţiile furnizate Gestapoului cu privire la membrii şi acţiunile viitoare planificate de FTP-MOI Paris, precum şi numele căpitanului de la Gestapo şi numărul de telefon la care trebuia să comunice cu acesta. Într-un final:

> Pentru că se apropiau zorile de zi, noi am hotărât să-l executăm, fiindcă ne era teamă să nu fim arestaţi din casa aceia. Eu am făcut note după cele declarate de Davidovici şi, după ce le-am arătat tovilor cu care am participat la acţiune, le-am predat prin Holban Partidului (PCF).

C. Luca se dovedeşte a fi destul de critică faţă de modul în care ea şi Holban conduseseră interogatoriul lui Davidovici, mai ales din cauza tipului de informaţii obţinute în urma acestui interogatoriu:

noi am avut slăbiciuni destul de mari în felul cum l-am interogat. Am lucrat prost. Asta a fost și aprecierea Partidului, că n-am reușit să scoatem de la el tot ce știa. Noi atunci nu aveam experiență.

Paradoxal, conducerea PCF „în general a spus că noi ne-am făcut datoria, dar s-a apreciat că am lucrat prost fiindcă n-am scos tot ce trebuia de la el". Cristina Luca crede că această stare de lucruri este și consecința faptului că „nu am fost instruiți cum să decurgă interogatoriul, am primit indicații (doar) în legătură cu măsurile de siguranță și conspirație pe care trebuia să le luăm".

Aceste aspecte problematice legate de pedepsirea lui Davidovici au făcut, în mai multe rânduri, subiectul investigațiilor interne ale PMR, căci lămurirea lor putea influența într-un sens sau altul atât cariera politică a lui Holban, cât și a Cristinei Luca-Boico[1].

În ianuarie 1944, Cristina Luca a fost numită responsabil politic al FTP-MOI interregional din nordul Franței. După eliberarea Franței, a continuat să lucreze la Paris pe linia MOI – mai precis, ca secretar adjunct al CADI (Centrul de Apărare al Imigranților, afiliat PCF), precum și în diferite asociații culturale franco-române și la Radio Paris, la emisiunea de limba română.

Se pare că ascensiunea sa în ierarhia organizației FTP-MOI i-a mărit influența politică în cadrul emigrației române de la Paris, aspect care nu a fost apreciat de toată lumea:

Adevărata conducătoare [a Frontului Național Român din Paris – n.m., C.D.], căci Petre Suciu era numai un manechin inform și rău intenționat, „eminența cenușie" era Cristina Luca, cea care trăgea sforile, tăia și spânzura [...]. Cristina Luca și oamenii ei, această bandă paukeristă[2].

Dacă afirmațiile de mai sus par influențate puternic de contextul examinării „devierii de dreapta" la adresa Anei Pauker, nici alte referințe date de membri ai emigrației române nu sunt foarte măgulitoare la adresa Cristinei Luca:

---

1. „Plan de verificare a activității politice a Cristinei Luca-Boico, din 30.09.1960", *ibidem*, f. 6.
2. „Notă informativă secretă, scrisă într-un singur exemplar exclusiv ptr. tov. C. Pârvulescu, membru în Biroul Politic CC", document semnat de Aurel Pampu, *ibidem*, f. 16.

Tovarăşii care o cunosc din activitatea ei din Franţa apreciază că a fost curajoasă, capabilă, dar foarte orgolioasă şi încrezută, pătrunsă de mentalitate mic-burgheză (au dat referinţe despre ea Ion Marinescu, Victor Ionescu, Petre Suciu, dr. Herşcovici, Lazăr M., Fani Gurevitz, Alexandru Buican, Boris Holban)[1].

Cristina Luca fost decorată cu prestigioasa Médaille de la Résistance française. S-a întors în România în martie 1946, după ce obţinuse în prealabil aprobarea PCdR[2]. Ajunsă în ţară, a fost angajată la Ministerul Informaţiilor, unde a lucrat între 1946 şi 1948. În iulie 1946, a revenit la Paris cu un grup de ziarişti, cu ocazia Conferinţei de Pace, de unde s-a întors în septembrie 1946. În septembrie 1947, a fost trimisă în calitate consilier de presă la Belgrad, de unde s-a întors în martie 1948, fiind încadrată la Ministerul de Externe, ca director al secţiei de presă şi de relaţii culturale[3].

Concluzii provizorii

Studiul de faţă şi-a propus să examineze diferite aspecte ale compoziţiei şi dinamicii emigraţiei comuniste din România în Franţa interbelică şi în anii celui de-al Doilea Război Mondial, prin analize care au utilizat atât informaţiile furnizate de instrumentul de lucru digital ANDCO, cât şi documente de arhivă şi memorii editate.

Concluziile nu sunt definitive: din analiza cantitativă am observat că o bună parte a emigranţilor din România care au petrecut anii celui de-al Doilea Război Mondial în Franţa s-au angajat în Rezistenţa franceză, în acele organizaţii controlate şi influenţate de PCF, şi că, din punct de vedere statistic, cea mai mare parte a celor care au activat în FTP-MOI proveneau din rândul foştilor combatanţi din Războiul Civil din Spania. Analiza calitativă s-a străduit să exploreze, cu ajutorul unor informaţii suplimentare, dinamica din interiorul unui mic grup al FTP-MOI, punând în evidenţă relaţiile tensionate instituite între membrii

1. „Notă de verificare: Boico Cristina (Bianca Marcusohn)", *ibidem*, f. 26.
2. „Cristina Luca: Autobiografie din 18 noiembrie 1949", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/1995, f. 23.
3. „Referat de cadre nedatat întocmit pe numele Cristinei Luca", ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar L/26, f. 22.

grupului. Totodată, analiza cantitativă ne-a permis să evidențiem diferite aspecte inedite legate de un episod important al Rezistenței franceze, afacerea „Afișul roșu", și de implicarea militanților comuniști în respectivul episod. Acest scurt exercițiu de interpretare arată cum instrumentul de lucru dezvoltat în proiectul nostru poate fi utilizat în mod creativ în diferite registre de analiză istorică.

Glosar – ca un rezumat al Rezistenței franceze[1]

Organisation Spéciale (OS): în toamna anului 1940, PCF decide crearea unei Organisation Spéciale (OS), o structură de protecție menită să protejeze cadrele conducătoare ale PCF, să îi apere pe militanții comuniști care desfășurau activități de propagandă în mediile industriale. Organizarea sa i-a fost încredințată veteranului PCF, Charles Tillon. OS era compusă exclusiv din membrii încercați ai partidului și, mai ales, din foști voluntari din Spania, francezi și străini, ce reușiseră să nu fie internați în lagărele destinate foștilor combatanți. Grupele OS s-au format mai întâi în zonele industriale unde PCF desfășura activități intense. Obiectivele antinaziste ale PCF nu sunt enunțate clar în această perioadă, deoarece, din cauza pactului germano-sovietic, lupta împotriva ocupantului german era destul de confuză. Scos în afara legii în septembrie 1939, PCF încearcă să se adapteze cât mai bine din punct de vedere organizatoric condițiilor de clandestinitate: un sistem triangular ca formă de organizare, o strictă centralizare a acțiunilor și a comenzii.

Main-D'œuvre Immigrée (MOI): organizație afiliată PCF, se reorganizează după aceleași principii în clandestinitate. Grupele MOI au fost organizate după limbi naționale, păstrând aceeași structură triadică de comandă și acțiune. Acestea au primit și membri care nu participaseră la Războiul Civil din Spania. În aprilie 1941, Holban, care nu fusese voluntar în Spania, a fost cooptat în grupul de limba română, alături de dr. Aron Bacicurinski și de Fanny Gourvitz. OS a crescut tot mai

1. Acest glosar a fost realizat pe baza informațiilor oferite de Bertram M. Gordon (ed.), *op. cit.*, fiind îmbogățit cu detalii suplimentare din *Testamentul* lui Boris Holban și din alte documente din arhivele românești.

mult datorită prezenţei crescânde a interbrigadiştilor, mai ales după ce, la sfârşitul anului 1940, PCF abandonează consemnul de neevadare dat celor internaţi în lagărele destinate foştilor voluntari din Spania. Urmează evadări masive, care au dus la creşterea efectivelor OS, mai cu seamă după evadarea reuşită de la începutul anului 1941, când mulţi interbrigadişti profită de transferul către lagărele din Africa de Nord pentru a fugi din trenul care îi transporta. Aceştia au ajuns la Paris în aprilie-mai 1941 şi au fost repartizaţi în organizaţia MOI, evitând să ia parte la acţiunile de protecţie ale OS, mai ales pentru că puteau fi uşor reperaţi de poliţia franceză. Ei au format grupele OS-MOI şi s-au ocupat îndeosebi de acţiuni de sabotaj antinaziste, mai ales deraieri de trenuri. Structura OS-MOI nu era precisă; existau grupuri de evrei, de italieni, de iugoslavi, de români, de spanioli, de cehi şi de unguri care foloseau puţinele arme date de colegii lor francezi şi tot felul de explozivi luaţi de la mine şi cariere. În iunie 1941, grupul român, din care făceau parte Edmond Hirsch, Nicolae Cristea, Francisc Wolf şi Mihail Patriciu – ultimii doi specializaţi în fabricarea de explozibili –, a orchestrat primele deraieri de trenuri. Alături de grupele OS-MOI, spre sfârşitul anului 1941 au apărut şi noile grupe de tineret ale MOI, lipsite de experienţă în luptă şi de armament. PCF a decis să treacă la multiplicarea acţiunilor militare şi la lărgirea grupărilor de rezistenţă armată, punând în acelaşi timp în valoare experienţa acumulată de OS. Un fel de „avangardă a PCF", OS este desfiinţată la începutul anului 1942, fostele sale grupe fuzionând cu noile grupări de rezistenţă şi formând celebrele detaşamente ale FTPf. Acesta se compunea din detaşamente alcătuite din câteva grupe mici şi mobile, a căror coordonare era asigurată de triada de comandă a detaşamentului, formată din comandantul politic, cel militar şi comisarul pentru tehnica de luptă. Activitatea detaşamentelor era dirijată şi coordonată de un comandament regional, iar coordonarea naţională era realizată de Comitetul Militar al franctirorilor şi partizanilor francezi (CMN). Apelul PCF pentru formarea detaşamentelor de partizani a avut ecou şi în rândurile imigranţilor din Franţa, care au format, la începutul anului 1942, primele grupe de luptă din regiunea pariziană, alcătuite din membri ai imigraţiilor română, spaniolă, italiană, evreiască, bulgară şi cehă. Partizanii străini formau grupele FTP-MOI, care răspundeau şi depindeau şi de Centrala MOI (pentru recrutarea şi îndrumarea politică), şi de Comitetul Militar al FTPF (pentru coordonarea activităţilor militare). Acestea s-au format în mai 1942.

Francs-Tireurs et Partisans français (FTPf): grupare dominată de comuniști, ce reprezenta cea mai mare organizație militară a Rezistenței franceze. În vara anului 1941, după invadarea URSS de către Germania nazistă, PCF, scos în afara legii în septembrie 1939, a putut să își clarifice poziția ambiguă referitoare la ocupantul german. Ca urmare, PCF a început să încurajeze lupta armată deschisă împotriva armatei germane, promovând grupuri precum OS, Bataillons de la jeunesse și MOI. În februarie 1942, aceste trei grupuri s-au unit, formând o nouă structură a Rezistenței, sub numele FTPf. La început FTPf a fost compus aproape exclusiv din comuniști, pentru ca treptat să se deschidă către toți membrii Rezistenței, indiferent de orientarea lor politică. În 1942, FTPf a devenit aripa militară a Frontului Național și a publicat ziarul *France d'abord*. FTPf era mai bine organizată în zona de nord a Franței, dar opera și în sud și acționa mai ales în orașele mari, în colaborare directă cu sindicatele clandestine. Structura organizatorică a FTPf era piramidală, dar foarte flexibilă, formată din „triunghiuri" de trei oameni care răspundeau în fața unui superior din structura triadică superioară. La început membrii FTPf își desfășurau activitățile clandestine alături de cele normale, de zi cu zi, pentru ca, din 1943, majoritatea membrilor FTPf să devină luptători clandestini pe de-a-ntregul, organizând tot mai multe atacuri asupra forțelor germane și a obiectivelor industriale și de infrastructură – căi ferate, linii de electricitate și linii telefonice. Figura emblematică pentru FTPf rămâne colonelul Fabien, cel care a asasinat un ofițer superior german în august 1941 și a jucat un rol esențial în insurecția din Paris din 1944.

FTPf era privit cu suspiciune de grupările gaulliste ale Rezistenței franceze, precum și de Aliați, din cauza loialității sale comuniste. La rândul său, FTPf era circumspect față de instrucțiunile date de la Londra, refuzând să amâne acțiunile armate până la contraofensiva Aliaților. Liderii FTPf susțineau necesitatea acțiunilor armate pe teritoriul francez, argumentând că acestea pregăteau calea deschiderii unui al doilea front în Vest, lucru cerut cu insistență de URSS.

Totodată, FTPf a refuzat să se organizeze într-o armată clasică, considerând că războiul de gherilă, purtat cu unități mici, mobile și flexibile era mult mai potrivit situației existente, fiind mai eficace împotriva ocupanților germani. FTFf era rar aprovizionat cu arme din Anglia, folosind mai degrabă capturile făcute de la trupele germane, de la poliție și de la alte trupe ale regimului de la Vichy. La începutul anului 1944, FTPf și-a unit forțele cu alte grupări, noncomuniste, din

Rezistenţa franceză, pentru a forma Forces françaises de l'intérieur, şi a colaborat cu Aliaţii pentru eliberarea teritoriului francez după debarcarea din iunie 1944. O parte dintre membrii săi s-au înrolat în armata regulată franceză, luptând până la sfârşitul războiului.

Francs-Tireurs et Partisans – Main-D'Œuvre Immigrée (FTP-MOI): reprezenta gruparea imigranţilor din Rezistenţa franceză comunistă armată Francs-tireurs et partisans français, renumită pentru acţiunile directe împotriva ocupanţilor germani şi a colaboraţioniştilor. După ce PCF a fost scos în afara legii, în septembrie 1939, organizaţia comunistă a muncitorilor imigranţi (Main-d'Œuvre Immigrée – MOI) a devenit la rândul său clandestină, fiind persecutată de regimul de la Vichy. Gradual, MOI s-a reorganizat, în strânsă conexiune cu acţiunile de rezistenţă antifascistă armată întreprinse de PCF, iniţial prin Organisation Spéciale (OS), înfiinţată în toamna lui 1940. În luna aprilie 1942, OS s-a reorganizat sub forma grupurilor Francs-tireurs et partisans (FTP), iar grupările MOI au devenit grupări FTP-MOI. În toamna anului 1942, existau unităţi FTP-MOI care acţionau în zona pariziană, dar şi la Lyon, Toulouse, Marsilia, Grenoble, Calais şi Nisa. Grupările FTP-MOI erau aproape în întregime formate din imigranţi, mai ales refugiaţi politic şi foşti combatanţi în Războiul Civil din Spania. La sfârşitul anului 1942, FTP-MOI Paris a suferit o serie de arestări, însă, chiar şi în aceste condiţii, în august 1943 FTP-MOI număra 65 de membri. În urma unor trădări, în perioada noiembrie-decembrie 1944, FTP-MOI Paris a primit o grea lovitură: căderea a 28 dintre membrii săi în noiembrie 1943, în frunte cu responsabilul militar al FTP-MOI Paris, armeanul Missak Manuchian. 23 dintre arestaţi au fost judecaţi şi condamnaţi la moarte, fiind executaţi în perioada februarie-mai 1944 („afacerea Manuchian").

Aceste pagini vor să sugereze un lucru foarte simplu: de fapt, istoria pasiunii comuniste din România s-a extins dincolo de graniţe – în acest caz, în Franţa (dar nu numai).

Capitolul 10

Basarabean și comunist - n-a fost o contradicție în termeni. Membri PCdR, simpatizanți ai partidului și uteciști originari din stânga Prutului

Dumitru Lăcătușu

Scopul acestui studiu este reprezentat de identificarea și analiza principalelor caracteristici ale grupului de respondenți proveniți din Basarabia ale căror fișe au fost indexate în instrumentul digital ANDCO. Principalele caracteristici ale grupului ce vor fi evidențiate și examinate sunt: originea etnică, sexul, relația cu partidul înainte de 23 august 1944, tipurile de acțiuni întreprinse de membrii și simpatizanții partidului, precum și evenimentele represive indicate de aceștia (arestare, proces, detenție, internarea în lagărul de internați politici de la Târgu Jiu, deportarea în Transnistria).

Analiza evenimentelor va evidenția riscurile inerente la care se expunea un „revoluționar de profesie", dar și dacă există diferențe semnificative în ceea ce privește sancțiunile între membrii uteciști de partid, UTC-iști, simpatizanți ai partidului și ai mișcării muncitorești. Totodată, merită subliniat că analiza noastră se referă doar la acei membri și simpatizanți basarabeni ai PCdR care după 23 august 1944 au rămas în România, completând fișele de recensământ între 1951 și 1952. Nu au fost cuprinși în studiu comuniștii basarabeni care s-au stabilit pe teritoriul Basarabiei după al Doilea Război Mondial.

Am optat pentru metoda de lucru prosopografică[1], ceea ce ne permite să identificăm și să descriem *caracteristicile externe și*

1. Pentru mai multe informații despre principalele motive care au stat la baza alegerii prosopografiei drept metodă de analiză, vezi Corina Doboș, „Abordări prosopografice ale ilegalității comuniste. Rezultate parțiale și chestiuni metodologice", *Studii și articole de istorie*, vol. LXXXII, nr. 1, 2015, pp. 201-218.

materiale ale unui grup mai mult sau mai puțin omogen[1].

Pentru realizarea scopurilor enunțate, am efectuat o serie de analize la nivelul întregii populații (interogări ale bazei de date în funcție de anul nașterii, sexul și originea etnică a respondenților), al membrilor și simpatizanților PCdR și al membrilor UTC originari din Basarabia. Ulterior, pentru a observa dacă există diferențe între cei care s-au declarat membri de partid și cei care s-au declarat simpatizanți, am reluat unele analize pentru categoriile politice identificate (membri de partid, simpatizanți și membri UTC). Totodată, pentru a evidenția traseul antebelic și postbelic al acestora, dar și pentru a înțelege anumite aspecte rezultate în urma interogării bazei de date, am reconstituit și am analizat câteva „biografii exemplare".

Am folosit drept surse în aceste cazuri documentele identificate în dosarele lor personale din cadrul colecției 53 - Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiu din ilegalitate și în fondurile CC al PCR - Colegiul Central de Partid și Secția Cadre, precum și dosare aflate în fondurile arhivistice ale Republicii Moldova. Însă principala sursă a studiului o reprezintă recensământul intern realizat de CC al PMR între 1951 și 1952, care este depozitat la Arhivele Naționale ale României, fondul 95 - Dosarele personale ale luptătorilor antifasciști întocmite de Ministerul de Interne în perioada 1917-1944.

Recensământul a fost realizat în plină campanie de verificare a membrilor de partid, după încheierea primei etape a verificărilor (1948-1950). Spre deosebire de prima etapă, care a avut drept scop verificarea și confirmarea calității tuturor membrilor PCR/PMR, mai ales a celor care au intrat în partid după 23 august 1944, ancheta vizată i-a avut drept țintă pe cei care au fost conectați în vreun fel cu mișcarea comunistă în perioada interbelică. Astfel, unul dintre scopurile recensământului l-a reprezentat stabilirea numărului „ilegaliștilor" și al simpatizanților comuniști.

Un scop adițional a fost descoperirea celor care au trădat mișcarea comunistă, aspect ce reiese în urma parcurgerii rubricilor completate

---

1. Pentru mai multe informații despre metoda prosopografică, vezi Koenraad Verboven, Myriam Carlier, Jan Dumolyn, „A Short Manual to the Art of Prosopography", în K.S.B. Keats-Rohan (ed.), *Prosopography Approaches and Applications: A Handbook*, Oxford Unit for Prosopographical Research, Linacre College, Oxford, 2007, p. 39. Studiul este accesibil online la http://prosopography.modhist.ox.ac.uk/course_syllabuses.htm (accesat în mai 2016).

de cei recenzați. Una dintre acestea este rubrica în care li se cerea membrilor și simpatizanților să descrie modul în care s-au purtat la proces, în închisori și lagăre. Totodată, unii au oferit date suplimentare despre comportamentul lor din timpul anchetelor și proceselor și din penitenciare în cadrul altor rubrici: „Legături cu alți ilegaliști" sau „Observații". În primul caz, respondenții au indicat o apreciere caracteristică a unuia dintre cunoscuți (de exemplu, trădătorul mișcării). În a doua situație, au încercat să se disculpe prin oferirea unor informații despre modul în care au decurs arestarea, procesul, detenția. De asemenea, ei au evidențiat că au avut ulterior un comportament bun, încadrându-se în „colectiv".

Grupul comuniștilor și simpatizanților basarabeni – caracteristici generale

În urma interogării bazei de date în funcție de proveniența regională, au rezultat 189 de persoane (aproximativ 2,2% din populația generală indexată în instrumentul digital ANDCO) care au declarat că s-au născut în Basarabia. Merită subliniat că numărul comuniștilor basarabeni este mult mai mic decât al celor care au menționat la locul nașterii localități din Ardeal, Țara Românească sau Moldova, fiind apropiat de cel al comuniștilor originari din Bucovina. După cum observa Corina Doboș, comuniștii din Basarabia și Bucovina sunt subreprezentați în acest recensământ[1].

Astfel, întrebarea firească este următoarea: e corect acest rezultat? Pentru diferențele majore privind repartiția regională a comuniștilor, pot fi avansate mai multe explicații. Dacă comuniștii români din Ardeal au rămas după 1945, în cele mai multe cazuri, pe teritoriul României, o parte a celor din Basarabia s-au stabilit în Uniunea Sovietică. Ei nu s-au mai întors după al Doilea Război Mondial în România. Fie nu li s-a permis, fie PCR nu i-a rechemat. De altfel, în Arhiva de Stat a Republicii Moldova, Colecția de documente și amintiri ale participanților la mișcarea comunistă ilegală în Basarabia în anii 1918-1940, apar numele a 74 de persoane care au activat în mișcarea comunistă în

1. Corina Doboș, art. cit., p. 208.

această perioadă, în calitate de membri sau de simpatizanţi[1]. Alte surse aproximează că numărul celor care au activat în cadrul partidului în Basarabia interbelică ar fi fost între 200[2] şi 300[3]. Fireşte, nu toţi comuniştii care au activat în Basarabia erau născuţi acolo.

Totodată, nu este exclus ca o parte dintre ei, mai precis acei comunişti care erau de origine etnică evreiască, să fi murit în timpul deportărilor din perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Spre exemplu, pe 8 septembrie 1942, 414 evrei comunişti aflaţi în lagărul de internaţi politici de la Târgu Jiu au fost deportaţi în Transnistria. Aceştia au fost îmbarcaţi în 12 vagoane speciale ce au fost ataşate unui tren care venea de la Timişoara[4]. Ordinul de deportare nu spune ce provenienţă regională aveau cei de la Târgu Jiu, însă, foarte probabil, printre ei s-au aflat şi un număr de comunişti evrei născuţi în Basarabia.

Ipolit Derevici, comunist basarabean, menţionează în memoriile sale din anii 1970 că, în perioada interbelică, o practică întâlnită printre angajaţii structurilor poliţieneşti o reprezenta asasinarea deţinuţilor comunişti şi aruncarea lor în Nistru[5]. Totuşi, o astfel de afirmaţie trebuie privită cu rezerve. Desigur, în România, nu comuniştii au folosit pentru prima oară execuţiile extrajudiciare ale oponenţilor.

În schimb, există mai multe documente care indică uciderea unor comunişti basarabeni în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Arhivele româneşti şi cele din Republica Moldova conţin numeroase semnalări ale unor comunişti basarabeni arestaţi după începerea războiului ca suspecţi de spionaj sau ca membri ai unor grupări de partizani.

---

1. „Listele participanţilor la mişcarea comunistă ilegală în Basarabia în anii 1918-1940", în Arhiva de Stat a Republicii Moldova (în continuare, ASRM), fond 2127 – Colecţia de documente şi amintiri ale participanţilor la mişcarea comunistă ilegală din Basarabia în anii 1918-1940, inventar 1, dosar 1.
2. Cifra este valabilă pentru 1956 şi indică numărul celor care au participat în acest an la o întrunire a Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PC al Moldovei. Pentru mai multe informaţii, vezi Ion Lipciu, „Dosarul tăinuit", *Moldova socialistă*, 20 iunie 1990, accesibil la http://www.andreilupan.com/loaditem.do?id=300400110 (accesat în mai 2016).
3. Mihail Bruhis, *Rusia, România şi Basarabia. 1812. 1918. 1924. 1940*, Universitas, Chişinău, 1992, pp. 300 şi urm.
4. Serviciul Judeţean Dolj al Arhivelor Naţionale ale României, Fond Inspectoratul Regional de Poliţie Craiova, dosar 3/1842, ff. 133 şi urm.
5. Ipolit Derevici, „Memorii", ANIC, colecţia 60 – Amintiri, Memorii şi Însemnări ale unor Personalităţi despre Situaţia Economico-Socială şi Politică din România (în continuare, colecţia 60), dosar 665, f. 124.

Printre ei, apare şi un personaj important din mişcarea comunistă basarabeană: Gheorghe Corotcov (membru în Secretariatul Regional al PCdR Basarabia, deputat în Sovietul Suprem al RSSM în ianuarie 1941). Potrivit unui buletin informativ din 22 septembrie 1941, un avion sovietic a fost doborât în data de 19 septembrie, ora 15.45, pe teritoriul județului Cetatea Albă. Pilotul a murit, însă ceilalți doi pasageri „au fugit în sat, unde au fost capturați". Documentul arată că Gheorghe Corotcov a încercat să evadeze, însă „la a doua încercare a fost împuşcat mortal"[1].

Nu trebuie neglijat că unii dintre comuniştii basarabeni, din anumite motive, nu au completat fişa de recensământ. Căutând în baza de date, am putut constata că anumiţi comunişti români născuţi în Basarabia, care după 1945 au avut funcţii importante în regimul comunist pe linie de partid sau de stat, nu apar în acest recensământ. Printre cei care *nu se regăsesc* se numără Alexandru Bârlădeanu, Iosif Chişinevschi şi Leonte Răutu. De altfel, membrii Secretariatului şi cei ai Biroului Politic al PMR nu figurează în ancheta organizată în 1950-1952. Totodată, nici câţiva dintre cei mai cunoscuţi ofiţeri de Securitate nu au fost recenzaţi. Îi menționez aici, printre alții, pe Grigore Naum sau Serghei Nicolau.

Astfel, 189 reprezintă numărul acelor comunişti şi simpatizanți ai PCdR care, după 23 august 1944, au ales să se stabilească în România şi au completat fişa de recensământ din anii 1951-1952, iar nu numărul total al membrilor organizației basarabene a PCdR în perioada interbelică. Grupul identificat va fi examinat în cadrul acestui capitol cu scopul de a evidenția şi a analiza caracteristicile sale externe.

Prima analiză realizată a fost interogarea bazei de date în funcţie de *anul naşterii*, pentru a afla repartiția comuniştilor şi simpatizanților din Basarabia pe cohorte. Definiţia cohortei utilizată în cadrul acestui studiu vizează un grup de oameni care împărtăşesc aceleaşi experienţe formative şi evenimente istorice de-a lungul unei perioade similare[2]. În cadrul studiului de faţă, am identificat membrii unei cohorte în funcţie de anul naşterii, stabilind pentru o cohortă un interval de timp de cinci ani. Prin fixarea acestei perioade, am urmărit în ce măsură experienţele formative se repetă de la o cohortă la alta, dar şi ce deosebiri

1. AOSPRP, colecţia 50 – Mişcarea Revoluţionară şi ilegalistă din Basarabia (în continuare, colecţia 50), inventar 6, dosar 95, f. 14.
2. Duane F. Alwin, Ryan J. McCammon, „Generations, Cohorts, and Social Change", în Jeylan T. Mortimer, Michael J. Shananhan (eds.), *Handbook of the Life Course*, Kluwer Academic Publisher, New York, 2003, pp. 26-27.

există de la o cohortă la alta, inclusiv în funcţie de relaţia cu partidul de dinainte de 23 august 1944 (membri, simpatizanţi, membri UTC). Astfel, au fost identificate șase *cohorte* principale: *cohorta 1* - cei născuţi înainte de 1900; *cohorta 2* - 1900-1904; *cohorta 3* - 1905-1909; *cohorta 4* - 1910-1914; *cohorta 5* - 1915-1919; *cohorta 6* - născuţi după 1920. În urma interogării bazei de date, a rezultat următoarea repartiţie a ilegaliştilor şi simpatizanţilor pe cohorte: *c1* - 18 reprezentanţi, *c2* - 29, *c3* - 37, *c4* - 68, *c5* - 22, *c6* - 14 şi un respondent al cărui an de naştere nu a fost menţionat în fişa de recensământ (Vladimir Simionescu). Astfel, în perioada interbelică, cei mai numeroşi ilegalişti şi simpatizanţi au fost recrutaţi din rândul cohortelor 4, 3 şi 2. Cohorta cu cei mai puţini ilegalişti şi simpatizanţi este cea cu numărul 6. Din totalul aderenţilor şi simpatizanţilor PCdR, doar 14 s-au născut începând cu 1920. Astfel, majoritatea acestora au crescut şi s-au format în România interbelică, unde au şi urmat şcoala. După cum au arătat diferiţi cercetători, şcoala a fost unul dintre principalele instrumente folosite pentru românizarea noilor provincii[1] intrate în componența României în 1918. Potrivit lui Alexandru-Murad Mironov, în perioada interbelică, școala era considerată de autoritățile române „cea mai însemnată armă de impunere a statului" și „cea mai simplă formă de integrare". Să fie oare aceasta explicația pentru ponderea redusă a celor născuți după 1918 în rândul membrilor, simpatizanților și uteciștilor basarabeni?

Pornind de la această constatare, putem presupune că, pentru cei născuți după 1918, şcolarizaţi integral în sistemul de învățământ românesc și supuși unui proces de românizare, comunismul nu a mai reprezentat o tentație similară ca în cazul celor care au fost educați în școlile țariste. De altfel, mai mulți comuniști români proveniţi din Basarabia sau Ardeal au indicat şcoala drept unul dintre factorii care i-au îndreptat spre mişcarea comunistă. Imposibilitatea acestora de a se integra în sistemul de învățământ, determinată și de relațiile existente între ei şi profesorii veniţi din Vechiul Regat, i-a îndemnat pe unii adolescenţi să caute un alt mediu de integrare. În aceste medii se găseau persoane similare lor, iar sentimentul care îi anima era cel al excluderii[2].

---

1. Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, traducere de Vlad Russo, Humanitas, Bucureşti, 1998; Alexandru-Murad Mironov, „Basarabia interbelică - evoluţii sociale şi culturale", *Studii şi articole de istorie*, vol. LXXIX, 2012, pp. 29-43.
2. Vezi în acest sens autobiografiile lui Petre Goncearuc, ANIC, fond CC al PCR - Secţia Cadre, dosar G/470.

Totodată, interogarea bazei de date în funcție de principalul eveniment al perioadei (unirea Basarabiei istorice cu România) indică următoarele rezultate: *c6* își păstrează reprezentanții în număr de 14 persoane, iar restul ilegaliștilor, în număr de 175, s-au născut înainte de sau în anul 1918, ceea ce întărește afirmația conform căreia ideologia comunistă a reprezentat o atracție mai ales pentru cei născuți în perioada când Basarabia se afla în componența Imperiului Rus. Desigur, afirmația este valabilă doar pentru grupul celor originari din Basarabia. Rămâne de văzut în ce măsură ea este validă și pentru comuniștii și simpatizanții născuți în Vechiul Regat sau în Ardeal.

A doua analiză a vizat identificarea *sexului* ilegaliștilor și simpatizanților. Rezultatele au indicat că 111 subiecți dintre comuniștii și simpatizanții lor din Basarabia au fost recrutați dintre bărbați și 78 dintre femei. Într-o primă instanță, această repartiție pe sexe ne arată că cei mai dispuși să își asume riscurile inerente statutului de membru de partid sau de simpatizant au fost bărbații. Ei reprezintă 59% din totalul populației selectate. Însă vom vedea în cursul acestui studiu în ce măsură repartiția pe sexe se respectă și în cadrul categoriilor politice identificate.

Prin a treia analiză realizată, am intenționat să evidențiem *originea etnică* a respondenților. Scopul l-a reprezentat identificarea grupurilor etnice din rândul cărora au fost recrutați membrii și simpatizanții partidului comunist. Cele mai multe studii insistă asupra faptului că majoritatea comuniștilor din Basarabia erau evrei. Voi exemplifica această afirmație cu un citat revelator din studiul istoricului basarabean Pavel Moraru: „Ideea comunistă a atras masiv populația evreiască, în special a atras tineretul israelit. Îi găsim în postura de conducători, propagandiști, teroriști, spioni, curieri-contrabandiști etc."[1]. Aș sublinia că, din punctul meu de vedere, astfel de afirmații pot reprezenta interpretări superficiale, preluări integrale și necritice ale documentelor create de structurile polițienești din epocă. Se reflectă însă această situație și în baza de date construită ca urmare a recensământului din 1951-1952?

Stabilirea etniei a fost făcută în funcție de răspunsurile celor 189 de persoane, astfel acordând credit declarațiilor celor recenzați. Înainte de a arăta care au fost răspunsurile ilegaliștilor și simpatizanților, merită precizat că rubrica „naționalitatea" din fișa de recensământ prevedea următoarele variante de răspuns: „român, ungur, evreu etc.".

1. Pavel Moraru, „Evreii și bolșevismul în Basarabia interbelică (1917-1940)", *Transilvania*, nr. 3-4, 2008, p. 106.

Or, datele ne arată că membrii şi simpatizanţii partidului originari din Basarabia, existenţi în recensământul din 1951-1952, au fost recrutaţi în principal din rândul românilor şi evreilor. Primii reprezintă un grup de 77 de persoane, iar următorii un grup de 71, la care se adaugă şi cei trei autoidentificaţi „evrei-români". La o distanţă apreciabilă se află ruşii (12), ucrainenii (7) şi bulgarii (7). Printre cei care au interacţionat cu partidul comunist în perioada interbelică întâlnim câte un găgăuz (Anatolie Chircev), un moldovean (Pavel Chirtoacă) şi un maghiar (Magdalena Toth). Etnia a doi respondenţi (Liuba Murazian şi Tamara Mureşanu) nu a putut fi descifrată, iar şapte nu şi-au declarat-o (Grigore Dadau, Ana Georgescu, Ion Gladarenco, Sanda Roller, Eufrosina Volosinova, Ion Boicevico, Sara Sfranciog).

Dacă putem admite astfel că evreii sunt suprareprezentaţi în rândul membrilor şi simpatizanţilor partidului, având în vedere numărul lor în România interbelică, consideraţii precum cele că toţi comuniştii au fost evrei reprezintă interpretări forţate şi necritice ale documentelor poliţieneşti. Potrivit psihologului francez (născut în România) Serge Moscovici, evreii care alegeau partidul comunist reprezentau, la rândul lor, o „minoritate invizibilă, chiar secretă" în cadrul unei minorităţi din România Mare[1].

Am găsit intrigant faptul că, din întreaga populaţie, doar unul singur s-a declarat moldovean. Drept urmare, am ales să-i reconstitui traseul biografic de dinainte şi de după 23 august 1944.

Pavel Chirtoacă s-a născut pe 29 iunie 1901 în comuna Susleni, într-o familie catalogată de cadriştii partidului ca fiind una de ţărani mijlocaşi. Între 1922 şi 1927, a urmat studiile Facultăţii de Agronomie din Iaşi. Încă din acei ani a fost activ în cadrul organizaţiilor studenţeşti. Iniţial a fost preşedintele Asociaţiei Studenţilor Agronomi, iar în 1925 a fost ales secretar al Uniunii Studenţilor Independenţi din Iaşi. Potrivit propriilor declaraţii, tot din acest an datează şi legăturile sale cu UTC. La scurt timp, a intrat şi în partidul comunist. Ca membru de partid, a avut drept sarcini redactarea ziarelor *Înainte*, editat de BMŢ, şi *Munca zilnică*. În 1929, a deţinut pentru scurt timp funcţia de membru în Comitetul PCdR Bucureşti şi în CC al BMŢ. În anii următori a avut mai mult funcţii de conducere în organizaţia comunistă, fiind, în 1932-1934, instructor al CC al PCdR pentru regiunile de partid Oltenia,

1. Serge Moscovici, *Cronica anilor risipiţi. Povestire autobiografică*, Polirom, Iaşi, 1999, p. 124.

Muntenia, Galați și Cernăuți[1]. Promițătoarea sa carieră în organizația comunistă s-a sfârșit în 1934, când a fost trimis pentru reorganizarea partidului în Cernăuți. Până în acest an, fusese arestat de mai multe ori pentru activitate comunistă și condamnat la pedepse de câteva luni. Totuși, în timpul arestării sale din 1934 a cedat în fața anchetatorilor. O hotărâre a CCP din 2 noiembrie 1964 subliniază comportarea sa inadmisibilă – cooperarea cu ofițerii de Siguranță și deconspirarea unor secrete importante de partid:

> Cu prilejul acestei arestări însă, Pavel Chirtoacă a avut o comportare inadmisibilă unui comunist în fața organelor Siguranței burgheze. El nu numai că a recunoscut propria sa activitate, dar a dat declarație detailată privind directivele și sarcinile cu care organele de partid l-au trimis la Cernăuți, divulgând secrete importante de partid. Astfel, a recunoscut că este membru de partid din 1926, că în ziua de 8 martie 1936, Dăscălescu (nume conspirativ), prin care avea legătura cu organizația Partidului Comunist din București, l-a trimis cu misiunea de a reface legăturile distruse prin arestarea lui Kanner Ilie, conducătorul organizației de partid, Ivasiuc, însărcinat cu munca la sate, și a altora. A recunoscut că el trebuia să ocupe vremelnic locul lui Kanner Ilie și să pregătească alegerile comunale. În declarația dată la Siguranță a dat amănunte asupra unor întâlniri conspirative avute după sosirea lui la Cernăuți, precum și faptul că I. Safran avea sarcini pe linia tineretului, iar soția lui Ivasiuc se ocupa de munca la sate. La Parchet a menținut declarația dată la Siguranță[2].

Eliberat din arest în martie 1935, s-a reîntors în București, unde nu a primit alte sarcini pe linie de partid. Motivul indicat în documente: purtarea sa de la anchetă. A continuat să lucreze pentru ajutorarea deținuților politici până în mai 1936, când a avut loc procesul său. În urma acestuia, a fost condamnat la 8 ani și 6 luni de închisoare, fiind închis la Galata, Doftana, Târgu Ocna, Caransebeș, Văcărești și Lugoj. A ieșit din detenție pe 24 august 1944. Deși comportarea sa de la Siguranță i-a influențat perioada închisorii, după 23 august 1944 a ocupat mai multe funcții de conducere în partidul și statul comunist. În 1944-1947 a fost redactor la *Scânteia*, iar în următorii doi ani a fost conferențiar la Institutul de Relații Internaționale. Din 1949, a fost profesor la Institutul Agronomic din București, ocupând între 1952 și

---

1. „Hotărâre a Comisiei Controlului de Partid" din 2 noiembrie 1964, ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar C/491, ff. 3-4.
2. *Ibidem*, f. 4.

1956 funcția de rector[1]. De asemenea, în 1950 a fost numit adjunct al Secției Agrare, fiind preferat pentru această funcție în defavoarea lui Nicolae Ceaușescu, care a fost transferat în acel an în cadrul Armatei[2].

Interogarea bazei de date în funcție de proveniența regională a declaranților a indicat că 189 de persoane erau originare din Basarabia. În rândul lor se disting trei categorii principale în funcție de relația cu partidul dinainte de 23 august 1944: i) membri PCdR (67), ii) simpatizanți (89) și iii) membri UTC (20). Dar câți dintre aceștia au activat în perioada interbelică în Basarabia? Care au fost principalele locuri în care au activat în calitate de comuniști? La aceste întrebări voi încerca să ofer câteva răspunsuri în baza fișelor de recensământ completate de ilegaliști și simpatizanți după 23 august 1944 și a documentelor de arhivă identificate.

La recensământul din anii 1950-1951, membrilor PCdR, celor ai UTC și simpatizanților li s-a cerut să menționeze atât locurile, cât și perioada în care au activat. Răspunsurile variază de la un recenzat la altul. Unii au oferit un singur răspuns, alții au indicat principalele localități în care au fost trimiși să disemineze mesajul partidului sau locurile în care au sprijinit organizația comunistă ori pe membrii acesteia. Totodată, răspunsurile reflectă și migrația basarabenilor în perioada interbelică. Unii au intrat în mișcarea comunistă nu în orașele basarabene, ci în acele localități unde și-au găsit un loc de muncă sau în care se aflau la studiu. Deoarece locurile în care au activat sunt urmate și de perioada desfășurării activității în cadrul mișcării comuniste, primul răspuns reprezintă, cel mai probabil, locul unde au intrat în partid ori în UTC sau unde au început să activeze ca simpatizanți.

În cadrul prezentului studiu, mă voi opri asupra primelor trei răspunsuri oferite de respondenți. Drept prim răspuns, 45 de respondenți au declarat că au activat în București. Dintre aceștia, 21 erau membri de partid, 22 simpatizanți, un utecist, un membru sindical. Alți 26 (16 membri de partid, opt simpatizanți și doi uteciști) au indicat Bucureștiul ca a doua variantă de răspuns, iar cinci drept al treilea răspuns (trei membri de partid, un simpatizant și un membru al altor partide și organizații comuniste). Astfel, cel puțin 76 dintre cei 189 au activat în perioada interbelică în București.

1. Mihai Berca (coord.), *Oameni de seamă: economiști*, Mica Valahie, București, 2013, pp. 114-115.
2. Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu*, Adevărul Holding, București, 2012, pp. 361-362.

Următorul oraş unde au fost concentrați cei mai mulți basarabeni a fost Iaşiul. 21 de persoane au menționat drept prim răspuns că au activat sau au sprijinit partidul în perioada interbelică, printre ei numărându-se opt membri de partid, opt simpatizanți, doi utecişti, un membru sindical şi un membru al altor partide şi organizații comuniste. Unul (Eliza Văscăuţeanu) nu a completat rubrica referitoare la relația cu partidul înainte de 23 august 1944. Alți 5 au indicat Iaşiul drept al doilea răspuns (doi membri de partid, trei simpatizanți), iar nouă au indicat capitala Moldovei ca a treia variantă de răspuns (şapte membri de partid, un simpatizant și un membru al altor partide și organizații comuniste). În total, 35 de basarabeni au activat sau au sprijinit mişcarea comunistă în acest oraş. Iaşiul a fost unul dintre principalele centre universitare în care au venit studenții basarabeni în perioada interbelică. Unii au ales Iaşiul şi pentru că aici existau Atelierele CFR Nicolina, unde s-au angajat în anii dintre cele două războaie mondiale o parte dintre basarabenii aflaţi în căutarea unui loc de muncă.

Potrivit recensământului partidului din 1950-1951, principala localitate din Basarabia în care au activat cei mai mulți membri sau simpatizanţi ai partidului este Chișinău (16 au declarat drept prim răspuns acest oraș: opt membri de partid, doi membri UTC, cinci simpatizanți și un membru al altor partide și organizații de stânga).

În funcție de primul răspuns, situația la nivelul României Mari este următoarea: Galaţi – 11 răspunsuri, Bălţi – nouă, Buhuşi – nouă, Tighina – şapte, Ismail – şase, Cetatea Albă – trei, Hotin – trei. Importanța existenței unui centru industrial pentru atragerea în mişcare atât a unor membri, cât și a simpatizanţilor este clară în cazul localităţii Buhuşi. În perioada interbelică, aici a existat o fabrică de postav unde s-au angajat mai mulți basarabeni. O parte dintre ei (11 – număr ce însumează toate cele trei răspunsuri) au intrat în mişcarea comunistă sau au devenit simpatizanţi ai partidului în timp ce lucrau în Buhuşi. Înfiinţată în 1885, fabrica[1] era astfel unul dintre locurile spre care se îndreptau cei aflaţi în căutarea unei surse de venit. Aici descopereau însă şi mişcarea comunistă. Din această localitate provine şi unul dintre cei mai cunoscuţi militanţi ai comunismului românesc: Mihail Roller, care a rescris în sens stalinist istoria României.

În funcție de primele trei răspunsuri, numărul total al comuniştilor, uteciştilor şi simpatizanţilor care au declarat că au activat în perioada

1. Vezi un istoric al Fabricii de Postav din Buhuşi la adresa http://www.stofebuhusi.ro/istoric/ (accesat în iunie 2016).

interbelică în Basarabia este de 66. Cei mai mulţi au activat în Chişinău (28), apoi în Bălţi (14), Cetatea Albă (10), Tighina (8) şi Ismail (6). Ca atare, numărul celor care au menţionat că au activat în perioada interbelică în Basarabia este mai mic decât al celor care au menţionat că au activat în Bucureşti (76). Capitala României Mari a fost principalul centru urban în care s-au strâns cei mai mulţi dintre membrii, uteciştii şi simpatizanţii mişcării comuniste. Printre motive s-a numărat şi nevoia acestora de a-şi găsi un loc de muncă. De altfel, tot în Bucureşti au fost trimişi să acţioneze şi o parte dintre cei care activaseră anterior în Basarabia. De regulă, erau persoane care fuseseră descoperite de autorităţile poliţieneşti locale. Ei au venit în oraşul de pe malul Dâmboviţei pentru a-şi pierde urma.

Dintre cei 189 de respondenţi, 14 au declarat că în urma cedării Basarabiei au ales „să se repatrieze". Însă acesta reflectă doar numărul celor care au precizat în fişa de recensământ că au plecat în 1940 şi s-au întors după 23 august 1944, fiind posibil, desigur, ca numărul celor care au plecat să fie mai mare.

Grupul comuniştilor din Basarabia. Caracteristici, experienţe şi traiectorii personale

Dacă în urma analizelor realizate am putut identifica principalele caracteristici ale grupului total de comunişti şi simpatizanţi basarabeni care au activat în perioada interbelică în PCdR şi care se aflau în România în anii 1951-1952, în continuare voi încerca evidenţierea specificului acestora în funcţie de relaţia cu partidul. Pornind de la stabilirea principalelor categorii identificate (membru PCdR, membru UTC, simpatizant), voi evidenţia elementele specifice ale acestora şi în raport cu *cohorta*, cu *etnia* declarată şi cu *sexul* respondenţilor.

În cadrul fişei de recensământ, una dintre principalele întrebări la care au trebuit să răspundă cei 189 de comunişti a fost următoarea: „Dacă înainte de 23 Aug. 1944 era membru în PCR, în UTC sau simpatizant al mişcării muncitoreşti". Unii respondenţi nu au oferit un singur răspuns, ci mai multe. Toate acestea reflectă calităţile de partid avute în perioada interbelică. În unele cazuri, ele evidenţiază şi saltul de la statutul de simpatizant la cel de membru PCdR sau de la cel de membru UTC la cel de membru PCdR. În cazurile în care respondenţii

au oferit mai multe răspunsuri privitoare la funcțiile avute în partidul comunist sau la rolul lor în mișcarea comunistă, am optat pentru cea mai importantă funcție deținută (membru PCdR). Ierarhia stabilită în urma consultării acestor fișe și a documentelor interne ale partidului este următoarea: 1) membru PCdR, 2) membru UTC, 3) simpatizant.

Deoarece din răspunsurile celor 189 de comuniști și simpatizanți reiese că nu toți au activat în România, o altă categorie ce indică relația cu partidul a fost cea de membru al altor partide și organizații comuniste. Celor mai multora dintre aceștia li s-au recunoscut în timpul regimului comunist statutul de membru de partid și vechimea în baza recomandărilor celor care au activat alături de ei sau a adreselor oficiale primite de la partidele în cadrul cărora au activat.

În acest caz, variantele oferite de respondenți indică următoarele apartenențe (pe linie de partid): a) membru al Partidului Comunist Belgian; b) membru al Partidului Comunist Francez; c) membru al Partidului Comunist Spaniol; d) membru al Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice. În fișele completate de ilegaliști, întâlnim două situații: unii care au activat doar în cadrul unui partid comunist din străinătate și alții care au fost și membri PCdR. De regulă, aceștia din urmă au participat la Războiul Civil Spaniol sau au făcut parte din Rezistența franceză. În situația din urmă, funcția validată a fost cea de membru PCdR, rămânând să figureze în acest studiu ca membri ai altor partide doar dacă nu au avut, înainte de 23 august 1944, și statutul de membru PCdR, sau cel puțin nu li s-a recunoscut până în anii 1951-1952. Tot în această categorie au fost incluși și cei care au declarat că au fost membri ai Ajutorului Roșu. De asemenea, au mai rezultat alte două categorii politice: membru în alte partide/organizații de stânga și membru sindical.

Interogarea bazei de date în funcție de relația cu partidul declarată de cei 189 de respondenți conduce la ideea că cele mai multe persoane au avut statutul de simpatizant (89), iar următorii pe cel de membru PCdR (67) și UTC (20). Printre aceștia se află și șapte membri ai altor partide și organizații comuniste: membru al Partidului Comunist Belgian (Nadejda Reznic-Stiers), membru al Partidului Comunist Francez (Sarah Cherciman, Clara Goldstein și Tania Lieblich), membru al Partidului Comunist bolșevic al Uniunii Sovietice (Simion Gavermov), activist al Ajutorului Roșu (Sara Alterescu) și membru în Frontul Studențesc Democrat (Roman Rusnac). Doi respondenți au fost membri ai altor partide și organizații de stânga (Teodor Cazacu, membru în Partidul

Socialist Unitar, şi Constantin Covaldji, membru în Tineretul Socialist), iar alţi doi membri sindicali (Constantin Musinschi şi Vasile Zlatanov). De asemenea, doi nu au completat rubrica referitoare la relaţia cu partidul înainte de 23 august 1944 (Gheorghe Stoian şi Eliza Văscăuţanu).

Înainte de a analiza caracteristicile principalelor categorii ce reflectă relaţia cu partidul comunist şi cu mişcarea comunistă în perioada interbelică, mă voi opri în următoarele rânduri asupra celor care s-au declarat membri PCdR. Interogarea bazei de date în funcţie de anul naşterii indică următoarea componenţă a cohortelor: *c1* – doi membri, *c2* – şase, *c3* – 23, *c4* – 28, *c5* – şase, *c6* – doi.

Aşadar, cei mai mulţi dintre membrii PCdR în perioada interbelică (prezenţi în recensământul din 1951-1952) au provenit din *c4* (28) şi *c3* (23). E de remarcat subreprezentarea în rândul membrilor de partid a cohortelor 1 (doi reprezentaţi: Ipolit Derevici şi Sima Kişinevschi), care îi cuprinde pe cei născuţi înainte de 1900, respectiv 6. De altfel, slaba prezenţă înregistrată în *c6* întăreşte afirmaţia conform căreia pentru cei născuţi începând cu 1920 comunismul nu a mai reprezentat o atracţie, aşa cum a fost cazul predecesorilor lor.

Cum putem explica însă slaba prezenţă înregistrată în *c1*? În studiile de specialitate, istoricii au arătat că primii aderenţi ai comunismului au provenit din rândul vechilor socialişti. La congresul din mai 1921, ei au fost cei care au hotărât transformarea Partidului Socialist în partid comunist şi aderarea acestuia la Internaţionala a III-a comunistă. Totodată, aceştia au dat şi prima elită a comunismului românesc; cei născuţi înainte de 1900 au reprezentat prima generaţie a comunismului românesc. Robert Levy considera că atracţia lor faţă de comunism a fost extrem de „emoţională". Istoricul american susţine că, în cazul lor, „consecvenţa ideologică nu reprezenta un punct forte al acestei generaţii care, îndreptându-se în mod impulsiv spre bolşevism, nu a conştientizat implicaţiile ideologice ale convertirii ei"[1].

Printre reprezentanţii acestei generaţii îi întâlnim pe Gheorghe Cristescu-Plăpumaru, primul secretar general al PCdR, Ana Pauker şi Marcel Pauker. Totodată, o parte semnificativă dintre aceştia, asemenea comuniştilor din alte ţări, au avut o soartă tragică. Mulţi au fost ucişi în timpul proceselor-spectacol de la Moscova, după cum am văzut deja în capitolele precedente. Astfel, slaba lor pondere în rândul comuniştilor români care trăiau în 1951-1952 poate fi explicată prin faptul că

1. Robert Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeză şi Ioana Gagea, Polirom, Iaşi, 2002, pp. 41-42.

mulți pieriseră în anii 1930, la Moscova. Dintre cei autodeclarați membri de partid înainte de 23 august 1944, 38 (57%) erau femei și 29 (43%) bărbați. Din punctul de vedere al originii etnice declarate în fișa de recensământ, evreii sunt prezenți în proporție de 55% (37), fiind urmați la o distanță apreciabilă de cei care s-au declarat români – 28% (19). Celelalte etnii sunt prezente între membrii PCdR astfel: rușii – patru reprezentanți; bulgarii și ucrainenii câte o persoană; aceeași prezență se întâlnește și în cazul celor care au menționat despre ei că sunt moldoveni (Pavel Chirtoacă). De asemenea, printre aceștia se găsește și un recenzat care a trecut la rubrica naționalitate că este „evreu-român", iar doi nu și-au declarat originea etnică. În cazul altei persoane etnia nu a putut fi descifrată deoarece rubrica este afectată de umezeală. Între comuniștii evrei, prezența cea mai mare o au femeile (28 – 76%). În cazul românilor, majoritatea o dețin însă bărbații (14 – 74%). După cum reiese din datele de mai sus, membrii de partid declarați, în general femeile au fost dispuse să își asume riscurile inerente calității de membru de partid. În rândul acestora au dominat femeile de origine etnică declarată evreiască.

În perioada interbelică, cele 67 de persoane nu au avut doar calitatea de membru de partid. Dintre acestea, 22 au fost anterior sau erau concomitent membri UTC, patru fuseseră și membri în Ajutorul Roșu, una s-a declarat și sindicalist, iar alți șase au menționat că au fost voluntari în Brigăzile Internaționale și membri ai PCS (Pavel Cristescu, Grigore Cotovschi, Mihai Lungu, Serghei Sevcenco, Basil Șerban și Leonte Tismăneanu). În epocă, cei care însumau cele două calități – membru al PCdR și membru UTC – erau considerați membri de partid care au primit însărcinarea să lucreze în UTC[1]. Totodată, șase au menționat că au activat în Franța, că au fost membri ai unor organizații de partid din Franța sau că au luptat în Rezistența franceză (Pavel Cristescu, Clara Cușnir-Mihailovici, Boris Holban, Grigore Cotovschi, Mihai Lungu, Serghei Sevcenco și Basil Șerban).

Este interesant că, în urma verificărilor realizate de CCP după 23 august 1944, nu li s-a recunoscut tuturor calitatea de membru de partid. În anii recensământului, 1951-1952, dintre cei 67 autodeclarați membri PCdR au fost recunoscuți doar 42. Acestora li s-a acordat următorul stagiu în partid:

1. „Moțiunile și Rezoluțiile Congresului al III-lea al PC", AOSPRM, colecția 50, inventar 3, dosar 446, f. 21.

- câte unu a primit stagiul de partid din 1925 (Sima Kişinevschi), din 1927 (Zina Brâncu), din 1930 (Lidia Baciu) şi din 1934 (Eugenia Roman);
- câte doi din 1923 (Clara Cuşnir-Mihailovici și Elvira Gaisinchi), din 1940 (Lidia Lăzărescu și Alexandru Şiperco) și din 1943 (Mihail Bălțeanu și Niculae Gavrilenco);
- câte trei din 1928 (Elisabeta Comnacu, Sima Halfin, Natalia Scurtu-Corotcova), din 1932 (Ronea Gheorghiu, Boris Holban, Betty Zaharescu), din 1933 (Maria Barbu, Tatiana Bulan, Leonte Tismăneanu), din 1936 (Grigorie Cotovschi, Alexandru Rogojinschi, Ion Vidraşcu) şi din 1938 (Rita Bălțeanu, Ipolit Derevici, Şerban Basil);
- patru din 1929 (Ana Şoimaru, Stela Moghioroş, Asea Moraru şi Elena Tudorache);
- şase din 1935 (Idis Avramescu, Pavel Cristescu, Mihai Lungu, Aurelia Mihai, Maria Popescu-Puţuri, Natalia Răutu);
- şapte din 1937 (Pavel Ciochircă, Alexandru Guțan, Liuba Murazian, Alexandru Nicolschi, Tamara Popescu, Maria Sârbu, Ecaterina Vasiliu).

După cum se poate observa din indicarea anului în care li s-a recunoscut celor 42 de persoane calitatea de membru şi stagiul în partid, procentul femeilor este superior celui al bărbaţilor. Acestea reprezintă 64% (27), iar bărbați sunt 36% (15). Din punctul de vedere al etniei, dintre cei 42 cu stagiu recunoscut, 28 erau evrei (69%), opt români (19%), trei ruşi, unul evreu-român, unul ucrainean şi unul cu etnia nedescifrată.

Altor patru, deşi activaseră încă dinainte de 23 august în partidul comunist, li s-a acordat stagiul din 1944 (Pavel Chirtoacă, Nadia Grinman, Alexandru Răileanu şi Sara Şulea). Cazul lui Pavel Chirtoacă arată că, după 23 august 1944, un posibil motiv pentru care unor membri nu li s-au recunoscut vechimea în partid şi stagiul aferent a fost probabil „purtarea slabă" din timpul anchetelor de la Siguranţă sau chiar din detenţie. Această posibilitate este indicată şi de alte cazuri ce fi vor discutate în cuprinsul acestei părţi a studiului. În 1945, au primit stagiul patru persoane dintre cele care s-au declarat membri de partid din ilegalitate (Ifrim Butnaru, Erighin Atănasei, Pandeli Gamuraru, Sanda Roller), la fel ca în 1946 (Elea Iţic, Ina Popescu, Nicolae Sârgu, Sara Suhaia). Următorilor li s-a recunoscut stagiul de partid din 1947 (Betty Goldstein), din 1948 (Simion Vaisman) sau din 1949 (Jean Văleanu).

În cazul altor zece persoane nu apare nicio menţiune în fişa de recensământ cu referire la anul intrării în partid, deşi documentele din

dosarele personale îi indică drept membri de partid cu stagiul din ilegalitate, nefiind astfel indicat anul din care li s-a recunoscut stagiul. Cei zece sunt: Nicolae Celac[1], Ion Citac, Tobias Fusman, Ana Lungu, Pana Goldita, Sara Sfranciog, Serghie Sevcenco, Raia Vidrașcu, Gheorghe Volohov și Zlota Stănescu. Principalul motiv pentru care în fișa de recensământ nu este precizat anul din care s-au alăturat partidului îl reprezintă situația lor neclară. Informații suplimentare despre acest aspect au fost trecute de ei în rubrica „Observații", ce încheia fișa pe care au completat-o membrii și simpatizanții partidului din ilegalitate. Unii au menționat lapidar că nu au primit carnetul de partid încă, „nu am stagiul de partid stabilit, urmând să fie fixat de comisia de control [a] CC PMR" (scria Ana Lungu), iar alții au ales să nu consemneze nimic.

Totuși, unii și-au expus nemulțumirile. Ion Citac (n. 1 mai 1914, în comuna Glăvani din județul Cetatea Albă, de origine etnică declarată bulgară, de profesie muncitor) menționa:

> Cu toate că din momentul luării contactului cu partidul (de 20 ani) și până astăzi nu am întrerupt legătura cu Partidul și am muncit ca un comunist până astăzi (11½ ani), am rămas în afara Partidului. Rog pe această cale a se lămuri situația mea de Partid și a fi reîncadrat în rândurile Partidului. Situația mea de Partid (dosarul) se află la Com. Central CC PMR[2].

Din funcțiile enumerate pe prima pagină a fișei, reiese că ar fi ocupat pozițiile de secretar în județeana PCdR Iași și de membru în Comitetul Regional al PCdR Iași până în 1938. Ca interval de timp în care a avut statutul de membru PCdR, a indicat perioada 1936-1940. Totuși, din rubrica despre modul în care s-a „purtat la proces, în închisoare, în lagăre" rezultă și un posibil motiv pentru care nu i se recunoștea stagiul de partid:

> La proces și în închisoare bine. La cercetare – Siguranța. Prima dată bine, a doua oară am recunoscut că la mine s-a găsit material clandestin și parte din ce au declarat cei arestați până la mine. Am recunoscut că am lucrat în partid.

1. Tatăl lui Sergiu/Serghei Celac, viitorul traducător de engleză al lui Nicolae Ceaușescu și, după 1990, ministru de Externe al României.
2. ANIC, fond 95, dosar 122.290, fișa nr. 8.145 (Ion Citac).

Faptul că din 1940 nu mai menţionează nicio funcţie deţinută în cadrul organizaţiei de partid este un indiciu că, în timpul „contra-anchetelor" din închisoare, el a fost exclus din partid. Comportamentul din închisoare şi din lagăr al ilegaliştilor avea să atârne greu pentru traiectoria lor ulterioară şi să reprezinte, în unele cazuri, o piedică pentru ascensiunea în ierarhia comunistă.

Zlota Stănescu (n. 12 ianuarie 1915, Soroca, de origine etnică declarată evreiască, de profesie textilistă) a cerut să i se comunice dacă situaţia ei va fi rezolvată sau dacă va fi acceptată vreodată ca membru de partid:

> Cadrele de partid de la Raionul respectiv, miau [*sic!*] asigurat că nu sunt exclusă din P. şi că pot avea muncă de răspundere în org. sindicală, P. are încredere în mine şi aş dori să ştiu dacă situaţia mea de P. va fi vreo dată rezolvată în favoarea mea ca să fiu membră de partid[1].

De asemenea, nici lui Tobias Fusman (n. 25 decembrie 1911, Bălţi, de origine etnică declarată română, de profesie tipograf) nu i s-a recunoscut stagiul ca urmare a atitudinilor de dinainte de 23 august, după cum chiar acesta declara:

> Toată situaţia mea în privinţa nerezolvării situaţiei de partid mi s-a comunicat la sfârşitul lunii August a.c. din partea organizaţiei de Bucureşti, că n-am fost confirmat pentru primirea ca membru de partid, deoarece am avut anumite greşeli în timpul şederii mele în închisoare şi lagăr[2].

În unele cazuri, respectivele slăbiciuni i-au urmărit pe ilegalişti mult timp după 23 august, uneori chiar până la sfârşitul vieţii, aceştia consumându-şi mult timp pentru rezolvarea şi clarificarea situaţiei lor de partid. Tobias Fusman a fost doar unul dintre ei: încă din 1944, a început un demers petiţionar pentru reîncadrarea sa în grupul select al ilegaliştilor. Pe 7 octombrie 1948, a solicitat CCP să i se aprobe cererea de primire în partid. Pentru soluţionarea favorabilă a acestei doleanţe, a menţionat că activa în cadrul mişcării comuniste încă din 1930. Cererea lui a fost luată în discuţie la trei ani de la depunerea ei, în momentul când se realiza recensământul celor conectaţi în vreun fel cu PCdR înainte de 23 august 1944. Cercetările realizate de angajaţii acestei structuri au arătat că

---

1. ANIC, fond 95, dosar 122.290, fişa nr. 9.745 (Zlota Stănescu).
2. ANIC, fond 95, dosar 122.304, fişa nr. 17.533 (Tobias Fusman).

la arestările din 1933 și 1940 a avut purtare proastă, recunoscând activitatea sa și a celorlalți tovarăși. În lagăr s-a dovedit un element egoist, punând mai presus interesele sale personale, *părăsind colectivul* [subl. în original]. După 23 august 1944 s-a ocupat cu afaceri și a dus o viață imorală[1].

Chiar și după acest răspuns negativ, Fusman a revenit cu o nouă petiție, în timpul Congresului al II-lea al PMR din 1954. Alte investigații aveau să adauge probleme la cazul său. În 1947, soția sa a plecat în Franța, iar ulterior a ajuns în Palestina, refuzând să revină în România. În 1955, i se imputa că a cunoscut intențiile ei, că nu a denunțat-o „organelor de stat", dar și că „a întreținut relații prin corespondență" cu ea. Totodată, cadriștii partidului l-au învinuit că a avut el însuși intenții de „evaziune", adică de a fugi din țară, dar care nu au fost realizabile deoarece rămăsese fără resurse financiare. În absența acestora, nu și-a mai putut cumpăra viza de plecare, susțineau cadriștii. O ultimă cerere depusă de Fusman datează din 1967, an în care contesta scoaterea sa din evidența celor care au avut activitate în ilegalitate. Spre deosebire de precedentele sale demersuri, nu a mai fost cercetat de Comisia de Control. Tobias Fusman a decedat în ianuarie 1968, iar o adnotare a unui cadrist arată că situația lui „s-a clasat"[2]. Altfel spus, un ilegalist mai puțin.

Însă nu toate cazurile au fost soluționate negativ. Există și situații când unora dintre cei care s-au declarat membri de partid din ilegalitate li s-au recunoscut acest statut și vechimea în partid chiar în perioada recensământului. Un astfel de caz este cel al lui Gheorghe Volohov (n. 23 aprilie 1906, Bălți, originea etnică declarată rusă, de profesie lăcătuș mecanic). După terminarea uceniciei, în 1924, a plecat din localitatea natală și s-a stabilit inițial la Iași. Ulterior, a ajuns în București, unde s-a angajat ca mecanic. Din primul an al stabilirii sale în capitală, a intrat în mișcarea sindicală. Însă, până în 1942, nu a avut nicio conexiune cu mișcarea comunistă. În acest an, potrivit referatelor de cadre, „a luat legătura cu Partidul prin Pop Gheorghe", despre care se consemnează că avea situația de partid nerezolvată. Inițial, activitățile sale în cadrul mișcării comuniste au constat în colportarea știrilor de la Radio Moscova și în răspândirea lor printre muncitori (!).

---

1. „Referat" despre cazul Tobias Fusman redactat de „Comisia de Apel a celui de al II-lea Congres al PMR" în 1955, ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar F/254, f. 3.
2. „Adresă a Colegiului Central de Partid" din 4 decembrie 1967 despre Tobias Fusman, către Comitetul Orășenesc PCR București, *ibidem*, f. 1.

Din 1943, a început să aibă o atitudine mai activă, odată cu încadrarea în partid în calitate de membru. Şi-a pus locuinţa la dispoziţia partidului, aceasta fiind folosită pentru organizarea de şedinţe şi găzduirea unor comunişti, şi a intrat în legătură cu prizonierii sovietici din România. De asemenea, a început să contribuie la Ajutorul Roşu. După 23 august 1944, a fost unul dintre membrii şi simpatizanţii partidului care s-au prezentat la Comandamentul Forţelor Patriotice, activând pentru următorul an în cadrul acestuia. Situaţia lui de partid a fost discutată chiar în timpul recensământului ilegaliştilor din 1951-1952. Astfel, pe 3 septembrie 1951, CCP i-a recunoscut calitatea de membru de partid din ilegalitate şi i-a conferit stagiul de vechime din 1943[1]. Din această sumară expunere a biografiei sale, reiese că faptul hotărâtor pentru recunoaşterea calităţii de membru de partid a fost acela că, spre deosebire de celelalte cazuri anterior expuse, cadriştii nu au putut identifica semnele unei purtări slabe şi ale unei cedări înainte de 23 august 1944. Ne putem întreba însă dacă originea sa etnică şi funcţia deţinută la momentul recenzării membrilor de partid au contat în vreun fel. În 1951, Gheorghe Volohov era şef al cadrelor de la Sovromcărbune, iar în 1956 a fost transferat în funcţia de director al Direcţiei Cadre din Ministerul Industriei Cărbunelui[2].

Cazul Nicolae Celac – tatăl viitorului translator al lui Nicolae Ceauşescu

Un caz extrem de interesant este cel al ilegalistului basarabean Nicolae Celac, amintit mai sus. Situaţia lui arată că verificarea celor care au activat anterior în PCdR a început, prin diverse mijloace, încă din septembrie 1944, întinzându-se pe mai bine de un deceniu.

Nicolae Celac (cum spuneam, tatăl viitorului ministru de Externe al României de după 1990 Sergiu/Serghei Celac) s-a născut pe 23 octombrie 1906 în Bolgrad, azi în Ucraina, în familia unui profesor de liceu şi preot, care avea doctoratul în filozofie la Universitatea din Moscova.

1. „Referat" al CCP din 3 septembrie 1951 despre Gheorghe Volohov, ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar V/889, ff. 3-4.
2. „Referat de cadre" despre Gheorghe Volohov din 29 iulie 1955, ANIC, fond CC al PCR – Secţia Cadre, dosar V/195, f. 11.

Informațiile oferite de Nicolae Celac despre tatăl său sunt contradictorii. El îl descrie în autobiografiile sale ca pe un „fiu de țărani săraci" trimis la studii de obștea din sat, membru într-o mișcare basarabeană antițaristă, participant la mișcarea separatistă basarabeană, implicat în „mișcarea iredentistă moldovenească din Basarabia, în 1905"[1]. Ca urmare a acestei activități (descrisă însă de fiul său în termeni diferiți, în funcție de momentul scrierii autobiografiei), familiei Celac i-a fost stabilit domiciliul obligatoriu în localitatea rusească Nikolaev, unde viitorul ilegalist a urmat școala primară și cinci clase de liceu. Nikolae Celac este unul dintre puținii comuniști care oferă în autobiografii și informații despre copilăria și educația sa, într-un registru diferit de stilul șablonard al autobiografiilor din anii comunismului. El menționează că în familie a primit o educație religioasă, iar în casa lor obișnuiau să vină „mulți liberali ruși"[2].

În 1917, tatăl său a decedat. Situația financiară a familiei avea să devină în următorii ani din ce în ce mai precară, în ciuda eforturilor depuse de mama sa. Totuși, cei patru membri ai familiei Celac, între care trei copii, au rămas în Rusia până în 1921. „Foametea" din acest an și îmbolnăvirea fratelui și surorii sale de tifos exantematic au convins-o pe mama lui Nicolae Celac să vândă toate lucrurile din casă. Cu banii obținuți, femeia a plătit o călăuză care i-a transportat pe ea și pe copiii săi în anul următor în Basarabia, unde se aflau cele mai multe dintre rudele lor. Reîntoarcerea nu a fost lipsită de peripeții. În noaptea de 17 spre 18 septembrie 1922 au fost prinși de grănicerii români și internați într-un lagăr. Familia Celac a fost însă eliberată după o lună, ca urmare a amnistiei decretate cu ocazia încoronării regelui Ferdinand, în noiembrie 1922. În Chișinău, Nicolae Celac a urmat liceul, iar în 1926, la terminarea lui, s-a înscris la Facultatea de Agronomie din București, pe care a absolvit-o în 1931. În perioada interbelică, a lucrat ca inginer agronom și silvic în diferite localități din România.

Contactul său cu partidul comunist datează de la mijlocul anilor 1930. Principalele sale activități din cadrul mișcării comuniste au fost indicate într-un memoriu din 26 iunie 1956:

---

1. Nicolae Celac, „Completare la autobiografia inginerului Celac Nicolae" din 27 octombrie 1959, f. 8; Nicolae Celac, „Autobiografie" din 10 ianuarie 1948, f. 54; Nicolae Celac, „Autobiografie" din 22-23 septembrie 1944, f. 63, ANIC, colecția 53 – Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiul din ilegalitate care au încetat din viață (în continuare, colecția 53), dosar C/44, vol. 1.
2. Nicolae Celac, „Autobiografie" din 22-23 septembrie 1944, *ibidem*, f. 63.

> În ilegalitate am activat pe linia PCR executând munci tehnice (1934-1936), munci sindicale (1936-1938), apoi la Regionala PCR Craiova (1943-1944) [...]. *În ilegalitate am avut legături cu tov. Romanenco Nicolae (1934-1936), Popescu Doreanu Nicolae (1936-1938), Levente Mihai și Sidorovici Alexandra din 1936, Miron Constantinescu (1938-1939)* [subl. în original], Mihail Roşianu din 1943, Iosif Ranghet şi Constantin Agiu din primăvara 1944[1].

Un episod care va fi ulterior cercetat şi recercetat de membrii CCP a fost numirea sa, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, mai precis în 1941, ca şef al Ocolului Silvic din Zloţi, Tighina. În numeroasele sale memorii, Nicolae Celac a dat acestei numiri caracteristicile unei munci întreprinse din ordinul partidului comunist. El şi-a descris activitatea astfel:

> În Basarabia, activitatea mea partinică s-a restrâns la ajutorarea celor loviţi de regimul de prigoană şi la întocmirea de rapoarte către partid asupra stărilor din Basarabia. În 1941-1942, fiind în Basarabia, am executat directivele primite dela tov. *Sergiu?* [subl. în original]. Izbucnirea răsboiului din 1941 mă găseşte mobilizat pentru lucru ca inginer șef de Ocol, *și sunt trimis în Basarabia ca șef al Ocolului Silvic Zloți. Partidul se opune la plecarea mea* [subl. în original]. Revin în ţară invocând boala, sunt forțat însă să plec din nou după trei luni. Partidul, prin tov. Schimdt, îmi dă bani pentru victimele teroarei fasciste şi directive pentru întocmirea raportului asupra stărilor din Basarabia de Sud, după declanşarea răsboiului. Plecând în Basarabia am primit sarcina să studiez situaţia politică şi economică în Basarabia după retragerea vremelnică a puterii sovietice. Am reuşit să întocmesc această lucrare numai pentru centrul şi sudul regiunii, culegând fapte concrete şi nume de persoane, care au făcut crime împotriva poporului şi împotriva umanităţii. Am arătat şi numele a câtorva agenţi şi spioni lăsaţi în Basarabia încă din 1940 de serviciul român de spionaj[2].

După întoarcerea în România, ca urmare a intervenţiilor sale, Nicolae Celac arată că a rămas „neutilizat" pe linie de partid până în 1943. Activitatea de partid şi-a reluat-o în Regionala PCdR Oltenia, zonă unde îşi avea și serviciul. În 1943 primea sarcina, potrivit declaraţiilor sale, să

1. Nicolae Celac, „Memoriu" din 26 iunie 1957, ANIC, colecţia 53, dosar C/44, vol. 2, f. 22.
2. Nicolae Celac, „Autobiografie" din 10 ianuarie 1948, ANIC, colecția 53, dosar C/44, vol. 1, f. 54; Nicolae Celac, „Autobiografie" din 22-23 septembrie 1944, *ibidem*, f. 64; Nicolae Celac, „Notă despre activitatea mea în ilegalitate" din 3 martie 1955, *ibidem*, f. 150.

reorganizeze Apărarea Patriotică din Oltenia. Era cooptat și în conducerea Comitetului Regional al PCdR Oltenia. El susținea, după 23 august 1944, că printre acțiunile la care a participat în această perioadă s-au numărat evadarea lui Gheorghiu-Dej din lagărul de internați politici de la Târgu Jiu, organizarea unor case conspirative, formarea de grupe de partizani în munți și intrarea în legătură cu prizonierii ruși aflați la Calafat[1].

Imediat după 3 august 1944, documentele de partid și cele personale îl înfățișează pe Nicolae Celac ca fiind direct implicat în acțiunile de preluare a controlului Prefecturii Județului Dolj (însă nu fără un interes personal) și în cele de epurare a instituțiilor statului organizate la inițiativa partidului comunist. În februarie 1945, participă la demonstrațiile organizate de comuniști în Craiova pentru înlocuirea prefectului. În urma demisiei prefectului, chiar Celac este numit în funcția vacantă. Va deține acest post până în septembrie 1945. Activitățile sale ca prefect al Doljului le-a expus într-o „Notă despre felul cum am luat parte la lucrările de epurare a aparatului de stat" din 3 aprilie 1955. Potrivit documentului:

> După 24 februarie 1945, fiind pus de Partid la conducerea Prefecturii Dolj, am întocmit la Regionala de Partid prima listă de elemente reacționare, fasciști sau moșieri din aparatul central al Prefecturii – și în prima zi a prezentării funcționarilor la lucru (după evenimentele din februarie) am mers la birou și în mod demonstrativ am dat afară din Prefectură pe cei notați. Munca de epurare a aparatului prefecturii la Centrală și în exterior a continuat în tot timpul activității mele ca Prefect[2].

După septembrie 1945, Nicolae Celac a fost transferat în cadrul Ministerului Agriculturii și Domeniilor în calitate de consilier responsabil cu reforma agrară, fiind promovat, în decembrie 1946, ca secretar general al ministerului. Între iunie 1948 și 1950 a fost consilier la Ministerul Industriei. Începând cu 1950 a lucrat în cadrul Comitetului de Stat al Planificării, unde a deținut succesiv funcțiile de director al Direcției Agrare și al Direcției Silvicultură Lemn. Activitatea sa din cadrul Ministerului Agriculturii și Domeniilor (MAD) este descrisă de Nicolae Celac într-un „Raport asupra activității mele la Ministerul Agriculturii" din 18 iunie 1948. Potrivit documentului, principalele sarcini care au trebuit rezolvate după numirea sa erau: „purificarea

---

1. Nota din martie 1955, *ibidem*, f. 151.
2. *Ibidem*, ff. 182-183.

Ministerului de elementele incorecte şi făţiş ostile regimului democrat", „oprirea pulverizării proprietăţii forestiere şi distrugerii pădurilor" etc. Referitor la prima sarcină, menţionează că în timpul său şi

> cu ajutorul organizaţiei de partid, MAD şi a celulei CAPS au fost identificaţi şi scoşi din posturi prin comprimare sau pensionare: 91 ingineri silvici, 38 subingineri, 278 brigadieri, 986 pădurari şi 284 funcţionari administrativi, în total 1.677 funcţionari ai sectorului forestier[1].

În paralel cu ascensiunea sa profesională, Nicolae Celac a fost cercetat pe linie de partid la scurt timp după 23 august 1944. Primele anchete la care a fost supus au fost cele din 23 septembrie 1944 (la doar o lună de la 23 august!). El a fost chestionat atunci în legătură cu motivele pentru care a întrerupt legătura cu partidul în perioada 1938-1943, cu slăbiciunile pe care şi le recunoştea, cu activitatea depusă după 23 august 1944. De-a lungul anilor 1950, va fi chemat la CCP şi cercetat în repetate rânduri.

În afară de episodul funcţionării sale ca şef al Ocolului Silvic, cadriştii partidului i-au identificat şi alte „pete" în dosare. Acestea priveau rudele din partea soţiei. Potrivit documentelor create de partid, Nicolae Celac avea un cumnat (fost ofiţer în armata ţaristă şi ulterior în Armata Albă, aşadar antibolşevic), care se stabilise din anii 1920 în Praga. Un altul fusese exclus din partid pentru suspiciunea că ar fi fost legionar[2]. Ca atare, a redactat mai multe memorii în care şi-a descris şi şi-a justificat activitatea din ilegalitate, precum şi pe cea de după 23 august 1944.

Cercetarea sa pe linie de partid a durat mai bine de un deceniu (!). Pe 5 octombrie 1953, situaţia sa de partid nu era încă clarificată, deşi până atunci deţinuse funcţii de conducere în aparatul de stat. La această dată, a redactat şi a transmis mai multe memorii către CCP şi CC al PMR. Conţinutul acestora este identic. Memoriile aveau ca scop găsirea unei soluţii pentru recunoaşterea calităţii sale de membru de partid din ilegalitate şi pentru acordarea stagiului. În cuprinsul lor a arătat că, în toamna lui 1949, a fost verificat de „Comisia CC pentru vârfuri administrative", însă până la data memoriului nu primise „nici rezultatul verificării, nici carnetul de Partid". Admitea că nu a fost „oprit" să „duc[ă] mai departe o viaţă de Partid". Nicolae Celac subliniază că

1. Nicolae Celac, „Raport asupra activităţii mele la Ministerul Agriculturii" din 18 iunie 1948, *ibidem*, f. 74.
2. Nicolae Celac, „Completare la autobiografia inginerului Celac A. Nicolae" şi „Referat al Serviciului Cadre despre Tiromirov Sergiu", *ibidem*, ff. 9, 27.

până atunci încercase „în mai multe rânduri" să își lămurească situația de partid. A indicat și persoanele la care intervenise, și rezultatul acestor intervenții:

> Am stat de vorbă cu tov. Rangheț, cu tov. Mirel, apoi cu tov. Vâlcu. Am așteptat cu încredere că Partidul va cântări atât părțile pozitive, cât și părțile slabe ale vieții mele ca membru de Partid și îmi va da răspunsul. Acest răspuns nu a venit încă[1].

Nicolae Celac precizează că „starea aceasta neclară mă apasă", evidențiind că situația în care se afla îi oferea un sentiment de neîncredere. Un alt sentiment era acela că partidul se folosea de serviciile sale, tratându-l doar ca pe un tehnician, nu ca pe un membru de partid și „luptător comunist".

> Eu apreciez că din cauza situației mele neclare nu dau întregul randament la care sunt capabil. Am momente de neîncredere în forțele mele proprii, mi se pare câteodată că Partidul mă privește numai ca pe un tehnician și nu mă vede ca pe un luptător comunist. Tot mai frecvent mi se întâmplă să mă gândesc, când sunt concentrat în muncă, căror cauze se datorește nerezolvarea situației mele: originii mele sociale, greșelilor și lipsurilor mele din trecut sau nivelului politic scăzut al activității mele în prezent. Gândul – unde am greșit – nu vine în ajutorul muncilor pe care le duc[2].

Starea de spirit a lui Nicolae Celac era, după cum observa Erich Hoffer, cea a unui „criminal pocăit"[3]. De regulă, partidul comunist (din orice țară) întreținea aceste stări în rândurile membrilor săi loiali. Pe de o parte, îi făcea să se simtă vulnerabili, iar pe de altă parte, îi convingea să își îndeplinească atribuțiile cu mai mult patos decât acei comuniști a căror situație era clară. Aceștia din urmă nu erau dominați și cuprinși de angoase referitoare la propriile lor vieți. Stările prin care treceau membrii loiali (dar imperfecți!) accentuau nevoia lor de confesiune, sperând că prin devoalarea celor mai intime secrete și prin cercetarea profundă a trecutului lor vor obține iertarea.

La doi ani după acest demers, lui Nicolae Celac i s-a recunoscut calitatea de membru de partid, acordându-i-se stagiul din 1939. Nicolae

---

1. „Memoriu" al lui Nicolae Celac către CC al PMR din 5 octombrie 1953, *ibidem*, ff. 143-144.
2. *Ibidem*, ff. 144-145.
3. Erich Hoffer, *Adepții fanatici. Reflecții asupra naturii mișcărilor de masă*, Polirom, Iași, 2013, p. 68.

Celac a lucrat în cadrul Ministerului Industriei până la pensionarea sa, în 1967, având în ultimii ani funcția de director al Direcției Lemnului, Hârtiei și Celulozei (avea să moară ca octogenar, în 1985).

Condescendența partidului și starea de nesiguranță întreținută în jurul său, probabil și față de alții aflați în aceeași situație, aveau să continue chiar și după admiterea lui Nicolae Celac în rândurile ilegaliștilor. În anii 1980, acesta era nemulțumit de tratamentul de care beneficiau din partea partidului atât el, cât și alți ilegaliști. Considera că partidul își amintea de ei doar cu ocazia conferirii unor ordine și medalii, ce aveau doar un caracter simbolic. Disprețul partidului față de ei era evidențiat și de modul cum li se înmânau aceste ordine și medalii. În iunie 1981, Nicolae Celac a fost convocat la sediul Comitetului de Partid al Municipiului București, pentru a i se înmâna Ordinul „Steaua Republicii" clasa a III-a, acordat cu ocazia aniversării a 60 de ani de la înființarea PCR. Chemat de trei ori, a refuzat însă să se prezinte, ceea ce i-a determinat pe Vasile Mohan, președintele Colegiului de Partid al Municipiului București, și Silvestru Vîrtosu, secretatul Comitetului Executiv al Consiliului Popular al Municipiului București, să afle motivele refuzului. În urma discuțiilor cu Nicolae Celac, cei doi activiști de partid au întocmit un raport. În cuprinsul său sunt sintetizate principalele idei exprimate de primul prefect comunist al județului Dolj:

> Este nemulțumit pentru faptul că din 1969 nu a mai primit nici un ordin. Tot de atunci n-a mai fost invitat la festivități. Ordinul care i s-a dat în 1969 i-a fost înmânat „peste gard" de o funcționară de la Consiliul de Stat. Se simte ostracizat și izolat pe nedrept. În situația lui mai sunt și alți membri cu stagiul din ilegalitate. [...] Din 1963 a adresat un memoriu conducerii partidului, la care nici până în prezent nu a primit răspuns. În 1969, după ce a fost decorat cu Ordinul „Apărarea Patriei", a discutat cu președintele Colegiului de partid al Capitalei și a fost asigurat că va fi invitat la festivități și va fi în atenția organelor de partid, lucru care nu s-a făcut până în prezent. Așa se explică și faptul că de atunci n-a mai fost decorat. Deși i s-au dat explicații în legătură cu problemele ridicate, a refuzat să primească Ordinul „Steaua Republicii", condiționând primirea acestuia de „încetarea izolării lui", de răspunsul la memoriu[l] adresat CC al PCR în 1963, admițând că îl va primi la 23 august 1981 dacă va fi invitat la adunarea festivă[1].

1. „Raport" despre Nicolae Celac redactat de Vasile Mohan și Silvestru Vîrtosu, în „Memoriul" lui Nicolae Celac către CC al PMR din 5 octombrie 1953, *ibidem*, f. 1.

Fără îndoială, revolta ilegalistului de altădată Nicolae Celac în a solicita atenția partidului se datora, în 1981, și poziției pe care fiul său, Sergiu/Serghei Celac, o dobândise între timp, ca translator oficial al secretarului general/președintelui (după 1974) Nicolae Ceaușescu.

Pete în biografie, angoase staliniste

Starea de nesiguranță în care erau ținuți ilegaliștii accentua, după cum am evidențiat, nevoia acestora de confesiune și îi transforma în inși foarte vulnerabili în relația cu partidul. Ei acționau și își organizau viața așa cum credeau că dorea partidul să procedeze. Nicolae Celac nu a fost singurul ilegalist din Basarabia care avea astfel de angoase cauzate de relația cu partidul sau de petele existente în biografia sa și a celor apropiați. În continuare voi reda exemplul Nataliei Scurtu, fără a intra în prea multe detalii despre biografia sa, prezentând doar elementele necesare pentru a o reconstrui pe scurt.

Natalia Scurtu-Corotcova (n. 18 octombrie 1906, Chișinău, originea etnică declarată evreiască, de profesie medic) a fost membru de partid din 1928 și voluntar în Divizia „Horea, Cloșca și Crișan". După terminarea Liceului Teoretic din Chișinău în 1923, a urmat Facultatea de Medicină în Belgia între 1924 și 1929. În timpul studiilor universitare, a devenit membră a Partidului Comunist din Belgia (în 1928). Identificată drept comunistă, a fost arestată și expulzată în 1929. Reîntoarsă în România în 1930, a fost reținută pentru spionaj în favoarea URSS, fiind însă eliberată după două săptămâni. În PCdR, a activat în organizația de partid din Chișinău (1931), a fost membră în CC al BMȚ (1932-1933) și secretar al UTC pentru Bucovina (1933). Rearestată în 1935 în București, a fost judecată și condamnată la trei ani de închisoare. A fost închisă la penitenciarul Dumbrăveni, iar în 1940 a plecat în URSS. A revenit în România în 1945, ca voluntar în Divizia „Horea, Cloșca și Crișan". După 1946, a fost director și apoi consilier în Ministerul Cinematografiei (1946-1950), director al Institutului Român pentru Relații Culturale cu Străinătatea (1950), iar din 1951 a fost director în Ministerul Sănătății[1]. A fost căsătorită înainte de 23 august 1944 cu Gheorghe Corotcov, care a fost executat (după cum am văzut anterior) ca partizan, în 1941.

1. „Referat de cadre" despre Natalia Scurtu-Corotcova, redactat de Direcția Cadrelor din Ministerul Sănătății pe 14 octombrie 1954, ANIC, colecția 53, dosar S/93, vol. 1, ff. 4-6.

După stabilirea în România, Natalia Scurtu-Corotcova s-a recăsătorit cu Dumitru Mustaţă, pe care l-a cunoscut în timp ce lucrau amândoi în Ministerul Cinematografiei. Scos din funcţie, Dumitru Mustaţă a început să fie anchetat de CCP cu privire la activitatea sa din trecut. Într-o autobiografie din 1949, redactată în timp ce se petreceau evenimentele relatate în continuare, Natalia Scurtu a simţit nevoia să includă în confesiunea ei şi informaţii despre relaţia cu soţul său: „A rămas să clarific un punct din biografia mea: căsătoria şi despărţirea mea de t[ovarăşul]. Dumitru Mustaţă". Deşi recunoaşte că i-a plăcut „acest om" încă de când s-au cunoscut, ea precizează că a fost prudentă şi s-a informat la „cadre despre trecutul lui".

„Cadrele" i-au spus că „are un trecut curat", ceea ce a determinat-o să accepte cererea în căsătorie a lui Dumitru Mustaţă. Ulterior însă, aceleaşi cadre l-au scos din funcţie şi l-au trimis în ancheta Comisiei de Control. Mai multe luni nu au primit niciun răspuns despre situaţia lui, ceea ce a determinat-o pe Natalia Scurtu să apeleze din nou la cadre. I s-a spus să nu întreprindă nimic şi să aştepte răspunsul partidului. Această situaţie de nesiguranţă a determinat-o, din nou, să încerce să afle despre ce era vorba, dar de această dată prin discuţii directe cu unii dintre liderii comunişti, după cum menţionează în autobiografia ei:

> Văzând că au trecut 5-6 luni, iar situaţia lui nu este rezolvată, m-am dus la tov. Bughici şi am întrebat ce e de făcut. Tov. Bughici mi-a spus: „Sunt nişte bănuieli asupra trecutului său; nu s-a dovedit nimic; dacă ar fi fost vorba de altcineva, nu de [o] membră veche de Partid ca tine, ar putea să rămâie cu el; însă în cazul tău e mai bine să te desparţi de el". Tov. Bughici a precizat că nu e o hotărâre a partidului, că e părerea lui personală, însă el ţine la această părere[1].

În urma acestei discuţii, Natalia Scurtu s-a văzut pusă în situaţia de a alege între loialitatea faţă de partid şi iubirea şi loialitatea faţă de soţul ei. Ea arată că, deşi în perioada în care au fost căsătoriţi s-au „legat unul de altul", a ales să procedeze după cum credea că trebuie să facă un membru de partid aflat într-o situaţie ca a ei: „Am hotărât să mă despart de el, odată ce şeful Cadrelor CC PMR îmi sfătuieşte acest lucru". Astfel, după ce problema loialităţii a fost tranşată în favoarea partidului, Natalia Scurtu a „aranjat mutarea lui în altă locuinţă"

---

1. Natalia Scurtu-Corotcova, „Declaraţia complimentară", *ibidem*, ff. 38-39.

și și-a „schimbat" numele obținut în urma căsătoriei, reluându-și vechiul nume. Mai arăta că „nu de mult am înaintat și cererea de divorț". Aparent, decizia ei a fost inspirată: soțul a fost ulterior suspendat din partid, după discuția cu Simion Bughici, deși situația lui rămânea neclarificată. Motivul: „Ancheta făcută n-a dovedit nimic precis". Natalia Scurtu își încheia „confesiunea" astfel:

> Eu trăiesc singură cu fetița mea. Toată viața mea e cuprinsă în muncă. Am încredere fermă că voi ști să înving toate greutățile, fiind ajutată și îndrumată de Partidul nostru, care m-a ajutat și îndrumat în toată viața mea[1].

O altă viață dedicată partidului, cum s-ar spune.

Acțiunile și experiențele membrilor PCdR originari din Basarabia

Alte rubrici ce au trebuit completate de cei care au activat în PCdR sau au sprijinit în vreun fel partidul și mișcarea comunistă au fost: „Ce muncă a făcut sau ce sprijin a dat partidului și mișcării muncitorești", „în ce localități și în ce ani (de când și până în când)", „Dacă a fost arestat, judecat și condamnat în ilegalitate pentru activitate revoluționară antifascistă, pentru ce fapte", „Împreună cu cine", „Ce condamnare a avut și unde a făcut-o", „Dacă a fost internat în lagăr, unde, pentru ce fapte" și „Cum s-a purtat la proces, în închisoare, în lagăre".

Toate aceste rubrici ne permit să observăm atât tipurile de acțiuni ale autodeclaraților membri de partid și locurile unde au activat, cât și principalele evenimente represive. Astfel, numărul evenimentelor represive menționate de aceștia indică riscurile asumate de cei care făceau parte din partid și mai ales numărul celor care au fost arestați, judecați, condamnați și internați în lagăre ca urmare a activității în cadrul PCdR.

La rubrica „Activități", membrii PCdR au indicat foarte rar doar o singură activitate; de regulă, au trecut mai multe. Unii nu au indicat activitățile lor ca membri de partid, ci au trecut în fișă diferitele funcții deținute în organizația comunistă. Pe acestea le-am considerat acțiuni

1. *Ibidem*, f. 39.

organizatorice, având în vedere ce declarau unii dintre ei că presupunea funcţia respectivă. Astfel, 15 au menţionat că au avut activităţi organizatorice în partid: Mihail Bălţeanu (secretar de celulă), Rita Bălţeanu (membră a CJ Bălţi al PCdR), Maria Barbu (membră în Comitetul UTC, membră în CJ Bălţi), Nicolae Celac (membru în Biroul PCR Oltenia), Pavel Chirtoacă (membru în Comitetul din Bucureşti al PCR, în comitetele regionale Muntenia, Dunărea de Jos, Bucovina), Ion Citac (membru în Regionala PCR Iaşi, secretar de celulă), Elisabeta Comnacu (secretar în CJ Chişinău al PCR), Ronea Gheorghiu (membru în Comitetul Regional PCR Moldova), Sima Halfin (membru în Comitetul Local PCR Galaţi), Sima Kişinevschi (membru în Comitetul de Partid din Bender), Asea Moraru (membru în Comitetul Regional Bălţi, instructor de raion), Suhaia Sara (membru în Comitetul Regional Basarabia), Leonte Tismăneanu (membru în Secretariatul PCR, sectorul Albastru), Elena Tudorache (secretar al Comitetului Regional Basarabia), Raia Vidraşcu (secretar în Comitetul Regional). De asemenea, răspunsurile a nouă dintre ei au fost eliptice, indicând doar că au întreprins „muncă de partid", fără să ofere alte detalii.

În urma unei analize a răspunsurilor consemnate în fişă la rubrica „Ce muncă a făcut sau ce sprijin a dat partidului şi mişcării muncitoreşti", reiese că principalele activităţi şi sarcini îndeplinite de membrii partidului în perioada interbelică erau: munca tehnică, ceea ce însemna atât identificarea şi amenajarea caselor conspirative, cât şi organizarea de tipografii şi tipărirea materialelor de partid şi a manifestelor; propaganda, adică răspândirea materialelor de partid şi a manifestelor; punerea locuinţei la dispoziţia partidului pentru organizarea de şedinţe şi găzduirea unor comunişti aflaţi în localitatea lor. Surprinde totuşi că foarte puţini dintre membrii de partid au menţionat dacă au sprijinit în vreun fel Ajutorul Roşu. Nu reiese nici dacă au participat la ajutorarea deţinuţilor comunişti din închisori şi a familiilor acestora.

Astfel, dintre cei 67 de membri, doar şase au declarat că au cotizat pentru Ajutorul Roşu (Ipolit Derevici, Niculae Gavrilenco, Sanda Roller, Nicolae Sârgu, Serghie Sevcenco, Jean Văleanu), doi că au colectat şi au strâns fonduri pentru Ajutorul Roşu (Pandeli Gamuaru şi Zlota Pandeli), iar alţi doi au arătat că s-au ocupat cu colectarea de alimente, îmbrăcăminte şi medicamente pentru deţinuţii politici (Elea Iţic şi Simon Vaisman). Totuşi, cinci au menţionat că au avut activitate în cadrul Ajutorului Roşu (Idis Avramescu, Pavel Ciorchică, Tobias Fusman, Nadia Grinman şi Sara Şulea), iar patru că au avut funcţii de conducere

în Ajutorul Roșu (Elisabeta Comnacu, Betty Goldstein, Natalia Scurtu, Raia Vidrașcu, Betty Zaharescu). Alte două persoane au menționat că le-au expediat colete deținuților din închisori (Goldița Pană și Ina Popescu). Astfel, potrivit răspunsurilor lor, membrii de partid par să fi fost mai puțin implicați în activități de ajutorare a deținuților comuniști din închisori, rolul lor fiind de a coordona activitatea Ajutorului Roșu.

Patru dintre ei au menționat că au fost voluntari în Divizia „Tudor Vladimirescu" sau în Divizia „Horea, Cloșca și Crișan" (Ipolit Derevici, Ana Lungu, Mihai Lungu, Serghei Sevcenco), opt că au lucrat în cadrul UTC, șase că au fost voluntari în Spania. Șase au precizat că au avut activități în cadrul organizațiilor studențești. Deși în epocă partidul încerca să-i mobilizeze pe cetățenii României la greve împotriva „exploatatorilor", doar patru oameni au declarat că au organizat greve în diferite momente din perioada interbelică. Alți doi au arătat că au participat la greve, iar trei la manifestațiile sau demonstrațiile din epocă. La rubrica „Munca în ilegalitate", cinci au precizat că au făcut parte din organizația Școlarul Roșu, iar alți doi că au făcut spionaj pentru URSS. Numele lor sunt arhicunoscute, la fel biografiile lor, în linii mari: Alexandru Nicolschi și Ion Vidrașcu (Ion Didenco).

Deși la prima vedere activitățile depuse de membrii de partid nu par extrem de amenințătoare pentru siguranța României interbelice, cu excepția celor de spionaj, surprinde numărul celor care au declarat că au avut de suferit ca urmare a calității de membru de partid și a muncilor îndeplinite în organizația comunistă. Ca atare, principala experiență a comuniștilor români originari din Basarabia care au activat în perioada interbelică în PCdR și au rămas după 23 august 1944 în România a fost închisoarea. Această experiență reprezintă, după cum voi arăta în studiul de față, cea mai semnificativă diferență dintre cei care s-au declarat membri de partid și cei care au afirmat că au fost simpatizanți. Experiența închisorii ca element formativ apare frecvent și la membrii UTC.

În urma interogării bazei de date în funcție de evenimentele represive indicate de membrii PCdR, a rezultat o situație a represiunii care îi privește pe membrii PCdR originari din Basarabia.

Dintre cei 67 de comuniști autodeclarați, 57 au fost arestați, iar 43 au ajuns în procese. Eficacitatea justiției interbelice tinde spre maximum: 39 au fost condamnați la diferite pedepse privative de libertate. Alte două pedepse au fost pronunțate în contumacie. Dintre cei condamnați,

38 au precizat că au stat în detenţie. Unul dintre ei menţiona în fişa de recensământ că a fost condamnat în contumacie. Alţi 20 au fost internaţi în lagăre, dintre care cinci în lagăre de pe teritoriul Franţei. De asemenea, din totalul comuniştilor arestaţi, judecaţi şi condamnaţi, cinci au fost deportaţi în Transnistria în timpul războiului.

Nu toţi cei condamnaţi au consemnat în fişele completate şi cuantumul pedepselor. O parte însă au făcut-o, ceea ce ne permite să observăm care au fost pedepsele primite. Dintre comuniştii condamnaţi, 24 au trecut şi cuantumul pedepselor. Cea mai mică pedeapsă identificată este de 15 zile, iar cea mai aspră sentinţă pronunţată a fost o condamnare la moarte. Pedeapsa cea mai mică a fost declarată de Maria Popescu-Puţuri, care a indicat 1942 drept an al sancţiunii. Ulterior, a fost internată în lagărul de la Târgu Jiu. Datele colectate indică faptul că, în 1941, după începerea războiului, cuantumul pedepselor a crescut. Astfel, în anii celui de-al Doilea Război Mondial au mai fost pronunțate o sentinţă la muncă silnică pe viaţă (Alexandru Nicolschi în 1941), o alta la 25 de ani muncă silnică în 1942 (Elena Iţic), două de zece ani în 1941 şi 1943 (Lidia Lăzărescu, respectiv Alexandru Răileanu). În anii 1930, pedeapsa cea mai mare pronunţată pentru unul dintre cei 39 de comunişti condamnaţi a fost de zece ani (Ion Vidraşcu, condamnat în 1933 pentru spionaj), urmate de alte două de opt ani pronunţate în 1928 (Clara Cuşnir-Mihailovici) şi 1935 (Alexandru Rogojinschi). În general, pedepsele primite de comunişti în perioada interbelică variază de la câteva luni la cinci ani, cu excepţia celor de opt şi zece ani deja menționate.

După cum am văzut, printre pedepsele declarate se regăseşte şi o condamnare la moarte, pentru Elena Tudorache (n. 10 februarie, în comuna Hârtopul Mare, judeţul Orhei, de origine etnică declarată română, de profesie brodeză, membră de partid din 1929). Ea susținea în fişa de recensământ că ar fi primit condamnarea în 1944. Însă investigaţii ale Comisiei de Control din 1952 pun la îndoială veridicitatea informaţiei. Rezultatul lor sugerează că, de fapt, nu a fost reală, ci a fost produsă de aceasta cu scopul de a-şi crea imaginea unei eroine a mişcării comuniste. Documentele partidului susțin că s-a folosit de această imagine pentru ascensiunea în cadrul mişcării comuniste. Astfel, afirmaţia de la începutul studiului conform căreia aceste fişe au fost folosite şi pentru descoperirea celor care au trădat partidul în ilegalitate sau în timpul anchetelor la care au fost supuşi este ilustrată de cazul Elenei Tudorache. Ca atare, merită să ne oprim puţin asupra biografiei sale.

Studiu de caz: Elena Tudorache

Prea multe informații despre biografia sa dinaintea intrării în partidul comunist nu se cunosc. Cele mai multe date existente o indică drept parașutată în România spre sfârșitul războiului, membră în CC al PCR imediat după 23 august 1944[1]. Nici documentele create de cadriștii perioadei comuniste nu sunt generoase în această privință, deși Elena Tudorache e un personaj amintit de ceilalți ilegaliști. Astfel, povestea ei recuperată începe odată cu anul 1929, când s-ar fi alăturat partidului comunist. Din acest moment, a lucrat ca „tehnică" în cadrul Ajutorului Roșu și al organizațiilor de partid din Chișinău și București. În 1934-1940, a fost membră în Comitetul de Partid al PCdR București, sectorul Albastru, iar ulterior în cel din sectorul Roșu. În urma cedărilor teritoriale din iunie 1940, mai mulți comuniști basarabeni au plecat, cu acordul PCdR, în Basarabia. Printre ei se regăsește și Elena Tudorache.

Inițial, în Moldova sovietică/Uniunea Sovietică a lucrat la un atelier de cizmărie din Chișinău, apoi la o fabrică de textile. Între septembrie 1942 și august 1943 a urmat o școală de partid cu durata de un an, iar după înființarea Diviziei „Tudor Vladimirescu" a fost încadrată în funcția de locțiitor politic la Batalionul Sanitar, primind gradul de sublocotenent. Spre sfârșitul războiului, în iulie 1944, a fost parașutată cu un grup de partizani, condus de soțul ei, Serghei Sevcenco, în județul Bacău.

La scurt timp, parașutiștii sovietici au fost încercuiți de jandarmi. Potrivit documentelor de partid, în timpul luptelor cu aceștia și la sugestia soțului, Elena a părăsit grupul pentru a se salva. Îmbrăcată în haine țărănești, a încercat să-și piardă urma, însă a fost capturată de Legiunea de Jandarmi Bacău și cercetată.

Ancheta CCP din 1952 a descoperit că, de fapt, contrar declarațiilor sale de până atunci, aceasta colaborase cu organele polițienești. În timpul investigațiilor la care a fost supusă, a declarat misiunea grupului. Mai mult, a indicat și componența acestuia, oferind informații inclusiv despre soțul ei. Referatul întocmit după ce au fost anchetați

1. Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR. 1945-1989. Dicționar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 586-587.

ofiţerii care au participat la cercetarea ei din 1944 sintetizează faptele pentru care a fost arătată ca având o „comportare laşe în faţa duşmanului":

> [A declarat] că se numeşte Elena Tudorache, soţia lui Sevcenco Serghei care în 1937 a plecat voluntar în Spania pentru a lupta în Armata Republicană. A arătat că Sevcenco Serghei a fost internat în lagărele din Franţa, de unde apoi a fost repatriat în URSS şi a lucrat la Kuibâşev ca ajustor. A declarat că ea a plecat în URSS, în 1940, după eliberarea Basarabiei, că a stat la Chişinău, Rostov, Tiflis, iar în decembrie 1943 a fost chemată la Moscova la un comandament sovietic care a îndrumat-o în Divizia Tudor Vladimirescu, lângă oraşul Riazani, unde era şi locot. Sevcenco Serghei din Divizionul anticar al Diviziei. Că a fost trimisă în delegaţie la Comandamentul Frontului 2 Ucrainean, apoi a plecat cu Sevcenco în satul Cucueţii Noi, unde a făcut instrucţie şi unde Sevcenco i-a spus că va pleca în misiune în România pentru a face sabotaje şi acte teroriste. A arătat că au fost paraşutaţi din avioanele U2, că Sevcenco a fost comandantul acestei grupe, că au fost înarmaţi cu pistoale, mitraliere germane, revolvere TT etc. (din material oficial). La Curtea Marţială din Brăila a menţinut declaraţia dată la cercetările dela Odobeşti, adăugând în plus că în grupul de partizani a fost şi căpitanul Obuhov (care nu fusese arestat), a dat adresa unde a locuit în Bucureşti înainte de plecarea în URSS[1].

Ceea ce nu spune referatul comisiei este că grupul a fost capturat în urma trădării lui de către unul dintre componenţi, Constantin Popescu (după paraşutare, acesta s-a predat autorităţilor poliţieneşti, cărora le-a indicat locul unde se aflau ceilalţi paraşutişti), dar şi că Elena Tudorache a recunoscut, după ce împotriva ei au fost folosite metode violente. De altfel, conform referatului Securităţii, întocmit în urma anchetării ofiţerilor de la Legiunea de Jandarmi Bacău, membrii grupului l-au asasinat pe Constantin Popescu după 23 august 1944[2].

În momentul apariţiei acestor informaţii despre comportamentul său din timpul anchetei din 1944, Elena Tudorache se afla în plină ascensiune în cadrul ierarhiei comuniste şi ca urmare a imaginii de partizană pe care şi-o construise. Astfel, între noiembrie 1945 şi februarie 1948, a fost membră în CC al PCR, iar în următorii ani a fost activistă cu funcţii de conducere în Secţia Organizatorică a CC al PMR. Ulterior, a fost şefa Secţiei Industrie Uşoară din cadrul CC al PMR.

1. „Referat" din 1 iulie 1952 al CCP despre Elena Tudorache, în ANIC, colecţia 53, dosar T/833, ff. 1-2.
2. *Ibidem*, ff. 8-10.

În perioada verificării membrilor de partid din anii 1948-1950, a făcut parte şi dintr-o comisie centrală de verificare. Totodată, a deţinut o funcţie de conducere şi în cadrul Ministerului Finanţelor. Pe lângă „comportarea laşe" din anchetă, a mai fost învinuită şi de „împăciuitorism" faţă de Vasile Luca. Consecinţa descoperirii acestor informaţii despre trecutul ei a fost îndepărtarea din funcţiile de conducere avute în cadrul partidului, fiind trimisă să lucreze în aparatul de stat.

Grupul simpatizanţilor din Basarabia

Interogarea bazei de date în funcţie de relaţia cu partidul a indicat că 89 dintre respondenţi s-au declarat *simpatizanţi*. Din situaţie reiese că cei mai mulţi simpatizanţi declaraţi s-au născut între 1910 şi 1914 (29 - adică 33%) şi între 1900 şi 1904 (22 - 20%). Cei mai puţini sunt cei născuţi începând cu 1920 (4 - 4%). Situaţia celorlalţi este următoarea: 13 s-au născut înainte de 1900 (15%), 11 între 1905 şi 1909 (12%) şi 11 între 1915 şi 1919 (12%). De aici, putem constata o similitudine între grupul simpatizanţilor şi cel al membrilor PCdR. În cazul celor două categorii politice identificate, cei mai mulţi reprezentanţi provin din *c4*. O deosebire este ponderea celor născuţi înainte de 1900 (13).

Din punctul de vedere al originii etnice declarate, cei mai mulţi simpatizanţi au provenit din rândul românilor (43 – adică 48%), al evreilor (23 – 26%) şi al ruşilor (7 – 8%). Restul etniilor au dat următorii reprezentanţi în rândul simpatizanţilor: patru ucraineni (4%), trei bulgari (3%), un găgăuz (1%), un maghiar (1%). Printre simpatizanţi, întâlnim şi unul care s-a declarat evreu-român, cinci care nu au precizat originea etnică la rubrica „Naţionalitatea" şi un alt simpatizant a cărui origine etnică nu a putut fi descifrată. Originea etnică reprezintă una dintre principalele deosebiri ale simpatizanţilor faţă de grupul membrilor PCdR. Dacă în cazul membrilor ponderea cea mai mare o au evreii, în rândurile simpatizanţilor cei mai mulţi au fost etnici români.

Din punctul de vedere al sexului, cei mai mulţi simpatizanţi erau bărbaţi (59 – adică 66%), în timp ce femeile care au simpatizat cu mişcarea şi partidul comunist au fost în număr de 30 (34%). Dintre bărbaţii simpatizanţi, cei mai mulţi s-au declarat de origine etnică română (33 – 56%), apoi 11 evrei (19%) şi cinci ruşi (8%). Restul şi-au consemnat în fişe următoarea etnie: trei bulgari (5%), trei ucraineni (5%),

un găgăuz (2%), iar trei nu şi-au precizat etnia. O a doua diferenţiere o reprezintă recrutarea simpatizanţilor în special din rândul bărbaţilor, femeile fiind majoritare printre membrii PCdR.

În cazul femeilor simpatizante nu se mai păstrează aceeaşi repartiţie pe etnii. Femeile evreice au fost cele mai numeroase (12 – 40%), ele fiind urmate de cele declarate românce (10 – 34%). Răspunsurile celorlalte femei simpatizante indică următoarea prezenţă: două rusoaice, o ucraineancă şi o maghiară. De asemenea, în rândul femeilor s-au înregistrat şi un răspuns care a indicat drept origine etnică evreu-român, două persoane care nu şi-au declarat originea etnică şi o persoană al cărei răspuns nu a putut fi descifrat.

Din câte am observat în partea destinată membrilor de partid, activitatea de membru era una extrem de riscantă. 57 dintre cei 67 de autodeclaraţi membri de partid înainte de 1944 au fost arestaţi. Dintre aceştia, 43 au fost judecaţi, iar 39 condamnaţi. Era la fel de riscantă şi activitatea de simpatizant? Un răspuns îl putem afla interogând baza de date în funcţie de evenimentele represive menţionate de simpatizanţi în fişa de recensământ.

Chiar dacă riscurile nu erau similare cu cele din cazul membrilor, din totalul de 89 de simpatizanţi declaraţi, 44 (49%) au fost arestaţi, 21 (24%) au fost judecaţi, 15 (17%) fiind condamnaţi. A mai fost pronunţată o pedeapsă cu suspendare de două luni în contumacie (Valentina Drăghici). 13 (15%) au spus că au fost închişi în diferite penitenciare.

Analiza originii etnice a celor care au menţionat evenimentele represive relevă că cei mai mulţi arestaţi s-au declarat români (22 din 44). Dintre aceştia, opt au ajuns în proces, cinci fiind condamnaţi, iar patru au afirmat că au stat în penitenciare. O situaţie interesantă găsim însă în cazul celor declaraţi ruşi. În fişele de recensământ, şapte persoane s-au declarat ruşi. Toţi au fost arestaţi în perioada interbelică. În proces au ajuns patru, iar trei au fost condamnaţi. Doi ruşi, care nu suferiseră o condamnare, aveau să fie internaţi în lagăre.

Dacă graficele realizate în urma interogării bazei de date ne-au indicat principalele caracteristici ale celor declaraţi simpatizanţi (cohorta din care fac parte, relaţia cu partidul, originea etnică, evenimentele represive), ne putem întreba cât de importanţi au fost ei pentru mişcarea comunistă şi ce acţiuni au îndeplinit înainte de 23 august 1944. La aceste două întrebări, voi încerca să ofer un răspuns în baza documentelor din epocă ale partidului comunist şi a acţiunilor declarate de aceştia în fişele completate în 1951-1952.

În 1924 a avut loc Congresul al III-lea al PCdR. Pe ordinea de zi figurau opt puncte. Dintre acestea, ne interesează pentru secțiunea de față a studiului punctul 7 – „Organizarea". În cadrul respectivului punct, comuniștii au realizat încadrarea pe categorii politice a celor care se aflau în angrenajul partidului în funcție de relația cu organizația (membru PCdR, membru UTC, simpatizant). Totodată, au fost indicate și principalele sarcini care le reveneau acestora. La congres a fost stabilit și modul în care avea să funcționeze partidul începând cu acest an. Astfel, pentru istoria interbelică a partidului comunist, 1924 reprezintă un moment de cotitură. S-a hotărât trecerea de la acțiunile violente, fățișe și directe (de exemplu, revoltele de la Tatar Bunar, Hotin și Bender) la un mod de acțiune camuflat și prin intermediul unor organizații și persoane controlate de comuniști.

Rolul simpatizanților a fost expus în următorul paragraf:

> Sarcina de căpetenie a organizației este de a stabili legătura cu massele și de a-și asigura conducerea lor. Pentru ușurarea acestor sarcini, fiecare celulă, și fiecare fracțiune a Partidului trebue să adune împrejurul ei o grupă de *simpatizanți* [subl. în original], care iau parte în chip activ la toate demonstrațiile Partidului și sprijinesc propaganda, munca sindicală, răspândirea literaturei și presei partidului, procurarea de locuințí ilegale etc. Din mijlocul acestor organizații de partid își recrutează Partidul membri noi[1].

După cum reiese din pasajul de mai sus, simpatizanții aveau să joace un rol extrem de important în cadrul mișcării comuniste. Ei reprezentau prima rezervă de cadre din care urmau să fie recrutați viitorii membri de partid, una dintre principalele resurse umane prin care partidul intenționa să-și disemineze mesajul, dar și cei ce erau convocați să participe la acțiunile organizate de partid (propagandă, muncă de partid, identificarea caselor conspirative, acțiuni).

De altfel, indicația transmisă structurilor comuniste era ca în jurul fiecărei celule de partid să funcționeze câte o grupă de simpatizanți. Existența unui număr mare de simpatizanți în recensământul intern al partidului din 1951-1952 arată potențialul partidului de creștere numerică, posibilitate confirmată și de traiectoriile profesionale ale simpatizanților după 23 august 1944 și de poziția lor față de partidul

1. „Moțiunile și Rezoluțiile Congresului al III-lea al PC", AOSPRM, colecția 50, inventar 3, dosar 446, f. 23.

comunist. Dintre cei 89 de simpatizanţi, 72 au devenit ulterior membri de partid. Astfel, opt au intrat în partid în 1944, 47 în 1945, opt în 1946, şase în 1947, unul în 1948 şi unul în 1950. Unui simpatizant i-a fost recunoscut ulterior stagiul din 1943: Avram Gaisiner.

Desigur, nu putem exclude oportunismul unora, dar nici nu ne putem îndoi de ataşamentul altora. Acest ataşament este indicat şi de evenimentele represive suferite de aceştia în perioada ilegalităţii ca urmare a interacţiunii simpatizanţilor cu mişcarea comunistă şi de acţiunile desfăşurate pentru sprijinirea partidului comunist. Ajunşi în închisoare, au fost supuşi, cel mai probabil, unui proces de îndoctrinare. Cazul lui Avram Gaisiner se evidenţiază prin anul recunoaşterii stagiului de partid (1943), ceea ce l-ar încadra în grupul membrilor de partid, nu în cel al simpatizanţilor. Cu toate acestea, nu s-a declarat membru de partid din ilegalitate. Această recunoaştere i-a fost conferită de CCP pe 2 martie 1949, dată la care a fost discutată situaţia sa.

Potrivit referatului întocmit atunci, Avram Gaisiner a intrat în „mişcarea revoluţionară" în 1926, în perioada studiilor universitare la Praga. În 1927 a fost primit membru în Partidul Comunist din Cehoslovacia, iar în 1929 a fost expulzat. Pentru un timp, a activat în Viena, apoi într-un oraş din Germania, care nu este menţionat. Revine în România în 1931, cu ajutorul unui membru PCdR. Aici a lucrat iniţial în redacţia ziarului *Steagul Roşu*, apoi a fost trecut în aparatul tehnic al CC. A îndeplinit funcţia de tehnic de partid până în 1937. Documentele de partid identificate arată că şi-a întrerupt activitatea ca urmare a unei depresii, reluând-o în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, perioadă în care se afla pe teritoriul Uniunii Sovietice. În 1943 a fost cooptat ca traducător în redacţia românească a Editurii în Limbi Străine din Moscova. Astfel, recunoaşterea stagiului de partid şi acordarea calităţii de membru i-au fost date ca urmare a activităţii sale din timpul războiului, deşi documentele vremii arată că fusese încă din 1927 membru al PC din Cehoslovacia[1].

La fel ca membrii de partid declaraţi, şi simpatizanţii au oferit mai multe răspunsuri la rubrica referitoare la activităţile din cadrul mişcării comuniste şi la sprijinul acordat partidului în perioada interbelică. Pentru a vedea însă principalele activităţi şi acţiuni ale acestora, am

1. „Extras din Proces-Verbal nr. 2 al Şedinţei Comisiei de Control al CC al PMR din 2.III.1949", despre cazul Avram Gaisiner, ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar G/1386, f. 1.

identificat câteva categorii în baza răspunsurilor oferite de simpatizanţi: 1) *întrajutorare* (activități în cadrul sau pentru Ajutorul Roşu sau pentru ajutorarea deţinuţilor comunişti şi a familiilor acestora sub diverse forme); 2) *găzduire*; 3) *propagandă*; 4) *culegere de informații* (spionaj); 5) *activități de sabotaj* (partizani); 6) *legături* (activități de curierat); 7) *acțiuni organizatorice* (organizare de greve); 8) *acțiuni revendicative* (participare la greve).

În cadrul primei categorii, am inclus acele răspunsuri care indicau activități în cadrul sau pentru Ajutorul Roşu sau pentru ajutorarea deţinuţilor comunişti ori a familiilor acestora sub diverse forme. A doua categorie îi include pe toți cei care au menționat că locuințele lor au fost puse la dispoziția partidului, au funcționat drept case conspirative ori au fost folosite pentru organizarea de şedinţe, pentru găzduirea unor comunişti sau pentru adăpostirea şi ascunderea unor materiale de partid.

Din răspunsurile consemnate la rubrica despre activitatea depusă in mişcarea comunistă înainte de 23 august 1944, 29 au arătat că au cotizat sau au contribuit la Ajutorul Roşu, 14 că au colectat „fonduri" pentru această organizație. Două persoane au menționat că au dus activitate în Ajutorul Roşu, iar alte două că au sprijinit Ajutorul Roşu.

Ajutorarea deţinuţilor comunişti a fost indicată de 18 simpatizanți, principalele forme de ajutorare menționate fiind ajutorul în bani, produse alimentare sau îmbrăcăminte, colectarea de alimente, haine şi medicamente, expedierea de colete deţinuţilor din închisori. Unii dintre aceştia au scris simplu în fişă, fără alte informaţii, că i-au ajutat pe deţinuţi.

Implicarea în acțiunile de întrajutorare poate fi văzută şi ca o formă de propagandă. Prin intermediul lor, simpatizanții luau contact nu doar cu emisarii partidului, ci şi cu mesajele acestora. Probabil, dacă nu ar fi fost convinşi sau cel puțin sensibilizaţi, nu ar fi donat pentru cei închişi.

Propaganda a fost o altă activitate trecută în fişă de simpatizanți. Principala formă de propagandă identificată în baza răspunsurilor era răspândirea de manifeste (20 de răspunsuri). O altă activitate frecvent întâlnită printre simpatizanți a fost cea de gazdă: patru au declarat că locuinţa lor a fost casă conspirativă, iar cinci că s-a aflat la dispoziția partidului. În afară de aceste răspunsuri, ei au menționat că în casele conspirative sau în locuinţele aflate la dispoziția partidului aveau loc şedinţe, erau găzduiți membri ai mişcării, dar şi că erau adăpostite materiale de partid. Pe lângă cele şapte răspunsuri, au mai fost înregistrate altele ce indică tot o formă de gazdă, fără ca respectivii să fi

precizat dacă locuinţa lor se afla la dispoziţia partidului sau dacă era casă conspirativă: găzduirea unor comunişti şi faptul că în casele lor aveau loc şedinţe. Printre gazde găsim şi persoane care se ocupau cu răspândirea de manifeste. Astfel, activitatea gazdelor nu se rezuma doar la găzduirea unor emisari comunişti, ci presupunea şi participarea la acţiuni de propagandă sau de curierat. De asemenea, unii au mai menţionat că au participat la grevele iniţiate de partid sau chiar că le-au organizat.

O altă activitate în care s-au remarcat simpatizanţii a fost cea de spionaj. Şapte dintre ei au declarat ca au făcut spionaj în favoarea Uniunii Sovietice, spre deosebire de membri (unde doar doi au menţionat printre activităţi şi pe cea de spionaj). Cei şapte spioni din rândul simpatizanţilor sunt: Simion Alexencov (n. 23 august 1918, Tatar Bunar, de profesie tâmplar, origine etnică declarată ucraineană), Claudia Bontaş (n. 3 noiembrie 1904, Bălţi, de profesie învăţătoare, origine etnică declarată ucraineană), Valeriu Bucicov (n. 8 decembrie 1910, Cetatea Albă, de profesie tâmplar, origine etnică declarată ucraineană), Andrei Jitaru (n. 24 septembrie 1916, Cetatea Albă, de profesie muncitor, origine etnică declarată română), Alexei Maximenco (n. 19 februarie 1905, Ismail, de profesie funcţionar, origine etnică declarată rusă), Eugen Sârbu (n. 1 martie 1902, Hotin, de profesie profesor, originea etnică declarată română), Eufrosina Volosinova (n. 25 septembrie 1904, Cetatea Albă, de profesie ţesătoare, origine etnică nedeclarată). În general, cei care au activat şi ca spioni ai URSS în România interbelică sunt persoane necunoscute astăzi sau care s-au pierdut în anonimat după 23 august 1944. Excepţia o reprezintă Valeriu Bucicov.

Biografia comuniştilor şi a simpatizanţilor partidului a fost influenţată într-un grad mai mare sau mai mic de evenimentele istorice din timpul copilăriei, al adolescenţei, dar şi de cele din perioada formării lor ca adulţi. Între acestea, evenimentele represive par să fi deţinut un rol major pentru creionarea psihologiei lor. O parte semnificativă au trecut prin închisorile României interbelice sau cel puţin au fost arestaţi. Cei care nu au ajuns în penitenciare au drept eveniment principal experienţele din ilegalitate. Privind însă la o scară mai largă, anul naşterii sugerează că principalele evenimente care şi-au lăsat influenţa asupra lor au fost Primul Război Mondial, Revoluţia Bolşevică, unirea din 1918 şi criza economică de la sfârşitul anilor 1920. Un exemplu privitor la influenţa exercitată de aceste evenimente este biografia lui Alexei Maximenco, asupra căreia mă voi opri în continuare.

Începutul Primului Război Mondial a afectat situația financiară a familiei Maximenco. Într-o autobiografie din 7 iulie 1949, Alexei arată că, în urma căsătoriei cu o fată cu „oarecare stare", tatăl său a primit ca zestre o sumă de bani destul de semnificativă. Cu aceasta și-a deschis o cârciumă, de pe urma căreia avea să își întrețină familia. Afacerile par să îi fi mers bine, astfel încât în anii următori a cumpărat și câteva hectare de pământ. În 1914, ca o consecință a declanșării războiului, cârciuma a fost închisă, iar capul familiei a fost nevoit să găsească o altă sursă de venit pentru el, soție și cei patru copii. Liniștea și siguranța ce păreau să caracterizeze până atunci situația familiei Maximenco s-au evaporat. Din acest moment, nimic nu va mai fi la fel, mai ales pentru adolescentul Alexei. În același an în care începea războiul, iar cârciuma familiei falimenta, Alexei Maximenco intra la liceu[1].

Probabil unul dintre evenimentele cele mai semnificative din biografia lui a fost însă Revoluția Bolșevică. Pornind de la acest eveniment, el își construiește în autobiografii imaginea unui adolescent care a fost influențat de revoluție încă din 1917. Nu ezită să își asume o identitate protosovietică. De altfel, Alexei indică și existența unui fel de soviet al copiilor ce funcționa în școala sa.

> Revoluția rusă din 1917 m-a găsit la Cherci [Kerci], unde în cadrul liceului și sub conducerea elevilor din clasele superioare am luat parte la toate manifestațiile politice și am luat cunoștință de ideile revoluționare și de problemele sociale. În liceu fiind format și comitetul școlar din elevi.[2]

Treptat, această imagine evoluează spre cea a unui erou din primii ani de existență ai regimului sovietic. Ea este strâns legată de cea a unui personaj controversat din istoria interbelică a Basarabiei: Grigore Cotovschi.

> În 1920 (în vacanța de vară), după ocuparea Basarabiei de către România, am întreprins singur, clandestin bineînțeles, o călătorie în Rusia Sovietică. Sosind la Tiraspol m-am înrolat voluntar în brigada specială de cavalerie a lui Cotovschi și am plecat pe frontul polonez[3].

Datele despre această perioadă sunt incomplete. El nu insistă mult asupra acestui episod. De altfel, Alexei Maximenco redă într-o altă

---

1. Alexei Maximenco, „Autobiografia" din 5 iunie 1946, ANIC, colecția 53, dosar M/88, f. 125.
2. *Ibidem*, ff. 125-126.
3. *Ibidem*.

autobiografie o informaţie prin care arată că ar fi avut chiar un „scurt popas" în „Detaşamentul special C(e)K(a) comisia extraordinară pentru reprimarea contrarevoluţiei din Tiraspol". Cronologic, acest „scurt popas" este plasat chiar anterior înrolării sale în brigada lui Cotovschi.

Această exuberanţă de eroism pare să se fi terminat odată cu reînceperea şcolii. Totuşi, Maximenco evidenţiază în autobiografia sa rolul iniţiatic al aventurii sale sovietice şi apariţia primelor semne ale unei conştiinţe de clasă:

> La terminarea vacanţei m-am întors acasă, învoindu-mă de la unitate pentru continuarea studiilor. [...] Din călătoria aceasta am făcut cunoştinţă mai adâncă cu situaţia din URSS, cu scopurile, esenţa şi tendinţele guvernului sovietic, mi le-am însuşit şi am început să le propag atât în şcoală, cât şi între ţăranii din sat, cu care de altfel am fost întotdeauna în relaţii foarte bune[1].

Deşi prezintă toate aceste informaţii în autobiografiile sale, după terminarea liceului, conştiinţa sa de clasă, ce părea să se nască drept urmare a experienţelor menţionate, nu l-a îndreptat spre partidul comunist. În „povestirile sale despre sine" nu apare nicio informaţie conform căreia ar fi luat contact cu organizaţia comunistă sau căreia ar fi avut legături cu aceasta. Traseul urmat sugerează intenţia sa de a se integra în noul stat. Astfel, în 1923, la terminarea liceului, vine în Bucureşti şi se înscrie la şcoala de ofiţeri. Renunţă după o lună. Motivele invocate după 23 august 1944: „starea reacţionară de acolo" şi „experienţa din Armata Roşie". Se angajează la Societatea de Asigurări pentru scurt timp, iar în 1924 la Atelierele Griviţa.

Totuşi, prin informaţiile existente în autobiografii, transmite că ar fi păstrat un oarecare contact cu mişcarea comunistă, prin reîntâlnirea în Bucureşti a unor colegi de liceu mai vârstnici. Aceştia sunt descrişi ca fiind „foarte avansaţi cu teoriile marxiste şi activau". Maximenco subliniază că „sub influenţa şi dirijarea lor mi-am format convingerile marxiste şi m-am îndreptat definitiv spre activitatea politică comunistă".

După terminarea stagiului militar, în 1929, îşi reia serviciul la Atelierele Griviţa. Desigur, nu uită să menţioneze în autobiografiile sale că la locul său de muncă obişnuia să introducă volume publicate şi literatură comunistă.

Un moment semnificativ îl reprezintă arestarea sa din 7 iunie 1940. De regulă, în autobiografiile sale, motivul reţinerii este eludat. Ascunderea

1. *Ibidem*, f. 126.

unor aspecte compromițătoare este comună autobiografiilor scrise de comuniști. Ioana Cîrstocea remarca faptul că, atunci când se aflau în situația de a-și rescrie istoriile familiale, omiteau din aceste constructe biografice „detaliile considerate compromițătoare”[1]. Foarte probabil, o practică similară exista și în cazul istoriilor personale. Însă de cele mai multe ori ele erau descoperite de vigilenții lucrători de cadre. Un astfel de caz este și cel al lui Alexei Maximenco.

În mai multe documente create de CCP sunt redate motivele arestării sale. Referatele partidului mai arată că Alexei Maximenco avea un interes personal să treacă destul de repede peste acest episod:

> După eliberarea Basarabiei de către Armatele Sovietice a făcut cerere de repatriere, însă după câteva zile, în vara 1940, a fost arestat de SSI fiind implicat într-o organizație de spionaj în favoarea URSS. *La cercetări a arătat prin cine a luat legătura, misiunile pe care le-a avut, cât putuse îndeplini din ele, numele lui conspirativ, numărul de telefon prin care putea lua legătura, ce sume de bani primise. A arătat deasemeni că știa că și Ciumacenco și Malâi, care fuseseră arestați înaintea lui, aveau aceeași activitate* [subl. în original]. [...] La judecarea procesului de către Curtea Marțială, în octombrie 1940, la interogatoriu și-a menținut în bună parte declarația dată la primele cercetări[2].

Cazul său este un alt argument că unul dintre scopurile verificării membrilor de partid din ilegalitate l-a reprezentat identificarea celor care au trădat mișcarea în ilegalitate. Acest obiectiv era realizat în colaborare cu structurile Securității, care dispuneau de posibilitatea de a-i identifica pe foștii angajați ai organelor polițienești din perioada interbelică și de a-i interoga cu privire la acei comuniști ce erau verificați după 23 august 1944. De altfel, informații adiționale despre comportamentul lui Alexei Maximenco au fost aflate atât în urma audierilor ofițerilor SSI care l-au anchetat în 1940, cât și după identificarea dosarelor și documentelor ce i-au fost întocmite în acel an. Investigațiile realizate de Securitate oferă mai multe informații despre activitatea lui de spionaj.

1. Ioana Cîrstocea, „Eșalonul de mijloc al partidului unic – norme și practici de promovare”, în Marius Oprea (coord.), Nicolae Videnie, Ioana Cîrstocea, Andreea Năstase, Stejărel Olaru, *Securiștii partidului. Serviciul de Cadre al PCR ca poliție politică. Studiu de caz: arhiva Comitetului Municipal de Partid Brașov*, Polirom, Iași, 2002, p. 48.
2. „Referat” din 11 februarie 1952 al Comisiei Controlului de Partid despre cazul lui Alexei Maximenco, ANIC, colecția 53, dosar M/88, f. 15.

Într-o declaraţie din timpul anchetei la SSI, Alexei Maximenco plasa începutul activităţii sale de spionaj în februarie 1940, când a fost vizitat de Ion Ciumacenco, care i-a spus că „în prima duminică va veni" la el „un domn dela Leg. Sovietică pentru a conveni asupra chestiunei predării lecţiilor de română". La data indicată a fost vizitat de un angajat al Legaţiei Sovietice, care i-a cerut să-i predea lecţii de română. În timpul discuţiilor însă, acesta se interesa de originea, studiile şi locul lui muncă. I-a mai propus, de asemenea, să îl ajute cu traducerea din română în rusă a unor articole, propunere pe care Alexei a acceptat-o. În urma predării primelor traduceri, în general articole de ziar, după cum susţinea, a fost recompensat cu sume considerabile de bani. Treptat, a primit şi materiale mai complicate (de exemplu, bugetul extins al României), dar şi alte sarcini.

Maximenco susţine că iniţial nu a realizat că fusese implicat într-o acţiune de spionaj, ci a ajuns la această concluzie doar atunci când i s-a cerut ca, după întoarcerea sa de la concentrările militare, să ofere informații despre trupe şi mişcările lor. Potrivit acestuia, reacţia sa a fost să se lase purtat de val şi să accepte banii oferiţi de reprezentantul sovietic:

> Între timp au fost decretate concentrări, primind şi eu ordinul de chemare. Cu această ocazie a venit vorba de armata română și domnul în chestiune m-a întrebat, cerându-mi să mă interesez despre trupe, armament, deplasări de trupe şi tot ce este în legătură cu armata. Atunci am putut să-mi dau seama în ce combinaţie am intrat şi că mi se cerea să fac nu altceva decât spionaj în favoarea URSS. Eu nu am reacționat în nici un fel şi m-am lăsat dus de curent. Cu această ocazie persoanele [persoana] dela Leg. Sovietică mi-a mai comunicat că în curând Basarabia va fi ocupată de trupele sovietice. Totul rămâne însă şi depinde de forma sub care va fi ocupată Basarabia. Înainte de a pleca dela mine, mi-a dat de cheltuială 5.000 lei. Subsemnatul rămăsese să culeg informaţii militare dela unitatea unde sunt concentrat, adică Regimentul 28 Infanterie. Mai specific că mi s-a cerut să aflu despre noul armament al armatei, ce muniţii are, ce depozite are şi unde se află. În general tot ce priveşte armata[1].

De regulă, legătura cu reprezentantul sovietic era realizată prin Ion Ciumacenco, cel care şi intermediase afacerea, pe care îl vizita într-o cârciumă din Bucureşti atunci când avea de comunicat informaţii. După ce îi prezenta solicitarea de a vorbi cu recrutorul său, Ciumacenco îi comunica ulterior seara în care va veni acasă la Maximenco. Acesta

1. Alexei Maximenco, „Declaraţie" din 1940, *ibidem*, ff. 36-37.

mai menționează că el și sovieticul stabiliseră că putea să îl contacteze și prin telefon „numai în caz de mare nevoie și anume de pierderea legăturii să recurg[ă] la telefon". În această situație, parola convenită era următoarea: „Eu trebuia să cer la telefon pe Dl. Secretar și să mă numesc Karlovitz".

În seara întoarcerii sale în București, a fost vizitat de reprezentantul legației. Acesta, după ce a ascultat raportul prezentat de Maximenco, i-a spus că nu era mulțumit de cele relatate. I-a cerut să îi procure informații despre „curentul opiniei publice românești" față de „conflictul actual european", dar și o serie de informații despre căile ferate, organizarea apărării pasive etc.

În urma procesului din 1940, Maximenco a fost condamnat la opt ani de închisoare, fiind închis la Aiud, Caransebeș și Lugoj.

Cazul său revine în atenție în 1951. De această dată, cei care se interesau de el erau cadriștii partidului și CCP. Ca atare, în acel an, chiar în timpul verificărilor membrilor de partid, au început și căutările ofițerilor care îi arestaseră pe Alexei Maximenco și pe ceilalți din lotul său. Ei au fost identificați în penitenciarul Făgăraș. În iulie 1951, au fost anchetați de Securitate Ion Filipescu, Teodor Iamandi și Traian Mihăilescu. În referatul întocmit în urma cercetării lor, ofițerii de Securitate arătau că, după anchetarea lui Alexei Maximenco, SSI a arestat „numeroși agenți informativi ai Ambasadei Sovietice, necunoscuți până atunci organelor SSI"[1].

Foștii ofițeri SSI au fost întrebați inclusiv despre motivele care l-au determinat pe Maximenco să declare cu lux de amănunte activitatea sa și a celorlalți, dar și dacă l-au recrutat în timpul anchetelor ca informator. Ion Filipescu a răspuns că nu cunoștea ce anume l-a determinat pe Maximenco să colaboreze cu anchetatorii. A mai subliniat că el nu l-a recrutat ca agent. Răspunsuri similare au oferit și ceilalți angajați ai SSI.

Cazul său este unul interesant și din alte motive. Documentele existente în dosarul personal arată că dosarele ce i-au fost create înainte de 23 august 1944 au fost cercetate chiar și de membrii Secretariatului PMR. De asemenea, spre deosebire de ceilalți comuniști verificați începând cu 1948, comportamentul său a fost total diferit. El refuza să răspundă la întrebările ce îi erau adresate. Argumenta refuzul său prin caracterul secret al muncii speciale desfășurate de el, ceea ce i-a determinat pe membrii comisiei de verificare ce funcționa în cadrul CFR

1. „Referat" din 18 iulie 1951 despre cazul Alexei Maximenco, *ibidem*, f. 71.

să-şi decline competenţa, pe 16 februarie 1950, şi să repartizeze cazul său Comisiei Centrale de Verificare a Membrilor de Partid:

> Sunt cazuri când unele elemente dau zvonuri că ei împreună cu Maximenco vor efectua noaptea unele arestări. Ţinând seama de activitatea neobişnuită ce o duce acesta, de trecutul lui, greu de verificat şi de faptul *că în verificare el a dat să se înţeleagă că el este o personalitate deosebită, şi că Comisia de verificare nu are dreptul să-i puie întrebări la care el nu poate răspunde, din cauză că păstrează conspiraţia* [subl. cu roşu în original]. Pe baza acestor fapte, Comisia de verificare a Sec. CFR a ajuns la concluzia a întrerupe reverificarea acestuia și de a înainta dosarul Comisiei Centrale spre a fi verificat.

Chiar şi în anii 1950, cazul său nu fusese lămurit de structurile de conducere ale partidului. Asupra sa planau tot felul de suspiciuni, iar multe dintre informaţiile vehiculate de el erau greu de verificat. Sau cel puţin dosarul de partid identificat nu lasă să se întrevadă altfel. Este evident, în urma parcurgerii documentelor din dosarul său personal, că partidul l-a tratat cu mănuși. Cu toate că existau suficiente date colectate care îl indicau drept colaborator al SSI în timpul anchetelor, din cauza căruia căzuse o reţea de spionaj sovietică, Alexei Maximenco nu a avut de suferit din pricina episodului din 1940. De altfel, el a mai fost cercetat în diferite situaţii pentru abateri de la morală. De cele mai multe ori, cercetarea lui pe linie de partid se încheia cu câteva recomandări prin care i se cerea să îşi revizuiască atitudinea. Singura consecinţă a colaborării sale, după cum reiese din documentele consultate, a fost faptul că Alexei Maximenco nu a ajuns niciodată să ocupe funcţii de conducere în cadrul partidului și al statului comunist. Nici nu a ajuns să lucreze în Securitate, una dintre instituțiile în care aveau să fie încadraţi după 1948 foştii spioni sovietici care au activat în România.

De asemenea, din dosarul său reies și câteva preocupări ale sale de după 23 august 1944: redactarea unor note informative despre diferite persoane cu probleme de dosar. În general, acestea privesc comportamentul unor persoane originare din Basarabia. Informaţiile conţinute în dosar mai permit reconstruirea principalelor sale funcţii şi activităţi după 23 august 1944.

După această dată, prima sa intenţie a fost să plece în Basarabia, depunând în acest sens o cerere de repatriere, care nu i-a fost însă acceptată. Pentru o perioadă a lucrat în cadrul Comisiei Aliate de Control unde, printre altele, s-a ocupat cu identificarea bunurilor aduse

în timpul războiului din Transnistria. În același timp, a fost folosit și ca translator pe lângă organele sovietice. Alexei Maximenco era conștient de informațiile și zvonurile care circulau despre el, portretizându-l drept un element periculos, troțkist înrăit sau bolșevic fanatic. El a menționat într-un document autobiografic din timpul verificării sale o parte dintre aceste informații, ce întrețineau un anume mister și o incertitudine despre persoana sa: „Maximenco este periculos. Să vă păziți de el, ceea ce poate fi interpretat [...] de membrii de partid ca un fel de troțkist, iar de ceilalți ca bolșevic înverșunat sau fanatic etc.".

După ce a activat o perioada în cadrul ARLUS, a fost reîncadrat la CFR, iar în 1952 a fost mutat la Ministerul Industriei, unde a lucrat până în 1962. În acest an „a fost pensionat pentru activitate în mișcarea muncitorească". Anul pensionării sale corespunde cu momentul în care a început îndepărtarea foștilor spioni sovietici din cadrul aparatului de partid și de stat comunist.

În urma consultării fișelor, se evidențiază și răspunsurile a trei dintre cei care s-au declarat „simpatizanți". La rubrica privitoare la activitatea de dinainte de 23 august 1944, au trecut „Școala antifascistă în lagăr". Transformarea lor în simpatizanți este o consecință directă a participării acestora în cel de-al Doilea Război Mondial și a căderii lor în prizonierat. Ajunși în lagărele sovietice, au trecut printr-un proces de convertire ideologică. La întoarcerea în România, în calitate de militari în diviziile de voluntari constituite pe teritoriul Uniunii Sovietice, prizonierii din lagărele sovietice au fost unii dintre principalii agenți ai comunizării armatei, dar nu numai.

Cei trei sunt Vasile Ciocoiu[1] (n. 3 septembrie 1921, Molinești, județul Hotin, de profesie electrician, etnia declarată română), Ioan Jelev[2] (n. 11 aprilie 1915, Valea Perjei, județul Tighina, de profesie învățător, etnia declarată bulgară) și Andrei Oliniuc[3] (n. 26 august 1918, Orhei, de profesie agricultor, etnie declarată română). În lagărele din URSS, aceștia au intrat în legătură cu unele dintre principalele figuri ale comunismului românesc aflate atunci în Uniunea Sovietică (Vasile Luca, Gheorghe Stoica, Zina Brâncu), contacte ce ar putea reprezenta un factor pentru ascensiunea lor postbelică și pentru funcțiile deținute.

Între acțiunile de dinainte de 23 august 1944, cei trei au menționat: „muncă de lămurire pentru înscrierea prizonierilor români în

1. ANIC, fond 95, dosar 122288, fișa nr. 19.554 (Vasile Ciocoiu).
2. ANIC, fond 95, dosar 122319, fișa nr. 19.374 (Ioan Jelev).
3. ANIC, fond 95, dosar 122341, fișa nr. 18.238 (Andrei Oliniuc).

Div. T. Vladimirescu" (Vasile Ciocoiu), „în perioada dec. 1942 - oct. 1943 a fost delegat pentru recrutarea de voluntari pentru Divizia T.V. în lagărul de prizonieri nr. 83" (Ioan Jelev), „în lagăr după ce a terminat şcoala a dus muncă de lămurire în rândul prizonierilor, în lagărul 58, filiala 3 şi 2, lămurind prizonierii asupra războiului nedrept dus de Antonescu şi asupra formării unor unităţi care [să] lupte împotriva nemţilor" (Andrei Oliniuc).

După revenirea în România, au activat pentru o perioadă în diviziile de voluntari. Odată cu epurarea armatei române, au fost numiţi în funcţii de conducere din cadrul unor unităţi ale armatei populare: Vasile Ciocoiu - loctiitor politic la Divizia 14 Vânători de Munte; Ioan Jelev - comandant al Diviziei 2 Infanterie între 1948 şi 1950. În timpul recensământului ilegaliştilor din 1951-1952, Jelev era elev la cursul de comandanţi de mari unităţi din cadrul Academiei Militare; Andrei Oliniuc a fost locţiitor politic de companie între 1945 şi 1951, iar în 1952 era şef de serviciu în cadrul unei unităţi a armatei. De altfel, situaţia sa era neclară în februarie 1952, la momentul completării fişei. Ceilalţi doi au fost acceptaţi ca membri de partid încă din 1945.

Grupul utecistilor din Basarabia

Dintre cele trei categorii stabilite în funcţie de relaţia cu partidul înainte de 23 august 1944, grupul utecistilor originari din Basarabia este cel mai slab reprezentat în recensământul din 1951-1952. Din totalul celor 189 de persoane fişate ca fiind născute în Basarabia, doar 20 de respondenţi s-au declarat membri UTC.

Slaba prezenţă a utecistilor în rândul populaţiei ilegaliste poate fi explicată şi prin faptul că unii dintre ei au trecut, pe parcursul anilor 1930, de la organizaţia de tineret la cea de seniori. De altfel, dintre membrii PCdR (67), 22 avuseră înainte statutul de membru UTC, ceea ce ar ridica la 42 numărul celor care au fost uteciști într-un moment din biografia lor. Deoarece caracteristicile externe ale acestora au fost evidenţiate şi analizate în prima parte a studiului de faţă, ei nu au fost incluşi în analiza celor care au făcut parte din UTC. I-am încadrat în grupul utecistilor doar pe acei membri ai organizaţiei de tineret care au avut numai această funcţie sau cel mult cea de simpatizant, membru în Ajutorul Roşu sau membru într-un alt partid comunist.

Pornind de la datele consemnate de cei 20, voi încerca să evidenţiez în continuare principalele caracteristici ale acestora (cohorta căreia îi aparţin, sexul, evenimentele represive şi acţiunile declarate), aşa cum am procedat şi în cazul membrilor PCdR şi al simpatizanţilor declaraţi.

Aşadar, avem următoarea repartiţie pe cohorte a ilegaliştilor: *c1* (înainte de 1900) şi *c2* (1901-1904) – zero reprezentanţi; *c3* (1905-1909) – unul; *c4* (1910-1914) – şase; *c5* (1915-1919) – cinci; *c6* (după 1920) – opt. Dacă era de aşteptat ca ultima cohortă să dea un număr important de reprezentanţi, iar cei din primele să nu se regăsească, este de remarcat însă ponderea celor născuţi în 1910-1914 şi în 1915-1919 (adică 11 persoane), precum şi existenţa printre membrii UTC a unei singure persoane ce aparţine *c3*. De altfel, din totalul de 189 de persoane, doar 14 erau născute începând cu 1920.

Care sunt explicaţiile pentru o astfel de repartiţie? Una dintre ele ar putea fi următoarea: probabil cei 11 nu au făcut niciodată saltul de la statutul de membru UTC la cel de membru PCdR. Ei şi-au început activitatea în mişcarea comunistă în cadrul organizaţiei de tineret, dar din anumite condiții obiective (cum ar fi arestarea şi comportamentul lor de atunci) nu au fost acceptaţi în organizaţiile partidului din închisori. Cu toate acestea, au fost primiţi în colectivele comuniştilor ce funcţionau în penitenciare. Recunoaşterea stagiului de partid va avea loc în anii 1950-1960, după efectuarea recensământului. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca, după o perioadă de activitate în organizaţia de tineret, unii dintre ei să îşi fi pierdut interesul faţă de politică.

Voi exemplifica această afirmaţie cu două cazuri: Adela Blachner[1] (n. 27 august 1915, Bălţi, de profesie croitoreasă, etnia declarată evreiască) şi Riva Vaissman (n. 24 noiembrie 1914, Teleneşti, judeţul Orhei, de profesie muncitoare textilistă, etnia declarată evreiască)[2]. De altfel, după cum reiese din informaţiile oferite în fişele de recensământ, activitatea celor două în cadrul UTC pare să fi fost temporară, ele renunţând la aceasta încă din perioada interbelică.

Riva Vaissman menţionează că a muncit în UTC în oraşul Buhuşi în perioada 1932-1934, „până când am fost arestată în luna mai". După trei luni de arest preventiv, a fost trimisă în proces, unde a fost însă achitată. Din restul datelor existente nu reiese că şi-ar fi reluat activitatea în cadrul organizaţiei de tineret comuniste, ceea ce ne îndreptăţeşte

1. ANIC, fond 95, dosar 122284, fişa nr. 5.168 (Adela Blachner).
2. ANIC, fond 95, dosar 122375, fişa nr. 4.497 (Riva Vaissman).

să credem că această primă experiență specifică ilegalității comuniste a convins-o să renunțe, cel puțin până în 1942. În acest an, conform informațiilor oferite de ea, a fost ridicată în baza cazierului existent la poliție și deportată la Vapniarka. Astfel, este posibil să își fi redescoperit identitatea comunistă după 1942, fiind ajutată și de datele din evidențele autorităților polițienești, care o indicau drept suspectă comunistă, și de reacția acestora.

După 23 august 1944 a intrat în partidul comunist (în 1945), iar în perioada verificărilor membrilor de partid (1948-1950) a făcut parte dintr-o subcomisie de verificare. La data completării fișei, 19 septembrie 1951, era funcționară la Comunitatea Evreilor din Piatra Neamț.

O activitate similară în perioada interbelică, dar un parcurs biografic diferit după 23 august 1944 pare să fi avut Adela Blachner. Potrivit informațiilor existente în fișă, în perioada în care a „lucrat pe linia UTC" în Chișinău și Bălți, în 1932-1934, a participat la răspândirea de manifeste și la scrierea unor manifeste pe pereți. După 1934, singura activitate menționată este ajutorul bănesc pentru Ajutorul Roșu până în 1940. Spre deosebire de Riva Vaissman, Adela Blachner nu a precizat niciun eveniment represiv. După 23 august 1944, a lucrat ca administrator la căminul de copii din Vatra Dornei (1949-1950), iar ulterior ca funcționară la CEC (1950-1951). În momentul completării fișei, pe 26 noiembrie 1951, nu era membră PCR.

Din punctul de vedere al sexului, cei mai mulți membri au fost recrutați din rândul bărbaților (16 – adică 80%). Printre uteciști se regăsesc doar patru femei (20%): Sena Farb[1] (n. 21 septembrie 1925, Bălți, de profesie arhitect, etnia declarată evreiască), Tipa Holtzman[2] (n. 28 februarie 1916, Liublin, județul Soroca, de profesie țesătoare, etnia declarată evreiască) și cele două anterior menționate (Adela Blachner și Riva Vaissman).

Originea etnică a celor 20 indică faptul că cei mai mulți uteciști erau evrei (8 – 40%) și români (7 – 35%). Reiese însă subreprezentarea românilor în raport cu numărul total al uteciștilor declarați (20). Restul erau doi ucraineni, doi bulgari și un rus.

Activitățile în cadrul mișcării comuniste consemnate în fișă arată că principala formă de activitate depusă a fost propaganda. 12 dintre cei 20 au indicat că, în diferite momente ale perioadei interbelice, au

1. ANIC, fond 95, dosar 122301, fișa nr. 8.767 (Sena Farb).
2. ANIC, fond 95, dosar 122313, fișa nr. 855 (Tipa Holtzman).

participat la răspândirea de manifeste sau de materiale de partid. De asemenea, printre uteciști întâlnim și persoane care au declarat că au fost partizani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (Alexei Bodnarciuc, Mihail Ratusnai, Filip Rublenco), au făcut acțiuni de sabotaj (Ion Kosevoi și Filip Rublenco), au îndeplinit rolul de curier (Piotr Goncearuc). Se mai regăsește printre ei și un respondent care a nominalizat drept activitate spionajul în favoarea Uniunii Sovietice. Numele său este cunoscut: Piotr Goncearuc. Uteciștii s-au mai remarcat și prin acțiunile de întrajutorare, deși nu în aceeași măsură precum simpatizanții. Trei (Alexandru Beghet, Adela Blachner, Alexandru Samoilenco) au declarat că au contribuit la Ajutorul Roșu, doi (Bercu Catz, Leib Tinman) că au colectat „fonduri", iar unul că a avut activitate în cadrul Ajutorului Roșu (Vladimir Smuca). O singură persoană a menționat, la „Activitate", ajutorarea deținuților politici (același Vladimir Smuca), iar o alta că i-a ajutat pe prizonierii sovietici din România (Sena Farb).

Interogarea bazei de date în funcție de evenimentele represive declarate indică faptul că membrii UTC înregistrați în recensământul din 1951-1952 au fost frecvent arestați. Dintre categoriile politice identificate (membru PCdR, membru UTC, simpatizant), riscurile par să fi fost mult mai mari pentru cei din organizația de tineret, probabil și pentru că vârsta și statutul din partid i-au transformat în unii dintre cei mai activi militanți comuniști – desigur, raportându-ne la procentul celor care au menționat cel puțin un eveniment represiv din numărul fiecărei categorii. Astfel, dintre cei 20 de uteciști, 17 au fost arestați cel puțin o dată, 13 au fost judecați, iar zece au fost condamnați. Dintre cei zece, opt au menționat că au stat efectiv în penitenciare.

În plus, patru dintre cei 20 au arătat că au fost internați în lagăre. Toți fuseseră anterior judecați, dar numai trei au fost condamnați. Ulterior, unul dintre cei trei a fost achitat la apel. Cazul celui achitat, Bercu Catz[1], arată că cei care nu fuseseră condamnați puteau fi internați în lagăre, mai ales dacă apăreau în evidențele poliției ca suspecți comuniști. În iunie 1941, acesta a fost internat la Târgu Jiu. O situație similară găsim și în cazul lui Elias Moverman, care fost eliberat în urma procesului[2]. În 1941, și acesta ajunge la Târgu Jiu. Măsura administrativă a internării a mai fost dispusă pentru un utecist, după expirarea pedepsei. În octombrie 1940, Leib Tinman[3] a fost condamnat la șase

1. ANIC, fond 95, dosar 122289, fișa nr. 4.227 (Catz Bercu).
2. ANIC, fond 95, dosar 122334, fișa nr. 4.545 (Elias Moverman).
3. ANIC, fond 95, dosar 122372, fișa nr. 719 (Leib Tinman).

luni de închisoare. La expirarea pedepsei, în iunie 1941, a fost trimis la Târgu Jiu. În timpul războiului, toți trei au fost deportați în Transnistria, în lagărul din Vapniarka. Tot aici a mai fost deportată și Riva Vaissman.

Cazurile de mai sus arată că internările administrative erau pronunțate și în acele situații când justiția îi achita pe cei judecați sau după expirarea pedepsei, practica fiind valabilă mai ales în timpul războiului.

Dintre cei patru care au menționat că au fost trimiși în lagăr, Jean Coler a precizat că a fost internat în lagărele din Franța, în calitatea sa de fost voluntar în Brigăzile Internaționale din Spania. Deoarece acesta cumulează câteva caracteristici externe interesante, care îl descriu drept membru al *c3* (1910-1914) și voluntar în Războiul Civil Spaniol, consider că merită să ne oprim asupra biografiei sale. În cazul său, evenimentele politice semnificative care i-au marcat și i-au influențat biografia sunt Războiul Civil Spaniol și al Doilea Război Mondial.

Născut pe 8 mai 1912 în comuna Lintești, județul Bălți, într-o familie catalogată de cadriști drept „mic-burgheză", Jean Coler s-a stabilit cu părinții în comuna Buhuși din județul Neamț în 1923. De altfel, Buhușiul a fost indicat de mai mulți comuniști drept una dintre principalele localități în care au activat în perioada interbelică. Aici a urmat școala primară și cinci clase de liceu în particular. În 1929, s-a angajat ca ucenic la fabrica de postav din localitate, calificându-se în profesia de țesător. Tot în această perioadă, după cum menționează în fișa de recensământ, a fost „atras" în organizația de tineret comunistă. În anii următori a fost implicat în activitatea de răspândire a manifestelor și a participat la campania electorală a BMȚ. Consecința implicării sale politice de partea comuniștilor a reprezentat-o inițial concedierea, apoi arestarea, în 1932. Ajuns în anchetele Siguranței, Jean Coler nu a trecut această primă probă, care putea hotărî traseul ulterior al unei persoane conectate la mișcarea comunistă. Documentele arată că:

> La cercetări a avut purtare lașă. A recunoscut că a primit o notă cu date despre Regimentul 27 Infanterie și că la rândul său a transmis conceptul de manifest lui Lupu Herțan din Buhuși prin Bercu Marcovici, care făcea legătura între ei, pentru a fi multiplicat la șapirograf. Deasemenea a dat pe soldatul Rosenberg. [...] Pentru purtarea lui lașă la arestare, a fost exclus din UTC[1].

---

1. „Referat" despre Jean Coler, în ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar C/3496, f. 6.

Astfel, după cum reiese din pasajul de mai sus, Jean Coler nu doar că a colaborat cu organele poliţieneşti, ci chiar mai mult, a încălcat una dintre regulile de bază din timpul anchetelor: „a dat" pe cineva. Referatul CCP mai arată că, în loc să urmărească să se reabiliteze, a căzut sub influența familiei. Aceasta era catalogată în documentele interne ale partidului drept „mic-burgheză". La sugestia părinților, în iulie 1933, a plecat în Palestina. Ajuns la Haifa, a lucrat pentru o perioadă ca zugrav, iar în 1935 și-a reluat activitatea în calitate de „simpatizant al mișcării muncitorești", activând în organizația de masă Gezerd (organizaţie care populariza Uniunea Sovietică).

După 1937, în urma începerii Războiului Civil Spaniol, Jean Coler se înrolează voluntar în Brigăzile Internaționale. În Spania ajunge în 1938, fiind repartizat ca soldat în Brigada 120 din cadrul Companiei de Pușcași „Grivița Roșie". Pe front este primit în PCS, calitate pe care nu o avusese în România din motivele mai sus indicate. Ulterior, va mai lupta în Spania ca membru al Grupului de Artilerie „Gheorghe Gheorghiu-Dej".

În februarie 1939 începe retragerea trupelor de voluntari din Spania. Cu acestea Jean Coler ajunge în Franța, fiind internat în lagărele de la Saint-Cyprien și Gurs. Potrivit documentelor de partid, în aprilie 1941 este „deportat în Africa", unde va sta pentru următorii doi ani. În 1943 încep repatrierile cetățenilor sovietici în URSS, categorie în care au fost incluși după cedarea Basarabiei (în 1940) și comuniștii basarabeni. Jean Coler a ajuns în Uniunea Sovietică în 1943, iar în octombrie în același an s-a înrolat în Armata Roșie.

După o perioadă, o parte dintre foștii voluntari spanioli au fost demobilizați din armată și convocați la Moscova. Printre ei s-a aflat și Jean Coler, care a ajuns în capitala sovietică în aprilie 1944. Aceștia vor primi din partea sovieticilor sarcina de a organiza și a conduce o altă formă de război împotriva Germaniei și a aliaților ei, inclusiv împotriva României: războiul de partizani. În mai 1944, Jean Coler și grupul lui au fost parașutați de sovietici în România, în regiunea Brașov-Prahova. Scopul urmărit, cel puțin cel declarat în documente, era organizarea unor sabotaje, precum aruncarea în aer și incendierea terenurilor petrolifere din aceste zone. Însă e posibil ca parașutările succesive ale unor grupe de partizani să fi avut un alt scop: folosirea lor pentru îndepărtarea autorităților românești aliate Germaniei și înlocuirea acestora cu o conducere supusă Uniunii Sovietice. Dar, în cele mai multe cazuri, aceste grupări de luptători neconvenționali au fost prinse la scurt timp după parașutare, principalul motiv fiind trădarea lor chiar de către unii dintre cei aflați în componența respectivelor unități:

La sfârşitul lunei iulie 1944, au fost descoperiţi şi atacaţi de vânătorii de munte din regiune, fiind trădaţi de Titi Covrig zis Matei Mateescu, informator al Siguranţei, care fiind prizonier în URSS şi necunoscându-i-se trecutul a fost trimis cu acelaşi grup de partizani, în calitate de comandant al unei grupe[1].

În urma luptelor cu militarii români, o parte dintre partizani au reuşit să scape din încercuire. Jean Coler ajunge la Ploieşti. După 23 august 1944, pleacă în URSS, sub motivul declarat de a-şi prezenta raportul în calitate de partizan. Revine în România în aprilie 1945 şi este numit activist în cadrul Secţiei de Cadre a CC. În 1949 este transferat la Secţia de Propagandă şi Agitaţie, unde munceşte până în 1950, an în care este numit director organizatoric la Comitetul pentru Cultură Fizică şi Sport ce funcţiona pe lângă Consiliul de Miniştri. Deşi în primă instanţă este confirmat ca membru de partid cu stagiul din 1938, ca urmare a calităţii de membru al PCS, la reverificări i se refuză recunoaşterea calităţii de ilegalist. Astfel, la şedinţa Comisiei de Control din 27 decembrie 1950, i se stabileşte statutul de membru PCR din aprilie 1945, data la care a revenit în România.

Asemenea altor ilegalişti cu probleme din activitatea interbelică, şi Jean Coler a înaintat mai multe memorii către CCP pentru recunoaşterea statutului de ilegalist. În cazul său, confirmarea ca ilegalist survine pe 7 februarie 1963. La această dată, Secretariatul CC al PMR a aprobat propunerea Comisiei de Control privind „acordarea stagiului în partid tov. Jean Coler din anul 1938, dată când a fost primit în Partidul Comunist Spaniol"[2].

După cum am văzut mai sus, 17 dintre cei 20 de utecişti au declarat că au fost cel puţin o dată arestaţi, ceea ce poate arunca o anumită îndoială asupra evenimentelor represive consemnate de aceştia. Ponderea celor arestaţi este surprinzătoare şi dintr-un alt motiv. Uteciştii au declarat în fişele de recensământ că principala lor activitate în cadrul mişcării a fost propaganda, ceea ce însemna răspândirea unor materiale de partid şi, mai ales, a manifestelor.

Era atât de drastică şi de severă Siguranţa interbelică cu cei care aveau o astfel de activitate? Un răspuns îl pot oferi doar dosarele create de această structură poliţienească în anii dintre cele două războaie mondiale.

---

1. *Ibidem*, f. 8.
2. „Hotărâre din 14 martie 1962 cu privire la cererea de acordare a stagiului din ilegalitate tovarăşului Coler Jean", *ibidem*, f. 5.

Dosarele din fondul Inspectoratului General de Siguranță din Chișinău conțin numeroase referiri la aruncările de manifeste organizate de comuniști. În urma lecturii acestor dosare, reiese atenția acordată celor care răspândeau manifeste și mai ales complexitatea măsurilor întreprinse pentru identificarea și arestarea lor. Dintre numeroasele cazuri identificate, am ales să prezint în continuare două care mi s-au părut relevante pentru întrebarea formulată anterior.

De regulă, autoritățile polițienești deveneau deosebit de vigilente în apropierea unor date cu încărcătură simbolică pentru comuniști (7 noiembrie, când se „comemora" Revoluția Bolșevică, sau 13 decembrie, când aveau loc manifestații în memoria celor uciși în București în 1918).

O telegramă a Inspectoratului General de Siguranță Chișinău transmisă chesturilor de poliție din Cetatea Albă, Tighina, Ismail și Bălți și polițiilor din orașele Hotin, Soroca, Orhei și Cahul atrăgea atenția că, în luna noiembrie, membrii organizațiilor comuniste deveneau extrem de activi. În document se arată că acei comuniști care erau cunoscuți în evidențele unităților de poliție primiseră dispoziție din partea CCP ca, începând din 29 noiembrie, să își părăsească domiciliile declarate, astfel încât să nu poată fi ridicați de autorități. Erau sfătuiți să se ascundă la „prieteni necunoscuți" autorităților, pentru a putea participa la manifestațiile ce urmau să aibă loc pe 13 decembrie[1].

Un document din 4 noiembrie 1927 referitor la „comemorarea" a zece ani de la Revoluția Bolșevică informa brigăzile și serviciile de Siguranță din Basarabia că urmau să aibă loc „adunări clandestine" la care participau „doar membrii de încredere" ai partidului și că aceștia ar fi intenționat să publice „manifeste cu caracter subversiv".

Structurilor de siguranță li s-a ordonat să dispună „cele mai serioase măsuri ca această comemorare să nu aibă loc sub nicio formă, iar publicațiunile, afișe[le] sau orice alte manifeste ce s-ar intenționa a se răspândi să fie confiscate și autorii lor trimiși în judecată"[2].

Ca atare, în preajma acestor date, comuniștii și agenții de poliție deveneau extrem de activi. Aceștia din urmă erau chiar trimiși deghizați prin orașe, astfel încât să cunoască direct starea de spirit a cetățenilor și să identifice eventualele acțiuni puse la cale de comuniști. Ordinul

1. ASRM, fond 680 – Inspectoratul Regional de Siguranță din Basarabia (în continuare, fond 680), inventar 1, dosar 3453, f. 27.
2. *Ibidem*, f. 2.

nr. 5.177 din 1927 al Inspectoratului Regional de Siguranţă Chişinău le recomanda celor trimişi sub acoperire în principalele oraşe să încerce „cât mai mult posibil" să nu dezvăluie adevărata lor calitate, de agenţi de poliţie, chiar şi faţă de autorităţi. Erau sfătuiţi să se prezinte drept „comercianţi, diferiţi misiţi sau funcţionari noi numiţi în învăţământ etc.". Devoalarea adevăratei lor identităţi urma să se producă doar în cazurile urgente. În aceste situații, agenţii acoperiţi trebuiau „să ia contact cu Şeful Postului de Jandarmi respectiv pentru a-i da concursul la arestări", însă nu oricum, ci „atrăgându-i atenția că nu trebuie știut cine este".

Totodată, în timpul misiunilor, agenţii acoperiţi erau îndemnaţi să ia „contact direct cu populația" și să se informeze despre persoanele care veneau de peste Nistru, să stabilească cu cine intrau în legătură şi unde erau găzduiţi. Conform ordinului, toate aceste persoane trebuiau supravegheate „îndeaproape", iar apariția unui curier trebuia raportată de urgență.

Faptul că autoritățile polițienești deveneau vigilente în preajma unor date simbolice pentru comunişti, iar membrii și simpatizanţii partidului se activau este ilustrat și de următorul caz. În dimineața zilei de 7 noiembrie 1929, postul de poliţie din Orhei informa Chişinăul că în noaptea de 6 spre 7 noiembrie, mai precis în jurul orei 12, au fost aruncate manifeste în centrul localităţii. Autorităţile locale presupuneau că:

> pentru răspândirea lor s-au însărcinat două echipe, una din partea tineretului comunist, care până pe la această oră a stat la cinematograf, singurul local de noapte deschis până la 11.30, și a doua formată de lucrători ceferişti, înainte de intrarea lor la lucru[1].

Chiar dacă stabiliseră principalii suspecţi pentru manifestele aruncate, se specifică în raport că „toate măsurile de supraveghere a celor suspecţi, aşezarea de posturi fixe şi ascunse de vedere [...] n-au putut conduce la rezultatul de a surprinde pe autori". Concluzia poliţiştilor din Orhei era că echipele au fost organizate din timp şi „bine instruite de emisari cu experienţă". În pofida aparentului eşec, se arăta că fusese arestat „tânărul comunist Isac I. Claiman", originar din Orhei, dar care la acea dată era student în Iași. În document se arată că acesta sosise în localitate cu zece zile mai înainte, ceea ce îl desemna, în opinia

1. ASRM, fond 680, inventar 1, dosar 3419, f. 197.

autorităţilor, drept potenţialul „emisar cu experienţă". Ca atare, la ora 3 dimineaţa, echipe de agenţi au descins la domiciliul acestuia. Cu toate că „rezultatul" percheziţiilor a fost negativ, adică nu au fost găsite materiale compromiţătoare, adresa postului de poliţie din Orhei arată că „l-am reţinut". Drept un succes se aprecia faptul că toate manifestele au fost ridicate de pe străzi de către agenţii de poliţie „înainte ca publicul să ia contact cu ele".

Pe 9 noiembrie 1929, Orheiul transmitea o nouă adresă Chişinăului. De această dată, anunţa că pe unul dintre manifeste s-a descoperit o „amprentă digitală", dar că „toate cercetările făcute" nu au „putut stabili cine sunt autorii acestor manifeste şi locul unde au fost imprimate". În consecinţă, şeful poliţiei din Orhei „a dispus să se ia amprente digitale [de] la toţi lucrătorii tipografi angajaţi la tipografiile locale". Odată cu raportul erau înaintate și „37 de foi cu amprente". Inspectoratul Regional de Poliție Chişinău era „rugat" să verifice dacă amprenta identificată pe manifest corespundea cu vreuna dintre amprentele luate tipografilor din Orhei. Nu ştim cum s-a încheiat povestea manifestelor din Orhei. Dosarele consultate nu arată finalul cercetărilor și nici dacă autorii manifestelor au fost vreodată descoperiți de autoritățile polițienești.

Un alt caz care mi-a atras atenţia prin vigilenţa structurilor de poliţie din Chişinău şi prin exigenţa măsurilor luate este cel relatat în *Buletinul Informativ* cu nr. 647, din 10 august 1929 al Chesturii Cetatea Albă către Chişinău.

În noaptea de 31 iulie spre 1 august, un automobil a trecut prin comuna Selioglu. Pasagerii, descrişi drept tineri, au aruncat mai multe „manifeste incendiare". Cazul a fost semnalat Chişinăului abia pe 10 august, ceea ce a determinat atât mustrarea şefului de post din comuna Taşalâc, în raza căruia se afla localitatea respectivă, cât şi trimiterea la faţa locului a şefului Chesturii din Cetatea Albă pentru „descoperirea întregii afaceri şi să facă personal investigaţiuni"[1]. Într-un raport al Inspectoratului General de Poliţie din Chişinău, motivul indicat pentru trimiterea şefului în localitatea Selioglu pentru a conduce investigaţiile era intensa propagandă comunistă indicată în mai multe rapoarte:

> Dat fiind importanţa faptului, mai cu seamă că aceasta se petrece într-o regiune unde suntem informaţi că propaganda comunistă se dezvoltă în

1. ASRM, fond 680, inventar 1, dosar 3472, f. 8.

mod intens în scopul pregătirii unei noui mişcări revoluţionare, descoperirea trebuia semnalată imediat organelor Siguranţei pentru a se lua măsuri de urmărire, nedând posibilitatea celor implicaţi în organizaţie să distrugă materialele sau corespondenţa ce eventual exista[1].

În urma investigaţiilor făcute de chestorul din Orhei, au fost descoperite mai multe manifeste chiar în curtea primarului din localitate. Materialele poliţieneşti sunt extrem de confuze cu privire la rolul primarului. Deşi în mai multe documente se arată că acestea fuseseră aruncate în gospodăria sa, măsurile dispuse de autorităţi indică o interpretare extremă a Legii Mârzescu, în baza căreia erau incriminate şi sancţionate faptele comuniştilor. Astfel, după ce a găsit documentele, primarul le-a citit unele dintre manifeste unor consăteni. În urma acestui gest, Dumitru Grecu, primarul comunei, şi alţi consăteni au fost arestaţi deoarece „cu bună ştiinţă au adus la cunoştinţa populaţiei conţinutul manifestelor".

De asemenea, echipa de poliţişti trimisă la faţa locul a descins la domiciliul unui anume Vasile Ivanov, care apărea în evidenţe ca suspect şi despre care se presupunea că ar fi fost şeful unei celule comuniste. Acesta nu se afla însă acasă. În schimb, percheziţia efectuată a identificat mai multe cărţi şi broşuri considerate comuniste: „Evreii şi bolşevismul", „Jos cu social-democraţii", „Scrisorile unui muncitor din 1922" şi câteva numere din ziarele *Înainte* şi *Proletarul*. Dat în urmărire, Vasile Ivanov a fost găsit internat într-un spital din Storojineţ, unde se afla pentru tratament împotriva tuberculozei. El a fost „pus sub pază", pentru a nu putea evada. În urma reţinerii lor, primarul şi ceilalţi consăteni au fost puşi în scurt timp în libertate „în baza cauţiunei morale până la judecare", urmând ca procesul lor să aibă loc cu ei în libertate.

Situaţia organizaţiei basarabene a PCdR după 1940

Toate informaţiile prezentate până acum în acest studiu ne-au arătat principalele caracteristici ale comuniştilor şi simpatizanţilor născuţi în Basarabia şi care au activat în perioada interbelică în PCdR. Dar care a fost situaţia organizaţiei comuniste basarabene în perioada interbelică şi cum a evoluat după 1940?

---

1. *Ibidem*, f. 10.

Un document al organizației comuniste din Basarabia ne descrie situația internă a partidului la începutul anilor 1920 și dificultățile întâmpinate de membrii săi, dar și modul cum acționau aceștia în urma interacțiunii cu Siguranța. Raportul[1] începe reconstituirea istoricului organizației comuniste din regiune cu anul 1922. El acoperă practic un deceniu de activitate. Alegerea acestui an ca dată de început a istoriei organizației comuniste din Basarabia a fost determinată, probabil, de faptul că până atunci organizația comunistă basarabeană funcționase ca secție în cadrul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice[2]. Din acest motiv, în document se vorbește despre stabilirea unei legături cu „centrul", adică cu Bucureștiul, care practic nu existase până la acel moment.

Caracteristice pentru activitatea partidului în acest interval de timp au fost sciziunile determinate de neînțelegerile dintre membri, puternica influență exercitată de Uniunea Țăranilor Revoluționari, care milita pentru separarea Basarabiei și își menținuse legătura cu centrul din Uniunea Sovietică, refuzând practic orice contact cu și subordonarea față de PCdR, precum și numeroasele arestări din rândul membrilor.

După Congresul al III-lea al PCdR din 1924, organizația basarabeană a început să se reorganizeze potrivit principiilor enunțate în „Moțiunile și rezoluțiile" adoptate. Conform acestora, „temelia organizației de partid" o reprezentau „celulele pe fabrici". O astfel de celulă trebuia să îi cuprindă pe toți acei comuniști care „lucrează într-o fabrică". Cei care nu lucrau în fabrici erau grupați în „celule după străzi (după domiciliu)". Conducerea unei celule era asigurată de un birou care putea cuprinde între trei și cinci membri, care erau aleși de adunarea generală a celulei respective. Celulele dintr-un oraș formau organizația orașului, denumită în documente „secțiunea locală". Toate aceste secțiuni constituiau organizația regională a partidului[3].

Principalele sarcini ce reveneau celulelor de fabrică erau agitația și propaganda printre muncitorii „fără de partid", „prelucrarea sistematică și individuală a lucrătorilor potriviți pentru atragerea lor în PC", răspândirea literaturii politice în fabrici, munca culturală și „luminare[a]"

1. „Istoric în legătură cu dezvoltarea mișcării comuniste și muncitorești în Basarabia în perioada 1922-1931", ANIC, fond Comitetul Regional al PCR Basarabia, dosar 106, ff. 1-12.
2. Ion Lipciu, art. cit., p. 2.
3. „Moțiunile și Rezoluțiile Congresului al III-lea al PC", AOSPRP, colecția 50, inventar 3, dosar 446, ff. 18-19.

muncitorilor. Celulele erau sfătuite să se implice „în toate conflictele economice şi în toate revendicările maselor muncitoreşti", dar şi „să lupte cu tenacitate în fabrici şi întreprinderi împotriva partizanilor şi membrilor altor partide" (social-democraţi sau alte „partide «muncitoreşti»").

Astfel, în 1931, organizaţia regională reuşise aparent să îşi revină şi să îşi creeze un important aparat de partid în Basarabia. Un raport din acest an prezintă următoarea situaţie numerică a partidului: „149 nuclee cu 805 membri şi copii". Cei mai numeroşi erau cei din Bălţi, unde existau 46 de nuclee cu 226 de membri, urmaţi de Ismail, cu 30 de nuclee şi 168 de membri. În Chişinău existau doar 13 nuclee cu 65 de membri[1]. Mai existau trei nuclee în Tighina cu 17 membri, şapte în Orhei cu 36 de membri, zece în Soroca cu 75 de membri şi 15 în Cetatea Albă cu 80 de membri. Documentul nu prezintă însă structura etnică a acestora, ci doar „compunerea socială" pe trei categorii: muncitori (246), ţărani şi slugi (530) şi intelectuali (29). Alte informaţii prezentate de acest document intern privesc structura organizatorică a UTC şi a Uniunii Ţăranilor Revoluţionari.

Totuşi, datorită numeroaselor arestări operate de Siguranţă, la doar şapte ani de la acest raport, un document intern caracteriza situaţia partidului în Chişinău drept dezastruoasă. Se arată că în anul respectiv activitatea partidului se rezuma la mobilizarea tuturor membrilor şi simpatizanţilor pentru a pregăti procesul celor arestaţi şi ajutorarea lor.

Situaţia dezastruoasă a partidului din capitala Basarabiei este descrisă în următorii termeni:

> La Chişinău suntem complect distruşi de ultima cădere. Toţi, afară de *una singura* [subl. cu roşu în original] s-au purtat prost. Au fost condamnaţi. O parte trimişi de acolo. Acum curând un alt proces mare al unor arestaţi. Arestările continuă mereu. Au mai rămas în libertate nu mai mult de 5-6 m. de p. cari nu sunt sigur dacă nu vor fi şi ei arestaţi, căci sunt toţi cunoscuţi[2].

1. „Organizare. Compunerea organizaţiei de partid pe secţii/judeţe", în ANIC, fond Comitetul Regional al PCR Basarabia, dosar 98, f. 1.
2. „Raport al Comitetului regional Basarabia al PCR referitor la distribuirea materialului propagandistic şi situaţia organizatorică a partidului în acea regiune" din 20 iunie 1938, ANIC, fond Comitetul Regional al PCR Basarabia, dosar 316, f. 2.

Așadar, ce s-a întâmplat cu cei peste 805 membri pe care îi indică un document intern al partidului? Firește, nu toți erau basarabeni. Unii erau originari din Bucovina, iar alții fuseseră probabil trimiși din Uniunea Sovietică pentru a întări rândurile partidului, periodic decimat de Siguranță. Un răspuns îl găsim în lucrarea lui Mihail Bruhis. Potrivit acestuia, în momentul cedării Basarabiei și al intrării trupelor sovietice în regiune, comuniștii au ieșit la suprafață, după ani de activitate clandestină și ilegală. Însă comportamentul sovieticilor nu avea să fie cel pe care îl așteptau. Autorul menționat arată că una dintre primele măsuri întreprinse de sovietici a fost reorganizarea partidului. Numeroși comuniști au fost aduși din alte regiuni pentru a recrea organizația partidului comunist din Basarabia. În același timp, niciunul dintre comuniștii basarabeni nu a fost numit în organele de conducere ale noului partid, indiferent că erau județene sau orășenești.

Concluzia lui este că *„organizația comunistă din Basarabia a fost pur și simplu lichidată, iar membrii ei nu au fost recunoscuți drept comuniști* [subl. în original]"[1].

Bruhis mai arată că „în 1940, [...] activiștii comuniști locali au fost pur și simplu îndepărtați chiar din primele zile din orice fel de participare la „crearea organizațiilor comuniste" de aici. Din capul locului, în Basarabia au fost aduși sute de oameni nu numai în scopul „înființării organizațiilor comuniste", ci și pentru crearea organelor sovietice.

Istoricul concluzionează că:

> ceea ce s-a întâmplat în 1940 cu organizația comunistă a Basarabiei, care, de fapt, fusese lichidată de noile autorități sovietice, se prezintă ca o urmare firească a politicii și practicilor Moscovei față de minoritățile naționale ale statului sovietic[2].

Totodată, informațiile prezentate de acesta despre numerele organizației comuniste basarabene în perioada interbelică, preluate din lucrările autorilor sovietici, contrazic și invalidează numărul comuniștilor indicați în documentul intern al organizației comuniste basarabene din 1951. Autorul prezintă următoarele date: 321 de membri în 1931, 279 în 1934 și 375 în 1940. Alte surse indică 286 de membri ai organizației comuniste basarabene în 1940[3].

---

1. Mihail Bruhis, *op. cit.*, p. 303.
2. *Ibidem*, pp. 311-312.
3. Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956*, Cartier, Chișinău, 2015, p. 332.

Soarta organizaţiei basarabene a partidului comunist după 1940 este descrisă de unii dintre foştii săi componenţi într-o scrisoare adresată CC al PCUS şi CC al PCM în contextul anului 1956. Scrisoarea a fost redactată în urma unei întâlniri a unor foşti ilegalişti şi participanţi la mişcarea comunistă din Basarabia interbelică ce a avut loc la Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PCM în 12 iunie 1956. Până în acel an, doar zece dintre ei fuseseră acceptaţi ca membri ai PCUS.

Semnatarii ei deplângeau atât soarta ce le-a fost rezervată, cât şi faptul că după 1940, şi mai ales după al Doilea Război Mondial, au fost ostracizaţi şi neimplicaţi în „construcţia" regimului sovietic în Basarabia. Potrivit scrisorii foştilor ilegalişti basarabeni, în 1940 a avut loc „o adunare a activului" pentru „organizarea întâlnirii solemne a Armatei Roşii". La aceasta au participat „comunişti ieşiţi din ilegalitate, comsomolişti, reprezentanţi ai sindicatelor revoluţionare, reprezentanţi ai altor organizaţii obşteşti". Foştii ilegalişti arată că „la această adunare tov. Constantinov [lider sovietic] completamente neîntemeiat a declarat organizaţia comunistă basarabeană desfiinţată, afirmând: «Misiunea voastră s-a încheiat. Voi n-aţi făcut revoluţia!»". Toate obiecţiile vechilor comunişti basarabeni şi precizările acestora că „nu se poate pune semn de egalitate între Partidul Comunist şi diversele partide şi organizaţii burgheze şi nu trebuie respinse cadrele locale basarabene, care cunosc bine oamenii, limba, obiceiurile populaţiei băştinaşe" au fost dezavuate. În plus, cei prezenţi au fost atenţionaţi că „cine va încerca să nu se supună va fi băgat la închisoare"[1].

În acelaşi timp, documentele din fosta arhivă a Partidului Comunist Moldovean sugerează că, imediat după ocuparea Basarabiei, sovieticii au realizat o primă verificare a comuniştilor basarabeni între 1940 şi 1941. În urma acesteia, au fost create 66 de dosare[2] care se găsesc astăzi în Arhiva Organizaţiilor Social-Politice, instituţie care a preluat în administrare şi arhiva fostului Institut de Istorie a Partidului. Printre comuniştii basarabeni verificaţi se regăsesc atât unii dintre cei 14 membri ai PCdR originari din Basarabia care s-au repatriat în 1940, cât şi persoane care au activat în Basarabia şi erau originare din alte regiuni (spre exemplu, Bucovina).

În plus, au fost căutaţi şi cei care trădaseră partidul comunist în perioada interbelică. Cei identificaţi au fost judecaţi şi împuşcaţi în urma unor procese.

1. Ion Lipciu, art. cit., p. 2.
2. AOSPRM, colecţia 50, inventar 6, dosarele 23-89.

Este elocvent cazul lui Ion Covic, acuzat de trădarea organizației Școlarul Roșu:

> Potrivit documentelor existente în dosar, în octombrie 1936 i-a denunțat Jandarmeriei Române pe membrii organizației Școlarul Roșu, care „au fost reținuți și maltratați". În timpul procesului din aprilie 1941, Ion Covic și-a recunoscut fapta. A precizat că i-a denunțat deoarece și el fusese, la rândul lui, trădat. În urma procesului, a fost condamnat la moarte și executat la scurt timp după ce sentința a rămas irevocabilă[1].

De altfel, comuniștilor basarabeni care au făcut parte din PCdR li s-au recunoscut stagiul în partid și statutul de ilegalist de către PCUS abia în 1989, cu doi ani înainte de colapsul Uniunii Sovietice[2], până atunci politica autorităților sovietice față de aceștia fiind, după cum observa Bruhis, similară cu cea a Uniunii Sovietice față de minoritățile naționale. De altfel, situația dificilă în care se aflau foștii membri ai PCdR rămași în Basarabia era știută și discutată în privat și de către unii dintre comuniștii basarabeni care au rămas în România după 23 august 1944 sau care au putut veni aici începând cu această dată.

În 1958, în contextul cercetării pe linie de partid a grupului Grigore Cotovschi – Leonte Tismăneanu, au fost interogați mai mulți cursanți care fuseseră cu Grigore Cotovschi la Moscova pentru specializare. Una dintre persoanele audiate, Ileana Mironescu, a relatat într-o declarație din 17 octombrie 1958 și ceea ce s-a discutat în cercul foștilor comuniști basarabeni rămași în România despre situația celor care rămăseseră în Basarabia.

În anii 1956-1957,

> Tov. Kotovschi spunea că există frecușuri [...] între moldovenii din stânga și din dreapta Nistrului. Și anume că moldovenii din fosta Basarabie care au avut legături cu mișcarea muncitorească din România nu sunt priviți cu ochi buni de cei de dincolo de Nistru, care ocupă în general muncile de răspundere. Aceștia nu recunosc pe ceilalți pentru că țin la posturile pe care le ocupă și nu vor să le ia locul cei din fosta Basarabie[3].

---

1. Arhiva Depozitului Special al Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova, dosar 023609 (Ion Covic). Îi mulțumesc istoricului Mihai Tașcă pentru că mi-a pus la dispoziție acest dosar.
2. Ion Lipciu, art. cit., p. 2.
3. Ileana Mironescu, „Declarație" din 17 octombrie 1958, ANIC, Fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar K/564, f. 336.

Concluzii

În urma interogării bazei de date în funcţie de provenienţa regională a respondenţilor, a rezultat un număr de 189 de persoane care au declarat, aşadar, că s-au născut în Basarabia. Din punctul de vedere al relaţiei cu partidul înainte de 23 august 1944, se evidenţiază trei categorii principale: *membri PCdR* (67 de respondenţi), *simpatizanţi* (89 de respondenţi) şi *membri UTC* (20 de respondenţi). Fiecare grupă are propriile caracteristici prin care se diferenţiază de celelalte.

În cazul membrilor de partid, cele mai multe persoane care şi-au declarat această calitate sunt femei, iar în rândul lor predomină evreicele. Astfel, acestea şi-au asumat, în general, mai multe riscuri decât bărbaţii [! - n.m., A.C.]. Riscurile inerente profesiei de „revoluţionar de profesie" sunt indicate şi de numărul celor care au fost arestaţi, judecaţi şi condamnaţi în perioada interbelică: 57 dintre cei 67 de autodeclaraţi membri de partid au menţionat că au fost arestaţi cel puţin o dată, iar 43 dintre ei au ajuns în procese. Rata condamnărilor a fost extrem de ridicată, tinzând spre maximum (39 de pedepse pronunţate). Acest lucru arată eficienţa justiţiei interbelice în procesele în care au fost implicaţi comunişti, cel puţin în cazul celor originari din Basarabia.

De asemenea, cei mai mulţi membri de partid au fost recrutaţi dintre etnicii evrei, aspect ce indică o suprareprezentare a evreilor în rândul membrilor de partid autodeclaraţi, dacă e să ne raportăm la ponderea lor în populaţie conform recensământului din 1930, reprezentativ pentru România interbelică. În acelaşi timp, nu se poate afirma că toţi membrii partidului erau evrei.

În general, membrii de partid au desfăşurat muncă de partid sau au avut funcţii de conducere în cadrul organizaţiilor controlate de partid, nefiind implicaţi în acţiunile propriu-zise de ajutorare a deţinuţilor politici (donaţii, contribuţii, cotizaţii etc.), ci în cele de coordonare a acestora. Acţiunile de ajutorare erau apanajul simpatizanţilor. O explicaţie este, probabil, aceea că simpatizanţii nu erau întotdeauna cunoscuţi autorităţilor poliţieneşti.

Dacă evreii sunt mai numeroşi printre *membrii de partid*, situaţia este cu totul diferită în rândul celor care s-au declarat simpatizanţi. Cei mai mulţi *simpatizanţi* au fost selectaţi dintre români. De altfel, numărul ridicat al simpatizanţilor nu doar printre basarabeni, ci la nivelul întregii populaţii recenzate de PMR în 1951-1952 sugerează o

posibilitate de creştere a partidului în perioada interbelică. De altfel, simpatizanţii au avut un rol esenţial în supravieţuirea organizaţiei comuniste în anii ilegalităţii. Dintre ei, după cum indică documentele interne ale partidului, erau recrutaţi viitorii membri de partid. De asemenea, aceştia erau şi principalele persoane care participau la acţiunile organizate de partid, dar şi cea mai importantă resursă prin care era răspândit mesajul comunist în România. „Rezoluţiile" interne ale partidului arată că în apropierea fiecărei celule de comunişti trebuia să funcţioneze şi o grupare de simpatizanţi. Totodată, în baza acţiunilor declarate de ei, a reieşit că printre aceştia se aflau şi cele mai multe persoane care au acţionat ca spioni în serviciul Uniunii Sovietice.

Grupul cel mai slab reprezentat în rândul populaţiei ilegaliste basarabene este cel al *membrilor UTC* (20). 16 dintre ei sunt bărbaţi, iar din punctul de vedere al originii etnice domină evreii. Un aspect evidenţiat în cadrul acestui studiu este acela că, raportat la numărul lor, uteciştii au fost frecvent arestaţi de organele poliţieneşti în perioada interbelică: 17 au declarat că au fost arestaţi cel puţin o dată. Principala acţiune desfăşurată înainte de 23 august 1944, aşa cum reiese din răspunsurile lor, a fost răspândirea materialului de partid şi a manifestelor. După cum am văzut, autorităţile poliţieneşti acordau atenţie maximă unor astfel de răspândiri de manifeste. Faptul că 17 dintre cei 20 au fost arestaţi indică eficienţa structurilor de poliţie.

Din punctul de vedere al anului naşterii şi al *cohortelor* identificate în cadrul acestui studiu, două aspecte merită evidenţiate. Primul este că membrii şi simpatizanţii au fost recrutaţi cu predilecţie din rândul celor născuţi până în 1918. Comunismul nu a mai reprezentat o atracţie pentru cei născuţi după acest an, cel puţin în cazul celor originari din Basarabia. Fireşte, este posibil ca situaţia să fie diferită printre comuniştii de origine maghiară proveniţi din Ardeal. În urma unirii Basarabiei cu România, au avut posibilitatea să fie şcolarizaţi integral în sistemul de învăţământ românesc. De altfel, după cum a observat Alexandru-Murad Mironov, şcoala a fost pentru autorităţile române interbelice „cea mai însemnată armă de impunere a statului" şi „cea mai simplă formă de integrare"[1].

Al doilea aspect este slaba prezenţă printre membrii de partid autodeclaraţi ce au fost recenzaţi în 1951-1952 a primei generaţii de comunişti români, adică a celor născuţi până în 1900. Explicaţia avansată

1. Alexandru-Murad Mironov, art. cit., p. 36.

în studiul de faţă este că cei mai mulţi au pierit în timpul proceselor-spectacol de la Moscova din anii 1930.

Unul dintre aspectele prezentate în acest capitol priveşte soarta organizaţiei comuniste basarabene după 1940, subiect care ar merita aprofundat într-un studiu separat. Astfel, odată cu cedarea Basarabiei către Uniunea Sovietică în urma ultimatumului din 26 iunie 1940, comuniştii ce au activat în cadrul PCdR nu au primit gloria pe care poate o aşteptau. După cum am spus, nici nu au fost recunoscuţi ca membri ai PCUS până în 1989, cu doar doi înainte de căderea Uniunii Sovietice. De altfel, după cum am arătat în acest studiu, în baza informaţiilor existente, poziţiile de conducere în partidul şi regimul Moldovei comuniste au fost ocupate, în general, de persoane venite din afara Basarabiei, care nu activaseră până atunci în cadrul organizaţiei basarabene a PCdR. Acest lucru era ştiut şi de unii dintre comuniştii basarabeni care au ales după 23 august 1944 să rămână în România. De altfel, revenirea în România a cel puţin 14 persoane care s-au stabilit în 1940 în Basarabia poate reprezenta un indiciu că unii s-au întors tocmai ca urmare a politicii sovietice oficiale faţă de cei care au activat în PCdR.

Probabil strictul control al accesului la funcţiile de conducere şi accederea limitată a comuniştilor basarabeni la acestea au reprezentat şi o modalitate a sovieticilor de a-şi asigura controlul asupra Basarabiei.

Fără îndoială, cei care au rămas în România au avut o soartă diferită de a celor care s-au stabilit în Basarabia, chiar dacă şi primii au fost supuşi verificărilor pe linie de partid încă din 1944. Ei au putut să acceadă la funcţii de conducere în aparatul de partid şi de stat al României comuniste. Nu aceeaşi posibilitate li s-a oferit celor care au ales să rămână în Uniunea Sovietică.

Bibliografie selectivă

***, *Ana Pauker*, Editura Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti, 1951.

***, „Cui dăm votul şi încrederea noastră: Gheorghe Gheorghiu-Dej, primul candidat al Capitalei", *Scânteia*, seria III, anul XVII, nr. 1.082, 27 martie 1948.

***, *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1934-1937*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1957.

***, *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie - 5 decembrie 1961*, vol. I, Nemira, Bucureşti, 2006.

***, *Gheorghe Gheorghiu-Dej*, ediția a II-a, Editura Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti, 1948.

***, „Nicolae Atanasof şi Petre Gheorghe", în *Eroi şi martiri ai luptei pentru bună starea poporului român*, Bucureşti, Editura Apărării Patriotice, Bucureşti, 1945.

***, *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial, 1939-1944*, Arhivele Naționale ale României, Bucureşti, 2003.

***, „Petre Gheorghe (1907-1943)", în *Luptători pentru pace, socialism şi fericirea poporului*, vol. I, Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR, Editura Tineretului, Bucureşti, 1955.

***, „Petre Gheorghe (1907-1943)", *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 6, noiembrie-decembrie 1957.

***, *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22-25 aprilie 1968*, Editura Politică, Bucureşti, 1968.

***, *Statutul Partidului Muncitoresc Român*, Atelierele Grafice, Bucureşti, 1948.

***, *Stenogramele şedințelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al PMR*, vol. III: *1950-1951*, studiu introductiv de Ioan Scurtu, Arhivele Naționale ale României, Bucureşti, 2004.

***, „Tovarăşul Chivu Stoica vorbeşte «Scânteii» despre Tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej în fruntea luptelor din Februarie 1933", *Scânteia*, 16 februarie 1948.

***, *Voluntarii libertății. Buletinul Asociației Foștilor Voluntari Români din Armata Republicană Spaniolă*, nr. 2-3, martie-aprilie 1946.

Alwin, Duane F., McCammon, Ryan J., „Generations, Cohorts, and Social Change", în Jeylan T. Mortimer, Michael J. Shananhan (eds.), *Handbook of the Life Course*, Kluwer Academic Publisher, New York, 2003.

Antic, Ana, „Therapeutic Fascism: Re-educating Communists in Nazi-occupied Serbia, 1942-44", *History of Psychiatry*, vol. 25, nr. 1, 2014.

Anton, Mioara, Constantiniu, Laurențiu (eds.), *Guvernați și guvernanți. Scrisori către putere. 1945-1965*, Polirom, Iași, 2013.

Apostol, Gheorghe, *Eu și Gheorghiu-Dej*, București, f.e., 1998; ed. a II-a, Editură și Tipografie Paco, București, 2011.

Argetoianu, Constantin, *Însemnări zilnice*, vol. I: *2 februarie 1935 – 31 decembrie 1936*, ediție și indice de Stelian Neagoe, Machiavelli, București, 1998.

Balas, Egon, *Voința de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism și comunism*, traducere de Stela Tinney, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001.

Bădulescu, George St., Ionescu, George T., *Codul Penal adnotat cu jurisprudență și doctrină română și franceză*, prefață de I. Tanoviceanu, Editura Tipografiei Ziarului „Curierul Judiciar", București, 1911.

Berca, Mihai (coord.), *Oameni de seamă: economiști*, Mica Valahie, București, 2013.

Betea, Lavinia, Diac, Cristina, Mihai, Florin-Răzvan, Țiu, Ilarion, *Viața lui Ceaușescu*, vol. I: *Ucenicul partidului*, Adevărul Holding, București, 2012.

Bîtfoi, Dorin-Liviu, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Compania, București, 2004.

Boia, Lucian, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, Humanitas, București, 2016.

Bosomitu, Ștefan, Burcea, Mihai (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Polirom, Iași, 2012.

Bruhis, Mihail, *Rusia, România și Basarabia. 1812. 1918. 1924. 1940*, Universitas, Chișinău, 1992.

Burcea, Mihai, „3 ianuarie 1935: un scenariu cominternist? Fuga din închisoare a trei dintre liderii ceferiștilor și petroliștilor participanți la grevele de la începutul anului 1933", în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Polirom, Iași, 2012.

Burcea, Mihai, Stan, Marius, Bumbeș, Mihai, *Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai Direcției Generale a Penitenciarelor*, vol. II: *Aparatul Central (1948-1989)*, Polirom, Iași, 2011.

Caşu, Igor, *Duşmanul de clasă. Represiuni, violenţă şi rezistenţă în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956*, Cartier, Chişinău, 2015.

Cătănuş, Dan, *Cadrilaterul. Ideologie cominternistă şi iredentism bulgar, 1919-1940*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2001.

Câmpeanu, Pavel, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Polirom, Iaşi, 2002.

Cesereanu, Ruxandra, *Imaginarul violent al românilor*, Humanitas, Bucureşti, 2003.

Chiper, Ioan, „Consideraţii privind evoluţia numerică şi compoziţia etnică a PCR între 1921-1952", *Arhivele Totalitarismului*, vol. 21, nr. 4, 1998.

Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Curtea Veche, Bucureşti, 2007.

Cioroianu, Adrian (ed.), *Comuniştii înainte de comunism. Procese şi condamnări ale ilegaliştilor din România*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2014.

Cioroianu, Adrian (ed.), *Camarazii utopiei. Destine individuale şi de grup din ilegalitatea comunistă*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2018.

Ciuceanu, Radu, Lungu, Corneliu Mihail (coord.), Constantiniu, Florin (responsabil de volum), Catalan, Sever, *Stenogramele şedinţelor conducerii PCR: 23 septembrie 1944 - 26 martie 1945*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti, 2003.

Cîrstocea, Ioana, „Eşalonul de mijloc al partidului unic - norme şi practici de promovare", în Marius Oprea (coord.), Nicolae Videnie, Ioana Cîrstocea, Andreea Năstase, Stejărel Olaru, *Securiştii partidului. Serviciul de Cadre al PCR ca poliţie politică. Studiu de caz: arhiva Comitetului Municipal de Partid Braşov*, Polirom, Iaşi, 2002.

Constantinescu-Iaşi, Petre, „Însemnătatea istorică a eroicelor lupte ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933", *Studii. Revistă de istorie*, nr. 1, 1963.

Constantinescu-Iaşi, Petre, *Pagini de luptă din trecut*, Editura Politică, Bucureşti, 1972.

Constantinescu-Iaşi, Petre, *De la eliberare la socialism. 1944-1955*, Editura Politică, Bucureşti, 1973.

Covaci, Dr. M., „Petre Gheorghe 1907-1943", *Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă CC al PCR*, nr. 2, 1967.

Crăciun, Corneliu, *Dicţionarul comunizanţilor din noaptea de 23 spre 24 august 1944*, Primus, Oradea, 2009.

Crivei, Mihai, „Organizator al luptei muncitorilor", *Scânteia*, 23 martie 1965.

Davies, Peter, *France and the Second World War: Occupation, Collaboration and Resistance*, Routledge, Londra, 2005.

Deac, Augustin, Matei, Gheorghe, „Mişcarea de solidaritate internaţională cu luptele eroice ale ceferiştilor şi petroliştilor din 1933", *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 1, 1963.

Diac, Cristina, *Zorii comunismului în România. Ştefan Foriş, un destin neterminat*, Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2004.

Diac, Cristina, „Greva de la Griviţa din februarie 1933, văzută de protagonişti. O declaraţie a lui Vasile Bâgu", *Arhivele Totalitarismului*, vol. 20, nr. 3-4, 2012.

Diac, Cristina, „Liderul nevăzut. Gheorghe Gheorghiu-Dej şi grevele de la Griviţa", în Ştefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia şi regimul unui dictator*, Polirom, Iaşi, 2012.

Doboş, Corina, „Abordări prosopografice ale ilegalităţii comuniste. Rezultate parţiale şi chestiuni metodologice", *Studii şi articole de istorie*, vol. LXXXII, nr. 1, 2015.

Dobre, Florica (coord.), *Membrii CC al PCR. 1945-1989. Dicţionar*, studiu introductiv de Nicoleta Ionescu-Gură, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004.

Dongoroz, Vintilă, *Drept penal (reeditarea ediţiei din 1939)*, Asociaţia Română de Ştiinţe Penale, Bucureşti, 2000.

Dragne, Fl., „Activitatea Blocului Muncitoresc Ţărănesc, organizaţie revoluţionară de masă creată şi condusă de Partidul Comunist din România", *Analele Institutului de Istorie de pe lângă CC al PMR*, nr. 1, 1962.

Dragomir, Ion, *Jos masca!... (Sau Istoria unui proces)*, Tipografia Ziarului „Universul", Bucureşti, 1936.

Eisenberg, Jacob, „Group Cohesiveness", în Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs (eds.), *Encyclopedia of Social Psychology*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 2007.

Georgescu, Mitu, „Populaţia în viaţa economică a României", în Dimitrie Gusti (coord.), *Enciclopedia României*, vol. III: *Economia naţională. Cadre şi producţie*, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1939.

Georgescu, Titu, *Organizaţii de masă legale conduse de PCR. 1932-1934*, Editura Politică, Bucureşti, 1967.

Georgescu, Vlad, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români, 1944-1977*, ed. I, Jon Dumitru Verlag, München, 1981; ed. a II-a, Humanitas, Bucureşti, 1992.

Giurescu, Dinu C. (coord.), *Istoria României în date*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003.

Gordon, Bertram M. (ed.), *Historical Dictionary of World War II France: The Occupation, Vichy, and the Resistance, 1938-1946*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1998.

Hoffer, Erich, *Adepţii fanatici. Reflecţii asupra naturii mişcărilor de masă*, Polirom, Iaşi, 2013.

Holban, Boris, *Testament. Après 45 ans de silence, le chef militaire des FTP-MOI de Paris parle*, Calmann-Lévy, Paris, 1989.

Ionescu, Victor, „Frontul Naţional Român din Franţa", în *Români în Rezistenţa Franceză*, Editura Politică, Bucureşti, 1969.

Ioniţă, Gh., „Organizaţii democratice create, îndrumate şi influenţate de PCR – rezervor de cadre şi energii revoluţionare, mijloc important de strângere a legăturilor partidului cu masele în anii 1921-1944", *Anale de istorie*, nr. 1, 1969.

Ioniţă, Gh.I., „Antifascismul maselor populare, călăuzite de Partidul Comunist Român – factor hotărâtor în bararea ascensiunii fascismului în România până în vara anului 1940", în *Partidul Comunist Român în viaţa social-politică a României. 1921-1944. Culegere de studii*, Editura Militară, Bucureşti, 1971.

Iosa, M., Rusenescu, Mihail, „Din acţiunile oamenilor muncii pentru apărarea conducătorilor eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933", *Studii. Revistă de istorie*, nr. 3, 1959.

Kramer, Mark, „Stalin, Soviet Policy, and the Establishment of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1941-1949", în Timothy Snyder, Ray Brandon (eds.), *Stalin and Europe: Imitation and Domination, 1928-1953*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2014.

Levy, Robert, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeză şi Ioana Gagea, Polirom, Iaşi, 2002.

Lipciu, Ion, „Dosarul tăinuit", *Moldova socialistă*, 20 iunie 1990.

Livezeanu, Irina, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, traducere de Vlad Russo, Humanitas, Bucureşti, 1998.

Matei, Gheorghe, Rădulescu, N., „Eroicele lupte ale ceferiştilor şi petroliştilor din februarie 1933", *Scânteia*, 12 februarie 1958.

McDermott, Kevin, „Stalinist Terror in Czechoslovakia: Orgins, Processes, Responses", în Kevin McDermott, Matthew Stibbe (eds.), *Stalinist Terror in Eastern Europe: Elite Purges and Mass Repression*, Manchester University Press, Manchester, 2010.

Mihalache, Andi, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Albatros, Bucureşti, 2003.

Mircu, Marius, *Dosar Ana Pauker*, editor Mihai Stoian, Gutenberg – Casa cărţii, Bucureşti, 1991.

Mironov, Alexandru-Murad, „Basarabia interbelică - Evoluţii sociale şi culturale", *Studii şi articole de istorie*, vol. LXXIX, 2012.

Moraru, Pavel, „Evreii şi bolşevismul în Basarabia interbelică (1917-1940)", *Transilvania*, nr. 3-4, 2008.

Moscovici, Serge, *Cronica anilor risipiți. Povestire autobiografică*, Polirom, Iași, 1999.

Müller, Florin (coord.), *Elite parlamentare și dinamică electorală în România. 1919-1937*, Editura Universității din București, București, 2009.

Olaru, Tudor, „Primul candidat al Capitalei. Gh. Gheorghiu-Dej", *Scânteia*, 18 noiembrie 1946.

Onișoru, Gheorghe, *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014.

Petrovici, Nicolae, „Oglindirea în presa vremii a luptelor eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933 și a procesului conducătorilor acestor lupte", *Presa noastră*, nr. 1, ianuarie 1963.

Popescu P. Cetate (col. magistrat), *Conspirația comunistă în România și evreica Ana Pauker în fața justiției militare*, 1941.

Rădulescu-Motru, Constantin, „Psihologia poporului român", în Dimitrie Gusti (coord.), *Enciclopedia României*, vol. I: *Statul*, București, Imprimeria Națională, 1939.

Roller, Mihail (coord.), *Istoria RPR. Manual pentru învățământul mediu*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1956.

Roman, Valter, Zaharescu, Vladimir, Petri, Aurel, colonel, „Cercetarea istoriei mișcării de rezistență antifascistă din România", *Analele Institutului de Istorie de pe lângă CC al PMR*, nr. 2, 1965.

Roman, Valter, *Sub cerul Spaniei. Cavalerii speranței (amintiri)*, Editura Militară, București, 1972.

Roman, Toma, Jr., *Ceaușescu văzut de aproape*, Curtea Veche, București, 2008.

Rusenescu, Mihail, „Ecoul luptelor din 1933 în presa legală a vremii", *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, nr. 1, 1963.

Ryle, J. Martin, „International Red Aid and Comintern Strategy, 1922-1926", *International Review of Social History*, vol. 15, nr. 1, 1970.

Secașiu, Claudiu, „Noaptea demnitarilor. Contribuții privind distrugerea elitei politice românești", *Analele Sighet*, vol. VI, 1998.

Simion, Aurică, Neagoe, Stelian, *Comitetul național antifascist din România*, Editura Politică, București, 1973.

Snyder, Timothy, *The Red Prince: The Secret Lives of a Habsburg Archduke*, Basic Books, New York, 2008.

Stănescu, Marin C., *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România (1919-1943)*, Silex, București, 1994.

Tănase, Stelian, *Clienții lu' Tanti Varvara: istorii clandestine*, ed. I, Humanitas, București, 2005; ed. a II-a, Humanitas, București, 2008.

Tismăneanu, Vladimir, *Arheologia terorii*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Alfa, București, 1998.

Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, ed. a II-a, Humanitas, Bucureşti, 2014.

Troncotă, Cristian, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete româneşti. Memorii 1916-1944*, Roza Vânturilor, RAI, Bucureşti, 1994.

Tudor-Pavelescu, Alina (coord.), *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti, 2001.

Ursulescu, Nicolae-Cristian, *Organizarea judecătorească din România între anii 1918 şi 1938*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2012.

Vago, Bela, „Popular Front in the Balkans: 4. Failure in Hungary and Rumania", *Journal of Contemporary History*, vol. 5, nr. 3: *Popular Fronts*, 1970.

Vaksberg, Arkadi, *Hotel Lux. Partidele frăţeşti în slujba internaţionalei comuniste*, traducere de Mihaela Zoicaş, Humanitas, Bucureşti, 1998.

Vasilichi, Gheorghe, „Participarea Românilor la Rezistenţa Franceză", în *Români în Rezistenţa Franceză*, Editura Politică, Bucureşti, 1969.

Vâlcu, Vasile, *Viaţa eroică a utecistului Petre Gheorghe*, ed. a III-a, Editura Tineretului, Bucureşti, 1951.

Verboven, Koenraad, Carlier, Myriam, Dumolyn, Jan, „A Short Manual to the Art of Prosopography", în K.S.B. Keats-Rohan (ed.), *Prosopography Approaches and Applications: A Handbook*, Oxford Unit for Prosopographical Research, Linacre College, Oxford, 2007.

Vodušek Starič, Jerca, „Stalinist and anti-Stalinist repression in Yugoslavia, 1944-1953", în Kevin McDermott, Matthew Stibbe (eds.), *Stalinist Terror in Eastern Europe: Elite Purges and Mass Repression*, Manchester University Press, Manchester, 2010.

Vormeier, Barbara, „La République française et les réfugiés et immigrés d'Europe Centrale. Accueil, séjour, droit d'asile (1919-1939)", în K. Bartosek, R. Gallisot, D. Peschanski (eds.), *De l'exil à la résistance. Réfugiés et immigrés d'Europe centrale en France 1933-1945*, Presses Universitaires de Vincennes, Paris, 1989.